דברים לב א-מג

עם תרגום אונקלוס ותרגום ירושלמי

ועם

פירושי רש"י, אבן עזרא, רשב"ם,

רמב"ן, חזקוני, ספורנו ותורה תמימה

ועם

דברים רבה, מדרש תנחומא וספרי דברים
על דברים לב

verzameld en vertaald
door K. Jongeling

Gouda 2024

לזכר דבורה רחל, בתי,
תשע״ג-תשפ״ג

Inhoud

Overzicht 5

Inleidend
9

Tekst
13

דברים לא טז-ל

דברים לב א־מג
13 פסוק א
19 ב
24 ג
27 ד
31 ה
34 ו
38 ז
41 ח
44 ט
45 י
48 יא
50 יב
52 יג
55 יד
59 טו
62 טז
63 יז
65 יח
67 יט
69 כ
71 כא
73 כב
75 כג
76 כד
79 פסוק כה
79 כו
83 כז
85 כח
87 כט
88 ל
90 לא
92 לב
94 לג
95 לד
96 לה
99 לו
102 לז
103 לח
105 לט
108 מ
110 מא
112 מב
114 מג
118 רש"י פסוק כו-מג
120 חזקוני פסוק כו-מג

122 **Appendices**

124 **תנחומא**
136 **תנחומא בובר**
140 **מדרש רבה**
146 **ספרי דברים שו-שלג**
204 **תרגום ירושלמי [ב]**
206 **תלמוד בבלי יומא פ"ג ב'**
210 **אַפְאֵיהֶם**

Overzicht

De teksten

A Tenach

De Tenach-tekst van דברים ל"ב, א'-מ"ג, voorafgegaan, als inleiding door דברים ל"א, ט"ז-ל', deze laatste tekst met alleen het commentaar van Rasjie;

B Targoem[1]

Oostelijke Targoem

a **תרגום אונקלוס**, de Targoem Onkelos, traditioneel toegeschreven aan Onkelos, mogelijk dezelfde persoon als עקילס Aquilas van Sinope, die bekend staat als de vertaler van Tora in het Grieks; Aquilas was een leerling van rabbi Akiva (rond 130 g.t.); Targoem Onkelos wordt ook gedateerd in in de eerste helft van de tweede eeuw g.t.; de Targoem Onkelos is vooral te situeren in het Babylonische milieu, maar de gedachte dat er geen westelijke elementen in de taal van Onkelos te vinden zijn is onjuist gebleken.

Westelijke Targoem

b **תרגום ירושלמי [א]**, de Jeruzalemse Targoem i, ook תרגום ארץ ישראל, de Targoem van het land Jisrael, of תרגום פסאודו-יונתן, de Targoem Pseudo-Jonatan, de targoem ten onrechte toegeschreven aan Jonatan ben Uzziël; deze targoem wordt door sommigen laat gedateerd, 12e eeuw g.t., maar volgens anderen is de basis van deze tekst veel ouder, nl. 4e eeuw g.t.; wij geven de gevocaliseerde versie van *www.sefaria.org*, echter in een aantal gevallen verbeterd naar de versie van *cal.huc.edu*.

c **תרגום ירושלמי [ב]**, deze Targoem staat bekend als Jerushalmi ii of als de fragmententargoem; voor grote delen van de Tora is deze tekst zeer incompleet, dit geldt echter minder voor Dev. 32; er is een duidelijke relatie met de traditie die heeft geleid tot de Targoem Neofiti; wij geven de gevocaliseerde versie van *www.sefaria.org,* die nauwelijks afwijkt van de niet gevocaliseerde versie van *thetorah.com*, een tekst, uitgegeven door M. L. Klein,[2] gebaseerd op MS Vatican 440;[3] de eveneens niet gevocaliseerde versie van *cal.huc.edu,* gebaseerd op MS Paris 110, wijkt wel op nogal wat punten af, en voor de volledigheid geven we deze tekst in een appendix aan het slot van ons boek, weer gebaseerd op de editie van Klein.

d **תרגום ירושלמי [נ]**, de versie van de Jeruzalemse Targoem, die bekend staat als de Targoem Neofiti, voorheen bewaard in het college der Neophyti te Rome, dateringen van deze tekst lopen uiteen van de 1e tot de 4e eeuw g.t.;

C Commentaar

De commentaren van de volgende auteurs:[4]

a **רש"י**, Rasjie, acroniem voor רבי שלמה יצחקי ***R**abbi **Sj**lomo **J**itschaki* (Troyes, 1040 – aldaar, 1105); cf. https://www.sefaria.org/Rashi_on_Deuteronomy.32.1, https://mg.alhatorah.org/Dual/→ Rashi/Devarim/32.1 en https://www.chabad.org/library/ bible_cdo/aid/9996;[5]

---

1 Een praktische inleiding over de Targoem is b.v. te vinden in M. Taradach, *Le Midrash Introduction à la littérature midrashique* (*Drš dans la Bible, les Targumim, les Midrašim*), Genève 1991, vooral pp. 51-90.

2 M. L. Klein, *The Fragment-Targums of the Pentateuch According to their Extant Sources*, vol. I, Rome 1980.

3 De behandeling van de woordenschat van deze tekst op de website *cal.huc.edu* is slechts zeer ten dele te vertrouwen (mei 2023).

4 Men houde rekening met het feit dat de digitale teksten op sommige punten van elkaar verschillen en dat sommige meegeleverde vertalingen niet altijd duidelijk weergeven wat de Hebreeuwse tekst bevat, o.a. vertalingen van Eliyahu Munk zijn nogal eens verwarrend.

5 De pijl (→) in een URL heeft geen andere functie dan aan te geven dat het adres in kwestie doorloopt op de volgende regel; het teken dient dus, evenals de erop volgende spatie, weggelaten te worden bij gebruik van de URL.

b **אבן עזרא**, Avraham ben Meir ibn Ezra, **רבי אברהם בן מאיר אִבּן עזרא**, acroniem **ראב"ע** (Arabisch: إبراهيم المجيد ابن عزرا *Ibrāhim al-Majīd ibn Ezra*, of kortweg *Ibn Ezra* (Tudela, 1089 – Calahorra, ca. 1164); cf. https://www.sefaria.org/Deuteronomy.32.1?lang=bi&with=Ibn%20Ezra&lang2=bi, https://mg.alhatorah.org/Dual/Ibn_Ezra/Devarim/32.1;

c **רשב"ם**, Rasjbam, acroniem voor ***R**abbi **Sj**emoeël **b**en **M**eïr*, **רבי שמואל בן מאיר** (Troyes, c. 1085 – c. 1158), cf. https://www.sefaria.org/Rashbam_on_Deuteronomy.32.1 en https://mg.alhatorah→ .org/Dual/Rashbam/Devarim/32.1;

d **רמב"ן**, Ramban, acroniem voor **רבי משה בן נחמן**, ***R**abbi **M**osje **b**en **N**achman*, ook bekend als Nachmanides (Gerona, 1194 – Palestina, omstreeks 1270); cf. https://www.sefaria.org/Ramban→ _on_Deuteronomy.31.1 en https://mg.alhatorah.org/Dual/Ramban/Devarim/32.1;

e **חזקוני**, Chizkoeni, חזקוני, zo genoemd naar de titel van zijn Tora-commentaar *Ḥazzeḳuni* (ca. 1240), Chizkijah ben/bar Manoaḥ, een Franse rabbijn, 13de eeuw; cf. https://www.sefaria.org/Ch→ izkuni%2C_Deuteronomy.32.1 en https://mg.alhatorah.org/Dual/Chizkuni/Devarim/32.1; sefaria en alhatorah.org geven dezelfde vertaling van deze tekst, van de hand van Eliyahu Munk, helaas op veel punten een vrij breedsprakige navertelling van de bedoeling van de auteur eerder dan een vertaling, met soms verrassende fouten;

f **ספורנו**, Sforno, Ovadja ben Ja'akov Sforno, **עובדיה בן יעקוב ספורנו** (nabij Cesena (Italië), omstreeks 1470 – Bologna, 1550); cf. https://www.sefaria.org/Sforno_on_Deuteronomy.32.2, https:→ //mg. alhatorah.org/Dual/Sforno/Devarim/32.1;

g **תורה תמימה**, geschreven door Baruch ha-Levi Epstein, **ברוך בן יחיאל מיכל הלוי אפשטיין** (Novarodok 1860–Pinsk 1941), verschenen: **וילנה תרס"ד**; cf.https://wiki.jewishbooks.org.il/media→ wiki/wiki/תורה_תמימה/דברים/לב

D Midrasj

a **מדרש תנחומא** Midrasj Tanchoema, traditionele versie; de naam Midrasj Tanchoema wordt gebruikt voor drie verschillende verzamelingen haggadisch materiaal betreffende de Torah. De traditionele versie, in de meeste gedrukte edities te vinden, bevat veel materiaal uit de twee andere verzamelingen, waarschijnlijk een met overleg samengestelde combinatie, waaraan later nog weer het een en ander is toegevoegd. De sub c genoemde tekst is ook nauw verwant aan de zogeheten Tanchuma-literatuur, ook in zijn homiletisch karakter; cf. https://www.sefaria→ .org/Midrash_Tanchuma%2C_Ha'Azinu.1.1 en https://mg.alhatorah.org/Dual/Tanchuma_→ Sectioned/Devarim/32.1;

b **מדרש תנחומא** Midrasj Tanchuma, naar editie Buber;[6] naar Bubers gevoelen staan de door hem gebruikte MSS dichtbij de oorspronkelijke versie, dit is echter later met recht bestreden; cf. https://www.sefaria.org/Midrash_Tanchuma%2C_Ha'Azinu.1.1 en https://library.alhatorah.org/→ ?r1=Tanchuma_(Buber)_Haazinu;

c **דברים רבה** Devarim Rabba is een haggadische midrasj op het boek Devarim. Het bevat geen commentaar op het hele boek; het bestaat uit 27 afdelingen (waarvan 2 incompleet), voor het merendeel herkenbaar als de weekafdelingen van de palestijnse 3-jaar leescyclus. Het commentaar behandelt alleen één, of enkele, verzen, uit deze afdelingen. Het commentaar op האזינו behandelt alleen vers één van hoofdstuk 32. Deze homilieën beginnen steeds met een halachische inleiding, waarna het commentaar op het begin van de tekstafdeling volgt. Mogelijk te dateren in de 10e eeuw; cf. https://library.alhatorah.org/?r1=Sifre_Devarim_32&r2=→ Devarim_Rabbah_(Vilna)_10.

d voor **ספרי דברים**, Sifrei Devarim (verder regelmatig **ס"ד**), zie de inleiding op p. 148.

6 Salomon Buber, *Midrasch Tanchuma, ein Aggadischer Commentar zum Pentateuch*, Wilna 1885 / מדרש תנחומא הקדום והישן, ווילנא; regelmatig herdrukt.

Vormgeving

De tekst, die de behandeling van דברים לב, א-מג bevat, geeft steeds de Tenach-tekst gevolgd door de Targoemim en de commentaren in de boven gegeven volgorde (de teksten genoemd sub B en C); wanneer het materiaal behorend bij een vers meerdere bladzijden beslaat, wordt het vers uit Tenach bovenaan de pagina, met vertaling, herhaald.
In de Hebreeuwse teksten van de commentaren zijn citaten uit Tenach vet weergegeven, terwijl de overeenkomstige vertalingen cursief zijn afgedrukt. Verschillen in punctuering en wijze van citeren van Tenach-teksten in de Hebreeuwse teksten zijn het gevolg van de verschillende herkomst van het gedigitaliseerde materiaal.[7] Na deze vers-voor-vers behandeling volgen de afsluitende opmerkingen van Rasjie en Ḥizkuni, die beide een tweede behandeling geven van de Tenach-tekst vanaf vers 26.
De midrasj-teksten, genoemd sub D, zijn niet gemakkelijk in het vers-voor-vers keurslijf te dwingen, daarom geven we deze als doorlopende tekst. In het geval van ס"ד geven we ook steeds de Tenach-tekst voorafgaand aan het commentaar, bij de andere midrasj-teksten leek dit minder nuttig.
Een enkele maal is er verwezen naar moderne literatuur betreffende het Tenach-Hebreeuws: Gesenius-Kautzsch-Cowley = A.E. Cowley (transl.), *Gesenius' Hebrew Grammar as edited .. by E. Kautzsch*, Oxford 1910, regelmatig herdrukt; Joüon-Muraoka = P. Joüon, T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Rome 2006; Italie verwijst naar E. Italie, *Beknopt Hebreeuwsch-Nederlandsch Woordenboek,* Rotterdam 1907, herdrukt als *Bijbels Hebreeuws Nederlands Woordenboek*, Ede 1994 (en herdrukt). Eveneens wordt een enkele maal een bijbelvertaling genoemd.[8]

7 Veel van de teksten komen (geheel of deels) van de volgende websites: https://www.sefaria.org/texts/, resp. https://mg.alhatorah.org/, een enkele van https://he.wikisource.org/wiki/ (zie boven bij de afzonderlijk genoemde teksten).

8 De volgende afkortingen worden een enkele maal gebruikt:

ESV	English Standard Version;
HSV	Herziene Statenvertaling;
JPS1917	Jewish Publication Society, ed. 1917;
JPS2012	Jewish Publication Society, ed. 2012;
KJV	King James Version;
Naarden	Oussoren, Naardense Bijbelvertaling;
NAS	New American Standard Bible;
NBV2021	Nieuwe Bijbelvertaling, ed. 2021;
NKJV	New King James Version;
SV	Statenvertaling;
WV1975	Willibrordvertaling, ed. 1975;
WV2012	Willibrordvertaling, ed. 2012.

Inleiding

דברים לא, טז-ל

עם פירוש רש"י

דברים ל"א, ט"ז-ל'

טז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה הִנְּךָ שֹׁכֵב עִם־אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה | אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכַר־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא־שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ וַעֲזָבַנִי וְהֵפֵר אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ:

רש"י (טז) נכר הארץ. גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

יז וְחָרָה אַפִּי בוֹ בַיּוֹם־הַהוּא וַעֲזַבְתִּים וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לֶאֱכֹל וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי־אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה:

רש"י (יז) והסתרתי פני. כְּמוֹ שֶׁאֵינִי רוֹאֶה בְּצָרָתָם:

יח וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא עַל כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֶל־אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

יט וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמְּדָה אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שִׂימָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה־לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל:

רש"י (יט) את השירה הזאת. הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם עַד וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ:

כ כִּי־אֲבִיאֶנּוּ אֶל־הָאֲדָמָה | אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֶל־אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבָדוּם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת־בְּרִיתִי:

רש"י (כ) ונאצוני. וְהִכְעִיסוּנִי, וְכֵן כָּל נאוץ לְשׁוֹן כַּעַס:

כא וְהָיָה כִּי־תִמְצֶאןָ אֹתוֹ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת־יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטֶרֶם אֲבִיאֶנּוּ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי:

רש"י (כא) וענתה השירה הזאת לפניו לעד. שֶׁהִתְרֵיתִי בּוֹ בְתוֹכָהּ עַל כָּל הַמּוֹצְאוֹת אוֹתוֹ:

כי לא תשכח מפי זרעו. הֲרֵי זוֹ הַבְטָחָה לְיִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִזַּרְעָם לְגַמְרֵי:

כב וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא וַיְלַמְּדָהּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

כג וַיְצַו אֶת־יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן וַיֹּאמֶר חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ:

רש"י (כג) ויצו את יהושע בן נון. מוּסָב לְמַעְלָה כְּלַפֵּי שְׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ **אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם:**

כד וַיְהִי | כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה־הַזֹּאת

---

16 En de Eeuwige zei tegen Mosje: Zie, je zult bij je voorvaderen rusten; en dan zal dit volk opstaan en als in hoererij achter de goden van vreemden van het land dat daar heen gaat, aan gaan, in het midden van dat land, en het zal Mij verlaten en Mijn verbond, dat Ik ermee gesloten heb, verbreken.

vreemden van het land, de volken van het land (Onkelos).

17 Dan zal Mijn woede op die dag ertegen ontbranden. Ik zal hen verlaten en Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen, en het zal zijn om op te eten; en veel kwade zaken en noden zullen het treffen, zodat het op die dag zal zeggen: hebben deze kwade zaken mij niet getroffen omdat mijn God niet in ons midden is?

17 *En Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*, alsof Ik hun nood niet zie.

18 Ik zal Mijn gelaat op die dag zeker verbergen, vanwege al het kwaad dat het gedaan heeft, want het heeft zich tot andere goden gewend.

19 En nu, schrijft voor ulieden dit lied op en leer het de de zonen van Jisrael; leg het in hun mond, opdat dit lied voor Mij een getuige is tegen de zonen van Jisrael.

19 *Dit lied* — "*luistert, Hemel*," tot "*en de schuld van Zijn land, Zijn volk verzoent Hij*" (Dev. 32:1—43).

20 Want Ik zal het brengen naar het land, overvloeiend van melk en honing, dat Ik zijn voorvaderen onder ede beloofd heb, en het zal eten en verzadigd en vet worden. Dan zal het zich tot andere goden wenden en zij zullen hen dienen en zij zullen Mij verwerpen en het verbreekt Mijn verbond.

20 *Zij zullen Mij verwerpen*, en ze zullen Mij boos maken, en zo heeft elke vorm van de wortel נאץ de betekenis woede.

21 Wanneer veel kwaden en noden het getroffen hebben, dan zal dit lied voor zijn gelaat als getuige antwoorden; want het zal niet vergeten worden uit de mond van zijn nageslacht, want Ik ken zijn neiging die het heden maakt, voordat Ik het breng naar het land dat Ik hun beloofd heb.

21 *Dit lied zal voor hem als getuige antwoorden* dat Ik het daarin gewaarschuwd had aangaande alle zaken die het zijn overkomen.

Want het zal niet vergeten worden uit de mond van zijn nageslacht – Dit is de zekerheid voor Jisrael dat de Tora niet volledig vergeten zal worden door hun nageslacht (Sjabbat 138b)

22 Mosje schreef op die dag dit lied op en hij leerde het de zonen van Jisrael.

23 En Hij gebood Jozua, de zoon van Nun, en zei: Wees sterk en moedig, want jij zult de zonen van Jisrael brengen naar het land dat Ik hun beloofd heb; en Ik zal met je zijn.

23 *En Hij gebood Jozua, de zoon van Nun* — Te verbinden met boven (v. 14); het slaat op de Sjechina, zoals het nader verklaard is *naar het land dat Ik hun beloofd heb*.

24 Toen Mosje gereed was met het schrijven van de woorden van deze Tora in een boek tot hun einde aan toe.

עַל־סֵפֶר עַד תֻּמָּם:

כה וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת־הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה לֵאמֹר:

כו לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצֶּד אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה־שָׁם בְּךָ לְעֵד:

רש"י (כו) **לקח.** כְּמוֹ זָכוֹר (שמות כ') שָׁמוֹר (דברים ה'), הָלוֹךְ (ירמיהו ב'):

מצד ארון ברית ה'. נֶחְלְקוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבָא בָּתְרָא (דף י"ד), יֵשׁ מֵהֶם אוֹמְרִים דַּף הָיָה בוֹלֵט מִן הָאָרוֹן מִבַּחוּץ וְשָׁם הָיָה מֻנָּח, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִצַּד הַלּוּחוֹת הָיָה מֻנָּח בְּתוֹךְ הָאָרוֹן:

כז כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת־מֶרְיְךָ וְאֶת־עָרְפְּךָ הַקָּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֶנִּי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מַמְרִים הֱיִתֶם עִם־יְהוָה וְאַף כִּי־אַחֲרֵי מוֹתִי:

כח הַקְהֵילוּ אֵלַי אֶת־כָּל־זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם וַאֲדַבְּרָה בְאָזְנֵיהֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָעִידָה בָּם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ:

רש"י (כח) **הקהילו אלי.** וְלֹא תָקְעוּ אוֹתוֹ הַיּוֹם בַּחֲצוֹצְרוֹת לְהַקְהִיל אֶת הַקָּהָל, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר י') **עֲשֵׂה לָךְ**, וְלֹא הִשְׁלִיט יְהוֹשֻׁעַ עֲלֵיהֶם, וְאַף בְּחַיָּיו נִגְנְזוּ — בְּיוֹם מוֹתוֹ — לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (קהלת ח') **וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת** (תנחומא ויחי ובהעלותך):

ואעידה בם את השמים ואת הארץ. וְאִם תֹּאמַר הֲרֵי כְּבָר הֵעִיד לְמַעְלָה — "**הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם** וְגוֹ'"? הָתָם לְיִשְׂרָאֵל אָמַר, אֲבָל לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ לֹא אָמַר, וְעַכְשָׁו בָּא לוֹמַר **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם** וְגוֹ' (דברים ל"ב):

כט כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי־הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן וְסַרְתֶּם מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקָרְאַת אֶתְכֶם הָרָעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי־תַעֲשׂוּ אֶת־הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם:

רש"י (כט) **אחרי מותי כי השחת תשחיתון.** וַהֲרֵי כָּל יְמוֹת יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִשְׁחִיתוּ, שֶׁנֶּאֱמַר **וַיַּעַבְדוּ הָעָם אֶת ה' כֹּל יְמֵי יְהוֹשֻׁעַ** (שופטים ב')? מִכָּאן שֶׁתַּלְמִידוֹ שֶׁל אָדָם חָבִיב עָלָיו כְּגוּפוֹ, כָּל זְמַן שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ חַי הָיָה נִרְאֶה לְמֹשֶׁה כְּאִלּוּ הוּא חַי:

ל וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּאָזְנֵי כָּל־קְהַל יִשְׂרָאֵל אֶת־דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תֻּמָּם:

25 gebood Mosje de Levieten, die de ark van het verbond van de Eeuwige droegen, het volgende:

26 Neem het boek van deze Tora en leg het naast de ark van het verbond van de Eeuwige, jullie God, dan zal het daar als getuige tegen jullie zijn.

26 *Neem!* als (Sjemot 20:8) זכור, *gedenk!* (Dev. 5:12) , שמור, bewaar! (Jirm. 2:2) הלוך, ga! [9]

Naast de ark van het verbond van de Eeuwige, — er is verschil van mening hierover bij de wijzen van Jisrael, in Bava Batra (14a). Sommigen onder hen zeggen: een plank die uitsteekt uit de ark naar buiten en daar lag het, maar anderen zeggen, het lag naast de Tafelen in de Ark.

27 Want ikzelf ken jullie ongehoorzaamheid en jullie halsstarrigheid. Zie, terwijl ik heden nog bij u in leven ben, zijn jullie al opstandig geweest tegen de Eeuwige; hoeveel te meer na mijn dood!

28 Verzamel alle oudsten van jullie stammen en jullie beambten bij mij. Ik zal deze woorden uitspreken voor hun oren, en de hemel en de aarde tot getuige tegen hen nemen.

28 *Verzamel bij mij* — zij bliezen niet op de trompetten op die dag om de gemeente te vergaderen, want er is gezegd (Bemidbar 10:2): *Maak voor jezelf*, en hij had Jehosjoea nog geen zeggenschap erover gegeven. En het was ook zo dat ze tijdens zijn leven verborgen waren — en op de dag van zijn overlijden om te vervullen wat gezegd is (Kohelet 8:8): *Er is geen autoriteit op de dag van de dood*.[10]

Ik zal de hemel en d aarde oproepen als getuige tegen hen — maar als je zegt: kijk hij heeft boven al tot getuige opgeroepen (Dev 30:19): *Ik roep heden op als getuige tegen jullie* etc.”?! Daar sprak hij tot Jisrael, maar hij sprak niet tot hemel en aarde, maar nu staat hij op het punt te zeggen (Dev. 32:1): *Luister, Hemel*, etc.

29 Want ik weet dat jullie na mijn dood zeker op verderfelijke wijze zullen handelen, en van de weg die ik jullie geboden heb, zullen afwijken. Dan zal dit kwaad jullie aan het einde der dagen overkomen, want dan doen jullie wat slecht is in de ogen van de Eeuwige door Hem door het werk van jullie handen tot woede te brengen.

29 *Na mijn dood zullen jullie zeker op verderfelijke wijze handelen* — maar kijk, gedurende alle dagen van Jehosjoea handelden zij niet verrderfelijk want er is gezegd (Sjof. 2:7): *En het volk diende de Eeuwige alle dagen van Jehosjoea.* Hieruit volgt dat de iemands leerling hem net zo lief moet zijn als zijn eigen persoon. Alle tijd dat Jehosjoea zou leven scheen het Mosje toe dat hij zelf nog levend was.

30 Toen sprak Mosje voor de oren van de gehele gemeente van Jisrael de woorden van dit lied, totdat ze voltooid waren.

9 Rasjie wijst hier op het gebruik van de infinitivus absolutus als imperatief.

10 Vergelijk: מדרש תנחומא ויחי 2 en מדרש תנחומא בהעלתך 10.

דְּבָרִים לב א-מג

עם תרגומים
ופירושים

א הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי־ פִי׃

1 Luistert, Hemelen, want ik zal spreken, en hoor, Aarde, de woorden van mijn mond.

1 Hemelen, luistert, en ik zal spreken; laat de aarde horen de uitspraken van mijn mond.

1 En toen het vastgestelde moment van Mosje, de profeet, aanbrak om verzameld te worden vanuit de wereld zei hij bij zichzelf: ik ga niet getuigen tegen dit volk met getuigen die de dood proeven in deze wereld, maar kijk, ik zal tegen hen getuigen met getuigen die niet de dood zullen proeven in deze wereld, maar wier einde zal zijn vernieuwd te worden in de komende wereld. Jesjajahoe, de profeet, toen hij profeteerde tegen de gemeenschap van Jisrael, kende het horen toe aan de hemel en het luisteren aan de aarde, want hij was dichter bij de aarde en verder van de hemel, maar Mosje, de profeet, toen hij profeteerde tegen de gemeenschap van Jisrael kende het horen toe aan de aarde en het luisteren aan de hemel, want hij was dichter bij de hemel en verder van de aarde, want zo staat het geschreven: Luister, hemel, en ik zal spreken, en jij moet horen, aarde, naar het woord van mijn mond.

1 Toen het vastgestelde moment van Mosje, de profeet, aanbrak om verzameld te worden in vrede, uit het midden van de wereld, dacht Mosje in zijn hart en sprak: Wee nu over mij want ik wordt verzameld uit het midden van de wereld en ik heb geen getuigenis afgelegd tegen de kinderen van de Heer. Als ik getuigenis afleg tegen hen ten overstaan van de mensenzonen, die sterven en die proeven van de beker van de dood, het volk sterft en hun besluiten zijn ongeldig. Maar ik zal tegen hen getuigen, voor de hemel en voor de aarde, die nooit sterven en niet de beker van de dood proeven, maar hun einde is dat ze versleten raken in de toekomende wereld. En zo legde de profeet Jesjajahoe het uit toen hij zei: Hef jullie ogen op naar de hemel en kijk opmerkzaam naar de aarde beneden, want de hemel zal wegsmelten als rooken de aarde zal verslijten als een kledingstuk, maar de Eeuwige zal een nieuwe hemel en een nieuwe aarde scheppen. Immers twee profeten stonden op om getuigenis af te leggen tegen Jisrael: Mosje, de profeet, en Jesjajahoe, de profeet. Mosje, omdat hij dichtbij de hemel was en ver van de aarde, sprak tot de hemel: Luister, en tot de aarde: Hoor. Maar Jesjajahoe, de profeet, die na hem opstond, omdat hij dichtbij de aarde was en ver van de hemel, zei tot de aarde: Luister, en tot de hemel: Hoor. En zij beiden, omdat zij de Heilige Naam vreesden, stonden op om te getuigen tegen Jisrael. Daarom stond Mosje, de profeet van de Eeuwige, op, en hij vatte moed en zei: Luister, Hemel, en ik zal spreken, en hoor aarde, naar het woord van mijn mond.

1 Toen het vastgestelde moment van Mosje aanbrak om opgenomen te worden uit de wereld, zei hij: Wel, ik wil getuigen tegen dit volk met iets dat de dood niet smaakt; daarom roep ik als getuigen tegen hen op de hemel en de aarde, die de dood niet smaken in deze wereld, maar wier einde het is vernietigd te worden in de komende wereld. Want zo legde hij uit en sprak hij: heffen jullie je ogen op naar de hemel en beschouw de aarde beneden, want de hemel zal wegsmelten als rook en de aarde zal verslijten als een kledingstuk, maar Ik zal een nieuwe hemel en een nieuwe aarde scheppen. Jesjaja, de profeet, toen hij profeteerde in de gemeenschap van Jisrael omdat hij ver af stond van de hemel en dichtbij de aarde was rekende het horen toe aan de hemel, en het opletten aan de aarde, want er staat geschreven zo dient men uit te leggen dat

תרגום אונקלוס (א) אַצִיתוּ שְׁמַיָּא וַאֲמַלֵּיל וְתִשְׁמַע אַרְעָא מֵימְרֵי פוּמִי.

תרגום ירושלמי [א] (א) וַהֲוָה דִי מָטָא קִיצֵיהּ דְמשֶׁה נְבִיָא לְמִתְבְּנְשָׁא מִגּוֹ עַלְמָא אָמַר בְּלִבֵּיהּ לֵיתְנָא מַסְהִיד בְּעַמָא הָדֵין סַהֲדִין דְטַעֲמִין מִיתוּתָא בְּעַלְמָא הָדֵין הָאֱנָא מַסְהִיד בְּהוֹן סַהֲדִין דְלָא טַעֲמִין מִיתוּתָא בְּעַלְמָא הָדֵין בְּרַם סוֹפֵיהוֹן לְאִתְחַדְתָּא לְעַלְמָא דְאָתֵי יְשַׁעְיָה נְבִיָא כַּד הֲוָה מְתְנַבֵּי בִּכְנִישַׁתְהוֹן דְיִשְׂרָאֵל יְהַב שְׁמִיעָא לִשְׁמַיָּא וְצַיְיתָא לְאַרְעָא מִן בְּגַלַל דַהֲוָה קָרִיב לְאַרְעָא וְרָחִיק מִן שְׁמַיָּא בְּרַם משֶׁה נְבִיָא כַּד הֲוָה מְתְנַבֵּי בִּכְנִישַׁתְהוֹן דְיִשְׂרָאֵל יְהַב שְׁמִיעָא לְאַרְעָא וְצַיְיתָא לִשְׁמַיָּא מִן בְּגַלַל דַהֲוָה קָרִיב לִשְׁמַיָּא וְרָחִיק מִן אַרְעָא דְהָכִין כְּתִיב אַצִיתוּ שְׁמַיָּא וַאֲמַלֵּיל וְתִשְׁמַע אַרְעָא מֵמְלַל פֻּמִי

תרגום ירושלמי [נ] (א) כיוון דמטה קצה דמשה נבייא למתכנשה בשלם מן גו עלמא חשב משה בליביה ואמר ווי כען עלי דאנה מתכנש מן גו עלמא ולא אסהדית בבנוי דקיריס אין מסהד אנה בהון קדם בני נש דמייתין וטעמין כסא דמותה מייתין עמה וגזירתהון בטלן ברם אנה מסהד בהון קדם שמייא וקדם ארעא דלא מייתין לעולם ולא טעמין כסא דמותה ברם סופיהון בליין לעלמא דאתי וכן ישעיה נבייא פירש ואמר טולו לשמיא עיניכון ואסתכלו בארעא מלרע ארום שמייא כתננה ימסון וארעא כלבושׁ תתבלי ברם עתיד הוא ייי למברה שמיא חדתין וארעא חדתה ארום תריין נביין קמו למסהדה בישראל משה נבייה וישעייה נבייא משה בגין דהוה קריב לשמיא ורחיק מן ארעא אמר לשמיא אציתו ולארעא שמעו ברם ישעיה נבייה דקם מן בתרה בגין דהוה קרב לארעא ורחיק מן שמיא אמר לארעא אציתו ולשמייא שמעו ותריהון על דהוו דחילין מן לשמה קדישה קמו למסהדה בישראל בגין כדין קם ליה משה נבייא דיי ואזרז ואמר אציתו שמיה ואמלל ותשמע ארעא במימר פומי.

תרגום ירושלמי [ב] (א) כֵּיוָן דְמָטָא קִיצֵיהּ דְמשֶׁה לְמִסְתַּלְקָא מִן גּוֹ עַלְמָא אָמַר הָא אֲנָא מַסְהִיד בְּעַמָּה הָאֵילֵין מִילָּא דְלָא טַעֲמָא מַיְיתוּ מַסְהִיד אֲנָא בְּהוֹן שְׁמַיָּא וְאַרְעָא דְלָא טַעֲמִין מַיְיתוּ בְּעַלְמָא הָדֵין בְּרַם סוֹפֵיהוֹן לְמֵיתַי דְכֵן הוּא מְפָרַשׁ וַאֲמַר טוּלוּ לִשְׁמַיָּא עֵינֵיכוֹן וְאִסְתַּכְּלוּ לְאַרְעָא מִלְרַע אֲרוּם שְׁמַיָּא כִּתְּנָא יְמְסִין וְאַרְעָא כִּלְבוּשָׁא תִּבְלֵי בְּרַם אֲנָא עָתִיד בְּרֵאי שָׁמַיִם חַדַתּוּן וְאַרְעָא חַדְתָּא יְשַׁעְיָה נְבִיָא כַּד הֲוָה מְתְנַבֵּי בִּכְנִשְׁתְּהוֹן דְיִשְׂרָאֵל עַד דַהֲוָה רָחִיק מִן שְׁמַיָּא וְקָרֵיב לְאַרְעָא יְהַב שְׁמוּעָתָא לִשְׁמַיָּא וְצַיְיתָא לְאַרְעָא דְכֵן הוּא מְפָרַשׁ וַאֲמַר שְׁמָעוּ שְׁמַיָּא

hij zei: hoor, hemel, en luister, aarde, want het Woord van de Eeuwige heeft gesproken. Mosje, de profeet, toen hij profeteerde in de gemeenschap van Jisrael, omdat hij dichtbij de hemel was en ver van de aarde, rekende het luisteren toe aan de hemel en het horen aan de aarde,want er staat geschreven zo dient men uitteleggen dat hij zei: luister hemel en ik zal spreken, en hoor, aarde, de woorden van mijn mond.

1 *Luister, Hemel*: want ik waarschuw hen, Jisrael, dat jullie getuigen moeten zijn in deze zaak, want zo heb ik hun gezegd dat jullie getuigen zullen zijn. En zo ook *En hoor, Aarde*: en waarom laat hij Hemel en Aarde getuige zijn tegen hen? Mosje zei: “Ik besta uit vlees en bloed, morgen zal ik sterven. Als Jisrael zegt ‘wij hebben het verbond niet op ons genomen, wie komt er dan om hen tegen te spreken? Daarom liet hij Hemel en Aarde tegen hen getuigen – getuigen die voor altijd stand houden. En verder, als ze het verdienen, dan komen de getuigen om hun loon te geven (Zech 8:12): *de wijnstok zal vrucht geven, de aarde zal haar opbrengst geven, de hemelen zullen hun dauw geven*. Maar als ze schuldig zijn dan zal de macht van de getuigen als eerste tegen hen zijn (Dev. 11:17), *Hij zal de hemel sluiten; er zal geen regen meer vallen en de hele oogst zal mislukken*, en daarna *zult u spoedig ten onder gaan*, door de macht van de volkeren – (Sifree Dev., Midrasj Tanchoema 1 האזינו)

1 *Luister*, ik heb eerder in mijn boek (Moznajim) uitgelegd dat het woord *luister* verwant is aan het woord voor ‘oor,’[11] alsof de Schrift zegt (Jesj. 55:3): *neig het oor*.

Ik heb eerder duidelijk gemaakt[13] dat de Gaon[14] zegt dat de betekenis van *de hemelen* is ‘de engelen’ en de betekenis van *de aarde* is ‘de mensen op aarde.’ Of het slaat op de regen die neerdaalt uit de hemel, en de aarde die haar opbrengst geeft. Naar mijn idee is de juiste opvatting dat het gaat [om hemel en aarde] omdat zij voor altijd bestaan; en zo ook (Mich. 6:2): *Hoort, bergen*, en ook de steen van Jehosjoea, want daar staat geschreven (Jehosj. 24:27) *dat hij hoorde*.[15] En ik heb u al een aanwijzing gegeven betreffende de ziel van de mens die het midden vormt tussen de bovenwerelden en de benedenwerelden, en zij vergelijkt alles met de vorm van haar tempel, en dat zeker om de bewoner van de tempel te begrijpen, en zo verhoogt zij het lage en verlaagt zij het hoge.

1 *Luister, Hemel*, om Jisrael te hinderen als ze zouden zondigen, zoals er geschreven staat (Dev. 11:17): *Hij sluit de hemel af*, etc.

1 *Luister, Hemel*, naar de letterlijke betekenis van de Schrift zijn de woorden van rabbi Ibn Ezra juist, nl. dat de Schriften als hun getuigen opgeven alle zaken die bestaan en blijvend zijn. Zo ook (Micha 6:2): *Luister, bergen, naar de twistzaak van de Eeuwige*. En ook de steen die Jehosjoea opstelde, want

וְאַצִּיתִי אַרְעָא אֲרוּם מֵימְרָא דַיְיָ אֲמַר מֹשֶׁה נְבִיָא כַּד הֲוָה מִתְנַבֵּא בִּכְנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל עַד דַהֲוָה קָרִיב לִשְׁמַיָא וְרָחִיק מִן אַרְעָא יְהַב צַיְיתָא לִשְׁמַיָא וּשְׁמוּעַתָא לְאַרְעָא כֵּן הוּא מְפָרַשׁ וַאֲמַר אָצִיתוּ שְׁמַיָא וַאֲמַלֵיל וְתִשְׁמַע אַרְעָא מַמְלֵיל דְפֻמִי:

רש"י (א) האזינו השמים. שֶׁאֲנִי מַתְרֶה בָּהֶם בְּיִשְׂרָאֵל וְתִהְיוּ עֵדִים בַּדָּבָר, שֶׁכָּךְ אָמַרְתִּי לָהֶם שֶׁאַתֶּם תִּהְיוּ עֵדִים, וְכֵן **ותשמע הארץ.** וְלָמָּה הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ. אָמַר מֹשֶׁה: אֲנִי בָּשָׂר וָדָם, לְמָחָר אֲנִי מֵת, אִם יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל לֹא קִבַּלְנוּ עָלֵינוּ הַבְּרִית, מִי בָּא וּמַכְחִישָׁם? לְפִיכָךְ הֵעִיד בָּהֶם שָׁמַיִם וָאָרֶץ – עֵדִים שֶׁהֵן קַיָּמִים לְעוֹלָם. וְעוֹד, שֶׁאִם יִזְכּוּ יָבֹאוּ הָעֵדִים וְיִתְּנוּ שְׂכָרָם,(זכריה ח', י"ב) **הַגֶּפֶן תִּתֵּן פִּרְיָהּ וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ וְהַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טַלָּם,** וְאִם יִתְחַיְּבוּ תְּהֵיֶה בָהֶם יַד הָעֵדִים תְּחִלָּה – (דברים י"ג, י') **וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ,** וְאַחַר כָּךְ **וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה** (שם י"א, י"ז) עַל יְדֵי הָאֻמּוֹת:

אבן עזרא (א) האזינו. כבר פירשתי בספרי (מאזנים, עמ' מ"ז), כי מלת **האזינו** – מגזרת: אזן, כאילו אמר: (ישעיהו נ"ה:ג') **הטו אזן.**[12]

וכבר הודעתיך (ראב"ע דברים ד':כ"ו), שהגאון אמר: כי טעם **השמים** – המלאכים. וטעם **הארץ** – אנשי הארץ. או: עדות הגשם היורד מן **השמים, והארץ** תתן יבולה. והנכון בעיני: העיקר בעבור היותם עומדים לעולם, וכן: **שמעו הרים** (מיכה ו':ב'), או גם: אבן יהושע (יהושע כ"ד:כ"ו), ושם כתוב: **כי היא שמעה** (יהושע כ"ד:כ"ז). וכבר רמזתי לך (ראב"ע בראשית פירוש ראשון א':כ"ו), על נשמת האדם שהיא אמצעית בין הגבוהים לשפלים, והיא תדמה הכל על צורת היכלה, ואף כי להבין גם היושבת בהיכל, על כן תגביה השפלים, ותשפיל הגבוהים.

רשב"ם (א) האזינו השמים - להפרע מישראל אם יחטאו, כדכתיב: **ועצר את השמים** (דברים י"א:י"ז) וגו'

רמב"ן (א) האזינו השמים על דרך הפשט צדקו דברי ר"א כי הכתובים יתנו עדיהם בכל הדברים שהם קיימים ועומדים וכן **שמעו הרים את ריב ה'**

11 ר' אבן עזרא, *ספר מאזנים*.

12 Tekst heeft hier הטו אזנכם.

13 Dev. 4:26: הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ כִּי־אָבֹד תֹּאבֵדוּן מֵהַר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא־תַאֲרִיכֻן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הִשָּׁמֵד תִּשָּׁמְדוּן, *Ik roep heden de hemel en de aarde tot getuige tegen jullie, dat jullie zeker al snel zullen verdwijnen uit het land waarvoor jullie de Jordaan oversteken om het in bezit te nemen. jullie zullen je dagen daarin niet verlengen, maar jullie zullen zeker weggevaagd worden*; Ibn Ezra a.l.: **העידותי בכם היום** – יש אומרים: כי טעם עדות שמים וארץ – המלאכים ובני אדם. ואחרים אומרים: על הגשם, כטעם: ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם (ויקרא כ"ו:י"ט) בנחושה, *Ik roep heden tot getuige tegen jullie* – er zijn er die zeggen dat de betekenis van het getuigenis van hemel en aarde is: de engelen en de mensen, maar anderen zeggen dat het verwijst naar de regen, als (Wajjikra 26:19): *en Ik zal jullie hemel als ijzer maken, en jullie land als brons*.

14 Met ‘de Gaon’ verwijst Ibn Ezra naar Saädja Gaon, 882-942, רב סעדיה בן יוסף אלפיומי גאון, ook bekend als רס"ג.

15 וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל־כָּל־הָעָם הִנֵּה הָאֶבֶן הַזֹּאת תִּהְיֶה־בָּנוּ לְעֵדָה כִּי־הִיא שָׁמְעָה אֵת כָּל־אִמְרֵי יְהוָה אֲשֶׁר דִּבֶּר עִמָּנוּ וְהָיְתָה בָכֶם לְעֵדָה פֶּן־תְּכַחֲשׁוּן בֵּאלֹהֵיכֶם. *en Jozua zei tegen heel het volk: Zie, deze steen zal voor ons getuige zijn, want hij heeft al de woorden van de Eeuwige gehoord, die Hij tegen ons gesproken heeft. Ja, hij zal getuige voor u zijn, opdat u uw God niet verloochent*.

daarover staat geschreven (Jehosj. 24:27): *want die had gehoord*. Maar naar de weg van de Waarheid[16] gaat het hier om de eerste hemelen en de aarde, genoemd in Bresjiet, want zij zijn het die het verbond aangaan met Jisrael, en daarom zegt de Schrift dat de hemelen het oor lenen en luisteren naar de voorwaarden en hoe Hij daarmee zal handelen.

1 *Luistert, Hemelen*, een woord dat met אזן, oor, samenhangt, betekenis: neig jullie oren. Dit volgt dadelijk op het voorgaande toe hij in herinnering bracht de hemel en de aarde als getuigen dat ze luisterden naar de uitspraak van het getuigenis.
Luistert, Hemelen, ten overstaan van jullie gaf ik jullie de Tora, want er is gezegd (Sjem. 20:19): *Vanuit de hemel sprak Ik met jullie*.
Hoor, aarde, men staat erop, het is alsof men zegt: wij zullen het doen als we het horen.
Luistert, omdat er meer van zijn zoals onze rabbijnen z.l. zeggen dat er zeven zijn, daarom spreekt hij met hen in de meervoudsvorm.
Hoor, aarde, van de aarde is er maar één, daarom spreekt hij haar toe in het enkelvoud.

Luistert, Hemelen, en hoor, Aarde, hierover is gezegd: *Hoort, hemelen en luister, Aarde*, want de Eeuwige spreekt. Mosje rabbenoe was in dat vers ver van de hemel en hij stond op de aarde daarom gaf hij [de tekst] 'luistert' voor de hemelen, want dat is de gewoonte, dat degeen die spreekt tot wie ver af staat dat doet met de term 'luister,' leen het oor om te horen, aangezien hij veraf was en het horen overliet aan de aarde die niet aangesproken kon worden vanwege de nabijheid met 'luister,' maar alleen met de uitdrukking van het 'horen.' Maar Jesjajahoe, die sprak uit naam van de Heilige, gezegend zij Hij, gebruikte het 'horen' voor de hemel en het 'luisteren' voor de aarde. En er zijn uitleggers die het andersom verwoorden 'luisteren' gebruik je wanneer iemand dichtbij is, terwijl 'horen'voor iemand verder weg is. Mosje, die regelmatig contact had met de hemel, zei: *Luistert, Hemelen, en hoor, Aarde*, want die laatste was al verder van hem af. Toe kwam Jesjajahoe en hij zei, gesterkt om te spreken (Jesj. 1:2): *hoort, hemelen,* want hij was verder bij hen vandaan, *en luister, aarde*, want die was dichtbij hem.

De hemelen, het leger van de hemelen.

De aarde, het leger van de aarde.

1 *Luistert, Hemelen*, etc. Mosje zei: *Luister, Hemel, en je moet horen, Aarde*. Maar Jesjajahoe zei (Jesj. 1:2): *Hoor, Hemel, en luister, Aarde*. Dit om de begrippen 'luisteren' en 'horen' toe te wijzen aan de hemel en 'horen' en 'luisteren' toe te wijzen aan de aarde (naar Sifree).

Luistert, Hemelen, etc. Mosje zei: *Luister, Hemel, en je moet horen, Aarde*. Maar Jesjajahoe zei (Jesj. 1:2): *Hoor, Hemel, en luister, Aarde*, dit omdat Mosje dichtbij de hemel was en ver van de aarde, daarom zei hij: *Luister, Hemel, en je moet horen, Aarde*. Maar omdat Jesjajahoe dichtbij de aarde was en ver van de hemel, daarom zei hij: *Hoor, Hemel, en luister, Aarde* (naar Sifree).

Luistert, Hemelen, etc., er is geleerd: waarom liet Mosje de hemel en de aarde als getuigen optreden tegen Jisrael. Hij zei hun: mochten jullie ervoer denken om te ontvluchten onder de vleugels van de Sjechina vandaan of weg te gaan uit het land,

(מיכה ו' ב') וגם אבן יהושע כי שם כתיב (יהושע כ"ד כ"ז) **כי היא שמעה** ועל דרך האמת הם השמים והארץ הראשונים הנזכרים בבראשית כי הם יבואו בברית עם ישראל על כן אמר שיאזינו השמים וישמעו התנאים ואיך יעשה בהם:

חזקוני (א) האזינו השמים לשון אוזן פירוש הטו אזניכם. ואדסליק מיניה קאי ואעידה בם את השמים ואת הארץ אמר לעדים שישמעו דבר העדות.

האזינו השמים שהרי לפניכם נתתי לכם את התורה שנאמר כי מן השמים דברתי עמכם.

ותשמע הארץ שעליה עמדו כשאמרו נעשה ונשמע.

האזינו על שם שהם מרובים כמו שאמרו רבותינו ז"ל שהם שבעה אמר להם לשון רבים.

ותשמע הארץ והארץ היא יחידה אמר בה לשון יחיד.

האזינו השמים, ותשמע הארץ עליו נאמר שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר. משה רבינו היה באותו פרק רחוק מן השמים ועומד בארץ לפיכך נתן האזנה לשמים שכן מנהג הוא שאומר לאותו העומד רחוק לשון האזנה שיטה אזנו לשמוע ע"י שהוא רחוק ונתן שמיעה לארץ שאין לומר לקרוב בלשון האזנה אלא בלשון שמיעה. אבל ישעיה שהיה מדבר בשמו של הקב"ה נתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ. וי"מ למפרע האזנה שייכא במקום שהוא קרוב ושמיעה שהוא מקום רחוק משה שרגילותו היא בשמים אמר **האזינו השמים, ותשמע הארץ** שהיתה רחוקה ממנו בא ישעיה ואמר סמך לדבר **שמעו שמים** שהיה רחוק מהם **והאזיני ארץ** שהיה קרוב לה.

השמים צבא השמים.

והארץ צבא הארץ.

תורה תמימה (א) האזינו השמים וגו'. משה אמר **האזינו השמים ותשמע הארץ** וישעיהו אמר (ישעיהו א':ב') **שמעו שמים והאזיני ארץ**, כדי לתת האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ [ספרי].

האזינו השמים וגו'. משה אמר **האזינו השמים ותשמע הארץ** וישעיהו אמר (ישעיהו א':ב') **שמעו שמים והאזיני ארץ**, לפי שהיה משה קרוב לשמים ורחוק מארץ, לפיכך אמר **האזינו השמים ותשמע הארץ**, ולפי שהיה ישעיהו קרוב לארץ ורחוק משמים, לפיכך אמר **שמעו שמים והאזיני ארץ** [ספרי].

האזינו השמים וגו'. תניא, למה העיד משה בישראל את השמים ואת הארץ, אמר להם, שמא אתם סבורים לברוח מעל כנפי השכינה או לזוז מעל

16 De mystieke uitleg van de tekst.

weet dan dat de hemel en de aarde jullie onrecht zullen bekend maken, want er is gezegd (Ijjov 20:27): *De hemel zal zijn ongerechtigheid openbaren, en de aarde staat tegen hem op* (naar Sifree).

Luistert, Hemelen, etc., er is geleerd: waarom liet Mosje de hemel en de aarde als getuigen optreden tegen Jisrael. Hij zei hun: Let op de hemel en de aarde, want ook al zijn ze niet gemaakt om te verdienen of bestraft te worden ze veranderen hun characteristica niet, maar jullie, als jullie je verdinenstelijk gedragen ontvangen jullie loon, en als jullie zondigen ontvaangen jullie straf, het zou dus onterecht zijn als jullie aan verandering onderhevig zouden zijn.

Luistert, Hemelen, etc., er is geleerd: waarom liet Mosje de hemel en de aarde als getuigen optreden tegen Jisrael. Omdat Mosje zei: ik ben vlees en bloed, en morgen zal ik sterven, en als zij willen zeggen: wij hebben de Tora niet ontvangen, wie kan hen ongelijk geven, daarom roep ik tot getuigen tegen hen twee getuigen die voor eeuwig zullen bestaan.

Luistert, Hemelen, etc., er is geleerd: waarom liet Mosje de hemel en de aarde als getuigen optreden tegen Jisrael. De hemel als getuige voor de geboden des hemels, en de aarde voor de aardse geboden.

הארץ, דעו שהשמים והארץ מודיעים עונכם, שנאמר (איוב כ׳:כ״ז) **יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו** [ספרי].

האזינו השמים וגו'. תניא, למה העיד משה בישראל את השמים ואת הארץ, אמר להם, הסתכלו בשמים ובארץ שאעפ"י שלא נעשו לא לשכר ולא להפסד אין משנים את מדתן, אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורעניות, אינו דין שלא תשנו את מדתכם [ספרי].

האזינו השמים וגו'. תניא, למה העיד משה בישראל את השמים ואת הארץ, לפי שאמר משה, אני בשר ודם, למחר אני מת, ואם ירצו לומר לא קבלנו את התורה מי מכחישם, לפיכך אעיד עליהם שני עדים שהם קיימים לעולם [ספרי].

האזינו השמים וגו'. תניא, למה העיד משה בישראל את השמים ואת הארץ, השמים לעדה למצות השמים, והארץ – למצות הארץ [ספרי].

2 Mijn leer zal druipen als de regen; Mijn woord zal stromen als de dauw; als regenvlagen over het gras, en als regendruppels op het gewas.	ב יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי־דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב:

2 Mijn les zal zoet zijn als de regen, mijn uitspraak zal als de dauw aanvaard worden – like winds of rain that blow on herbage, like drops of late rain that are on the grass.

תרגום אונקלוס (ב) יִבְסַם כְּמִטְרָא אוּלְפָנִי יִתְקַבַּל כְּטַלָּא מֵימְרִי כְּרוּחֵי מִטְרָא דְּנָשְׁבִין עַל דִּתְאָה וְכִרְסִיסֵי מַלְקוֹשָׁא דְּעַל עִשְׂבָּא.

2 Als zware regen zal Mijn leer de opstandigen slaan, maar hij zal met vreugde ontvangen worden door hen die Mijn leer aannemen, als de dauw; Mijn woorden zijn als vruchtbrengende regenwinden die blazen over het gras in de maand Marchesjwan, en als de druppels van de late regen, die neerdalen en de planten van de aarde water geven in de maand Nisan.

תרגום ירושלמי [א] (ב) יִנְקוֹף עַל מְרוֹדָיָא הֵיךְ מִטְרָא סַפְחָא אוּלְפָנִי וְתִתְקַבֵּל בְּרַעֲוָא עַל מְקַבְּלֵי אוּלְפָנָא הֵיךְ טַלָּא מְמַלְּלֵי דִילִי כִּרְבִיעִית רוּחֵי מִיטָרָא דְּמִנַּתְבִין עַל דִּתְאִין בְּיֶרַח מַרְחֶשְׁוָון וְכַרְסִיסִין לְקוֹשִׁין דְּמְרַוְוִין צַמְחוֹנֵי אַרְעָא בְּיֶרַח דְּנִיסָן.

2 Mijn lering zal zoet smaken als de regen voor de kinderen van Jisrael, het woord van Mijn mond zal bij hen met vreugde ontvangen worden als de dauw, zoals de wind die blaast over het gras, en als de druppels van de late regen, die neerdalen en de planten van de aarde water geven in de maand Nisan.

תרגום ירושלמי [נ] (ב) יבשם כמטרה אולפני על בני ישראל ויתקבל כטלא עליהון ית מימר פומי כרוחייה דמנשבין על דתי עשביה וכרסיסי מלקוש דסלקין ומרווין צמחה דארעא בירחה דניסן.

תרגום ירושלמי [ב] (ב) יערף יִבַּסֵּם עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמִטְרָא אוּלְפַן אוֹרַיְיתִי תְּקַבֵּיל עֲלֵיהוֹן בְּרַעֲוָא כְּטַלָּא מֵימַר פּוּמִי כְּרוּחֲיָא דְּמְנַשְּׁבִין עַל עִשְׂבָּא וְכַרְסִיסֵי דְּמַלְקוֹשָׁא דְּנַחְתִּין וּמְרַוְיָן צַמְחָא דְּאַרְעָא בְּיַרְחָא דְּנִיסָן:

2 *Hij zal* druipen, de lering van Mijn wet zal zoet smaken voor de kinderen van Jisrael als de regen, het woord van Mijn mond zal bij hen met vreugde ontvangen worden als de dauw, zoals de wind die blaast over het gras, en als de druppels van de late regen, die neerdalen en de planten van de aarde water geven in de maand Nisan.

רש"י (ב) יערף כמטר לקחי. זוֹ הִיא הָעֵדוּת שֶׁתָּעִידוּ – שֶׁאֲנִי אוֹמֵר בְּפְנֵיכֶם תּוֹרָה שֶׁנָּתַתִּי לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהִיא חַיִּים לָעוֹלָם כְּמָטָר זֶה שֶׁהוּא חַיִּים לָעוֹלָם (ע' ספרי); כַּאֲשֶׁר יַעַרְפוּ הַשָּׁמַיִם טַל וּמָטָר: **יערף.** לְשׁוֹן יַטִּיף, וְכֵן (תהילים ס"ה) **יִרְעֲפוּן דָּשֶׁן**, (דברים ל"ג) **יַעַרְפוּ טָל**:

2 *Mijn leer zal druipen als de regen*: Dit is het getuigenis, dat jullie zullen geven, nl. dat ik zeg in jullie aanwezigheid: Tora, die ik gaf aan Jisrael, dat is leven voor de wereld, net zo als deze regen, die leven voor de wereld betekent, nl. als de hemelen druipen van dauw en regen [Sifree 32:2].

Zal druipen, een uitdrukking voor 'druipen.' Zo ook (Teh. 65:12) *ze zullen druipen van rijke opbrengst* [רעף = ערף]; (Dev. 33:28): ze zullen druipen van dauw.

תזל כטל. שֶׁהַכֹּל שְׂמֵחִים בּוֹ, לְפִי שֶׁהַמָּטָר יֵשׁ בּוֹ עֲצָבִים לַבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן הוֹלְכֵי דְרָכִים וּמִי שֶׁהָיָה בּוֹרוֹ מָלֵא יַיִן (ספרי):

Het zal stromen als de dauw: waarover iedereen zich verheugd, want de regen brengt soms voor de schepselen verdriet met zich mee, zoals reizigers, of iemand die een put vol wijn heeft. – (Sifree Dev. 306:17)

כשעירם. לְשׁוֹן רוּחַ סְעָרָה, כְּתַרְגּוּמוֹ כְּרוּחֵי מִטְרָא, מָה הָרוּחוֹת הַלָּלוּ מַחֲזִיקִים אֶת הָעֲשָׂבִים וּמְגַדְּלִין אוֹתָם, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה מְגַדְּלִין אֶת לוֹמְדֵיהֶן:

Als stormwinden: Een uitdrukking als (סְעָרָה) stormwind [ס=ש]. De Targoem geeft hier: כְּרוּחֵי מִטְרָא, als winden van regen. Wat zijn deze winden? Ze versterken de planten en doen ze groeien; zo laten de woorden van de Tora hen groeien die ze bestuderen.

וכרביבים. טִפֵּי מָטָר. נִרְאֶה לִי עַל שֵׁם שֶׁיּוֹרֶה כְּחֵץ נִקְרָא רְבִיב, כְּמָה דְּאַתְּ אוֹמֵר **רֹבֶה קֶשֶׁת** (בראשית כ"א):

Als regendruppels: druppels van regen. Het lijkt me dat hij zo genoemd wordt omdat hij wegschiet als een pijl, zoals je zegt (Bresj. 12:20): *iemand die de boog schiet*.

דשא. ארברי"ן, עֲטִיפַת הָאָרֶץ מְכַסָּה בְּיֶרֶק:

Gras: Erberies [vegetatie], de mantel van de aarde, bedekt met vegetatie.

עשב. קֶלַח אֶחָד קָרוּי עֵשֶׂב, וְכָל מִין וָמִין לְעַצְמוֹ קָרוּי עֵשֶׂב:

Kruid: een enkele spruit wordt עֵשֶׂב, maar iedere soort wordt op zich ook עֵשֶׂב genoemd.

אבן עזרא (ב) יערף – אחיו: **יערף מזבחותם** (הושע י':ב'), כטעם: ירד.

לקחי – כמו: שיקח אחד ממנו, כטעם: לימוד, וכן **כי לקח טוב** (משלי ד':ב').

וכרביבים – מגזרת: רב, ושניהם שמות התואר. והעד: כי **עשב** חזק מ**דשא**. ויש אומרים: **ששעירים** מגזרת: שיער. ואחרים אמרו מגזרת

2 *Zal druipen* - יערף (zal druipen) is verwant aan יערף (hij zal afbreken) (Hos. 10:2): *Hij zal hun altaren afbreken*, alsof het betekent 'hij zal afdalen.'

Mijn woord, wat iemand van hem meeneemt, met de betekenis leer, (Mishl. 4:2) *want de goede leer...* .

Als regenbuien, het woord is verwant aan רב 'veel.' Het zijn allebei bijvoeglijke naamwoorden. Dit volgt hieruit, dat עשב sterker is dan דשא. Sommigen zeggen dat שעירים (lichte regen) verwant is aan שיער (haar). Anderen zeggen dat het verwant is aan סערת (storm)

(Jir. 30:23): *de storm van God*, ook al is het met een *sin* gespeld. Zo ook (Dan. 11:40): וישתער wat hetzelfde is als ויסתער. Het kan ook zo zijn dat שעירים geen verwant heeft in de Schrift. De betekenis wordt dubbel weergegeven, zoals dat in alle profetieën gebeurt ter versterking.

De bedoeling van het vers is dat Mosje bidt dat zijn woorden mogen zijn als dauw en regen die niet zonder nut terugkeren (Jesj 55:10-11):[17] *maar dat ze de aarde bevochtigen*, want zo staat het geschreven, De betekenis: dat zijn woorden iets zouden doen met het hart van de toehoorders, zoals de actie van de regen op de aarde door vruchtbaarheid te geven en planten te doen ontspruiten.

סערת ה' (ירמיהו ל׳:כ״ג) ואם הוא בשי״ן וכן **וישתער עליו** [כמו ויסתער עליו] (דניאל י״א:מ׳).ה גם יתכן שאין לו אח במקרא. והטעם כפול כדרך כל הנבואות לחיזוק.

ועיקר הטעם שהתפלל משה, שיהיו דבריו כטל ומטר, שלא ישובו ריקם, **כי אם הרוו את הארץ** (ישעיהו נ״ה:י׳-י״א), כי כן כתוב. והטעם: שיעשו דבריו בלבות השומעים כמעשה הגשם בארץ להולידה ולהצמיחה.

2 *Hij zal druipen als de regen*, als jullie de woorden van mijn vermaning aannemen dan zullen ze jullie van nut zijn als de regen.

רשב"ם (ב) יערף כמטר - אם תקבלו דברי תוכחתי יועילו לכם כמטר.

2 De Schrift zegt: *Mijn leer zal druipen als de regen*, want wat hij nam uit de hemel[18] en Zijn voorschrift op aarde[19] zal druipen op Jisrael en neerdruppelen op hen als dauw. *Wanneer ik de Naam van de Eeuwige zal uitroepen* in de hemel *schrijf dan de grootheid toe aan onze God* op aarde — en met heel Jisrael spreekt hij. Zo ook de steen van Jehosjoea, die verwijst naar deze aarde want (Bresj. 49:24): *vandaar komt de Herder, de Steen van Jisrael*. En ik heb het al zo uitgelegd. Zo ook (Teh. 118 22:23): *De steen die de bouwers afkeurden werd de belangrijkste hoeksteen, dit kwam van de Eeuwige* etc. Daarom zei Jehosjoea (Jehosj. 24:27): *Deze steen zal een getuige zijn tegen ons*. En zo verder (Zech. 3:9): *Kijk, de steen die in voor Jehosjoea gelegd hebt, op die ene steen zijn zeven facetten* etc. De gestudeerde[20] zal het begrijpen.

רמב"ן (ב) ואמר **יערף כמטר לקחי** כי מה שלקח מן השמים ואמרתו על הארץ **יערף** על ישראל ותזל עליהם כטל כי שם ה' אקרא בשמים הבו גדל לאלהינו בארץ ועם כל ישראל ידבר וכן אבן יהושע רמז על הארץ הזאת כי **משם רועה אבן ישראל** (בראשית מט כד) וכבר פירשתיו וכן **אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה' היתה זאת** וגו' (תהלים קי״ח כ״ב כ״ג) ועל כן אמר יהושע (יהושע כ״ד כ״ז) **האבן הזאת תהיה בנו לעדה** וכן כי **הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע על אבן אחת שבעה עינים** וגו' (זכריה ג' ט') והמשכיל יבין:

2 *Mijn leer zal druipen als de regen*, de woorden die ik tot jullie spreek zijn geen ijdele woorden, maar net zo als de regen neerdaalt, terwijl noch het aangename noch het goede karakter ervan herkenbaar en zichtbaar zijn, maar tenslotte laat die de vruchten rijpen, zo ook *Mijn leer* en *Mijn woord*.

חזקוני (ב) יערף כמטר לקחי – דברים שאני אומר לכם אינם דברים בטלים אלא כשם שהמטר יורד ואין הנאתו וטיבו נכרין ונראין וסוף שמגדל פירות, אף כך **לקחי** – **ואמרתי**.

Een andere verklaring: het is een term voor het gebed, moge het [Uw] wil zijndat mijn woorden niet tevergeefs terugkeren, maar dat ze vrucht dragen in de harten van hen die ze horen, zoals wat de regen en de dauw doen met het land om het te laten groeien en ontspruiten. Hij noemt hier ook de vier windrichtingen van de wereld. Net zoals hij over hen hemel en aarde als getuigen aanriep zo roept hij de vier windrichtingen van de wereld aan als getuigen, namelijk dat wanneer zij de Tora in acht nemen de winden voor hen weldadig zullen waaien.

דבר אחר: לשון תפלה הוא, יהי רצון שלא ישובו דברי ריקם אלא יעשו פירות בלבות השומעים כמעשה המטר והטל בארץ להולידה ולהצמיחה. הזכיר כאן ד׳ רוחות העולם כשם שהעיד עליהם שמים וארץ כך העיד עליהם ארבע רוחות העולם שאם ישמרו התורה ינשבו להם רוחות טובות.

Zal druipen als de regen, dit slaat op de westenwind die komt uit de nek van de wereld, en die gewoonlijk regen brengt.

יערף כמטר – זהו רוח מערבי שבא מעורפו של עולם ודרכו להביא מטר.

Het zal stromen als de dauw, dit slaat op de noordenwind die prettig is als de dauw.

תזל כטל – רוח צפוני שהיא נוחה כטל.

Als regenvlagen op het gras, dit slaat op de zuidenwind die aanstormt als de geitebokken.

כשעירם – רוח דרומית שמשתערת כשעירים.

En de regendruppels, dit slaat op de oostenwind, die de zaailingen laat groeien en de kruiden groot laat worden. Ze waaien iedere dag. De oostenwind in de morgen, de zuiden-

וכרביבים – רוח מזרחית שמרבה זרעים ומגדלת צמחים. והם מנשבות בכל יום רוח מזרחית בבוקר

---

17 י כִּי כַאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן־הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם־הִרְוָה אֶת־הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ וְנָתַן זֶרַע לַזּוֹרֵעַ וְלֶחֶם לָאֹכֵל: יא כֵּן יִהְיֶה דְבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי NBV21: 10 *Zoals regen of sneeuw neerdaalt uit de hemel en daarheen niet terugkeert zonder eerst de aarde te doordrenken, haar te bevruchten en te laten gedijen, zodat er zaad is om te zaaien en brood om te eten* – 11 *zo geldt dit ook voor het woord dat voortkomt uit mijn mond: het keert niet vruchteloos naar Mij terug, niet zonder eerst te doen wat Ik wil en te volbrengen wat Ik gebied.*

18 Namelijk de geschreven Tora.

19 Namelijk de mondelinge Tora.

20 Degene die kabbala heeft gestudeerd.

wind halverwege de dag, de westenwind bij het begin van de nacht, en de noordenwind halfweg de nacht, in de periode van de zomer is hij aangenaam, maar in de regentijd is hij zwaar. Met de zuidenwind is het juist andersom. De westenwind is altijd zwaar. En de oostenwind is altijd prettig.

ורוח דרומית בחצי היום רוח מערבית בתחילת הלילה ורוח צפונית בחצי הלילה בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה רוח דרומית למפרע, מערבית לעולם קשה מזרחית לעולם יפה.

2 *Mijn leer zal druipen als de regen*, kijk Mijn Tora zal druipen en Ze zal komen in een stroom, als regen voor hen die het begrijpen en bereid zijn het te ontvangen uit de fontein, de bron van wijsheid.

Mijn woord zal stromen als de dauw, en het geeft ook in overeenstemming met wat ervan geopenbaard is, wat bekend is aan de gewone man. Want met dat het weinig is, is het zeer goed als de dauw in z'n werking, want het is *als regenvlagen over het gras*. Verstandige mensen zullen de wonderen zien die eruit voortvloeien.

Als regendruppels op het gewas, want ook de gewone man zal ermee zekere kennis, om daarmee hun Schepper te herkennen, verwerven met zekere methode. Daarom, jullie Jisrael, die haar hebben ontvangen, [het volgende]

ספורנו (ב) יערוף כמטר לקחי. הנה תורתי היא תערוף ותבא בשטף כמטר למבינים המוכנים לקבל מבוע מקור חכמה:

תזל כטל אמרתי. ונותנת גם כן כפי הנגלה ממנה איזו ידיעה להדיוטות שעם היותה מועטת היא טובה מאד כטל באופן שהיא **כשעירים עלי דשא** שהמשכילים יביטו נפלאות ממנה.

וכרביבים עלי עשב. שגם ההדיוטות יקנו בה איזה מדע להכיר בו בוראם באופן מה. א"כ אתם ישראל שקבלתם אותה:

2 *Hij zal druipen etc.,* er is geleerd: r. Banaä placht te zeggen: ieder die werkt met Tora niet om haar zelf, dan wordt zij voor hem een drug die tot de dood leidt, want er is gezegd: *Mijn leer zal druipen als de regen* [לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*; en עריפה[21] betekent niets anders dan 'het doden,' want er is gezegd (Dev 21:4): *Daar moeten zij het kalf de nek breken*.

תורה תמימה (ב) יערף וגו'. תניא, היה רבי בנאה אומר, כל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות, שנאמר **יערף כמטר לקחי**, [אין לקח אלא תורה, שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**], ואין עריפה אלא הריגה, שנאמר (דברים כ"א) **וערפו שם את העגלה.**[22]

Hij zal druipen etc., er is geleerd: r. Eliëzer de zoon van r. Jossi de Galileeër zegt: *Mijn leer zal druipen als de regen* [לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*]; en עריפה betekent niets anders dan 'het doden,' want er is gezegd (Dev. 21:4): *Daar moeten zij het kalf de nek breken*; zoals het kalf van de gebroken nek verzoening betekent voor het vergoten bloed zo verzoenen de woorden van Tora het vergoten bloed (naar Sifree).

יערף וגו'. תניא, ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר, **יערף כמטר לקחי** [אין לקח אלא תורה שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**], ואין עריפה אלא הריגה, שנאמר (דברים כ"א) **וערפו שם את העגלה**, מה עגלה ערופה מכפרת על שפיכות דמים אף דברי תורה מכפרים על שפיכות דמים [ספרי].

Hij zal druipen etc., er is geleerd: r. Jehoeda placht te zeggen: verzamel woorden van Tora als uitgangspunt en breng ze in de praktijk als specifieke uitingen,[23] want wanneer je ze gespecificeerd bijeenbrengt, dan vermoeien ze je en dan weet je niet wat te doen, want er is gezegd: *Mijn leer zal druipen als de regen* [לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*]; en עריפה is niets anders dan een uitdrukking voor 'het verkrijgen,' vergelijkbaar met een man, die onderweg is en honderd zoez nodig heeft; als hij ze meeneemt in de vorm van peroetot vermoeien ze hem, maar als hij ze combineert tot selaiem kan hij ze overal waar hij wil verzilveren en uitgeven.

יערף וגו'. תניא, היה ר' יהודה אומר, לעולם הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים, שאם אתה כונסן פרטים מיגעין אותך ואינך יודע מה לעשות, שנאמר **יערף כמטר לקחי** [אין לקח אלא תורה, שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**] ואין עריפה אלא לשון כניסה. משל לאדם שהלך בדרך וצריך מאה זוז, אם נוטלן בפרוטות מיגעין אותו, אבל אם מצרפן לסלעים פורט ומוציא בכל מקום שירצה . (שם)

---

21 עריפה is de omschrijving van het breken van de nek van een dier, afgeleid van de wortel ערף, die zowel 'druppelen, druipen' kan betekenen als 'het breken van de nek van een kalf of een ezel,' in het ene geval zal er verband zijn met רעף 'druppelen,' in het tweede geval is er verband met het substantief עֹרֶף 'nek.'

22 Talmoed Bavli Taänit 7a: תניא היה רבי בנאה אומר כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים שנאמר **עץ חיים היא למחזיקים בה** ואומר **רפאות תהי לשרך** ואומר **כי מצאי מצא חיים** וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המות שנאמר **יערף כמטר לקחי** ואין עריפה אלא הריגה שנאמר **וערפו שם את העגלה בנחל** Er wordt geleerd dat R. Benaä placht te zeggen: ieder die werkt met Tora om haar zelfs wil, zijn studie zal voor hem een levenselixer zijn, want er is gezegd (Misjle 3:18): *Zij is een levensboom voor wie haar vastgrijpen* en de Schrift zegt (Misjle 3:8): *Het zal een medicijn zijn voor je navel*, verder (Misjle 8:35): *Want wie Mij vindt, vindt het leven*; maar ieder die werkt met Tora niet om haar zelf, dan wordt zij voor hem een drug die tot de dood leidt, want er is gezegd: *Mijn leer zal druipen als de regen*; en עריפה betekent niets anders dan 'het doden,' want er is gezegd (Dev. 21:4): *Daar in het dal moeten zij het kalf de nek breken*.

23 Talmoed Bavli Sota 37b: רבי ישמעאל אומר כללות נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד R. Jisjmael zegt: algemene regels werden gezegd op Sinaj, en de details in de Tent van Samenkomst.

Hij zal druipen als de regen, r. Berechja zegt: er staat geschreven: *Mijn leer zal druipen als de regen*, wanneer zij hun nek buigen in bekering, dan zullen dadelijk de regens neerdalen.[24]

Hij zal druipen als de regen, er staat geschreven: *Mijn leer zal druipen als de regen*, en er staat geschreven: *Mijn woord zal stromen als de dauw*: als hij een respectabele Tora-student is, dan zal het naar hem stromen als dauw, zo niet, dan zal het hem de nek breken als de (zware) regen.
Hij zal druipen als de regen etc., er is geleerd: r. Samaj placht te zeggen: op grond waarvan zeg je, zoals Mosje de hemel en de aarde tegen Jisrael liet getuigen, zo liet hij ook de vier winden van de hemel getuigen; op grond van: *hij zal druipen als de regen etc.*, – dit slaat op de westenwind, want hij is gericht op de achterkant van de wereld, en dat is allemaal een zegen; *Mijn woord zal stromen als de dauw* – dat is de noordenwind, die het uitspansel zuiver maakt als goud; *als regenvlagen over het gras* – dat is de oostenwind, die de hele wereld opstuwt als een demon; *en als regendruppels op het gewas* – dat is de zuidenwind, die regens brengt. (Sifree)

Als de regen, niet als de regen, die uit het zuiden komt, die allemaal slagwind, meeldauw en vloek betekent, maar als de regen die uit het westen komt, en die allemaal zegening beduidt.

Als de regen Mijn leer, r. Jehoeda zegt: een dag regen is als de dag waarop de Tora gegeven werd, want er is gezegd: *Mijn leer zal druipen als de regen*; לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*; maar Rava zegt: nog groter dan de dag waarop de Tora gegeven werd, want er is gezegd: *Mijn leer zal druipen als de regen*.[25] Wie is er nu minder dan wie? Dan moet je zeggen: klein is minder belangrijk dan groot.

Als de regen Mijn leer, [לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*], en het is als regen, zoals regen leven betekent voor de wereld, zo betekenen ook woorden van Tora leven voor de wereld [Sifree].

Als de regen Mijn leer, [לקח slaat op de Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *Want Ik heb jullie goede leer* (לקח) *gegeven, jullie moeten Mijn Tora niet verlaten*], en het is als regen, zoals deze regen één is, en neerdaalt op de bomen, en aan elk geeft naar zijn smaak, aan de wijnstok wat bij hem past, aan de olijfboom, wat bij hem past, aan de vijgeboom, wat bij hem past, zo geldt dat ook voor de woorden van Tora, ze zijn allemaal één, en toch is er onder hen de Schrift, de Misjna, de Halachot en de Aggadot [Sifree].

Als de regen Mijn leer, als de regen, net zoals men de regen niet ziet totdat hij komt, zo ken je ook de Tora-studenten niet totdat er één Misjna, Halachot en Aggadot onderwijst, of tot hij aangesteld wordt als parnas over de gemeente [Sifree].

יערף כמטר. א"ר ברכיה, כתיב **יערף כמטר לקחי**, [מכיון] שכפו ערפן לתשובה מיד הגשמים יורדים . (ירושלמי תענית פ"ב ה"א)

יערף כמטר וגו'. כתיב **יערף כמטר לקחי** וכתיב **תזל כטל אמרתי**, אם ת"ח הגון הוא [תזל עליו] כטל, ואם לאו – ערפהו כמטר (בבלי תענית ז' א').

יערף כמטר וגו'. תניא, היה רבי סמאי אומר, מניין אתה אומר בשם שהעיד משה לישראל את השמים ואת הארץ כך העיד להם ארבע רוחות השמים, ת"ל **יערף כמטר וגו'** – זה רוח מערבית שהוא ערפו של עולם וכולו לברכה , **תזל כטל אמרתי** – זה רוח צפונית שעושה את הרקיע נקי כזהב, **כשעירים עלי דשא** – זה רוח מזרחית שמסערת את כל העולם כשעיר, **וכרביבים עלי עשב** – זה רוח דרומית שהוא מעלה רביבים. [ספרי]

כמטר. לא כמטר הזה הבא מן הדרום שכולו לשדפון לירקון לקללה, אלא כמטר הזה הבא מן המערב שכולו לברכה . (שם)

כמטר לקחי. אמר רב יהודה, גדול יום הגשמים כיום שנתנה בו תורה, שנאמר **יערף כמטר לקחי**, אין לקח אלא תורה, שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**. ורבא אמר, גדול יותר מיום שנתנה בו תורה, שנאמר **יערף כמטר לקחי**, מי נתלה במי – הוי אומר קטן נתלה בגדול . (תענית ז' א')

כמטר לקחי. [אין לקח אלא תורה, שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**], וכמטר, מה מטר חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם [ספרי].

כמטר לקחי. [אין לקח אלא תורה, שנאמר (משלי ד') **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו**], וכמטר, מה מטר זה אחד הוא ויורד על האילנות ונותן מטעמים בכל אחד לפי מה שהוא, בגפן לפי מה שהוא, בזית לפי מה שהוא, בתאנה לפי מה שהוא, כך דברי תורה כולם אחד הם, ויש בהם מקרא ומשנה, הלכות ואגדות.(שם)

כמטר לקחי. כמטר – מה המטר הזה אי אתה רואהו עד שבא, כך תלמידי חכמים אי אתה יודע מהם עד שישנה משנה הלכות ואגדות או עד שיתמנה פרנס על הצבור [ספרי].

---

24 Talmoed Jeroesjalmi 2:1 **יערף כמטר לקחי** כפו עורפן לתשובה מיד הגשמים יורדין (א"ר ברכיה כתיב (דברים ל).

25 Talmoed Bavli Taänit 7a: רבא רמי כתיב **יערף כמטר לקחי** וכתיב **תזל כטל אמרתי** אם תלמיד חכם הגון הוא כטל ואם לאו עורפהו כמטר אמר רב יהודה גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה שנאמר **יערף כמטר לקחי** ואין לקח אלא תורה שנאמר **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו** רבא אמר יותר מיום שניתנה בו תורה שנאמר **יערף כמטר לקחי** מי נתלה במי הוי אומר קטן נתלה בגדול.

תזל כטל. מה טל כל העולם כולו שמחים בו אף דברי תורה כל העולם שמחים בו . (שם)

תזל כטל אמרתי. יכול כשם שלמדתי אני אותה בצער כך תהיו אתם לומדים אותה בצער, ת"ל **תזל כטל אמרתי** – תהיו רואים אותה כזול . (שם)

כשעירם עלי דשא. מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים ומגדלים אותם, כך דברי תורה מעלים לומדיהם ומגדלים אותם . (שם)

כשעירם עלי דשא. מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשים בהם כדי שלא יתליעו, כך הוי מפשפש בדברי תורה שלא תשכחם. (שם)

כשעירם עלי דשא. מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים אותם ויש בהם ירוקים ויש בהם אדומים ויש בהם שחורים ולבנים, כך דברי תורה יש בהם רבנים ויש בהם כשרים, יש בהם חכמים יש בהם צדיקים וחסידים . (שם)

וכרביבים עלי עשב. מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומעדנים ומפנקים אותם, כך דברי תורה מעדנים את לומדיהם ומפנקים אותם . (שם)

Het zal stromen als de dauw, zoals de hele wereld zich verheugt over dauw, zo verheugt ook de hele wereld zich over de woorden van Tora [Sifree].

Mijn woord zal stromen als de dauw, het zou kunnen, net als ik haar geleerd heb met moeite dat jullie haar ook met moeite leren, daarom is er geleerd: *Mijn woord zal stromen als de dauw*, jullie zullen haar zien als iets heel gewoons [Sifree].

Als regenvlagen over het gras, zoals deze regenvlagen neerdalen op de gewassen, zodat ze hen laten groeien en groot worden, zo laten de woorden van Tora degenen die hen bestuderen groeien en groot worden [Sifree].

Als regenvlagen over het gras, zoals deze regenvlagen neerdalen op de gewassen, en erin rondzoeken zodat ze niet wormstekig worden, zo moet je ook rondzoeken in de woorden van Tora, zodat je ze niet vergeet [Sifree].

Als regenvlagen over het gras, zoals deze regenvlagen neerdalen op de gewassen, en ze doen groeien, zodat er onder hen groene zijn, en rode, zwarte, en witte, zo ook de woorden van Tora, die leveren op: rabbijnen, vromen, geleerden, rechtvaardigen en heiligen [Sifree].

En als regendruppels op het gewas, zoals deze regendruppels neerdalen op de gewassen, en ze verfijnen en koesteren, zo vefijnen en koesteren de woorden van Tora degenen die hen bestuderen [Sifree].

3 Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.	ג כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ׃

3 Wanneer ik bid in de naam van de Eeuwige, brengt hulde aan onze God.

תרגום אונקלוס (ג) אֲרֵי בִשְׁמָא דַייָ אֲנָא מְצַלֵּי הַבוּ רְבוּתָא קֳדָם אֱלָהֲנָא.

3 Wee de goddelozen, die de heilige Naam vermelden met godslasterlijkheid, want wat Mosje, die de meester van Jisrael was, betrof, het was hem niet mogelijk de heilige Naam uit te spreken totdat hij zijn mond geoefend had aan het begin van het lied met vijfentachtig letters, die eenentwintig woorden vormen en daarna sprak hij: in de Naam van de Eeuwige bid ik en jullie, volk van het huis van Jisrael, geeft eer en grootheid voor onze God.

תרגום ירושלמי [א] (ג) וַוי לְהוֹן לְרַשִׁיעַיָא דְמַדְכְּרִין שְׁמָא קַדִישָׁא בְּגִידוּפִין אֲרוּם מֹשֶׁה דַהֲוָה רַבְּהוֹן דְיִשְׂרָאֵל לָא הֲוָה אֶפְשַׁר לֵיהּ לְמִדְכַּר יַת שְׁמָא קַדִישָׁא עַד דַהֲוָה מְחַנֵּיךְ פּוּמֵיהּ בְּרֵישׁ שִׁירְתָא בִּתְמַנְיָן וְחַמְשָׁא אָתִין דְהִינוּן עַשְׂרִין וְחַד מִלִּין וּמִן בָּתַר כְּדֵין אָמַר אֲרוּם בִּשְׁמָא דַייָ אֲנָא מְצַלֵּי וְאַתּוּן עַמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל הָבוּ אִיקַר וּרְבוּתָא קֳדָם אֱלָהֲנָא

3 Mosje, de profeet, zei tot de goddelozen: wee de goddelozen die de heilige Naam vermelden met godslasterlijkheid, immers het is onmogelijk zelfs voor één van de dienstengelen om de heilige Naam te vermelden tot het moment dat Jisrael gezegd heeft: qadosj, qadosj, qadosj, drie maal. Daarvan leerde Mosje om de heilige Naam niet te vermelden tot het moment dat hij zijn mond geoefend had met eenentwintig woorden, bij elkaar vijfentachtig letters, en zo verklaarde hij en zei: *Luister, Hemel, want ik zal spreken, en hoor, Aarde, de woorden van mijn mond. Mijn leer zal druipen als de regen; Mijn woord zal stromen als de dauw; als regenvlagen over het gras, als regendruppels op het gewas. Wanneer de Naam ...* Daarom zei Mosje, de profeet: want ik zal bidden in de heilige Naam, en jullie, mijn volk, kinderen van Jisrael, geeft eer, lof en majesteit aan jullie God.

תרגום ירושלמי [נ] (ג) אמר משה נבייה לרשיעיה וויי להון לרשיעי דמדכרין שמה קדישה בגידופין ברם לית איפשר לחד ממלאכי שירותה למדכרה ית שמה קדישה עד זמן דאינון דישראל אמרין קקק תלתה זימנין מנהון ילף משה דלא למדכרה ית שמה קדיש׳ עד זמן דהוה מחנך פמיה בעשרין וחדה מילין דאנון תמניין וחמשה אתין וכן הוא מפרש ואמר **האזינו השמים ואדברה ותש׳ הארץ אמרי פי יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירים עלי דשא וכרביבים עלי עשב כי שם** לכן אמר משה נבייא ארום בשמה קדישא אנה מצלי ואתון עמי בני ישראל הבו איקר ותושבחה ורוממו לאלהכון.

3 *Want de* Naam, Mosje, de profeet, zei: wee de goddelozen die de heilige Naam vermelden met godslasterlijkheid, immers het is onmogelijk zelfs voor één van de hoogste engelen om de heilige Naam te vermelden tot het moment dat zij gezegd hebben: qadosj, qadosj, qadosj, drie maal. Van hen leerde Mosje om de heilige Naam niet te vermelden tot het moment dat hij zijn mond geoefend had met eenentwintig woorden, bij elkaar vijfentachtig letters, en zo verklaarde hij en zei: *Luister, Hemel, want ik zal spreken ... Wanneer de Naam van de Eeuwige ...* Daarom zei Mosje, de profeet: want ik zal bidden in de naam van de Eeuwige, en jullie, volk van Jisrael, geeft eer, lof en majesteit aan jullie God.

תרגום ירושלמי [ב] (ג) **כי שם** אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא וַוי לְהוֹן לְרַשִׁיעַיָא דְמַדְכְּרִין שְׁמָא קַדִישָׁא בְּגָדִיפִין אֲרוּם לְחָד מִן מַלְאֲכֵי מְרוֹמָא לֵית אֶפְשַׁר לְמִידְכְּרָא שְׁמָא מְפָרָשָׁא עַד זְמַן דְאִינּוּן אָמְרִין קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ תְּלַת זִימְנִין וּמִנְהוֹן יַלִּיף מֹשֶׁה וְלָא הֲוָה מַדְכַּר שְׁמָא מְפָרַשׁ עַד זְמַן דַהֲוָה מַחֲנִיךְ פּוּמֵיהּ בְּעֶשְׂרִין וַחֲדָא מִילִּין דְאִינּוּן תַּמְנִין וְחַמְשָׁא אָתִין וְכֵן הוּא מְפָרֵשׁ וְאָמַר **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה כִּי שֵׁם יְיָ** אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא בִּשְׁמָא דַייָ אֲנָא מְצַלֵּי וְאַתּוּן עַמָא יִשְׂרָאֵל הָבוּ יְקַר וְתוּשְׁבַּחְתָּא וּרְבוּ רוֹמְמוּ לֵאלָהָא׃

3 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*, let op, כי heeft hier de functie van כַּאֲשֶׁר 'wanneer,' zoals (Wajjiqra 23:10): Wanneer (כי) jullie in het land komen; dus wanneer ik uitroep en vermeld de naam van de Eeuwige dan moeten jullie hulde geven aan onze God en Zijn naam zegenen. Op grond hiervan zei men dat men antwoordde met Gezegend zij de erenaam van Zijn koningschap na een zegenspreuk in de Tempel (Sifree Dev. 306:37; Mekhilta Sjemot 13; TB Berakhot 21a; Taanit 16b).

רש"י (ג) **כי שם ה' אקרא**. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ג) **כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ**, כְּשֶׁאֶקְרָא וְאַזְכִּיר שֵׁם ה', אַתֶּם **הבו גדל לאלהינו** וּבָרְכוּ שְׁמוֹ, מִכָּאן אָמְרוּ שֶׁעוֹנִין בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ אַחַר בְּרָכָה שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ (ע' ספרי; מכילתא שמות י"ג; ברכות כ"א; תענית ט"ז):

3 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*, wanneer ik jullie zal vertellen over de geweldige daden die de Heilige, gezegend zij Hij, voor jullie heeft gedaan, en de goede daden waarmee Hij jullie betaalde, en ook dat Hij rechtvaardig is in wat hij voor jullie zal doen, *brengen jullie dan ook hulde aan onze* God, weest dankbaar want dit is de waarheid.

רשב"ם (ג) **כי שם ה' אקרא** - כאשר אספר לכם גבורות שעשה לכם הקב"ה והטובות שגמל לכם וגם שהוא צדיק במה שיעשה לכם, גם אתם **הבו גודל לאלהינו** - היו מודים על האמת.

3 *Wanneer ik de Naam van de Eeuwige zal uitroepen* in de hemel

רמב"ן (ג) **כי שם ה' אקרא** בשמים הבו גדל

schrijf dan de grootheid toe aan onze God op aarde — en met heel Jisrael spreekt hij. Zo ook de steen van Jehosjoea, die verwijst naar deze aarde want (Bresj. 49:24): *vandaar komt de Herder, de Steen van Jisrael*. En ik heb het al zo uitgelegd. Zo ook (Teh. 118 22:23): *De steen die de bouwers afkeurden werd de belangrijkste hoeksteen, dit kwam van de Eeuwige* etc. Daarom zei Jehosjoea (Jehosj. 24:27): *Deze steen zal een getuige zijn tegen ons*. En zo verder (Zech. 3:9): *Kijk, de steen die in voor Jehosjoea gelegd hebt, op die ene steen zijn zeven facetten* etc. De gestudeerde[26] zal het begrijpen.

3 *Want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen*, … boven hebben julle vastgesteld de hemel en de aarde en de vier windrichtingen van de wereld en alles wat er voor jullie nodig is te weten om hulde te brengen en de Heilige, gezegend zij Hij, te prijzen, wanneer ik Zijn Naam noem bij het lezen van Tora, en zo zegt de Schrift (Teh. 69:35): *prijs de hemel en de aarde*; en ook (Teh. 19:2): *en de hemelen vermelden Gods eer*, etc. En zie dat houden jullie ook in stand, zoals er geschreven staat (Jirm. 33:25): *als Mijn verbond met de dag en de nacht er niet is, als Ik de vaste orde van de hemel en de aarde niet geregeld heb*.[27] En in de Naam die Ik noemde toe julllie geschapen werden bevat vier letters, de jod, de he, de wav en de he, en zij duiden op vier woorden, en samen komen we tot zes woorden: naast de vier windrichtingen en de hemel en de aarde, die daarmee geschapen werden.

Want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen. De vertaler in de targoem Jeroesjalmi[28] geeft weer: Mosje sprak een profetie uit: wee jullie, goddelozen, die de heilige Naam vermelden, immers het is onmogelijk zelfs voor één van de engelen boven om de heilige Naam te vermelden totdat zij gezegd hebben: qadosj, qadosj, qadosj, drie maal. Daarvan leerde Mosje om de heilige Naam niet te vermelden tot het moment dat hij zijn mond geoefend had met eenentwintig woorden, bij elkaar vijfentachtig letters. De verklaring uit האזינו is: tot je de Godsnaam vermeldt zijn er eenentwintig woorden met 85 letters, en zo staat dat in Sifree (306-36): Mosje zei: wat mij betreft, ik kom na de zeven engelen, ter verklating, zij vermelden de Naam na drie woorden (Jesj. 6:3): *heilig, heilig, heilig*, en daarom past het mij om na zeven van hen te preken, om de Naam te vermelden na zeven keer drie woorden, dat zijn eenentwintig woorden, en dat zijn de woorden uit האזינו totdat je de Naam vermeldt. Daarom hebben de wijzen besloten om eenentwintig woorden te zeggeb in de kedoesja, dagelijks, voordat je de Naam vermeldt, en zo is het in onze siddoer. Wij heiligen Uw Naam in de wereld, zoals men hem heiligt in de hemel boven, en zo is het ook geschreven door middel van Uw profeet (Jesj. 6:3): *zij riepen elkaar toe: heilig, heilig, heilig is de Eeuwige*, etc. En bij de kedoesja van de Schepper van Sjabbat vijfentachig letters, en dit zijn ze precies נעריצך ונקדישך כסוד שיח שרפי קדש המקדישים שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק״ק, en zo ook in de Moesaf-dienst, daar mogen we de Naam niet vermelden voor de vijfentachtig letters, en dat is de regel van het lezen en de preciese tekst: כתר יתנו לך המוני מעלה עם עמך קבוצי מטה יחד קדושה לך ישלשו ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק״ק.

לאלהינו בארץ ועם כל ישראל ידבר וכן אבן יהושע רמז על הארץ הזאת כי **משם רועה אבן ישראל** (בראשית מט כד) וכבר פירשתיו וכן **אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה מאת ה' היתה זאת** וגו' (תהלים קי"ח כ"ב כ"ג) **ועל כן אמר יהושע** (יהושע כ"ד כ"ז) **האבן הזאת תהיה בנו לעדה** וכן **כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע על אבן אחת שבעה עינים** וגו' (זכריה ג' ט') והמשכיל יבין:

חזקוני (ג) כי שם י״י אקרא – לעיל קאי אתם שמים וארץ וד׳ רוחות העולם וכל אשר בכם צריכין אתם לידע ליתן גודל ושבח להקב״ה כשאזכיר שמו בקריאת התורה וכן הוא אומר **הללוהו שמים וארץ** (תהלים ס״ט:ל״ה), ואומר **השמים מספרים כבוד אל** וגו׳ (תהלים י״ט:ב׳), שהרי בה אתם מתקיימים כדכתיב **אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי** (ירמיהו ל״ג:כ״ה), ובשם זה שאני קורא נבראתם כי יש בו ד׳ אותיות יו״ד ה״א וא״ו ה״א, והם עושים שש תיבות כנגד ד׳ רוחות והשמים וארץ שנבראו בו.

כי שם י״י אקרא – מתורגם בתרגום ירושלמי אמר משה נביאה וי לכון רשיעיא דמדכרין שמיה דקודשא ארום לית אפשר לחד מן מלאכי מרומא למדכר שמא מפרשא עד זמן דאינון אמרין, קק״ק תלת זימני ומנהון יליף משה דלא הוה מדכר שמא מפרשא עד זמן דהוה מחנך פומיה בעשרים וחד מלין דאינון תמנין וחמש אתין, פי׳ מן האזינו עד הזכרת י״י יש כ״א תיבות מן פ״ה אותיות והכי איתא בספרי. אמר משה די לי שאהיה אחר שבעה מלאכים פי׳ הם מזכירין את השם אחר שלש תיבות **קדוש קדוש קדוש** (ישעיהו ו׳:ג׳) ודי לי אחר ז׳ מהם כלומר להזכיר השם אחר ז׳ פעמים שלש תיבות שהם כ״א תיבות והם התיבות שמן האזינו עד הזכרת השם. לפיכך תקנו חכמים עשרים ואחת תיבות בקדושה שבכל יום קודם הזכרת השם וזהו סדרן. נקדש שמך בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום וכן כתוב על יד נביאך **וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש י״י** וכו׳ (ישעיהו ו׳:ג׳). ובקדושת יוצר שבת שמונים וחמש אותיות וזהו פרטן נקדישך ונעריצך כסוד שיח שרפי קדש המקדישים שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק״ק, וכן במוסף אין לנו להזכיר את השם קודם פ״ה אותיות וזהו סדר הקריאה ופרט הכתיבה. כתר יתנו לך המוני מעלה עם עמך קבוצי מטה יחד קדושה לך ישלשו ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק״ק.

---

26 Degene die kabbala heeft gestudeerd.

27 Vers 26 vervolgt met גַּם־זֶרַע יַעֲקֹב וְדָוִד עַבְדִּי אֶמְאַס מִקַּחַת מִזַּרְעוֹ מֹשְׁלִים אֶל־זֶרַע אַבְרָהָם יִשְׂחָק וְיַעֲקֹב , *dan zal Ik ook het nageslacht van Jakob en van Mijn dienaar David verwerpen, zodat Ik uit zijn nageslacht geen heersers over het nageslacht van Abraham, Izak en Jakob zal nemen*, etc.

28 Zie boven תרגום ירושלמי.

3 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*, wel, degene die de Naam van de Eeuwige uitroept is degene die bidt, zoals er gezegd is (Echa 3:55): *Ik heb Uw Naam geroepen, Eeuwige uit de diepten van de Put*, en zo ook (Teh. 99:6): *en Sjemoeel onder wie Zijn Naam aanriepen; zij riepen tot de Eeuwige, en Hij antwoordde hen*. Daarom zegt hij: wanneer ik bid om de inzameling van de ballingen met de woorden (vs. 11): *Zoals een arend zijn nest wakker maakt*, en om de komst van de Masjieach met de woorden (vs. 12): *De Eeuwige alleen leidde hem*, en aan het slot van het lied met de woorden (vs. 43): *laten de volken Zijn volk toejuichen*, julie zijn het die weten van Zijn grootheid door de goede voorbeelden, die instrumenten zijn, uitgelegd in Zijn Tora.

Brengt hulde aan onze God, schrijf aan Hem geen verandering toe, gezien wat er nog verteld wordt in het lied over de toekomst van Jisrael en dat Hij voor jullie zou veranderen in een vijand, want jullie weten door de voorbeelden van Zijn Tora dat Hij [lees verder sub 4].

3 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*, rab Jehoeda zegt: waar komt de zegenspreuk over Tora uit de Tora vandaan? omdat er gezegd is: *wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.*[29]

Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, waar komt de afsluitende zegenspreuk over Tora uit de Tora vandaan? R. Sjemoeël bar Nachmani zegt dat r. Jonatan zegt: dat volgt uit 'naam' [hier] - 'naam' bij de birkat hammazon; hier staat geschreven: *want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen*, en daar staat geschreven (Dev. 8:10): *je moet de Eeuwige zegenen*; net als daar de zegenspreuk na afloop is, zo is ook hier de zegenspreuk na afloop.[30]

Brengt hulde, drie personen die samen gegeten hebben moeten birkat hammazon zeggen, waar is dit van afgeleid? R. Abbahoe zegt: omdat de Schrift zegt: roep uit, *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.*[31]

Brengt hulde, er is geleerd: Rabbi zei: *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God*; Mosje sprak tot Jisrael: op het moment dat ik de naam van de Heilige, gezegend zij Hij, noem *moeten jullie hulde brengen aan onze God.*[32]

Brengt hulde, er is geleerd: vanwaar is het dat wanneer degenen die in de synagoge staan zeggen: zegent de Eeuwige, die te zegenen is, dat men na hen antwoordt: gezegend is de Eeuwige, die te zegenen is, voor eeuwig en altijd; omdat er gezegd is *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God* [Sifree].

Brengt hulde, er is geleerd: vanwaar is het dat wanneer iemand zegt: moge Zijn grote naam gezegend zijn, de anderen antwoorden: voor eeuwig, immer en altijd; omdat er geleerd is: *brengt hulde aan onze God* [Sifree].

Brengt hulde, op grond hiervan is het zo dat bij iedere zegenspreuk die men hoort, men moet antwoorden: gezegend zij Hij en gezegend zij Zijn Naam.

ספורנו (ג) כי שם ה' אקרא. הנה קורא שם ה' הוא המתפלל כאמרו **קראתי שמך ה' מבור תחתיות** (איכה ג' נ"ה) וכן **ושמואל בקוראי שמו קוראים אל ה' והוא יענם** (תהלים צ״ט:ו'). אמר א"כ כאשר אתפלל על קבוץ גליות באמרי **כנשר יעיר קנו** ועל ביאת המשיח באמרי **ה' בדד ינחנו** ובסוף השירה באמרי **הרינו גוים עמו** אתם שידעתם גדלו במופתים שכליים מבוארים בתורתו.

הבו גודל לאלהינו. אל תיחסו אליו השתנות על מה שיסופר בשירה מהעתידות לישראל ושיהפך לכם לאויב כי ידעתם במופתי תורתו שהוא,

תורה תמימה (ג) כי שם ה' אקרא. אמר רב יהודה, מנין לברכת התורה לפניה מן התורה, שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו** .(ברכות כ"א א')

כי שם ה' אקרא. מנין לברכת התורה לאחריה מן התורה, א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, אתיא שם שם מברכת המזון, כתיב הכא **כי שם ה' אקרא** וכתיב התם (פ' עקב) **וברכת את ה'**, מה להלן ברכה לאחריו אף כאן ברכה לאחריו (ירושלמי ברכות פ"ז ה"א).

הבו גדל. שלשה שאכלו כאחד חייבין לזמן, מנא הני מילי , א"ר אבהו, דאמר קרא **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו** . (ברכות מ"ה א')

הבו גדל. תניא, רבי אומר, **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו**, אמר להם משה לישראל, בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם **הבו גודל לאלהינו**(יומא ל"ז א').

הבו גדל. תניא, מנין לעומדים בבית הכנסת ואומרים ברכו את ה' המבורך שעונים אחריהם ברוך ה' המבורך לעולם ועד, שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו** [ספרי].

הבו גדל. תניא, מנין לאומר יהא שמיה רבא מברך שעונים אחריו לעלם ולעלמי עלמיא ת"ל **הבו גודל לאלהינו** . (שם)

הבו גדל. מכאן שעל כל ברכה ששומעים צריך לענות ברוך הוא וברוך שמו [תשובת הרא"ש כלל ד'].

---

29 Talmoed Bavli Berachot 21a: אמר רב יהודה ... מנין לברכת התורה לפניה מן התורה שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**.

30 Talmoed Jeroesjalmi Berachot 7:1: ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אתיא שם שם לגזירה שוה מה שם שנא' בתורה ברכה לפניו. אף שם שנא' במזון ברכה לפניו. ומה שם שנאמר במזון ברכה לאחריו. אף שם שנאמר בתורה לאחריה.

31 Talmoed Bavli Berachot 45a: רבי אבהו אמר מהכא (דברים לב) **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו** [het meervoud הבו geeft aan: minimaal twee, daarbij gevoegd 'de voorlezer' brengt het getal op drie].

32 Talmoed Bavli Joma 37a: תניא רבי אומר (דברים לב) **כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו** אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל.

4 De Rots is volmaakt in Zijn handelen, want al Zijn wegen zijn gerecht, een betrouwbaar God, zonder onrecht, rechtvaardig en oprecht is Hij.	ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא:

4 De Machtige, wiens daden volmaakt zijn, omdat al zijn wegen recht zijn. Een betrouwbaar God, van voor Wie geen onrecht uitgaat – van voor Hem, die rechtvaardig en eerlijk is.

תרגום אונקלוס (ד) תַּקִּיפָא דְּשַׁלְמִין עוֹבָדוֹהִי אֲרֵי כָל אוֹרְחָתֵיהּ דִּינָא אֱלָהָא מְהֵימְנָא דְּמִן קֳדָמוֹהִי עַוְלָא לָא נָפִיק מִן קֳדָם דְּזַכַּאי וְקַשִׁיט הוּא.

4 Mosje, de profeet, zei: toen ik de berg Sinaj beklom zag ik de Heer der werelden, de Eeuwige, die de dag verdeelde in vier delen; drie uren bestemd voor de wet; en drie voor het oordeel; en drie om huwelijksbanden te smeden tussen man en vrouw en om aan te besluiten om te verheffen en om te vernederen; en drie waarin Hij zorgt voor alle schepselen, want zo staat het geschreven: de Machtige, wiens daden volmaakt zijn, omdat al zijn wegen recht zijn; een betrouwbaar God, van voor Wie geen onrecht uitgaat – van voor Hem, die rechtvaardig en eerlijk is.

תרגום ירושלמי [א] (ד) אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא כַּד סְלֵיקַת לְטַוּוּרָא דְסִינַי חֲמִית רִבּוֹן כָּל עָלְמַיָא יְיָ מְרַבַּע יוֹמָא לְאַרְבָּעָא חוּלְקִין תְּלַת שָׁעִין עָסִיק בְּאוֹרַיְיתָא וּתְלַת עָסִיק בְּדִינָא וּתְלַת מְכַרְזֵג בֵּין גְּבַר לְאִיתָּא וּגְזַר לְמִרוֹמָם וּמָאִיךְ וּתְלַת מְפַרְנֵס כָּל בְּרְיָתָא דְהָכִין כְּתִיב תַּקִּיף דְשַׁלְמִין עוֹבָדוֹי אֲרוּם כָּל אָרְחָתוֹי דִינָא אֱלָהָא מְהֵימְנָא דְמִן קֳדָמוֹי עַוְלָא לָא נָפִיק דְזַכַּאי וְקָשִׁיט הוּא

4 Mosje, de profeet, zei: ik zag de Heer der werelden, de Eeuwige, die de dag indeelde en er vier delen van maakte, drie uren om de wet te bestuderen en drie uren om het gerecht voor te zitten en drie uren om huwelijksbanden te smeden tussen man en vrouw en om te verheffen en te vernederen en drie uren waarin Hij de hele wereld verzorgt. Hij is de rechtvaardige voor Wie er geen valsheid is, want al Zijn wegen zijn juiste oordelen; God is betrouwbaar want er is voor Hem geen slechtheid, zuiver is Hij en waarheid in het gericht.

תרגום ירושלמי [נ] (ד) אמר משה נבייא אנה חמית לרבון כל עלמייה יי מפלג יומא ועבד יתה לארבע חלקין תלת שעין לעי באוריתה ותלת שעין יתב בדינה ותלת שעין מזווג זוגין בין גבר לאתתה ומרים וממך ותלת שעין מפרנס כל עלמא צדיקה דלית קדמוי שקר ארום כל ארחתיה דינין וקשוט אלהה היימנה דלית קדמוי עוולה זכיי וקשוט בדינה הוא.

4 *De Rots*, Mosje, de profeet, zei: toen ik de berg Sinaj beklom zag ik de Heer van alle werelden, de Eeuwige, die de dag verdeelde in vier delen; drie uren bestemd voor de wet; en drie uren voor het oordeel; drie uren om de wereld te verzorgen; en drie uren om huwelijksbanden te smeden tussen man en vrouw; de Machtige, wiens daden volmaakt zijn, want al Zijn wegen zijn juiste oordelen; God is betrouwbaar en waar; voor Hem is geen slechtheid; rechtvaardig en waar is Hij in het gericht.

תרגום ירושלמי [ב] (ד) הצור אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא כַּד סַלְקִית לְמִרוֹמָא חֲמִית תַּמָן רִבּוֹן כָּל עַלְמַיָא יְיָ מְרַבַּע יוֹמָא לְאַרְבַּע חוּלְקִין תְּלַת שָׁעִין עָסִיק בְּאוֹרַיְיתָא וּתְלַת שָׁעִין עָסִיק בְּדִינָא וּתְלַת שָׁעִין עָסִיק מְפַרְנֵס עַלְמָא וּתְלַת שָׁעִין מְזַוֵּוג גְּבַר לְאִיתָּא תַּקִּיפָא דְשַׁלְמִין עוֹבָדוֹהִי אֲרוּם כָּל אוֹרְחָתֵיהּ דִּינִין דְקוּשׁוֹט אֱלָהָא מְהֵימְנָא וְקַשִׁיטָא וְלֵית קֳדָמוֹי שְׁקַר צַדִּיק וְקַשִׁיט בְּדִינָא הוּא:

4 *De Rots is volmaakt in zijn handelen*, – ook al is Hij sterk, wanneer Hij bestraffing brengt over de overtreders van Zijn wil, brengt Hij dat niet in een uitbarsting, maar alleen als een (eerlijk) oordeel, want *volmaakt is zijn handelen.*

רש"י (ד) הצור תמים פעלו.[33] אַעַ"פְּ שֶׁהוּא חָזָק, כְּשֶׁמֵּבִיא פֻּרְעָנוּת עַל עוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ, לֹא בְּשֶׁטֶף הוּא מֵבִיא כִּי אִם בְּדִין, כִּי **תמים פעלו**:

Een betrouwbaar God – omdat Hij de rechtvaardigen hun rechtvaardigheid vergoedt in de komende wereld; ook al stelt Hij hun vergoeding uit, ten slotte is Hij te vertrouwen op Zijn woord.

אל אמונה. לְשַׁלֵּם לַצַּדִּיקִים צִדְקָתָם לָעוֹלָם הַבָּא, וְאַעַ"פְּ שֶׁמְּאַחֵר אֶת תַּגְמוּלָם, סוֹפוֹ לְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו:

Zonder onrecht – ook aan de goddelozen betaalt Hij het loon van hun rechtvaardigheid, nl. in deze wereld (Sifree Dev. 307:11; cf. Rashi on Deuteronomy 7:10).

ואין עול. אַף לָרְשָׁעִים מְשַׁלֵּם שְׂכַר צִדְקָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה (עי' ספרי):

Rechtvaardig en oprecht is Hij, iedereen erkent dat Zijn oordeel over hen rechtvaardig is, en zo is het passend en juist voor hen: rechtvaardig is Hij volgens de uitspraak van de schepselen, en het is terecht en passend om te verklaren dat Hij rechtvaardig is.

צדיק וישר הוא. הַכֹּל מַצְדִּיקִים עֲלֵיהֶם אֶת דִּינוֹ, וְכֵן רָאוּי וְיָשָׁר לָהֶם, **צדיק** מִפִּי הַבְּרִיּוֹת **וישר הוא** וְרָאוּי לְהַצְדִּיקוֹ:

Hij begint met: *De Rots is volmaakt in zijn handelen*, om duidelijk te maken dat alles wat Jisrael overkwam was wegens hun slechte daden.

אבן עזרא (ד) והחל: **הצור תמים פעלו** – להודיע, כי כל מה שאירע לישראל בעבור מעשיהם הרעים היה.

De betekenis van *de Rots* is dat God als een rots [naar het lijkt voor een mens] eeuwig is. Wees niet verbaasd, want er staat geschreven (Hos. 11:10): *De Eeuwige ... zal brullen als een leeuw*, want iemand die

וטעם **הצור** – שהוא עומד תמיד כצור [הנראה לבני אדם]. ואל תתמה, כי כתוב: [**ה'** ...] **כאריה ישאג** (הושע י"א:י'), כי לא יוכל המדבר

33 Vgl. voor de in dit vers gebruikte terminologie ook Teh. 92:16: לְהַגִּיד כִּי־יָשָׁר יְהוָה צוּרִי וְלֹא־עַלְתָה [עַוְלָתָה] בּוֹ, WV2012: *Zo melden zij: 'De Eeuwige is rechtvaardig, de Eeuwige is mijn rots; geen ongerechtigheid is er in Hem.'*

spreekt kan het werk van de Naam alleen maar vergelijken met Zijn andere werken, immers alles is Zijn werk. En zo ook (Teh. 73:26): *[God is voor altijd] de rots van mijn hart*. Zo ook: steun, kracht, en standvastigheid. Anderen zeggen dat het gerelateerd is aan צורה 'beeld.' Zo b.v.צורם, hun vorm, en (Teh. 49:15): *het graf zal hun gestalte doen wegteren*. De essentie hiervan is dat God niet bestaat uit ontwikkelde materie. Daarentegen is Hij de oorspronkelijke Rots. De eerste opvatting is naar mijn idee de juiste.

לדמות מעשה השם כי אם אל מעשיו, כי הכל מעשיו. וכן: צור לבבי [אלהים לעולם] (תהלים ע״ג:כ״ו), כמו: משען ותוקף ועמידה. ויש אומרים: מלשון צורה. וכן: וצורם לבלות שאול (תהלים מ״ט:ט״ו). ועיקרם שאין לו עצם מקבל רק הוא **צור** קדמון. והראשון נכון בעיני.

Volmaakt in zijn handelen. Aan al het werk van werkman ontbreekt iets, want ze hebben iemand nodig die groter is hij. Maar zo is het niet met het werk van de geëerde Naam. [Dit is de betekenis van volmaakt]. Alles bestaat uit tweeën behalve de Schepper van het al, [want Hij is uniek in Zijn eerwaardigheid].

תמים פעלו – כי כל מפעל פועל חסר בעבור הצטרכו לאשר הוא למעלה ממנו, ואין כן פועל השם הנכבד, [וזה טעם: תמים]. והכל שנים חוץ מיוצר הכל, [כי הוא לבדו בכבודו.]

Want al Zijn wegen zijn gerecht, Zijn wegen veranderen niet, maar ze zijn naar één wet, en dat is de lofprijzing. Alle schepselen veranderen hun handelingen in overeenstemming met hun noden. De werken van de Naam waren er allen met macht volgens de wijsheid. Het stilstaan van de zon (Jehosh. 10:12) is geen tegenargument, want zijn geheim is duidelijk uit de opmerking (ibid.) *En de maan in de vallei van Ajjalon*, zoals ik het op die plaats heb verklaard.

כי כל דרכיו משפט – שלא ישתנו רק הם על משפט אחד, וזו היא התהלה. וכל הנבראים ישתנו מעשיהם כפי צרכיהם. ומעשי השם לבדו בגבורה, כפי החכמה. ואין לטעון מעמידת השמש, כי סודו ברור במלת **וירח בעמק אילון** (יהושע י׳:י״ב), כאשר פירשתיהו.

Een betrouwbaar God, Hij alleen heeft echte macht, want alle macht van de machtigen is toeval en het komt van elders. De betekenis is: aangezien Hij een betrouwbaar God is, is het onmogelijk dat Hij onrecht pleegt. Het is mogelijk dat *er is geen onrecht* slaat op Zijn wegen. Of het woord *God* moet men eerst lezen, en daarna nog een keer.

אל אמונה – הוא לבדו יש לו גבורת אמת, כי כל גבורה בגבורים היא מקרה ומיד אחר. והטעם: אחר שהוא **אל אמונה**, לא יתכן שיעשה **עול**. ויתכן להיות: **ואין עול** – בדרכיו. או: מלת **אל** – מושך עצמו ואחר עמו.[34]

De betekenis van *Rechtvaardig en oprecht is Hij*: omdat de Schrift zegt (v. 5): *shichet lo*, *corruptie is van Hem*, zegt zij dat een pervers volk Zijn rechtvaaardigheid corrumpeerde. Kijk, Hij alleen is oprecht. De oprechtheid van de oprechte is er om in orde te maken wat verdraaid is.

וטעם **צדיק וישר הוא** – בעבור שיאמר: **שחת לו** (דברים ל״ב:ה׳), אמר כי צדקתו שיחתו עם נפתל. והנה הוא לבדו ישר, ויושר הישר לתקן המעוותין.[35]

4 *De Rots is volmaakt in Zijn handelen*, dit lied is daartoe de getuige. Daarom spreekt het lied erover dat later de straf voor Jisrael komt vanwege hun zonden. *De Rots is volmaakt in Zijn handelen*, ook tijdens iedere straf die Hij over jullie brengt.

רשב"ם (ד) **הצור תמים פעלו** - שירה זו לעד היא. לפיכך מדברת השירה אחר שיבא לישראל פורעניות חטאתם. **הצור תמים פעלו** - בכל פורענות שהביא עליכם.

Rechtvaardig en oprecht is Hij, zoals hij dadelijk zal uitleggen, dat Hij hun goed gedaan heeft in zoveel zaken. Maar zij (vers 15): *En Jesjoeroen werd vet ... toen verliet hij God, die hem gemaakt had*.

צדיק וישר הוא - כמו שמפרש והולך שהטיב להם מכמה ענינים. והם: **וישמן ישורון ויטש אלוה עשהו**.

4 *De Rots is volmaakt in Zijn handelen*, dit is een verwijzing naar het attribuut van de rechtvaardigheid. De Schrift zegt *volmaakt in zijn handelen* want iedere handeling die van Hem komt is volmaakt, volledig en die zal niet bewogen worden noch veranderd voor altijd. *Al Zijn wegen zijn gerecht*, het zijn barmhartige wegen, en er is geen tekortkoming in dat handelen, maar het is naar recht; want het recht behoort aan de betrouwbare God, *er is in* de Rots *geen onrecht*, het recht is rechtvaardig en de Rots is oprecht.

רמב"ן (ד) **הצור תמים פעלו** - רמז למדת הדין ואמר **תמים פעלו** כי הפועל הבא ממנו תמים ושלם לא ימוט ולא ישתנה לעולם כי **כל דרכיו משפט** - הרחמים הם ולא תבוא בפועל חסרון אך במשפט כי המשפט ל**אל אמונה ואין עול** בצור והמשפט **צדיק** והצור **ישר**:

4 *De Rots is volmaakt in Zijn handelen*, als boven staat dit voor hemel en aarde en de vier windrichtingen.

חזקוני (ד) **הצור תמים פעלו** – אדלעיל קאי לשמים ולארץ וד׳ רוחות.

Volmaakt in Zijn handelen, Zijn handelingen vinden plaats op volmaakte en volledige wijze. Immers de wijze van doen van de Heilige, gezegend zij Hij, is niet als de wijze van doen van vlees en bloed. Wanneer de werkwijze van vlees en bloed een gebouw bouwt

תמים פעלו – פעולותיו בתמימות ושלמות שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם מדת בשר ודם בונה בנין אין פעולתו תמימה ושלמה

34 Andere versie: מלת אל מושכת עצמה ואחרת עמה.
35 Andere versie voegt toe: על כן טעם לו בעבור שהיו לו בתחלה.

is zijn werk niet volmaakt en volledig, want zie hij bouwde niet de balken en stenen en de aarde immers hij moet dit er nog bij bedenken. Maar de Heilige, gezegend zij Hij, Zijn handelen is volmaakt en compleet, want Hij is de Schepper van het al.

שהרי לא בנה העצים והאבנים והעפר אבל סודרן זה על זה אבל הקב״ה פעלו תמים ושלם שהוא בורא את הכל.

Want al Zijn wegen zijn gerecht, omdat hij wil vertellen hoe Hij wraak neemt op Jisrael, en later op de andere volkeren. Jisrael oordeelt Hij het eerst op het punt van hun zonden naar recht en rechtvaardigheid, zoals het in het vervolg wordt uitgelegd.

כי כל דרכיו משפט – לפי שרוצה לספר איך לקח נקמה מישראל ואחר כך מעמים אחרים. בישראל הצדיק תחילה את הדין שכל ענייניו במשפט ובצדק כמו שמפרש והולך.

4 *De rots* is, zonder verandering, Zijn hand is niet te zwak om te redden, en Zijn oor is niet zwaar om te horen. Jullie moeten Hem ook geen onrechtvaardigheid aanwrijven, aangezien jullie weten uit de voorbeelden dat *Zijn handelen volmaakt is* in zijn resultaten. Aan Hem valt niets toe te voegen, en van Hem valt niets af te nemen.

ספורנו (ד) **הצור**. בלתי משתנה לא קצרה ידו מהושיע ולא כבדה אזנו משמוע וגם כן לא תיחסו אליו עול אחרי שידעתם במופתים כי **תמים פעלו** במציאות. עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע.

En hierdoor weten we *dat al Zijn wegen gerecht zijn* wegen van goedheid, en het eigenschap van Zijn rechterlijk oordeel is volledig gerecht, zonder twijfel.

ובזה נודע **כי כל דרכיו משפט**. דרכי טובו ומדת דינו כולם משפט בלי ספק:

Een betrouwbaar God, betrouwbaar in wat Hij gezworen heeft aan de vaderen, nl. goed te doen aan de kinderen vanwege de verdienste van de vaderen.

אל אמונה. נאמן במה שנשבע לאבות להיטיב לבנים בזכותם של אבות:

Zonder onrecht, nneer Hij bestraffing brengt.

ואין עול. בהביאו פורענות:

Rechtvaardig, Hij houdt van gerechtigheid, en in Zijn gerechtigheid zal hij Zijn volk niet opgeven.

צדיק. צדקות אהב ובצדקתו לא יטוש את עמו:

En oprecht is Hij, door het loon van enig schepsel niet te onthouden. Hij betaalt Zijn haters voor Hem, en zo verlengt Hij (hun bestaan) en Hij is goed voor de volkeren in deze wereld.

וישר הוא. שלא לקפח שכר כל בריה ומשלם לשונאיו אל פניו ולפיכך מאריך ומיטיב לאמות בעולם הזה:

4 *De Rots is volmaakt in Zijn handelen*, r. Chanina zegt: iedereen die zegt dat de Heilige, gezegend zij Hij, zaken over het hoofd ziet, zijn leven wordt ook over het hoofd gezien, want er is gezegd: *De Rots is volmaakt in Zijn handelen, want al Zijn wegen zijn gerecht*.[36]

תורה תמימה (ד) **הצור תמים פעלו**. א"ר חנינא, כל האומר הקב"ה ותרן יותרו חייו, שנאמר **הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט**. (ב"ק נ' א')

De Rots is volmaakt in Zijn handelen, toen rabbi Chanina ben Teradjon, zijn vrouw en zijn dochter naar buiten gebracht werden om verbrand te worden, rechtvaardigden zij het over hen uitgebrachte oordeel. Hij zei: *de Rots is volmaakt in Zijn handelen*, en zijn vrouw zei: *een betrouwbaar God, zonder onrecht.*[37]

הצור תמים פעלו. בשעה שהוציאו את רבי חנינא בן תרדיון ואת אשתו ובתו לשריפה, צדקו עליהם את הדין, הוא אמר **הצור תמים פעלו** ואשתו אמרה אל אמונה ואין עול. (ע"ז י"ח א')

Een betrouwbaar God etc., een betrouwbaar God, zoals er betaling moet komen van de goddelozen voor de komende wereld, zelfs voor een lichte overtreding die ze pleegden, zo wordt ook betaling geëist van de rechtvaardigen voor deze wereld voor een lichte overtreding die ze pleegden, *zonder onrecht*, zoals de rechtvaardigen een eerlijk loon krijgen in de komende wereld, zelfs voor een eenvoudige mitswe, die ze deden, zo krijgen de goddelozen loon in deze wereld, zelfs voor een eenvoudige mitswe, die ze deden.[38]

אל אמונה וגו'. אל אמונה, כשם שנפרעין מן הרשעים לעוה"ב אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעוה"ז על עבירה קלה שעושין, **ואין עול**, כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעוה"ב אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעוה"ז אפילו על מצוה קלה שעושין. (תענית י"א א')

Rechtvaardig en oprecht is Hij, dit leert dat op het moment van overlijden van een mens al zijn daden voor hem worden opgesomd, en dan zegt men hem: zus en zo heb je gedaan, op een bepaalde plaats, op een bepaalde dag, en hij zegt dan: Ja, en

צדיק וישר הוא. מלמד שבשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית, במקום פלוני וביום פלוני והוא אומר הן ומצדיק

36 Talmoed Bavli Baba Kamma 50a: אמר רבי חנינא כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרן הוא יותרו חייו שנאמר **הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט**

37 Talmoed Bavli Avoda Zara 18a: בשעה שיצאו שלשתן צדקו עליהם את הדין הוא אמר **הצור תמים פעלו** [וגו'] ואשתו אמרה **אל אמונה ואין עול** בתו אמרה **גדל העצה ורב העלילה אשר עיניך פקחות על כל דרכי** [וגו'] toen zij drieën naar buiten kwamen rechtvaardigden zij het oordeel over hen. Hij zei: *de Rots is volmaakt in Zijn handelen*, en zijn vrouw zei: *een betrouwbaar God, zonder onrecht*; zijn dochter zei (Jir. 32:19): *groot in raad en machtig van daad; want Uw ogen zijn open over alle wegen* etc.

38 Talmoed Bavli Taänit 11a: **אל אמונה ואין עול אל אמונה** כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושין כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושין **ואין עול** כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושין כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושין.

עליו את הדין ואומר יפה דנתוני, שנאמר (תהלים נ"א) **למען תצדק בדברך**.(שם שם)

hij rechtvaardigt het oordeel over hem en zegt: jullie hebben goed geoordeeld over mij, want er is gezegd (Teh. 51:6): *Immers, U bent rechtvaardig met Uw woord*.[39]

39 Talmoed Bavli Taänit 11a: **צדיק וישר הוא** אמרו בשעת פטירתו של אדם לבית עולמו כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני והוא אומר הן ואומרים לו חתום וחותם שנאמר **ביד כל אדם יחתום** ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם יפה דנתוני לקיים מה שנאמר **למען תצדק בדברך** *Rechtvaardig en oprecht is Hij*, men zegt: op het moment van het heengaan van een mens naar zijn eeuwige verblijf worden al zijn daden voor hem opgesomd, en dan zegt men hem: zus en zo heb je gedaan, op een bepaalde plaats, op een bepaalde dag, en hij zegt dan: Ja, dan zeggen ze tegen hem: teken hier, en hij tekent, zoals er gezegd is (Ijjov 37:7): *Hij laat iedereen tekenen,* en niet alleen dit maar hij rechtvaardigt het oordeel over hem en zegt hun: jullie hebben goed geoordeeld over mij, want er is gezegd (Teh. 51:6): *Immers, U bent rechtvaardig met Uw woord.*

5 Hun schandvlek heeft het bij Hem bedorven: niet-zijn-kinderen, een verkeerde, perverse generatie.[40]	ה שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל:[41]
5 Zij bedierven voor zichzelf niet voor Hem; de kinderen die de afgoden dienden – een geslacht dat zijn daden veranderde en veranderd werd.	תרגום אונקלוס (ה) חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵיהּ בְּנַיָּא דִּפְלַחוּ לְטָעֲוָתָא דְּרָא דְּאַשְׁנִי עוֹבָדוֹהִי וְאִשְׁתַּנִּיו.
5 De beminde kinderen bedierven hun goede daden, er werd een schandvlek aangetroffen op hen een pervers geslacht dat zijn daden veranderde, en zo zal de orde van het oordeel van de wereld, wat hen aangaat, veranderd worden.	תרגום ירושלמי [א] (ה) חַבִּילוּ עוֹבָדֵיהוֹן טָבְיָא בְּנַיָּא חֲבִיבַיָּא אִשְׁתַּכַּח מוּמָא בְּהוֹן דָּרָא עוּקְמָנָא דְּאַשְׁנִיו עוֹבָדֵיהוֹן וְאוּף סֵדֶר דִּינֵיהּ דְּעַלְמָא אִשְׁתַּנֵּי עֲלֵיהוֹן
5 De beminde kinderen bedierven het vóór Hem; niet voor Hem bedierven ze het, maar voor henzelf is de schandvlek die in hen gevonden wordt een oneerlijk en pervers geslacht, een geslacht dat zijn daden veranderde, en zo zal de orde van het oordeel van de wereld, wat hem aangaat, veranderd worden.	תרגום ירושלמי [נ] (ה) חבלו קודמוי ב((י))ניה חביביה לא קדמוי חבלו אלה להון מומה דאשתכח בהון דרא עקמנה ופתלתנה דרה דשני עבדוי אוף סדר דינוי דעלמא אשתני עלוי.
5 *Hij heeft het bedorven*, de kinderen bedierven hun daden, en het is niet voor Hem dat zij bedorven hebben, maar zichzelf, en omdat ze gecorrumpeerd zijn wordt er een schandvlek op hen geplaatst, een oneerlijk en pervers geslacht, dat zijn daden veranderde en zo zal de orde van het oordeel van de wereld, wat hem aangaat, veranderd worden.	תרגום ירושלמי [ב] (ה) **שחת** חַבִּילוּ בְּנַיָּא עוֹבָדֵיהוֹן וְלָא קֳדָמוֹי מְחַבְּלִין אֶלָּא לְהוֹן עַד דִּי חַבָּלוּ מוּמָא אִיתְיְהַב בְּהוֹן דָּרָא עוּקְמָא וּפְתַלְגָּא דְּשַׁנּוּ עוֹבָדוֹי וְאַף סִידְרֵי עַלְמָא אִישְׁתַּנֵּי עֲלוֹי:
5 *Hij heeft het bij Hem bedorven* – Als zijn Targoem: zij corrumperen voor zich niet voor Hem.	רש"י (ה) **שחת לו** וגו'. כְּתַרְגּוּמוֹ, "חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵהּ":
Zijn kinderen, hun schandvlek – zij waren Zijn kinderen en de corruptie die zij veroorzaakten is hun schandvlek.	**בניו מומם**. בָּנָיו הָיוּ וְהַשְׁחָתָה שֶׁהִשְׁחִיתוּ הִיא מוּמָם:
Zijn kinderen, hun schandvlek – de schandvlek was van Zijn kinderen en niet Zijn schandvlek.	**בניו מומם**. מוּמָם שֶׁל בָּנָיו הָיָה וְלֹא מוּמוֹ:
Een verkeerde generatie verbogen en gedraaid, als (Micha 3:9): *zij maken alles wat recht is krom.* En in de taal van de Misjna (Chullin 56a): een rat waarvan de tanden gebogen en krom zijn.	**דור עקש**. עָקֹם וּמְעֻקָּל, כְּמוֹ **וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ** (מיכה ג'). וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה "חֻלְדָּה שֶׁשִּׁנֶּיהָ עֲקֻמּוֹת וַעֲקוּשׁוֹת":
Pervers, verdraaid entortillis (in de volkstaal) als een draad, die men twijnt en ronddraait rond het midden element. Het woord פתלתל is van het type woorden met herhaling van de laatste twee letters als (Wajjikra 13:49): אדמדם, ירקרק, (Teh. 38:31): סחרחר; (Targoem Jonathan ad Mel. i 7:23): סגלגל.	**ופתלתל**. אנטורט"יילייש, כַּפְתִּיל הַזֶּה שֶׁגּוֹדְלִין אוֹתוֹ וּמַקִּיפִין אוֹתוֹ סְבִיבוֹת הַגְּדִיל; פְּתַלְתֹּל מִן הַתֵּבוֹת הַכְּפוּלוֹת כְּמוֹ "יְרַקְרַק, אֲדַמְדָּם" (ויקרא י"ג) "סְחַרְחַר" (תהילים ל"ח), "סְגַלְגַּל" (תרגום יונתן מלכים א ז'):
5 *Niet Zijn kinderen*, daarom is de betekenis van *van Hem*, dat ze in het begin *Zijn kinderen* waren. Maar *Niet Zijn kinderen* dat zijn zij die zeggen dat ze Zijn kinderen niet zijn; en zo (vs. 20): *kinderen in wie geen trouw is*. Dit betekent dat zij niet erkennen dat Hij hun Schepper is. En als ze het met de mond erkennen, dan erkennen ze het niet in hun hart. De lamed in *lo* dient voor zich op deze plaats en daarna op een andere plaats en dat is ter inleiding van	אבן עזרא (ה) **לא בניו**. על כן טעם **לו** – כי בתחלה היו **בניו**. **לא בניו** – אלה שאמרו שאינם בניו. וכן: **בנים לא אמון בם** (דברים ל"ב:כ'), והטעם: שלא יודו שהוא בראם. ואם יודו בפה, לא יודו בלב. והעד: שלא יראו מהשם. ולמ"ד **לו** –

40 Devarim 32:5 enkele vertalingen:
SV: Hij heeft het tegen Hem verdorven; het zijn Zijn kinderen niet; de schandvlek is hun; het is een verkeerd en verdraaid geslacht.
WV1975: Zijn zonen zonder smet, zij vervielen tot zonde, een boos, verdorven geslacht.
WV2012: Zij vervielen in zonde, en zijn niet zijn zonen, maar een onbetrouwbare, verdorven generatie.
NBV2021: Maar zijn kinderen werden Hem ontrouw: tot hun schande gaven zij hun kindschap op. Vals is deze generatie, en trouweloos.
HSV: Zij hebben verderfelijk tegen Hem gehandeld; het zijn Zijn kinderen niet. Een schandvlek! Het is een slinkse en verdorven generatie.
Naarden: Bederven zal het voor hen die niet zijn zonen zijn, hun smet,- een geslacht verkeerd en verdraaid!
KJV: They have corrupted themselves, their spot is not the spot of his children: they are a perverse and crooked generation.
NKJV: "They have corrupted themselves; They are not His children, Because of their blemish: A perverse and crooked generation.
NAS: "They have acted corruptly toward Him, They are not His children, because of their defect; But are a perverse and crooked generation.
ESV: They have dealt corruptly with him; they are no longer his children because they are blemished; they are a crooked and twisted generation.
JPS1917: Is corruption His? No; His children's is the blemish; a generation crooked and perverse.
JPS2012: Children unworthy of Him – That crooked, perverse generation – Their basenes has played Him false.

41 Dit vers heeft tot veel verschillende redenaties geleid, gepaard gaande met allerlei 'verbeteringen' in de tekst; de tekst is door verschillende auteurs met meer en minder grote nauwkeurigheid gedateerd, echter de dateringen lopen uiteen van ongeveer 1190 v.g.t. tot na 400 v.g.t.; over de vraag of de tekst een eenheid is, dan wel een in de loop van de tijd gegroeide tekst, bestaat ook geen eenstemmigheid; één van de problemen is: welk element is het onderwerp van het werkwoord שחת; men heeft soms voor לא בניו, soms voor מומם gekozen; veel van de literatuur wordt besproken of genoemd in P. Sanders, *The Provenance of Deuteronomy 32*, Leiden 1996, pp. 145-149.

moemam; en de betekenis ervan is: *vanwege hun schandvlek* is het *een verkeerde, perverse generatie*.

En pervers; hij wordt sterk en trots op zijn koppigheid. Zo bij voorbeeld (Bresj. 30:8): *geweldige worstelingen*. Sommigen zeggen dat de betekenis van שחת לו is: *zij bederven zichzelf*, namelijk: hun ziel. Verbaas je er niet over dat het woord in het enkelvoud staat, want dat is een regel van de taal. Je ziet toch (v. 7): זכור, *denk aan*, en daarna בינו, *begrijpt*. Maar het juiste is dat hij (het volk) de Naam corrumpeerde; d.w.z., zij corrumpeerden en veranderden de wegen van de Naam, die aangeboren zijn, als ook de inzettingen die Hij beval. Op zo'n manier zegt de Schrift, *de verkeerde generatie corrumpeerde Hem,* en *zij zijn niet Zijn kinderen*; en dit is *hun schandvlek*. Wat er achter komt toont aan dat zo de verklaring is (v. 6): *Danken jullie op deze wijze de Eeuwige*.

5 *Het heeft het voor zich bedorven*, Jisrael heeft het voor zichzelf bedorven, zoals er geschreven staat (Hosj. 13:9): *Het is uw verderf, Israël, dat u zich keert tegen Mij, tegen uw hulp*! Hij is de oorzaak van zijn eigen narigheid.
Voor zich, om zo te zeggen: en niet voor een ander.

Zijn zonen, hun schandvlek, *hun schandvlek* is een uitdrukking parallel aan 'Jisrael heeft het bedorven.' De zonen van de Heilige, gezegend zij Hij, hebben een schandvlek aan zichzelf gemaakt, zoals wat er geschreven staat (Wajjikra 22:25): *want hun verdorvenheid is in hen, in hen is gebrek.*

Hun schandvlek heeft zijn niet-kinderen gecorrumpeerd voor hem, de schandvlek wordt corruptie genoemd, zoals er gezegd is (Wajjikra 22:25): *want hun corruptie is in hen, hun schandvlek is in hen*, en zo ook (Malachi 1:14): *en hij offert een corrupt exemplaar aan de Eeuwige*. De tekst zegt dat de schandvlek van Jisrael voor de Rots zijn volk en zijn erfenis heeft gecorrumpeerd. En de tekst noemt hen: niet-zijn-kinderen, zoals hij hen noemt: zijn kinderen op het moment van welgevallen. Dan zegt de tekst dat zij *een verkeerde, perverse generatie* zijn, want verkeerdheid is het tegengestelde van oprechtheid, zoals het idee uitgedrukt wordt (Micha 3:9): *zij perverteren alles wat oprecht is*. En perversiteit is het tegenovergestelde van rechtvaardigheid, en nadat Hij rechtvaardig en oprecht is genoemd is nu het volk het tegenovergestelde daarvan, zij zijn zijn kinderen niet, maar zij zijn gecorrumpeerd volgens Hem. En de les van de Schrift is: hun schandvlek heeft voor Hem zijn niet-kinderen gecorrumpeerd, een generatie verkeerd en pervers.
En dit is de bedoeling: dat de vermindering van hun hoge positie niet voortkwam uit een daad van de Rots, want Hij is voor altijd volmaakt, en vermindering komt bij Hem niet voor, maar hun schandvlek is het die hen corrupt doet zijn ten overstaan van hun Vader.
De les van de Schrift: hun schandvlek heeft het voor hen, niet-zijn-kinderen, bedorven, het is namelijk een verkeerde, perverse generatie.
De betekenis van *niet-zijn-zonen*, als (Hosjea 2:25): *En Ik zal zeggen tot niet-Mijn-volk*, en zo ook (Dev. 32:21): *Zij hebben mij jaloers gemaakt met een niet-god*, met iemand die geen god is (Jirm. 5:7): *En ze zweren bij niet-goden*.
Of men zegge: hun schandvlek heeft degenen die niet Zijn kinderen zijn voor Hem gecorrumpeerd, want zij zijn een generatie verkeerd en pervers, het tegenovergestelde van Hem.
5 *Komt de verdorvenheid bij Hem vandaan? Nee*, *Zijn zonen zijn de*

משרת עצמו ואחר עמו, והוא **למומם**. והטעם: בעבור מומם, שהוא **דור עקש ופתלתל**
ופתלתל – מתחזק ומתנצח בעקשותו, וכן: **נפתולי אלהים** (בראשית ל׳:ח׳). ויש אומרים: כי טעם **שחת לו** כמו: שחתו להם. והטעם: לנפשם. ואל תתמה בעבור שהמלה לשון יחיד, כי כן משפט הלשון. הלא תראה **זכור**, ואחריו: **בינו** (דברים ל״ב: ז׳). והנכון: שהוא כן **שחת** לשם. והטעם: השחתת והשתנות דרכי השם הנטועים והחוקים שצוה, כאילו אמר: **שחת לו דור עקש**, שהם **לא בניו**, וזהו **מומם**. והעד, כי כן פירושו: הבא אחריו, והוא: **הלי״י תגמלו זאת** (דברים ל״ב:ו׳). [42]
רשב"ם (ה) שחת לו - שחת ישראל לעצמו, כדכתיב: **שחתך ישראל כי בי בעזרך** - הוא גרם לעצמו השחתה.
לו - כלומר: ולא לאחר.
בניו מומם - **מומם** הוא כפל לשון של שחת ישראל, בניו של הקדוש ברוך הוא הם עשו מום בעצמם. כדכתיב **כי משחתם בהם מום בם.**
רמב"ן (ה) שחת לו לא בניו מומם – המום יקרא השחתה, כמו שנאמר: **כי משחתם בהם מום בם** (ויקרא כ״ב:כ״ה), וכן: **וזובח משחת לה׳** (מלאכי א׳:י״ד). יאמר כי מומם של ישראל שחת לצור עמו ונחלתו. וקראם: לא בניו כאשר יקראם: בניו בעת רצון. ואמר כי הם **דור עקש ופתלתל**, כי העקשות הפך הישר, כענין שנאמר: **ואת כל הישרה יעקשו** (מיכה ג׳:ט׳), והפתלתול הפך הצדיק, ואחרי שהוא צדיק וישר והעם בהפך מזה, אינם בניו, אבל הם מושחתים לו. ושיעור הכתוב: שחת לו מומם את לא בניו דור שהוא עקש ופתלתול.

והנה הטעם: שלא בא חסרון במעלתם מפעל הצור, כי הוא תמים ולעולם לא יבא בו חסרון, אבל מומם הוא המשחית אותם לפני אביהם.

[43]ושיעור הכתוב: **שחת לו מומם** את **לא בניו דור** שהוא **עקש ופתלתול**.

וטעם: **לא בניו** – כמו: **ואמרתי ללא עמי** (הושע ב׳: כ״ה), וכן: **הם קנאוני בלא אל** (דברים ל״ב:כ״א) – במי שאינו אל, **וישבעו בלא אלהים** (ירמיהו ה׳:ז׳).
או יאמר: שחת לו מומם שאינם בניו, כי הם **דור עקש ופתלתול**, הפך ממנו.
חזקוני (ה) שחת לו לא בניו מומם. שחת לו –

42 Andere editie voegt toe: בספר מאזנים וכבר פירשתי טעם הה״.
43 Deze zin niet in alle MSS en edities.

schandvlek. *Komt de verdorvenheid* bij de Heilige, gezegend zij Hij, *vandaan*, zodat zij Zijn kinderen niet meer zijn? Vergelijk wat Hosjea zegt (2:1): *jullie zijn Mijn volk niet*. En jullie zonden hebben dit veroorzaakt dat ze genoemd worden *niet-Zijn-kinderen*.

Een andere opvatting. Als Hij verderf heeft aangericht, en zich gewroken heeft op de mensenkinderen die niet van Hem zijn, dan rust de zaak niet op Hem, zoals er geschreven staat (Echa 3:33): *want niet van harte verdrukt Hij en bedroeft Hij mensenkinderen.*

Zijn kinderen, hun schandvlek, een voorbeeld (Wajjikra 22:25): *hun bederf is in hen, een schandvlek in hen*. De uitleg: van hen komt het bederf.

5 *Hun schandvlek heeft het bij Hem bedorven: niet-Zijn-kinderen, een verkeerde, perverse generatie*, maar *een verkeerde, perverse generatie* zijn echt niet-Zijn-kinderen, want zie, hun schandvlek met het kalf bedierf het voor God, Hij zij verheven, zoals men zegt (Sjemot 32:7): *want jouw volk heeft verderfelijk gehandeld*; want Hij was er werkelijk op uit om Jisrael te heiligen, en Zijn naam door hen te heiligen in de wereld, zodat zij lichten zouden zijn voor de menselijke soort, door te begrijpen en te onderwijzen zoals men zegt (Sjemot 19:5-6): *Immers, de hele wereld is van Mij, en jullie zullen voor Mij een koninkrijk van priesters zijn*. En dit alles bedierven zij met dat kalf.

הקב״ה אותם שלא היו בניו. כעניין שאמר הושע **לא עמי אתם** (הושע ב׳:א׳). ועונותיכם הטו אלה שנקראו **לא בניו**.

דבר אחר: אם שחת הוא ונפרע מבני אדם לא לו אין הדבר עליו, כדכתיב **כי לא ענה מלבו ויגה בני איש** (איכה ג׳:ל״ג).

בניו מומם – דוגמא: כי **משחתם בהם מום בם** (ויקרא כ״ב:כ״ה) פי׳ מהם באה ההשחתה.

ספורנו (ה) שחת לו לא בניו מומם דור עקש ופתלתול. אבל דור עקש ופתלתול לא בניו בתמימות הנה מומם בעגל שחת לאל יתעלה את המכוון כאמרו **כי שחת עמך**. כי הוא אמנם כיון לקדש את ישראל ולקדש שמו בעולמו על ידם שיהיו למאורות במין האנושי להבין ולהורות כאמרו **כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים**. והם השחיתו כל זה בעגל:

6 Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening, dwaas en onwijs volk? Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, Hij heeft je gemaakt en je bevestigd.	ו הַ לַיהוָה תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא־הוּא אָבִיךָ קָנָךְ הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ׃
6 Zie, voor de Eeuwige betaal je dit terug, volk dat de Torah aanvaardde en niet wijs werd. Hij is toch je Vader en jij bent van Hem; Hij maakte je en bevestigde je.	**תרגום אונקלוס (ו)** הָא קֳדָם יְיָ אַתּוּן גְּמָלִין דָּא עַמָּא דְקַבִּילוּ אוֹרָיְתָא וְלָא חֲכִימוּ הֲלָא הוּא אֲבוּךְ אַתְּ דִּילֵיהּ הוּא עֲבָדָךְ וְאַתְקְנָךְ׃
6 Kan je zo de Naam van Woord van de Eeuwige terugbetalen, dom volk, en de Wet ontvangen en niet wijs worden? Is Hij niet jullie Vader, die jullie verwierf, die jullie schiep en jullie bevestigde.	**תרגום ירושלמי [א] (ו)** הַאֶפְשַׁר דִּלְשׁוּם מֵימְרָא דַייָ אַתּוּן גְּמִלִין דָּא עַמָּא דְהַווֹן טִפְּשִׁין וְקַבִּילוּ אוֹרַיְיתָא וְלָא חַכִּימוּ הֲלָא הוּא אֲבוּכוֹן דִּי קְנָא יַתְכוֹן הוּא בְּרָא יַתְכוֹן וְשַׁכְלֵיל יַתְכוֹן
6 Zochten jullie dit niet van voor de Eeuwige, dom en onverstandig volk? Is Hij niet jullie Vader, die jullie verwierf, die jullie schiep en jullie bevestigde?	**תרגום ירושלמי [נ] (ו)** הלא מן קדם ייי אתון תבעון דא אומה טפשה ולא חכימייה הלא הוא אבוך די קנה יתכון ודי ברה יתכון ושכלל יתכון.
6 *de Eeuwige?* betalen jullie zo terug voor de Eeuwige, dom en onverstandig volk, is Hij niet jullie Vader die in de hemel is, die jullie verwierf, die jullie geschapen heeften jullie bevestigd heeft.	**תרגום ירושלמי [ב] (ו) ה ליהוה** הָא מִן קֳדָם יְיָ תִּגְמְלוּ הֲדָא אוּמָא טִפְּשָׁא וְלָא חַכִּימַיָא הֲלָא הוּא אֲבוּכוֹן דְּבִשְׁמַיָא דְקָנָא יַתְכוֹן הוּא בְּרָא יַתְכוֹן וְשַׁכְלֵיל יַתְכוֹן׃
6 *Danken jullie op deze wijze de Eeuwige*? – dit is een uitdrukking van verbazing: willen jullie Hem verdriet doen die de macht heeft jullie te laten betalen en die jullie met alle mogelijke goede daden goed gedaan heeft. *Dwaas volk* – dat vergeten heeft wat er gedaan is voor hen.	**רש"י (ו) הלה' תגמלו זאת.**[44] לְשׁוֹן תֵּמָהּ, וְכִי לְפָנָיו אַתֶּם מַעֲצִיבִין שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לִפְרַע מִכֶּם וְשֶׁהֵיטִיב לָכֶם בְּכָל הַטּוֹבוֹת? **עם נבל.** שֶׁשָּׁכְחוּ אֶת הֶעָשׂוּי לָהֶם: **ולא חכם.** לְהָבִין אֶת הַנּוֹלָדוֹת, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב וּלְהָרַע:
En onwijs, om de gevolgen te begrijpen, omdat Hij het in Zijn macht heeft om goed te doen en om kwaad te doen (cf. Sifre).	
Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, of die je verworven heeft (wortel קנה) of die je geplaatst (wortel קנן) heeft in een nest van rotsen en in stevige aarde of die je heeft uitgerust (wortel תקן) met allerlei soorten nuttige zaken. *Hij heeft je gemaakt*, een volk onder de volkeren.	**הלוא הוא אביך קנך.** שֶׁקִּנָּאֲךָ, שֶׁקִּנְּנָךְ בְּקֶן הַסְּלָעִים וּבְאֶרֶץ חֲזָקָה, שֶׁתִּקֶּנְךָ בְּכָל מִינֵי תַּקָּנָה: **הוא עשך.** אֻמָּה בָּאֻמּוֹת:
En Hij heeft je bevestigd, op een stevige basis: van jullie komen de priesters, van jullie komen de Levieten, en van jullie komen de koningen – een stad waarin alles is (Sifree Dev. 309:7; Chullin 56b). De betekenis van de letter he heb ik al uitgelegd in het boek Moznajim; *dwaas*, in hun daden.	**ויכננך.** אַחֲרֵי כֵן בְּכָל מִינֵי בָּסִיס וְכֵן – מִכֶּם כֹּהֲנִים, מִכֶּם נְבִיאִים וּמִכֶּם מְלָכִים, כְּרַךְ שֶׁהַכֹּל בּוֹ (ספרי; חולין נ"ו):
En onwijs, in het hart. Let op, zij ontberen allemaal van alles in denken en doen.	**אבן עזרא (ו)** כבר פירשתי טעם ה"א הלי"י בספר המאזנים (מאזנים, עמ' כ"ד) **נבל** – במעשיו. **ולא חכם** – בלב. והנה כלו חסר במחשבה ובמעשה.
Je vader, omdat er gezgd is dat zij Zijn kinderen niet zijn.	**אביך** - בעבור שאמרו שאינם בניו (דברים ל"ב:ה').
Hij heeft je verworven, als de betekenis van (Misjle 8:22): *de Eeuwige maakte mij* *Hij heeft je gemaakt*, Hij heeft je vervaardigd.	**קנך** – כטעם: י"י קנני (משלי ח':כ"ב). **עשך** – תקנך.
En Hij heeft je bevestigd, om verbetering te ontvangen.	**ויכננך** – לקבל התיקון.
6 *Geven jullie dit als genoegdoening*, verbazingwekkend: door andere goden te dienen?	**רשב"ם (ו) תגמלו זאת** - בתמיה לעבוד אלהים אחרים.

44 In sommige edities volgt op het vraagpartikel een spatie, echter in een aantal traditionele edities is dit niet het geval.

6 Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening, dwaas en onwijs volk? Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, Hij heeft je gemaakt en je bevestigd.	ו הַ לַיהוָה תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא־הוּא אָבִיךָ קָנָךָ הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ׃

Hij is jouw eigenaar, Hij verkreeg jou toen Hij je bevrijdde uit het slavenhuis.

Een dwaas volk en niet wijs, dat vergeten heeft het goede dat Hij voor hen deed. *En niet verstandig* om de gevolgen te begrijpen, omdat Hij het in Zijn macht heeft om goed te doen en om kwaad te doen. Dit is Rashi's taal. En Onkelos vertaalt : "het volk dat de Tora ontvangen heeft" ... hij leidde het af van (Sjemot 18:18): *je zult zeker verwelken* (navol tibbol), dat hij daar weergaf met "je zult zeker vermoeid worden". De Schrift dus: een volk dat moe geworden is van het vervullen van de Tora, en dat niet verstandig genoeg is (om te begrijpen) dat het voor hen goed is alle dagen. En zo spreekt hij ook over (vers 21): *een dwaas volk*, een dwaas volk, dat zich niet inspant om wijs te worden of geleerden. En r. Avraham.[45] "Dwaas" is "in daden" en "onwijs" is "inhet hart." Naar mijn idee wordt iemand die goed doet om niet vrijgevig genoemd, en iemand die kwaad vergeldt aan iemand die hem goed gedaan heeft wordt en dat is wat de Schrift zegt (Jesj. 32:5): *een dwaas zal niet langer vrijgevig genoemd worden*, dus zijn ze elkaars tegengestelde. En daarom zegt men over Naval, de Karmeliet (Sjem. i 25:25): *want zoals zijn naam is, zo is hij: Naval is zijn naam en er is dwaasheid in hem.* Immers, Davied deed hem een groot goed, want hij bewaakte al zijn goederen, maar hij wilde daar voor hem niets tegenoverstellen en hij voer uit tegen zijn boden en hij vernederde hem. En dit is de betekenis van wat er geschreven is aangaande vrienden van Ijjov (Ijjov 42:8)[46]: *opdat Ik jullie niet iets gemeens aandoe*; want zij hadden steeds geleerd dat de het handelen van de geëerde Naam juist, en als Hij hen kwaad zou doen zou dat ondankbaarheid lijken. Het is mogelijk dat hij zo genoemd wordt, omdat hij gevallen[47] is uit de groep mensenkinderen, zoals er gezegd is (Jesj. 1:30): *als een eik waarvan de bladeren verwelken*, vergelijkbaar met "haar gebladerte valt." En men noemt ook iets dat dood is "gevallen," omdat het ter aarde is gevallen en gestorven, zoals er gezegd is (Sjofetim 14:8): *om het kadaver van de leeuw te zien*. Als dit zo is dan zegt de Schrift dus, "betalen jullie zo de Naam voor de goede zaken die Hij met jullie gedaan heeft, *ondankbaar volk*, dat goed met kwaad vergeldt, *en onwijs* door niet te begrijpen dat ze zichzelf met dit kwaad betalen, en niet God. Net zoiets als wat er gezegd is (Iyyov 35:6-7): *Als je zondigt, wat doe je Hem aan? als je misstappen vele zijn, wat doe je Hem daarmee aan? Als je rechtvaardig bent, wat geef je Hem dan? Of wat ontvangt Hij uit jouw hand?* God *is toch je Vader*, want Hij heeft je voortgebracht, en je doen opgroeien; *Hij heeft je verworven*, want Hij heeft jou gemaakt tot een eigendom. Immers, Hij heeft je naar buiten gebracht uit het niets en nu ben je iets bestaands, en alles wat bestaat is eigendom van Hem, zoals wat er gezegd is (Misjle 8:22): *De Eeuwige bezat mij aan het begin van Zijn weg*, en zo ook (Bresj. 14:19): *Bezitter van hemel en aarde*, zoals ik heb uitgelegd; en Hij is de Rots, die je gemaakt heeft en je bevestigd heeft, vergelijk de uitdrukking (Ijjov 31:15): *en heeft de Ene ons niet in de baarmoeder gevormd?*

6 *Danken jullie op deze wijze de Eeuwige*, in verbazing over het dienen van een afgod.

קנך - קנה אותך. שפדאך מבית עבדים.

רמב"ן (ו) עם נבל ולא חכם ששכחו הטוב שעשה להם **ולא חכם** להבין את הנולד שיש בידו להטיב ולהרע לשון רש"י (רש"י על דברים ל"ב ו') ואונקלוס (תרגום אונקלוס על דברים ל"ב ו') **תרגם עמא** דקבילו אורייתא עשאו מן **נבל תבל** (שמות י"ח י"ח) שפירש בו מלאה תלאה יאמר עם שנלאו בעשיית התורה ולא יתחכמו שהיא לטוב להם כל הימים וכן אמר **בגוי נבל** (דברים ל"ב כ"א) בעמא טפשא שנלאו להיות חכמים או בעלי דת ורבי אברהם אמר (אבן עזרא על דברים ל"ב ו') נבל במעשה ולא חכם בלב ולפי דעתי העושה טובת חנם יקרא נדיב ומשלם רעה למי שהטיב עמו יקרא נבל והוא שאמר (ישעיהו ל"ב ה') **לא יקרא עוד לנבל נדיב** כי הוא הפכו ולכך אמרו על נבל הכרמלי (שמואל א' כ"ה כ"ה) **כשמו כן הוא נבל שמו ונבלה עמו** כי דוד עשה עמו טובה גדולה ושמר את כל אשר לו והוא לא רצה לשלם לו גמול ויעט במלאכיו ויבזהו וזהו טעם הכתוב בחבריו של איוב (איוב מ"ב ח') **לבלתי עשות עמכם נבלה** כי היו הם מלמדים זכות על מעשה השם הנכבד והנורא שהוא במשפט ואם ירע להם תראה נבלה ויתכן שיקרא כן בעבור שהוא נופל מבני אדם כאשר יאמר **כאלה נובלת עליה** (ישעיהו א' ל') כמו נופלת עליה ויקראו המתה נבלה שנפלה לארץ ומתה כמו שאמר (שופטים י"ד ח') **לראות את מפלת האריה** אם כן יאמר הכתוב הזאת תגמלו את השם על הטובות שעשה עמכם **עם נבל** שהוא משלם רעה תחת טובה **ולא חכם** לדעת כי לנפשם גמלו הרעה הזאת לא לאל בענין שנאמר (איוב ל"ה ו' ז') **אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח הלא** האל **הוא אביך** כי הולידך וגדלך והוא **קנך** ששמך קנין כי הוציאך מאין והיית יש וכל יש יש לו קנין בענין שנאמר **ה' קנני ראשית דרכו** (משלי ח' כ"ב) וכן **קונה שמים וארץ** (בראשית י"ד י"ט) כאשר פירשתיו והוא צור עשך ויכוננך כלשון **ויכוננו ברחם אחד** (איוב ל"א ט"ו):

חזקוני (ו) הליי תגמלו זאת – בתמיהה לעבוד אחרת.

45 Avraham ibn Exra.

46 Het gehele betreffende deel van het vers luidt: וְאִיּוֹב עַבְדִּי יִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם כִּי אִם־פָּנָיו אֶשָּׂא לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת עִמָּכֶם נְבָלָה כִּי לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדִּי אִיּוֹב׃aat *Mijn dienaar Job zal voor u bidden, want alleen zijn gebed zal Ik aannemen, zodat Ik met u niet doe naar uw dwaasheid; want u hebt niet juist over Mij gesproken, zoals Mijn dienaar Job.*

47 Ramban theoretiseert over een mogelijk verband tussen de wortels נבל en נפל.

Het is niet wijs, het heeft niet geleerd is zijn vertaling, ze hebben geen wijsheid opgedaan. En de reden dat er tweemaal een kamets staat is vanwege de etnachta.

ולא חכם – לא החכים כתרגומו ולא חכימו ומה שכולו קמץ היינו בשביל האתנחתא.

Hij heeft je verworven, een term voor herstel, en schepping, zoals (Teh. 78,54): *deze berg, die Zijn rechterhand verwierf*.

קנך – לשון תקון ובריאה כמו **הר זה קנתה ימינו** (תהלים ע״ח:נ״ד).

6 *Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening*, nadat God besloten had jullie hoger te plaatsen dan alle volkeren is het passend dat jullie dit voor Hem daar tegenover stellen, dat jullie Zijn plan vernielen door Zijn heilige naam te ontheiligen en daardoor te voorkomen dat Hij het doel zou bereiken dat Hij gesteld had, waar men zegt (Bresj. 1:26): *Laten Wij mensen maken naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis*.

ספורנו (ו) הלה׳ תגמלו זאת – אחר שכיון לתתכם עליונים על כל הגויים, האמנם ראוי שתגמלו לו זאת שתקלקלו מכוונו לחלל את שם קדשו, ולמנוע שלא ישיג את התכלית שכיון באמרו **נעשה אדם בצלמנו כדמותנו** (בראשית א׳:כ״ו).

Dwaas volk, verfoeilijk omdat je ondankbaar bent, en met kwaad terugbetaalt Degene, die goed doet, de Edele, Geëerde, in Zijn goede handelen, in tegenstelling tot degene die nooit goed aan Hem deed.

עם נבל. בזוי בהיותך כפוי טובה ומשלם גמול רע למיטיב על היפך הנדיב הנכבד בהיטיבו למי שלא היטיב עמו מעולם:

Onwijs, in staatsmanschap door te begrijpen wat het uiteindelijk oplevert, wat het resultaat zal zijn.

ולא חכם. במדיניות להבין אחרית דבר מה יהיה המושג:

Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, Hij is niet een natuurlijke vader, die het bestaan overdraagt op een toevallige manier maar Hij is de Vader, uit vrije wil, die je het bestaan gegeven heeft, opdat je Zijn bezit zou zijn, dat ervoor kon zorgen dat Hij door jou wat Hij wilde, nl. Zijn uitverkoren volk, zou bereiken, en dit alles zo dat Hij je maakte tot een volk, want je was eigenlijk helemaal geen volk.

הלא הוא אביך קנך. לא אב טבעי הנותן מציאות מה במקרה אבל הוא אב רצוניי שנתן לך מציאות למען תהיה קנינו מוכן להשיג בך חפצו וסגולתו וזה כי הוא עשך לגוי כי לא היית גוי נחשב כלל:

Hij heeft je bevestigd, Hij gaf je de noodzakelijke mogelijkheden, zodat je daardoor voorbereid zou zijn Zijn uitverkoren vollkl te worden.

ויכוננך. נתן לך הכנות שתהיה מוכן בהם להיות לו לעם סגולה:

6 *Danken jullie de Eeuwige*, r. Jehosjoea ben r. Chananel zegt: je moet de he onder de knie van de lamed schrijven, Dev. 32, *danken jullie op deze wijze de Eeuwige*, d.i. wee! voor de Eeuwige, danken jullie zo.[48]

תורה תמימה (ו) הלה' תגמלו. אמר רבי יהושע ב"ר חנגאל, צריך לכתוב ה' למטה מארכובתו של למ"ד דה**לה' תגמלו זאת** – הא **לה' תגמלו זאת** .
(ירושלמי מגילה פ"א ה"ט)

Dwaas volk, etc., wie zorgde ervoor bij Jisrael, dat zij slecht en stompzinnig werden? Dat kwam doordat ze niet nadachten over de woorden van Tora [Sifree].

עם נבל וגו'. מי גרם להם לישראל שיהיו מנוולים ומטופשים – מפני שלא היו מתבוננים בדברי תורה [ספרי]

Je Vader, die je verworven heeft, r. Chanina bar Pappa zegt: ieder die genoegen ontleent aan deze wereld, zonder zegenspreuk is als iemand die de Heilige, gezegend zij Hij, en de gemeenschap van Jisrael berooft, want er is gezegd (Misjle 28:24): *Wie zijn vader of zijn moeder berooft en zegt: Het is geen overtreding, die is een metgezel van een verderfelijk man.* "Zijn Vader" is de Heilige, gezegend zij Hij, want er is gezegd: *Hij is je Vader, die je verworven heeft*.[49]

אביך קנך. א"ר חנינא בר פפא, כל הנהנה מעוה"ז בלא ברכה כאלו גוזל להקב"ה וכנסת ישראל שנאמר (משלי כ"ח) **גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית**, ואין אביו אלא הקב"ה, שנאמר **הלא הוא אביך קנך**.(ברכות ל"ה ב')

Hij heeft je gemaakt en je bevestigd, dit leert dat de Heilige, gezegend zij Hij, grondslagen in de mens schept, zodat wanneer één ervan omgekeerd wordt hij niet meer kan leven.[50]

עשך ויכוננך. מלמד שברא הקב"ה כוננויות באדם, שאם נהפכה אחת מהן אינו יכול לחיות .(חולין נ"ו ב')

Hij heeft je gemaakt en je bevestigd, er is geleerd: r. Meïer zegt: [Jisrael] is een samenhangend geheel waar alles in zit, zijn

עשך ויכוננך. תניא, היה ר' מאיר אומר, הוא עשך ויכוננך, כרכא דכולא ביה, ממנו כהניו, ממנו

48 Talmoed Jeroesjalmi 1:9: **הלה' תגמלו זאת** הא לה' תגמלו זאת (דברים לב) יושע' בריה דרב חנגאל אמר צריך לכתוב ה"א למטה מארכובתו של למ"ד.

49 Talmoed Bavli Berachot 35b: אמר רבי חנינא בר פפא כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו גוזל להקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל שנאמר גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש משחית ואין אביו אלא הקדוש ברוך הוא שנאמר **הלא הוא אביך קנך** ואין אמו אלא כנסת ישראל שנאמר **שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך** ... en zijn moeder is de gemeenschap van Jisrael, want er is gezegd (Misjle 1:8): *Mijn zoon! hoor naar de vermaning van je vader, en verlaat de leer van je moeder niet*.

50 Talmoed Bavli Choellin 56b: **הוא עשך ויכוננך** מלמד שברא הקדוש ברוך הוא כוננויות באדם שאם נהפך אחת מהן אינו יכול לחיות.

priesters komen ervandaan, evenals zijn profeten, zijn vorsten, zijn koningen, want er is gezegd (Zech. 10:4): *Daaruit komt de hoeksteen, daaruit komt de tentpin*.[51]

נביאיו, ממנו שריו, ממנו מלכיו, שנאמר (זכריה י') **ממנו פנה ממנו יתד** וגו' .(שם שם)

51 Talmoed Bavli Choellin 56b: תניא היה רבי מאיר אומר **הוא עשך ויכנגך** כרכא דכולה ביה ממנו כהניו ממנו נביאיו ממנו שריו ממנו מלכיו שנאמר ממנו פנה ממנו יתד וגו׳ .

7 Denk aan de dagen van vroeger, begrijp de jaren van voorbije generaties. Vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen.	ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ:

7 Denk aan de dagen van voorheen; begrijp de jaren van geslacht op geslacht. Vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen.

תרגום אונקלוס (ז) אִדְּכַר יוֹמִין דְּמִן עָלְמָא אִסְתַּכַּל בְּשְׁנֵי דָּר וְדָר שְׁאַל אֲבוּךְ וִיחַוִּי לָךְ סָבָךְ וְיֵימְרוּן לָךְ.

7 Denk aan de dagen van voorheen; begrijp de jaren van geslacht op geslacht; lees in de boeken van de wet, en ze zullen je leren, en in de boeken van de profeten, en zij zullen het jullie vertellen.

תרגום ירושלמי [א] (ז) אִידְּכָרוּ מִן יוֹמַת עָלְמָא אִתְבּוֹנָנוּ בִּשְׁנַתְהוֹן דְּכָל דָּר וְדָר קְרוֹן בְּסִפְרֵי אוֹרַיְיתָא וְיִתְנוּן לְכוֹן וּבְסִפְרֵי נְבִיָא וְיֵימְרוּן לְכוֹן

7 Denk aan de dagen van de dagen van voorheen; beschouw de jaren van ieder geslacht en geslacht; vraag het aan je vaderen, die meer weten van de wet dan jullie, en zij zullen het jullie vertellen; aan jullie wijzen en zij zullen het jullie zeggen.

תרגום ירושלמי [נ] (ז) אדכרו יומין מן יומת עלמא אתבוננו בשנוי דכל דר ודר שאלו לאבהתכון דרברבין מנכון באורית׳ ויתנון לכון חכימיכון ויימרון לכון.

7 *Gedenk*, denk aan de dagen, de dagen van voorheen, beschouw de jaren van ieder geslacht op geslacht; vraag het aan je vaderen, die meer weten van de wet dan jullie, en zij zullen het jullie vertellen; aan jullie wijzen en zij zullen het jullie zeggen.

תרגום ירושלמי [ב] (ז) זכור אִידְּכָרוּ יוֹמִין יְמוֹת עַלְמָא אִתְבּוֹנָנוּ לִשְׁנֵי בְּכָל דָּר וְדָר שְׁאִיל לְאַבְהָתְכוֹן דְּרַבְרְבִין מִנְכוֹן בְּאוֹרַיְיתָא וְיִתְנוּן לְכוֹן חַכִּימִין וְיֵימְרוּן לְכוֹן:

7 *Denk aan de dagen van vroeger* – wat Hij de vroegeren aandeed omdat ze hem boos maakten.

רש"י (ז) זכר ימות עולם. מֶה עָשָׂה בָּרִאשׁוֹנִים שֶׁהִכְעִיסוּ לְפָנָיו:

בינו שנות דר ודר. דּוֹר אֱנוֹשׁ שֶׁהֵצִיף עֲלֵיהֶם מֵי אוֹקְיָנוּס וְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁשִּׁטָּפָם. דְּ"אַ – לֹא נְתַתָּם לְבַבְכֶם עַל שֶׁעָבַר, **בינו שנות דר ודר** – לְהַכִּיר לְהַבָּא, שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהֵיטִיב לָכֶם וּלְהַנְחִיל לָכֶם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ וְהָעוֹלָם הַבָּא (ע' ספרי):

Begrijp de jaren van voorbije generaties – de generatie van Enosj over wie Hij de wateren van Okeanos liet stromen en de generatie van de vloed, die Hij liet verdrinken (cf. Sifree Dev. 310:1). Een andere verklaring: Als jullie je hart niet richten op wat voorbijgegaan is *begrijp dan tenminste de jaren van geslacht op geslacht* om in te zien wat er komen gaat – dat Hij de macht heeft om jullie goed te doen en jullie de dagen van de Masjieach en de toekomende wereld te laten beërven (cf. Sifree Dev. 310:5).

שאל אביך. אֵלּוּ הַנְּבִיאִים שֶׁנִּקְרָאִים אָבוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב') בְּאֵלִיָּהוּ **אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל** (ספרי):

Vraag het je vader – dat zijn de profeten, die vaders genoemd worden, zoals er gezegd wordt over Elijahoe (2 Kings 2:12): *Mijn vader mijn vader, strijdwagen van Jisrael* (cf. Sifree Dev. 310:3).

זקניך. אֵלּוּ הַחֲכָמִים:

Je oudsten, – dat zijn de wijzen.

ויאמרו לך. הָרִאשׁוֹנוֹת:

Zij zullen het je vertellen, nl. de zaken van weleer.

אבן עזרא (ז) ימות. עם ימי – שתי לשונות, וכן: **שנות** – עם שני.

Dagen van .., de verbonden vorm meervoud van יום komt in twee vormen voor ימות en ימי. Hetzelfde bij שנה, verbonden meervoud: שנות en שני.

עולם – זמן שעבר.

Vroeger, de tijd die voorbijgegaan is.

שאל אביך – בעבור שאמר **זכור**, אם שכחת מה שספרו לך אבותיך: **שאל**.

ויגדך – כמו: ויגד לך, וכן: **נתתני** (יהושע ט״ו:י״ט), **יצאוני** (ירמיהו י״:כ׳).

Vraag het je vader, omdat er eerder gezegd is: *gedenk*. Als je vergeten bent wat je vaderen je vertelden, *vraag er dan naar*.

זקניך – הטעם כפול, כי כן דרך צחות.

Hij zal het je vertellen, hij zal het aan jou vertellen. En zo (Jehosh. 15:19): *je hebt het mij gegeven*, en (Jir. 10:20): *Mijn kinderen zijn bij me weggegaan*.

Je oudsten, dit is twee keer hetzelfde, een manier om iets heel precies uit te drukken.

רשב"ם (ז) זכור ימות עולם - בטרם נולדתם הכין לכם נחלתכם.

7 *Denk aan de dagen van vroeger*, voordat jullie geboren waren had Hij jullie erfdeel al voor jullie geregeld.

רמב"ן (ז-י) שאל אביך רמז למבינים וכן זקניך והטעם כמו שאמר (דברים ד' י"ט) **אשר חלק ה' אלהיך אותם** וגו' כי לכל חלק במטה חלק למעלה וטעם **למספר בני ישראל** כי צורת יעקב

Vraag het je vader, dit verwijst naar hen die begrijpen, dus je oudsten, en de bedoeling is als wat er is gezegd (Dev. 4:19): *welke de Eeuwige, jullie God, heeft toebedeeld*.. etc., want voor elk deel beneden is er een deel boven, en de betekenis van *naar het getal van de kinderen van Jisrael* is dat het beeld van Jaäkov is gegraveerd op de Eretroon, maar dat is een groot geheim, en het

7 Denk aan de dagen van vroeger, begrijp de jaren van voorbije generaties. Vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen.	ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ:

bewijs is: *want het deel van de Eeuwige is Zijn volk*, en dit is zeer waardevol, want (Teh. 147:20): *Hij heeft dit niet gedaan voor enig ander volk*, en daarom zei hij: *Danken jullie op deze wijze de Eeuwige, dwaas en onwijs volk*, dat gevallen is van zijn verheven positie door zijn stompzinnigheid. En de betekenis van *je Vader, Hij heeft je verworven*, want Hij heeft je verworven vanwege Zijn eer, en Hij leerde het, zoals hij uitlegtin het verhaal van de vader met de zoon. De uitleg van rabbi Ibn Ezra (Koh. 10:12): *Woorden uit de mond van een wijze zijn aangenaam*. Als dat zo is dan is de uitleg van *denk aan de dagen van weleer*, dat zij hun hart overgeven aan het herinneren van de zes dagen van de schepping, het goede dat Hij deed voor hen ten tijde van de vorming, zoals hij verder zegt: *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken* etc. *begrijp de jaren van voorbije generaties*, dat zij nadenken om te weten te komen wat voor hen gedaan is tijdens de generaties sinds de Sjechina zich vestigde tussen hen, zoals hij dan vertelt: *Hij vond hem in een land van woestenij* etc. Rasjie schrijft: Hij vond hem in een land van woestenij, Hij vond hem trouw in het land van woestenij , waar ze Zijn Tora op zich namen, Zijn koingschap en Zijn juk, wat Jisjmael en Esav niet deden. (vers 10) *En in een woeste huilende wildernis* (Jesj. 41:18): *een land van droogte* en woestenij, een plaats van het geschreeuw van draken en struisvogels. Ook daar werden ze voortgetrokken achter het geloof, en zeiden ze niet tot Mosjez: hoe zijn we uitgetrokken naar de woestijn. Maar dit is niet in overeenstemming met de betekenis van de passage, want de Schrift vermaant hier Jisrael, en herinnert aan de goede dingen die de Naam deed met hen, en dat zij goed met kwaad vergolden.

7 *Denk aan de dagen van vroeger*, nu gaat hij verder met te herinneren aan de barmhartigheden, die de Heilige gezegend zij Hij, gedaan heeft voor Jisrael.

Begrijp de jaren van voorbije generaties, want zie, voordat Jisrael op de wereld was had de Heilige, gezegend zij Hij, als een plaats voor hen gereed gemaakt.

7 *Denk aan de dagen van vroeger,* nadat hij de inleiding het lied had afgemaakt, waarin hij bekend maakte dat hij vanaf dat punt de rechtvaardigheid van God wilde verkondigen, Hij zij verheven, want Hij is een betrouwbaar God, die goed doet aan degenen die Zijn wil doen, die gezegend heeft en daar niet op terug komt.[53] En er is geen onrecht in de mate van Zijn oordeel over hen. Nu begint Mosje de gang van zaken in verleden en toekomst uit te leggen en hij maakt het volgende duidelijk:

Ten eerste, hoe het de bedoeling was van God, Hij zij gezegend, om dit doel te bereiken door middel van de hele menselijke soort in de *dagen van vroeger*, en *de jaren van voorbije generaties*. En hoe toen dat niet goed ging de Eeuwige grotelijks werkte om Jisrael te verhogen tot grote hoogten zoals Hij dat ook zal doen aan het einde der dagen met de overgeblevenen die Hij zal roepen.

Ten tweede, Hij gaf hun een plaats passend om Hem te dienen met vreugde en goedheid van hart van wege de overvloed van alles, maar zij rebelleerden en vergoeden kwaad voor goed. En wie zondigde tegen deze bedoeling op al deze punten, er is geen twijfel aan dat die person forse straf verdient.

חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול והעד **כי חלק ה' עמו** וזאת מעלה גדולה **שלא עשה כן לכל גוי** על כן אמר **הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם** שנפל ממעלתו באולתו וזה טעם **אביך קנך** כי קנהו לכבודו וילמדהו כאשר יפרש במעשה האב עם הבן לשון ר"א (אבן עזרא על דברים ל"ב:ח') **ודברי פי חכם חן** ואם כן יהיה פירוש **זכר ימות עולם** שיתנו לב לזכור ששת ימי בראשית הטובה שעשה להם בעת היצירה כמו שיאמר **בהנחל עליון גוים** וגו' **בינו שנות דר ודר** שיבינו לדעת מה שנעשה להם בדורות מעת ששרתה שכינה ביניהם כאשר יספר **ימצאהו בארץ מדבר** וגו' ורש"י כתב (רש"י על דברים ל"ב י') ימצאהו בארץ מדבר אותם מצא לו נאמנים בארץ המדבר שקבלו עליהם תורתו ומלכותו ועולו מה שלא עשו ישמעאל ועשו **ובתהו ילל ישמון ארץ ציה** וממה מקום יללת תנינים[52] ובנות יענה אף שם נמשכו אחר האמונה ולא אמרו למשה היאך נצא למדבר וזה איננו מטעם הפרשה כי הכתוב מוכיח את ישראל ומזכיר הטובות אשר עשה השם עמהם והם גמלו להם רעה תחת טובה:

חזקוני (ז) **זכר ימות עולם** עכשיו מזכיר והולך החסדים שהקב"ה עשה עם ישראל.

בינו שנות דר ודר שהרי קודם שהיו ישראל בעולם היה הקב"ה מתקן להם מקום.

ספורנו (ז) **זכור ימות עולם.** אחר שהשלים הקדמת השירה אשר בה הודיע שהמכוון ממנו הוא להגיד צדקת האל יתעלה שהוא אל אמונה להיטיב לעושי רצונו וברך ולא ישיבנה ואין עול במדת דינו נגדם. הואיל משה באר זה בהגדת העבר והעתיד להודיע

ראשונה כמה היתה כוונת האל ית' להשיג זה התכלית בכל המין האנושי **בימות עולם** ובשנות **דור ודור** ואיך כשלא עלה זה הגדיל ה' לעשות להעלות את ישראל אל גרם המעלות כאשר יעשה באחרית הימים עם השרידים אשר יקרא. שנית שנתן להם מקום נכון לעבדו בשמחה ובטוב לבב מרב כל והמה מרו ושלמו רעה תחת טובה ומי שהחטיא כוונתו עם כל אלה אין ספק שהוא ראוי לעונש נמרץ.

52 Andere versie: תנים 'jakhalzen'

53 Vgl. (Bemidbar 23:20): הִנֵּה בָרֵךְ לָקָחְתִּי וּבֵרַךְ וְלֹא אֲשִׁיבֶנָּה: Zie, ik kreeg opdracht om te zegenen:. Hij heeft gezegend, dat kan ik niet veranderen.

7 Denk aan de dagen van vroeger, begrijp de jaren van voorbije generaties. Vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen.	ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ:

Ten derde, vanwege de grootte van hun zonden vielen zij in de netten van de goddelozen en verdienden zij complete vernietiging ware het niet dat de ontheiliging van de Eeuwige dit voorkwam.

Ten vierde, maakt hij de reden duidelijk waarom er voor hen aan het einde der dagen verlossing zal zijn.

Ten vijfde maakt hij duidelijk de wijze van verlossing en de barmhartigheid van God, Hij zij gezegend, voor de rest van Zijn volk.

Dit zijn de vijf delen van de weekafdeling האזינו die de wijzen hebben genoemd en waar ze de volgende symbolen aan toegekend hebben הזי"ו ל"ך.[55] Daarom zegt hij: *denk aan de dagen van vroeger*, en dan zul je de wegen van Zijn goedheid begrijpen, en hoezeer het de bedoeling was om goed te doen de menselijke soort in het algemeen. Denk eraan dat Hij in de eerste plaats goed was voor de eerste mens aan het begin van de dagen van de wereld, en hem plaatste in Gan Eden, maar dat hij zijn eigen zaak bedierf.

Begrijp de jaren van voorbije generaties, dan zal je, in de tweede plaats, begrijpen hoeveel goed hij deed aan de generaties tot aan de vloed, maar zij vernielden het. En zo ten derde, sinds de vloed tot aan de verspreiding, maar zij bedierven het.

7*Vraag het je vader*, het licht van Channoeka moet je zegenen: die ons gezegend heeft met zijn geboden en ons bevolen heeft het licht van Channoeka aan te steken. Waar heeft Hij dat bevolen? R. Nechemja zegt: *vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen*[56]

שלישית שבגודל עונם נפלו במכמורי רשעים והיו ראוים לכליון חרוץ לולי חלול ה' שמנע מזה.

רביעית הודיע סבה אשר בגללה תהיה להם גאלה באחרית הימים.

חמישית הודיע אופן הגאולה ורחמי האל ית' על שארית עמו.[54]

והם חלקי פרשת האזינו שזכרו ז"ל ונתנו בהם סימנין הזי"ו ל"ך. אמר אם כן **זכור ימות עולם** ותבין דרכי טובו וכמה כיוון להיטיב למין האנושי בכלל כשתזכור ראשונה מה שהיטיב לאדם הראשון בתחלת ימי עולם ויניחהו בגן עדן והוא קלקל ענינו:

בינו שנות דור ודור. ותבין שנית כמה היטיב לדורות והם השחיתו עד המבול. וכן שלישית מן המבול עד הפלגה והם קלקלו:

תורה תמימה (ז) שאל אביך. נר חנוכה מברכין עליה אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר חנוכה, והיכן צונו, א"ר נחמיה, **שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך**.(שבת כ"ג א')

54 Een andere versie geeft: חמישית, הודיע אופן הגאולה ונקמת האל יתברך נגד צרי עמו Ten vijfde maakt hij duidelijk de wijze van verlossing en de wraak God, gezegend zij Hij, op de tegenstanders van Zijn volk.

55 Talmoed Bavli Rosh Hashanah 31a: במוספי דשבתא מה היו אומרים אמר רב ענן בר רבא אמר רב הזי"ו ל"ך ואמר רב חנן בר רבא אמר רב כדרך שחלוקים כאן כך חלוקין בבית הכנסת Aangaande de toegevoegde offers van Sjabbat, wat reciteerden zij? R. Anan bar Rava zegt dat Rav zegt: הזי"ו ל"ך; en r. Chanan bar Rava zegt dat Rav zegt: zoals de delen hier zijn ingedeeld, zo worden ze ook ingedeeld in de synagoge [de letters הזי"ו ל"ך zijn de beginletters van de verzen 1, 7, 13, 19, 29 en 40, waarmee de verschillende parsjes beginnen van de weekafdeling האזינו (Dev. 32 vormt op zich één complete weekafdeling)]

56 Talmoed Bavli Sjabbat 23a: רב נחמיה אמר **שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך**.

8 Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken, en Hij de mensen verspreidde, heeft Hij de grenzen van de volken bepaald, naar het getal van Jisraels kinderen.[57]	ח בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
8 Toen de Allerhoogste een erfdeel toewees aan de volken, en Hij de mensen verspreidde, stelde Hij de grenzen van de volken vast, naar het getal van Jisraels kinderen.	תרגום אונקלוס (ח) בְּאַחְסָנָא עִלָּאָה עַמְמַיָּא בְּפָרְשׁוּתֵיהּ בְּנֵי אֱנָשָׁא קַיֵּים תְּחוּמֵי עַמְמַיָּא לְמִנְיַן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
8 Toen de Allerhoogste de wereld toedeelde aan de volkeren, die voortkwamen uit de zonen van Noach, bij de scheiding van schriften en talen van de mensenkinderen, tijdens de generatie van de verdeling, in die tijd wierp Hij het lot bij de zeventig engelen, de leiders van de volkeren, die verschijnen bij hen om toezicht te houden over de stad; en in die tijd stelde Hij de grenzen van de volkeren vast naar de som van het aantal van de zeventig zielen van Jisrael, die afdaalden naar Egypte.	תרגום ירושלמי [א] (ח) בְּאַחְסָנוּת עִלָּאָה עַלְמָא לְעַמְמַיָּא דִּי נְפָקוּ מִבְּנוֹי דְּנֹחַ בְּאַפְרָשׁוּתֵיהּ מִכְתָּבִין וְלִישָׁנִין לִבְנֵי נָשָׁא בִּדְרָא דְּפַלְגוּתָא בֵּי הוּא זִמְנָא רָמָא פִּיצָתָא עִם שׁוּבְעִין מַלְאָכַיָּא רַבְרְבֵי עַמְמִין דְּאִתְגְּלֵי עִמְהוֹן לְמֶחֱמֵי קַרְתָּא וּבֵי הוּא זִמְנָא אָקִים תְּחוּמֵי אוּמַיָּא כְּסְכוּם מִנְיַן שׁוּבְעִין נַפְשָׁתָא דְּיִשְׂרָאֵל דְּנָחְתוּ לְמִצְרַיִם
8 Met [het geven] door de Allerhoogste van erfdeel aan de volkeren bij de scheiding van de talen van de mensenkinderen, stelde Hij de grenzen voor de volkeren vast naar het aantal van de stammen van de kinderen van Jisrael.	תרגום ירושלמי [נ] (ח) באחסנת עילאה אומיה בפרישותיה לישני בני אנשא אקימת תחומין לאומיה למניין שבטייה דבני ישראל.
8 *Toen Hij bezit toewees,* Met [het geven] door de Allerhoogste van erfdeel aan de volkeren bij de scheiding van de talen van de mensenkinderen, wees Hij de grenzen voor de volkeren aan naar het aantal van de stammen van de kinderen van Jisrael.	תרגום ירושלמי [ב] (ח) **בהנחיל** בְּאַחֲסָנוּת עִילַּיָא אוּמַיָּא בְּפָרְשׁוּתֵיהּ לִשְׁנֵי בְּנֵי אֱינָשָׁא קְבַע תְּחוּמִין לְאוּמַיָּא לְמִנְיַן שִׁבְטַיָּא דִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל:
8 *Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken* – toen de Heilige, gezegend zij Hij, aan hen die Hem provoceerden hun erfdeel toewees liet Hij toch de vloed over hen komen en verdronk Hij hen (Sifree Dev. 311:1).	רש"י (ח) **בהנחל עליון גוים**. כְּשֶׁהִנְחִיל הַקָּבָּ"ה לְמַכְעִיסָיו אֶת חֶלֶק נַחֲלָתָן הֵצִיפָן וּשְׁטָפָם:
Toen Hij de mensen verspreidde – toen Hij de generatie van de vloed verspreidde, had Hij ook de macht hen van de wereld te verwijderen, Hij deed dat niet, maar *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*, Hij liet hen stand houden en Hij vernietigde hen niet.	**בהפרידו בני אדם**. כְּשֶׁהֵפִיץ דּוֹר הַפַּלָּגָה הָיָה בְּיָדוֹ לְהַעֲבִירָם מִן הָעוֹלָם, לֹא עָשָׂה כֵּן אֶלָּא **יצב גבלת עמים**, קַיְּמָם וְלֹא אִבְּדָם:
Naar het getal van Jisraels kinderen – vanwege het getal van Jisraels kinderen dat van de zonen van Sjem zou afstammen en in overeenstemming met het aantal van 70 zielen van de kinderen van Jisrael die afdaalden naar Egypte heeft Hij *de grenzen van de volken* bepaald – nl. de 70 talen (cf. Sifree Dev. 311:5).	**למספר בני ישראל**. בִּשְׁבִיל מִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁעֲתִידִין לָצֵאת מִבְּנֵי שֵׁם, וּלְמִסְפַּר שִׁבְעִים נֶפֶשׁ שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּרְדוּ לְמִצְרַיִם הִצִּיב **גבלת עמים** – שִׁבְעִים לָשׁוֹן:
Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken, de commentatoren zeggen dat dit slaat op de generatie van de verspreiding, toen de hele aarde bewoond werd. Want toen besloot de Naam dat het land van de zeven volken[58] van Jisrael zou zijn, en dat voldoende zou zijn voor hun aantal, vandaar: *naar het getal van Jisraels kinderen*.	אבן עזרא (ח) **בהנחל עליון גוים** – ואמרו מפרשים: על דור הפלגה שנפצה כל הארץ, כי אז גזר השם להיות ארץ שבעה גוים לישראל, והיא שתספיק למספרם על כן: **למספר בני ישראל**.
Hij heeft bepaald, sommigen zeggen dat dit een infinitief is, zoals (Jirm. 1:6): *ik weet niet te spreken*. Anderen zeggen dat het een onvoltooide tijd is in plaats van een voltooide tijd, zoals	**יצב** – יש אומרים: שהוא שם הפועל, כמו: **לא ידעתי דבר** (ירמיהו א׳:ו׳). ויש אומרים: פועל עתיד

57 WV2012 geeft de laatste woorden weer met: ... *naar het getal van Gods zonen*; dit is in overeenstemming met de tekst van enige Qumran fragmenten (4QDt[j,n] hebben duidelijk בני אלוהים, en 4QDt[q] geeft]אל בני, met ruimte om tot אלוהים aan te vullen; dit in overeenkomst met de tekst van verscheidene Septuagint MSS: υἱῶν θεοῦ; de meeste LXX MSS geven ἀγγέλων θεοῦ, een aanpassing van de tekst om ongezonde gedachten te vermijden; een ander Qumran fragment heeft wel de traditionele lezing (4QDt[r]); in verband met het feit dat in de Ugaritische literatuur sprake is van de 70 zonen van El, lijkt de lezing בני אלוהים de oorspronkelijke.

58 De zeven volkeren zijn de volkeren in Kanaän, die door Jisrael verdreven worden bij de inname van het land, vgl.(Dev 7:1): כִּי יְבִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה בָא־שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם־רַבִּים | מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ Want de Eeuwige, jouw God, brengt je naar het land waar je naartoe gaat om het in bezit te nemen, en Hij heeft vele volken van voor uw ogen verdreven , de Hethieten, de Girgasjieten, de Amorieten, de Kanaänieten, de Ferezieten, de Hewieten en de Jeboesieten, zeven volken, die groter en machtiger zijn dan jij.

(Teh. 106:19): *zij maakten een kalf*. Juist in mijn ogen is dat *vraag je* vader vewijst naar hen die begrijpen; zo ook *je oudsten*. De betekenis van (Dev. 4:19): *van het deel van de Eeuwige*, *je God*,[59] want voor ieder deel beneden is er een deel boven.

Naar het getal van Jisraels kinderen. Zo zeggen onze vroege rabbijnen, z"l, dat een afbeelding van Jaäkov is gegraveerd in de hemelse troon.[60] En dit is een groot geheim. En het bewijs is (Teh. 147:20): *want het deel van de Eeuwige is Zijn volk*. En dit heeft de hoogste waarde, want *Hij deed dit niet met enig ander volk*, daarom zegt de Schrift: *Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening, dwaas en onwijs volk*, dat van zijn hoge positie is gevallen door zijn stompzinnigheid. En dit is het bewijs: *je Vader, die je geschapen heeft*, want Hij schiep je te Zijner ere, en de Schrift leert het volgende: Hij verklaarde zoals de vader aan de zoon.

8 *Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*, toen Hij hun de erfdelen gaf.

Toen Hij de mensen verspreidde, na de dood van Noach en in de tijd van Avraham waar ter plekke over is geschreven (Bresj. 10:5): Vandaar *werden zij verdeeld over de eilanden der volkeren, elk naar zijn eigen taal*, en daar vind je dat Hij *de grenzen van de volkeren* vaststelde. De twaalf zonen van Kenaän, corresponderend met het aantal zonen van Jaäkov, wat er ook twaalf werden. Want je vindt er twaalf, Kenaän en zijn elf zonen, dat is twaalf, en daar staat geschreven (Bresj. 10:19): *en de grens van de Kenaänieten liep vanaf Tsidon*, omdat dat hele gebied van Jisrael zou worden. Echter, wat de rest van de zonen van Noach aangaat, werd geen enkele grens gespecificeerd. Later vond ik een dergelijk inzicht in een midrasj. *Naar het getal van Jisraels kinderen*, want Kenaän en zijn zonen, net als hij, zijn er twaalf.

8 *Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*, want Hij deelde aan ieder volk apart een bezit toe. *Toen Hij de mensen verspreidde*, bij de generatie van de verspreiding, toen Hij hen scheidde en ieder stuk voor stuk naar zijn eigen plaats toeging. *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald, naar het getal van Jisraels kinderen*. Hij maakte het erfdeel voor de twaalf stamvaders, die toen nog niet geboren waren, duidelijk. En over de twaalf zonen van Kenaän is overgeleverd dat zij slaven waren van de kinderen van Sjem, zoals er geschreven staat (Bresj. 9:26): *en Kenaän was hun slaaf*. Het is on mogelijk hier enig bezwaar tegen te maken, immers wat de slaaf verwerft, verwerft daardoor zijn meester, en zij bewaarden het totdat Jisrael kwam, hun meester en het hen uit handen namen, en zo is dit verklaard, boven, in de weekafdeling קדושים. En de zonen van Kenaän waren twaalf in getal, zoals er geschreven staat (Bresj. 10:15-8; DivrHajj. i 1:13-16): *Kanaän verwekte Sidon, zijn eerstgeborene, Heth, en de Jebusiet, de Amoriet, de Girgasiet, de Heviet, de Arkiet, de Siniet, de Arvadiet, de Zemariet en de Hamathiet*, dat zijn er elf, *daarna zijn de geslachten van de Kanaänieten verspreid*, waarbij één van de geslachten van de Kanaänieten zich in tweeën deelde, één van hen is de Periziet, die hier in meegeteld, zo dus twaalf, *naar het getal van Jisraels kinderen*.

תחת עבר, כמו: **יעשו עגל** (תהלים ק"ו:י"ט). הנכון בעיני: כי **שאל אביך** – רמז למבינים, וכן: **זקניך**. והטעם: **אשר חלק י"י אלהיך** (דברים ד':י"ט), כי לכל חלק למטה חלק למעלה.

וטעם **למספר בני ישראל** – כאשר אמרו קדמונינו ז"ל, כי צורת יעקב חקוקה בכסא הכבוד (בראשית רבה פ"ב:ב'), והוא סוד גדול. והעד: **כי חלק י"י עמו** (דברים ל"ב:ט'), וזו המעלה הגדולה **שלא עשה כן לכל גוי** (תהלים קמ"ז:כ'). על כן אמר **הלי"י תגמלו זאת עם נבל ולא חכם** (דברים ל"ב:ו'), שנפל ממעלתו באולתו, וזה טעם: **אביך קנך** (דברים ל"ב:ו') – כי קנהו לכבודו, וילמדהו כאשר יפרש, כמעשה האב עם הבן.

רשב"ם (ח) בהנחל עליון גוים - שנתן להם נחלות.

בהפרידו בני אדם - אחר מיתת נח ובימי אברהם שכתוב שם: משם **נפרדו איי הגוים איש ללשונו** (בראשית י' ה'), ושם תמצא שהציב **גבולות עמים**. בני כנען שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו שנים עשר. שתמצא כנען וי"א בניו שנים עשר וכתיב שם: **ויהי גבול הכנעני מצידון** וגו'(בראשית י' י"ט) לפי שכל אלו היו לישראל, אבל בכל שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול. ושוב מצאתי כמה פנים במדרש **למספר בני ישראל** - כי כנען ובניו כמו כך שנים עשר הם.

חזקוני (ח) בהנחל עליון גוים – שהנחיל לכל אומה ואומה את נחלתה. **בהפרידו בני אדם** – בדור הפלגה שהפרידן והלכו איש איש למקומו. **יצב גבלת עמים למספר בני ישראל** – בירר נחלה לי"ב שבטים שעדין לא נולדו ומסרה לי"ב בני כנען שהם עבדי בני שם כדכתיב **ויהי כנען עבד למו** (בראשית ט':כ"ו), שלא יוכל לערער עליה כלום דמה שקנה עבד קנה רבו ושמרו אותה עד שבאו ישראל אדוניהם ונטלוה מידם וכן פי' למעלה בסוף פרשת קדושים. ובני כנען י"ב היו כדכתיב **וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת, ואת היבוסי ואת האמורי ואת הגרגשי, ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני, ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי** (בראשית י':ט"ו-י"ח) – והם י"א, **ואחר נפוצו משפחות הכנעני** (בראשית י':י"ח) – שנחלקה אחת ממשפחותיו לשתים ויצא ממנו הפריזי שאינו מנוי כאן, הרי י"ב **למספר בני ישראל**.

---

59 Het hele vers luidt: ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק יהוה אלהיך אתם לכל העמים תחת כל השמים, *En als u omhoogkijkt en de zon, de maan en de sterren ziet, al die lichten aan de hemel, laat u er dan niet toe verleiden daarvoor neer te knielen en te vereren wat de HEER, uw God, voor de andere volken op aarde heeft bestemd*.

60 Vgl. bv. Bresjiet Rabba 82:2: וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר וּמָה אִם זֶה שֶׁבָּנָה מִזְבֵּחַ לִשְׁמִי הֲרֵי אֲנִי נִגְלֶה עָלָיו וּמְבָרְכוֹ, יַעֲקֹב שֶׁאִיקּוֹנִין שֶׁלּוֹ קְבוּעָה בְּכִסְאִי עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, *Als Ik iemand die een altaar bouwt in Mijn Naam zegen, hoeveel te meer zal Ik verschijnen aan Jaäkov, wiens beeld is ingegrift op Mijn troon, en hem zegenen*; dezelfde gedachte ook o.a. bij רמב"ן ad בראשית לג כ, en in ילקוט שמעוני, בראשית פרק לב/קלג.

8 *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*, Hij heeft de grenzen van de volkleren bepaald door de verspreiding, en Hij heeft hen niet volledig vernietigd, hoezeer ze dat ook verdienden.

Naar het getal van Jisraels kinderen, vanwege de kinderen van Jisrael, die gering in aantal waren, maar die later uit die volkeren zouden voortkomen en het bewijs hiervoor:

8 *Naar het getal van Jisraels kinderen*, op grond hiervan weten we dat de aarde op twaalf pilaren staat.[61]

ספורנו (ח) **יצב גבולות עמים**. והציב גבולות עמים בהפלגה ולא אבדם לגמרי כמו שהיו חייבים:

למספר בני ישראל. בשביל בני ישראל שהיו מתי מספר והיו עתידים אז לצאת מאותם העמים. והראיה לזה:

תורה תמימה (ח) **למספר בני ישראל**. מכאן שהארץ עומדת על י"ב עמודים . (חגיגה י"ב ב)

61 Talmoed Bavli Chagiga 12b: וחכמים אומרים על שנים עשר עמודים עומדת שנאמר **יצב גבולות עמים למספר בני ישראל**

9 Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel.	ט כִּי חֵלֶק יְהוָה עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ:

9 Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel.

9 En toen het heilige volk ten deel viel aan de Heer van de wereld opende Michael zijn mond en hij zei: moge het goede deel van de Naam van het Woord van de Eeuwige met Hem zijn. Gavriël opende zijn mond met lofprijzing en hij zei: het huis van Jaäkov zij het stuk grond van Zijn erfdeel.

9 Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, de kinderen van Jisrael, en het huis van Jaäkov is het stuk grond van Zijn erfdeel.

9 *Want*, want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, de kinderen van Jisrael, en het huis van Jaäkov is het stuk grond van Zijn erfdeel.

9 *Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk* – Waarom dit alles? omdat Zijn deel in hen vervat is en eruit zal voortkomen. En wie is Zijn deel? *Zijn volk*. En wie is Zijn volk?

Ja-akov is de landstreek van Zijn erfdeel, hij is de derde van de vaderen, begiftigd met drie verdiensten, de verdienste van zijn grootvader, de verdienste van zijn vader, en zijn eigen verdienste, dat zijn er drie, als het touw dat gemaakt is met drien in elkaar gedraaide elementen thus altogether three. Slechts hij en zijn zonen werden voor Hem tot erfdeel, niet Jisjmael de zoon van Avraham, noch Esav, de zoon van Jitschak (cf. Sifree Dev. 312:3).

9 *Landstreek*, zoals ‘gebied door het lot verkregen’ [zoals (Teh. 16:6): *de meetsnoeren zijn voor Mij gevallen*; want met een meetsnoer meet men het land.

9 *Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk*, uit alle volken nam Hij hen als Zijn deel.

Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel, dit is dubbel woordgebruik, want חבל ‘landstreek’ betekent hetzelfde als חלק deel, zoals (Teh. 16:6): *de meetsnoeren zijn voor Mij in lieflijke plaatsen gevallen*; en het woord חבל wordt ook gebruikt met de betekenis ‘erfdeel’ aangezien men het land ermee meet (חבל ‘meetsnoer’).

9 *Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk*, want God, gezegend zij Hij, heeft geen speciaal deel onder de menselijke soort dan alleen Zijn volk. Want heel de rest van de volkeren zijn kinderen van een vreemde god. Daarmee wordt duidelijk dat, ware het niet voor Zijn volk, dat zou voortkomen uit die volkeren, Hij hen vernietigd zou hebben vaege de zaak van de verspreiding.

Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel, want hij werd samen met zijn zonen dienaar van God, verheven zij Hij, maar onder de volkeren van de wereld, als er al een vrome onder hen wordt aangetroffen dan wordt dat niet doorgegeven aan zijn kinderen.

תרגום אונקלוס (ט) אֲרֵי חוּלָקָא דַּייָ עַמֵּיהּ יַעֲקֹב עֲדַב אַחְסָנְתֵּיהּ.

תרגום ירושלמי [א] (ט) וְכֵיוָן דְּנָפַל עַמָּא קַדִּישָׁא בְּפִיצְתָּא דְּמָארֵי עַלְמָא פְּתַח מִיכָאֵל פּוּמֵיהּ וַאֲמַר אֲרוּם חוּלַק טָב דְּשׁוּם מֵימְרָא דַּייָ עַמֵּיהּ פְּתַח גַּבְרִיאֵל פּוּמֵיהּ בְּתוּשְׁבְּחָא וַאֲמַר דְּבֵית יַעֲקֹב עֲדַב אַחְסַנְתֵּיהּ

תרגום ירושלמי [נ] (ט) ארום חלקה דיי אנון עמה בני ישראל יעקב עדב אחסנתיה.

תרגום ירושלמי [ב] (ט) **כי** אֲרוּם לְחַלְקָא דַּייָ אינוּן עַמֵּיהּ דִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וּדְבֵית יַעֲקֹב עֲדַב אַחְסַנְתֵּיהּ:

רש"י (ט) **כי חלק ה' עמו.** לָמָּה כָּל זֹאת? לְפִי שֶׁהָיָה חֶלְקוֹ כָּבוּשׁ בֵּינֵיהֶם וְעָתִיד לָצֵאת, וּמִי הוּא חֶלְקוֹ? **עמו.** וּמִי הוּא עַמּוֹ?

יעקב חבל נחלתו. וְהוּא הַשְּׁלִישִׁי בָּאָבוֹת, הַמְשֻׁלָּשׁ בְּשָׁלוֹשׁ זְכֻיּוֹת, זְכוּת אֲבִי אָבִיו וְזְכוּת אָבִיו וְזְכוּתוֹ, הֲרֵי ג', כַּחֶבֶל הַזֶּה שֶׁהוּא עָשׂוּי בְּג' גְּדִילִים, וְהוּא וּבָנָיו הָיוּ לוֹ לְנַחֲלָה, וְלֹא יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם, וְלֹא עֵשָׂו בְּנוֹ שֶׁל יִצְחָק (ע' ספרי):

אבן עזרא (ט) **חבל** – כמו: גורל, [כמו: **חבלים נפלו לי** (תהלים ט״ז:ו׳),] כי בחבל ימודו הארץ.

חזקוני (ט) **כי חלק ה׳ עמו** מכל האומות לקחן לחלקו.

יעקב חבל נחלתו כפל מלה הוא וחבל לשון חלק כמו **חבלים נפלו לי בנעימים** ולשון חבל שייך גבי נחלה לפי שמודדים בו את הקרקע.

ספורנו (ט) **כי חלק ה' עמו.** כי אין לאל יתברך חלק במין האנושי אלא עמו. כי כל שאר האומות הם בני אל נכר. ובכן התבאר שלולא עמו שהיה עתיד אז לצאת מאותן האומות, היה לו לאבדם בענין הפלגה:

יעקב חבל נחלתו. שהוא ובניו עבדים לאל יתעלה אבל באומות העולם אם ימצא ביניהם איזה חסיד לא ימשך זה לבניו:

10 Hij vond hem in een land van woestenij, en in een woeste huilende wildernis; Hij omringde hem, Hij onderwees hem, Hij bewaarde hem als Zijn pupil.	י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֶל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

10 Hij voorzag in hun noden in een land van woestenij, in een plaats van dorst, een plek zonder water; Hij liet hen wonen rond Zijn goddelijke Aanwezigheid, Hij leerde hen de woorden van Zijn Torah, Hij beschemde hen als Zijn oogappel.

תרגום אונקלוס (י) סוֹפִיק צָרְכֵּיהוֹן בַּאֲרַע מַדְבְּרָא וּבֵית צַהֲוָנָא אֲתַר דְּלֵית מַיָא אַשְׁרִינוּן סְחוֹר סְחוֹר לִשְׁכִינְתֵּיהּ אַלֵּיפִנוּן פִּתְגָמֵי אוֹרָיְתֵיהּ נְטָרִנוּן כְּבָבַת עֵינְהוֹן׃

10 Hij ontmoette hen wonend in de wildernis, in eenzaamheid, de plaats van schreeuwende demonen en doorns, de plek van de dorst of thirsting; Hij overdekte hen met de zeven wolken van Zijn eer, Hij leerde hen zijn wet Hij bewaarde hen zoals de Sjechina zijn oogappel bewaart.

תרגום ירושלמי [א] (י) אֲרַע יְתְהוֹן שַׁרְיֵין בְּמַדְבְּרָא בְּצִדְיוּת אֲתַר דְּמַיְלְלִין שֵׁידִין וִידוּרִין וּבֵית צָחוֹתָא אָגִין עֲלֵיהוֹן שְׁבְעָתֵי עֲנָנֵי אִיקָרֵיהּ אַלֵּיפִנוּן יַת אוֹרַיְיתֵיהּ נַטְרִנוּן הֵיכְמָא דְּשְׁכִינְא נַטְרָא בְּבֵי דְּעֵינֵיהּ

10 Hij ontmoette hen wonend in een land van wildernis en in het lawaai van geweeklaag van de wildernis. Hij leidde hen veertig jaar in de wildernis; Hij liet het manna voor hen uit de hemel neerkomen; Hij liet een bron voor hen omhoog komen uit de afgrond; en Hij bracht hun de kwakkels uit de zee; Hij vestigde hen rondom de eer van Zijn Sjechina; Hij leerde hen de tien woorden; Hij bewaarde hen, zoals het ooglid de pupil bewaart.

תרגום ירושלמי [נ] (י) ארע יתהון שרין בארע דמדברה ובצללתה יליל ישימון דבר יתהון ארבעין שנין במדברה אחת להון מנה מן שמיא אסק להון באר׳ מן תהומה ואגיז להון סלוי מן ימה אשרי יתהון חזור חזור לאיקר שכינתיה אלף יתהון עשרתי דביריה עייני יתהון ונטר יתהון היך מה דנטר שיכנה בבה דעיינה.

10 *Hij vond hem*, Hij ontmoette hen ronddwalend in het land van wildernis, in de eenzaamheid van de weeklagende wildernis. Hij omhulde hen met de wolken van de eer van Zijn Sjechina; Hij leerde hen de tien woorden; Hij bewaakte hen, en Hij bewaarde hen, zoals het ooglid de pupil bewaart.

תרגום ירושלמי [ב] (י) ימצאיהו אֲרַע יַתְהוֹן טַעֲיִין בְּאַרְעָא מַדְבְּרָא וּבְצָחוֹתָא דְיֵילֵיל יְשִׁימוֹן אַקִיף עֲלֵיהוֹן עֲנָנֵי יְקָר שְׁכִינְתֵּיהּ אַלִיף יַתְהוֹן עֲשַׂרְתֵּי דִּבְרַיָא נְטַר יַתְהוֹן וְעַיְנֵי יַתְהוֹן הֵיךְ דִּשְׁכִינָא נְטַר עַיְנָא׃

10 *Hij vond hem in een land van woestenij,* Hij vond hen trouw aan Hem *in een land van woestenij* toen ze Zijn Tora op zich namen, en Zijn koningschap en Zijn juk, wat Isjmael en Esav niet gedaan hadden, zoals er gezegd is (Dev. 33:2): *En Hij scheen uit Seïr op hen Hij verscheen vanaf de berg Paran.*[62]

רש"י (י) ימצאהו בארץ מדבר. אוֹתָם מָצָא לוֹ נֶאֱמָנִים בְּאֶרֶץ הַמִּדְבָּר, שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם תּוֹרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ וְעֻלּוֹ, מַה שֶּׁלֹּא עָשׂוּ יִשְׁמָעֵאל וְעֵשָׂו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל"ג) **וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן:**

En in een woeste huilende wildernis – een droog land en een wildernis, een plaats van geschreeuw van monsters en struisvogels; ook daar hielden zij het bij het geloof, en ze zeiden niet tot Mosje: hoe kunnen we uit de wildernissen komen, een plaats van droogte en leegte; juist zoals de zaak gezegd is (Jir. 2:2) *Toen je achter Mij aan ging in de woestijn*.

ובתהו יליל ישמן. אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה, מְקוֹם יְלָלַת תַּנִּינִים[63] וּבְנוֹת יַעֲנָה, אַף שָׁם נִמְשְׁכוּ אַחַר הָאֱמוּנָה, וְלֹא אָמְרוּ לְמֹשֶׁה הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּרוֹת מְקוֹם צִיָּה וְשִׁמָּמוֹן? כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב'), **לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר:**

Hij omringde hem, daar omringde Hij hen en omcirkelde Hij hen met wolken, Hij omringde hen met banieren in de vier windrichtingen; Hij omringde hen aan de onderzijde van de berg, die Hij als een kom over hen heen boog (cf. Sifree Dev. 313:11).
Hij onderwees hem daar in Tora en inzicht.

יסבבנהו. שָׁם סְבָבָם וְהִקִּיפָם בַּעֲנָנִים וְסִבְּבָם בְּדִגָּלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת וְסִבְּבָן בְּתַחְתִּית הָהָר שֶׁכָּפָהוּ עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (ע' ספרי):

יבוננהו. שָׁם בְּתוֹרָה וּבִינָה:

Hij bewaarde hem voor slangen, gifslangen, schorpioenen en voor de volkeren.

יצרנהו. מִנָּחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וּמִן הָאֱמוֹת:

Als Zijn oogappel, dat is het zwarte in het oog, waardoor het licht naar buiten komt. Maar Onkelos vertaalt ימצאהו met ‘Hij voorzag hem’ van alles wat hij nodig had in de woestijn, zoals (Bemidb. 11:22): *Het zal voor hen voldoende zijn* en (Jehoshua 17:16): *De berg is voor ons niet voldoende*.

כאישון עינו. הוּא הַשָּׁחֹר שֶׁבָּעַיִן שֶׁהַמָּאוֹר יוֹצֵא הֵימֶנּוּ. וְאֻנְקְלוֹס תִּרְגֵּם יְמְצָאֲהוּ – יַסְפִּיקֵהוּ כָּל צָרְכּוֹ בַּמִּדְבָּר, כְּמוֹ (במדבר י"א) **מָצָא לָהֶם,** (יהושע י"ז) **לֹא יִמָּצֵא לָנוּ הָהָר**

62 Seïr staat voor Esav, Paran voor Isjmael.

63 תנינים, meervoud van תנין, in Tenakh waarschijnlijk een mythisch zeemonster, een zeedraak; in later Hebreeuws ook wel gebruikt voor de krokodil; in sommige gevallen loopt het gebruik van תנין (mv. תנינים) en תן (mv. תנים תנין) ‘jakhals.’

י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ
יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

10 Hij vond hem in een land van woestenij, en in een woeste huilende wildernis; Hij omringde hem, Hij onderwees hem, Hij bewaarde hem als Zijn pupil.

יסבבנהו. ‘אַשְׁרִינוּן סְחוֹר סְחוֹר לִשְׁכִנְתֵּיהּ’, אֹהֶל מוֹעֵד בָּאֶמְצַע וְאַרְבָּעָה דְּגָלִים לְאַרְבַּע רוּחוֹת׃

Hij omringde hem, [Onkelos:] Hij liet hen verblijven rondom Zijn Goddelijke Majesteit – de tent der samenkomst in het midden en de vier banieren aan de vier windstreken.

אבן עזרא (י) ימצאהו בארץ מדבר – פירוש: **אביך קנך** (דברים ל״ב:ו׳).
וטעם **ימצאהו** – כי **במדבר** נכנס הכבוד עמם. ועוד, כי היו כאיש תועה **במדבר** לא עבר בו איש, כי כן כתוב (ירמיהו ב׳:ו׳). **ובתהו** – פירוש: ובמדבר תהו.
ילל – מקום יללת חיות כתנים ובנות יענה **שישום** השומע מקולם.
יסובבנהו – על העננים.
יבוננהו – התורה.
יצרנהו – מן האויבים.
כאישון עינו – כבר פירשתי אישון.
וטעם **עינו** – כלשון בני אדם. והטעם: ששמרם[64] מכל אויב ואורב.

10 *Hij vond hem in een land van woestenij*, dit slaat op; *je Vader, die je geschapen heeft*.

רשב"ם (י) ימצאהו - כמו: **ומצא להם** (במדבר י״א כ״ב). הקדוש ברוך הוא נמצא להם. הקב"ה היה סיפוק שלהם.
יסובבנהו - במלאכיו ששמרום. כדכתיב: [**חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם** (תהלים ל״ד:ח׳). וכן ייסד הפייטן]: לנו מלאכיך סביב יחנה. והמפרשו בהיקף עננים אינו, כי לפי הפשט אין הענן אלא לעמוד ענן לפניהם, כדכתיב: **וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך** (שמות י״ג כ״א). ועוד, כי **יצרנהו** - כפלו של **יסובבנהו**.
כאישון עינו - יצרנהו הקב"ה לישראל כמו האישון ששומר את העין. הוא הבשר שנכפף על העין שקורין פלפיירא. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון וכמוהו: **שמרני כאישון בת עין** (תהלים י״ז:ח׳). **כנוגע כבבת עינו** (זכריה ב׳:י״ב) - הוא שקורין פרונילא שרואין בה.
רמב"ן (י) וטעם **כאישון עינו** רמז לניצור יאמר שינצור השם אותו כאשר יצור הוא עצמו את עינו או תחסר מלת איש יצרנהו כאיש אישון עינו כי מן הסתם באיש ידבר וכן רבים׃

Hij omringde hem. Dit slaat op de wolken.

Hij onderwees hem. De Tora.

Hij bewaarde hem. Van zijn vijanden.

Als de pupil van Zijn oog. Ik heb eerder al אישון uitgelegd.

De betekenis van *Zijn oog*. Dit is naar de spreekwijze van de mensen. De betekenis is dat Hij het bewaarde voor elke vijand en ieder die op de loer ligt.

10 *Hij voorzag het voldoende*, zoals (Bemidbar 11:22): *zal het genoeg zijn voor hen*. De Heilige, gezegend zij Hij, zal voor hen klaar staan.[65] De Heilige, gezegend zij Hij, is hun leverancier.

ספורנו (י) ימצאהו בארץ מדבר. מצא לבבו של עמו שהוא חלקו זה נאמן לפניו **בארץ מדבר**. כאמרו **לכתך אחרי במדבר**׃

Hij omringde hem, met zijn engelen die hen bewaarden. Zo staat geschreven (Teh. 34:8): *De engel van de Eeuwige legert zich rondom hen die Hem vrezen, en redt hen.* En hierop baseert zich de dichter: voor ons legert zich Uw engel rondom. Degeen die dit uitlegt als het omringen met wolken. Volgens de eenvoudige uitleg zijn er geen wolken behalve de wolkenzuil voor hen, zoals er geschreven staat (Sjem. 13:21): *de Eeuwige ging overdag vóór hen uit in een wolkkolom om hun de weg te wijzen*. Verder is het zo dat *Hij bewaarde hem* parallel is van *Hij omringde hem*.

Als Zijn pupil, de Heilige, gezegend zij Hij, beschermt hem, zoals het ooglid het oog beschermt. Dat is het vlees dat zich over het oog buigt, dat men noemt *palpiere* [ooglid]. Omdat het het oog bedekt en duister maakt, zoals (Teh. 17:8): *Bewaar mij als het zwart van de oogappel*[66], en zoals (Zach. 2:12): *hij raakt Zijn oogappel aan*. Dit noemt men *prunelle* [pupil], waarmee men kan zien.

10 De betekenis van *als Zijn pupil*, de verwijzing naar degene die bewaard wordt, daarvan zegt de Schrift dat de Naam hem bewaart; zoals Hij Zijn eigen pupil bewaart. Of ontbreekt hier het woord “man,” Hij bewaart hem zoals een man zijn pupil bewaart, want blijkbaar spreekt de Schrift gewoonlijk over de mens, en dat op vele plaatsen.

10 *Hij vond het in een land van woestenij*, Hij vond het hart van Zijn volk, dat Zijn deel was, betrouwbaar voor Zich, *in een land van woestenij*, zoals men zegt (Jirm.2:2): *dat je Me volgde door de woestijn*.

---

64 Andere versie: שישמרם.

65 De tekst verwijst hier naar Jirm. 29:14: וְנִמְצָאתִי לָכֶם, in NBV21 vertaald als: *Ik zal me door jullie laten vinden*, maar de nifal van מצא kan ook ‘voldoende zijn’ betekenen; voor deze bijbelplaats vgl. ook JPS2012: *I will be at hand for you*.

66 Naar SV1977.

10 Hij vond hem in een land van woestenij, en in een woeste huilende wildernis; Hij omringde hem, Hij onderwees hem, Hij bewaarde hem als Zijn pupil.	י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

Hij omringde hem, nl. de berg Sinaj, zoals men zegt (Sjem. 19:12): *Je moet voor het volk een grens stellen*.

יסובבנהו. להר סיני כאמרו **והגבלת את העם סביב**׃

Hij onderwees hem, zoals men zegt (Sjem. 24:12): *de wet en de geboden, die Ik opgeschreven heb om hun te onderwijzen.*

יבוננהו. כאמרו **והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם**׃

Hij bewaarde hem,, zoals de wijzen gezegd hebben (Sjem. 32:16): *de inscriptie op de tafelen*, vrijheid van de engel des doods en van de slavernij van Egypte.[67]

יצרנהו. משעבוד מצרים וממלאך המות כאמרם ז"ל **חרות על הלוחות** חרות ממלאך המות ומשעבוד מלכיות׃

Als Zijn pupil, zoals Hij de pupil van een mens beschermde, toen Hij hem schiep, door het oog te omhullen met een gewaad van huid, zodat het niet beschadigd raakt, omdat zijn wezen daar gemakkelijk aanleiding toe geeft.

כאישון עינו. כמו שנצר את אישון עינו של אדם כשיצרו שסבב את העין בכתנות עור כדי שלא יפסד עם היותו מוכן לכך׃

67 Lees dus in Sjem. 32:16 חֵרוּת in plaats van חָרוּת en vgl. Talmoed Bavli Eroevin 54a: ואמר רבי (אליעזר) מאי דכתיב חרות על הלוחות אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל, רב אחא בר יעקב אמר אין כל אומה ולשון שולטת בהן שנאמר חרות אל תיקרי חרות אלא חירות R. Eliëzer zegt: waarom staat er geschreven ‘gegraveerd op de tafelen’ : als de eerste tafelen niet gebroken waren dan zou Tora niet vergeten zijn door Jisrael; r. Acha bar Jaäkov zegt: geen volk of taal zou over hen geregeerd hebben, want er is gezegd ‘gegraveerd’ (charoet), maar lees niet ‘gegraveerd’ (**חרות**, charoet), maar ‘vrijheid’ (**חירות**, cheroet).

11 Zoals een arend zijn nest wakker maakt, boven zijn jongen klapwiekt, zijn vleugels uitspreidt, ze opneemt en ze optilt op zijn vleugel.	**יא** כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל־אֶבְרָתוֹ׃

11 Zoals een arend die zich druk maakt over zijn nest, zwevend boven zijn jongen, zijn vleugels uitspreidend, hen opvangend en dragend op de kracht van zijn vleugels.

תרגום אונקלוס (יא) כְּנִשְׁרָא דְּמְחַיֵּשׁ לְקִנְיֵהּ עַל בְּנוֹהִי מִתְחַפֵּף פָּרֵיס גַּדְפּוֹהִי מְקַבֵּילְהוֹן מְנַטֵּילְהוֹן עַל תְּקוֹף אֶבְרוֹהִי.

11 Zoals een arend die zijn nest aanspoort en erop toeziet, en zijn jongen wast, zo spoort Zijn Sjechina de tenten van Jisrael aan, en bedekte de schaduw van Zijn Sjechina hen; en zoals een arend zijn vleugels uitspreidt over zijn jongen, en hij hen optilt en hen draagt op zijn vleugels zo tilde Hij hen op en droeg Hij hen en liet Hij hen wonen op de versterkte plaatsen van het land van Jisrael.

תרגום ירושלמי [א] (יא) הֵיךְ נִישְׁרָא דְּמְעוֹרֵר וּמְחַיֵּשׁ לְשַׁרְכַּפְתֵּיהּ וְעַל חֲסִילוֹי מְחוֹפֵף כְּדֵין שְׁכִינְתֵּיהּ מְעוֹרֵר לְמַשְׁרְיַתְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל וְחָפָא עֲלֵיהוֹן טוֹל שְׁכִינְתֵּיהּ וְהֵיכְמָא דְּנִישְׁרָא פָּרִיס גַּדְפּוֹי עַל בְּנוֹי וְטָעִין יַתְהוֹן וְסָבִיל יַתְהוֹן עַל אֵיבְרוֹי כְּדֵין טַעֲנִינּוּן וְסַבְלִינּוּן וְאַשְׁרִינּוּן עַל תְּקוֹף כָּרְכֵי אַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל

11 Zoals de arend die zijn nest aanspoort, zwevend boven zijn jongen, zijn vleugels uitspreidend, hij draagt hen en tilde hen op op de kracht van zijn vleugels.

תרגום ירושלמי [נ] (יא) כנשרה דמעורר קנה על גוזלוי מרחף פרס כנפוי וסבל יתהון וטען יתהון על תקוף אברוי.

11 *Zoals een arend*, Zoals de arend die zijn nest aanspoort, zwevend boven zijn jongen, zijn vleugels uitspreidend, hij tilde hen op en draagt hen op de kracht van zijn vleugels.

תרגום ירושלמי [ב] (יא) כנשר כְּנִישְׁרָא דְּמְעִיר עַל קִינֵיהּ וְעַל גּוֹזָלוֹי הוּא מְחַפְּחַף פְּרָס כַּנְפּוֹי וְטָעַן יַתְהוֹן וּסְבַל יַתְהוֹן עַל תְּקוֹף אֶבְרוֹי׃

11 *Zoals een arend zijn nest wakker maakt* – Hij leidde hen met erbarmen en medelijden als deze arend, die medelijden heeft met zijn jongen, hij nadert zijn nest niet plotseling maar eerst als hij geslagen en geklappert heeft boven zijn jongen met zijn vleugels tussen de bomen en de takken, zodat zijn jongen wakker wordenen kracht hebben om hem te ontvangen (Sifree Dev. 314:1).

רש"י (יא) כנשר יעיר קנו. נִהֲגָם בְּרַחֲמִים וּבְחֶמְלָה, כַּנֶּשֶׁר הַזֶּה רַחְמָנִי עַל בָּנָיו, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְקִנּוֹ פִּתְאֹם עַד שֶׁהוּא מְקַשְׁקֵשׁ וּמְטָרֵחַ עַל בָּנָיו בִּכְנָפָיו בֵּין אִילָן לְאִילָן, בֵּין שׁוֹכָה לַחֲבֵרְתָּהּ, כְּדֵי שֶׁיִּיעֲורוּ בָּנָיו וְיִהְיֶה בָּהֶם כֹּחַ לְקַבְּלוֹ (ספרי):

Hij maakt zijn nest wakker, hij maakt zijn jongen wakker.

יעיר קנו. יְעוֹרֵר בָּנָיו׃

Hij klapwiekt boven zijn jongen, hij drukt niet zwaar op hen, maar hij klapwiekt boven hen – hij raakt hen aan, maar toch net niet. Zo ook, de Heilige, gezegend zij Hij, (Ijjov. 37:23): De Almachtige, *we vonden Hem niet machtig in kracht*, want toen Hij de Tora kwam geven verscheen Hij hen niet aan één kant, maar van vier kanten, want er is gezegd (Deuteronomy 33:2): *En de Eeuwige kwam van Sinaj, en Hij scheen uit Seïr op hen Hij verscheen vanaf de berg Paran*; (Chab. 3:3): *God kwam uit Teman* – dat is de vierde windrichting (Sifree Dev. 314:1).

על גוזליו ירחף. אֵינוֹ מַכְבִּיד עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם אֶלָּא מְחוֹפֵף – נוֹגֵעַ וְאֵינוֹ נוֹגֵעַ (תלמוד ירושלמי חגיגה ב') – **אַף** הַקָּבָ"ה, **שַׁדַּי לֹא מְצָאנָהוּ שַׁגִּיא כֹּחַ** (איוב ל"ז) כְּשֶׁבָּא לִתֵּן תּוֹרָה לֹא נִגְלָה עֲלֵיהֶם מֵרוּחַ אַחַת אֶלָּא מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר **ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן** (דברים ל"ג), **אֱלוֹהַּ מִתֵּימָן יָבוֹא** (חבקוק ג') – זוֹ רוּחַ רְבִיעִית (ספרי):

Hij spreidt zijn vleugels uit, hij neemt ze op – Wanneer hij komt om ze mee te nemen van de ene plek naar een andere, pakt hij ze niet vast met zijn klauwen zoals de rest van de vogels, want de vogels zijn bang voor de arend, omdat hij zo hoog kan stijgen en boven hen kan vliegen, daarom dragen zij met hun klauwen vanwege de arend. Maar de arend is alleen maar bang voor een pijl daarom draagt hij op zijn vleugels, hij zegt: 'Het is beter dat de pijl mij bereikt, als hij maar niet mijn jongen raakt.' Zo ook, de Heilige, gezegend zij Hij, (Sjem. 19:4): *Ik droeg jullie op arendsvleugels*. (Mekhilta d'Rabbi Yishmael 19:4:3): 'Toen de Egyptenaren hen achterna trokken en hen bij de zee inhaalden schoten ze pijlen en stenen projectielen op hen af, maar dadelijk (Sjemot 14:19–20): *kwam de engel van God in beweging … en hij kwam tussen het kamp van de Egyptenaren ….*

יפרש כנפיו יקחהו. כְּשֶׁבָּא לִטְלָם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם אֵינוֹ נוֹטְלָן בְּרַגְלָיו כְּשְׁאָר עוֹפוֹת, לְפִי שֶׁשְּׁאָר עוֹפוֹת יְרֵאִים מִן הַנֶּשֶׁר שֶׁהוּא מַגְבִּיהַּ לָעוּף וּפוֹרֵחַ עֲלֵיהֶם, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן בְּרַגְלָיו, מִפְּנֵי הַנֶּשֶׁר, אֲבָל הַנֶּשֶׁר אֵינוֹ יָרֵא אֶלָּא מִן הַחֵץ, לְפִיכָךְ נוֹשְׂאָן עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב שֶׁיִּכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא יִכָּנֵס בִּבְנַי, אַף הַקָּבָ"ה **וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים** (שמות י"ט) – כְּשֶׁנִּסְעוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וְהִשִּׂיגוּם עַל הַיָּם הָיוּ זוֹרְקִים בָּהֶם חִצִּים וְאַבְנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת, מִיָּד **וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ' וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'** (שמות י"ד):

11 *Zoals een arend zijn nest wakker maakt*. Dit is een overgankelijk werkwoord. De betekenis: hij brengt hen van de ene plaats naar de andere.

אבן עזרא (יא) כנשר יעיר קנו – פועל יוצא. והטעם: שיוליכם ממקום אל מקום.

Zijn jongen, dat zijn zijn kleintjes. Zo (Bresj. 15:9): *een torteluif*

גוזליו – הם הקטנים. וכן: **ותור וגוזל** (בראשית ט"ו:ט').

11 Zoals een arend zijn nest wakker maakt, boven zijn jongen klapwiekt, zijn vleugels uitspreidt, ze opneemt en ze optilt op zijn vleugel.	**יא** כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל־אֶבְרָתוֹ׃

en een jonge duif. Het woord גוזל, evenals אפרוחים, jonge vogels, is een algemene term, vergelijkbaar met צפור ,bird.

Hij klapwiekt, wanneer ze reizen, vgl. (Gen. 1:2): מרחפת, *zwevende*. En men vindt ook (Jirm. 23:9): *al mijn beenderen bewegen zich*. En zo ook de wolk boven hen wanneer ze reizen.

Hij spreidt zijn vleugels uit, neemt ze op, hij neemt ieder kuiken, stuk voor stuk, totdat *hij ze op zijn vleugel tilt*, want zij hebben niet genoeg kracht om te vliegen, dat is de verklaring ervan. Maar de betekenis van (Sjemot 19:4): *op arendsvleugels*, is verbonden met (ibid.): *Ik heb je bij Mij gebracht*. De betekenis is dat ze uittrokken met opgeheven hand en snel naar de berg Sinaj kwamen, vergelijkbaar met (Jesj. 60:8): *Wie zijn dezen, die daar komen aangevlogen als een wolk.*

11 *Hij maakt zijn nest wakker*, hij maakt het wakker en beweegt het van zijn plaats om ze te dragen *op zijn vleugels*. zoals (Jesj. 41:25): *Ik heb hem gewekt vanuit het noorden en hij is gekomen*; (Jesj. 13:17): *zie*, *Ik zal ... tegen hen opwekken*. Het verplaatsen van iemand van de ene plaats naar de andere plaats kan men met de uitdrukking הערה 'het wekken' aanduiden.

11 *Zoals een arend zijn nest wakker maakt*, moge het Zijn wil zijn dat Hij, zoals Hij gedacht had te doen op Sinaj als ze niet gezondigd hadden met het kalf, in de toekomst zal doen. En God, gezegend zij Hij, aanvaardde zijn gebed, zoals men zegt (Zech. 10:8): *Ik zal naar hen fluiten en hen verzamelen want heb hen verlost.*

Hij klapwiekt boven zijn jongen, zoals men zegt (Jesj. 49:22): *zie, Ik zal Mijn hand opheffen naar de volkeren*, *naar de volken zal Ik Mijn banier omhoogsteken, dan zullen zij uw zonen brengen in de armen*.

Hij spreidt zijn vleugels uit, zoals men zegt (Jesj. 27:12): *en jullie, zullen worden opgeraapt, één voor één, kinderen van Jisrael.*

En hij tilt ze op op zijn vleugel, zoals men zegt (Jesj. 60:8): *wie zijn het die daar zweven als een wolk*.

ומלת גוזל שם כלל עם שם כנוי האפרוחים, כמו: צפור]

ירחף – בנסעם, מגזרת: **מרחפת** (בראשית א׳:ב׳), [ונמצא: **רחפו כל עצמותי** (ירמיהו כ״ג:ט׳).] וכן הענן עליהם בנסעם.

יפרש כנפיו יקחהו – יקח כל גוזל וגוזל עד **שישאהו על אברתו** כי אין בו כח לעוף, וזה פירושו. רק פירוש **על כנפי נשרים** (שמות י״ט:ד׳) דבק עם: **ואביא אתכם** [**אלי**]. והטעם: שיצאו ביד רמה, ושבאו במהרה אל הר סיני, כטעם: **מי אלה כעב תעופינה** (ישעיהו ס׳:ח׳).

רשב"ם (יא) יעיר קנו – מעירו ומנענעו ממקומו, לשאתו **על אברתו**, כמו: **העירותי מצפון ויאת** (ישעיהו מ״א:כ״ה), **הנני מעיר עליהם** (ישעיהו י״ג:י״ז). כשמביאו ממקום למקום קורא אותו לשון הערה.

ספורנו (יא) כנשר יעיר קנו. יהי רצון שכמו שחשב לעשות בסיני לולי חטאו בעגל יעשה לעתיד. וקבל האל יתברך תפלתו אז, כאמרו **אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים** (זכריה י׳:ח׳).

על גוזליו ירחף. כאמרו **הנה אשא אל גוים ידי, ואל עמים ארים ניסי, והביאו בניך בחצן** (ישעיהו מ״ט:כ״ב).

יפרוש כנפיו יקחהו, כאמרו **ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל** (ישעיהו כ״ז:י״ב).

ישאהו על אברתו, כאמרו **מי אלה כעב תעופינה** (ישעיהו ס׳:ח׳).

12 De Eeuwige alleen leidde het, en er was geen vreemde god bij Hem.	יב יְהוָה בָּדָד יַנְחֶנּוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר:
12 De Eeuwige zal hen in de toekomst alleen doen wonen in een wereld die in de toekomst nieuw gemaakt wordt, en de dienst van de afgoden zal voor Hem geen stand houden.	תרגום אונקלוס (יב) יְיָ בִּלְחוֹדֵיהוֹן עֲתִיד לְאַשְׁרָיוּתְהוֹן בְּעָלְמָא דְּהוּא עֲתִיד לְחַדָּתָא וְלָא יִתְקַיֵּים קֳדָמוֹהִי פּוּלְחַן טָעֲוָן.
12 Het woord van de Eeuwige liet hen op zichzelf wonen in hun land, en Hij liet onder hen geen bedrijvers van vreemde godsdienst toe.	תרגום ירושלמי [א] (יב) מֵימְרָא דַייָ בִּלְחוֹדֵיהוֹן יַשְׁרִינוּן בְּאַרְעָהוֹן וְלָא מַשְׁרֵי בֵּינֵיהוֹן פַּלְחֵי פּוּלְחָנָא נוּכְרָאָה
12 De Eeuwige zei met Zijn woord: op zichzelf zal het volk, de kinderen van Jisrael, wonen; en er zullen er geen zijn onder hen, die vreemde godsdienst bedrijven.	תרגום ירושלמי [נ] (יב) ייי בממרה אמר לבלחודהון ישרון עמא בני ישראל ולא הווי ביניהון פלחי פלחן נוכריי.
12 *De Eeuwige alleen*, de Eeuwige doet hen op zichzelf wonen, zodat er onder hen geen zijn, die vreemde godsdienst bedrijven.	תרגום ירושלמי [ב] (יב) **ייי בדד** יְיָ לְבִלְחוֹדֵיהוֹן אַשְׁרֵי יַתְהוֹן וְלֵית בֵּינֵיהוֹן פַּלְחֵי פּוּלְחַן נוּכְרִי:
12 *De Eeuwige alleen leidde het* – Hij leidde hen alleen in de woestijn, maar wel veilig. *En er was geen vreemde god bij Hem.* – er was niet de kracht bij één van alle goden van de volkeren om zijn macht te tonen of de strijd met hen aan te gaan – Onze rabbijnen hebben het uitgelegd als slaande op de toekomst (cf. Sifree Dev. 315), en zo vertaalt Onkelos ook. Maar ik zeg dat dit terechtwijzende woorden zijn om de Hemel en de Aarde getuigen te doen zijn, en dat dit lied voor hen tot getuige zou zijn (vgl. Dev. 31:21), want ten slotte zouden ze ontrouw zijn (Dev. 31:29) tn ouden ze niet meer denken aan de vroegere zaken, die Hij voor hen gedaan hadnoch de zaken die zouden komen, nl. die Hij in de toekomst voor hen zou doen. Daarom is het nodig de tekst te doen kloppen op zowel het een als het ander. De hele zaak moet zo aangepast aan (v. 7): *Denk aan de dagen van vroeger, herinner u de jaren van voorbije generaties*. Zo deed Hij voor hen en zo zal Hij voor hen doen, dit alles moesten zij in gedachten houden.	רש"י (יב) **ה' בדד ינחנו**. וְהַגָּם בַּמִּדְבָּר בָּדָד וּבָטֵחַ: **ואין עמו אל נכר**. לֹא הָיָה כֹּחַ בְּאֶחָד מִכָּל אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם לְהַרְאוֹת כֹּחוֹ וּלְהִלָּחֵם עִמָּהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ עַל הֶעָתִיד וְכֵן תִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס, וַאֲנִי אוֹמֵר דִּבְרֵי תּוֹכָחָה הֵם לְהָעִיד הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וּתְהֵא הַשִּׁירָה לָהֶם לְעֵד שֶׁסּוֹפָן לִבְגֹּד וְלֹא יִזְכְּרוּ לֹא הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה לָהֶם וְלֹא הַנּוֹלָדוֹת שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת לָהֶם, לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְיַשֵּׁב הַדָּבָר לְכָאן וּלְכָאן. וְכָל הָעִנְיָן מוּסָב עַל **זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר**, כֵּן עָשָׂה לָהֶם וְכֵן עָתִיד לַעֲשׂוֹת, כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְזִכָּרוֹן:
12 *Hij alleen leidde het*, de Naam alleen, vergelijkbaar met de betekenis van het volgende vers (Bemid. 9:20): *ze bleven op het bevel van de Eeuwige in hun kamp, en op het bevel van de Eeuwige braken ze op*. En de Naam heeft geen collega. En het zo8u kunnen zijn dat בדד op Jisrael slaat, zoals hier (Bemid. 23:9): *een volk dat alleen woont*. *En er was niet bij hem*, bij Jisrael. En de verklaring stoelt op *zij hebben Hem jaloers gemaakt met vreemde goden*.	אבן עזרא (יב) **בדד ינחנו** – השם לבדו, כטעם: **על פי יי יחנו ועל פי יי יסעו** (במדבר ט׳:כ׳). ואין עם השם שותף. ויתכן להיות **בדד** על ישראל, כמו כן: **עם לבדד ישכון** (במדבר כ״ג:ט׳). **ואין עמו** – עם ישראל. והעד על זה הפירוש: **יקניאוהו בזרים** (דברים ל״ב:ט״ז).
12 *De Eeuwige alleen*, Hij alleen bracht het uit Egypte en leidde hen naar het land Jisrael.	רשב"ם (יב) **יי בדד** – הוא לבדו הוציא ממצרים והוליך אותם לארץ ישראל.
12 *De Eeuwige alleen leidde het (volk)*, de Naam woont gerust, alleen, in Jisrael, *en er is niet bij hem/Hem*, het suffix slaat op de Naam of op Jisrael. Dit wil zeggen dat er voor Jisrael geen vorst of betuurder is onder alle goddelijke wezens, dat het leidt of helpt met zijn leiding, behalve de Naam alleen, want het is (vgl. vers 9) Zijn deel en Zijn erfenis, zoals de Schrift heeft gemeld, ik heb dit al beschreven.[68] In Sifree (315 ad 12): *De Eeuwige alleen leidde het*, de Heilige gezegend zij Hij , zei tot hen: net zoals jullie alleen gewoond hebben in deze wereld, en geen enkel voordeel gehad hebben van de volkeren, zo zal Ik jullie alleen doen wonen in de komende wereld, en geen van de volkeren zal ook maar enig voordeel van jullie hebben. *En er was geen vreemde god bij Hem*, want geen van de vorsten van de volkeren	רמב"ן (יב) **ה' בדד ינחנו** השם ישכון בישראל בטח בדד (דברים ל״ג:כ״ח) **ואין עמו** כנוי לשם או לישראל. והענין: כי אין לישראל שר ומושל מכל בני אלהים שינחנו או יעזור בהנחותו בלתי השם לבדו, כי הוא חלקו ונחלתו כאשר הזכיר, וכבר כתבתי זה (רמב״ן ויקרא י״ח:כ״ה). ובספרי (האזינו י"ב) **ה' בדד ינחנו** אמר להם הקב"ה: כדרך שישבתם יחידים בעולם הזה ולא נהניתם מן האומות כלום, כך אני עתיד להושיבכם יחידים לעתיד לבוא ואין אחד מן האומות נהנה מכם כלום, **ואין עמו אל**

68 Vgl o.a. Ramban ad Wajjikra 18:25.

12 De Eeuwige alleen leidde het, en er was geen vreemde god bij Hem.	**יב** יְהוָה בָּדָד יַנְחֶנּוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר׃

krijgt toestemming om te komen heersen over jullie. Dit is vergelijkbaar met de zaak waarvan gezegd wordt (Dan. 10:20): *En zodra ik vertrokken ben, zie, dan zal de vorst van Griekenland komen*, (Dan. 10:13): *Maar de vorst van het Perzische koninkrijk heeft mij tegengehouden* (Dan. 10:21): *Ik zal u echter vertellen wat is opgetekend in het geschrift van de waarheid*.

12 *Hij alleen leidde het*, in Sifree legt men de term uit als te verbinden met מנוחה, 'rust;' Ik zal jullie in tevredenheid doen wonen in de wereld.

12 *De Eeuwige alleen leidde het*, zoals men zegt (Jirm. 46,28): *want Ik zal een einde maken aan alle volkeren ... maar aan jou zal ik geen einde maken.*

en er is geen vreemde god bij Hem, zoals men zegt (Tsef. 3:9): *dan zal Ik bij de volkeren taal in zuivere taal veranderen, zodat zij allen de Naam van de HEERE zullen aanroepen*, en zoals men zegt (Jesj. 54:5): *de God van heel de aarde zal Hij genoemd worden*.

נכר שלא תהא רשות לאחד משרי אומות העולם לבוא ולשלוט בכם, כענין שנאמר **ואני יוצא והנה שר יון בא** (דניאל י' כ') **ושר מלכות פרס עומד לנגדי** (שם פסוק יג) **אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת וגו'** (שם פסוק כ"א).

חזקוני (יב) בדד ינחנו בספרי דורשו לשון מנוחה עתיד אני להושיב אתכם בנחת רוח בעולם.

ספורנו (יב) ה' בדד ינחנו. כאמרו **כי אעשה כלה בכל הגוים ואותך לא אעשה כלה** (ירמיהו מ"ו:כ"ח):

ואין עמו אל נכר. כאמרו **כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'** (צפניה ג':ט') וכאמרו **אלהי כל הארץ יקרא** (ישעיהו נ"ד:ה').

13 Hij liet hem rijden op de hoogten van het land, en hij at de opbrengsten van de velden; en Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente.	יג יַרְכִּבֵהוּ עַל־בָּמֳתֵי אָרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְּבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר׃
13 Hij deed hen wonen op de krachten van de aarde een Hij liet hen eten de buit behaald op hun vijanden; Hij gaf hen de buit van de bestuurders van steden, en de eigendommen van wie wonen in versterkte steden.	**תרגום אונקלוס (יג)** אַשְׁרִינוּן עַל תּוּקְפֵי אַרְעָא אוֹכֵילִנּוּן בִּזַּת שָׁנְאֵיהוֹן יְהַב לְהוֹן בִּזַּת שַׁלִּיטֵי קִרְוִין וְנִכְסֵי יָתְבֵי כַּרְכִין תַּקִּיפִין.
13 Hij deed hen wonen op de versterkte plaatsen van het land Jisrael; en Hij gaf hen te eten de geneugten van de oogst van het veld; en Hij liet hen opzuigen de honing van zijn vruchten die groeien op de rotsen, en de olie van zijn olijfbomen, die ontspruiten aan de harde rots.	**תרגום ירושלמי [א] (יג)** אַשְׁרִינוּן עַל כַּרְכֵי אַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל וְאַיְכוֹל יַתְהוֹן תַּפְנוּקֵי עִלַּת חַקְלָאָה וְאוֹנִיק יַתְהוֹן דּוּבְשָׁא מִפֵּירָהָא דְּמִתְרַבְיָין עַל כֵּיפִין וּמִשְׁחָא מִזֵּיתָהָא וּמְלַבְלְבִין מִטְּנָרִין תַּקִּיפִין
13 Hij deed hen rijden op de hoge plaatsen van het land en Hij deed hen eten van koninklijke geneugten; en Hij liet hen opzuigen de honing van de rotsen Hij zalfde hen met olie uit de rots, de harde vuursteen.	**תרגום ירושלמי [נ] (יג)** ארכב יתהון על במסיה דארעא ואייכל יתהון עללת תפנוקי מלכין ואיינק יתהון דבשה מן כיפה ומשח משח יתהון מן כיף שמיר טינרה.
13 *Hij liet hem rijden*, Hij deed hen rijden op de hoge plaatsen van het land en Hij deed hen eten van koninklijke geneugten; en Hij liet hen opzuigen de honing van de rotsen Hij zalfde hen uit de rots, de harde vuursteen.	**תרגום ירושלמי [ב] (יג) ירכיבהו** אַרְכְּבִינוּן עַל בָּמָתָא דְאַרְעָא וְאַיְכֵל יַתְהוֹן עֲלַלַת תַּפְנוּקֵי מַלְכִין וְאַיְנִיק יַתְהוֹן דְּבַשׁ מִן כֵּיפָא וּמְשַׁח יַתְהוֹן מִן כּוֹף שְׁמִיר טִינָרָא׃
13 *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land* – Het gehele vers moet begrepen worden als de [Onkelos]-vertaling ervan.	**רש"י (יג) ירכבהו על במתי ארץ**. כָּל הַמִּקְרָא כְּתַרְגּוּמוֹ׃
Hij liet hem rijden etc., omdat het land Jisrael hoger is dan alle andere landen (Sifree Dev. 316:1).	**ירכבהו וגו'**. עַל שֵׁם שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (ספרי)׃
Dat hij at de opbrengsten van de velden – Dit zijn de vruchten van het land Jisrael, die sneller groeien en rijp worden dan alle vruchten van andere landen (Sifree Dev. 316:2).	**ויאכל תנובת שדי**. אֵלּוּ פֵּרוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁקַּלִּים לָנוּב וּלְהִתְבַּשֵּׁל מִכָּל פֵּרוֹת הָאֲרָצוֹת (ספרי)׃
En Hij deed hem honing zuigen uit de steen – Een verhaal over iemand die tot zijn zoon zei in Sichni[69]: 'Breng me gedroogde vijgen uit de kruik'. Hij ging en trof honing aan die over de rand stroomde, hij zei hem: 'Dit is van honing. Hij zei hem: 'Steek je hand ver erin en dan zul je vijgen eruit naar boven halen." (Sifree Dev. 316:3).	**וינקהו דבש מסלע**. מַעֲשֶׂה בְּאֶחָד שֶׁאָמַר לִבְנוֹ בְּסִיכְנִי הָבֵא לִי קְצִיעוֹת מִן הֶחָבִית, הָלַךְ וּמָצָא הַדְּבַשׁ צָף עַל פִּיהָ, אָמַר לוֹ זוֹ שֶׁל דְּבַשׁ הִיא אָמַר לוֹ הַשְׁקַע יָדְךָ לְתוֹכָהּ וְאַתָּה מַעֲלֶה קְצִיעוֹת מִתּוֹכָהּ (ספרי)׃
De hoogten van het land, een aanduiding van hoogte.	**במתי ארץ**. לְשׁוֹן גְּבֹהָה׃
שדי een andere vorm van שדה, veld.	**שדי**. לְשׁוֹן שָׂדֶה׃
En olie uit kiezelgesteente – nl. de kracht en de sterkte van een rots. Wanneer het niet verbonden is met het woord dat erop volgt dan is de vocalisatie חַלָּמִישׁ (vgl. Dev. 8:15), maar wanneer het vebonden is dan is de vocalisatie חַלְמִישׁ.	**מחלמיש צור**. תְּקֹפוֹ וְחָזְקוֹ שֶׁל סֶלַע, כְּשֶׁאֵינוֹ דָּבוּק לַתֵּיבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו נָקוּד חַלָּמִישׁ וּכְשֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד חַלְמִישׁ׃
En olie uit kiezelgesteente – dit zijn de olijven van Goesj Chalav[70] (Sifree Dev. 316:4).	**ושמן מחלמיש צור**. אֵלּוּ זֵיתִים שֶׁל גּוּשׁ חָלָב (ספרי)׃
13 *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, het land Kenaän, dat is het centrum van de bewoonde wereld. *Hij liet hem rijden* is overdrachtelijk.	**אבן עזרא (יג) ירכיבהו על במותי ארץ** – ארץ כנען שהיא אמצעית כל היישוב, **וירכיבהו** – לשון צחות.
Door de waw verandert de vorm niet. Te verbinden aan (Dev. 33:29): *op hun hoge plaatsen zult U treden*; maar dit is niet gerelateerd aan	**במותי** – בוי"ו לא ישתנה, מגזרת: על **במותימו**

69 Tegenwoordig Sachnin (سخنين), een Arabische stad in Noordwest-Israël (Hebreeuws סח'נין , in rabbijnse bonnen סכנין).

70 Giscala (Arabic: الجش; Hebrew: גוּשׁ חָלָב ,גּ'וּשׁ/גִ'ישׁ,), een plaats in Noord Israel, de laatste stad in Galilea die het uithield tegen de Romeinen in 67, door Titus veroverd; de aantrekkelijke olijven uit deze omgeving ook door Josephus vermeld.

13 Hij liet hem rijden op de hoogten van het land, en hij at de opbrengsten van de velden; en Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente.	**יג** יַרְכִּבֵהוּ עַל־בָּמֳתֵי אֶרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר׃

במותיו, 'bij zijn doodd' (Jesj. 53:9): *bij de goddelozen* (nader uitgelegd met *de rijke*).

Opbrengsten, dit heeft een vergelijkbare betekenis als fruit; het is verwant aan het woord ינוב (Teh. 62:11): *het bezit, als het toeneemt*.

Veld. Dit is een naamwoord, met dezelfde verbuiging als חכם. De jod is in plaats van de he. Vergelijkbaar met de waw in שלו (Ijjov 16:12): *ik was gerust*. En dit is het bewijs (Teh. 96:12): *laat het veld verheugd zijn*, want dit is duidelijke een enkelvoud.

En Hij deed hem honing zuigen uit de steen, dit is een kwestie cvan overdrachtelijk gebruik, zoals (Joël 4:18): *de bergen zullen van jonge wijn druipen*, en de betekenis is de overvloed aan honing en olie, want uit het land Kenaän werden ze gebracht, want zo staat het geschreven (Jechez.27:17).[71]

Uit kiezel van rots, de lamed is geschreven met rafe,[73] omdat het in de status constructus verbonden is met צור. En dit is het omgekeerde van (Jeh. 5:2): *uit rots van kiezel*. Zo ook (Jeh. 5:2): *messen van rots*, verder (Teh. 89:44): *de rots van zijn zwaard*.

13 *Op de hoogten van het land*, (Amos 4:13): *de hoogten van de aarde*; het land Jisrael is hoger dan alle andere landen.

Honing, van dadels.

Olie, van olijven, die groeien op de bergen.

13 *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*. Daarover is gezegd (Jesj. 58:14): *Ik zal je laten rijden op de hoogten van de aarde*. *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, dat zijn de vorsten van de aarde, zoals (Dev. 33:29): *en jij zult hun hoogten vertreden*. In במותי is de waw overbodig en want de mem heeft als vocaal chatef kamets.

En Hij deed hem honing zuigen uit de steen, dit gaat om de honing van dadels, die groeien in palmbomen tussen de rotsen en in de bergen.

Een andere verklaring: het gaat om bijenhoning, die de bijen bij elkaar brengen in rotsspleten, zoals rab Josef weergeeft in de vertaling (Dev. 1:44): *zoals de bijen maken*; 'zoals wanneer de bijen zwermen, en zich verspreiden boven de aarde en honing geven uit de planten van de bergen.

En olie uit kiezelgesteente, het is gebruikelijk voor olijfbomen om te groeien in een gebied met stenen en rotsen.

13 *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, en dit doet Hij aangezien Hij Zijn doel niet bereikte met de gift van Tora, zoals genoemd, en Hij verzoekt nu voor de tweede keer door hun het land te geven (Teh. 104:45): *opdat zij Zijn inzettingen in acht nemen*, om het met hen eens te worden door hen te doen rijden op een deel van de aarde, dat wt ligging en kwaliteit boven de rest van de landen uitsteekt, zoals men zegt (Jech. 20:6): *het is een sieraad voor alle landen*, en dit nu wanneer ze binnentrekken in het land.

En hij at de opbrengsten van de velden, waarvoor ze zich niet ingespannen hadden, zoals men zegt (Jehosj. 24:13): jullie eten van

תדרוך (דברים ל״ג:כ״ט). **ואין כמוהו: ואת רשעים** (במ״ח גרס עשיר) {וגו׳} **במותיו** (ישעיהו נ״ג:ט׳).

תנובת – כמו: פרי, מגזרת: **חיל כי ינוב** (תהלים ס״ב:י״א).

שדי – תואר השם, על משקל: חכם, והיו״ד תחת ה״א כו״ו כד **שלו הייתי** (איוב ט״ז:י״ב). והעד: **יעלז שדי** (תהלים צ״ו:י״ב), שהוא לשון יחיד.

ויניקהו דבש מסלע – דרך משל, כמו: **יטפו ההרים עסיס** (יואל ד׳:י״ח). והטעם: רוב הדבש והשמן, כי מארץ כנען יובלו, כי כן כתוב (יחזקאל כ״ז:י״ז).[72]

מחלמיש צור – רפה הלמ״ד כי הוא דבק עם צור. כה והנה הפך: **מצור החלמיש** (דברים ח׳:ט״ו), וכן: **חרבות צורים** (יהושע ה׳:ב׳), עם: **צור חרבו** (תהלים פ״ט:מ״ד).

רשב"ם (יג) על במותי ארץ – במתי ארץ (עמוס ד׳:י״ג). ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות.

דבש – תמרים.

ושמן – זיתים שגדילים על ההרים.

חזקוני (יג) ירכבהו על במותי ארץ – עליו נאמר **והרכבתיך על במותי ארץ** וגו׳ (ישעיהו נ״ח:י״ד). **ירכבהו על במותי ארץ** – שרי ארץ כמו **ואתה על במותימו תדרוך** (דברים ל״ג:כ״ט). **במותי** – יתר וא״ו והמ״ם בחטף קמץ.

וינקהו דבש מסלע – הוא דבש התמרים הגדלים בדקלים שבסלעים ושבהרים.

דבר אחר: **דבש מסלע** – הוא דבש דבורים, שהדבורים מביאים בנקיקי הסלעים כדמתרגם רב יוסף **כאשר תעשינה הדבורים** (דברים א׳:מ״ד) כמה דנתנן דברייתא ושיטן ברום עלמא ומייתן דובשא מעשבא טוריא.

ושמן מחלמיש צור – דרך זיתים להיות גדלים במקום אבנים וצורים.

ספורנו (יג) ירכיבהו על במתי ארץ. וזה יעשה מאחר שלא השיג חפצו במתן תורה הנזכר, ויבקש זה שנית בתת להם הארץ **בעבור ישמרו חוקיו** (תהלים ק״ד:מ״ה), להשלימם בהרכיבם על חלק מהארץ, נשא במקום ובמעלה על שאר ארצות, כאמרו **צבי היא לכל הארצות** (יחזקאל כ׳:ו׳), וזה בהכנסם לארץ עתה: **ויאכל תנובת שדי**. שלא טרחו בם, כאמרו **כרמים וזיתים אשר לא נטעתם אתם אוכלים**

71 Het vers luidt: יְהוּדָה וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הֵמָּה רֹכְלֵיךְ בְּחִטֵּי מִנִּית וּפַנַּג וּדְבַשׁ וְשֶׁמֶן וְצֹרִי נָתְנוּ מַעַרְבֵּךְ Jehoeda en het land Jisrael waren uw handelaars in tarwe van Minnit, fijn meel, honing, olie en balsem, die zij als handelswaar aan u leverden.

72 יְהוּדָה וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הֵמָּה רֹכְלֵיךְ בְּחִטֵּי מִנִּית וּפַנָּג וּדְבַשׁ וְשֶׁמֶן וְצֳרִי נָתְנוּ מַעַרְבֵּךְ Juda en het land van Israël zijn uw handelaars: voor uw koopwaar bieden ze tarwe uit Minnit, mirre, honing, olie en balsem aan.

73 D.w.z. zonder dagesj.

wijngaarden en olijfbomen die jullie niet geplant hebben.

13 *En Hij deed hem honing zuigen*, er is geleerd: waaruit volgt het dat honing een drank is? Omdat er gezegd is: *En Hij deed hem honing zuigen uit de rots*.[74]

En Hij deed hem honing zuigen, etc., r. Awira legt uit: op het moment dat de vrouwen van Jisrael die in Egypte waren moesten bevallen dan stuurde de Heilige, gezegend zij Hij, hun twee koeken, één oliekoek en één honingkoek, zoals er gezegd is: *en Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente.*[75]

(יהושע כ"ד:י"ג):

תורה תמימה (יג) ויניקהו דבש. תניא, מניין לדבש שהוא משקה שנאמר **ויניקהו דבש מסלע**.(תוספתא שבת פ"ט)

ויניקהו דבש וגו'. דרש רבי עוירא, בשעה שהיו נשי ישראל שבמצרים יולדות היה הקב"ה שולח להם שני עגולים, אחד של שמן ואחד של דבש, שנאמר ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור .
(סוטה י"א ב')

74 Tosefta Sjabbat 9:14: מנין לדבש שהוא משקה שנאמר **ויניקהו דבש מסלע** וגו'

75 Talmoed Bavli Sota 11b: והקדוש ברוך הוא שולח משמי מרום מי שמנקיר ומשפיר אותן כחיה זו שמשפרת את הולד שנאמר **ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רחצת למשעי** וגו׳ ומלקט להן שני עגולין אחד של שמן ואחד של דבש שנאמר **ויניקהו דבש מסלע ושמן** וגו׳ en de Heilige, gezegend zij Hij, zond uit de hemel boven, degene die de jonggeborenen, schoon maakte en gereed maakte, zoals de vroedvrouw dat doet, want er is gezegd (Jechez. 16:4): *Wat uw geboorte betreft, op de dag dat u geboren werd, werd uw navelstreng niet afgesneden, werd u niet met water schoongewassen,* etc. Er werden voor hen twee ronde stenen uit het veld genomen, één met olie, en één met honing, zoals er gezegd is *en Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie* etc.

14 Room van koeien, en melk van kleinvee, met het vet van de lammeren en rammen, afkomstig uit Basjan, en van de bokken, met de fijnste tarwebloem; en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken.	יד חֶמְאַת בָּקָר וַחֲלֵב צֹאן עִם־חֵלֶב כָּרִים וְאֵילִים בְּנֵי־בָשָׁן וְעַתּוּדִים עִם־חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה וְדַם־עֵנָב תִּשְׁתֶּה־חָמֶר׃

14 Hij gaf hun de buit van hun koningen en hun regeerders, met de rijkdom van hun leiders en hun machtigen, het volk van hun land en hun erfdeel, met de buit van hun legers en hun kampementen; en het bloed van hun helden werd verspild als water.

תרגום אונקלוס (יד) יְהַב לְהוֹן בִּזַּת מַלְכֵיהוֹן וְשַׁלִּיטֵיהוֹן עִם עוֹתָר רַבְרְבֵיהוֹן וְתַקִּיפֵיהוֹן עַמָּא דַּאֲרַעֲהוֹן אַחְסָנַתְהוֹן עִם בִּזַּת חֵילֵיהוֹן וּמַשְׁרְיָתְהוֹן וְדַם גִּבָּרֵיהוֹן אִתְאֲשַׁד כְּמַיָּא.

14 Hij gaf hun vette boter van runderen uit de buit van hun koningen en het vet van de eerstelingen van de schapen uit de buit van hun vorsten, met het beste aan rammen en geiten van de kudden, vette dieren van Mathnan.[76] Mosje, de profeet, zei: als het volk, het huis van Jisrael de geboden van de wet in acht neemt, is er voorzegd door profetie dat de graankorrels van hun tarwe zullen zijn als de nieren van de runderen, en dat van één druif zal komen één kor[77] donkere wijn.

תרגום ירושלמי [א] (יד) יְהַב לְהוֹן לְוָואי שְׁמֵיני תּוֹרִין מִן בִּיזַת מַלְכֵיהוֹן וְחֶלְבָּא מִבַּכִּירֵי עַנָּין מִן עֲדֵי שְׁלְטוֹנֵיהוֹן עִם טוּב פִּטִימִין וְדִכְרִין בְּנֵי דְעָנִין שְׁמֵנִין מִמַּתְנָן וְגַדָּאֵי אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא אִין נָטְרִין הֵינוּן עַמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל מִצְוָותָא דְאוֹרַיְתָא אִתְאֲמַר עֲלַי בְּנְבוּאָה דִּיהֶוְיָן גַּרְגְּרֵי חִטֵּיהוֹן הֵיךְ כּוּלְיַן דְּתוֹרֵי וַחֲמַר סוּמַק מִן עִנְבָא חָד מַפְקִין כּוֹר חָד

14 Vette stieren en zachte schapen met het beste van vetgemeste beesten, en rammen afkomstig uit Boetnin en geiten met het beste aan vet van tarwe; Mosje, de profeet, zei: als Jisrael de wet bestudeert en de geboden houdt, dan zullen ze van één druif één kor wijn dinken.

תרגום ירושלמי [נ] (יד) שמיני תורין ורכיכי עז עם טוב דפטימין ודכרין בני בתניין וגדיין עם טוב שומניהון דחטייא אמר משה נבייה אין יהוון ישראל לעיין באוריתה ונטרין פקודייה מן ענבה חדה יהוון שתיין כור דחמר.

14 *Room*, zachte stieren en vet kleinvee met het beste van vetgemeste beesten en rammen uit Botnaja, en geiten met het vet van tarwe; Mosje, de profeet, zei: als de kinderen van Jisrael de geboden en de wet houden, dan zullen ze van één druif een beker wijn dinken.

תרגום ירושלמי [ב] (יד) חמאת רַכִּיכֵי תּוֹרִין וּשְׁמֵיני עָאן עִם טוּב דְּפַטִּימֵי וְדִכְרִין בְּנֵי בָתְנַיָּא וְגַדְיָין עִם שְׁמֵנֵיהוֹן דְּחִיטַיָּא אָמַר מֹשֶׁה נְבִיָא אִין נָטְרִין הֵינוּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִצְוָותָא וְאוֹרַיְתָא מִן עִנְבָא חָדָא יֶהֱוֵיַן שַׁתְיָין כּוֹס דַּחֲמַר׃

14 *Room van koeien, en melk van kleinvee* – dit was in de dagen van Sjelomo, zoals er gezegd is (1 Mel. 5:2–3): *tien vette runderen en twintig weiderunderen, en honderd schapen* (Sifree Dev. 317:1).

Met het vet van de lammeren dit was in de tijd van de tien stammen, want er is gezegd (Amos. 6:4): *die lammeren eten uit de kudde* (Sifree Dev. 317:1).

De fijnste tarwebloem[78] – dit was in de dagen van Sjelomo, zoals er gezegd is (1 Mel 5:2): *Aan vast voedsel had Salomo dagelijks het volgende nodig: honderdvijfendertig zakken fijne bloem, tweehonderdzeventig zakken meel, …* (Sifree Dev. 317:1).

En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken. – in de dagen van de tien stammen (Amos 6:6): *Die uit bokalen wijn drinken* (Sifree Dev. 317:1).

Room van koeien, dat is de room die verzameld wordt van de oppervlakte van de melk.

En melk van kleinvee – melk van kleinvee, waneer het woord verb onden is dan wordt de vocalisatie חֲלַב, als in (Dev. 14:21): *in de melk van zijn moeder*.

Lammeren zijn schapen.

Rammen heeft zijn gebruikelijke betekenis.

Afkomstig uit Basjan – deze soort was vet.

De nieren van tarwe – tarwekorrels vet als het vet van nieren, en

רש"י (יד) חמאת בקר וחלב צאן. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ד') **עֲשָׂרָה בָקָר בְּרִאִים וְעֶשְׂרִים בָּקָר רְעִי וּמֵאָה צֹאן:**

עם חלב כרים. זֶה הָיָה בִּימֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ו') **וְאֹכְלִים כָּרִים מִצֹּאן:**

חלב כליות חטה. זֶה הָיָה בִּימֵי שְׁלֹמֹה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ה') **וַיְהִי לֶחֶם שְׁלֹמֹה וְגוֹ':**

ודם ענב תשתה חמר. בִּימֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים (עמוס ו') **הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יָיִן:**

חמאת בקר. הוּא שֶׁמָּן הַנִּקְלָט מֵעַל גַּבֵּי הֶחָלָב:

וחלב צאן. חָלָב שֶׁל צֹאן, וּכְשֶׁהוּא דָבוּק נָקוּד חֲלֵב, כְּמוֹ (שמות כ"ג) **בַּחֲלֵב אִמּוֹ:**

כרים. כְּבָשִׂים:

ואילים. כְּמַשְׁמָעוֹ:

בני בשן. שְׁמֵנִים הָיוּ:

כליות חטה. חִטִּים שְׁמֵנִים כְּחֵלֶב כְּלָיוֹת וְגַסִּין

76 Mathnan, Boetnin en Botnaja zijn alledrie latere onwikkelingen van de naam Basjan, cf. e.g. Porter, J. L., *The giant cities of Bashan; and Syria's holy places*, London 1865, p. 15; de wisseling van -sj- en -t- is gebruikelijkvoor het Hebreeuws naast Aramees..

77 Ruim meer dan 400 liter.

78 Letterlijk: *het vet van de nieren van tarwe.*

14 Room van koeien, en melk van kleinvee, met het vet van de lammeren en rammen, afkomstig uit Basjan, en van de bokken, met de fijnste tarwebloem; en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken.	יד חֶמְאַת בָּקָר וַחֲלֵב צֹאן עִם־חֵלֶב כָּרִים וְאֵילִים בְּנֵי־בָשָׁן וְעַתּוּדִים עִם־חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה וְדַם־עֵנָב תִּשְׁתֶּה־חָמֶר׃

zo groot als een nier.

En het druivenbloed – Je zult goede wijn drinken, en je zult wijn van goede kwaliteit proeven.

חמר – Dit is wijn in de Aramese taal, maar hier is het geen naamwoord maar een uitdrukking voor ‘uitstekend van kwaliteit’ vinos in de volkstaal. – Er zijn er die deze twee verzen uitleggen volgens de Targoem Onkelos: Hij liet hen legeren op de sterke plaatsen van het land etc.

14 *Room van koeien*, een overvloed aan vlees.

En melk van kleinvee, als de traditie er niet was dan zou dit vers mijn woorden ondersteunen die ik elders heb gegeven (zie het commentaar op Wajjikra 7:23-27). Aan de andere kant, de betekenis van *met het vet van de lammeren* wijst op het vette en het goede, zoals (Bemid. 18:12): *al het beste van de olie.*

Afkomstig uit Basjan, nl. die opgegroeid zijn in de bergen van Basjan.

Met de fijnste tarwebloem (letterlijk: *niervet van tarwe*) een overdrachtelijk gebruik, want het vet ligt op de nieren. Ook lijkt de tarwekorrel op de nieren.

En van het druivenbloed, de wijn. En kijk, ze [het land] heeft veel honing, olie, vlees, brood, ,wijn en allerlei fruit, en dat is bedoeld met *de opbrengsten van het veld*.

Sterke wijn, dat is wijn, zoals (Jesj. 27:2): *bezing de wijngaard van de sterke wijn*.[79]

De taw in תשתה *je zult drinken*. Men moet aannemen dat de betekenis is alsof de tekst spreekt tot zijn medemens en het beduidt: [het land] heeft zoveel dat je te allen tijde wijn kunt drinken. Sommigen zeggen dat ענב een vrouwelijk woord is, mar dat klopt niet, want dan zou de taw met een patach gevocaliseerd moeten zijn, omdat het dan de handeling zou overdragen aan anderen.[81] Er zijn ook mensen die zeggen dat de gemeenschap (קהלה) bedoelt zou zijn, want Jisrael kan zowel mannelijk als vrouwelijk zijn. Dit komt dichter bij de correcte verklaring.

14 *Met de fijnste tarwebloem*, met de vettigheid van de begeerde, beste kwaliteit, tarwe, zoals in ‘koning Davied verlangde,’ dat is zoals ‘de ziel van Davied verlangde, (Teh. 74:3): *mijn ziel verlangde*. Het is een uitdrukking voor ‘aantrekking,’ en ‘verlangen.’ Een andere verklaring: tarwe, dik als nieren, en dat is zo omdat de tarwe in de vorm, met een inkeping, lijkt op nieren.

14 *Room van koeien*, naar de eenvoudige betekenis: een land overvloeiend van melk, en veel vlees vopor hen om te eten.

Het vet van de lammeren, rammen uit de woestijn, die vetgemest zijn in de weidegrond; zoals er geschreven staat (Jesj. 30:23): *uw vee zal grazen op wijde weidegronden*; en zo ook (Teh. 65:14): *de velden*

כְּכוּלְיָא׃

ודם ענב. תִּהְיֶה שׁוֹתֶה יַיִן טוֹב וְטוֹעֵם יַיִן חָשׁוּב׃

חמר. יַיִן בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי "חֲמַר", אֵין זֶה שֵׁם דָּבָר אֶלָּא לְשׁוֹן מְשֻׁבָּח בְּטַעַם, ווי"נוש בְּלַעַז. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלָּלוּ אַחַר תַּרְגּוּם שֶׁל אֻנְקְלוֹס "אַשְׁרִינוּן עַל תָּקְפֵי אַרְעָא וְגוֹ'"׃

אבן עזרא (יד) חמאת בקר – רוב הבשר.

וחלב צאן – לולי הקבלה היה זה הפסוק חזוק לדברי החלב שהזכרתי במקומו (ראב"ע ויקרא ז׳:כ"ג-כ"ז). **או** טעם **עם חלב כרים** – השומן והטוב, כמו: **כל חלב יצהר** (במדבר י"ח:י"ב).

בני בשן – שגדלו בהר בשן.

חלב כליות חטה – דרך משל כי החלב על הכליות. גם גרגיר החטה דומה לכליות.

ודם ענב – היין. והנה היא רבת דבש, ושמן, ובשר, ולחם, ויין, וכל פרי, וזהו: **תנובת שדי** (דברים ל"ב:י"ג). ויש אומרים: כי דבש הוא דבש התמרים.

חמר – כמו: יין, וכן: **כרם חמד ענו לה**[80] (ישעיהו כ"ז:ב׳),

ות"ו **תשתה** – לנכח. והטעם: כמדבר לחבירו. והטעם: כל כך הוא רב תשתה חמר בכל עת. ויש אומרים: כי **ענב** – לשון נקבה. [ואיננו כלום, והיה ראוי להיות התי"ו פתח עד שיצא לאחרים.] ויש אומרים: על לשון קהלה, כי ישראל זכר ונקבה. וזה קרוב מעט.

חזקוני (יד) עם חלב כליות חטה – עם שמן חמדת חטים המובחרים, כמו ותכל המלך דוד[82], שהוא כמו ותכל נפש דוד, **כלתה נפשי** (תהלים פ"ד:ג׳), לשון חמדה ותאוה. דבר אחר: חטים גסות בכליות, ועל ידי שיש להם ציירא וחריץ מדמה אותם לכליות.

רשב"ם (יד) חמאת בקר – לפי הפשט: ארץ זבת חלב, ובשר הרבה להם לאכול.

חלב כרים – אילים מדבריות המפוטמים במרעה, כדכתיב: **ירעה מקניך ... כר נרחב** (ישעיהו ל׳:כ"ג).

---

79 De SV gaat mee met Ibn Ezra in de gedachte dat חמד een soort wijn is: *een wijngaard van bruisende wijn* (zo ook HSV; KJV, NKJV: *a vineyard of red wine*, JPS1917: *a vineyard of foaming wine*), terwijl NBV2012 kiest voor de gebruikelijke verbinding van חמד met de wortel die ‘aangenaam zijn’ beduidt: *de prachtige wijngaard* (zo ook WV 2012; Naarden: *een begeerlijke wijngaard*); in een aantal mss staat er ook חמר in plaats van חמד (naar voetnoot in JPS2012).

80 Na deze woorden volgt in sommige edities: יין שפירושו: שבחו, כמו: ענו ליי (תהלים קמ"ז:ז׳), והמלה מגזרת: ויען אברהם (בראשית י"ח:כ"ז). ובלשון ארמי: יין – חמרא, חמר חדתי. ויין כו חמר (תהלים ע"ה:ט׳), פירוש חמר כמשמעו בלשון ישמעאל, כי הוא נקוד כפועל עברי. ויש אומרים: כפול הוא בלשון, כמו: אדמת עפר (דניאל י"ב:ב׳).

81 Ibn Ezra bedoelt dat in dat geval de vorm van de hif’il vereist zou zijn.

82 Vgl. (שמואל ב י"ג:ל"ט) **ותכל דוד המלך**, *koning Davied verlangde*, waar de traditie נפש invoegt na het verbum om de vrouwelijke vorm daarvan te verklaren.

zijn bekleed met kudden, in de stijl van het slot van het vers: *en de dalen zijn bedekt met koren*; de weiden van het graan bekleden zich met kleinvee, vol met kleinvee om erop te grazen. Zo ook (Teh. 37:20): *de vijanden van de Eeuwige zijn als de weiden*, *die in rook opgaan*,[83] als het terughouden door de velden van de opbrengsten, die platgeslagen zijn in één ogenblik kort voor de oogst, terwijl het nog nacht is (Teh. 37:20): *zij verdwijnen, in rook zullen zij verdwijnen*; door brandend vuur en hun einde is dat ze zwart worden. En ik heb dit ook zo gezien tijdens de oogst.[84] Zo lijken de goddelozen in het begin succes te hebben als de opbrengsten van de velden (Ijjov 34:25): *keert Hij 's nachts om, en zij worden verbrijzeld.*

En rammen, afkomstig uit Basjan, dieren afkomstig uit Basjan zijn gewoonlijk vet. Maar voor de rest van de plaatsen, de gemeste lammeren in de weide zijn vetter dan alle gedomesticeerde.

Met de fijnste tarwebloem, hier: de vettigheid van de begeerde, beste kwaliteit, tarwe; zoals (Sjem. ii 13:39): *koning David verlangde ...,* (Teh. 74:3): *mijn ziel verlangde*, het is een uitdrukking voor 'aantrekking,' en 'verlangen;' (Teh. 73.26): *mijn vlees verlangt.*[85] כלי ה: zoals שביה van שבה, hier ook een jod in plaats van de he, dit geldt voor alle werkwoorden van het type ל"ה. Zoals van בנה de afleiding בניה (Jechez. 41:13): *het plein en het gebouw*.

Sterke wijn, (Teh. 75:9): *sterke wijn goed gemengd*.

14 *En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, druivensap is geschikt om te drinken zonder dat er veel werk aan zit, en zo werden ze verzorgd narigheid, en dit alles deed God, gezegend zij Hij, voor hen zodat zij gelegenheid zouden hebben om met Tora en met de geboden bezig te zijn.

14 *Nieren van tarwe*, men zegt: de tarwe in Erets Jisrael zal toekomst net zo zijn als de beide nieren van een groot rund, want er is gezegd: *met het vet van nieren aan tarwe*; verbaas je niet, want, let op, een vos maakte ooit zijn hol in een raapknol, en toen ze die wogen vonden ze dat hij een gewicht had van zestig liter, gerekend naar de liters van Sepphoris.[86]

Het druivenbloed zul je drinken, men zegt: niet als deze wereld is de komende wereld. In deze wereld is er moeite bij het plukken en persen van druiven, maar de toekomende wereld zal iemand één tros druiven per wagen of schip vervoeren, die plaatsen in de hoek van zijn huis, en erdoor voorzien worden als uit een grote ton, want er is gezegd: *het druivenbloed zul je drinken*.[87]

Het druivenbloed zul je drinken, er is geleerd: vanwaar is het dat wijn een drank is? Omdat er gezegd is: *het druivenbloed zul je drinken*.[88]

Sterke wijn zul je drinken, men zegt in de toekomst heb je niet steeds de ene druivetros na de andere, maar er zit zeker dertig

וכן: **לבשו כרים הצאן** (תהלים ס״ה:י״ד) דוגמת סוף הפסוק: **ועמקים יעטפו בר** (תהלים ס״ה:י״ד) – הכרים של תבואה לבשו את הצאן, מלאים צאן לרעות בהם. וכן: **ואויבי י״י כיקר כרים** (תהלים ל״ז:כ׳) – כמניעת שדי תבואות שמשתדפין ברגע אחד סמוך לקציר בעוד לילה, **כלו בעשן כלו** (תהלים ל״ז:כ׳) – בשריפת אש וסופן משחירין, **ואני** כך ראיתי בקציר. כן הרשעים תחילה מצליחים כתבואות כרים **והפך לילה וידכאו** (איוב ל״ד:כ״ה).

ואילים בני בשן – סתם בני בשן שמינים, אבל בשאר מקומות, הכרים המפוטמים במרעה הם שמינים מכל הבייתות.

עם חלב כליות חטה – שומן חמדת חטים המובחרים כאן, כמו: **ותכל דוד המלך** (שמואל ב ״ג:ל״ט), **כלתה נפשי** (תהלים פ״ד:ג׳) – לשון חימוד ותאוה, **כלה שארי** (תהלים ע״ג:כ״ו). כמן שבה שביה – יו״ד תחת ה״, ככל חטופי למ״ד פעל ה״, מן c – **הגזרה והבניה** (יחזקאל מ״א:י״ג).

חמר – **ויין חמר מלא מסך** (תהלים ע״ה:ט׳).

ספורנו (יד) **ודם ענב תשתה חמר**. מיץ הענבים היה ראוי לשתיה בלתי רוב מלאכה בו, ובכן היו מתפרנסים שלא בצער, וכל זה עשה להם האל יתברך כדי שיהיה להם פנאי לעסוק בתורה ובמצות.

תורה תמימה (יד) **כליות חטה**. אמרו, עתידה חטה שבא"י שתהא כשתי כליות של שור הגדול, שנאמר **עם חלב כליות חטה**, ואל תתמה, שהרי שועל קנן בלפת ושקלוהו ומצאו בו ששים לטרין בלטרא של צפורי. (כתובות קי"א ב')

ודם ענב תשתה. אמרו, לא כהעוה"ז העוה"ב, העוה"ז יש בו צער לבצור ולדרוך, אבל העוה"ב מביא ענבה אחת בקרון או בספינה ומניחה בזויות ביתו ומספיק הימנה כפיטס גדול, שנאמר ודם ענב תשתה. (כתובות קי"א ב')

ודם ענב תשתה. תניא, מניין ליין שהוא משקה שנאמר ודם ענב תשתה. (תוספתא שבת פ"ט)

תשתה חמר. אמרו, לעתיד אין לך כל ענבה וענבה שאין בה שלשים גרבי יין, שנאמר ודם ענב

---

83 כיקר gewoonlijk uitgelegd als 'als de pracht van ...' wordt door רשב"ם met כמניעת verklaard: 'als het terughouden;' כר kan zowel 'weide' als 'lam' betekenen; רשב"ם kiest hier voor 'weiden,' gezien het verklarende שדי, dit in tegenstelling tot vele vertalingen en vele traditionele commentaren.

84 רשב"ם beschrijft hier waarschijnlijk een of andere schimmelziekte, die gewassen zeer snel kan aantasten.

85 De gebruikelijke vertaling is hier: *mijn vlees vergaat.*

86 Talmoed Bavli Ketoevot 111b: עם חלב כליות חטה אמרו עתידה חטה שתהא כשתי כליות של שור הגדול ואל תתמה שהרי שועל קינן בלפת ושקלוהו ומצאו בו ששים ליטרין בליטרא של צפורי.

87 Talmoed Bavli Ketoevot 111b: **ודם ענב תשתה חמר** אמרו לא כעולם הזה העולם הבא העולם הזה יש בו צער לבצור ולדרוך העולם הבא מביא ענוה אחת בקרון או בספינה ומניחה בזוית ביתו ומספק הימנה כפטוס גדול.

88 Tosefta Sjabbat 9:14: **ודם ענב תשתה חמר** (דברים ל"ב) מניין ליין שהוא משקה שנאמר.

kruiken wijn in, want er is gezegd: *en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*: lees niet chamer,[89] maar chomer.[90]

תשתה חמר, אל תקרא חמר אלא חומר (כתובות קי"א ב')

Sterke wijn zul je drinken: rabbi Acha zegt: dit zegt dat de Tempel herbouwd zal worden oorafgaand aan het koningschap van het huis van Davied, want er is gezegd: *en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*.[91]

תשתה חמר. א"ר אחא, זאת אומרת שבית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד, שנאמר **ודם ענב תשתה חמר**. (ירושלמי מעש"ש פ"ה ה"ב)

89 Chamer betekent sterke wijn, chomer is een inhoudsmaat overeenkomend met ongeveer 400 liter.

90 Talmoed Bavli Ketoevot 111b: ואין לך כל ענבה וענבה שאין בה שלשים גרבי יין שנאמר ודם ענב תשתה חמר אל תקרי חמר אלא חומר.

91 Talmoed Jeroesjalmi Maäser Sjeni 5:2: אמר רבי אחא זאת אומרת שבית המקדש עתיד להיבנות קודם למלכות בית דוד דכתיב (דברים לב) **ודם ענב תשתה חמר**.

טו וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ וַיְנַבֵּל צ֖וּר יְשֻׁעָתֽוֹ׃

15 En Jesjoeroen werd vet, en hij trapte achteruit – je bent vet, je bent dik, je bent vetgemest – toen verliet hij God, die hem gemaakt had, en hij versmaadde de Rots van zijn heil.

תרגום אונקלוס (טו) עֲתַר יִשְׂרָאֵל וּבְעַט אַצְלַח תְּקוֹף קְנָא נְכְסִין שְׁבַק פּוּלְחַן אֱלָהָא דְּעֲבֵדֵיהּ אַרְגִּיז קֳדָם תַּקִּיפָא פָּרְקֵיהּ׃

15 Jisrael werd rijk en schopte; het werd rijk verwierf kracht en bezittingen, maar het verliet de dienst van God, die het gemaakt had, en het veroorzaakte woede voor de Machtige, die het verlost had.

תרגום ירושלמי [א] (טו) וְעַתָּרוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּפָחֲזוּ אַצְלְחוּ תְּקוֹף קָנִין נְכָסִין וּשְׁבָקוּ פּוּלְחַן אֱלָהָא דִּבְרָא יַתְהוֹן וְאַרְגִּיזוּ קֳדָם תַּקִּיפָא דְּפַרְקִינוּן

15 Maar het huis van Jisrael werd rijk en onbehoorlijk, ze hadden veel succes en ze bezaten rijkdom, en ze verzaakten de dienst van God, die hen schiep, en ze veroorzaakten woede voor de Machtige die hen had vrijgekocht.

תרגום ירושלמי [נ] (טו) ואכלו דבית ישראל ובעטו ועתרו ופחזו פגשו והצלחו וקנון להון נכסין סגין ואנשון ית מימר אלהה די ברה יתהון וכפרו בדחלתיה דתקיפה דהוה פרק יתהון בשעת עקתהון.

15 En die van het huis van Jisrael aten en schopten, ze werden rijk en onbehoorlijk, ze sloegen maar ze hadden succes enze verwierven veel rijkdom, en ze vergaten het Woord van de God die hen geschapen had en ze ontkenden de vrees voor de Krachtige, die hen losgekocht had ten tijde van hun narigheid.

תרגום ירושלמי [ב] (טו) וישמן וַאֲכָלוּ דְּבֵית יְשׁוּרוּן וּבְעָטוּ וְעַתָּרוּ וּמְרָדוּ וְאַצְלִיחוּ וּקְנוֹ נְכָסִין וּשְׁבָקוּ מֵימַר אֱלָהָא דִּבְרָא יַתְהוֹן וּכְפָרוּ בְּדַחֲלָא תַּקִּיפָא דְּפָרַק יַתְהוֹן׃

15 *Hij werd vet*, en die van het huis van Jesjoeroen aten en schopten, ze werden rijk en rebelleerden, ze hadden succes, verkrege rijkdom en ze verzaakten het Woord van de God die hen geschapen had; en ze ontkenden de vrees voor de Krachtige, die hen losgekocht had.

רש"י (טו) עבית. לְשׁוֹן עֹבִי:

15 *Je bent dik*, een woord dat ‘dikte’ inhoudt

כשית. כְּמוֹ כָּסִיתָ, לְשׁוֹן **כִּי כִסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ** (איוב ט"ו), כְּאָדָם שֶׁשָּׁמַן מִבִּפְנִים וּכְסָלָיו נִכְפָּלִים מִבַּחוּץ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם) **וַיַּעַשׂ פִּימָה עָלַי כָּסָל**:

Je bent vetgemest, כשית is als כסית; als de uitdrukking (Ijjov 15:27): *Want hij heeft zijn gelaat bedekt met zijn vet* – als de persoon die vet is van binnen en wiens lendenen dubbel liggen aan de buitenkant, en zo zegt de tekst ook (Ijjov 15:27): *hij maakte vet op zijn lendenen* (Sifree Dev. 318:6).

כשית. יֵשׁ לָשׁוֹן קַל בִּלְשׁוֹן כִּסּוּי, כְּמוֹ **וְכִסָּה קָלוֹן עָרוֹם** (משלי י"ב), וְאִם כָּתַב כְּשִׂיתָ, דָּגוּשׁ, הָיָה נִשְׁמָע כְּסִיתָ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ **כִּי כִסָּה פָנָיו** (איוב ט"ו):

כשית – Er is een Qal vorm met de betekenis van bedekken, als (Mishle 12:16): *En een verstandtig man bedekt de schaamte*. En als er geschreven was כְּשִׂיתָ met een dagesj, dan zou de betekenis geweest zijn: jij hebt anderen bedekt, zoals (Ijjov 15:27): *Want hij heeft zijn gelaat bedekt*.

וינבל צור ישעתו. גִּנָּהוּ וּבִזָּהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ח') **"אֲחוֹרֵיהֶם אֶל הֵיכַל ה' וְגוֹ'**, אֵין לְךָ נִבּוּל גָּדוֹל מִזֶּה (ספרי):

En hij versmaadde de Rots van zijn heil – hij minachtte Hem, en hij verachtte Hem, zoals er gezgd is (Jechez. 8:16): *met hun achterdelen naar de Tempel van de Eeuwige*, er bestaat geen grotere minachting dan deze (Sifree Dev. 318:9).

אבן עזרא (טו) וישמן ישרון – הוא ישראל. [וכן: **ויהי בישורון מלך** (דברים ל"ג:ה').] ויתכן להיות מגזרת: ישר. והטעם: **שמן** זה שהיה **ישר**. ויש אומרים: שהוא מגזרת: אשורנו (במדבר כ"ג:ט'). והראשון הוא הישר בעיני, והעד: שהוא לשון יחיד.

ויבעט – כמו: **למה תבעטו** (שמואל א ב':כ"ט), לפי טעם המקום.

שמנת – ולא חשב לאמר לנפשו:

15 *En Jesjoeroen werd vet*, dat wijst op Jisrael; [en zo (Dev. 33:5): hij was koning in Jesjoeroen.] En het is mogelijk dat het verbonden moet worden met ישר, dan is de betekenis: iemand die ישר[92] is wordt ‘vet.’ En zijn mensen die zeggen dat het met אשורנו, (Bemid. 23:9) ‘ik kijk naar hem’ verbonden moet worden. De eerste verklaring is in mijn ogen de juiste, en dat wordt bewezen doordat het woord in het enkelvoud staat.

En hij trapte achteruit, zoals (Sjem. i 2:29): *waarom schoppen jullie*, naar de betekenis van de context.

Je bent vet, hij dacht er niet over na om zichzelf toe te spreken.

שמנת עבית כשית. ופירוש **עבית** – כמו: **קטני עבה** (מלכים א י"ב:י').

Je bent vet, je bent dik, je bent vetgemest. De betekenis van עבית is vergelijkbaar met (Mel. i 12:10): *mijn pink is dikker* ..

כשית – יש אומרים, שהוא כמו: **כסה פניו בחלבו** (איוב ט"ו:כ"ז), כי ימצא מהבנין הקל.

Je bent vetgemest, sommigen zeggen dat dit te vergelijken is met (Ijjov 15:27): *Want hij heeft zijn gezicht bedekt met zijn vet*, omdat het aangetroffen wordt in de *qal*; maar anderen zeggen dat het te

92 ישר kan, afgezien van ‘oprecht,’ ook zoiets als ‘behagelijk’ betekenen.

vergelijken is met (Teh. 119:176): *ik heb gedwaald als een verloren schaap*. Maaar zoiets wordt niet aangetroffen bij enig werkwoord. De juiste opvatting is dat er geen relatie is met enig ander woord. [Er zijn mensen die zeggen dat het rabbijns taalgebruik is, door de kaf met een gimel te verwisselen, en de sjin met een sin, en dat levert een dubbele betekenis op.] En er zijn er die zeggen: jij hebt geschopt.
Toen verzaakte hij God die hem gemaakt had. De betekenis is de geboden van God.

En hij versmaadde, in gedachten en verbaal. De juiste opvatting is dat hij de Naam ontwijdde, omdat die hem niet redde. Hij liet dit gebeuren, daarom staat er zo geschreven: *de Rots van zijn heil*, en dit vers betekent dus ook: de Rots is volmaakt.
15 *Je bent dik*, verwant aan de uitdrukking (Mel. i 7:46): in gietvormen van klei, zoals מעשה ,מראה aan עשית ,ראית te verbinden zijn.

God, die hem gemaakt had, (vers 6): *Hij heeft je gemaakt en Hij heeft je bevestigd*
Hij versmaadde (vers 6): *dwaas en onwijs volk*.

15 *En hij versmaadde de Rots van zijn heil*, hij versmaadde Hem en maakte Hem te schande, zoals er gezegd is (Jechez. 8 :16): *met hun achterdelen naar de Tempel van de Eeuwige*, *en hun gezicht naar het oosten*, er bestaat geen grotere minachting dan deze (Rasji a.l.). En r. Avraham ibn Ezra zegt: *en hij versmaadde*, dat hij veroorzaakte de verontheiliging van de Naam, zodat Hij hem niet langer kon helpen. En ook dit lijkt me niet juist, want het past niet in het verband van deze (tekst)plaats, want hij is nog bezig met het vertellen van hun zonden, en hij vermeldt niet de straf en de wraak, die Hij hen aan gaat doen tot (vers 20): *Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*. De juiste opvatting lijkt me is wat ik boven al vermeld heb, dat נבלה wordt gebruikt voor 'goed met kwaad vergelden.' De Schrift zegt dus dat (het volk) God, die het gemaakt heeft, opgeeft voor vreemde goden, en de Rots, die zijn Redder was, neerbuigend handelde mondeling en in het denken, met te zeggen: in ruil voor dienst aan Hem krijgen we slechts kwaad, door de vreemde goden te dienen is er overvloed aan brood, maar door de Rots dienen halen ze minachting over zich, ze worden verachtelijk voor alle volkeren. Zoals onze onnozelaars zeiden (Mal. 3:14-15): *jullie zeggen: God dienen is niets. Wat voor nut heeft het dat wij onze taak ten behoeve van Hem vervullen en dat wij triest voortgaan voor de Eeuwige van de legermachten? Welnu, wij prijzen de hoogmoedigen gelukkig* etc, en zoals de vervloekte vrouwen zeggen (Jirm. 44:18): *Maar van toen af dat wij ermee zijn opgehouden aan de koningin van de hemel reukoffers te brengen ... hebben wij aan alles gebrek*. En verder (Jirm. 14:21): *Verwerp niet omwille van Uw Naam, maak Uw heerlijke troon niet te schande*; want men zal daarover zeggen, dat Hij goed met kwaad vergeldt aan Zijn volk en Zijn dienaren, zoals de Schrift zegt (Jirm. 14:21): *Verbreek Uw verbond met ons niet.*
15 *Die hem gemaakt had*, een uitdrukking voor rijkdom, zoals (Bemidb. 24:18): *En Jisrael zal krachtig handelen.*[96] De uitleg: hij verlaat de Heilige, gezegend zij Hij, die hem rijk gemaakt heeft.
15 *En Jesjoeroen werd vet, en hij trapte achteruit*, kijk, de geleerden onder hen die Jesjoeroen genoemd worden, gebaseerd op

ואחרים אמרו: שהוא **תעיתי כשה אובד** (תהלים קי״ט:קע״ו). וזה לא ימצא באחד מהפעלים. והנכון: שאין לזו המלה אחות. [יש אומרים: שהוא מלשון רבותינו, רק בחילוף כ״ף בגימ״ל ושי״ן בסי״ן, ויבוא הטעם כפול.] ויש אומרים: בעטת.

ויטוש אלוה עשהו – הטעם, מצוות אלוה.

וינבל – במחשבה ובפה. והנכון שחלל השם ושלא הושיעו הוא סיבב. על כן כתוב: **צור ישעתו**. גם זה הפסוק על פירוש: הצור תמים (דברים ל״ב:ד׳).
רשב"ם (טו) עבית – מגזרת: **במעבה האדמה** (מלכים א ז׳:מ״ו), כמו: מן מראה, מעשה – ראית, עשית.
אלוה עשהו – הוא עשך ויכוננך (דברים ל״ב:ו׳).

וינבל – גוי נבל ולא חכם (דברים ל״ב:ו׳).
רמב"ן (טו) וינבל צור ישועתו גנוהו ובזוהו, כמו שנאמר (יחזקאל ח' ט"ז) **אחוריהם אל היכל ה'** ופניהם קדמה[93] אין נבול גדול מזה לשון רש"י (רש"י על דברים ל"ב ט"ו) ור׳ אברהם אומר **וינבל** שגרם לחלל את השם שלא יוכל להושיעו וגם זה איננו נכון בעיני, כי אינו מטעם המקום, שעדיין יספר את חטאיהם ולא יזכיר עונש ונקמה שיעשה בהם עד: ויאמר אסתירה פני מהם (פ׳ כ׳) והנכון בעיני מה שהזכרתי למעלה (רמב"ן על פ׳ ו׳) כי הנבלה, תשלום רעה תחת טובה יאמר, שנטש אלוה שבראו בעבור זרים, **וינבל** בפיו ובמחשבתו **צור** שהיה **מושיעו** לאמר שאין בעבודתו רק גמול רע, כי בעבדם הזרים ישבעו לחם[94] ובעבדם את הצור יהיו **נבזים לכל העמים**,(מלאכי ג׳ ב׳ ט׳) כאשר אמרו סכלינו: **שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני השם צבאות ועתה אנחנו מאשרים זדים** וגו׳ (מלאכי ג׳ י"ד ט"ו) וכאשר תאמרנה הנשים הארורות (ירמיהו מ"ד י"ח) **ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים** וגו׳ חסרנו כל וכן **אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך** (שם י"ד כ"א) שיאמרו עליו שהוא משלם רעה תחת טובה[95] לעמו ועבדיו כמו שאמר (שם י"ד כ"א) **אל תפר בריתך אתנו**.
חזקוני (טו) עשהו – לשון עושר כמו **וישראל עושה חיל** (במדבר כ״ד:י״ח) פי׳ נטש הוא הקב״ה המעשירו.
ספורנו (טו) וישמן ישורון ויבעט. והנה גם בעלי העיון שבהם הנקראים ישרון, מן **אשורנו ולא**

93 De laatste twee woorden ontbreken in verschillende edd.
94 Sommige edities voegen hier in: ויהיו טובים.
95 De laatste twee woorden ontbreken in verschillende edd.
96 Vooraf gaat וְהָיָה אֱדוֹם יְרֻשָּׁה וְהָיָה יְרֻשָּׁה שֵׂעִיר אֹיְבָיו, *Edom zal bezit zijn, en Seïr zal bezit van zijn vijanden zijn*.

(Bemidbar 24:17): *ik zie hem, maar niet dichtbij*, zij handelden als beesten en ze trapten naar de mensen dien hun te eten gaven.

Je bent vet, je bent dik, kijk, jij, Jesjoeroen, de gemeenschap van (Jirm. 2:8): *degenen die de Tora hanteren*,[97] en de geleerden, je hebt je gewend tot de fysieke geneugten en daarom ben je dik, zonder nog de fijne punten van de waarheid te begrijpen, zoals men zegt (Jesj. 28:7): *Ook dezen hier waggelen door de wijn, ze wankelen door sterke drank: priester en profeet*.

Je bent vetgemest zoals men zegt (Jesj. 44:18): *Want Hij heeft hun ogen dichtgesmeerd zodat ze niet kunnen zien, zodat ze niet kunnen begrijpen met hun hart*.
Toen verliet hij God, die hem gemaakt had, en daarom verliet de menigte ook *God die hem gemaakt had*.

En hij versmaadde de Rots van zijn heil, en daarom komen ze van kwaad tot erger.

En Jesjoeroen etc., *En Jesjoeroen werd vet, en trapte achteruit*, zoals de mensen zeggen: een volle maag voedt kwalijke zaken. [98]

קרוב (במדבר כ״ד:י״ז), עשו כמו הבהמות הבועטות בבני אדם שנותנים להם מזון.
שמנת עבית. הנה אתה ישרון, קהל **תופשי התורה** (ירמיהו ב׳:ח׳) ובעלי העיון, פנית אל התענוגים הגשמיים, ובזה עבית מהבין דקות האמת, כאמרו **וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו, כהן ונביא** (ישעיהו כ״ח:ז׳).
כשית. כאמרו **כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם** (שם מ״ד:י״ח).
ויטוש אלוה עשהו. ולפיכך נטש ההמון **אלוה עשהו.**
וינבל צור ישועתו. בזהו, **כי מרעה אל רעה יצאו** (ירמיהו ט׳:ב׳).
תורה תמימה (טו) וישמן וגו׳, וישמן ישרון ויבעט, היינו דאמרי אינשי, מלי כריסי׳ זני **בישי** .(ברכות ל"ב א')

97 Volgens Rasjie ad Jirm 2:8: zijn de תופשי התורה: סנהדרין de leden van het sanhedrin.
98 Talmoed Bavli Berachot 32a: היינו דאמרי אינשי מלי כרסיה זני בישי.

16 Zij hebben Hem jaloers gemaakt met vreemde goden, met gruweldaden hebben ze Hem gekrenkt.	**טז** יַקְנִאֻהוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבֹת יַכְעִיסֻהוּ:
16 Zij veroorzaakten jaloersheid voor Hem door de dienst van afgoden; zij veroorzaakten woede voor Hem met afgoden.	**תרגום אונקלוס (טז)** אַקְנִיאוּ קֳדָמוֹהִי בְּפוּלְחַן טָעֲוָן בְּתוֹעֵיבָתָא אַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹהִי.
16 Zij veroorzaakten jaloersheid bij Hem door vreemde dienst, met hun afschrikwekkendheden maakten zij voor Hem boos.	**תרגום ירושלמי [א] (טז)** קְנוֹן יָתֵיהּ בְּפוּלְחָנָא נוּכְרָיָא בְּמַרְחַקְתְּהוֹן אַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹי
16 Zij maakten Hem boos met hun afschrikwekkendheden en met hun afgoden maakten ze Hem boos.	**תרגום ירושלמי [נ] (טז)** אקנון יתה במרחקתהון ובטעוותהון אכעוסו יתיה.
16 *Zij hebben Hem jaloers gemaakt*, zij veroorzaakten jaloersheid voor Hem door hun afgoden met hun afschrikwekkendheden maakten ze Hem boos.	**תרגום ירושלמי [ב] (טז) יקניאוהו** אַקְנוּן קֳדָמוֹי בְּטַעֲוָותְהוֹן בְּמֶרְחַקְהוֹן אַכְעִיסוּ יָתֵיהּ:
16 *Zij hebben Hem jaloers gemaakt*, zij hebben Zijn woede en Zijn jalouzie doen ontbranden,	**רש"י (טז) יקנאהו.** הִבְעִירוּ חֲמָתוֹ וְקִנְאָתוֹ:
Met gruweldaden – met afschuwelijke handelingen zoals bijslaap met een man en tovenarij, waarvoor de term gruwel wordt gebruikt.[99]	**בתועבת.** בְּמַעֲשִׂים תְּעוּבִים, כְּגוֹן מִשְׁכַּב זְכוּר וּכְשָׁפִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם תּוֹעֵבָה:
Zij hebben Hem jaloers gemaakt, met hun gedachten, zoals (Bresj. 11:6): *niet zal er voor hen iets onmogelijk zijn*.	**אבן עזרא (טז) יקנאהו** – במחשבתם, כמו: **לא יבצר מהם** (בראשית י"א:ו').
Met vreemden, met vreemde goden	**בזרים** – באלהים זרים.
Met gruweldaden, dat zijn afgodsbeelden	**בתועבת** – הם האלילים.
16 *Met gruweldaden hebben ze Hem gekrenkt*, zij ontstaken Zijn woede met gruwelen en monsterlijke gedragingen, zoals homosexuele handelingem en magische praktijken samengaand met gruwelen. Dit is de taal van Rasjie en zo staat het ook in Sifree, maar er is in dit lied alleen sprake van vermaning vanwege afgoderij. En het woord בזרים moet verbonden worden met (vers 15): *God, die hem maakte*, *Zij hebben Hem jaloers gemaakt met vreemde* goden alsof er staat 'andere goden.' En de betekenis van 'met gruweldaden' verwijst naar 'demonen,' namelijk door hun kinderen te verbranden met vuur voor andere goden; want dit is allemaal een gruwel voor Hem, zoals er gezegd is (Dev. 12:31): *want alles wat voor de Eeuwige een gruwel is, wat Hij haat, hebben zij voor hun goden gedaan. Zij hebben voor hun goden immers zelfs hun zonen en hun dochters met vuur verbrand*. En er staat geschreven (Jirm. 19:5 en 32:35): *wat Ik hun niet geboden had en niet gesproken heb. En in Mijn hart was het niet opgekomen dat zij deze gruweldaad zouden doen.*	**רמב"ן (טז) בתועבת יכעיסהו** הבעירו חמתו **בתועבות** ומעשים מכוערים כגון משכב זכר וכשפים שיש בהם תועבה לשון רש"י (רש"י על דברים ל"ב ט"ז), **וכן איתא בספרי** (האזינו שיח) **אבל** אין בשירה תוכחת אלא[100] עבודה זרה בלבד. וטעם **בזרים** נמשך אל אלוה עשהו (פ' ט"ו) **יקניאוהו** באלהים **זרים**, כלשון אלהים אחרים. וטעם **בתועבות** השדים, לשרוף את בניהם באש לאלהים אחרים, שכל זה מתועב לפניו, כמו שנאמר **כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם** (דברים י"ב ל"א) וכתיב **אשר לא צויתים ולא דברתי ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת** (ירמיהו י"ט:ה', ירמיהו ל"ב:ל"ה)[101]:
Met gruweldaden hebben ze Hem boos gemaakt, hetgeen tot gevolg had dat de Sjechina Jisrael heeft verlaten, zodat ze werden als de volkeren van de wereld.	**ספורנו (טז) בתועבות יכעיסוהו.** לגרום לשכינה שתסתלק מישראל להיות כגויי הארץ:

99 Vgl. b.v. Wajjikra 18:22, 20:13 en Dev. 18:10–12.

100 Andere versie רק.

101 Het laatste citaat is een samenvoeging van elementen uit de genoemde teksten, Jirm. 32:35: אשר לא צויתים ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת en ibid. 19:5: אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי.

17 Ze zullen offeren aan demonen, niet-god, goden die ze niet kenden, nieuwe die onlangs gekomen waren, waar jullie voorvaderen niet bang voor waren.	יז יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ לֹא שְׂעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם:
17 Zij offerden aan demonen zonder nut, geloofsobjecten, die zij niet kenden, nieuwe voorwerpen, pas gemaakt, waarmee jullie vaderen zich niet ophielden.	**תרגום אונקלוס (יז)** דַּבַּחוּ לְשֵׁידִין דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ דַּחְלָן דְּלָא יְדַעוּנִין חֲדַתָּן דְּמִקְרִיב אִתְעֲבִידָא דְּלָא אִתְעַסַּקוּ בְּהוֹן אֲבָהָתְכוֹן.
17 Zij offerden aan afgoden, die lijken op geesten, waarin niets nuttigs is, afgoden, die zij niet kenden, nieuwe geloofsobjecten, pas gemaakt, waarmee jullie vaderen zich niet ophielden.	**תרגום ירושלמי [א] (יז)** ידבחון לטעוון דמתילין לשדין דלית בהון מידעם דצרוך טעוון דלא ידעונון דחלן חדתן דמזמן קריב אתעבידא ולא איתעסקו בהון אבהתכון
17 Zij offerden voor afgoden, demonen, in wie geen substantie is, afgoden, die zij niet kenden, nieuwe, die nu juist geschapen zijn, waarmee jullie vaderen zich niet ophielden.	**תרגום ירושלמי [נ] (יז)** דבחו קדם טעוות שדיה דלית בהון ממש טעוון די לא חכמו יתהון חדתן אינון דמן כדון אתבריין דלא אתעסקו בהון אבהתכון.
17 *Zij offerden*, zij offerden aan demonen, in wie geen substantie is, afgoden, die zij niet kenden, nieuwe, die nu juist geschapen zijn, die jullie vaderen zich niet herinnerden.	**תרגום ירושלמי [ב] (יז) יזבחו** יְדַבְּחוּן לְשֵׁידָיָא דְּלֵית בְּהוֹן מַמָּשׁ טַעֲוָון דְּלָא חַכִּימוּ יַתְהוֹן חַדְתָּנִין מִן כְּדוּן אִתְבְּרוּן וְלָא אִידְכְּרוּן בְּהוֹן אֲבְהַתְכוֹן:
17 *Niet-god*, als zijn Targoem: waarin helemaal geen nut is, als er in hen enig nut was geweest, dan was de jalouzie niet dubbel geweest zoals nu (Sifree Dev. 318:13).	**רש"י (יז) לא אלה.** כְּתַרְגּוּמוֹ "דְּלֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ", אֶלָּא הָיָה בָּהֶם צְרוֹךְ לֹא הָיְתָה קִנְאָה כְּפוּלָה כְּמוֹ עַכְשָׁו (ספרי):
nieuwe die onlangs gekomen waren – zelfs de volkeren waren niet bekend met hen. Een heiden die hen zag zou zeggen, Dit is een Joods beeld (Sifree Dev. 318:14).	**חדשים מקרב באו.** אֲפִלּוּ הָאֻמּוֹת לֹא הָיוּ רְגִילִים בָּהֶם – גּוֹי שֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, הָיָה אוֹמֵר זֶה צֶלֶם יְהוּדִי:
Waar jullie voorvaderen niet bang voor waren; niet vreesden zij voor hen. Hun haar ging niet overeind staan vanwege hen. Het is normaal voor het haar van de mens om overeind te gaan staan vanwege een sterke angst. Zo wordt het uitgelegd in Sifree (Sifree Dev. 318:15). Maar men kan שערום ook verbinden met שעירים (Jesj. 13:21): *En שעירים zullen er rondspringen*,[102] שעירים zijn demonen: jullie voorvaderen maakten deze demonen niet.	**לא שערום אבתיכם.** לֹא יָרְאוּ מֵהֶם – לֹא עָמְדָה שַׂעֲרָתָם מִפְּנֵיהֶם, דֶּרֶךְ שַׂעֲרוֹת הָאָדָם לַעֲמֹד מֵחֲמַת יִרְאָה, כְּדִּ נִדְרַשׁ בְּסִפְרֵי. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד **שערום** לְשׁוֹן (ישעיה יג, כא) **וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם**, שְׂעִירִים הֵם שֵׁדִים, לֹא עָשׂוּ אֲבוֹתֵיכֶם שְׂעִירִים הַלָּלוּ:
Demonen, zoals (Wajj. 17:7): *aan de se'ieriem-demonen, waar zij als in hoererij achteraan gaan*. Rabbi Jitschak, de zoon van Mar Sjaoel legde uit *zij waren er niet bang voor* שערום is hier mee verwant.	**אבן עזרא (יז) לשדים** – כמו: **לשעירים אשר הם זונים** (ויקרא י״ז:ז׳). ור׳ יצחק בן מר שאול פירש **לא שערום** – מגזרתם.
De lamed in לשדים dient voor het woord zelf en voor het volgende; en zo is het bedoeld: לשדים ללא אלוה, 'aan demonen, aan niet-goden.' Maar naar mijn mening is dat niet nodig, want de betekenis ervan is: *voor de demonen*, die geen goden zijn. Ze worden שדים, *demonen*, genoemd net zoals de Emim,[103] vanwege de roof van de kennis, [en de betekenis is 'rovers van de kennis'].	למ״ד **לשדים** – מושך עצמו ואחר עמו. וכן הוא: **לשדים ללא אלוה.** ולפי דעתי: שאין צורך, רק פירושו **לשדים** שאינם אלהים, ויקראו שדים על טעם אימים משוד הדעת, [והטעם: שודדי דעת.]
Goden die ze niet kenden, en hoe konden ze denken dat het goden waren, terwijl ze dit niet wisten met kloppend bewijs. Dit is het woord *ze kenden niet*, ook niet door de traditie; en dit is het waarnaar *waar jullie voorvaderen niet bang voor waren* naar verwijst.	**אלהים לא ידעום** – ואיך חשבו שהם אלהים, ולא ידעו זה בראיה גמורה. וזאת מלת **ידעום**, שלא בהעתקה, וזאת היא **לא שערום אבותיכם.**
Nieuwe van onlangs, van voor enkele dagen, ze zijn niet oud. Zelfs jullie voorvaderen kenden hen niet.	**חדשים מקרוב** – מימים מעטים, אינם קדמונים, **אבותיכם לא ידעום.**
Zij waren bang voor hen. De verklaring: zij waren niet bang voor hen, שערו, gerelateerd aan וישתער, (Daniël 11:40): *hij zal op hem aanstormen*. Het is vergelijkbaar in betekenis met (Ijjov 4:15): *de haren rezen mij te berge*. Het is ook na verwant aan סערה, *storm*, ook al is dat met een samech.	**שערום** – פירוש: לא שערו מהם, מגזרת: **וישתער עליו** (דניאל י״א:מ׳), כטעם: **תסמר שערת בשרי** (איוב ד׳:ט״ו). וקרוב מגזרת: סערה, ואם הוא בסמ״ך.

102 De vertaling van שעירים verschilt, Italie geeft vier verschillende woorden שעיר a) harig, a) bok, geit, c) woudgod, duivel, d) regenvlaag; de eerste drie zijn natuurlijk hetzelfde woord: bokken, geiten worden nogal eens als harig omschreven en de duivel, woudgod, is de bekende satyr met bokkepoten; de laatste betekenis hebben we in vers 2 ontmoet.

103 De Emim worden genoemd in Dev. 2:10, van geweldige statuur, en hun naam wordt gerelateerd aan אימה, *vrees, schrik*

En zo ook (Jirm. 10:20): *Mijn kinderen zijn bij Me weggegaan*, ze zijn van mij weggegaan; (Jirm. 20:7): *U bent mij te sterk geworden en U hebt overwonnen*; U bent sterker geworden dan ik. En dus is de betekenis: zij waren niet bang voor hen.

17 *Waar jullie voorvaderen niet bang voor waren*, te verbinden met (Wajj. 17:7): *aan de se'ieriem-demonen, waar zij als in hoererij achteraan gaan*.

17 *Ze offerden aan demonen, die niet-god zijn*, en ik heb dat al uitgelegd (nl. sub Wajjikra 17:7).

17 *Aan demonen*, dit verwijst naar de verwoesters van de kundigheid van de mens, die demonen (verwoesters) genoemd worden.

Zij kenden hen niet, over de Heilige, gezegend zij Hij, wordt gezegd (Sjemot 2:25): *God merkte op*, (Sjemot 3:7): *want Ik ken hun lijden*. Maar die afschuwelijkheden kennen hen niet in hun narigheid, en ze helpen hen er niet uit; en waarom kennen ze hen niet? Omdat ze *nieuw* zijn, en *onlangs gekomen*, onlangs heeft zijn maker het gevormd.

Jullie voorvaderen waren er niet bang voor, jullie voorvaderen maakten zich niet druk om hen, ze waren niet bang voor hen; een uitdrukking voor hem die de overtreding bestraft, wat wij vertalen met: stormachtig.

17 *Aan demonen, niet-god*, die niet eeuwigdurend zijn, zoals onze wijzen zeggen aangaande demonen: ze sterven net zoals de mensenkinderen.[105]

Goden die ze niet kenden, nieuwe die onlangs gekomen waren, wanneer ze een of andere soort aantreffen, waarvan ze het bestaan daarvoor niet kenden, dan meenden zij dat er speciaal daarvoor een oeroude oorzaak moest zijn en dat gingen ze dan dadelijk vereren.

וכן: **בני יצאוני** (ירמיהו י׳:כ׳) – **יצאו ממני. חזקתני ותוכל** (ירמיהו כ׳:ז׳) – חזקת ממני. והנה טעמו: לא פחדו מהם.

רשב"ם (יז) לא שערום – לשון **לשעירים אשר הם זונים אחריהם** (ויקרא י״ז:ז׳).

רמב"ן (יז) יזבחו לשדים לא אלה פירשתיו (ויקרא י"ז ז'):

חזקוני (יז) לשדים על שם ששודדים[104] דעתו של אדם נקראו שדים.

לא ידעום – בהקב״ה נאמר **וידע אלהים** (שמות ג׳:ז׳), **כי ידעתי את מכאוביו** (שמות ג׳:ז׳) אבל הם התועבות לא ידעום בצרתם ולא יעזבו להם ולמה לא ידעום שהם **חדשים** – **ומקרוב באו** – תמול פסלו יוצרו.

לא שערום אבתיכם – לא פקדום אבותיכם ולא חששו בהם, לשון פוקד עון דמתרגמינן מסער.

ספורנו (יז) לשדים לא אלוה. שאינם נצחיים, כמו שאמרו ז"ל על השדים, שהם מתים כבני אדם.

אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו. כשהיו רואים איזה מין מן הנמצאות שלא ידעו מציאותו קודם לכן היו חושבים שיהיה לו איזה מסבב קדמון מיוחד אליו, והיו עובדים אותו:

104 Het woord שודדים komt éénmaal voor in Tenach (Jirm. 51:48): וְרִנְּנוּ עַל־בָּבֶל שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְכֹל אֲשֶׁר בָּהֶם כִּי מִצָּפוֹן יָבוֹא־לָהּ הַשּׁוֹדְדִים נְאֻם־יְהוָה *hemel en aarde en al wat daarin is, zullen juichen over Bavel, want vanuit het noorden zullen de verwoesters eropaf komen, is een uitspraak van de Eeuwige*; men lette op de hemel en de aarde die hiervan getuigen zullen zijn.

105 Talmoed Bavli Chagiga 17b (aangaande demonen): ושלשה כבני אדם אוכלין ושותין כבני אדם פרין ורבין כבני אדם ומתים כבני אדם En op drie manieren zijn ze als mensen, ze eten en drinken als mensen, ze planten zich voort als mensen en ze sterven als mensen.

18 Aan de Rots die je voortbracht dacht je niet, en je vergat de God die je baarde.	**יח** צ֣וּר יְלָדְךָ֔ תֶּ֖שִׁי[106] וַתִּשְׁכַּ֥ח אֵ֖ל מְחֹלְלֶֽךָ׃
18 De aanbidding van de Machtige die jullie geschapen heeft vergat je en de dienst van God die je gemaakt heeft verzaakte je.	**תרגום אונקלוס (יח)** דַּחְלַת תַּקִּיפָא דִּי בְרָאָךְ אִתְנְשֵׁיתָא שְׁבַקְתָּא פּוּלְחַן אֱלָהָא דְּעָבְדָךְ׃
18 De aanbidding van de Machtige die jullie geschapen heeft vergaten jullie; en jullie dachten niet meer aan het Woord van de God, die jullie maakte met zovele holtes.	**תרגום ירושלמי [א] (יח)** דַּחְלַת תַּקִּיפָא דִּבְרָא יַתְכוֹן אִתְנַשְׁתּוּן וְאַנְשֵׁיתוּן מֵימַר אֱלָהָא דְּעָבַד יַתְכוֹן מְחִילִין מְחִילִין
18 De Machtige die jullie geschapen heeft verzaakten en jullie vergaten het Woord van de God die jullie vervolmaakt heeft en jullie maakte met zovele holtes.	**תרגום ירושלמי [נ] (יח)** תקיפה די ברה יתכון שבקתון ואשיתון ית ממר אלהה די שכלל יתכון ועבד יתכון מחילין מחילין.
18 *De Rots*, de Machtige die jullie geschapen heeft vergaten jullie; en jullie verzaakten het Woord van de God die jullie schiep en jullie maakte met zovele holtes.	**תרגום ירושלמי [ב] (יח) צור** תַּקִּיף דְּבְרָא יַתְכוֹן אַנְשֵׁיתוּן וּשְׁבַקְתּוּן מֵימַר אֱלָהָא דִּבְרָא יַתְכוֹן וְעָבַד יַתְכוֹן מַחֲלִין מַחֲלִין:
18 *Je dacht niet,* je vergat, maar onze rabbijnen verklaren, steeds wanneer Hij komt om jullie goed te doen, maken jullie Hem boos en verzwakken jullie Zijn kracht, zodat Hij jullie geen goed kan doen (Sifree Dev. 319:3). *God die je baarde*, die je uit de baarmoeder deed komen, dezelfde term als (Teh. 29:9): *laat de hinden jongen voortbrengen*, en (Teh. 48:7): *pijn als van een barende vrouw.*	**רש"י (יח) תשי**. תִּשְׁכַּח. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּשֶׁבָּא לְהֵיטִיב לָכֶם אַתֶּם מַכְעִיסִין לְפָנָיו וּמַתִּישִׁים כֹּחוֹ מִלְּהֵיטִיב לָכֶם (ספרי): **אל מחללך**. מוֹצִיאֲךָ מֵרֶחֶם, לְשׁוֹן (תהלים כט) **יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת**, (תהלים מ"ח) **חִיל כַּיּוֹלֵדָה**:
18 *Aan de Rots die je voortbracht dacht je* niet. De profeet sprak en hij verwonderde zich: hoe kan je degene, *die je voortbracht*, *vergeten*. En je diende nieuwe [goden], naast deze *Rots die je voortbracht*, zoals (Jesj. 51:1): *naar de Rots waaruit jullie gehakt zijn*, alsof het [volk] eruit voortkwam, want alles bestaat door de macht van de Naam, zoals (Jesj. 44:24): *die uit Mijzelf de aarde heeft uitgespreid.* Het is verbazingwekkend dat er mensen zijn die dwalen in het hart, vanwege de tekst (Teh. 2:7): *Ik heb je heden gebaard*. Men heeft dit bijbelvers vergeten.	**אבן עזרא (יח) צור ילדך** – דבר הנביא ותמה: איך **שכחת** אשר **ילדך**, ועבדת חדשים עם זה **צור ילדך**, כמו: **אל צור חוצבתם** (ישעיהו נ"א:א'). כאילו ממנה היה, כי הכל בגבורת השם הוא, כמו: **רקע הארץ מאתי** (ישעיהו מ"ד:כ"ד). והתימה מתועי לב בעבור: **אני היום ילדתיך** (תהלים ב':ז'), ושכחו זה הכתוב.
תִּשִׁי, *daar dacht je niet aan*, is gerelateerd aan (Jesj. 44:21): תנשני, *je zult door Mij niet vergeten worden*. De verdwenen stomme letter na de taw is in de plaats van een dagesj ter vervanging van de assimilatie; en de jod is de oorspronkelijke klank, zoals ook in (Jirm. 18:23): אל תִּמְחִי[107], *delg niet uit*. Beide woorden hebben de klemtoon op de voorlaatste lettergreep, om het verschil tis mannelijk en vrouwelijk te verduidelijken bij werkwoorden die de stomme he als laatste letter hebben. Maar de juiste gedachte is dat de jod overbodig is, want dit gaat volgens de regel van (Misjle 4:5): אל תט *keer je niet af*.	**תשי** – כמו: **תנשני** (ישעיהו מ"ד:כ"א), והנח הנעלם אחר התי"ו, תחת הדגש שהוא חלף הבלוע, והיו"ד הוא היסוד, וכן: **אל תמחי** (ירמיהו י"ח:כ"ג). ובאו שניהם מלעיל, להפריש לשון זכר לנקבה בפעלים שהאות האחרון הוא נח. והנכון: כי היו"ד נוסף, והוא על משפט **ואל תט** (משלי ד':ה').
[En rabbi Jehoeda Chajjoeg zei: het lijkt alsof er twee kanten aan zijn, de ene dat het te verbinden is met de wortel נשה, de tweede is dat het gaat volgens de verbuiging van היה en חיה, dat betekent dat het is als (Echa 3:37): *hij zei en zij was*, en ook (Mel. i 20:32): *laat haar leven*.	[ור' יהודה חיוג אמר: שנראה לו על שני פנים. האחד – מגזרת: נשה, והשני – על בנין היה וחיה, והטעם: שיהיה כמו: **אמר ותהי** (איכה ג':ל"ז), גם **תחי** (מלכים א כ':ל"ב). ובספרו תרגמנוהו.]
Hij die je baarde, net zoals *Hij bracht je voort*. Let op, God is machtig en krachtig als een Rots. Het is mogelijk dat מחוללך te verbinden is met חיל, 'angst, ontzetting' (Jesj. 26:17): *de zwangere vrouw ... heeft pijn*, want zo staat het geschreven [en ook (Teh. 29:9): *Hij doet de hinden baren*].	**מחוללך** – כמו: **ילדך**. והנה אל שהוא גבור ותקיף כמו: צור. ויתכן להיות **מחוללך** – מגזרת: מחיל, כי **הרה תחיל**, כי כן כתוב (ישעיהו כ"ו:י"ז). [וכן: **יחולל אילות** (תהלים כ"ט:ט').]
18 *Die je voortbracht*, zoals (Bresj. 10:26): *en hij bracht Almodad voort*, alsof er een hif'il staat: hij werd de vader van....	**רשב"ם (יח) ילדך** – כמו: **ילד את אלמודד** (בראשית י':כ"ו), **כמו**: הוליד.
Je dacht er niet aan, je vergat, van נשה, zoals (citaat samengesteld uit Misjle 4:5 en id. 7:25): *neige je niet naar haar wegen*; waarbij תט	**תשי** – תשכח, מן נשה, כמו: **אל תט אל דרכיה** (השוו משלי ד':ה', ז':כ"ה) – מן נטה. והיו"ד **בתשי**

106 Volgens sommigen qal impf. van שׁיה, v.a. qal van נשׁה, volgens weer anderen hif. van het laatste verbum, volgens velen tekst corrupt.
107 תִּמחי, hif'il impf. van de wortel מחה; de afsluitende י moet een restant van de slotconsonant zijn, de vorm is 2e p. sg. m.!

afgeleid is van נטה. De jod in תשי als de jod in תמחי (Jirm. 18:23): *verwijder niet uit Uw zicht*, waar תמחי staat voor תמחה.

18 *De Rots die je voortbracht*, die je deed voortkomen zoals (Bresj. 10:24): *hij bracht Sjalach voort ... hij bracht Ever voort*. [108]

Je dacht niet, de jod in תשי is vergelijkbaar met de jod in (Jirm. 18:23) תמחי; in plaats van אל תמחי was אל תמח voldoende geweest.[109]
Hij die je baarde. Hij bracht je uit Egypte met dansen en liederen.[110]
18 *Aan de Rots die je voortbracht dacht je niet*, en ook jij Jesjoeroen, de geleerden, door je te wenden naar de geneugten vergat je je wijsheid en je kennis van Zijn grootheid.

En je vergat de God die je baarde, die jouw volk zo goed behandelde; zoals men zegt (Jesj. 51:12-13): *Ik, Ik ben het Die jullie troost. ... en dat je de Eeuwige vergeet, Die je gemaakt heeft, Die de hemel uitgespannen heeft*.
18 *Aan de Rots die je voortbracht dacht je niet*, hieruit volgt dat de Heilige, gezegend zij Hij, Rots genoemd wordt.[111]

כמו: יו"ד **מלפניך אל תמחי** (ירמיהו י"ח:כ"ג) **כמו:** אל תמחה.
חזקוני (יח) צור ילדך הוליד כמו **ילד את שלח ילד את עבר.**
תשי היו"ד שבתשי כיו"ד מאל תמחי שהוא כמו אל תמח.

מחללך מוציאך ממצרים במחולות ושירים.

ספורנו (יח) צור ילדך תשי. וגם אתה ישורון, המעיין, בפנותך אל התענוגים, תנשה חכמתך וידיעתך בגדלו.
ותשכח אל מחוללך. שהיטיב עמך, כאמרו **אנכי אנכי הוא מנחמכם ותשכח ה' עושך נוטה שמים** כו' (ישעיהו נ"א:י"ב-י"ג).
תורה תמימה (יח) צור ילדך תשי. מכאן שהקב"ה נקרא צור. (ברכות ו' ב')

108 Chizkoeni wijst erop dat hier een qal-vorm wordt gebruikt, als in de aangehaalde tekst uit Bresjiet, terwijl de qal eerder met een vrouw als subject wordt gebruikt, terwijl de hif'il eerder een man als onderwerp heeft.
109 Een niet goed verklaarde vorm, vgl. Gesenius-Kautzsch-Cowley, § 75 ii.
110 מחללך is af te leiden van een wortel חלל, terwijl מחולות gerelateerd is aan een wortel חול.
111 Talmoed Bavli Berachot 5b: **ואין צור אלא הקדוש ברוך הוא שנאמר צור ילדך תשי.**

19 En de Eeuwige zag het, en Hij verwierp uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters.	יט וַיַּ֤רְא יְהוָה֙ וַיִּנְאַ֔ץ מִכַּ֥עַס בָּנָ֖יו וּבְנֹתָֽיו׃

19 Het werd geopenbaard voor de Eeuwige en Zijn woede nam toe omdat zijn zoons en dochters woede uitlokten voor Hem.

תרגום אונקלוס (יט) וּגְלֵי קֳדָם יְיָ וּתְקֵיף רוּגְזֵיהּ מִדְּאַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹהִי בְּנִין וּבְנָן.

19 Het werd geopenbaard voor de Eeuwige, en er was woede van voor Hem vanwege het feit dat zijn geliefde kinderen, die met Zijn naam zonen en dochters genoemd worden voor Hem woede hadden opgewekt.

תרגום ירושלמי [א] (יט) וּגְלֵי קֳדָם יְיָ וַהֲוָה רְגַז מִן קֳדָמוֹי מִן דְּאַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹי בְּנַיָּא חֲבִיבַיָּא דְּאִתְקְרִיוּ עַל שְׁמֵיהּ בְּנִין וּבְנָן

CHet werd geopenbaard voor de Eeuwige, want er was woede voor Hem vanwege het provocerende gedrag waarmee Zijn volk, de kinderen van Jisrael, zij die Hem waren als zoons en dochters, hem getergd had.

תרגום ירושלמי [ג] (יט) וגלי קדם ייי ארום הוה רגוז מן כעסה די אכעסו יתיה עמה בני ישראל דהוון חביבין עלוי היך בנין והיך בנן.

19 *En Hij zag*, het werd geopenbaard voor de Eeuwige, en er was woede vanwege het provocerende gedrag waarmee de geliefde kinderen Hem getergd hadden, zij die Hem geliefd waren als zoons en dochters.

תרגום ירושלמי [ב] (יט) **וירא** וּגְלֵי קֳדָם יְיָ וַהֲוָה רְגַז מִן כַּעֲסָא דְּאַכְעִיסוּ יָתֵיהּ בְּנַיָּא חֲבִיבַיָּא דַּהֲווֹ חֲבִיבִין עֲלוֹי הֵיךְ בְּנִין וְהֵיךְ בְּנָן׃

Hij verwierp, nl. hen. [Ook staat er zo geschreven (Koh. 12:5): en de amandelboom zal bloeien.[112]] Maar misschien is het een onovergankelijk werkwoord.

אבן עזרא (יט) **וינאץ** – אותם. [גם כן כתוב **וינאץ השקד** (קהלת י״ב:ה׳).] או הוא פועל עומד: **בניו ובנותיו**. אנשים ונשים כי גם קטרו לעבודה זרה.

Zijn zonen en dochters, mannen en vrouwen, want zijn offerden ook aan de afgoden.

19-20 *Zijn zonen en Zijn dochters*, *kinderen waarin geen trouw is*, zoals boven gezegd: *Zijn kinderen – hun schandvlek*.

רשב"ם (יט-כ) **בניו ובנותיו, בנים לא אמון בם** – כאמור למעלה: **בניו מומם** (דברים ל״ב:ה׳).

19 *Uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters,* de Schrift vermeldt hier de dochters, wat niet gebruikelijk is, zoals de tekst boven luidt (vers 5): *niet-Zijn-zonen*; en zo overal waar zij ‘de zonen’ vermeldt, zijn de dochters daarin mede bedoeld. Echter, dit is één van de toespelingen, nl. dat in de generatie van de vernietiging de goddeloosheid van de vrouwen en hun zonden zeer groot zal zijn, door Hem boos te maken, want ze klampten zich in hoge mate vast aan afgoderij, en zij verleidden de mannen tot afgoderij, zoals ook uitgelegd wordt in de woorden van Jirmejahoe (Jirm. 44:15): *Toen antwoordden al de mannen die wisten dat hun vrouwen reukoffers brachten aan andere goden, en al de vrouwen die daar stonden, een grote menigte*. En zij waagden het zich kerend tegen de profeet om hem te zeggen (Jirm. 44:17): *wij zullen beslist alle dingen doen die uit onze mond zijn uitgegaan, door reukoffers te brengen aan de koningin van de hemel*. En verder staat daar uitgelegd (Jirm. 44:8): *door Mij boos te maken met de werken van uw handen, door reukoffers te brengen aan andere goden*, en ook nog (Jirm. 44:9): *Zijn jullie de slechte daden van jullie vaderen vergeten, de slechte daden van de koningen van Juda, de slechte daden van zijn vrouwen, jullie slechte daden en de slechte daden van jullie vrouwen*. En in Jechezkel wordt gezegd (Jechez. 8:13-14): *je zult nog meer grote gruweldaden zien die zij doen. Toen bracht Hij mij bij de ingang van de poort van het huis van de Eeuwige ..., en zie, daar zaten vrouwen die de Tammoez beweenden.*

רמב"ן (יט) **מכעס בניו ובנתיו** הזכיר הכתוב הבנות בכאן שלא כמנהג כאשר אמר למעלה **לא בניו** (דברים ל"ב:ה') וכן בכל מקום יזכיר הבנים והבנות הן בכלל אבל זה מרמזותיו כי יהיה בדור החורבן רשע הנשים ופשעיהם גדול מאד להכעיסו כי היו נצמדות לע"ז ביותר והן שמפתות את האנשים לעבדה כאשר מפורש בדברי ירמיהו **ויענו כל האנשים היודעים כי מקטרות נשיהם לאלהים אחרים וכל הנשים העומדות קהל גדול** (ירמיהו מ"ד ט"ו) והן שהעיזו פניהם בנביא לאמר לו **עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים** (שם פסוק י"ז) וכתוב עוד שם (דברים ל"ב:ה') מפורש להכעסני במעשי ידיכם לקטר לאלהים אחרים וכתוב עוד שם (דברים ל"ב:ט') השכחתם את רעות אבותיכם ואת רעות מלכי יהודה ואת רעות נשיו ואת רעותיכם ואת רעות נשיכם וביחזקאל (ח יג יד) נאמר **עוד תשוב תראה תועבות גדולות אשר המה עושים ויבא אותי אל פתח שער בית ה'** וגו' **והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז**:

19 *En Hij verwierp uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters*, nadat Hij geen succes had gehad met hun perfectie in het land, koos Hij een derde manier, namelijk hen te zuiveren in de diaspora. En Hij kastijdde hen en was zijn zonen en dochters zat; Hij had geen medelijden met kinderen, noch voor de eer van de dochters.

ספורנו (יט) **וינאץ מכעס בניו ובנותיו**. ואחר שלא השיג שלמותם בארץ, בחר שלישית לצרפם בגלות. ובזה ומאס בכעסו את בניו ואת בנותיו, לא רחם על הקטנים ולא על כבוד הבנות.

112 De vorm וינאץ in Kohelet wordt tegenwoordig afgeleid van de wortel נצץ.

19 *Uit boosheid* etc., Jehoeda bar Nachmani legt uit: *En de Eeuwige zag het, en Hij verwierp uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters*, de generatie van wie de vaders de Heilige, gezegend zij Hij, verwerpen, bij hen komt Zijn woede over hun zonen en hun dochters, ook al zijn ze nog jong.[113]

תורה תמימה (יט) מכעס וגו'. דרש יהודה בר נחמני, **וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו**, דור שאבות מנאצים להקב"ה כועס על בניהם ועל בנותיהם כשהם קטנים. (כתובות ח' ב')

113 Talmoed Bavli Ketoevot 8b: יהודה בר נחמני ... פתח ואמר **וירא ה׳ וינאץ מכעס בניו ובנותיו** דור שאבות מנאצים להקדוש ברוך הוא כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים.

כ וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם אֶרְאֶה מֶה אַחֲרִיתָם כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה בָּנִים לֹא־אֵמֶן בָּם׃

20 En Hij zei: Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen, Ik zal zien wat hun einde is, want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid, kinderen in wie geen trouw is te vinden.

20 En Hij zei: Ik zal Mijn Sjechiena van hen verwijderen; het is bekend geworden voor Mij wat hun einde zal zijn. Want zij zijn een generatie die verandert, kinderen waarin geen trouw is.

20 En Hij zei: Ik zal zeker van hen wegnemen Mijn gunstige Aanwezigheid; en het zal gezien worden wat hun einde zal zijn, want ze zijn want ze zijn een pervers geslacht, kinderen waarin geen trouw is.

20 En Hij zei: Ik zal Mijn gunstige Aanwezigheid van hen afwenden, Ik zal zien wat het einde van hun toekomst is, want ze zijn een geslacht van perverselingen, kinderen waarin geen trouw is.

20 *En Hij zei*, En Hij zei: Ik zal zeker Mijn gunstige Aanwezigheid van hen afwenden, Ik zal zien wat het einde van hun toekomst is, want ze zijn een geslacht van perverselingen, kinderen waarin geen trouw is.

20 *Wat hun einde is* – wat hen overkomt in hun einde.

Een geslacht vol onbetrouwbaarheid - ze veranderen Mijn goedwillendheid in boosheid.

In wie geen trouw te vinden is, Mijn opleidingen zijn niet te herkennen in hen, want Ik heb hen de goede weg onderwezen, maar zij zijn ervan afgeweken.

Trouw heeft dezelfde functie als (Esther 2:7): *hij was opvoeder*, nourriture in de volkstaal. Een andere uitleg: *trouw* heeft dezelfde betekenis als אמונה, trouw, als de targoem. Ze zeiden bij Sinaj ‘we zullen het doen en we zullen luisteren, maar in korte tijd braken ze hun belofte en maakten ze het kalf (Sifree Dev. 320:6).

20 *En Hij zei*, de Naam tot Zijn hart of tot de engelen.

Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen, zo naar menselijk taalgebruik; en zo ook (Jesj. 1:15): *Ik zal Mijn ogen voor jullie verbergen*. Dat betekent: wanneer ze Mij zoeken zullen ze geen hulp vinden.

Ik zal zien wat hun einde is. Er zijn mensen die zeggen: Ik zal mijn gelaat voor hen verbergen, omdat Ik zie wat zij uiteindelijk zullen doen. Maar de juiste opvattig is naar de letterlijke betekenis: totdat Ik zal zien wat ze zullen doen wanneer hun narigheid overkomt.

Want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid, dit is te verbinden met: *Ik zal mijn gelaat verbergen*.

Onbetrouwbaarheid. Zij keerden zich af om goden te dienen behalve Mij, terwijl ze toch Mijn kinderen waren, wanat Ik had hen gebaard. Kijk, er is geen betrouwbaarheid in hen; het is een zelfstandig naamwoord, of eventueel een bijvoeglijk naamwoord: want er is onder hen geen betrouwbaar man. We vinden immers (Teh. 12:2): *want trouwe mensen zijn er niet*, parallel met *vroom*, en ook (Jesj. 26:2): [het volk] dat de trouw bewaart.

20 *En Hij zei*, nl. de Eeuwige, bij zichzelf of tot de engelen: *Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*, in de stijl van menselijke taal, zoals (Jesj. 1:15): *Ik verberg Mijn ogen voor jullie*, dat betekent dat wanneer men Mij zoekt, men Mij niet vindt. *Ik zal zien wat hun einde is*, sommigen zeggen: Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen, omdat Ik zie wat zij zullen doen aan het einde. Maar de juiste interpretatie is in overeenstemming met zijn eenvoudige

תרגום אונקלוס (כ) וַאֲמַר אֲסַלֵּיק שְׁכִינְתִּי מִנְּהוֹן גְּלֵי קֳדָמַי מָא יְהֵי בְּסוֹפְהוֹן אֲרֵי דָרָא דְּאַשְׁנִי אִנּוּן בְּנַיָּא דְּלֵית בְּהוֹן הֵימָנוּ׃

תרגום ירושלמי [א] (כ) וַאֲמַר מְפַלְּגָא אֵיפְלִיג אַפֵּי רְעוּתִי מִנְּהוֹן נֶחְמֵי מַה יֶהֱוֵון בְּסוֹפֵיהוֹן אֲרוּם דַּר דְּהַפְכִינָן הִינּוּן בְּנִין דְּלֵית בְּהוֹן הֵימְנוּתָא

תרגום ירושלמי [נ] (כ) ואמר אהפוך אפי רעותי מנהון אחמי מה יהווי בסוף אחריותהון ארום דר תהפכנין אנון בנין דלית להון היימנו.

תרגום ירושלמי [ב] (כ) ויאמר וַאֲמַר מֵיפַךְ אַפֵּיךְ אַפֵּי רַעֲוָתִי מִנְּהוֹן אַחְמֵי מַה הֲוֹוֹ בְּאַחֲרִיוּתְהוֹן אֲרוּם דַּר תַּהֲפָּכִינוּן אִינּוּן בְּנִין דְּלֵית בְּהוֹן הֵימָנוּ׃

רש"י (כ) מה אחריתם. מַה תַּעֲלֶה בָהֶם בְּסוֹפָם׃

כי דור תהפכת המה. מְהַפְּכִין רְצוֹנִי לְכַעַס׃

לא אמן בם. אֵין גְּדוּלַי נִכָּרִים בָּהֶם, כִּי הוֹרִיתִים דֶּרֶךְ טוֹבָה וְסָרוּ מִמֶּנָּה׃

אמן. לְשׁוֹן **וַיְהִי אֹמֵן** (אסתר ב'), נורריטור"ה בְּלַעַז; דְּ"אַ – **אמן** לְשׁוֹן אֱמוּנָה, כְּתַרְגּוּמוֹ, אָמְרוּ בְּסִינַי נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע וּלְשָׁעָה קַלָּה בִּטְּלוּ הַבְטָחָתָם וְעָשׂוּ הָעֵגֶל (ספרי)׃

אבן עזרא (כ) ויאמר. השם אל לבו או אל המלאכים׃

אסתירה פני מהם – כדרך לשון בני אדם, וכן: **עיני מכם** (ישעיהו א׳:ט״ו) והטעם, כאשר יבקשוני לא ימצאו עזר.

אראה מה אחריתם – יש אומרים: אני אסתיר פני מהם, בעבור שאני רואה מה יעשו באחרונה. והנכון כמשמעו: עד **שאראה מה** יעשו בהצר להם.

כי דור תהפכת המה – דבק עם: **אסתירה פני**.

תהפכת – שנהפכו לעבוד לאלהים זולתי, והם היו בני, כי אנכי ילדתים. והנה אין **אמונה** בהם, והוא שם, או תואר, כי אין בם איש אמונים. כי מצאנו: **כי פסו אמונים** (תהלים י״ב:ב׳) כנגד **חסיד**, גם: **שומר אמונים** (ישעיהו כ״ו:ב׳).

רמב"ן (כ) ויאמר ה' אל לבו או אל המלאכים **אסתירה פני מהם** כדרך לשון בני האדם וכן **אעלים עיני מכם** (ישעיהו א׳:ט״ו). והטעם כי כאשר יבקשוני לא ימצאוני.[115] **אראה מה אחריתם** יש אומרים: אני אסתיר את פני מהם, בעבור שאני רואה מה יעשו באחרונה. והנכון שהוא כמשמעו

עד **שאראה מה** יעשו בצר להם. דברי ר׳ אברהם. ואין טעם **ויאמר** רק המחשבה והרצון לפניו לעשות כן, כדרך **ויאמר אלהים** במעשה בראשית וכבר פירשתי (רמב״ן בראשית א׳:ג׳) **וטעם פני** על דרך האמת פירשתיו (רמב״ן שמות ג׳:ב׳, שמות כ׳:ב׳) והנה **אסתירה פני** שאסלק שכינתי. וטעם **אראה מה אחריתם** כטעם **ארדה נא ואראה** (בראשית י״ח:כ״א), וכבר פירשתיו **כי דור תהפכת המה** ולא יעמדו בפני. **בנים לא אמן בם** כי אין להם אומן ומגדל, והמשכיל יבין.

והנה עד הנה בשירה זו משה ישיר בה והוא מדבר בלשון עצמו, ומן הכתוב הזה ואילך שהזכיר **וירא ה׳ וינאץ** וגו׳ **ויאמר אסתירה פני** כולם דברי השם הנכבד: **הם קנאוני כעסוני** (דברים ל״ב:כ״א) וכל השירה כן:

חזקוני (כ) אסתירה פני מהם – ומתוך כך **אראה מה אחריתם** – מה יועיל להם העבודה זרה שבחרו.

כי דור תהפכת המה – אתמול אמרו **כל אשר דבר י״י נעשה ונשמע** (שמות כ״ד:ז׳) והיום אמרו לעגל **אלה אלהיך ישראל** (שמות ל״ב:ד׳).

ספורנו (כ) אסתירה פני מהם. מן הבנים והבנות.

אראה מה אחריתם. רואה אני שאין בהם תקות תשובה באחרית.

כי דור תהפוכות המה. הפכו להם לב אחר, נוטה מדרכי האל יתברך.

בנים לא אמון בם. שלא למדו מאבותם דבר אמתי.

תורה תמימה (כ) כי דור תהפכות. רבי מאיר הוי מדייק בשמא, מעשה ופגע באדם אחד שהיה שמו כידור, אמר, ש"מ אדם רשע הוא, דכתיב **כי דור תהפכות המה**. (יומא פ"ג ב')

בנים לא אמן בם. תניא, רבי מאיר אומר, אפילו בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום נקראו לו בנים, שנאמר **בנים לא אמון בם**.(קדושין ל"ו א')

betekenis: totdat *Ik zal zien wat* ze zullen doen als het hen benauwd wordt. Dit zijn de woorden van r. Avraham. Echter, de betekenis van *en Hij zei* is niet anders dan de gedachte en de wil voor Hem om zo te handelen, zoiets als (Bresj. 1 passim): *en God zei* tijdens het schepingsgebeuren, en ik heb dat al eerder uitgelegd (Ramban ad Bresj. 1:3). En de betekenis van *Mijn gelaat* op kabbalistische wijze heb ik al gegeven (Ramban ad Sjemot 3:2, ibid. 20:2); kijk *Ik zal Mijn gelaat verbergen* is: Ik zal Mijn goddelijke aanwezigheid verwijderen. En de betekenis van *Ik zal zien wat hun einde is* is als de betekenis van (Bresj. 18:21): *Ik zal afdalen en zien*, en dat heb ik al uitgelegd. *Want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid*, en ze kunnen geen stand houden voor Mijn gelaat. *Kinderen in wie geen trouw is te vinden*, want ze hebben geen verzorger en geen opvoeder. De gestudeerde[114] zal het begrijpen.

Kijk, tot hier in dit lied zong Mosje het en hij sprak voor zichzelf, maar vanaf dit vers en verder, waar de Schrift vermeldt: *En de Eeuwige zag het, en Hij verwierp ... Ik zal Mijn gelaat verbergen* zijn het allemaal de woorden van de geëerde Naam: *ze hebben Mij jaloers gemaakt ..., ze hebben Mij boos gemaakt*, en zo het hele lied.

20 *Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*,en op die manier *zal Ik zien wat hun einde is*. Wat voor nut de afgodendienst, die zij verkozen hebben, voor hen heeft.

Want zij zijn een geslacht vol onbetrouwbaarheid. Gisteren zeiden ze nog (Sjemot 24:7): *alles wat de Eeuwige zegt dat zeullen we doen, en ernaar luisteren*. En vandaag zeggen ze over een kalf (Sjemot 32:4): *dit is je god, Jisrael.*

20 *Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*, voor de zonen en de dochters.

Ik zal zien wat hun einde is, Ik zie dat er bij hen geen hoop op is dat ze zich ten laatste bekeren.

want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid, zij keerden het hart af, geneigd om afstand te nemen van de wegen van God, gezegend zij Hij.

Kinderen in wie geen trouw is te vinden, want ze leerden niet van hun vaderen de zaak van Mijn waarheid.

20 *Want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid*, r. Meïer legde een naam precies uit. Er is een verhal dat hij iemand ontmoette die Kidor heette, waarop hij zei: hij moet wel een goddeloos man zijn want er is geschreven: *want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid*.[116]

Kinderen in wie geen trouw is te vinden, er is geleerd: r. Meïer zegt: zelfs in een tijd dat Jisrael de wil van de Plaats niet doet wordt het nog ‘kinderen’ genoemd, want er is gezegd: *kinderen in wie geen trouw is*.[117]

114 Degene die kabbala heeft gestudeerd.

115 Andere versie: ימצאו עזר.

116 Voor het verhaal over Kidor zie appendix

117 Talmoed Bavli Kisddoeshin 36a: רבי מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים שנאמר (ירמיהו ד׳ כ"ב) **בנים סכלים המה** ואומר **בנים לא אמן בם** ואומר (ישעיהו א׳ ד׳) **זרע מרעים בנים משחיתים** ואומר (הושע ב׳ א׳) **והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי** R. Meïer zegt: langs de ene of de andere kant, jullie worden zonen genoemd, want er is gezegd (Jirm 4:22): *Verstandeloze kinderen zijn het*, en de Schrift zegt: *kinderen in wie geen trouw is*, en verder (Jesj. 1:4): *nageslacht van kwaaddoeners, kinderen die verderf aanrichten*, en ten slotte (Hosj. 2:1): *waar tegen hen gezegd is: U bent niet Mijn volk, zal tegen hen gezegd worden: Kinderen van de levende God*.

21 Ze hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god, ze hebben Mij boos gemaakt met hun afgoden; en, van Mijn kant, Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk, door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken.	**כא** הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא־אֵל כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם:

21 Ze hebben voor Mij jaloers gemaakt met iets dat niet te aanbidden valt, ze hebben woede opgewekt voor Mij met afgoden; en Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk, met een dwaas volk zal Ik hen boos maken.

תרגום אונקלוס (כא) אִנּוּן אַקְנִיאוּ קֳדָמַי בְּלָא דַּחְלָא אַרְגִּיזוּ קֳדָמַי בְּטָעֲוָתְהוֹן וַאֲנָא אַקְנֵינוּן בְּלָא עַם בְּעַמָּא טָפְשָׁא אַרְגֵּיזְנוּן.

21 Ze hebben voor Mij jaloers gemaakt met iets dat geen god is, ze hebben voor Mij boos gemaakt hun niets-waardigheden; en Ik zal hen jaloers maken met een volk dat een niet-volk is, met de domme Babyloniers zal Ik hun boosheid opwekken.

תרגום ירושלמי [א] (כא) הינון אַקנוּן קֳדָמוֹי בְּדָלָא אֱלָהָא אַרְגִּיזוּ קֳדָמוֹי בְּהַבְלֵיהוֹן וַאֲנָא אַקְנִינוּן בְּאוּמָא דְלָא אוּמָא בְּבַבְלָאֵי עַמָא טַפְּשָׁא נָרְגוּז יַתְהוֹן

21 Ze hebben voor Mij jaloers gemaakt met een god die geen god is en ze hebben Mijn woede opgewekt met hun gruwelen; en Ik zal hen jaloers maken met een volk dat een niet-volk is, Ik zal hun boosheid opwekken met een onaangenaam volk.

תרגום ירושלמי [נ] (כא) אינון אקנון יתי באלה דלא אלה ואכעסו יתי במרחקתהון ואנה אקני יתהון באמה דלא אמה באמה מנבלה אכעס יתהון.

21 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt*, ze hebben Mij jaloers gemaakt met hun afgoden, die niets zijn, ze hebben Mijn woede opgewekt met hun gruwelen; en Ik zal hen jaloers maken met een volk dat een niet-volk is, Ik zal hun boosheid opwekken met een dom volk.

תרגום ירושלמי [ב] (כא) הם קנאוני אינון אַקנוּן יָתִי בְּטַעֲוָון דְלָא מַה אַכְעִיסוּ קֳדָמוֹי בְּמֶרְחֲקַתְהוֹן וַאֲנָא אַקְנֵי יַתְהוֹן בְּאוּמָא דְלָא אוּמָא בְּאוּמָא טְפְּשָׁא אַכְעִיס יַתְהוֹן:

21 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt*, ze hebben Mijn woede doen ontbranden.

רש"י (כא) קנאוני. הִבְעִירוּ חֲמָתִי:

Met een niet-god, met iets dat geen god is.

בלא אל. בְּדָבָר שֶׁאֵינוֹ אֱלוֹהַּ:

Met een niet-volk – met een volk dat geen reputatie heeft, zoals er gezegd is (Jesj. 23:13): Kijk naar het land van de Chaldeeën, dat is het volk dat er niet meer is. En over Esav zegt de Schrift (Ovadja 1:2): *jij bent zeer verachtelijk*.

בלא עם. בְּאֻמָּה שֶׁאֵין לָהּ שֵׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ"ג) **הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה**, בְּעֵשָׂו הוּא אוֹמֵר (עובדיה א') **בָּזוּי אַתָּה מְאֹד**:

Door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken – dat zijn de ketters, want zo is er gezegd (Teh. 14:1) *De dwaas zegt in zijn hart: er is geen God* (Sifree Dev. 320:10; Yevamot 63b).

בגוי נבל אכעיסם. אֵלּוּ הַמִּינִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (תהילים י"ד) אָמַר נָבָל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹהִים (ספרי; יבמות ס"ג):

21 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt*, de tweede wortelconsonant is licht (niet verdubbeld) om de uitspraak te vereenvoudigen.

אבן עזרא (כא) קנאוני – קל העי"ן להקל על הלשון.

Met een niet-god, de betekenis: dat hij geen kracht heeft om te redden.

בלא אל – הטעם: שאין לו כח להציל.

Met hun afgoden, en niet met iets dat echt is.

בהבליהם – ולא בדבר אמת.

Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk, een vorm van de toegevoegde zware verbuiging,[118] die twee lijdende voorwerpen kan hebben.

אקניאם בלא עם – מהבנין הכבד הנוסף, ויוצא לשנים פעולים.

Met een niet-volk, ze zijn niet Mijn volk. En hier is de uitleg hoe Hij *hun boosheid zal opwekken*; want Hij zal over hen ongebruikelijke rampen [meer dan over ieder ander. *Door een dwaas volk*, want de achterlijke en de dwaas begrijpt het niet. Daarom brengt hij ter dood, en heeft hij geen medelijden.

בלא עם – שלא הם עמי. והנה פירש איך **יכעיסם**, שיביא עליהם צרות משונות. [ויותר מהכל, **בגוי נבל** – שהכסיל והנבל אינו יודע, ועל כן יהרוג ולא יחמול.]

21 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god*, met iets dat geen god is, dit is de uitdrukking van Rasjie. Als dat zo is dan wijst hij op de demonen die genoemd zijn. Maar de juiste opvatting is dat de Schrift zegt: *ze hebben Mij jaloers gemaakt met iets dat niet een* ware *god is*; want er is geen god behalve de Eeuwige, buiten Hem is er geen redder, zoals wat er gezegd is (Div.Haj. ii 15:3): *gedurende lange tijd was Israël zonder de ware God*.

רמב"ן (כא) הם קנאוני בלא אל בדבר שאין אלוה לשון רש"י ואם כן ירמוז לשדים הנזכרים והנכון שיאמר **הם קנאוני בלא אל** אמת, כי אין אלוה מבלעדי ה',[119] ומושיע אין בלתו, כענין שנאמר **וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת**

118 In de Hebreeuwse grammatica is הבנין הכבד, de zware verbuiging, in principe een term voor de pi'el, pu'al en hitpa'el; hier echter gebruikt voor de hif'il; de term הבנין הכבד הנוסף voor de hif'il ken ik niet.

119 Vgl. Teh. 18:32: כִּי מִי אֱלוֹהַּ מִבַּלְעֲדֵי י"י.

(דברי הימים ב ט״ו:ג׳).

כעסוני בהבליהם השדים. **ואני אקניאם בלא עם** הכשדים, שנאמר בהם **הן ארץ כשדים זה העם לא היה** (ישעיהו כ״ג:י״ג) שפירושו: העם שלא היה נחשב לגוי,[121] והקב"ה גדל אותם לרדות בהם את עולמו כמו שאמר **מפץ אתה לי כלי מלחמה** (ירמיהו נ״א:כ׳) **בגוי נבל אכעיסם** עשו, שהוא נבל ולא זכר ברית אחים, וירמוז לשני הגלויות.

חזקוני (כא) בלא עם אלו כשדים כדכתיב **זה העם לא היה** (ישעיהו כ״ג:י״ג).

ספורנו (כא) הם קנאוני בלא אל. האבות **קנאוני בלא אל** בבית ראשון.

כעסוני בהבליהם. בבית שני.

ואני אקניאם בלא עם. בבית ראשון שהחריבוהו כשדים שנאמר בהם **הן ארץ כשדים זה העם לא היה** (ישעיהו כ״ג:י״ג).

בגוי נבל אכעיסם. שהחריבה אותו מלכות שלא היתה הוגנת, שלא היה להם לא כתב ולא לשון.

תורה תמימה (כא) בגוי נבל אכעיסם. מהו גוי נבל, רב אמר, זו אשה רעה וכתובתה מרובה, ור' אליעזר אומר אלו הצדוקים, וכה"א (תהילים י״ד א׳) **אמר נבל בלבו אין אלהים**, במתניתא תני, אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטנאי שהולכים ערומים בשוק, שאין לך משוקץ ומתועב יותר ממי שמהלך בשוק ערום, ור' יוחנן אמר, אלו חברי (יבמות ס"ג ב').

Ze hebben Mij boos gemaakt met hun ijdelheden, de demonen. *en, van Mijn kant, Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk*, de Chaldeeën, over wie gezegd is (Jesj. 23:13): *Zie, het land van de Chaldeeën, dit volk bestaat niet*; hetgeen zo uit te leggen is: het volk dat niet geacht werd een natie te zijn. En de Heilige, gezegend zij Hij, maakte hen groot om door hen de wereld te overheersen, zoals er gezegd is (Jirm. 51:20): *een strijdhamer ben jij voor Mij, oorlogstuig; door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken*, dat is Esav, want hij is een dwaas en ze denken niet aan het verbond van hun broeders. De tekst verwijst dus naar beide verbanningen.[120]

21 *Met een niet-volk*, ze zijn als geesten, zoals er geschreven staat (Jesj. 23:13): *dit volk bestaat niet*.

21 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god*, de vaderen *hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god* tijdens de eerste Tempel

ze hebben Mij boos gemaakt met hun afgoden, tijdens de tweede Tempel.

Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk, tijdens de eerste Tempel, toen de Chaldeeën hem verwoesten, zoals er gezegd is over hen (Jesj. 23:13): *Zie het land van de Chaldeeën, dat is het volk dat niet bestond*.

Door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken. Een koninkrijk dat het zal vernietigen en dat nietswaardig is, en dat geen schrift en geen taal heeft.[122]

21 *Door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken*, wat is een dwaas volk? Rav zegt: dat is een slechte vrouw met een uitgebreid huwelijkscontract. En r. Eliëzer zegt: dat zijn de Sadduceeën, zo zegt de Schrift (Teh. 14:1): *de dwaas zegt in zijn hart: God bestaat niet*. Het volgende is geleerd: dit zijn de mannen van Barbaria en de mannen van Martinai, die naakt naar de markt gaan, terwijl er niemand zo verfoeilijk en verachtelijk is als iemand die naakt naar de markt gaat; en r. Jonatan zegt: dat zijn de Parsi priesters.[123]

120 De Chaldeeën staan voor de Babyloniers, die de eerste Tempel verwoestten, en Esav staat voor Edom, d.i. Rome, de verwoesters van de tweede Tempel.

121 Andere versie: לכלום; de zin betekent dan: *het volk dat niet geacht werd ook maar iets voor te stellen*.

122 Talmoed Bavli Gittin 80a: מאי מלכות שאינה הוגנת מלכות הרומיים ואמאי קרי לה מלכות שאינה הוגנת משום דאין להם לא כתב ולא לשון Wat is een koninkrijk dat niet legitiem is? Het Koninkrijk van de Romeinen, en waarom wordt dat genoemd: een koninkrijk dat niet legitiem is? Omdat ze noch hun eigen schrift noch hun eigen taal hebben.

123 Talmoed Bavli Jevamoth 63b: (דברים כ״ח ל״ב) אמר רב חנן בר רבא אמר רב זו אשת האב **בגוי נבל אכעיסם** אמר רב חנן בר רבא אמר רב זו אשה רעה וכתובתה מרובה רבי אליעזר אומר אלו המינים וכן אמר רב חנן בר רבא אמר רב זו אשה רעה וכתובתה מרובה רבי אליעזר אומר אלו המינים וכן הוא אומר (תהילים י״ד א׳) **אמר נבל בלבו אין אלהים** וגו׳ במתניתא תנא אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטנאי שמהלכין ערומים בשוק שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום רבי יוחנן אמר אלו חברים (Dev. 28:32): *Jouw zonen en dochters zullen overgegeven worden aan een ander volk*, Rav Chanan bar Rava zegt: Rav zegt: dit slaat op de vrouw van de vader; *door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken*, Rav Chanan bar Rava zegt: Rav zegt: dat slaat op een slechte vrouw met een uitgebreid huwelijkscontract. En r. Eliëzer zegt: dat zijn de ketters, zo zegt de Schrift (Teh. 14:1): *de dwaas zegt in zijn hart: God bestaat niet*. Het volgende is geleerd: dit zijn de mannen van Barbaria en de mannen van Martinai, die naakt naar de markt gaan, terwijl er niemand zo verfoeilijk en verachtelijk is voor de Plaats als iemand die naakt naar de markt gaat; r. Jonatan zegt: dat zijn de Parsipriesters; NB het verbum חבר betekent ook in Tenach naast ‘verbonden zijn’ eveneens ‘bezweren’ en het latere Hebreeuws kent naast חָבֵר ‘vriend’ ook חַבָּר 'bezweerder,’ en dan ook ‘parsi priester.’

22 Want in mijn woede is er een vuur ontstoken, het zal branden tot in het diepste dodenrijk; het zal het land verteren en zijn opbrengst, en het zal de fundamenten van de bergen verzengen.

כב כִּי־אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי וְתִיקַד עַד־שְׁאוֹל תַּחְתִּית וְתֹאכַל אֶרֶץ וְיבֻלָּהּ וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים׃

22 Omdat er een sterke oostenwind, als vuur, wegging van voor Mij in woede, en tot het dodenrijk vernietiging bracht. Het veroorzaakte het einde van de wereld en haar opbrengst, het vernietigde de einden van de bergen.

תרגום אונקלוס (כב) אֲרֵי קִדּוּם תַּקִּיף כְּאֵישָׁא נְפַק מִן קֳדָמַי בִּרְגַז שֵׁיצִי עַד שְׁאוֹל אַרְעָיְתָא אֲסִיף אַרְעָא וַעֲלַלְתַּהּ שֵׁיצִי עַד סְיָפֵי טוּרַיָּא.

22 Omdat er een sterke oostenwind, als vuur, wegging van voor Mij, en die brandt in de kracht van Mijn woede, en zet alles in vlam tot de diepste Sjeol, en het zal het land met zijn opbrengst verteren en de fundamenten van de bergen verzengen.

תרגום ירושלמי [א] (כב) אֲרוּם קִידּוֹם תַּקִּיף כְּאֵישָׁא נְפַק מִן קֳדָמַי וּבְעָרַת בְּתִקּוֹף רוּגְזִי וְאַיְקִידַת עַד שְׁיוֹל אַרְעַיָּא וּסְיָפַת אַרְעָא וַעֲלַלְתָּהּ וְשַׁלְהוֹבַת יְסוֹדֵי טַוְורַיָּא

22 Want vuur is uitgegaan van voor Mij en heeft gebrand tot in het diepst van de Sjeol, en het zal het land met zijn opbrengst verteren en de fundamenten van de bergen verzengen.

תרגום ירושלמי [נ] (כב) ארום אשא נפקת מן קדמיי ואוקדת עד שאול ארעייתה ותכלת ארעא ועללתה ולהטה יסודי טווריה.

22 *Want een vuur*, want een vuur zal uitgaan in het uur van mijn woede, en het zal branden tot in het diepst van de Sjeol, en het zal een einde maken aan de aarde en zijn volheid, en het zal de fundamenten van de bergen verzengen.

תרגום ירושלמי [ב] (כב) **כי אש** אֲרוּם אֶשָׁא נַפְקַת בְּשַׁעַת רוּגְזִי וְאוֹקֵדַת עַד שְׁיוֹל אַרְעִיתָא וְתִכְלַת אַרְעָא וּמַלְיָהּ וּלְהָטַת יְסוֹדֵי טוּרַיָּא׃

22 *Is ontstoken*, het brandt.

רש"י (כב) **קדחה**. בָּעֲרָה׃

Het zal branden, bij jullie tot het fundament.

ותיקד. בָּכֶם עַד הַיְסוֹד׃

Het zal het land verteren en zijn opbrengst – jullie land en zijn opbrengst.

ותאכל ארץ ויבלה. אַרְצְכֶם וְיבוּלָהּ (ספרי)׃

Het zal verzengen – Jeroesjalajim, gegrondvest op de bergen, zoals er gezegd is (Teh. 125:2): *Jeroesjalajim met bergen rondom haar* (Sifree Dev. 320:12).

ותלהט. יְרוּשָׁלַיִם הַמְיֻסֶּדֶת עַל הֶהָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קכ"ה) **יְרוּשָׁלַיִם הָרִים סָבִיב לָהּ**׃

Is ontbrand, de naijver, of dat wat ze deden, want we vinden dat het een overgankelijk werkwoord is, zoals (Jirm. 17:4): *jullie hebben immers in Mijn neus een vuur aangestoken, dat tot in eeuwigheid zal branden*. Het is mogelijk dat קדחה functioneert als nif'al: *is aangestoken*. Zo b.v. ook (Bresj. 14:3): *al dezen verzamelden*, in de zin van *ze werden verzameld*. Dit alles verwijst naar de brandende woede.

אבן עזרא (כב) **קדחה** – הקנאה. או: זאת שעשו, כי מצאנו זאת המלה יוצאת, כמו: **כי אש קדחתם באפי עד עולם תוקד** (ירמיהו י"ז:ד'). ויתכן היות **קדחה** – כמו: נקדחה, כמו: **כל אלה חברו** (בראשית י"ד:ג'), שטעמו: נחברו. וכל זה כינוי לחרון האף.

Tot in het diepste dodenrijk. De betekenis is vergelijkbaar met (Dev. 29:22): *heel zijn land is zwavel en zout, een brandplek.*

עד שאול תחתית – כטעם: **גפרית ומלח** [**שרפה כל ארצה**] (דברים כ"ט:כ"ב).

En het zal het land verteren, Jisrael.

ותאכל ארץ – ישראל.

En het zal verzengen, ותלהט is verwant aan (Bresj. 3:24): *de vlammende gloed van het zwaard*, להט החרב.

ותלהט – מגזרת: **להט החרב** (בראשית ג':כ"ד).

De bergen, de bergen van Jisrael.

הרים – הרי ישראל.

22 *Want in mijn woede brandt er een vuur*, de jaloezie ontstak het vuur en liet het branden in Mijn woede. Een andere verklaring: *het brandt*, als het is aangestoken, voorbeeld: (Bresj. 14:3): *al dezen werden verbonden*, alsof het een nitpa'el[124] is.

חזקוני (כב) **כי אש קדחה באפי** – הקנאה קדחה ובערה אש באפי. דבר אחר: **קדחה** – כמו נקדחה, דוגמא: **כל אלה חברו** (בראשית י"ד:ג') שהוא כמו נתחברו.

Het zal het land en zijn opbrengst verteren, om hen uit te hongeren.

ותאכל ארץ ויבלה – כדי להרעיבם.

En het zal de fundamenten van de bergen verzengen, om te verdrijven wat zich heeft verborgen onder de bergen uit vrees voor de vijanden, een voorbeeld (Sjof. 6:2): *de Israëlieten maakten voor zichzelf de holen in de bergen gereed*. Een andere verklaring: *en het zal de fundamenten van de bergen verzengen*, zelfs in de Sjeol kunnen ze niet gered worden vanwege het vuur.

ותלהט מוסדי הרים – מה שהסתיר תחת ההרים להניס מפני פחד האויבים, דוגמא: **עשו להם בני ישראל את המנהרות אשר בהרים** (שופטים ו':ב'). דבר אחר: **ותלהט מוסדי הרים** – אפילו בשאול לא יוכלו להמלט מפני האש.

124 De nitpa'el is een passief-reflexieve vorm, echter bij het werkwoord חבר is dit passief-reflexieve element niet zeer sterk.

22 *Want in mijn woede is er een vuur ontstoken*, want ik strafte hen opdat ze terug zouden keren.

Het zal branden tot in het diepste dodenrijk, zij voegden aan hun zonde nog misdaad toe, zodat ze Mijn woede aanstaken, en Ik hen zou doen afdalen in het *diepste dodenrijk*, zoals in de zaak van Achaz, immers men zegt: (ii DivHaJ. 28:22): *in de tijd toen men hem in het nauw dreef, ging hij verder met ontrouw te zijn* aan *de Eeuwige*.
En het zal de fundamenten van de bergen verzengen, Hij zal van hen wegnemen alle leiders van het volk, zoals men zegt (Jesj. 3:1-3): *Want Hij gaat van Jeruzalem en Juda wegnemen steun en stut: ... held en strijdbaar man, ... raadsman ... en profeet*.

22 *In mijn woede is ontstoken*, hiervan wordt afgeleid dat wanneer een catastrofe over de wereld komt, deze alleen het gevolg is van woede [sifree].

ספורנו (כב) **כי אש קדחה באפי**. כי יסרתים[125] כדי שישובו.
ותיקד עד שאול תחתית. הוסיפו על חטאתם פשע באופן שהבעירו את חמתי עד שאורידם **לשאול תחתית** כענין אחז כאמרו **ובעת הצר לו ויוסף למעול** מעל **בה'** (דברי הימים ב כ״ח:כ״ב).

ותלהט מוסדי הרים. הסירה מהם כל ראשי העם כאמרו **מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה ... גבור ואיש מלחמה ... יועץ ... ונביא כו'** (ישעיהו ג':א'-ג').

תורה תמימה (כב) **קדחה באפי**. מכאן דכשהפורעניות יוצאה לעולם אינה יוצאת אלא באף [ספרי].

125 Een andere versie heeft כשיסרתים pro כי יסרתים.

23 Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen; Mijn pijlen schiet Ik op hen af.	כג אַסְפֶּה עָלֵימוֹ רָעוֹת חִצַּי אֲכַלֶּה־בָּם:

23 Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen, Mijn besmettelijke ziektes zullen onder hen vernietiging brengen.

23 En wanneer zij in Bavel zijn zullen zij dienst bewijzen aan hun afgoden, want zo heb Ik gesproken in Mijn woord, dat Ik narigheden over hen zal ophopen, de pest-pijlen van Mijn wraak om hen te vernietigen.

23 Ik heb gezegd in Mijn woord narigheden over hen te zullen brengen, Ik zal op hen de pest-pijlen van Mijn wraak afschieten.

23 *Ik zal over hen ophopen*, Ik heb gezegd in Mijn woord narigheden over hen te zullen brengen, Ik zal op hen de pijlen van Mijn wraak afschieten.

23 *Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen* – Ik zal het ene kwaad laten aansluiten op het andere zoals (Jesj. 29:1): *Voeg jaar bij jaar*; (Dev. 29:18) *het toevoegen van de bedronkenene …*; (Jir. 7:21): *voeg jullie brandoffers toe aan jullie offers.* – Een andere verklaring: *Ik zal ophopen* – Ik zal tot het einde brengen zoals (Bresj. 19:15): *opdat je niet aan je einde gebracht worde.*

Mijn pijlen schiet Ik op hen af, al Mijn pijlen zal Ik tegen hen gebruiken. Deze vloek met een uitdrukking van straf is tot zegen, Mijn pijlen raken op, maar zij zullen niet ten einde geraken (Sifree Dev. 321:2; Sotah 9a).

23 *Ik zal ophopen*. Sommigen zeggen dat het zoveel betekent als ‘Ik zal toevoegen,’ maar de juiste opvatting is als ‘Ik zal verteren;’ vergelijk (Bresj. 18:23): *wilt U ook wegvagen*, ook al zijn ze van verschillende afgeleide verbaalvormen. En de betekenis is: er blijft geen kwaad over dat hun nietoverkomt. De kwaden worden vergeleken met pijlen die plotseling aankomen, terwijl het niet mogelijk is om je ertegen te beschermen.

23 *Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen; Mijn pijlen schiet Ik op hen af*, zo is de gang van zaken in bijbelverzen: iets herhalen met vergelijkbare termen, om zo te zeggen: alle mogelijke soorten kwaad, die Ik in Mijn macht heb, om schade te berokkenen, die zal Ik allemaal tegen hen gebruiken.

23 *Ik zal ophopen*, van de term אסיפה, ‘verzameling;’ zoals (Bemid. 32:14): *om de brandende toorn van de Eeuwige nog te vermeerderen*.

23 *Mijn pijlen schiet Ik op hen af*, Mijn pijlen stoppen een keer, maar met hen houdt het niet op.[126]

תרגום אונקלוס (כג) אֲסִיף עֲלֵיהוֹן בִּישִׁין מַכְתְּשַׁי אֲשֵׁיצֵי בְּהוֹן.

תרגום ירושלמי [א] (כג) וְכַד הֵינוּן יְהִיבִין בְּבָבֶל הֵינוּן פָּלְחִין לְטַעֲוָותְהוֹן בְּגִין כֵּן אֲמָרִית בְּמֵימְרִי לְמִכַּנְשָׁא עֲלֵיהוֹן בִּישְׁתָּא גִּירֵי מְחַת פּוּרְעָנוּתִי אֲשֵׁיצֵי בְּהוֹן

תרגום ירושלמי [נ] (כג) אמרת במימרי למייתייה עליהון בישן גירי מחוות פורענותי אגרה בהון.

תרגום ירושלמי [ב] (כג) אספא אֲמָרִית בְּמֵימְרִי לְמֵיתַיָא עֲלֵיהוֹן בִּישִׁין גִּירֵי פּוּרְעָנוּתִין אֲגָרֵי בְּהוֹן:

רש"י (כג) אספה עלימו רעות. אַחְבִּיר רָעָה עַל רָעָה, לְשׁוֹן **סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה** (ישעיהו כ"ט), **סְפוֹת הָרָוָה** (דברים כ"ט), **עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם** (ירמיהו ז'). דְּ"אַ – **אספה** אֲכַלֶּה, כְּמוֹ **פֶּן תִּסָּפֶה** (בראשית י"ט):

חצי אכלה בם. כָּל חִצַּי אַשְׁלִים בָּהֶם, וּקְלָלָה זוֹ לְפִי הַפֻּרְעָנוּת לִבְרָכָה הִיא – חִצַּי כָּלִים וְהֵם אֵינָם כָּלִים (ספרי; סוטה ט'):

אבן עזרא (כג) אספה – יש אומרים, כמו: אוסיף. והנכון, כמו: אכלה, מגזרת: **האף תספה** (בראשית י"ח:כ"ג), ואף הוא מבנין אחר. והטעם: שלא תשאר רעה שלא תבואם. ודימה הרעות לחצים שתבאנה פתאום, ואין יכולת להשמר מהם.

רשב"ם (כג) אספה עלימו רעות חצי אכלה בם – כן דרך המקראות לכפול לשונם, כלומר: כל מיני רעות שיש בידי להזיק, כולם אשים בהם.

חזקוני (כג) אספה – לשון אסיפה כמו לספות עוד על חרון אף י"י (במדבר ל"ב:י"ד).

תורה תמימה (כג) חצי אכלה בם. חצי כלים והם אינם כלים. (סוטה ט' א')

126 Talmoed Bavli Sota 9a: חצי כלין והן אינן כלין **חצי אכלה בם** היינו דכתיב **ואתם בני יעקב לא כליתם** (Mal. 3:6); *En jullie, kinderen van Jaäkov, worden niet vernietigd*; dit is ook wat er geschreven staat: *Ik zal mijn pijlen tegen hen opmaken*, Mijn pijlen zullen opraken, maar aan hen wordt geen einde gemaakt.

כד מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן־בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח־בָּם עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר׃

24 Ze zijn uitgemergeld door honger, verteerd door koorts en bittere pest;[127] en tanden van beesten zal Ik op hen afsturen, met vergif van hen die in het stof kruipen.

תרגום אונקלוס (כד) נְפִיחֵי כְפַן וַאֲכִילֵי עוּף וּכְתִישֵׁי רוּחִין בִּישִׁין וְשֶׁן חַיַּת בָּרָא אֱגָרֵי בְּהוֹן עִם חֲמַת תַּנִּינַיָּא דְּזָחֲלִין בְּעַפְרָא.

24 Opgezwollen van honger, aangevreten door vogels,[128] gekweld door boze geesten en de tanden van wilde beesten die Ik op hen loslaat, met het gif van slangen die kruipen in het stof.

תרגום ירושלמי [א] (כד) אַגְלֵי יַתְהוֹן בְּמָדַי וּבְעֵלָם מִגּוֹ שִׁבְיַת בָּבֶל אָעִיקוּ לְהוֹן דְּבֵית אַגַג דִּי מְתִילִין לְשֵׁידִין מְנַפְּחֵי כְפָן וּלְמַזִּיקֵי אֲכִילֵי עוֹף וְלִבְנֵי טְהֲרִירֵי כְּתִישֵׁי רוּחִין בִּישִׁין וְלִילִין וּמְרַוְּחֵי רְוָוחִין בִּישִׁין וְיָוָנָאֵי[129] דְּנָכְיתִין בְּשִׁינֵיהוֹן הֵיךְ חֵיוָות בָּרָא אִיגְרֵי בְּהוֹן וַאֲטַלְטְלִינוּן בְּיַד אֲדוֹמָאֵי[130] דְּמַלְיָין אֶרְיַסִּין כְּחֵיוִין חוֹרְמָנַיָּא זוֹחֲלוֹ דְּעַפְרָא

24 Ik zal hen in ballingschap voeren uit het midden van de ballingschap van Bavel naar Medië en naar Elam. Die van het huis van Agag, die te vergelijken zijn met demonen, zullen hen onderdrukken, opgezwollen van honger, boze geesten aangevreten door vogels, middag-demonen, opgeblazen door kwalijke demonen, nacht-demonen, bezeten door boze geesten, en de Grieken, die met hun tanden bijten als wilde dieren, zal Ik tegen hen sturen, en Ik zal hen in ballingschap zenden door de macht van de Edomieten, die vol zijn van vergif als giftige slangen, rondkruipend in het stof.

תרגום ירושלמי [נ] (כד) מן פחי[131] כפן ואכילי גוב ומרווחי רווחן בישן ושן ארבעתי מלכוותה דמתילן כחיוותה ברה אגרה בהון עם חמתהון דתנינא וזחלוי דעפרה.

24 Opgezwollen door de honger, opgevreten door sprinkhanen, bezeten door boze geesten, zal Ik tegen hen loslaten de tand van de vier koninkrijken, vergelijkbaar met wilde beesten, met het vergif van grote slangen en kruipend gedierte van het stof.

תרגום ירושלמי [ב] (כד) מזי מַנְפַּח כְּפָן וַאֲכִילֵי עוֹף מְסָאֲב מְרַוְּחֵי רוּחִין בִּישִׁין וְשֶׁן אַרְבַּעְתֵּי מַלְכְוָתָא[132] דְּעַכּוּ"ם דִּמְתִילִין לְחֵיוַת בָּרָא אַגְרֵי בְּהוֹן עִם חֲמַתְהוֹן דְּתַנִּינַיָּא זָחֲלֵל עַפְרָא׃

24 *Uitgemergelden*, opgezwollen door de honger, aangevreten door onrein gevogelte, vervuld van boze geesten en de tand van de vier koninkrijken, vergelijkbaar met wilde beesten, zal Ik onder hen sturen met het vergif van grote slangen en kruipend gedierte van het stof.

רש"י (כד) מזי רעב. אֲנְקְלוֹס תִּרְגֵּם 'נְפִיחֵי כָפָן', וְאֵין לִי עֵד מוֹכִיחַ עָלָיו, וּמִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן מְטוּלוּשָׁא שָׁמַעְתִּי שְׁעִירֵי רָעָב – אָדָם כָּחוּשׁ מְגֻדַּל שֵׂעָר עַל בְּשָׂרוֹ:

24 *Uitgemergelden door honger* – Onkelos vertaalde dit met 'door honger opgezwollenen,' maar ik heb daar geen bewijs voor, en uit naam van rabbi Mosje de prediker, uit Toulouse, heb ik gehoord: harigen vanwege de honger want een vermagerd persoon laat haar op zijn lichaam groeien.

מזי. לְשׁוֹן אֲרַמִּי שֵׂעָר – מִזְיָא, 'דַּהֲוָה מְהַפֵּךְ בְּמִזְיָא' (מגילה י"ח):

Uitgemergelden, in het Arameës betekent het 'haar,' – haar, vgl. (Megillah 18a): ..., die zich bezig hield met zijn haar.

ולחמי רשף. הַשֵּׁדִים נִלְחָמוּ בָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר **וּבְנֵי רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוף** (איוב ה'), וְהֵם שֵׁדִים:

Verteerd door koorts – de demonen strijden met hen, zoals er gezegd is (Ijjov 5:7): *en de* בני רשף *vliegen omhoog*, en dat zijn demonen (Berachot 5a).

וקטב מרירי. וּכְרִיתוּת שֵׁד שֶׁשְּׁמוֹ מְרִירִי, **קֹטֶב** כְּרִיתָה, כְּמוֹ **אֶהְיֶה קָטְבָךְ שְׁאוֹל** (הושע י"ג):

En bittere pest, en de vernietiging door de demon die Meriri heet. *Pest,* vernietiging als in (Hosjea 13:14): Ach, jouw plaag, o Sjeol.

ושן בהמת. מַעֲשֶׂה הָיָה וְהָיוּ הָרְחֵלִים נוֹשְׁכִין וּמְמִיתִין (ספרי):

En tanden van beesten, het is ooit eens gebeurd dat lammeren beten en de dood veroorzaakten (Sifree Dev. 321:8; cf. Rasji over Wajjikra 26:22).

חמת זחלי עפר. אֶרֶס נָחָשִׁים הַמְהַלְּכִים עַל גְּחוֹנָם

Vergif van hen die in het stof kruipen, vergif van slangen die op

---

127 De termen רשף, קטב en מרירי duiden in oorsprong vrij zeker verschillende heidense godenfiguren aan; רשף, in Tenach-Hebreeuws vooral: vlam, hitte, met allerlei overdrachtelijk gebruik; echter op enkele plaatsen is de godheid bedoeld, vgl. Chab. 3:5 en Ijjov 5:7; in Rabbijns Hebreeuws wordt er ook een demon mee aangeduid; een god Rasjp is in grote delen van het Oude Nabije Oosten bekend, evenals de meervoudsvorm r špm van deze naam:ršp-demonen; Ketev wordt ook in het Rabbijns Hebreeuws gebruikt als aanduiding van een demon, waarschijnlijk komt deze godheid al in het Oegaritisch voor (als qṭb); Meriri, mogelijk te vergelijken met Arabisch abu murra, de vader van bitterheid = de duivel; voor bovenstaande vertaling moeten we, met velen aannemen dat לחמי een vorm is van een werkwoord לחם 'eten,' terwijl לחם in Tenach gewoonlijk 'strijden' betekent; mogelijk is de vertaling van De Moor wel aantrekkelijker: *Hunger, My sucker, Resheph, My warrior, and the Sting, My poisonous one*, zie J. C de Moor, ' "O Death, Where Is Thy Sting?" ', in: L. Eslinger & G. Taylor, *Ascribe to the Lord: Biblical and Other Studies in Memory of P.C. Craigie*, Sheffield: JSOT Press, 1988, pp. 99-107.

128 De verbinding van רשף met gevogelte is te verklaren uit Ijjov 5:7: וּבְנֵי־רֶשֶׁף יַגְבִּיהוּ עוף *en de kinderen van Resjef brengen de vlucht omhoog* (traditionele vertaling: *zoals vonken uit het vuur omhoogvliegen*).

129 Website Sefaria en traditionele edities geven עַכּוּ"ם, afkorting van עובדי כוכבים ומזלות, vereerders van sterren en planeten, waarschijnlijk als gevolg van censuur.

130 Website Sefaria en traditionele edities geven אֲרַמָּאֵי, Arameeërs, waarschijnlijk als gevolg van censuur (Edom staat traditioneel voor Rome).

131 Als één woord te lezen: מנפחי.

132 Hier voegt website Sefaria met traditionele edities דְּעַכּוּ"ם in, weer als gevolg van censuur.

24 Ze zijn uitgemergeld door honger, verteerd door koorts en bittere pest; en tanden van beesten zal Ik op hen afsturen, met vergif van hen die in het stof kruipen.	כד מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן־בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח־בָּם עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר:

hun buik over het stof kruipen, als water dat druipt op de grond. Het begrip זחל geeft aan het stromen van water over het stof, en zo ook voor het voortglijden van iets dat op een schuifelende wijze voortgaat over het stof.

עַל הֶעָפָר כַּמַּיִם הַזּוֹחֲלִים עַל הָאָרֶץ; זְחִילָה לְשׁוֹן מְרוּצַת הַמַּיִם עַל הֶעָפָר וְכֵן כָּל מְרוּצַת דָּבָר הַמְשַׁפְשֵׁף עַל הֶעָפָר וְהוֹלֵךְ:

24 *Uitgemergeld door honger*, opgebrand door de honger. Te verbinden met (Dan. 3:19): *om de oven te verhitten*.

אבן עזרא (כד) מזי רעב – שרופינג רעב, מגזרת: **למזא לאתונא** (דניאל ג׳:י״ט).

Verteerd door koorts, en dit is de betekenis: opgegetenen door gevogelte, zoals (Ijjov 5:7): *en de kinderen van Resjef stijgen op om te vliegen*. De juiste opvatting is volgend mij dat de Schrift vier onaangename straffen vermeldt, namelijk: honger – *ze zijn uitgemergeld door honger, – verteerd door koorts en bittere pest*, dat slaat op de pest, – *en de tanden van beesten*, het gedierte, – en het zwaard, *van buiten zal het zwaard roven*. En dit is dus Resjef, als (Sjier 8:6): *haar vonken zijn vurige vonken*, en dat betekent dat de lucht wordt opgewarmd.

ולחמי רשף – [לחם העוף, וזה טעם,] אכולי עוף, כמו: **ובני רשף יגביהו עוף** (איוב ה׳:ז׳). והנכון בעיני: שהזכיר הארבעה השפטים הרעים, והם: רעב – וזהו: **מזי רעב, ולחומי רשף וקטב מרירי** – זה הדבר, **ושן בהמות** – חיה, וחרב – **מחוץ תשכל חרב** (דברים ל״ב:כ״ה). והנה יהיה **רשף** – כמו: **רשפיה רשפי אש** (שיר השירים ח׳:ו׳), והטעם: שיתחמם האויר.

En pest, iets als vernietiging.

וקטב – כמו: הכרתה.

Bitter, bitterheid in de lucht, zoals (Ijjov 3:5): *de bitterheid van de dag*. En zo schrijft de Schrift (Teh. 91:6): *het verderf dat midden op de dag verwoest*; en verder: de pest.

מרירי – מרירות באויר, כמו: כמרירי יום (איוב ג׳:ה׳). וכן כתוב: **מקטב ישוד צהרים** (תהלים צ״א:ו׳), כמו: הדבר.

En verteerden: als zij die zijn opgegetenen, en zo zijn er veel gevallen.

ולחומי – כמו: אכולי, וכן רבים.

עם חמת זחלי עפר – לנשוך. והחמה כנוי לנשיכה. וטעם **עפר** כמו: הנחשים.

Met vergif van hen die in het stof kruipen, dit verwijst naar het gebeten worden. En de term ‘vergif’ is om naar de beet te verwijzen.

ומלת **זחלי** – מיראה, כי כל רואם יירא, כטעם: האימים (בראשית י״ד:ה׳), כי יש תואר השם. [וחבירו באליהוא בן ברכאל (איוב ל״ב:ו׳).]

En het woord *zij die kruipen*. Het is verwant aan ‘vrees,’ want ieder die ze ziet is bang, vergelijkbaar in betekenis met (Bresj. 15:5; Dev. 2:10): de Emim (zie boven sub vers 17), want er zijn bijvoeglijke naamwoorden [zonder verwant zelfstandig naamwoord]. [En een verwant woord is er in de toeapreek van Elihoe de zoon van Barachel (Ijjov 32:6).[133]]

רשב"ם (כד) מזי רעב – פתרונו לפי עניינו כתרגומו. ואם לשון תלמוד הוא, הרי הוא כמו: נתמזמז מוחיה דדין (בבלי חולין מ״ה:).

24 *Opgezwollen door honger*, de interpreatie van dit woord hangt af van de samenhang. Als het verbonden moet worden met een talmoedische term, dan moet men denken aan נתמזמז (Talmoed Bavli Choellin 45b): zijn hersens zijn zacht geworden.

ולחומי רשף – ברד ואש מן השמים, כמו: רשפי אש (שיר השירים ח׳:ו׳). ועיקר פירושו לשון פריחה בעוף, כדכתיב: **בני רשף יגביהו עוף** (איוב ה׳:ז׳), **שמה שבר רשפי קשת** (תהלים ע״ו:ד׳), כלשון **מחץ יעוף יומם** (תהלים צ״א:ה׳).

Verteerd door koorts, hagel en vuur uit de hemel, zoals (Sjier 8:6)): *vurige vonken*. De basisbetekenis van de uitdrukking is het vliegen van vogels. Zoals er geschreven staat (Ijjov 5:7): *en de* בני רשף *vliegen omhoog*, (Teh. 76:4): *daar brak Hij de vurige pijlen van de boog*, evenals de uitdrukking (Teh. 91:5): *voor de pijl die overdag aan komt vliegen*.

וקטב מרירי – מחותכים ומדוקרים על ידי ליסטים הממררים והורגים בני אדם. כמו: **עון פלילי** (איוב ל״א:כ״ח) – עון של דיין, שעושין בו דין, **ונתן בפלילים** (שמות כ״א:כ״ב) – הדיינין קרויין כן שדנין את אחרים. אף מרירי ממרר את אחרים. וזהו **מקטב ישוד צהרים** (תהלים צ״א:ו׳), שהם לסטים, כדכתיב: **בחור שודד בצהרים** (ירמיהו ט״ו:ח׳), שכן דרך ליסטים להלחם בצהרים, וכן הוא אומר: **אשדוד בצהרים יגרשוה** (צפניה ב׳:ד׳).

de verbitterende plunderaar, gestoken en verminkt door rovers die mensen op een hele nare manier vermoorden. Naar de vorm vergelijkbaar met (Ijjov 31:28): *een overtreding die voor het gerecht hoort*, een overtreding die van de rechter is, zij doen recht aan iemand, (Sjem. 21:22): *hij moet betalen volgens de beslissing van de rechters*. De rechters worden aangeroepen, zo zij zij degenen die anderen berechten. Zo is ook מרירי iemand die een ander bitter maakt. Zo ook (Teh. 91:6): *voor het verderf dat midden op de dag verwoest*. Dat zijn de rovers zoals er geschreven staat (Jirm.15:8): *een jongeman, een verwoester, midden op de dag*. Dat is namelijk de gewoonte van rovers om in de middag te vechten, en zo zegt de Schrift ook (Tsef. 2:4): *Asjdod, midden op de dag zal men het verdrijven*.

חזקוני (כד) מזי רעב – שרופי רעב כמין **למזי לאתונא** (דניאל ג׳:י״ט). **ולחמי** – אכולי עוף לשון **לכו לחמו בלחמי**

24 *Uitgemergeld door honger*, opgebrand door de honger zoals (Dan. 3:19): *om de oven te verhitten*. *Verteerd*, opgegeten door gevogelte, een term als (Misjle 9:5): *kom, eet van mijn*

133 InIjjov 32:6 komt de vorm זחלתי voor, daar meest vertaald met ‘angstig zijn.’

brood, en ook (Ijjov 5:7): *de vonken van vuur* (letterlijk: *de kinderen van Resjef*) *vliegen omhoog*.
Een andere verklaring: *verteerd* door pijlen, zoals in (Teh.76:4): *daar brak Hij de vurige pijlen van de boog*. Een andere verklaring: *verteerd*, door het vuur van de vijanden, zoals (Sjier 8:6): *haar vonken zijn vurige vonken*.
En tanden van beesten, wilde beesten want zo vinden we חיה met בהמה benoemd (Jesj. 18:6): *de roofvogels zullen er de zomer doorbrengen, en alle dieren op de aarde zullen er overwinteren.*

24 *Verteerd door Resjef*, r. Jitschak zegt: iedereen die Sjema zegt als hij naar bed gaat, wordt door de demonen verlaten, want er is gezegd (Ijjov 5:7-8): [*Maar de mens wordt voor de moeite geboren,*] *zoals vonken uit het vuur omhoogvliegen*; het vliegen is niets ander dan Tora, want er is gezegd (Misjle 23:5): Je ogen vliegen eroverheen, en dan is het er niet meer. En Resjef is niet anders dan een demon, want er is gezegd: *uitgemergeld door honger, belaagd door Resjef, en neergeslagen door Meriri*.[134]
Belaagd door narigheid, Resh Lakiesj zegt: bij iedereen die Tora studeert, blijft het lijden weg, want er is gezegd (Ijjov 5:7-8): *zoals de vonken uit het vuur omhoogvliegen*; het vliegen is niets ander dan Tora, want er is gezegd (Misjle 23:5): *Je ogen vliegen eroverheen, en dan is het er niet meer*. En Resjef is niet anders dan narigheid, want er is gezegd: *uitgemergeld door honger, opgegeten door vonken.*[135]
En tanden van beesten, waar lijkt dit op? Zijn beest bijt hem, en de zweer ontsteekt steeds erger en hij sterft eraan. (Sifree)

Het vergif van hen die in het stof kruipen, r. Jochanan zegt: ieder die een halachisch besluit neemt ten overstaan van zijn leermeester verdient het dat een slang hem bijt, want er is gezegd (Ijjov 32:6): *En Elihu, de zoon van Barachel de Boeziet, antwoordde en zei: 'Ik ben nog jong, en jullie zijn oud, daarom kromp ik in elkaar*, en er is geschreven: *met het vergif van hen, die in het stof kruipen*.[136]
Het vergif van hen die in het stof kruipen, r. Josef zegt: ieder die het koningschap van het huis van Davied ter discussie stelt verdient het dat een slang hem bijt, want zo staat geschreven (Mel. i 1:9): *En Adonijahoe slachtte schapen en runderen, en gemest vee bij de steen Zoheleth,* en er staat geschreven: *het vergif van hen die in het stof kruipen*.[137]
Zij die in het stof kruipen, wie zijn dat? Dat zijn slangen, want die hebben nergens iets te zeggen behalve in het stof. (Sifree)

(משלי ט׳:ה׳) ולשון **ובני רשף יגביהו עוף** (איוב ה׳:ז׳).

דבר אחר: **ולחמי** – חצים, כמו **שמה שבר רשפי קשת** (תהלים ע״ו:ד׳). דבר אחר: **ולחמי** – מאש האויבים כמו **רשפיה רשפי אש** (שיר השירים ח׳:ו׳).
ושן בהמת – חיות רעות שכן מצינו חיה נקראת בהמה **וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף** (ישעיהו י״ח:ו׳).

תורה תמימה (כד) ולחמי רשף. א"ר יצחק, כל הקורא ק"ש על מטתו מזיקין בדלין ממנו, שנאמר (איוב ה׳:ז׳-ח׳) **ובני רשף יגביהו עוף,** ואין עוף אלא תורה, שנאמר (משלי כ״ג:ה׳) **התעיף עיניך בו ואיננו,** ואין רשף אלא מזיקין, שנאמר **מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי.**(ברכות ה' א')
ולחמי רשף. אמר ריש לקיש, כל העוסק בתורה יסורין בדלין הימנו, שנאמר (איוב ה׳:ז׳-ח׳) **ובני רשף יגביהו עוף** ואין עוף אלא תורה, שנאמר (משלי כ״ג:ה׳) **התעיף עיניך בו ואיננו,** ואין רשף אלא יסורים, שנאמר **מזי רעב ולחומי רשף.** (שם שם)

ושן בהמת וגו'. היכי דמי, שתהא בהמתו נושכת ומעלה נומי והולך ומת בה [ספרי].
חמת זחלי עפר. א"ר יוחנן, כל המורה הלכה בפני רבו ראוי להכישו נחש שנאמר (איוב ל״ב:ו׳) **ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי ויאמר צעיר אני לימים על כן זחלתי,** וכתיב **עם חמת זוחלי עפר.** (עירובין ס"ג א')

חמת זחלי עפר. אמר רב יוסף, כל החולק על מלכות בית דוד ראוי להכישו נחש, כתיב הכא (מלכים א א׳:ט׳) ויזבח אדניהו צאן ובקר ומריא עם אבן הזחלת וכתיב עם חמת זוחלי עפר.(סנהדרין ק"ו א')
זחלי עפר. מאן אינון, אלו תנינים, שאין שלטונם אלא בעפר [ספרי].

134 Talmoed Bavli Berachot 5a: ואמר רבי יצחק כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדילין הימנו שנאמר (איוב ה׳:ז׳-ח׳) **ובני רשף יגביהו עוף** ואין עוף אלא תורה שנאמר (משלי כ״ג:ה׳) **התעיף עיניך בו ואיננו** ואין רשף אלא מזיקין שנאמר **מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרירי.**

135 Talmoed Bavli Berachot 5a: **אמר רבי שמעון בן לקיש כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו שנאמר (איוב ה׳:ז׳-ח׳) ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה שנאמר (משלי כ״ג:ה׳) התעיף עיניך בו ואיננו ואין רשף אלא יסורין שנאמר מזי רעב ולחמי רשף** Resj Lakiesj zegt: bij iedereen die Tora studeert, blijft het lijden weg, want er is gezegd (Ijjov 5:7-8): *zoals de vonken uit het vuur omhoogvliegen*; het vliegen is niets ander dan Tora, want er is gezegd (Misjle 23:5): *Je ogen vliegen eroverheen, en dan is het er niet meer*. En Resjef is niet anders dan narigheid, want er is gezegd: *uitgemergeld door honger, opgegeten door vonken.*

136 Talmoed Bavli Eroevin 63a: **ויען אליהוא בן ברכאל** (איוב ל״ב:ו׳) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המורה הלכה בפני רבו ראוי להכישו נחש שנאמר **הבוזי ויאמר צעיר אני לימים** וגו׳ על כן זחלתי וכתיב **עם חמת זוחלי עפר** .

137 Talmoed Bavli Sanhedrin 106a: אמר רבי יוסי כל החולק על מלכות בית דוד ראוי להכישו נחש כתיב הכא **ויזבח אדניהו צאן ובקר ומריא עם אבן הזחלת** וכתיב **התם עם חמת זחלי עפר**.

25 Van buiten zal het zwaard roven, en uit de kamers de verschrikking, zowel de jongeman, als het jonge meisje, de zuigeling samen met de grijsaard.	כה מִחוּץ תְּשַׁכֵּל־חָרֶב וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם־בָּחוּר גַּם־בְּתוּלָה יוֹנֵק עִם־אִישׁ שֵׂיבָה:

25 Buiten zal het zwaard kinderloos maken en in de binnenkamers angst voor de dood zowel hun jongelieden, als hun jonge meisjes, hun zuigelingen samen met hun grijsaards.

תרגום אונקלוס (כה) מִבַּרָא תַּתְכֵּיל חַרְבָּא וּמִתַּוְנַיָּא חַרְגַּת מוֹתָא אַף עוּלֵימֵיהוֹן אַף עוּלֵימָתְהוֹן יָנְקֵיהוֹן עִם סָבֵיהוֹן.

25 De doem van het zwaard zal een einde maken aan het volk dat in ballingschap is buiten het land Jisrael zal hen kinderloos maken met de slag van het zwaard, en daarna zal Ik met doodsangst slaan degenen die overblijven in het land Jisrael, aan de ene kant hun jonge mannen en aan de andere kant hun jonge vrouwen, hun zuigelingen samen met hun mannen en hun ouderen.

תרגום ירושלמי [א] (כה) עַמָּא דְּגָלוּ מִבָּרָא לְאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל תַּתְכֵּיל יַתְהוֹן מָחַת חַרְבָּא וּדְמִשְׁתַּיְרִין בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל בְּגוֹ קִיטוֹנֵי מַדְמִיכֵיהוֹן אִגְּרֵי בְּהוֹן חַרְגַּת מוֹתָא אֵילֵךְ וְאֵילֵךְ יְשֵׁתֵּיצוּן לְחוֹד עוּלֵימֵיהוֹן וּלְחוֹד בְּתוּלַתְהוֹן יְנִיקַתְהוֹן עִם גּוּבְרֵיהוֹן וְסָבֵיהוֹן

25 Buiten zal het zwaard een einde aan hen maken, en in hun slaapvertrekken de doodsangst, zowel jonge mannen, als jonge vrouwen, zuigelingen en jonge kinderen, samen met mannen en ouderen.

תרגום ירושלמי [נ] (כה) מן לברה תתכל יתהון חרבה ובקיטוני מדמכיהון אימתיה דמותה להוד עלמין לחוד בתולין ינקין ומתרכין עם גברין סבין.

25 *Van buiten*, van het openbaar terrein zal het zwaard een einde aan hen maken, en in hun slaapvertrekken eveneens de doodsangst de jonge mannen en de jonge vrouwen, de zuigelingen samen met de mannen en de ouderen.

תרגום ירושלמי [ב] (כה) מחוץ מִן שׁוּקָא תַּתְכֵּל יַתְהוֹן חַרְבָּא וּמִן קִיטוֹנֵי מִדְמָכֵיהוֹן אֵימָתָא דְמוֹתָא לְחוֹד עוּלֵימִין לְחוֹד בְּתוּלִין יַנְקִין עִם גַּבְרִין סָבִין:

25 *Van buiten zal het zwaard roven* – Van buiten de stad zal het zwaard van de vijandelijke troepen hen wegroven,

רש"י (כה) מחוץ תשכל חרב. מִחוּץ לָעִיר תְּשַׁכֵּלֵם חֶרֶב גְּיָסוֹת.

En binnen de verschrikking – wanneer iemand vlucht en ontkomt dan kloppen zijn hartkamers hem vanwege de spanning van de verschrikking dat hij daardoor langamerhand zal sterven (Sifree Dev. 321:11). Een andere verklaring: *En binnen de verschrikking* –binnenshuis zal er de verschrikking van de pest zijn, zoals er gezegd is (Jirm. 9:20): *Want de dood is door onze vensters binnengeklommen,* (vgl B. Kamma 60b); zo vertaald Onkelos het ook. –Een andere verklaring: *van buiten zal het zwaard rovenI*, vanwege hetgeen ze gedaan hebben in de straten, zoals er gezegd (Jirm. 11:13): *Naar het aantal straten van Jeroesjalajim hebben jullie altaren opgericht voor het schandelijke ding* (Sifree Dev. 321:12). *vanwege de kamers de verschrikking* – vanwege hetgeen ze deden in de binnenvertrekken, zoals er gezegd is (Jech. 8:12): *wat de oudsten van het huis van Jisrael doen in de duisternis, ieder in zijn versierde binnenvertrekken* (Sifree Dev. 321:12).

ומחדרים אימה. כְּשֶׁבּוֹרֵחַ וְנִמְלָט חַדְרֵי לִבּוֹ נְקוּפִים עָלָיו מֵחֲמַת אֵימָה, וְהוּא מֵת וְהוֹלֵךְ בָּהּ (ספרי); דָּבָר אַחֵר, **ומחדרים אימה** – בַּבַּיִת תִּהְיֶה אֵימַת דֶּבֶר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט') **כִּי עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ**, וְכֵן תִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס; דָּבָר אַחֵר, **מחוץ תשכל חרב** – עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בַּחוּצוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר **וּמִסְפַּר חוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם שַׂמְתֶּם מִזְבְּחוֹת לַבֹּשֶׁת** (שם י"א); **ומחדרים אימה,** עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, שֶׁנֶּאֱמַר **אֲשֶׁר זְקֵנֵי בֵית יִשְׂרָאֵל עוֹשִׂים בַּחֹשֶׁךְ אִישׁ בְּחַדְרֵי מַשְׂכִּיתוֹ** (יחזקאל ח'):

25 *Zowel de jongeman*, te verbinden met *het zwaard zal roven*.

אבן עזרא (כה) גם בחור – דבק עם: **תשכל חרב.**

De betekenis van גם. Volgens de taalregels, zoals ik heb uitgelegd ad Bresj. 43:8 (de eerste verklaring[138]). Let op, de Schrift neemt alles samen: jongemannen, jonge meisjes, oude mensen en kinderen.

וטעם **גם** – כמשפט הלשון, כמו שפירשתי (ראב"ע בראשית פירוש ראשון מ"ג:ח'). והנה חבר כל בחורים עם בתולות זקנים עם נערים.

25 *En uit de kamers de verschrikking, zowel de jongeman, als het jonge meisje*, uit de binnenvertrekken zal de verschrikking de jonge mannenen de jonge meisjes to weeskinderen maken.

ספורנו (כה) ומחדרים אימה גם בחור גם בתולה. ומחדרים תשכל האימה את הבחורים והבתולות:

25 *Van buiten* etc., de rabbijnen leren: met de pest in de stad, kom bij elkaar [in huis], want er is gezegd: *van buiten zal het zwaard roven, en uit de kamers de verschrikking.*[139]

תורה תמימה (כה) מחוץ וגו'. ת"ר, דבר בעיר כנס רגליך, שנאמר **מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה.** (ב"ק ס' ב')

138 Er bestaan twee versies van het commentaar van Ibn Ezra op Bresjiet.

139 Talmoed Bavli Baba Kamma 60b: תנו רבנן דבר בעיר כנס רגליך שנאמר (שמות י"ב כ"ב) **ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר** ואומר (ישעיהו כ"ו כ') **לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך** ואומר **מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה** de rabbijnen leren: met de pest in de stad, kom bij elkaar [in huis], want er is gezegd (Sjemot 12:22): *maar wat u betreft, niemand mag de deur van zijn huis uit gaan, tot de volgende morgen*, en de Schrift zegt (Jesj.26:20): *Ga heen, mijn volk! ga in uw binnenste kamers, en sluit uw deuren achter u toe*; en de Schrift zegt: *van buiten zal het zwaard roven, en uit de kamers de verschrikking.*

כו אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם׃

26 Ik zei: Ik zal hen wegblazen, Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen.

תרגום אונקלוס (כו) אֲמַרִית יְחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן וַאֲשֵׁצִינוּן אֲבַטֵּיל מִן בְּנֵי אֱנָשָׁא דּוּכְרָנְהוֹן׃

26 Ik zei: Mijn woede zal hen overvallen en Ik zal hen vernietigen Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen.

תרגום ירושלמי [א] (כו) **אמרתי אפאיהם** אֲמָרִית בְּמֵימְרִי לְמֵיכְלֵי מִנְהוֹן רוּחַ קוּדְשִׁי אֲשַׁיֵיר בְּהוֹן קָלִיל כְּגַבַר דְּחָצִיד חַקְלֵיהּ וּמְשַׁיֵיר אמנא חֲדָא אַבְטוֹל מִסְפָּר יֵיחוּס אֱנוֹשׁ דּוּכְרָנֵהוֹן

26 *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*, Ik heb gesproken met Mijn Woord om van hen Mijn Heilige Geest weg te houden, Ik zal van hen weinig overlaten als een man die zijn veld aan het oogsten is en één voor overlaat; Ik zal de herinnering aan hen uitwissen uit het boek van de afkomst van de mens.

תרגום ירושלמי [נ] (כו) אמרת בממרי אשיצי יתהון אבטל מן בני אנשא דכרנהון.

26 Ik heb gesproken met Mijn Woord: Ik zal hen uitroeien; Ik zal de herinnering aan hen uitwissen onder de mensen.

תרגום ירושלמי [ב] (כו) **אמרתי** אֲמָרִית בְּמֵימְרִי לְמֵתַיָא עֲלֵיהוֹן רְגוֹז אֲבַטֵּל מִן בְּנֵי אֱנָשָׁא דָּכְרָנֵיהוֹן׃

26 *Ik zei*, Ik heb gesproken met Mijn Woord woede over hen te brengen; Ik zal de herinnering aan hen uitwissen onder de mensen.

רש"י (כו) **אמרתי אפאיהם.** אָמַרְתִּי בְלִבִּי אַפְאֶה אוֹתָם, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **אפאיהם** אֲשִׁיתֵם פֵּאָה, לְהַשְׁלִיכָם מֵעָלַי הֶפְקֵר, וְדִגְמָתוֹ מָצִינוּ בְּעֶזְרָא (נחמיה ט') **וַתִּתֵּן לָהֶם מַמְלָכוֹת וַעֲמָמִים וַתַּחְלֵקֵם לְפֵאָה** – לְהֶפְקֵר, וְכֵן חִבְּרוֹ מְנַחֵם. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים אוֹתוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ 'יְחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן', וְלֹא יִתָּכֵן, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב אֲאַפְאֵיהֶם, אַחַת לְשִׁמּוּשׁ וְאַחַת לִיסוֹד, כְּמוֹ **אֲאַמְצְךָ** (ישעיהו מ"ה), **בְּמוֹ פִי** (איוב ט"ו), וְהָאָלֶ"ף הַתִּיכוֹנָה אֵינָהּ רְאוּיָה בּוֹ כְּלָל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם אַחַר לְשׁוֹן הַבָּרַיְתָא הַשְׁנוּיָה בְּסִפְרֵי הַחוֹלֶקֶת תֵּבָה זוֹ לְשָׁלוֹשׁ תֵּבוֹת, אָמַרְתִּי אַף אֵי הֵם – אָמַרְתִּי בְאַפִּי אֶתְּנֵם כְּאִלּוּ אֵינָם שֶׁיֹּאמְרוּ רוֹאֵיהֶם עֲלֵיהֶם אַיֵּה הֵם׃

אבן עזרא (כו) **אפאיהם** – יש אומרים (ספרי דברים שכ"ב א'): שהם שלש מלות. והנכון: שאין ריע לו. וטעמו כמו: אשחיתם, בעבור שיש אחריו: **אשביתה מאנוש זכרם**, והנה כולם ימותו. ואילו היה כדעת המדקדקים, שאפיצם בכל פיאה, לא ידבק הטעם. [ויש אומרים: אחרה בם אפי, והנה טעמו: אכריתם, כמו: **אשביתם**, ויבוא הטעם כפול. וזה נכון לולי אל"ף **אפאיהם**, והיה ראוי להיות אנפיהם, והטעם: אאנף בהם, והראשון נכון.]

26 *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*, Ik zei in mijn hart: Ik zal hen wegblazen, dat is zo uit te leggen: *Ik zal hen wegblazen*, Ik zal hen maken tot peah, door hen van Mij weg te werpen, het eigendomsrecht opgevend. Iets dergelijks vinden we in Ezra (Nech. 9:22): *U hebt hun koninkrijken en volken gegeven en U hebt die hun toebedeeld als peah*, door het eigendomsrecht op te geven, en zo heeft Menachem het ingedeeld. En er zijn er die het uitleggen als de Targoem: 'Mijn woede zal over hen heen vallen,' maar dit houdt geen stand, want als dit zo was had er geschreven moeten zijn אֲאַפְאֵיהֶם, de ene als prefix en de andere voor de wortel, zoals (Jesj. 45:5): אאזרך Ik heb je omgord, (Ijjov 16:5): *Ik zou u versterken* (אאמצכם) *met mijn mond*; en de alef in het midden is daar helemaal niet op zijn plaats. Maar Onkelos vertaalt het volgens de uitleg van een baraita, die geleerd wordt in Sifree (Dev. 322:1) die dit woord in drie woorden verdeeld, Ik zei boos: Waar zijn zij? d.i. Ik zei in Mijn boosheid: Ik zal hen maken als bestonden ze niet, nl. dat degenen die naar hen uitkeken zouden zeggen: waar zijn zij? [140]

וטעם **אמרתי** – כלשון בני אדם: אמרתי בלבי.

רשב"ם (כו-כז) **אמרתי אפאיהם** – ואסלקם מן העולם, אם לא **שכעס אויבים אגור**, ויראתי: **פן יאמרו ידינו רמה** – פן ינכרו לומר למפרע, שהם עשו ולא אני.

רמב"ן (כו-כז) **אפאיהם** אמרו המדקדקים: אפזרם בכל פאה. ואם כן, יהיה טעם **אמרתי** שהיה הרצון לפניו במדת הדין שיהיו ככה

26 *Ik zal hen wegblazen*. Er zijn er die zeggen (Sifree Dev. 32:26): dat אפאיהם drie woorden behelst, maar de juiste opvatting is dat het woord op zichzelf staat, en de betekenis is iets als 'Ik zal hen vernietigen.' Immers er staat direct daarna *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen*, want kijk, ze zullen allen sterven. Als de opvatting van de grammatici klopt: Ik zal hen naar iedere hoek verstrooien, dan is er geen verband tussen beide. [Er zijn er ook die zeggen: Ik zal Mijn toorn tegen hen doen ontbranden, mar de betekenis is: Ik zal hen vernietigen, zoals *Ik zal uitroeien*. Een vergelijkbare betekenis wordt twee keer weergegeven. Dit zou juist zijn ware het niet voor de alef in אפאיהם, want 'Ik zal boos worden op hen' zou אנפיהם luiden, en dat betekent 'Ik zal boos worden op hen.' De eerste opvatting is de juiste.

De betekenis van *Ik zei*, naar menselijk taalgebruik: Ik zei in Mijn hart.

26 *Ik zei: Ik zal hen wegblazen,* Ik zou hen verwijderen van de aarde, ware het niet dat *Ik bedacht was voor de toorn van de vijand*en. Ook was Ik bang dat ze zouden zeggen: *onze hand is verheven*, dat ze het afwijkend zouden voorstellen door het omgekeerde te zeggen, nl. dat zij het gedaan hadden en niet Ik.

26 *Ik zal hen wegblazen*, de grammatici zeggen: Ik zal hen verstrooien in iedere hoek. Als dat zo is dan moet de betekenis van *Ik zei* zijn, dat het de wil voor Hem vanwege het attribuut van het recht, dat ze zo door de hele wereld verstrooid zouden worden in

140 De verklaring van Rasjie ook elders geciteerd, zie appendix.

iedere hoek, en dat de herinnering aan hen zou verdwijnen bij de mensen voor altijd, *ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*. En naar mijn mening is dit woord samengesteld, zoals men dat ook in Sifree (322) vermeld heeft, uit 'af' + 'ee' + 'hem,' 'wel, waar zijn zij.' Maar de betekenis ervan is dat Ik hen zal plaatsen in een hoek, in zo'n situatie, dat men over hen zal zeggen: men weet niet eens waar ze zijn. Dat wil zeggen dat er voor hen overblijft noch een naam, noch een restant onder de volkeren, en dat hun plaats, waar ze zijn, niet gekend zal zijn. En kijk, dit verwijst naar de ballingschap van de tien stammen, die verbannen zijn naar (ii Mel. 17:6): *de rivier de Gozan*, dat is wat de wijzen noemen de Sambatjon; want hij wordt Gozan genoemd vanwege de uitdrukking (Bemidbar 11:31): [*de wind*] *voerde kwakkels aan* en (Teh.71:6): *U verwijderde mij*, want degenen die aan de andere zijde ervan gepositioneerd zijn, zijn verwijderd van de mensen. En de rivier noemt men Sambatjon omdat hij stil staat op Sjabbat. Immers de dag van Sjabbat heet in die taal Sabbat, zoals dat ook is in het Arabisch. En in hun taal is het gewoon om bij beschrijvende naamwoorden -'jon' toe te voegen, b.v. 'ezovjon,' 'choerjon,' 'moeljon,' en zo veel meer.

Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen, d.i. onze ballingschap onder de volkeren, wij dat zijn Jehoeda en Binjamien, want er is geen aandacht voor ons onder de volkeren en we worden helemaal niet gerekend als een volk of natie. De Schrift stelt dat volgens het attribuut van het recht wij zo voor altijd in ballingschap moeten blijven *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*, en dit leert dat nu in onze ballingschap er een eind gekomen is aan de verdienste van de vaderen, at er voor ons geen redding zal zijn uit de macht van de volkeren, behalve vanwege Zijn grote Naam, gezegend zij Hij, vergelijkbaar met wat de Schrift zegt in Jechezkel (Jechez. 20:41-44): *Wanneer Ik jullie bijeenbreng uit de landen waarin jullie verspreid zijn. Ik zal voor de ogen van de volkeren door jullie geheiligd worden ... Dan zullen jullie weten dat Ik de Eeuwige ben, wanneer Ik omwille van Mijn Naam met jullie niet zal doen overeenkomstig jullie slechte wegen en jullie verdorven daden, huis van Israël*. En zo wordt er nog gezegd (Jechez. 20:9): *Ik handelde omwille van Mijn Naam, zodat Die niet ontheiligd werd in heet zicht van de volken*. En zo meldde Mosje het in zijn gebed (Bemidbar 14:20): *de Eeuwige zei: op uw woord heb Ik hun vergeven.*

De zin van deze discussie is niet alsof het Zijn wil is Zijn kracht te tonen tussen degenen die Hem haten, want (Jesj. 40:17): *Alle volken zijn als niets voor Hem*, *zij worden door Hem beschouwd als minder dan niets en als leegheid.* Echter, de Naam schiep de mens in de benedengebieden, opdat hij zijn Schepper zou erkennen en dank zou betuigenaan Zijn Naam. Ook gaf Hij hem de macht om goed te doen of kwaad te doen. En toen ze zondigden uit vrije wil en Hem allemaal ontkenden bleef er niets dan slechts dit volk bij Zijn Naam. En Hij verspreidde deze zaken onder hen met tekenen en wonderen, dat Hij (Dev. 10:17): *de God der goden is, en de Heer der heren*, en dit werd bekend onder alle volkeren. En kijk, als Hij erop terugkwam en de herinnering aan hen zou teloor gaan dan zouden de volkeren Zijn tekenen en wonderen vergeten en men zou er niet meer over vertellen. En als iemand het zou melden dan zou men denken dat het een kracht van de krachten van de planeten of de sterren was, hetgeen voorbijgegaan en over is, en dan zou het doel van de schepping van de mens volledig teniet gedaan zijn, want dan zou er onder hen geen overgebleven zijn die zijn

לעולם מפוזרים בכל פאה, ושיהיה זכרם מאנוש נשבת לעד **לולי כעס אויב אגור** ועל דעתי היא מלה מורכבת כאשר הזכירו בספרי (ס"ד ל"ב:כ"ו) א"ף א"י ה"ם אבל טעמה שאשיתם במקום פאה ובענין שיאמרו עליהם גם אי הם לומר שלא ישאר להם שם ושאר בגוים ולא יודע מקומם איה והנה ירמוז לגלות עשרת השבטים שגלו **לנהר גוזן** (מלכים ב י"ז ו') הוא שהחכמים קורין סמבטיון כי נקרא גוזן מלשון **ויגז שלוים** (במדבר י"א:ל"א) **אתה גוזי** (תהלים ע"א:ו') כי העומדים אחריו מוסרים מבני אדם וקורין אותו סמבטיון מפני שביתתו בשבת כי יום השבת בלשון ההוא סבט כאשר הוא בערבי ונהוג בלשונם להוסיף בתארים **יון** אזוביון חוריון מוליון וכן הרבה:

אשביתה מאנוש זכרם – גלותנו בין העמים, אנחנו יהודה ובנימין, שאין לנו זכר בעמים ולא נחשב לעם ואומה כלל. והנה יאמר הכתוב כי היה במדת הדין להיותנו כן בגלות לעולם **לולי כעס אויב**, ויורה זה כי בגלותנו עתה תמה זכות אבות ואין לנו הצלה מיד העמים רק בעבור שמו,[141] כענין שאמר יחזקאל **וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם בם ונקדשתי בכם לעיני הגוים, וידעתם כי אני י"י בעשותי אתכם למען שמי לא כדרכיכם הרעים וכעלילותיכם הנשחתות בית ישראל** (יחזקאל כ׳:מ"א-מ"ד). וכן נאמר עוד: **ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים** וגו׳ (יחזקאל כ׳:ט׳). וכך הזכיר משה בתפלתו: **ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר** (במדבר י"ד:ט"ו), והשם ית׳ הודה לו בזה: **ויאמר י"י סלחתי כדבריך** (במדבר י"ד:כ׳).

והטעם בטענה הזאת איננו כרוצה להראות כחו בין שונאיו כי **כל הגוים כאין נגדו מאפס ותוהו נחשבו לו** (ישעיהו מ׳ י"ז), אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו, ושם הרשות בידו להרע או להטיב, וכאשר חטאו ברצונם וכפרו בו כולם, לא נשאר רק העם הזה לשמו ופרסם בהם באותות ובמופתים כי הוא **אלהי האלהים ואדוני האדונים** (דברים י׳:י"ז) ונודע בזה לכל העמים. והנה אם ישוב ויאבד זכרם, ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו ולא יסופר עוד בהם, ואם אדם יזכיר כן יחשבו כי היה כח מכחות המזלות והכוכבים וחלף ועבר, והנה תהיה כוונת הבריאה באדם בטלה לגמרי, שלא ישאר בהם יודע את בוראו רק

141 Andere editie voegt in: הגדול יתי.

Schepper kent, alleen maar iemand die Zijn woede opwekt. Daarom is het met recht passend vanwege het doel van de schepping van de wereld dat het Zijn wil zou zijn om hen voor Zich in stand te houden als volk voor altijd. Want zij zijn Hem het meest na, en ze kennen Hem beter dan alle volken. En dit is de betekenis van (vers 36): *Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen, zal Hij berouw hebben over Zijn dienaren*, dan zal de Eeuwige in genade, er weer aan denken dat zij vanouds Zijn volk zijn, en Hij er weer aan denken dat zij Zijn dienaren zijn, die ook bleven voor Hem als dienaren in hun ballingschap door ontbering en slavernij te aanvaarden, zoals die situatie waarvan gezegd is (Jesj. 63:8): *Want Hij zei: Zij zijn immers Mijn volk, kinderen die niet zullen liegen.* Ik heb al aangeduid dat er in de schepping van de mens sprake is van een verheven en verborgen geheimenis, dat ons noodzaakt dat wij voor Hem tot een volk zijn, en dat Hij voor ons tot God is, zoals er gezegd is (Jesj. 43:7): *Ieder die genoemd is in Mijn Naam, en die Ik tot Mijn eer geschapen heb*.[142]

26 *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*, het verteren van zelfs de rest, om zelfs geen restant van hen over te laten.

26 *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*, Ik zou een hoekje overlaten van hen, en de rest zou Ik vernietigen, zoals Ik het zal doen aan het einde der dagen, nadat Ik niet bereikt had hun perfectie, niet door de gift van Tora, noch door Erets Jisrael, noch door de ballingschap, zoals men zegt (Joël 3:5): *Want op de berg Sion en in Jeruzalem zal ontkoming zijn, zoals de Eeuwige gezegd heeft, namelijk bij hen die ontkomen zijn, ieder die Hij roept*.

מכעיס לפניו. ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם שיהיה רצון מלפניו להקימם לו לעם כל הימים, כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים. וזה טעם, **כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם** (דברים ל"ב:ל"ו) שיזכור ה' ברחמים כי הם עמו מאז, ויזכור כי הם עבדיו שעמדו לו בגלותם כעבדים לסבול הצרות והשעבוד, וכענין שנאמר **ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו** (ישעיהו ס"ג:ח'). וכבר רמזתי בבריאת האדם סוד נשגב ונעלם צריך ממנו שנהיה לו לעם והוא יהיה לנו לאלהים, כענין שנאמר **כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו** וגו' (ישעיהו מ"ג:ז').

חזקוני (כו) אמרתי אפאיהם – אכלה גם פאה, שלא להניח מהם פיאה.

ספורנו (כו) אמרתי אפאיהם. אשאיר איזו פאה מהם, והמותר אכלם,[143] כמו שאעשה באחרית הימים, אחרי שלא השגתי שלמותם לא במתן תורה, ולא בארץ ישראל, ולא בגלות, כאמרו **כי בהר ציון ובירושלים תהיה פליטה כאשר אמר ה' ובשרידים אשר ה' קורא** (יואל ג':ה').

142 Het gehele vers luidt: כָּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף־עָשִׂיתִיו Ieder die genoemd is naar Mijn Naam, die heb Ik tot Mijn eer geschapen, die heb Ik geformeerd, ja, die heb Ik gemaakt.

143 Andere versie

כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוֹר פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא יְהוָה פָּעַל כָּל־זֹאת׃

27 Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand, opdat hun tegenstanders de zaak niet zouden verdraaien en opdat zij niet zouden zeggen: Ónze hand is verheven, het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft.

תרגום אונקלוס (כז) אִלּוּ לָא פּוּן רוּגְזָא דְשַׂנְאָה כְּנִישׁ דִלְמָא יִתְרַרַב בְּעֵיל דְבָבָא דִלְמָא יֵימְרוּן יְדָנָא תְקִיפַת לַנָא וְלָא מִן קֳדָם יְיָ הֲוָת כָּל דָּא.

27 Ware het niet dat de woede van de vijand verzameld was, dat de vijand zich niet zou verheffen, dat ze niet zouden zeggen: onze hand was krachtig voor ons en het kwam niet van voor de Eeuwige dat dit alles gebeurde.

תרגום ירושלמי [א] (כז) אִלּוּלְפוּן רוּגְזָא דְסַנָאָה דְחִיל דִלְמָא יִתְרַבְרְבוּן לְקִיבְלֵי מְעִיקֵיהוֹן דִלְמָא יֵימְרוּן יְדִינָן מִתְפַּרְעוּן לָן מִבַּעֲלֵי דְבָבֵינָן וְלָא מִן קֳדָם יְיָ אִתְגְּזָרַת כָּל דָּא

27 Ware het niet vanwege de woede van de vijand, en dat hun onderdrukkers zich zelf zouden toejuichen tegenover Mij en zouden zeggen: onze hand heeft wraak genomen op onze tegenstanders en dit alles is geen besluit van voor Eeuwige.

תרגום ירושלמי [נ] (כז) אילולי כעסן דשנאה די תקף ואילולי דאדכר להון קיימת דקיימת לאבהתהון אברהם יצחק ויעקב דלא יתגברון עליהון בעלי דבביהון ודי לא ייאמרון שנאיהון בעלי דבביהון ידינן אתפרען לן מן בעלי דבבינן ולא מן קדם ייי אדעבדת דא.

27 Ware het niet dat de boosheid van de vijand sterk zou worden, en ware het niet dat Ik, in hun voordeel, Mij het ver bond herinner dat Ik sloot met hun voorvaderen, Avraham, Jitschak en Jaäkov, dat hun vijanden over hen niet de overhand zouden krijgen, dat zij die hen haten, hun vijanden, niet zouden zeggen: onze hand heeft ons gewroken op onze vijanden en het kwam niet van voor de Eeuwige dat dit alles gebeurde.

תרגום ירושלמי [ב] (כז) לולי אִלּוּלֵי כַּעֲסָא דְסַנָאָה יִתְקַף דְלָא יִתְגַּבְּרִין עֲלֵיהוֹן בַּעֲלֵי דְבָבֵיהוֹן וּדְלָא יֵימְרוּן יְדָנָן אִתְפַּרְעָן לָן מִן בַּעֲלֵי דְבָבֵינָן וְלָא מִן קֳדָם יְיָ אִתְעֲבַדַת הָדָא׃

27 *Ware het niet*, ware het niet voor de woede van de vijand, die sterk is; dat zij niet kunnen zegevieren over hun vijanden, en dat de laatsten niet zggen: onze hand heeft voor ons bestragffing geëist en het is niet van voor de Eeuwige dat dit gedaan is.

רש"י לולי כעס אויב אגור. אִם לֹא שֶׁכַּעַס הָאוֹיֵב כָּנוּס עֲלֵיהֶם לְהַשְׁחִית, וְאִם יוּכַל לָהֶם וְיַשְׁחִיתֵם יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בּוֹ וּבֵאלֹהָיו וְלֹא יִתְלֶה הַגְּדֻלָּה בִּי, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר **פן ינכרו צרימו** – יְנַכְּרוּ הַדָּבָר לְתֻלּוֹת גְּבוּרָתָם בְּנָכְרִי שֶׁאֵין הַגְּדֻלָּה שֶׁלּוֹ – **פן יאמרו ידנו רמה וגו'**׃

27 *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand* – ware het niet dat de woede van de vijand opgehoopt was (אגור) tegen hen om hen te vernietigen, en als het hen overkomt en hen vernietigt dan zal hij die grootheid aan zichelf toewijzen en aan zijn goden, en hij zal het niet aan Mij toewijzen, en dit is het dat er gezegd is. That is the meaning of what is stated immediately afterwords: *opdat hun tegenstanders de zaak niet zouden verdraaien* – dat zij de zaak aan een vreemde zouden toeschrijven door hun maht aan een vreemde op te hangen, terwijl de grootheid niet van hem is, *opdat zij niet zouden zeggen: Ónze hand is verheven etc.*

אבן עזרא (כז) אגור – [אפחד, מגזרת: **ויגר מואב** (במדבר כ״ב:ג׳). והמתרגם אמר:] מלשון: **אגרה בקציר** (משלי ו׳:ח׳), [על דעת הנמלה.] והנכון: שהוא מלשון: תגרה, והכתוב דבר כדרך בני אדם להבין השומעים.

27 *Ik was beducht*, Ik was angstig; gerelateerd aan (Bemidb. 22:3): *Moab was zeer bevreesd*. De targoemist zegt: vanwege het taalgebruik (Misjle 6:8): *zij verzamelt tijdens de oogst*, te weten: de mier. Maar de juiste opvatting is dat het verwant is aan תגרה, 'strijd, vijandschap.' De Schrift spreekt in mensentaal, zodat de toehoorders het begrijpen.

ינכרו – הפך יכירו, וכן: **ויתנכר אליהם** (בראשית מ״ב:ז׳).

ינכרו, *zij zullen verdraaien* is het tegenovergestelde van יכירו, 'zij zullen erkennen. En vergelijkbaar (Bresj. 42:7): ויתנכר in: *hij deed zich tegenover hen voor als een vreemde*.

פעל כל זאת – על השפטים.

חזקוני (כז) ולא ה׳ פעל כל זאת לא באת זו להם מאתו כדי להוכיחם אלא על כי **ידנו רמה.**

Hij heeft dit alles gedaan heeft, tegen de stammen.

ספורנו (כז) לולי כעס אויב אגור. שמתוך כעס שיכעסו[144] על אותם השרידים, יש לחוש:

פן ינכרו צרימו. פן ימשכו את לב השרידים להיות בני נכר כמותם:

פן יאמרו. לאותם השרידים:

ידנו רמה. להכחיד את ישראל מגוי, ונשארתם מתי

27 *Het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft*, dit is niet van Zijn kant over hen gekomen, om te bevestigen dat het is vanwege *ónze opgeheven hand*.

27 *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*, dat vanwege de haat waarmee de volkeren de overgeblevenen haten, er reden is voorzichtig te zijn.

Opdat hun tegenstanders hen niet zouden vervreemden, opdat ze niet het hart van de overgeblevenen wegtrekken om te worden tot kinderen van een vreemde [god] net als zij.

Opdat zij niet zouden zeggen, tegen de overgeblevenen.

Ónze hand is opheven, om Jisrael als volk te vernietigen en

144 Andere versie voegt hier toe: האומות.

jullie blijven dan ov er met een klein getal.

Het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft, dat jullie zouden denkene ontvluchten door Zijn macht. maar omdat Jisrael talrijk is en verspreid in vele landen zal het niet opkomen in het hart om zich hiertoe in te spannen, naar de uitspraak van onze wijzen, wat is het dat er geschreven staat (Sjof. 5:11): *de rechtvaardige daden van zijn bestuurders in Jisrael*; de Heilige, gezegend zij Hij, deed een rechtvaardige daad aan Jisrael, dat Hij hen verspreidde.[145]

מספר.
ולא ה' פעל כל זאת. שתחשבו להמלט על ידו. אבל בהיות ישראל רבים ונפוצים בארצות[146] רבות לא יעלה על לב[147] להשתדל בזה כאמרם מאי דכתיב **צדקות פרזונו בישראל** (שופטים ה׳:י״א), צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרם[148].

145 Talmoed Bavli Pesachim 87b: אמר רבי אושעיא מאי דכתיב צדקת פרזונו בישראל צדקה עשה הקדוש ברוך הוא בישראל שפזרן לבין האומות r. Osjaja zegt: wat wil het zeggen dat er geschreven staat: de rechtvaardige daden van zijn bestuurders in Jisrael; de Heilige, gezegend zij Hij, deed een rechtvaardige daad aan Jisrael, dat Hij hen verspreidde.

146 Andere versie: באומות.

147 Andere versie voegt hier toe: כולם.

148 Andere versie voegt hier toe: לבין האומות.

28 Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen, maar er is geen inzicht bij hen.	כח כִּי־גּוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה׃

28 Want ze zijn een volk volledig zonder enige raad en er is geen inzicht bij hen.

28 Want ze zijn een volk volledig zonder enige raad en er is geen inzicht bij hen.

28 Want ze zijn een volk dat ten onder gaat door slechte raadgevingen en er is geen inzicht bij hen.

28 *Want het volk*, want ze zijn een volk dat ten onder gaat door slechte raadgevingen en er is geen inzicht bij hen.

28 *Want* dat *volk komt om in plannen, maar er is geen inzicht bij hen*, als ze wijs waren, vs. 29) *dan zouden ze dit opmerken,* (vs. 30) *hoe kan één er [duizend] achtervolgen,* etc.

תרגום אונקלוס (כח) אֲרֵי עַם מְאַבְּדֵי עֵיצָה אִנּוּן וְלֵית בְּהוֹן סוּכְלְתָנוּ׃

תרגום ירושלמי [א] (כח) אֲרוּם אוּמָא מְאַבְּדָן עֵיטִין טָבָן הִנּוּן וְלֵית בְּהוֹן סוּכְלְתָנוּ׃

תרגום ירושלמי [נ] (כח) ארום אומה אבידי עיצן בישן אינון ולית בהון שוכלתנו׃

תרגום ירושלמי [ב] (כח) כי גוי אֲרוּם אוּמָא הָדָא אֲבִידֵי עֵיצָן בִּישָׁן אִינּוּן וְלֵית בְּהוֹן סוּכְלְתָנוּ׃

רש"י (כח) כי אוֹתוֹ **גוי אבד עצות המה ואין בהם תבונה.** שֶׁאִלּוּ הָיוּ חֲכָמִים **ישכילו זאת איכה ירדף וגו'**׃

אבן עזרא (כח) כי גוי אבד עצות המה – הנכון שזה הגוי צרי ישראל. ומלת **אבד** – שם התואר והיא סמוכה, על כן נפתח הבי״ת. וידוע כי מלת אבד מהפעלים העומדים, רק פירוש **עצות** שב אל **אבד**, כמו: **נובלת עלה** (ישעיהו א׳:ל׳), וכן **ותאבדו דרך** (תהלים ב׳:י״ב), [שהוא סמוך אל דרך. והנה השכיל המתרגם שאמר: מאבדי עצה].

רשב"ם (כח) כי גוי – האומות,
אובד עצות – כמו: **מספד תמרורים** (ירמיהו ו׳:כ״ו), **מקל לבנה** (בראשית ל׳:ל״ז), לפי שהם דבוקים, מעשר בקר וצאן (ויקרא כ״ז:ל״ב).

רמב"ן (כח-לא) כי גוי אבד עצות המה – וכל הפרשה על האויב הנזכר, כדברי רבי נחמיה (ס"ד ל״ב:כ״ח). וטעם: **כי לא כצורנו צורם** (פסוק ל״א) גם כן דברי האויב. יאמר הכתוב שהיה להם לחשוב ולה**שכיל** זאת הנעשה בישראל, כי הוא פועל השם על עונם, ויבינו ממנה לאחרית נפשם כי כן יעשה בסוף לכל הגוים, כי הם מורדים בי״י יותר מישראל. **וישכילו** ויאמרו: **איכה ירדוף אחד אלף** מישראל **אם לא כי צורם מכרם**, כי צורם הוא תקיף ובעל היכולת לעזור ולהכשיל יותר מצורנו, **ואויבינו** היו **פלילים**, בנו מתחלה לעשות בנו שפטים כרצונם, ועתה למה בורחים מפנינו אלף מפני גערת אחד, לולי **צורם** התקיף ש**מכרם** והביא מורך בלבבם ונפלו ורודף אין. **פלילים**, מלשון: **אשר פללת לאחותך** (יחזקאל ט״ז:נ״ב), **ויעמד פינחס ויפלל** (תהלים ק״ו:ל׳).

חזקוני (כח) כי גוי אבד עצות המה בספרי דורשו רבי יהודה עד ראו עתה כנגד ישראל ורבי נחמיה דורשו כנגד האומות רבי יהודה דורשו כלפי ישראל

dat omkomt in plannen, [de patach in אֹבַד] is vergelijkbaar met מִסְפַּד (Jirm. 6:26): *bittere klacht*, מַקֵּל (Bresj. 30:37): *takken van populieren*, omdat zij in de verbonden vorm staan; zo ook מַעְשַׂר (Wajjikra 27:32): *de tienden van vee en kleinvee*.

28 *Want zij zijn een volk*, nl. de volkeren.

28 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*. De juiste opvatting dat dit slaat op de vijanden van Jisrael. Het woord אבד is een bijvoegelijk naamwoord, in de status constructus, daarom staat er een patach onder de bet. Het is bekend dat het werkwoord אבד een onovergankelijk werkwoord is, maar de verklaring is dat עצות terugverwijst naar אבד, zoals (Jesj. 1:30): נובלת עלה, *het blad verwelkt*.[149] En zo ook (Teh. 2:12): ותאבדו דרך waar het eerste woord verbonden is met דרך. En de targoemist begreep dit want hij zegt מאבדי עצה, ‘zonder enige raad’

28 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, deze hele afdeling van de tekst gaat over de bovengenoemde vijand, naar de woorden van r. Nechemja. En de betekenis van (vers 31) *want niet als onze rots is hun Rots* zijn dus ook de woorden van de vijand. De Schrift zegt dus dat zij hadden moeten nadenken, en dit hadden moeten begrijpen, nl. wat er gebeurde met Jisrael, dat de Naam dat deed vanwege hun overtreding. En daaruit hadden ze moeten inzien, wat hun eigen einde zou zijn, want zo doet Hij ten slotte aan alle volkeren, want zij zijn veel opstandiger jegens de Eeuwige dan Jisrael. Ze zouden het (vers 29) *begrijpen* en zeggen (vers 30): *hoe zou één er duizend* uit Jisrael *kunnen achtervolgen*, *als niet hun Rots hen verkocht*. Immers, hun Rots is sterker, en heeft meer mogelijkheden om te helpen en te redden dan onze rots. (vers 31) *En onze vijanden*[150] waren *rechters*, over ons in het begin om over ons te oordelen naar hun wil. Maar nu, waarom vluchten er duizend voor het gescheld. van één. Dat kan alleen maar omdat hun sterke Rots hen verkocht heeft, en zwakte in hun hart heeft gebracht, en ze vielen al ook al was er geen achtervolger. פלילים ‘rechters,’ is te verbinden met (Jechez. 16:52): *jij die je zusters veroordeeld hebt*, resp. (Teh. 106:30): *Toen stond Pinchas op en sprak recht*.

149 נבל moge een onovergankelijk werkwoord, mar het kan natuurlijk wel een onderwerp bij zich hebben.
150 De vijanden van de vijand, dus Jisrael.

ולעיל קאי וה״ק אמרתי אפאיהם לישראל **כי גוי אבד עצות המה**, אבדו עצה שנתנו להם היא התורה.

28 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, de Babiloniërs.

28 *Zonder raadgevingen*, Jisrael is de goede raad die hun gegeven was kwijt geraakt, en wat was dat? Dat was Tora, want er is geen andere raad dan Tora, want er is gezegd (Misjlee 8:14): *bij Mij is raad en overleg. (Sifree)*

ספורנו (כח) **כי גוי אובד עצות המה**. הבבליים.[151]
תורה תמימה (כח) **אבד עצות המה**. אבדו ישראל עצה טובה שנתנה להם ואיזו היא, זו תורה, שאין עצה אלא תורה, שנאמר (משלי ח׳:י״ד) **לי עצה ותושיה** [ספרי].

151 Andere versie: אומות העולם; de wijziging in ‘Babiloniërs’ is het gevolg van censuur.

29 Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit opmerken. Zij zouden op hun einde letten.	כט לוּ חֲכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם:
29 Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit begrijpen. Zij zouden inzien wat hun einde zal zijn.	תרגום אונקלוס (כט) אִלּוּ חֲכִימוּ אִסְתַּכָּלוּ בְּדָא סַבַּרוּ מָא יְהֵי בְּסוֹפְהוֹן.
29 Waren zij maar wijs, en begrepen ze de wet maar, dan zouden ze inzicht hebben in wat hun einde zal zijn.	תרגום ירושלמי [א] (כט) אִלּוּ הֲווֹ חַכִּימִין הֲווֹן מִסְתַּכְּלִין בְּאוֹרַיְיתָא וְהֵינוּן מִתְבּוֹנְנִין מַה יְהֵי עָתִיד לְמֶהֱוֵי בְּסוֹפֵיהוֹן
29 Was Jisrael maar wijs en studeerden ze maar de wet dan zouden ze inzicht hebben in wat hun toekomst zal zijn.	תרגום ירושלמי [נ] (כט) אילו חכמו ישראל וילפון אורית׳ אתבוננו מה הווי באחריותהון.
29 *Waren zij maar wijs*, als Jisrael wijs was dan studeerden ze de wet en dan zouden ze inzicht hebben in wat hun toekomst zal zijn.	תרגום ירושלמי [ב] (כט) **לו חכמו** אִלּוּ חַכִּימוּ יִשְׂרָאֵל וְיַלִּיפוּ אוֹרַיְיתָא אִתְבּוֹנְנוּ מַה הֲוֵי בְּאַחֲרֵיתָא:
29 *Zij zouden op hun einde letten* – zij zouden hun hart richten op het begrijpen van de uiteindelijke reden van het ongeluk van Jisrael.	רש"י (כט) **יבינו לאחריתם**. יִתְּנוּ לֵב לְהִתְבּוֹנֵן לְסוֹף פֵּרְעָנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל:
29 *Waren zij maar wijs*. Als ze verstandig waren, zodat ze begrepen dat de Eeuwige dit alles Jisrael aandoet vanwege hun overtredingen, dan zouden ze ook hun einde begrijpen, namelijk dat de Naam zo handelt vanwege hun overtredingen.	אבן עזרא (כט) **לו חכמו** – אילו היו חכמים **שישכילו** כי י״י פעל כל זאת לישראל בעבור עונם, אז **יבינו לאחריתם**, כי כן יעשה השם בעבור עונם.
29-30 *Als ze wijs geweest waren*, dan zouden de volkeren gezegd hebben: *hoe zou één* van ons *er duizend kunnen achtervolgen* van Jisrael, wat zij gewoon waren met ons te doen.	רשב"ם (כט-ל) אבל **אילו חכמו** – האומות יאמרו: **איכה ירדוף אחד** ממנו **אלף** – מישראל, מה שהיו רגילין בנו.
als niet hun Rots hen verkocht had in onze handen, omdat ze tegen Hem gezondigd hadden; en zo zegt de Schrift hierboven (vers 4): *de Rots is volmaakt in Zijn handelen.*	**אם לא** – **צורם כי מכרם** – בידינו, לפי שחטאו לו. וכן אמר למעלה: **הצור תמים פעלו** (דברים ל״ב: ד׳).
29 *Waren zij maar wijs*, Jisrael, *dan zouden zij dit begrijpen*, namelijk wat er nog komt en wat hij uitlegt.	חזקוני (כט) **לו חכמו** ישראל **ישכילו זאת** מה שהולך ומפרש.
29 *Zij zouden op hun einde letten*. Ze zouden opletten en aan zien komen de rampen die er zijn in hun ballingschap, in andere woorden hun einde, en wat er voor hen te begrijpen was.	**יבינו לאחריתם** יסתכלו ויתבוננו אל פורענותם שיש להם בגלותם היינו לאחריתם ומה היה להם להבין.
29 *Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit opmerken*, hoe Jisrael in hun handen kon vallen, tegen de natuur, is vanwege hun overtreding.	ספורנו (כט) **לו חכמו ישכילו זאת**. איך נפלו ישראל בידם נגד הטבע, בעונם:
Zij zouden op hun einde letten, dan zouden de volkeren begrijpen wat hun einde zal zijn vanwege het grote aantal van hun misdaden.	**יבינו לאחריתם**. ובזה היו מבינים[152] מה יהיה באחריתם ברוב פשעיהם:

152 Andere versie vogt hier toe: האומות.

30 Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen, en twee er tienduizend laten vluchten, als niet hun Rots hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde?	ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יָנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירֵם׃

30 Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen, en twee er tienduizend laten vluchten, als niet hun Machtige hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde?

תרגום אונקלוס (ל) אֵיכְדֵין יִרְדּוֹף חַד לְאַלְפָא וּתְרֵין יְעָרְקוּן לְרִבּוֹתָא אֱלָהֵיהֵין תַּקִּיפְהוֹן מְסַרנוּן וַיְיָ אַשְׁלֵימִנּוּן׃

30 Hoe kan één vijand er duizend van hen achtervolgen en twee er tienduizend van hen op de vlucht doen slaan, als niet Hij die hun kracht is hen overlevert, en de Eeuwige wraak aan hen oefent.

תרגום ירושלמי [א] (ל) הֵיכְדֵין יְהֵי סַנְאָה חַד רָדִיף אֶלֶף מִנְהוֹן וּתְרֵין יְעִירְקוּן לְרִבּוּתָא מִנְהוֹן אֱלָהֵן מְטוֹל דְּתַקִּיפְהוֹן מְסָרִינוּן וַיְיָ אַשְׁלֵימִינוּן

30 Wanneer Jisrael zich aftobde met de wet en zich aan de geboden hield dan zou één van hen er duizend achtervolgen, en twee van hen zouden er tienduizend op de vlucht doen slaan. Omdat zij gezondigd hebben en woede teweeg gebracht hebben voor Hem, de Krachtige, heeft Hij hen in de steek gelaten en het Woord van de Eeuwige heeft hen overgeleverd in de macht van hun vijanden.

תרגום ירושלמי [נ] (ל) כד יהוון ישראל לעיין באוריתה ונטרין פיקודיה הוה חד מנהון רדף אלף ותרין מנהון רבבה רבותה מערקין על דחטון וארגיזו קדמוי תקיפה שבק יתהון ומימרה דייי מסר יתהון ביד בעלי דבביהון.

30 *Hoe,* Toen Jisrael naarstig bezig was met de wet en ze de geboden onderhielden kon één van hen er duizend achtervolgen, en twee van hen konden er tienduizend op de vlucht doen slaan. Omdat zij gezondigd hebben en woede teweeg gebracht hebben voor Hem, de Krachtige, heeft Hij hen in de steek gelaten in de macht van hun vijanden.

תרגום ירושלמי [ב] (ל) איכה כַּד הֲווּ יִשְׂרָאֵל לְעַיֵּן בְּאוֹרַיְיתָא וְנַטְרִין פִּיקוּדַיָּא הֲוָה חַד מִנְהוֹן רָדִיף אֶלֶף וּתְרֵין מִנְהוֹן רִיבְוָותָא מְעָרְקִין עַל דְּחָטוּן וְאַרְגְּזוּן קֳדָמוֹי תַּקִּיף שְׁבַק יַתְהוֹן בִּידָא בַּעֲלֵי דְּבָבֵיהוֹן׃

30 *Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen*, één van hen, duizend uit Jisrael.

רש"י (ל) איכה ירדף אחד. מִמֶּנּוּ אלף מִיִּשְׂרָאֵל׃

Als niet hun Rots hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde? hen verkocht en hen uitleverde in onze hand, 'delivr' in de volkstaal.

אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מְכָרָם וּמְסָרָם בְּיָדֵנוּ, דליב"ר בְּלַעַז׃

30 *Hoe kan één achtervolgen*, dit betekent, als Jisrael wijs zou zijn, zouden ze begrijpen hoe één van de vijanden er duizend uit Jisrael kan achtervolgen; dit gebeurt alleen maar omdat zij hun Rots verlaten hebben. En er zijn er die zeggen: hoe kan Jisrael in het begin met één persoon er duizend van hen achtervolgd hebben, terwijl ze nu verzwakt zijn.

אבן עזרא (ל) איכה ירדף – הטעם, לו חכמו ישראל, שישכילו איך ירדוף **אחד** מהצרים **אלף** מישראל, **ושנים יניסו רבבה**, אין זה כי אם בעבור שעזבו **צורם**. ויש אומרים: **איך** היו ישראל בתחלה **רודף אחד** מהם **אלף**, ועתה נחלשו.

Dat hun Rots hen verkocht, dat is als Hij heeft hen weggegeven zo ook (Sjof. 4:9): *de Eeuwige heeft Sisera overgeleverd*. Data betekent dat Hij hen gaf als de prijs voor hun daden, en zo is er echt sprake van verkoop.

Hij leverde hen uit, dit betekent zoveel als (Job 12:14): *Hij sluit een man in*, of vergelijk (Sjem. I 23:20): *aan ons is het hem over te leveren*.

כי צורם מכרם – כמו: נתנם, וכן: **ימכור י"י את סיסרא** (שופטים ד׳:ט׳). [והטעם: נתנם בשכר מעשיהם, והנה היא מכירה ממש.]

הסגירם – כטעם: **יסגר על איש** (איוב י"ב:י"ד), או כמו: **ולנו הסגירו** (שמואל א כ"ג:כ׳).

30 *Hoe zou er een kunnen achtervolgen* etc. Hoe kan de zaak zo veranderd zijn dat vandaag één uit de volkeren er duizend van ons achtervolgt, en twee van hen er tienduizend van ons op de vlucht doen slaan; terwijl onlangs één van ons er duizend van de volkeren achtervolgde, en twee van ons er tienduizend van hen op de vlucht lieten slaan. En hoe kan dat gebeuren met hen *als niet hun Rots hen verkocht*; de Rots van Jisrael verkocht hen.

חזקוני (ל) איכה ירדף וגו׳ – היאך נשתנה העניין שהיום אחד מן האומות רודף אלף ממנו **ושנים** – מהם **יניסו רבבה** – ממנו ואמש אחד ממנו רודף אלף מן האומות ושניים ממנו יניסו מהם רבבה ומפני מה אירע להם כך **אם לא כי צורם מכרם** – צורם של ישראל מכרם.

Tienduizend, tien duizendtallen, en het bewijs volgt uit dat er gezegd is (Sjof. 20:10): *wij zullen tien ... op de honderd nemen, honderd ... op de duizend en duizend op de tienduizend*. *En twee laten er tienduizend vluchten*, kijk, één achtervolgt er vijfduizend, en naar die maat staat er geschreven (Wajjikra 26:8): *vijf van jullie zullen er honderd achtervolgen, en honderd van jullie zullen er tienduizend achtervolgen*. Kijk het gaat niet om één die al de rest achtervolgt, maar om honderd, als we zo

רבבה – עשרת אלפים וראיה לדבר **ולקחנו עשרה ... למאה ... ומאה לאלף ואלף לרבבה** (שופטים כ׳:י׳). **ושנים יניסו רבבה** – הרי אחד רודף חמשת אלפים ובמדה טובה כתיב **ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו** (ויקרא כ"ו:ח׳) הרי אין אחד רודף לכל היותר רק מאה אם כן מצינו מדת

vaststellen dat de mate van de bestraffingengroter is dan de goede maat, maar over de goede maat is te zeggen (Wajjikra 26: 8): *jullie vijanden zullen door het zwaard vóór jullie neervallen*. Daarom is het niet nodig om één te achtervolgen, maar honderd, want kijk, ze zullen voor hem vallen, maar in de maat van de bestraffingen staat er niet beschreven de val, en niet: de achtervolger zal doden, maar hij achtervolgt, zodat er geen pijn is als hij zoo achtervolgt.

30 *Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen*, ze hadden moeten begrijpen dat dit niet natuurlijk is, dat er één duizend kan achtervolgen.

Als niet hun Rots hen verkocht, Hij is het die tegen hen vocht, en die hun kracht wegnam; vandaar (Jirm. 51:30): *hun macht is vergeten, zij zijn als vrouwen geworden*.

פורעניות מרובה ממדה טובה אלא יש לומר דבמדה טובה כתיב בה **ונפלו אויבכם לפניכם לחרב** (ויקרא כ״ו: ח׳) ולכך אין צריך לרדוף לאחד רק מאה שהרי יפלו לפניו אבל במדת פורעניות לא כתיב נפילה ולא יהרוג הרודף רק ירדוף לכך אין מיחוש אם הוא רודף כל כך.

ספורנו (ל) איכה ירדוף אחד אלף. היה להם להבין שאין זה בטבע שאחד ירדוף אלף.

אם לא כי צורם מכרם. הוא נלחם בם והסיר תקפם, ובכן: **נשתה גבורתם והיו לנשים** (ירמיהו נ״א:ל׳).

31 Want hun rots is niet als onze Rots, onze vijanden zijn daar rechters over.	**לא** כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים:

31 Want onze Kracht is niet als hun kracht en onze tegenstanders waren onze rechters.

תרגום אונקלוס (לא) אֲרֵי לָא כְתוּקְפָּנָא תּוּקְפְּהוֹן וּבַעֲלֵי דְּבָבָנָא הֲווֹ דַּיָּינָנָא.

31 Want niet als de Kracht van Jisrael zijn de afgoden van de volkeren, want de Kracht van Jisrael brengt, wanneer zij gezondigd hebben, straf over hen, maar wanneer zij hun handen uitstrekken in gebed dan luistert Hij en Hij redt hen. Maar de afgoden van de dienaren van sterren en planeten hebben geen enkel nut, echter omdat wij voor Hem boos gemaakt hebben en wij niet teruggekeerd zijn tot Zijn dienst zijn onze tegenstanders gemaakt tot onze getuigen en onze rechters.

תרגום ירושלמי [א] (לא) אֲרוּם לָא כְתַקִּיפְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל טַעֲוָותְהוֹן דְּעַמְמַיָּא אֲרוּם תַּקִּיפְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל כַּד יְחוֹבוּן מַיְיתֵי עֲלֵיהוֹן פּוּרְעָנוּתָא וְכַד פָּרְסִין יְדֵיהוֹן בְּצָלוֹ עָנֵי וּמְשֵׁזֵיב יַתְהוֹן אֲבָל טַעֲוָותְהוֹן דְּעַמְמַיָּא עַבּוּ"ם לֵית בְּהוֹן צְרוֹךְ וְעַל דִּי אַרְגִּיזְנָן קֳדָמוֹי וְלָא הֲדַרְנָן לְפוּלְחָנֵיהּ אִתְעֲבִידוּ בַּעֲלֵי דְּבָבֵינָן סַהֲדִינָן וְדַיָּינִינָן

31 Want niet als onze zekerheid zijn de zekerheden van de volkeren, maar omdat wij gezondigd hebben en voor Hem boos gemaakt hebben zijn onze vijanden onze rechters geworden.

תרגום ירושלמי [נ] (לא) ארום לא כרוחצינן רוחצניהון דאומייה על דחטינן וארגזן קדמוי אתעבדון בעלי דבבי(כון){נן} דיינינן.

31 *Want niet*, Want niet als onze zekerheid zijn de zekerheden van de volkeren, maar omdat wij gezondigd hebben en voor Hem boos gemaakt hebben zijn onze vijanden onze rechters geworden.

תרגום ירושלמי [ב] (לא) כי לא אֲרוּם לָא כְּרַחֲצוֹנָן רַחֲצוֹנֵיהוֹן דְּאוּמַיָּא עַל דַּחֲטִינָן וְאַרְגִּזְנָן קָדָמוֹהִי ^אִתְעֲבִידוּ בַּעֲלֵי דְּבָבֵינָן דַּיָּינֵנָן:

31 *Want hun rots is niet als onze Rots*, dit alles hadden de vijanden moeten begrijpen, nl. dat *de Eeuwige hen uitleverde* en dat de overwinningniet van hen kwam, noch van hun goden, want tot op heden vermochten hun goden niets ten opzichte van onze Rots. Hun rots is niet als onze Rots. Iedere keer wanneer צור in de Schrift voorkomt heeft het de betekenis van סלע, rots.

Onze vijanden zijn daar rechters over –nu zijn onze vijanden rechters over ons, dus is het zo dat onze Rots ons verkocht aan hen.

רש"י (לא) כי לא כצורנו צורם. כָּל זֶה הָיָה לָהֶם לְאוֹיְבִים לְהָבִין שֶׁהַשֵּׁם הִסְגִּירָם וְלֹא לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם הַנִּצָּחוֹן, שֶׁהֲרֵי עַד הֵנָּה לֹא יָכְלוּ כְּלוּם אֱלֹהֵיהֶם כְּנֶגֶד צוּרֵנוּ, כִּי לֹא כְסַלְעֵנוּ סַלְעָם; כָּל צוּר שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן סֶלַע:

ואיבינו פלילים. וְעַכְשָׁו אוֹיְבֵינוּ שׁוֹפְטִים אוֹתָנוּ, הֲרֵי שֶׁצוּרֵנוּ מְכָרָנוּ לָהֶם:

31 *Want is niet als onze Rots*, dit zijn de woorden van Mosje, die uitlegt *want het is een volk dat omkomt in plannen*, dat betekent dat onze Rots ons heeft verkocht, ook al hebben zij geen rots als onze Rots, en al zijn ze niet beter dan wij. Zo zegt de Schrift: *onze vijanden zijn* geen *rechters*. Zo ook (Misjle 30:3): *ik heb geen wijsheid geleerd*. En er zijn mensen die zeggen dat onze vijanden dit erkennen; daarom moet dit niet verbonden worden met *want van de wijnstok van Sedom*, ze zijn geen *rechters*, allen maar goddeloos en zondaars.

אבן עזרא (לא-לב) כי לא כצורנו – דברי משה. פירוש: **כי גוי אובד עצות** (דברים ל״ב:כ״ח), והטעם: כי צורנו מכרנו (דברים ל״ב:ל׳), כי אין להם צור כצורנו, ולא הם טובים ממנו. וכן הוא: ולא **אויבינו פלילים**. כמו: **ולא למדתי חכמה** (משלי ל׳:ג׳). ויש אומרין: שאויבינו יודו כן. לכן איננו דבק עם: **כי מגפן סדום**. רק הם אינם **פלילים**, רק רעים וחטאים.

31 *Want hun rots is niet als onze Rots*, hier spreekt Mosje weer. Met recht zouden zij zo gesproken hebben, dat de Heilige, gezegend zij Hij, dit gedaan had en niet de goden van de volkeren, want zie onze Rots, nl. die van Jisrael is niet als de rots van de volkeren van de wereld. Maar ondanks dat zijn onze vijanden drechters, en zij doen recht over ons. Is dit alles niet door de macht van de Heilige, gezegend zij Hij, tegen Wie zij gezondigd heben.

רשב"ם (לא) כי לא כצורנו צורם – כך אמר משה: מן הדין היה להם לומר כך, שהקב״ה עשה זאת ולא אלהי הגוים, שהרי לא כצורנו של ישראל צורם של אומות העולם. ואעפ״כ, **אויבינו פלילים** – ועושים בנו שפטים. הלא זאת על ידי הקב״ה שחטאו לו.

31 *Want hun rots is niet als onze Rots*, immers hun rots is niet zo sterk als onze Rots. Niettemin zijn onze vijanden rechters en oordelen zijn over ons, echter de zaak kan alleen het gevolg zijn van het feit dat hun Rots hen verkocht vanwege hun overtredingen.

חזקוני (לא) כי לא כצורנו צורם – שהרי אין צורם חזק כצורנו ואף על פי כן אויבנו פלילים ודיינים עלינו אלא אין לתלות הדבר אלא על **כי צורם מכרם** על ידי עונותם.

31 *Want hun rots is niet als onze Rots*, en dit gebeurde zonder twijfel omdat hun rots niet is als onze Rots. Immers, ieder volk heeft echt succes zolang zijn prins of planeet het bestuurt. En die prins zal nooit vernderd worden in de vijand van zijn volk. Maar

ספורנו (לא) כי לא כצורנו צורם. וזה קרה בלי ספק מפני שאין צורם כמו צורנו. כי אמנם כל אמה מצלחת כל ימי ממשלת השר שלה או מזלה. ולא

ze zullen vallen wanneer het bestuur van de vorst teruggetrokken wordt, en de prins van een ander volk aan de macht komt, in overeenstemming met de orde, die God, Hij zij gezegend, aan hen geeft. Als gevolg daarvan gaan ze niet ten onder op zo'n onnatuurlijke manier, dat één er duizend achtervolgt.

En onze vijanden, zelfs al zijn de Chaldeeën vijanden van de Eeuwige en vijanden van Zijn volk, zoals hij heeft duidelijk gemaakt toen hij zei (vers 27): *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*, en waar hij zegt (vers 42): *van het hoofd van de wilde groepen vijanden*.

Rechters, dat zijn de geleerden op het terrein van bestuur, zoals men zegt (Ovad. 1:8): *Ik zal de wijzen uit Edom vernietigen*; dus ze zijn er wel.

יהיה השר לעולם נהפך לאויב עמו. אבל יפלו בסור ממשלת השר, ובמשול שר אומה אחרת, כפי הסדר שנתן בהם האל יתברך. ולפיכך לא יאבדו באופן בלתי טבעי עד שאחד ירדוף אלף.

ואויבינו. אף על פי שכשדים שהיו[153] אויבי ה' ואויבי עמו, כמו שהעיד באמרו **לולי כעס אויב אגור** (פ. כ״ז), ובאמרו **מראש פרעות אויב** (פ. מ״ב).

פלילים. הם בעלי מחשבות שכליות במדינות. כאמרו **והאבדתי חכמים מאדום** (עבדיה א׳:ח׳) מכלל דאיכא.

153 Andere verie: שאותם העמים שהם pro שכשדים שהיו.

32 Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom, en uit de wijngaarden van Amora; hun druiven zijn giftige druiven; zij hebben bittere druivetrossen.	לב כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עִנָּבֵמוֹ עִנְבֵי־רֹאשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ׃

32 Want als de vergelding van het volk van Sedom is hun vergelding em hun straf als die van het volk van Amorra, hun besmettelijke ziekten zijn kwalijk als slangengif, en de betaling voor hun daden is in overeenstemming met hun bitterheid.

תרגום אונקלוס (לב) אֲרֵי כְּפוּרְעָנוּת עַמָּא דִּסְדוֹם כְּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן וְלָקוּתְהוֹן כְּעַם עֲמוֹרָה מַחְתְהוֹן בִּישִׁין כְּרֵישֵׁי חִוִּין וְתוּשְׁלְמַת עוֹבָדֵיהוֹן כִּמְרָרוּתְהוֹן׃

32 Want de daden van dit volk zijn als de daden van het volk van Sedom en hun kwalijke beraadslagingen als de beraadslagingen van het volk van Amora, hun kwalijke bedenksels zijn als het gif van giftige slangen; daarom is hun straf, die troosteloos maakt, bitter voor hen.

תרגום ירושלמי [א] (לב) אֲרוּם עוֹבָדֵיהוֹן דְּעַמָּא הָאִלֵּין דַּמְיָן לְעוֹבְדֵי עַמָּא דְּסִדּוֹם וַעֲצָתְהוֹן בִּישִׁין כְּעִיצַתְהוֹן דְּעַם עֲמוֹרָה מַחֲשַׁבְתְּהוֹן בִּישִׁין כְּרֵישֵׁי חִיוְיָא חוּרְמְנָא בְּגִין כֵּן תְּהוֹן תּוּשְׁלְמוּתְהוֹן מְתַכְלִן וּמְמַרְרִין לְהוֹן

32 Want de daden van dit volk zijn vergelijkbaar met de daden van het volk van Sedom, en hun gedachten zijn vergelijkbaar met de gedachten van het volk van Amora, hun handelingen zijn kwalijke handelingen en in overeenstemming met hun kwalijke handelingen zal er straf van hen geëist worden.

תרגום ירושלמי [נ] (לב) ארום עמא האיליין עבדיהון מדמיין לעבדיהון (ל){ד}עמא דסדם ומחשבתהון מדמיין למחשבתהון דעמא דעמורה עבדיהון עבדין בישין וכעובדהון בישיה מתפרע מינהון.

32 *Want hun wijnstok komt van,* Want de daden van dit volk zijn vergelijkbaar met de daden van het volk van Sedom en hun gedachten zijn vergelijkbaar met de gedachten van het volk van Amora, hun kwalijke handelingen maken het troosteloos en bitter voor hen.

תרגום ירושלמי [ב] (לב) כי מגפן אֲרוּם עַמָּא הָאִילֵין עוֹבָדֵיהוֹן מְדַמְיָן לְעוֹבָדָא עַמָּא דְּסִדּוֹם וּמַחְשַׁבְתְּהוֹן מְדַמְיָא לְמַחְשַׁבְתֵּיהּ דְּעַמָּא דַּעֲמוֹרָה עוֹבָדִין בִּישִׁין מְתַכְלִין וּמַרְרַן לְהוֹן׃

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom* – te verbinden met wat boven staat (vs. 26): Ik zei bij Mijzelf, Ik zal hen wegblazen, Ik zal de herinnering aan hen uitroeien, want hun daden zijn als de daden van Sedom en Amora.

רש"י (לב) כי מגפן סדם גפנם. מוּסָב לְמַעְלָה – **אָמַרְתִּי** בְּלִבִּי **אַפְאֵיהֶם וְאַשְׁבִּית זִכְרָם** לְפִי שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם מַעֲשֵׂי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה׃

Velden, veld met opbrengst, zoals (Chab. 3:17): *en de velden brengen geen voedsel voort*; (Mel. ii 23:4): *in de velden van Kidron*.

שדמת. שְׂדֵה תְּבוּאָה, כְּמוֹ **וּשְׁדֵמוֹת לֹא עָשָׂה אֹכֶל** (חבקוק ג'), **בְּשַׁדְמוֹת קִדְרוֹן** (מלכים ב כ"ג)׃

Giftige druiven – een bitter kruid.

ענבי רוש. עֵשֶׂב מַר׃

Zij hebben bittere druivetrossen, – een bittere drank is geschikt voor hen:naar hun daden is hun straf. Onkelos vertaalt: de vergelding van hun daden in overeenstemming met hun bitterheden.

אשכלת מררת למו. מַשְׁקֶה מַר רָאוּי לָהֶם, לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם פֶּרְעָנוּתָם, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס וְתוּשְׁלְמַת עוֹבָדֵיהוֹן כִּמְרָרוּתְהוֹן׃

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom, en uit de wijngaarden …,* dit is dubbel uitgedrukt, met dezelfde functie als in de woorden van de profeten b.v. in Jesj. 16:8,[154] zo dus het gebruik van *druivetrossen*.

אבן עזרא (לב) כי מגפן סדום גפנם ומשדמות – כפול [בטעם כדברי הנביאים (ישעיהו ט"ז:ח')], וכן: **אשכלות.**

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, om zo te zeggen: waarom (vers 26) *zei Ik: Ik zal hen wegblazen, Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen*, ware het niet vanwege de vooringenomenheid van de volkeren. Ze hadden ze van de wijn van Sedom moeten drinken, zodat er met recht geen spoor van hen overgebleven zou zijn, zoals bij Sedom en Amorra. Want, zie, ze hadden gezondigd zoals Sedom en Amorra, zoals er geschreven staat (Jesj. 3:9): *hun zonde als die van Sedom vermelden ze openlijk*, (Jesj. 3:9): bestuurders van Sedom, volk van Amorra.

רשב"ם (לב) כי מגפן סדום גפנם – כלומר, למה **אמרתי: אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם** (דברים ל"ב: כ"ו), אם לא מפני גאות האומות. שהם מגפן סדום היה להם לשתות, מן הדין שלא יישאר מהם זכר כסדום ועמרה, שהרי חטאו כסדום ועמרה, כדכתיב: **וחטאתם כסדום הגידו** (ישעיהו ג':ט'), **קציני סדום ... עם עמורה** (ישעיהו א':י').

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, de Schrift zegt (vers 28): *want zijn zijn een volk dat omkomt in plannen*, (vers 29) *ze begrijpen het* niet, *en ze hebben* geen *inzicht*, en ze denken niet na behalve over kwaad, de hele dag;

רמב"ן (לב) כי מגפן סדם גפנם יאמר **כי גוי אובד עצות המה** (פסוק כ"ח), **ולא ישכילו ולא יבינו** (פסוק כ"ט) **ולא יחשבו רק רע כל היום, כי משרש רע היו**

154 Het vers luidt כִּי שַׁדְמוֹת חֶשְׁבּוֹן אָמְלָל גֶּפֶן שִׂבְמָה בַּעֲלֵי גוֹיִם הָלְמוּ שְׂרוּקָיהָ עַד־יַעְזֵר נָגָעוּ תָּעוּ מִדְבָּר שִׁלֳחוֹתֶיהָ נִטְּשׁוּ עָבְרוּ יָם *De wijngaarden van Chesbon verkommeren, de wijnstokken van Sibma kwijnen weg; vreemde heersers hebben hun edele druiven vertrapt. Ooit reikten hun ranken tot Jazer, ze verdwaalden zelfs in de woestijn; woekerend reikten de ranken tot voorbij de zee*; Ibn Ezra wijst zijn lezers erop dat in de profetische geschriften ook verrassende herhalingen van hetzelfde begrip voorkomen.

want ze zijn afkomstig van een kwade wortel, en ze brengen niets voort dan alleen kwade en bittere vrucht. Degene die ervan eet, sterft. De idee is dat Jisrael erkent, en toegeeft, en tot inkeer komt ten tijde van hun benauwdheid met te zeggen (Sjof. 6:13): *waarom is dit alles ons dan overkomen*? Maar de afgodendienaar *komt om in plannen*, maar hij heeft geen zinnig plan, noch inzicht, behalve dan achter zijn afgoderij aangaan, daarbij voor altijd de geëerde Naam ontkennend, want zo heeft hij het overgenomen van zijn voorouders. Kijk, hij komt van een wortel die gif en alsem voortbrengt. En er valt nooit iets voor hen te verwachten. Maar Jisrael, wier wortel goed is, zelfs (Ijjov 14:7): *als het wordt afgesneden, dan vernieuwt het zich* en draagt goede vrucht.

ולא יעשו רק פרי רע ומר, האוכל ממנו ימות והענין כי ישראל מודים ומתודים ועושים תשובה בעת צרתם לאמר **ולמה מצאתנו כל זאת** (שופטים ו׳:י״ג) אבל העובד כוכבים[155] **אובד עצות** (פסוק כ״ח), אין לו עצה ולא תבונה רק הולך אחר ע"ז שלו וכופר בשם הנכבד לעולם כי כן ירש מאבותיו והנה הוא משרש פורה ראש ולענה ואין בהם תועלת לעולם אבל ישראל ששרשם טוב **אם יכרת ועוד יחליף** (איוב י״ד ז׳) ויעשה פרי טוב.

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, als vraag: en zijn zij van de wijnstok van Sedom en van de wijngaard van Amora, dan *zijn hun druiven giftige druiven*. Om zo te zeggen: als hun gedachten zijn ten kwade en er is niets uit de heilige wijngaard, want er is gezegd (Jirm. 2:21): *Ik heb je geplant als een edele wijnstok.*

חזקוני (לב) כי מגפן סדם גפנם – בתמיה וכי מגפנם של סדום הם וממטעם של עמורה ש**ענבמו ענבי רוש** וגו׳ – כלומר כל מחשבותם לרעה והלא אינם אלא ממטע קדש שנאמר **ואנכי נטעתיך שורק** וגו׳ (ירמיהו ב׳:כ״א).

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, en de reden dat (vers 28): *er geen inzicht is bij hen* aangaande deze zaak ligt eraan dat ze trots zijn op hun rust, en al hun aandacht geven aan het alleen maar voldoen aan hun fysieke lusten, zoals de mensen van Sedom. Om dit te bereiken hadden ze een hekel aan naastenliefde, zoals de profeet duidelijk maakt wanneer hij zegt (Jechez. 16:49): *Zie, dit was de ongerechtigheid van uw zuster Sodom: trots, overvloed van voedsel en zorgeloze rust had zij met haar dochters. De hand van de arme en de behoeftige ondersteunde zij echter niet.*

ספורנו (לב) כי מגפן סדום גפנם. והטעם ש**אין בהם תבונה** בזה הענין, הוא מפני שהם מתגאים ברוב שלוותם ונותנים כל מחשבתם להשיג תענוגי גופם בלבד, כמו[156] אנשי סדום. ולהשיג זה היו מואסים כל מיני גמילות חסדים כמו שהעיד הנביא באמרו **הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה** (יחזקאל ט״ז:מ״ט).

Hun druiven zijn giftige druiven, uit deze wijnstok groeien bij hen *giftige druiven*, en dat zijn kwalijke handelingen die schade aanrichten bij de mensheid. En dit omdat zij zich inspannen met hun ogen en hun hart gericht op hun eigen voordeel, en vanwege het vergieten van onschuldig bloed, om de overhand te houden en trots te kunnen zijn.

ענבמו ענבי רוש. ומזה הגפן יצמחו אצלם **ענבי רוש** שהם מעשים רעים ומזיקים לבריות. וזה בהשתדלם לשים עיניהם ולבם על בצעם. ועל דם הנקי לשפוך,[157]

Zij hebben bittere druivetrossen, en daarmee verwerven zij slechte en valse ideeën, door immoreel te spreken tegen de Eeuwige, want ze zeggen (Teh. 94:7): *de Eeuwige zal het niet zien*.

אשכלות מרורות למו. ובזה יקנו דעות רעות וכוזבות, לדבר על ה׳ תועה ויאמרו **לא יראה יה** (תהלים צ״ד:ז׳).

155 Andere versie האויב גוי pro העובד כוכבים.
156 Andere versie voegt hier toe: שהיו עושים.
157 Andere versie voegt hier toe: בדי להשתרר ולהתגאות.

33 Hun wijn is het gif van draken, en wreed vergif van adders.	לג חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר:
33 Zie, als de bitterheid van slangen is de kop van hun bestraffing, en als het vergif van wrede adderslangen.	**תרגום אונקלוס (לג)** הָא כְמַרַת תַּנִּינָיָא כְּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן וּכְרֵישׁ פִּתְנֵי חִוִּין אַכְזָרָאִין.
33 Zie, als de bitterheid van slangen als ze zich bedronken hebben aan hun wijnen want zo zal de bitterheid van de beker van de vloek zijn, die zij zullen drinken op de dag van hun bestraffing, en zo zijn de koppen van adders op deze manier wreed,	**תרגום ירושלמי [א] (לג)** הֵי כִּמְרִירַתְהוֹן דְתַנִּינָיָא כַּד הֵינוּן רְוֹוֹן מִן חֲמָרֵהוֹן בְּגִין כֵּן יְהֵי מָרִיר כַּס דְלָוֹוט דְיִשְׁתּוּן בְּיוֹם פּוּרְעָנוּתְהוֹן וְהֵיךְ רֵישֵׁי פִּיתוּנָיָא הֵיכְדֵין אִינוּן אַכְזָרָאִין
33 omdat de boosheid van dit volk te vergelijken is met het vergif van slangen, op het moment dat zij drinken, en hun woede is vergelijkbaar met de vergiften van slangen, wrede adders.	**תרגום ירושלמי [נ] (לג)** ארום עמא האיליין חמתהון מדמייא לחמתהון דתנינה בזמנה דאנון שתיין ורוגזיהון מדמי לראשי חווייה פתמנייה כזוראי.
33 *Het gif*, want het gif van dit volk is vergelijkbaar met het gif van slangen op het moment dat ze wijn drinken en hun woede is vergelijkbaar met de vergiften van slangen, wrede giftige slangen.	**תרגום ירושלמי [ב] (לג) חמת** אֲרוּם עַמָּא הָאִילֵּין חֲמָתֵיהּ מְדַמְיָא לַחֲמָתֵיהּ דְתַנִּינָיָא בְּזִמַן דְשַׁתְיִין חֲמַר וְרִיגְזֵיהוֹן מְדַמֵי לְרֵישֵׁי חִוְיָא פִּתְמָנָאֵי וְאַכְזְרוּאֵי וּגְזָרֵאי:
33 *Hun wijn is het gif van draken* – als zijn Targoem: als het vergif van draken is de beker van hun bestraffing. Zie, als de bitterheid van slangen is de drinkbeker van hun straf.	**רש"י (לג) חמת תנינם יינם**. כְּתַרְגּוּמוֹ ׳הָא כְמָרַת תַּנִּינָיָא כְּס פּוּרְעָנוּתְהוֹן׳, הִנֵּה כִּמְרִירַת נְחָשִׁים כּוֹס מִשְׁתֵּה פֻּרְעָנוּתָם:
Vergif van adders is hun beker, want het is *wreed* voor degene die gebeten is. Een wrede vijand zal komen en straf van hen eisen.	**וראש פתנים.** כּוֹסָם שֶׁהוּא **אכזר** לַנָּשׁוּךְ, אוֹיֵב אַכְזָרִי יָבֹא וְיִפָּרַע מֵהֶם:
33 *Vergif*, kijk, de wijn is als het vergif van de beet van *slangen*.	**אבן עזרא (לג) חמת** – והנה היין כסם נשיכת **התנינים** – בחמה.
Vergif van adders, vergelijk (Jesj. 11:8): *boven het hol van de cobraI.* En ook al is dit (ראש) met een alef, dan betekent het toch hetzelfde als zijn directe verwant met waw (vers 32). *Wreed*, machtig. En de alef is toegevoegd als de alef in (Sjemot 8:15): אצבע, ‘vinger,’ en in (Jirm. 32:21): ואזרוע,‘arm.’	**וראש פתנים** – כמו: **על חור פתן** (ישעיהו י״א:ח׳). **ואם** הוא באל״ף, כחבירו בו״ו (דברים ל״ב:ל״ב). **אכזר** – תקיף, [והאל״ף נוסף, כאל״ף אצבע (שמות ח׳:ט״ו) **ואזרוע** (ירמיהו ל״ב:כ״א).]
33 *Het gif van draken*, met recht zouden ze dat hebben moeten drinken, ware het niet vanwege de ontheiliging van de Naam, namelijk dat ze zouden zeggen (vers 27): *ónze hand is verheven*.	**רשב"ם (לג) חמת תנינים** – היה להם לשתות מן הדין, אם לא מפני חילול השם, שיאמרו ידינו רמה (דברים ל״ב:כ״ז).
wreed [*vergif*] *van adders* een slecht wezen zoals geschreven staat (Teh. 58,5): zij zijn als een dove adder, die zijn oren dichtstopt.	**פתנים אכזר** – רשע, כדכתיב: כמו: **פתן חרש יאטם אזנו** (תהלים נ״ח:ה׳).
33 *Hun wijn is het gif van draken*, kijk, in die trossen wordt wijn aangetroffen, die *het gif* is *van draken*, opgeslagen in de druiven, en dat staat voor de bestraffing, die ze verdienen volgens het attribuut van het recht; het zal daar bewaard blijven totdat God, gezegend zij Hij, het tevoorschijn brengt uit die druiven en hen laat drinken, zoals men zegt (Jesj. 63:3): *Ik heb de pers alleen getreden*.	**ספורנו (לג) חמת תנינים יינם**. והנה באותם אשכולות נמצא יין שהוא **חמת תנינים** משומר בענביו והוא פורענות ראוי להם במדת הדין, ונשמר עד שיוציאהו האל יתברך מאותם הענבים להשקותם, כאמרו פורה דרכתי לבדי (ישעיהו ס״ג: ג׳).

34 Is het niet bij Mij verborgen, verzegeld in Mijn schatkamers?	לד הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי:
34 Zijn niet al hun daden voor Mij geopenbaard, verborgen voor de dag des oordeels in Mijn schatkamers?	תרגום אונקלוס (לד) הֲלָא כָל עוֹבָדֵיהוֹן גְּלַן קֳדָמַי גְּנִיזִין לְיוֹם דִּינָא בְּאוֹצָרָי.
34 Zijn niet hun daden, die ze in het geheim plegen, allemaal voor Mij geopenbaard? Verzegeld en opgeborgen zijn ze in Mijn schatkamer.	תרגום ירושלמי [א] (לד) הֲלָא עוֹבָדֵיהוֹן דְּאִנּוּן עַבְדִין בְּטוּמְרָא קֳדָמַי כְּוֹתְהוֹן גַּלְיָין חֲתִימִין וּמְתַקְנֵי בְּאַפּוֹתִיקַיי
34 Is dit niet de beker van bestraffing, gemengd en in orde en gereed gemaakt voor de goddelozen, verzegeld in mijn schatkamers voor de dag van het grote oordeel.	תרגום ירושלמי [נ] (לד) הלא הוא דן כסא דפורענותה ממזג ומתקן ומעתד לרשיעיה חתום באוצרי ליום דינה רבה.
34 *Is het niet*, is dit niet de beker van bestraffing, gemengd en gereed voor de goddelozen, verzegeld in mijn schatkamers voor de dag van het grote oordeel.	תרגום ירושלמי [ב] (לד) **הלא** הֲלָא דֵין הוּא כַּסָּא דְּפוּרְעָנוּתָא מְמַזֵּג וּמְתַקֵּן גַּבֵּי לְרַשִּׁיעַיָּא חָתִים בְּאוֹצָרֵי לְיוֹם דִּינָא רַבָּא:
34 *Is het niet bij Mij verborgen* – Als zijn Targoem: Zij menen dat Ik hun daden vergeten ben, maar ze zijn allemaal opgeborgen, en bij Mij in bewaring.	רש"י (לד) **הלא הוא כמס עמדי.** כִּתַּרְגּוּמוֹ, כִּסְבוּרִים הֵם שֶׁשָּׁכַחְתִּי מַעֲשֵׂיהֶם, כֻּלָּם גְּנוּזִים וּשְׁמוּרִים לְפָנַי:
Is het niet – de vrucht van hun wijnstok en de opbrengst van hun velden *zijn bij Mij verborgen*.	**הלא הוא.** פְּרִי גַפְנָם וּתְבוּאַת שַׂדְמוֹתָם – **כמס עמדי:**
34 *Is het niet bij Mij verborgen*, de woorden van de Naam. Sommigen zeggen dat dit slaat op de voorschriften, maar waarschijnlijker is dat het op hun wijn slaat, want dat is *vergif van adders*. Het wordt bewaard totdat ze het drinken. En het woord כמוס, 'verborgen' wordt begrepen vanuit de context, want er zijn geen verwante woorden.	אבן עזרא (לד) **הלא הוא כמס עמדי** – דברי השם. יש אומרים: על הגזרות. והקרוב: שהוא יינם, שהוא **ראש פתנים** (דברים ל״ב:ל״ג), הוא שמור עד שישתוהו. ומלת **כמוס** – ידועה מטעם מקומה, כי אין לה משפחה.
Verzegeld in Mijn schatkamers, de uitleg: *het is bij Mij verborgen*, de betekenis: dat Ik het bij de hand heb. Zodat geen hand behalve de Mijne het kan beroeren; het wordt voor hen bewaard om op hen qwraak te nemen.	**חתום באוצרתי** – [פירוש: **כמוס עמדי.** והטעם: שהוא תחת ידי] שלא תגע בו יד זולתי, הוא שמור להם להנקם מהם.
34 *Is het niet bij Mij verborgen*, de trotse woorden van de volkeren bewaar Ik, en Ik zal wraak nemen op hen hierom.	רשב"ם (לד) **הלא הוא כמוס עמדי** – דברי גאות האומות אני שומר, ואשלם להם נקם על זאת.
34 *Is het niet bij Mij verborgen*, Ik heb het gif van de wrede adder opgeslagen in Mijn schathuizen om hen te eten te geven van de vrucht van hun daden.	רמב"ן (לד) **הלא הוא כמס עמדי** ראש הפתן האכזרי שלהם שמתי באוצרותי להאכילם מפרי מעשיהם:
34 *Is het niet bij Mij verborgen*, de dag van de uitbetaling van de bestraffingen, zoals het verder wordt uitgelegd.	חזקוני (לד) **הלא הוא כמס עמדי** יום תשלום פורענותם כמו שמפרש והולך.
34 *Is het niet bij Mij verborgen*, zoals men zegt (Jesj. 63:4): *want de dag van de wraak is in Mijn hart.*	ספורנו (לד) **הלא הוא כמס עמדי.** כאמרו **כי יום נקם בלבי** (ישעיהו ס״ג:ד׳).
Verzegeld in Mijn schatkamers, zoals men zegt (Dan.12:9): *want deze woorden zijn toegesloten en verzegeld tot de tijd van het einde.*	**חתום באוצרתי** – כאמרו **כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ** (דניאל י״ב:ט׳).

35 Aan Mij is de wraak en de vergelding, tegen de tijd dat hun voet wankelt, want de dag van hun ondergang is dichtbij, en wat hen te wachten staat dringt aan.	לה לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ׃

35 Bestraffing is er ten overstaan van Mij, en Ik zal hen betalen ten tijde dat zij verbannen zijn uit hun land, want nabij is de dag van hun vernietiging, en wat zal gebeuren maakt haast.

תרגום אונקלוס (לה) קֳדָמַי פּוּרְעָנוּתָא וַאֲנָא אֲשַׁלֵּים לְעִדָּן דְּיִגְלוֹן מֵאַרְעָהוֹן אֲרֵי קָרִיב יוֹם תְּבָרְהוֹן וּמַבַּע דַּעֲתִיד לְהוֹן׃

35 Bestraffing is er ten overstaan van Mij, en Ik zal hen betalen ten tijde dat hun voeten zich bewegen naar de ballingschap, want de dag van hun vernietiging komt dichterbij en het kwaad, dat voor hen klaarrgemaakt is, haast zich.

תרגום ירושלמי [א] (לה) קֳדָמַי פּוּרְעָנוּתָא וַאֲנָא אֲשַׁלִּים לְעִדָּן דְּתִימוֹט רַגְלֵיהוֹן לְגָלוּתָא אֲרוּם קָרִיב לְמֵיתֵי יוֹם תְּבָרְהוֹן וּמְבָעָא בִּישְׁתָּא דְמִתַּעֲתְּדָא לְהוֹן

35 Van Mij is de wraak en Ik ben degene die betaalt ten tijde dat de voeten van de rechtvaardigen wankelen, want de dag van de vernietiging van de goddelozen is dichtbij en het vuur Gehinnom is gereed gemaakt voor hen en de bestraffing komt haastig over hen in de komende wereld.

תרגום ירושלמי [נ] (לה) דידי היא נקמתה ואנה הוא דמשלם לעדן די תימוט רגליהון דצדיקיה ארום קריב הוא יום תברהון דרשיעיה ואשתא דגהינם מעתדה להון ומזרז ומייתי פורענותה עליהון לעלמה דאתי׃

35 *Aan Mij is de wraak*, van Mij is de wraak en Ik ben degene die betaalt ten tijde dat de voeten van de rechtvaardigen wankelen, want de dag van de vernietiging van de goddelozen is dichtbij en het vuur Gehinnom is gereed gemaakt voor hen en de bestraffing komt haastig over hen.

תרגום ירושלמי [ב] (לה) **לי נקם** דידי הוא נְקָמְתָא וַאֲנָא הוּא דְמְשַׁלֵּם לְעִדָּן דְּתָמִיט רַגְלֵיהוֹן דְּצַדִּיקַיָּא אֲרוּם קָרִיב הוּא יוֹמָא תְּבָרֵיהוֹן דְּרַשִׁיעַיָּא וְאֶשָּׁתָא דְגֵהִנָּם עֲתִידָא לְהוֹן וּמְזָרֵז וּמַיְיתֵי פּוּרְעָנוּתָא עֲלֵיהוֹן׃

35 *Aan Mij is de wraak en de vergelding* – bij Mij ligt vast en staat gereed de straf en de wraak, en die zal hun vergelden naar hun daden. De wraak zal hun vergelden wat ze deden. Er zijn er die שלם uitleggen als een naamwoord, zoals שְׁלוּם en dat is van het type (Jir. 5:13): *en de* דִּבֵּר *is niet in hen*, alsof er דִּבּוּר[158] staat. Wanneer kan ik hen terugbetalen?

רש"י (לה) **לי נקם ושלם**. עִמִּי נָכוֹן וּמְזֻמָּן פֻּרְעָנוּת נָקָם, וּישֻׁלַּם לָהֶם כְּמַעֲשֵׂיהֶם, הַנָּקָם יְשֻׁלַּם לָהֶם גְּמוּלָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים ושלם שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ וְשִׁלּוּם וְהוּא מְגֻזָּרֶת **וְהַדִּבֵּר אֵין בָּהֶם** (ירמיהו ה') – כְּמוֹ וְהַדִּבּוּר. וְאֵימָתַי אֲשַׁלֵּם לָהֶם?

לעת תמוט רגלם. כְּשֶׁתִּתֹּם זְכוּת אֲבוֹתָם שֶׁהֵן סְמוּכִים עָלָיו׃

כי קרוב יום אידם. מְשֻׁאֶרֶת לְהָבִיא עֲלֵיהֶם יוֹם אֵידָם קָרוֹב וּמְזֻמָּן לְפָנַי לְהָבִיא עַל יְדֵי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה׃

וחש עתדת למו. וּמַהֵר יָבוֹאוּ הָעֲתִידוֹת לָהֶם׃

Op het moment dat hun voet wankelt – wanneer de verdienste van hun voorouders, waar zij op vertrouwen, uitgeput is.

Want de dag van hun ondergang is dichtbij – zodra Ik de dag van hun ondergang over hen wil brengen is deze dichtbij, en staat hij bij Mij gereed om te brengen via de vele mensen die Ik kan sturen.

En wat hen te wachten staat dringt aan, snel komen de toekomende zaken op hen af.

En snel is ..., als (Jesj. 5:19) *Laat Hem haast maken en bespoedigen*. – Tot hier spoorde Mosje hen aan met terechtwijzingen, zodat dit lied een getuige tegen hen zou zijn, nl. dat wanneer de straf over hen zou komenzij zouden weten dat Ik het hen vanaf het begin had duidelijk gemaakt. Van hier en verder spoorde hij hen aan met woorden van troost, die tot hen zal komen wanneer er een einde is gekomen aan de straf; dit in overeenstemming met alles wat boven is gezegd (vgl. 30:1–3): *Wanneer al deze dingen, de zegen en de vervloeking, ... over u komen, dat de Eeuwige je God een ommekeer brengt in je gevangenschap ...*

וחש. כְּמוֹ **יְמַהֵר יָחִישָׁה** (ישעיהו ה'); עַד כָּאן הֵעִיד עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה דִּבְרֵי תוֹכֵחָה לִהְיוֹת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד, כְּשֶׁתָּבֹא עֲלֵיהֶם הַפֻּרְעָנוּת יֵדְעוּ שֶׁאֲנִי הוֹדַעְתִּים מֵרֹאשׁ, מִכָּאן וָאֵילָךְ הֵעִיד עֲלֵיהֶם דִּבְרֵי תַּנְחוּמִין שֶׁיָּבוֹאוּ עֲלֵיהֶם כְּכָלוֹת הַפֻּרְעָנוּת, כְּכֹל אֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה, **וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ וְגוֹ' הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וְגוֹ' וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְגוֹ'**׃

35 *Aan Mij is de wraak en de vergelding*, een naamwoord als (Jirm. 44:21): *de wierook*.[159] En de betekenis is: aan Mij is de wraak en het is aan Mij hen te compenseren naar hun daden.

אבן עזרא (לה) **לי נקם ושלם** – שם, כמו: **את הקטר** (ירמיהו מ״ד:כ״א), [והטעם: לי נקם והתשלום לשלם להם כמעשיהם.]

158 Deze opvatting in de meeste vertalingen en woordenboeken; waarschijnlijker lijkt dat dit een voorbeeld is van een verbogen werkwoordsvorm met voorafgaand lidwoord dat functioneert als relativum; omdat men aanneemt dat dit verschijnsel laat is wordt er in oudere teksten vaak voor een andere oplossing gekozen (vgl. Joüon-Muraoka, § 145e: the existence of the article as a relative in the older texts is highly unlikely; zo'n tiental voorbeelden van dit verschijnsel wordt daarop wegverklaard).

159 Er bestaat twijfel over de vorm הַקְּטֶר in dit vers; sommigen zien hierin een substantief (als Ibn Ezra), terwijl anderen het omschrijven als een inf. van de pi'el van קטר.

Op het moment dat hun voet wankelt, dat betekent: op het moment dat zij vallen en niet meer keunnen blijven staan.

לעת תמוט רגלם – והטעם: בעת שיפלו ולא יוכלו עמוד.

En de betekenis van לעת, 'op het moment,' als (Misjle 16:4): *zelfs de goddeloze voor de dag van het onheil*. En dit is een groot geheim.

וטעם **לעת** – כמו: **וגם רשע ליום רעה** (משלי ט״ז:ד׳), והוא סוד גדול.

En het woord תמוט is een werkwoord van het type mediae waw en de taw verwijst naar de voet, want die is vrouwelijk. *Want het is dichtbij*. Laten ze niet denken dat de wraak komt voor hun kinderen na hen.

[ומלת **תמוט** מהשנים, והת״ו לקבל הרגל כי היא נקבה.] **כי קרוב** – ואל יחשבו כי הנקמה תהיה בזרעם אחריהם.

En wat hen te wachten staat dringt aan. Dit geldt voor elk van de zaken die zullen komen. Zoals (Bresj. 49:22): *ranken die reiken*,[160] of *de dag* van de aankomende zaken *haast zich*; maar het eerste is de juiste opvatting. En het woord חש is van een werkwoord met slechts twee stamletters.[161]

וחש עתידות – כל אחד מהעתידות, וכן: **בנות צעדה** (בראשית מ״ט:כ״ב). או: **חש** יום **עתידות**. והראשון נכון. [ומלת **חש** מהשניים.]

De betekenis van עתידות, *de aankomende zaken* is de kwade zaken die er voor hen aankomen.

וטעם **עתידות** – הרעות העתידות לבא להם.

35 *En de vergelding*, betaling, een zelfstandig naamwoord; vergelijkbaar met (Jirm. 5:13): *het woord is niet in hen*, evenals (Jirm. 44:21): *het offer*.[162]

רשב"ם (לה) ושלם – תשלום, שם דבר, כמו: **והדבר אין בהם** (ירמיהו ה׳:י״ג), **והקטר** (ירמיהו מ״ד:כ״א) בירמיה.

Tegen de tijd dat hun voet wankelt, namelijk van de volkeren, op de aangewezen dag van hun ongeluk, vastgesteld voor hen.

לעת תמוט רגלם – של אומות, ליום מועד צרתם הקבוע להם.

en wat hen te wachten staat dringt aan, (Jesj. 60:22): *Ík zal dit te zijner tijd bespoedigen doen komen*. narigheid voor de volkeren, verlossing voor Jisrael.

וחש עתידות למו – בעתה אחישנה (ישעיהו ס׳:כ״ב), צרה לאומות, גאולה לישראל.

De komende zaken, wat de profeten geprofeteerd hebben over hen.

עתידות – מה שנתנבאו עליהם הנביאים מאז.

35 *Aan Mij is de wraak en de vergelding*, om wraak te nemen vanwege Jisrael uit hun hand, en aan Mij is de vergelding, om aan hen te vergelden naar hun daad, omdat ze Mij hebben tegengesproken. *Tegen de tijd dat hun voet wankelt*, wanneer hun maat vol is, zoals in de uitdrukking (Bresj. 15:16): *want [de maat van] de ongerechtigheid van de Amorieten is tot nu toe niet vol*. En r. Avraham zegt: de betekenis ervan is (Misjle 16:4): *zelfs de goddeloze voor de dag van het onheil*.[163] En dat is een groot geheim.

רמב"ן (לה) כי **לי נקם** לנקום נקמת ישראל מידם, **ולי שלם** לשלם להם כפעלם שכחשו בי, **לעת תמוט רגלם** כשתתמלא סאתם, כענין: **כי לא שלם עון האמורי עד הנה** (בראשית ט״ו:ט״ז). ור״א אמר (אבן עזרא על דברים ל״ב:ל״ה) שטעמו **וגם רשע ליום רעה** (משלי ט״ז ד׳) והוא סוד גדול:

35 *Aan Mij is de wraak en de vergelding*, aan Mij is het wraak te nemen en vergelding te krijgen van Jisrael.

חזקוני (לה) לי נקם ושלם – עלי לעשות נקמה ותשלומין מישראל.

En wat hen te wachten staat dringt aan. We stellen vast dat een mannelijke werkwoord gebruikt wordt bij een vrouwelijk woord. Andere voorbeelden: (Dev. 22:23): *als er een meisje, een maagd, is*; (Dev. 21:3): *de stad die het dichtstbij is*.

וחש עתדת למו – מצינו לשון זכר נופל על לשון נקבה **כי יהיה נערה בתולה** (דברים כ״ב:כ״ג), **והיה העיר הקרובה** (דברים כ״א:ג׳) **אך בגורל יחלק את הארץ** (במדבר כ״ו:נ״ה) ועוד הרבה.

35 *Aan Mij is de wraak*, het is aan Mij gelaten om wraak te brengen over Mijn tegenstanders.

ספורנו (לה) לי נקם. עלי מוטל להשיב נקם לצרי.

En de vergelding, en zo ook de betaling quid pro quo.

ושלם. וגם כן תשלום מדה כנגד מדה.

Op het moment dat hun voet wankelt, wanneer hun maat vol is, en zij vallen en gebroken worden.

לעת תמוט רגלם. כשתתמלא סאתם ונפלו ונשברו.

35-36 *want de dag van hun ondergang is dichtbij, en wat hen te wachten staat dringt aan, want de Eeuwige zal Zijn volk beoordelen*, want dichtbij is de dag van de ramp van de volkeren. Zodra *de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen*, zoals men zegt (Jechez. 20:38): *Ik zal van jullie uitzuiveren wie in opstand komen en wie*

ספורנו (לה-לו) כי קרוב יום אידם, וחש עתידות למו, כי ידין ה' עמו. כי אמנם יהיה קרוב יום איד האומות כאשר **ידין ה' עמו** כאמרו **וברותי מכם**

160 Ibn Ezra haalt deze tekst aan vanwege de vrouwelijke vorm van het werkwoord (onder invloed van het voorafgaande בנות), terwijl Josef het onderwerp van de zin is.

161 חש is af te leiden van חוש.

162 וְהַדֹּבֵר en הַקֹּטֵר zijn naar de mening van רשב"ם ook zelfstandige naamwoorden.

163 Het gehele vers luidt: כָּל פָּעַל יְהוָה לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה De Eeuwige heeft alles gemaakt omwille van Zichzelf, ja, zelfs de goddeloze voor de dag van het onheil.

המורדים והפושעים (יחזקאל כ׳:ל״ח), **כי אז יאבדו** מהרה שאר האומות.

tegen Mij overtreden, want dan zal de rest van de volkeren snel vernietigd worden.

36 Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen, zal Hij berouw hebben over Zijn dienaren. Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan, en dat de gebondene en de vrije niet meer zijn.	לו כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב:

36 Want de Eeuwige zal de rechtzaak van zijn volk richten en de straf van zijn rechtvaardige dienaren zal uitgevoerd worden, want het is voor Hem geopenbaard dat op het moment dat de aanval van degene die hen haat over hen komt zij thuisloos en opgegeven zullen zijn.

תרגום אונקלוס (לו) אֲרֵי יְדִין יְיָ דִּינָא דְעַמֵּיהּ וּפְרָעֲנוּת עַבְדּוֹהִי צַדִּיקַיָּא יִתְפְּרַע אֲרֵי גְּלֵי קֳדָמוֹהִי דִּבְעִדָּן דִּתְתְקֵף עֲלֵיהוֹן מָחַת סָנְאָה יְהוֹן מִטַּלְטְלִין וּשְׁבִיקִין:

36 Want het woord van de Eeuwige stelt in Zijn medelijden het oordeel over Zijn volk Jisrael vast, en voor het kwaad waartoe Hij besloten heeft voor Zijn dienaren zal er voor Hem berouw zijn; want het is voor Hem openbaar dat in de tijd dat zij zondigden de slag van de vijand zwaar is tegen hen, en hulp is hen uit handen geraakt, en de getrouwen zijn aan het einde gekomen van hun goede daden en ze zullen verspreid raken, en in de steek gelaten.

תרגום ירושלמי [א] (לו) אֲרוּם דָּאִין מֵימְרָא דַּייָ בְּרַחֲמוֹי דִּינָא דְעַמֵּיהּ יִשְׂרָאֵל וְעַל בִּישְׁתָּא דְּגָזַר עַל עַבְדּוֹהִי יְהֵי תָּהֵן קֳדָמוֹי אֲרוּם גְּלֵי קֳדָמוֹי דִּבְעִדָּן דִּיחוֹבוּן וְתִתְקַף עֲלֵיהוֹן מָחַת סַנְאָה וְתִתְנַטֵּל סָעִיד מִידֵיהוֹן וַיהוֹן פַּסְקִין מְהֵימְנַיָּא מִדֵּי עוֹבְדִין טָבִין וַיהוֹן מִיטַלְטְלִין וּשְׁבִיקִין

36 Want de Eeuwige stelt in Zijn grote medelijden de oordelen over Zijn volk Jisrael vast, en Hij zal berouw hebben over de vernedering van zijn rechtvaardige dienaren, want het is geopenbaard voor Hem dat de handen van de rechtvaardigen zullen wiebelen en dat zij in de steek gelaten worden en terneer geworpen en dat er voor hen niemand is die helpt en ondersteunt.

תרגום ירושלמי [נ] (לו) ארום דאין הוא ייי ברחמיו טבייה ית דיניהון דעמיה בני ישראל ועל עלבון עבדוי דצדיקיה הוא מתנחם ארום גלי קדמוי ארום מטת ידיהון דצדיקיה ואנון שביקין ורטישין ולית להון דסעד וסמך.

36 *Wanneer Hij zal beoordelen*, want de Eeuwige zal oordelen over het volk, de kinderen van Jisrael, en Hij zal Zijn rechtvaardige dienaren troosten, want het is geopenbaard voor Hem dat de handen van de rechtvaardigen zullen wiebelen en dat zij in de steek gelaten worden en terneer geworpen en dat er voor hen niemand is die helpt en ondersteunt.

תרגום ירושלמי [ב] (לו) כי ידין אֲרוּם דָּאִין הוּא יְיָ דִּיניֵהוֹן דְּעַמָּא בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל עַבְדּוֹי צַדִּיקַיָּא הוּא מִתְנַחֵם אֲרוּם גְּלֵי קֳדָמוֹי אֲרוּם מְטַת יְדֵיהוֹן דְּצַדִּיקַיָּא וְאִנּוּן שְׁבִיקִין וּרְטִישִׁין וְלֵית לְהוֹן דְּסָעַד וְסָמִיךְ:

36 *Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen*, wanneer Hij het oordeelt naar deze narigheden, genoemd omtrent hen. Zoals (Ijjov 36:31): *Wanneer Hij daardoor oordeelt over de volken*, Hij zal de volkeren kastijden, dit כי betekent niet ‘omdat,’ om de reden te geven voor de voorenstaande woorden, maar het duidt het begin aan van een uitspraak, zoals (Wajjikra 25:2): *Wanneer jullie komen in het land*, dat is: wanneer deze oordelen over hen komen, en de Heilige, gezegend zij Hij, berouw zal hebben over zijn dienaren, door terug te komen en medelijden met hen te hebben.

Hij zal berouw hebben – een uitdrukking die een verandering in de gedachten aangeeft, ten goede of ten kwade.

Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan – wanneer Hij ziet dat de kracht van de vijand steeds veel sterker is dan zij zijn, *niets* is er onder hen, noch gebondene noch vrije.

רש"י (לו) כי ידין ה' עמו. כְּשֶׁיִּשְׁפֹּט אוֹתוֹ בְּיִסּוּרִין הַלָּלוּ הָאֲמוּרוֹת עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ **כִּי בָם יָדִין עַמִּים** (איוב ל"ו) – יְיַסֵּר עַמִּים. כִּי זֶה אֵינוֹ מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דְּהָא, לְתֵת טַעַם לַדְּבָרִים שֶׁל מַעְלָה, אֶלָּא לְשׁוֹן תְּחִלַּת דִּבּוּר, כְּמוֹ (ויקרא כ"ה) **כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ**, כְּשֶׁיָּבֹאוּ עֲלֵיהֶם מִשְׁפָּטִים הַלָּלוּ וְיִתְנַחֵם הַקָּבָ"ה עַל עֲבָדָיו לְשׁוּב וּלְרַחֵם עֲלֵיהֶם:

Een gebondene, iemand die behouden wordt door iemand die tegenhoudt/terughoudt, een regeerder die hen tegenhoudt.

Een vrije, door iemand die vrij laat; een tegenhouder is de regeerder die het volk tegenhoudt zodat ze niet door elkaar lopen wanneer ze uittrekken ten strijde tegen de vijand maintindor in de volkstaal. Een gebondene is iemand die gered wordt door de belemmering van de regeerder . Een vrije is iemand die versterkt is als (Nech. 3:8): *ze versterkten Jeroesjalajim tot de muur*; (Jir. 49:25): *Hoe is de stad van lof onversterkt gebleven*! In de volkstaal enforsdor.

יתנחם. לְשׁוֹן הִפּוּךְ הַמַּחֲשָׁבָה לְהֵיטִיב אוֹ לְהָרַע:

כי יראה כי אזלת יד. כְּשֶׁיִּרְאֶה כִּי יַד הָאוֹיֵב הוֹלֶכֶת וְחוֹזֶקֶת מְאֹד עֲלֵיהֶם, **ואפס בהם עצור ועזוב:**

עצור. נוֹשַׁע עַל יְדֵי עוֹצֵר וּמוֹשֵׁל שֶׁיַּעֲצֹר בָּהֶם:

עזוב. עַל יְדֵי עוֹזֵב; עוֹצֵר הוּא הַמּוֹשֵׁל הָעוֹצֵר בָּעָם שֶׁלֹּא יֵלְכוּ מְפֻזָּרִים בְּצֵאתָם לַצָּבָא עַל הָאוֹיֵב, בְּלַעַז מיינטינ"דור; עצור, הוּא הַנּוֹשָׁע בְּמַעֲצוֹר הַמּוֹשֵׁל; עזוב, מְחֻזָּק, כְּמוֹ (נחום ג') **וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה**; **אֵיךְ לֹא עֻזְּבָה עִיר תְּהִלָּה** (ירמיהו מ"ט), אינפורצדו"ר:

36 *Wanneer de Eeuwige zal beoordelen*, want de Eeuwige zal het recht van Zijn volk namen van hen [van de vijanden of van Jisrael], zoals (Teh. 43:1): *Rechtvaardig mij, o God, en voer mijn rechtsgeding.*

Hij zal berouw hebben. Ik heb dit al uitgelegd, ad Bresj. 6:6 bij

אבן עזרא (לו) כי ידין יי – כי יקח יי דין **עמו** מהם, [מהאויבים, או מישראל], כמו: **שפטני אלהים וריבה ריבי** (תהלים מ"ג:א').

יתנחם – פירשתיו [בפסוק כי נחמתי (ראב"ע בראשית

de woorden כי נחמתי (de eerste verklaring).

Dat de kracht is vergaan, van Jisrael; יד betekent hier 'kracht.' De taw in plaats van de he, komt omdat beiden aanduidingen van het vrouwelijk zijn en zo ook (Jechez. 46:17): *dan zal het terugkeren naar de vorst*.

(Jesj. 51:21): *Bedronken maar niet door de wijn*. En naar mijn mening is de taw in אזלת een kwestie van smichoet, en de taw in ושכרת ולא מיין een kwestie van inkorting, en het betekent dronken door zorgen en niet door de wijn. Dit is ook weer een vergelijking in mensentaal: iemand die dronken is maar niet door de wijn.

En er is geen meer, gebondene noch vrije. Waanneer er veel gevangenen zijn, neemt men sommigen van hen en laat anderen, maar nu zijn ze bijna allemaal ten onder gegaan.

36 *Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen*, dan zal de wraak er zijn en de terugbetalingen, want dan zal de Heilige, gezegend zij Hij, wraak nemen vanwege Zijn volk. En zo (Teh. 110:6): Hij oordeelt over de volken, het ligt vol met lijken.

Wanneer Hij zal zien, wanneer Hij zal zien

Dat vergaan is de kracht, van Jisrael.

De vrije, zoals (Sjemot 23:5): *dan moet je zeker hulp bieden*, (Nech. 3:8): *en zij restaureerden Jeroesjalajim tot aan de muur.*[164]

***36** *Want Hij zal beoordelen*, een term voor kwellingen, zoals (Ijjov 36:31): *daarmee spreekt Hij recht over de volken*; Hij straft hen met kwellingen.

Over Zijn dienaren zal Hij berouw hebben, in elk geval zal Hij berouw hebben over hen vanwege het berouw. En zo vinden we (Jirm. 18:8): *Ik heb berouw over het kwaad* dat Ik over hen heb aangekondigd.

Want Hij zal zien dat de kracht is vergaan, de kracht van Jisrael. *Dat de kracht is vergaan*. Een voorbeeld (Jech. 46: 17): *dan zal het terugkeren naar de vorst*; (Jesj. 51:21): *en dronken, maar niet van wijn*.

Hij zal berouw hebben over Zijn dienaren, Hij zal berouw hebben over het kwaad dat Zijn volk verdiende. En Hij zal genade tonen aan hen, van zijn dienaren, die nog onder hen zijn zoals men zegt (Jesj, 65:8): *zo zal Ik het om Mijn dienaren doen, dat Ik hen niet allen vernietig.*

Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan, en de reden dat Hij dan berouw heeft over het kwaad dat Zijn volk verdiende, en dat Hij dat doet vanwege Zijn dienaren, en Hij deed zo niet gedurende de hele periode van de ballingschap, dat is omdat Hij ziet dat Jisrael zich bevindt in het diepste lijden en de onderdrukking van de ballingschap, zodat ze daarin niet langer leven kunnen, net zoals de situatie in Egypte was, zoals men zegt (Dev 26:7): *en Hij zag onze ellende, onze moeite en onze onderdrukking.*

Dat de gebondene en de vrije niet meer zijn, en Hij ziet dat zij niets meer hebben aan geld *gebonden* in huis, en niet *vrij* in veld.

36 *Want Hij zal beoordelen* etc., de rabbijnen leren: want de Eeuwige zal Zijn volk oordelen *want Hij zal zien dat de kracht is heengegaan, en dat de gebondene en de vrije niet meer zijn*, de zoon van Davied komt niet totdat de verklikkers zich vermenigvuldigd hebben. Een ander inzicht: totdat de leerlingen verminderd zijn; nog een ander inzicht: tot de peroeta uit de beurs verdwenen is; weer een ander inzicht: totdat men wanhopig is van

פירוש ראשון ו׳:ו׳).]

כי אזלת יד – ישראל. והטעם: כח. והתי״ו תחת ה״א, כי גם שתיהן סימני הנקבה, וכן: **ושבת לנשיא** (יחזקאל מ״ו:י״ז),

[**ושכרת ולא מיין** (ישעיהו נ״א:כ״א). ולפי דעתי: שתי״ו אזלת לסמיכה, ותי״ו **ושכרת ולא מיין** (ישעיהו נ״א:כ״א) דרך קצרה, והטעם: ושכורת דאגות ולא מיין נשתכרה. גם הוא משל בפי בני אדם, פלוני שכור ולא מיין.]

ואפס עצור ועזוב – כאשר יהיו הנשבים רבים ילקחו מהם ויעזובו מהם, ועתה כמעט יאבד הכל.

רשב"ם (לו) כי ידין י״י עמו – אז יהיה הנקם והתשלומין, שהרי ינקום הקב״ה נקמת עמו, וכן: **ידין בגוים מלא גויות** (תהלים ק״י:ו׳).

כי יראה – כאשר יראה.

כי אזלת יד – ישראל.

ועזוב – כמו: **עזב תעזב** (שמות כ״ג:ה׳), **ויעזבו ירושלים עד החומה** (נחמיה ג׳:ח׳).

חזקוני (לו) כי ידין – לשון יסורים כמו כי **בם ידין עמים** (איוב ל״ו:ל״א) ייסרם ביסורים.

ועל עבדיו יתנחם – מכל מקום עליהם יתנחם על ידי תשובה וכן מצינו **ונחמתי על הרעה אשר** (ירמיהו י״ח:ח׳) דברתי עליהם.

כי יראה כי אזלת יד – כחם של ישראל. **כי אזלת יד** – דוגמא: **ושבת לנשיא** (יחזקאל מ״ו:י״ז), **ושכורת ולא מיין** (ישעיהו נ״א:כ״א).

ספורנו (לו) ועל עבדיו יתנחם. יתנחם על הרעה הראויה לעמו, וירחם עליהם בשביל עבדיו שבתוכם כאמרו **כן אעשה למען עבדי, לבלתי השחית הכל** (ישעיהו ס״ה:ח׳).

כי יראה כי אזלת יד. והטעם שיתנחם אז על הרעה הראויה לעמו ושזה יעשה בשביל עבדיו, ולא כן עשה כל ימי הגלות, הוא כי אז יראה את ישראל בתחתית העוני ולחץ הגלות, באופן שאינם יכולים לחיות עוד בו, כמו שהיה הענין במצרים, כאמרו **וירא את עניו ואת עמלינו ואת לחצינו** (דברים כ״ו:ז׳).

ואפס עצור ועזוב. ויראה שאין להם עוד ממון **עצור** בבית ולא **עזוב** בשדה:

תורה תמימה (לו) כי ידין וגו׳. ת״ר, כי ידון ה׳ עמו **כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב**, אין בן דוד בא עד שירבו המסורות , דבר אחר עד שיתמעטו התלמידים , דבר אחר – עד שתכלה פרוטה מן הכיס , דבר אחר – עד שיתיאשו מן

164 Sommige woordenboeken zien in de twee voorbeelden van עזב twee verschillende werkwoorden, zo o.a. Gesenius.

de galoet, want er is gezegd: *dat de gebondene en de vrije niet meer zijn*, dat er als het ware geen steun en hulp voor Jisrael meer is.[165]

הגאולה שנאמר **ואפס עצור ועזוב**, כביכול אין סומך ועוזר לישראל. (סנהדרין צ"ז א')

165 Talmoed Bavli Sanhedrin 97a: תנו רבנן ״**כי ידין ה׳ עמו** [וגו׳] **כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב**״ אין בן דוד בא עד שירבו המסורות דבר אחר עד שיתמעטו התלמידים דבר אחר עד שתכלה פרוטה מן הכיס דבר אחר עד שיתייאשו מן הגאולה שנאמר ״**ואפס עצור ועזוב**״ כביכול אין סומך ועוזר לישראל

37 En Hij zegt, waar zijn hun goden, de rots waar zij op vertrouwden.	לז וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בּוֹ:

37 Hij zal zeggen: waar zijn de voorwerpen van hun verering, de Machtige op wie zij vertrouwden.

תרגום אונקלוס (לז) וְיֵימַר אָן דַּחְלַתְהוֹן תַּקִּיפָא דַּהֲוֹוֹ רְחִיצִין בֵּיהּ.

37 En de vijand zal zeggen: waar is de Vrees van Jisrael, de Machtige op wie zij vertrouwden.

תרגום ירושלמי [א] (לז) וְיֵימַר סַנְאָה הָאן הוּא דַּחְלְתְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל תַּקִּיפָא דְּרְחִיצוּ בֵּיהּ

37 En de volkeren zullen zeggen: waar is de God van Jisrael, de Machtige op wie zij vertrouwden.

תרגום ירושלמי [נ] (לז) ואמר עתידין אינון אומיה למימר אן אלהא דישראל תקיפה דאתרחצו ביה.

37 *En Hij zegt*, de volkeren zullen zeggen: waar is de God van Jisrael, de Machtige op wie zij vertrouwden.

תרגום ירושלמי [ב] (לז) ואמר וַאֲמַר עֲתִידִין אוּמַיָּא לְמֵימָר הָאן הוּא אֱלָהָא דְּיִשְׂרָאֵל תַּקִּיפָא דְּאִתְרַחֲצוּ בֵּיהּ:

37 *En Hij zegt*, nl. de Heilige, gezegend zij Hij, *waar zijn hun goden, die zij dienden*.

רש"י (לז) ואמר. הַקָּבָּ"ה עֲלֵיהֶם **אי אלהימו** שֶׁעָבְדוּ:

37 *De rots waar zij op vertrouwden* – de rots waarin zij zich verborgen voor hitte en koude, om zo te zeggen, waarop ze vertrouwden om hen te beschermen tegen het kwaad,

צור חסיו בו. הַסֶּלַע שֶׁהָיוּ מִתְכַּסִּין בּוֹ מִפְּנֵי הַחַמָּה וְהַצִּנָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהָיוּ בְּטוּחִין בּוֹ לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִן הָרָעָה:

37 *En hij zegt*, nl. de vijand. *De rots waar zij op vertrouwden*, – zoals ik dat heb uitgelegd (sub vers 4).

אבן עזרא (לז) ואמר – האויב. **צור חסיו בו** כאשר פירשתי (ראב"ע דברים ל"ב:ד').

37 *En Hij zegt, waar zijn hun goden*, ook de volkeren zeggen: waar zijn hun goden, namelijk, die van Jisrael. En vanwege de eer van Mijn Naam zal Ik hen redden en wraak nemen op hun vijanden. Immers, al van het begin (vers 26): *zei Ik: Ik zal hen wegblazen* nl. Jisrael, *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien*; ware het niet geweest vanwege de woede van de vijand, die pochend zegt (vers 27): *onze hand is verheven*. Maar nu, nu de armoede en de narigheid van de haters van Jisrael[166] zo groot geworden is dat hun *kracht is vergaan*, en de volkeren zeggen *onze hand is verheven*, *en hij zegt waar zijn hun goden*, daarom zal Ik wraak nemen op hen om Mijn Naam te heiligen, die zij ontheiligd hebben.

רשב"ם (לז) ואמר אי אלהימו – וגם האומות יאמרו איה נא אלהיהם של ישראל. ומפני כבוד שמי אצילם ואנקום באויביהם, שגם מתחילה: אמרתי אפאיהם לישראל ואשביתה זכרם אם לא מפני כעס אויב המתפאר לאמר ידנו רמה. אבל עתה כשיגדל העניות והצרה בשונאי לישראל כל כך **שאזלת ידם**, ויאמרו האומות **ידנו רמה, ואמר אי אלהימו**, לכן אנקם מהם להתקדש שמי שהם מחללים.

37 *En Hij zegt, waar zijn hun goden*, de vijand zal zeggen: waar is de God van Jisrael, zoals in de uitdrukking (Teh. 115:2): *waarom zullen de volkeren zeggen: waar is toch hun God*.

רמב"ן (לז) ואמר אי אלהימו האויב יאמר איה אלהי ישראל כענין למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם (תהלים קטו ב):

37 *En hij zegt*, *waar zijn hun goden*, toen Jisrael gered werd, stonden ze bovenaan, en de volkeren daaronder, *en* Jisrael zei*: waar zijn hun goden*, nl. van de volkeren, die niet in staat zjin hun volkeren te redden.

חזקוני (לז) ואמר אי אלהימו – לכשיהיו ישראל נגאלים ויהיו הם למעלה והאומות למטה **ואמר** ישראל **אי אלהימו** של האומות שאין יכולים להציל אומותיהם.

37 *En Hij zegt*, nl. God, Hij zij gezegend, tot Jisrael.

ספורנו (לז) ואמר האל יתברך לישראל.

Waar zijn hun goden, van de volkeren van de wereld? Want dan, echt waar, zal Hij de heerschappij van de vorsten, boven en beneden, wegnemen, zoals men zegt (Jesj. 24:21): de Eeuwige zal de legermacht van de hoogte in de hoogte en de koningen van de aardbodem op de aardbodem straffen.

אי אלוהימו. של אמות העולם. כי אז אמנם יסיר שלטון כל שרי מעלה ומטה, כאמרו **יפקוד ה' על צבא המרום במרום, ועל מלכי האדמה על האדמה** (ישעיהו כ"ד:כ"א).

166 Een niet ongebruikelijk eufemisme: de narigeheid van de vijanden van Jisrael staat voor de narigheid van Jisrael, vgl. Talmoed Bavli Joma 72b: אלמלא בגדי כהונה לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט Als de priesterkleding er niet geweest was [die verzoening betekent voor het Joodse volk] dan zou er geen rest noch overlevende overblijven van degenen die Jisrael haten [dat is: van Jisrael].

38 Zij die het vet aten van hun offers en de wijn dronken van hun plengoffers, laten zij opstaan en jullie helpen, laat er zo voor jullie bescherming zijn.	**לח** אֲשֶׁר חֵלֶב זִבְחֵימוֹ יֹאכֵלוּ יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכֶם יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה׃

38 Zij die het vet aten van hun offers, en de wijn dronken van hun plengoffers, laten zij opstaan en jullie helpen, laten zij tot een schild zijn voor jullie.

תרגום אונקלוס (לח) דְּתָרַב נִכְסַתְהוֹן הֲוֹו אָכְלִין שָׁתַן חֲמַר נִסְכֵּיהוֹן יְקוּמוּן בְּעַן וְיסַעֲדוּנְכוֹן יְהוֹן עֲלֵיכוֹן לְמַגִּן.

38 Wie at het vet van hun offers, en dronk de wijn van hun plengoffers? Laat Hij opstaan en jullie helpen, laat Hij voor jullie zijn een schild met Zijn woord.

תרגום ירושלמי [א] (לח) דְּתְרֵיב נִכְסַתְהוֹן הֲוֹון אָכְלִין שָׁתָן חֲמַר נִיסּוּכֵיהוֹן יְקוּמוּן כְּדוֹן וְיסַעֲדוּנְכוֹן יְהֵי עֲלֵיכוֹן מֵגִין בְּמֵימְרֵיהּ

38 Zij waren gewoon voor Hem te offeren het vet van hun offers en de wijn van hun plengoffers, die ze voor Hem uitgoten; laat hij nu opstaan en hen bevrijden en een schild voor hen worden.

תרגום ירושלמי [נ] (לח) די הוון מקרבין קדמוי תרבי נכסי קורבניהון וחמר ניסוכיהון דהוון מנסכין קדמוי יקום כען ויפרוק יתהון ויהווי עליהון כמגלה.

38 *Zij die het vet*, Zij waren gewoon voor Hem te offeren het vet van hun offers en de wijn van hun plengoffers, die ze voor Hem offerden; laat hij nu opstaan en hen bevrijden en een schild voor hen worden.

תרגום ירושלמי [ב] (לח) אשר חלב דַהֲוֹון מַקְרִיבִין קֳדָמוֹי תַּרְבֵּי נִכְסֵי קוּרְבָּנֵיהוֹן וַחֲמַר נִיסּוּכֵיהוֹן הֲוֹון מַקְרִיבִין קֳדָמוֹי יְקוּם כְּעַן וְיִפְרוֹק יַתְהוֹן דִּיהֲווֹן עֲלֵיהוֹן כְּמָגִינָא׃

38 *Zij die het vet aten van hun offers*, die goden waren gewend te eten wat zij aan hen offerden, en ze waren gewend te drinken *de wijn van hun plengoffers*.

רש"י (לח) אשר חלב זבחימו. הָיוּ אוֹתָן אֱלֹהוֹת אוֹכְלִים, שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִים לִפְנֵיהֶם, וְשׁוֹתִין **יין נסיכם**:

Laat er zo voor jullie bescherming zijn. – laat die rots voor jullie een toevlucht en een schuilplaats zijn.

יהי עליכם סתרה. אוֹתוֹ הַצּוּר יִהְיֶה לָכֶם מַחֲסֶה וּמְסִתּוֹר׃

38 *Zij aten.* Zo naar de terminolgie van de vijanden, die menen dat de brandoffers voedsel zijn voor de Naam; daarom staat het ook in het meervoud, naar hun woordgebruik. Daarom staat er ook geschreven (vers 39): *Ik ben het*, alleen, enig, *en er is geen God met Mij*.

אבן עזרא (לח) יאכלו – כדברי האויבים, שיחשבו כי העולות מאכל לשם, וכן בלשון רבים כדבריהם. על כן כתוב: **אני הוא** לבדי אחד **ואין אלהים עמדי** (דברים ל״ב:ל״ט).

De wijn van hun libaties, vergelijkbaar met (Wajjikra 23:13): *en het bijbehorende plengoffer is wijn.* Het gaat hier om twee naamwoorden. Sommigen zeggen: dat is de wijn van hun koning, zoals (Jehosj. 13:21): *de vorsten*[167] *van Midian*, want de koning gaf de wijn van het brandoffer. De eerste verklaring is de betere.

יין נסיכם – כמו: **ונסכו יין** (ויקרא כ״ג:י״ג), ויהיו שני שמות. יש אומרים: שהוא יין מלכם, כמו: **נסיכי מדין** (יהושע י״ג:כ״א), כי המלך היה נותן יין העולה. והראשון קרוב.

En er zijn mensen die zeggen dat het nauw verwant is aan (Micha 5:4): *vorsten van de mensen*, (Teh. 2:6): *Ik heb Mijn Koning gezalfd*, met als betekenis de wijn van hun koning, zoals we gezegd hebben. Maar de betekenis van נסכתי is: Ik heb hem tot Mijn koning gemaakt en Ik heb hem verheven.

[ויש אומרים: שהוא קרוב מגזרת: **נסיכי אדם** (מיכה ה׳:ד׳), **נסכתי מלכי** (תהלים ב׳:ו׳), כטעם: יין מלכם שאמרנו. וטעם **נסכתי** – המלכתי מלכי ונשאתיו.]

Zij zullen jullie helpen, zoals (Teh. 118:26): *Wij zegenen jullie*. En als jullie zeggen dat Hij enig is, laat Hij dan jullie beschermen voor de komende benauwenissen.

ויעזרכם – כמו: **ברכנוכם** (תהלים קי״ח:כ״ו). ואם תאמרו שהוא אחד, **יסתירכם** מהצרות הבאות.

38 *Zij die het vet aten van hun offers*, hun goden, namelijk die van Jisrael.

רשב"ם (לח) אשר חלב זבחימו יאכלו – אלהיהם של ישראל.

Bescherming, laat Hij jullie beschermen in Zijn schaduw, want zoals zij in het begin Hem vertrouwden, zo vertrouwen zij op Hem.[168]

סתרה – יסתיר אתכם בצלו **וחסיו** כמתחילה **שחסיו בו** (דברים ל״ב:ל״ז).

38 *Zij die het vet aten van hun offers*, want Jisrael was constanter in de dienst van de offer en libaties dan enig ander volk voor zijn goden. Hij vermeldt het in het meervoud: 'hun goden eten,' en 'zij drinken,' want dat is meervoud, en bij de volkeren zijn er

רמב"ן (לח-לט) אשר חלב זבחימו יאכלו כי היו ישראל תדירים בעבודת הקרבנות והנסכים מכל גוי לאלהיו. והזכיר לשון רבים: **יאכלו וישתו,**

167 נסיך heeft twee duidelijk onderscheiden betekenissen: 1. plengoffer, 2. vorst.

168 Vgl. Teh. 36:8: בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יֶחֱסָיוּן zij nemen de toevlucht onder de schaduw van Uw vleugels.

daar veel van. Daarom wendt Hij zich tot hen en zegt: de volkeren allemaal zien dat Ik, Ik de enige ben en dat er geen god bij Mij is om mij te helpen, en geen behalve Ik om te redden, en om bezwaar te maken tegen Mijn macht door te niet te doen alles wat Ik wil: doden, verwonden, doen leven, en genezen.

לאלהימו שהוא לשון רבים, ואצל העמים רבים הם, ולכך חזר ואמר: **ראו** עמים כולם **כי אני אני הוא** יחיד, **ואין אלהים עמדי** לעזור לי, ואין כנגדי להציל ולמחות בידי מלעשות כל רצוני להמית ולמחוץ, להחיות ולרפוא.

38 *Zij die het vet van hun offers* [*aten*], de offers van de volkeren, die zij offeren als gift aan hun afgoden; zij eten zelf van en ze voeden zich met deze offergave.

חזקוני (לח) אשר חלב זבחימו – הזבחים שהאומות זובחים לתקרובת עבודה זרה שלהם הם עצמם אוכלים ומתפרנסים מאותו תקרובת.

Laten zij opstaan en jullie helpen, zo spreekt Jisrael ten tijde van hun redding.

יקומו ויעזרכם – כל כך יאמרו ישראל לעת הגאולה.

38 *Laten zij opstaan en jullie helpen*, en zo zal God dus tot Jisrael spreken: waar zijn de volkeren en hun koningen, dat *ze zouden opstaan en jullie helpen* tegen Mijn oordeel; zoals jullie dachten jezelf te verdedigen via hen in de ballingschap.

ספורנו (לח) יקומו ויעזרוכם – וכמו כן יאמר האל לישראל: איה האומות ומלכיהם ש**יקומו ויעזרוכם** מן הדין שלי, כמו שהייתם חושבים להתגונן בהם בגלות.

38 *Zij dronken de wijn van hun plengoffers*, de wijn van heidenen is verboden, en dat verbod houdt ook in 'voordeel,' want de tekst gaat als volgt: *Zij die het vet aten van hun offers en de wijn dronken van hun plengoffers*, zoals het offer verboden is, nl. om er voordeel van te hebben, zo geldt dat ook voor de wijn, dat het verboden is om er voordeel van te hebben.[169]

תורה תמימה (לח) ישתו יין נסיכם. היין של עובדי כוכבים אסור ואיסורו איסור הנאה, דאמר קרא **אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם**, מה זבח אסור בהנאה אף יין אסור בהנאה. (ע"ז כ"ט ב')

169 Talmoed Bavli Avoda Zara 29b: יין מנלן אמר רבה בר אבוה אמר קרא **אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם** מה זבח אסור בהנאה אף יין נמי אסור בהנאה
Rabba bar Avoeh zegt: de tekst gaat als volgt: *Zij die het vet aten van hun offers en de wijn dronken van hun plengoffers*, zoals het offer verboden is, nl. om er voordeel van te hebben, zo geldt dat ook voor de wijn, dat het verboden is om er voordeel van te hebben.

39 Ziet nu, dat Ik, Ik het ben, en er is geen God met Mij, Ik dood en maak levend; Ik versla en Ik genees; en er is niemand, die uit Mijn hand redt!	לט רְאוּ ׀ עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל׃

39 Ziet nu, dat Ik, Ik het ben, en er is geen God behalve Ik, Ik dood en maak levend; Ik verwond en Ik genees; en er is niemand, die uit Mijn hand redt!

תרגום אונקלוס (לט) חֲזוֹ כְעַן דַּאֲנָא אֲנָא הוּא וְלֵית אֱלָהּ בָּר מִנִּי אֲנָא מְמִית וּמַחֵי מְחֵינָא וְאַף מַסֵּינָא וְלֵית מִן יְדִי מְשֵׁיזֵיב.

39 Wanneer het woord van de Eeuwige zich zal openbaren om Zijn volk te redden, zal Hij tegen alle volkeren zeggen: Let op nu, dat Ik degene ben die was er is en die er zal zijn, en er is geen andere god buiten Mij; Ik, door Mijn woord, maak dood en maak levend; Ik sla het volk van het huis van Jisrael en Ik genees hen aan het einde der dagen, en er is niemand die kan redden uit Mijn hand; Gog en zijn legers heb Ik ertoe gebracht om oorlog met hen te voeren.

תרגום ירושלמי [א] (לט) כַּד יִתְגְּלֵי מֵימְרָא דַיְיָ לְמִפְרוֹק יַת עַמֵּיהּ יֵימַר לְכָל עַמְמַיָא חֲמוֹן כְּדוֹן אֲרוּם אֲנָא הוּא דַהֲוֵיתִי וַאֲנָא הוּא דְעָתִיד לְמֶהֱוֵי וְלֵית אֱלָהָא חוֹרָן בַּר מִנִּי אֲנָא בְּמֵימְרִי מֵמִית וּמְחֵי מָחֵיתִי יַת עַמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל וַאֲנָא אָסֵי יַתְהוֹן בְּסוֹף יוֹמַיָא וְלֵית דְמְשֵׁזִיב מִן יְדַי גּוֹג וּמַשְׁרְיָיתֵיהּ לְמִסְדָּרָא סִדְרֵי קְרָבָא עִמְּהוֹן

39 Zie nu dat Ik, Ik het ben in Mijn woord, en er is geen andere god buiten Mij. Ik ben degene die de levenden doodt in deze wereld en die de doden levend maakt in de toekomende wereldk ben degene die slaat en Ik ben degene die geneest, en er is niemand die kan redden uit Mijn hand.

תרגום ירושלמי [נ] (לט) חמון כען ארום אנה אנה בממרי הוא ולית אלהא אחרן בר מיני אנה הוא דממית חיין בעלמא הדין ומחיי מיתי בעלמא דאתי אנה הוא דמחי ואנה הוא דמסי ולית דמישיזיב מן ידיי.

39 *Ziet nu*, zie nu dat Ik het ben in Mijn woord, en er is geen andere god buiten Mij. Ik ben degene die de levenden doodt in deze wereld en die de doden levend maakt in de toekomende wereldk ben degene die slaat en Ik ben degene die geneest, en er is niemand die kan redden uit Mijn hand.

תרגום ירושלמי [ב] (לט) ראו עתה חֲמוּ כְּדוֹן אֲרוּם אֲנָא הוּא בְּמֵימְרִי הוּא וְלֵית אֱלָהָא אוֹחָרָן בַּר מִנִּי אֲנָא הוּא דְמֵמִית חַיִּין בְּעַלְמָא הָדֵין וּמְחַיֵי מֵתַיָא לְעָלְמָא דְאָתֵי אֲנָא הוּא דְמָחֵי וַאֲנָא הוּא דְמַסֵי וְלֵית דְמְשֵׁזִיב מִן יָדָי:

39 *Ziet nu* – Begrijp nu op grond van de straf, die Ik over jullie bracht en waarvan niemand jullie kon redden, en op grond van de hulp die Ik jullie zal geven en er is niemand die Mijn macht aan kan.

רש"י (לט) ראו עתה. הָבִינוּ מִן הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהֵבֵאתִי עֲלֵיכֶם וְאֵין לָכֶם מוֹשִׁיעַ, וּמִן הַתְּשׁוּעָה שֶׁאוֹשִׁיעֲכֶם וְאֵין מוֹחֶה בְּיָדִי:

Ik, Ik ben het – Ik om te vernederen, en Ik om te verhogen.

אני אני הוא. אֲנִי לְהַשְׁפִּיל וַאֲנִי לְהָרִים:

En er is geen God met Mij – die tegenover Mij staat om het te verhinderen.

ואין אלהים עמדי. עוֹמֵד כְּנֶגְדִּי לְמְחוֹת:

Met Mij, die Mijn gelijke is en met Mij vergelijkbaar is.

עמדי. דְּגָמָתִי וְכָמוֹנִי:

En er is niemand, die uit Mijn hand redt, degenen die tegen Mij rebelleren.

ואין מידי מציל. הַפּוֹשְׁעִים בִּי:

39 *Ik, Ik*, twee maal zoals (Jesj. 51:12): *Ik, Ik ben het die jullie troost*. Of: *dat Ik, Ik het ben*, Ik verander niet en dat is de juiste opvatting, (vers 12): *want er is geen* medewerker *naast* Hem. Ik ben degeen die Jisrael doodt, en Ik ben het die hen weer levend maakt. Kijk, zij werden niet gered, want *er is niemand die hen kan redden*, zelfs jullie niet, *uit Mijn hand*, tot Ik Mijn oordeel over jullie geef.

אבן עזרא (לט) אני אני – פעמים, כמו: אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיהו נ״א:י״ב). או: **כי אני אני הוא** – לא אשנה, והוא הנכון. כי **אין עמו** פועל, **אני** הוא שה**מתי** את ישראל, ואני **אחיה** אותם. והנה הם לא נצלו, **ואין מציל** אותם גם אתם **מידי** – עד עשיתי המשפט בכם.

Velen zeggen dat we uit dit vers kunnen leren over het leven in de komende wereld. Het bewijs is dat de Schrift eerst zegt *Ik dood*, en daarna *Ik maak levend*. Zo ook (Sjem. i 2:6): *de Eeuwige doodt en maakt levend*, en verder bewijs (ibid.): *de Eeuwige voert naar het dodenrijk en leidt eruit omhoog*.

ורבים אמרו: כי מזה הכתוב נלמוד חיי העולם הבא. והעד, שאמר בתחלה: **אמית**, ואחר כן: **אחיה**. וכן: **י״י ממית ומחיה** (שמואל א ב׳:ו׳). והעד: י״י מוריד שאול ויעל (שמואל א ב׳:ו׳).

En anderen zeggen: uit het vers (Bresj. 9:5): *zeker jullie levensbloed* [*eis Ik*]; ook (Dev. 6:25): *het zal voor ons als gerechtigheid gelden*, (Dev. 30:20): *Hij is je leven*, in deze wereld, *en de verlenging van je dagen*, in de komende wereld, (Dev. 5:16): *opdat het je welga*.

ואחרים אמרו: מפסוק **ואך את דמכם לנפשותיכם** (בראשית ט׳:ה׳). גם: **וצדקה תהיה לנו** (דברים ו׳:כ״ה), **כי הוא חייך** – בעולם הזה, **ואורך ימיך** – בעולם הבא (דברים ל׳:כ׳), **למען ייטב לך** (דברים ה׳:ט״ז).

En onze leermeester Bachja zegt: de Schrift heeft er geen behoefte aan om uitsluitsel te geven over het leven in de komende wereld, want het is bekend uit de traditie.

ורבינו בחיי אמר: לא הוצרך הכתוב לפרש חיי העולם הבא, כי היה ידוע בהעתקה.

En mijn mening is: dat dat volgt uit het feit dat de Tora aan iedereen werd gegeven, en niet aan één individu alleen, terwijl de zaak van de komende wereld niet voor iedereen te begrijpen is,

ולפי דעתי: שהתורה ניתנה לכל, ולא לאחד לבדו. ודבר העולם הבא לא יבינו כל אדם,[170] כי עמוק

want het is heel diepzinnig. Het loon voor de komende wereld hangt af van de situatie van de ziel, en dat komt in ruil voor de dienst van het hart, en die bestaat uit het begrijpen van de werken van de Naam, en zij vormen de ladder waarlangs men opstijgt naar een hoger begrip van de Naam, en dat is de essentie. Nota bene, ook de Tora legt aan de verstandige het onderwerp van de Boom des Levens uit. Let wel, er bestaat een kracht om de Cheroevim te overwinnen; hij die eet van de Boom des Levens, leeft eeuwig, zoals de engelen van de Naam. En zo staat het ook in de psalm van de Korachieten (Teh. 49:2): *hoort dit, alle volken*. En het geheim is (Teh. 49:16): *maar God zal mijn ziel verlossen uit de macht van het graf, want Hij zal mij opnemen. Sela*. En zo ook (Teh.73:24): *dan neemt U mij weg, met eer bekleed*. Let op, tweemaal is de term 'nemen' gebruikt, zoals ook in het geval van Chanoch en Elijahoe. Maar dan zegt de Schrift (Teh. 49:9): *De losprijs voor hun leven is te kostbaar*, hoe zou ik kunnen zeggen: Hij zal mijn leven vrijkopen. De verstandige zal het begrijpen.

39 *Ziet nu, dat Ik het ben*, etc., zo spreekt de Heilige, gezegend zij Hij tot hen die Jisrael to slaven gemaakt hebben.

Want Ik, Ik ben het, Ik ben degene die niet verandert.

Ik dood en maak levend, over Hem is gezegd (Jesj. 25:8): *Hij vernietigd de dood voor eeuwig*; *Ik dood* wat voorbijgegaan is in Jisrael, en nu *maak Ik levend*, *Ik heb verslagen* wat voorbijgegaan is *en Ik genees*, van nu af aan en verder.

39 *Ziet nu, dat Ik, Ik het ben*, de Heilige, gezegend zij Hij, spreekt tot de volkeren van de aarde: jullie hebben gezegd: *waar zijn hun goden*. Nu kunnen jullie het zien wanneer IK voor jullie ogen wraak neem op jullie.

39 *Ziet nu, dat Ik, Ik het ben*, want Ik was het die straf over jullie bracht.

En er is geen God met Mij, en dit kwam niet voort uit de kracht van de vorsten van boven, en het leger van de hemel.

Ik dood en maak levend, zoals men zegt (Jechez. 37:12): *en Ik zal u uit uw graven doen oprijzen.*

Ik versla, met een klap van hier tot daar, zoals men zegt (Mel. i 14:15): de Eeuwige zal Israël treffen, zoals het riet in het water heen en weer zwiept.

En Ik genees, zoals men zegt (Jesj. 30:26): *op de dag dat de Eeuwige de breuk van Zijn volk zal verbinden en zijn wond zal genezen.*

39 *Ik dood en maak levend* etc., Rava stelde een contradictie vast; er staat geschreven: *Ik dood en maak levend*, en er staat geschreven: *Ik versla en Ik genees*, welnu er staat: Hij maakt levend, dan is het toch duidelijk dat Hij geneest. Echter, de Heilige, gezegend zij Hij, zegt: net zoals Ik degene die Ik dood ook weer levend maak, zo genees Ik ook degene die Ik sla.[172]

Ik dood en maak levend etc., de rabbijnen leren: *Ik dood en maak levend*, het zou kunnen zijn de dood voor de een en het leven voor een ander, zoals dat gaat in de wereld. Daarom leert de tekst: *Ik versla en Ik genees*, zoals de slag en de genezing op één persoon slaat, zo gaat het bij dood en leven ook om één persoon. Hieruit volgt het antwoord

הוא. ושכר הבא תלוי בדבר הנשמה, והנה הוא חלף עבודת הלב, ועבודתו להתבונן מעשי השם, כי הם הסלם לעלות בו אל מעלה דעת השם, שהוא העיקר. והנה גם התורה ביארה למשכיל דבר עץ החיים, והנה יש כח לנצח הכרובים, והאוכל מעץ החיים וחי לעולם כמלאכי השם. וכן במזמור לבני קרח, **שמעו זאת כל העמים** (תהלים מ״ט:ב׳). והסוד: **אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה** (תהלים מ״ט:ט״ז), וכן: **ואחר כבוד תקחני** (תהלים ע״ג:כ״ד). והנה עם שניהם לקיחה, כאשר עם דבר חנוך ואליהו. ואחר שאמר: **ויקר פדיון נפשם** (תהלים מ״ט:ט׳), איך אמר: יפדה נפשי. והמשכיל יבין.

חזקוני (לט) ראו עתה כי אני וגו׳ כך יאמר הקב״ה לאלה ששעבדו בישראל.

כי אני אני הוא – אני הוא אשר לא אשתנה.

אני אמית ואחיה – עליו נאמר **ובלע המות לנצח** (ישעיהו ל׳:כ״ו) **אמית** לשעבר בישראל ועכשיו **ואחיה מחצתי** – אותם לשעבר **ואני ארפא** – להם מכאן ואילך.

רשב"ם (לט) ראו עתה כי אני אני הוא – הקב״ה אומר לאומות העולם: אתם אומרים **אי אלהימו** (דברים ל״ב:ל״ז), הלא עתה יכולים אתם לראות בהנקמי בכם לעיניכם.

ספורנו (לט) ראו עתה כי אני אני הוא. שהייתי מביא עליכם פורענות[171].

ואין אלהים עמדי. ולא היה זה מכח שרי מעלה וצבא השמים:

אני אמית ואחיה. כאמרו **והעליתי אתכם מקברותיכם** (יחזקאל ל״ז:י״ב).

מחצתי. במכת נע ונד, כאמרו **והכה ה' את ישראל, כאשר ינוד הקנה במים** (מלכים א י״ד:ט״ו).

ואני ארפא. כאמרו **ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא** (ישעיהו ל׳:כ״ו).

תורה תמימה (לט) אני אמית ואחיה וגו'. רבא רמי, כתיב **אני אמית ואחיה** וכתיב **מחצתי ואני ארפא**, השתא אחויי מחיי, מרפא לא כל שכן, אלא אמר הקב"ה, מה שאני ממית אני מחיה – כמו **שמחצתי ואני ארפא.** (פסחים ס"ח א')

אני אמית ואחיה וגו'. ת"ר, **אני אמית ואחיה**, יכול מיתה באחד וחיים באחד כדרך שהעולם נוהג ת"ל **מחצתי ואני ארפא**, מה מכה ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד, מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן

170 Voor לא יבינו כל אדם vinden we de variant לא יבינו אחד מני אלף, 'niet één uit duizend begrijpt.

171 Andere versie voegt hier toe: **בגלות.**

172 Talmoed Bavli Pesachim 68a: רבא רמי כתיב אני אמית ואחיה וכתיב מחצתי ואני ארפא השתא אחויי מחיי מרפא לא כל שכן אלא אמר הקדוש ברוך הוא מה שאני ממית אני מחיה כמו שמחצתי ואני ארפא.

התורה , דבר אחר – בתחלה מה שאני ממית אני מחיה והדר מה ש**מחצתי – אני ארפא.** (שם שם)

ואין מידי מציל. אין אבא מזכי ברא, דכתיב **אין מידי מציל**, אין אברהם מזכה את ישמעאל ואין יצחק מציל **את עשו** .(סנהדרין ק"ד א')

aan hen die zeggen: er is geen sprake van sde herleving van de doden in de Tora. Een andere uitleg: eerst, wat Ik heb gedood, maak Ik weer levend, en darna *wat Ik heb geslagen maak Ik gezond*.[173]

En er is niemand, die uit Mijn hand redt, een vader redt zijn zoon niet, want er staat geschreven: *en er is niemand, die uit Mijn hand redt*. Avraham kon Jisjmael niet zuiver houden, en Jitschak kon Esav niet redden.[174]

173 Talmoed Bavli Pesachim 68a: תנו רבנן **אני אמית ואחיה** יכול מיתה באחד וחיים באחד כדרך שהעולם נוהג תלמוד לומר **מחצתי ואני ארפא** מה מכה ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה דבר אחר בתחלה מה שאני ממית אני מחיה והדר מה ש**מחצתי ואני ארפא**:

174 Talmoed Bavli Sanhedrin 104a: אבא לא מזכי ברא דכתיב ואין מידי מציל אין אברהם מציל את ישמעאל אין יצחק מציל את עשו.

40 Ik hef Mijn hand naar de hemel; Ik zeg: Zo waar als Ik in eeuwigheid leef,

40 Want Ik heb de behuizing van Mijn goddelijke Aanwezigheid vastgesteld in de hemel, en Ik heb gezegd
Ik houd eeuwig stand.

40 Want Ik hef Mijn hand op naar de hemel met een eed, en Ik zeg: zo waar als Ik stand houd zal Ik geen einde maken aan mijn eed, voor eeuwig.

40 Want Ik hef Mijn hand op naar de hemel met een eed, en Ik zeg: zo waar als Ik leef en stand houd, met Mijn woord in eeuwigheid.

40 *Ik hef op*, want Ik hef Mijn hand op naar de hemel met een eed, en Ik zeg: zo waar als Ik leef en stand houd, met Mijn woord in eeuwigheid.

40 *Ik hef Mijn hand naar de hemel*, want in Mijn boosheid hef Ik Mijn hand op naar Mijzelf, als een eed.

Ik zeg: Zowaar Ik leef, dat is een uitdrukking voor een eed: Ik leg een eed af, *zo waar als Ik leef*.

40 *Ik hef Mijn hand naar de hemel*, een eed betreffende iets dat volledig vaststaat. En *Ik hef op*, zoals (Dan. 12:7): *hij hief zijn rechter- en linkerhand op*.[175]
Het woord *Ik hef op* is naar het menselijk taalgebruik om het begrijpelijk te maaken voor de toehoorders.
Ik leef, zo zeker als Ik levend ben, zo zeker zal Ik dit ook doen.

40 *Ik hef Mijn hand naar de hemel*, naar de eenvoudige uitleg is dit een zaak van een eed bij Zijn troon. De Schrift zegt: *Ik hef op*, want iedereen die een eed aflegt heft zijn hand op en hij raakt het voorwerp aan waarbij hij zweert. Maar nu volgt de kabbalistische uitleg. Omdat Hij ten tijde van de ballingschap (Echa 2:1): *de schoonheid van Jisrael uit de hemel op de aarde geworpen heeft*, zegt Hij nu dat Hij haar opheft (Jesj. 49:8): *op een passend moment*, naar de hoogste hemelen, en dat is de grote hand, die strijdt voor Jisrael. En dit is de betekenis van *Ik zeg: zo waar als Ik in eeuwigheid leef*, Ik maak Mijn sterke hand levend, wanneer Ik *Mijn bliksemend zwaard* slijp hen steunend om het oordeel over Jisrael aan te grijpen, en wraak te nemen op Mijn tegenstanders, want dan zal de Naam compleet zijn en de troon compleet. De gestudeerde zal het begrijpen.

Welnu, dit lied, dat voor ons is tot een waar en betrouwbaar getuigenis, maakt alles wat ons gebeurd is precies duidelijk. Het vermeldt het begin van de genade, die de Heilige, gezegend zij Hij, ons deed vanaf het moment dat Hij ons nam als Zijn deel, en het vermeldt de goede zaken die Hij voor ons deed in de woestijn, en dat hij ons de landen van de grote en machtige volkeren als bezit gaf, en groot goed en rijkdom en eer die Hij ons daar liet verkrijgen. Maar dat ondanks al dit grote goed zij tegen de Eeuwige rebelleerden door de afgodendienst. Verder vermeldt het de woede die er was voor Hem tegen hen, tot Hij in hun land pest en honger, kwaad gedierte en het zwaard tegen hen zond. En daarna verspreidde Hij hen naar alle windstreken en uithoeken. Het is bekend dat dit alles uitgekomen is, en zo was het.

En dit lied zegt dat ten slotte *Hij zal wraak oefenen aan Zijn*

מ כִּי־אֶשָּׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדִי וְאָמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעֹלָם׃

תרגום אונקלוס (מ) אֲרֵי אַתְקֵינִית בִּשְׁמַיָּא בֵּית שְׁכִינְתִי וַאֲמַרִית קַיָם אֲנָא לְעָלְמִין.

תרגום ירושלמי [א] (מ) אֲרוּם זְקֶפִית בִּשְׁבוּעָה יַת יְדַי בִּשְׁמַיָּא וַאֲמָרִית הֵיכְמָא דַאֲנָא קַיָים הֵיכְדֵין לָא אַבְטִיל שְׁבוּעָתִי לְעַלְמִין

תרגום ירושלמי [נ] (מ) ארום זקפת ית ידיי בשבועה לשמיא ואמרית חי וקיים אנה בממרי לעולם.

תרגום ירושלמי [ב] (מ) **כי אשא** אֲרוּם זְקִיפִית יְדַי בִּשְׁבוּעָיָא לִשְׁמַיָּא וַאֲמָרִית חַי וְקַיָים אֲנָא בְּמֵימְרִי לַעֲלָם׃

רש"י (מ) **כי אשא אל שמים ידי**. כִּי בַחֲרוֹן אַפִּי אֶשָּׂא יָדִי אֶל עַצְמִי בִּשְׁבוּעָה׃
ואמרתי חי אנכי. לְשׁוֹן שְׁבוּעָה הוּא, אֲנִי נִשְׁבָּע **חי אנכי**׃

אבן עזרא (מ) **כי אשא אל שמים ידי** – שבועה בדבר קיים. **ואשא** – כמו: **וירם ימינו ושמאלו** (דניאל י״ב:ז׳).
ומלת **אשא** – כדרך בן אדם להבין את השומעים.

חי אנכי – כאשר אני חי, כן אעשה זה.

רמב"ן (מ) **כי אשא אל שמים ידי** על דרך הפשט, ענין שבועה בכסאו, ואמר **אשא** כי כל נשבע נושא ידו ונוגע בחפץ אשר הוא נשבע בו. ועל דרך האמת, בעבור כי בעת הגלות **השליך משמים ארץ תפארת ישראל** (איכה ב' א') יאמר שישאנה עתה **בעת רצון** (ישעיהו מ״ט ח׳) **אל השמים** העליונים, והיא היד הגדולה הנלחמת לישראל. וזה טעם **ואמרתי חי אנכי לעולם** כי אני מחיה ידי החזקה בהיותי משנן **ברק חרבי**, וסומך אותם לאחוז במשפטן של ישראל ולהשיב נקם לצרי, כי אז יהיה השם שלם והכסא שלם. והמשכיל יבין.
והנה השירה הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן, תגיד כל המוצאות אותנו בביאור. הזכירה תחלה החסד שעשה עמנו הקב"ה מאז שלקחנו לחלקו, והזכירה הטובות שעשה לנו במדבר ואשר הנחילנו ארצות הגוים הגדולים והעצומים ורוב הטובה והעושר והכבוד אשר הנחילנו בה, וכי מרוב כל טובה מרדו בה' לעבוד ע"ז, והזכירה הכעס אשר היה מלפניו עליהם עד ששלח בהם בארצם דבר ורעב וחיה רעה וחרב, ואחרי כן פזר אותם בכל רוח ופאה. וידוע כי כל זה נתקיים, ויהי כן.
ואמרה השירה כי בסוף **ישיב נקם לצריו**

175 Het vers vervolgt: אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשָּׁבַע בְּחֵי הָעוֹלָם, ... *naar de hemel en hij zwoer bij het leven van de Eeuwigheid*.

tegenstanders, en het hun die Hem haten, vergelden. De reden is dat zij alle deze kwalijke zaken met ons deden vanwege de haat t.o.v. de Heilige, gezegend zij Hij. Want zij haten Jisrael niet omdat zij afgoderij bedrijven, zoals zij, maar alleen omdat ze zich niet gedragen zoals zij, maar de Heilige, gezegend zij Hij, dienen, en zich aan Zijn geboden houden, niet met hen huwen, en niet van hun offers eten, hun afgoden minachten, en die verwijderen uit hun plaatsen, naar wat de Schrift zegt (Teh. 44:23): *want om Uwentwil worden we dag aan dag vermoord*. Als dat zo is, dan is het uit haat voor de Heilige, gezegend zij Hij, dat ze al deze kwalijke zaken tegen ons doen; zij zijn Zijn tegenstanders, Zijn haters, en het is aan Hem om op hen wraak te nemen. En dit is een duidelijke zaak de komende verlossing belooft, want tijdens de bouw van de tweede Tempel *verheugden de volkeren zich niet met het volk*, maar ze maakten hen belachelijk (Nech. 3:34): *wat doen deze zwakke Joden*? Hun leiders waren bedienden in het paleis van de koning van Bavel, en zij waren allemaal zijn onderdanen. In die dagen *oefende Hij geen wraak aan Zijn tegenstanders* en *de schuld van Zijn land, Zijn volk verzoende Hij niet.*

Let op, in dit lied is er geen sprake van een voorwaarde van berouw of godsdienstigheid, maar het is alleen een formele verklaring, dat wij kwalijke zaken zullen verrichten, en dat we dat voor elkaar krijgen,[176] en dat Hij, Hij zij gezegend, ons woedende bestraffingen zal aandoen, maar dat Hij de herinnering aan ons niet zal vernietigen. Hij zal terugkeren, medelijden hebben, en Hij zal bestraffing eisen van de vijanden met Zijn harde en grote en sterke zwaard, en Hij zal onze zonden vergeven vanwege Zijn Naam. Als dit zo is, dan is dit lied een duideljke belofte van de komende verlossing, ondanks de wensen van de ketters. En zo heeft men het vermeld in Sifree (Sifree 333): Groots is dit lied, want er staat iets in over het heden, en er staat iets in over het verleden, en er staat iets in over de toekomst, en er staat iets in over deze wereld, en er staat iets in over de toekomende wereld. En de Schrift verwijst hiernaar, wanneer ze zegt (vers 44): *Mosje kwam en sprak alle woorden van dit lied ten aanhore van het volk*. De Schrift zegt ‘alle’ om duidelijk te maken dat ze alles, wat er staat te gebeuren met hen, omvat, ook al is ze kortaf in terminologie, want hij gaf uitleg over haar vele onderwerpen.
En als dit lied een geschrift was van één van de sterrekijkers, die de afloop van iets uitlegt op grond van het begin, dan was het toch passend geweest erin te geloven, want alle woorden ervan zijn tot op heden uitgekomen, niets ervan is weggevallen. Wij zullen zeker geloven in en vooruitzien met ons hele hart naar de woorden van God uit de mond van zijn profeet, de betrouwbaarste in Zijn gehele huis, want er was niemand voor hem, noch na hem zoals hij. Vrede zij met hem!

***40** *Ik hef Mijn hand naar de hemel*, zoals mensen gewoonlijk doen als ze iets willen duidelijk maken aan de toehoorders.

40 *Ik hef Mijn hand naar de hemel*, om te zweren, als in het volgend geval (Dan. 12:7): *en Hij hief Zijn rechter- en Zijn linkerhand op naar de hemel.*
Ik zeg: Zo waar als Ik in eeuwigheid leef, Ik zweer zoals Ik ook eeuwig leef, zoals de situatie dat men zegt (Dan. 12:7): *Hij zwoer bij Degene die eeuwig leeft.*

ולמשנאיו ישלם והטעם כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקב"ה כי לא ישנאו את ישראל בעבור שעשו ע"ז כהם רק בעבור שלא יעשו כמעשיהם ויעבדו את הקב"ה וישמרו את מצותיו ולא יתחתנו בהם ולא יאכלו מזבחיהם ויבוזו ע"ז שלהם ויבערו אותה ממקומותיהם וכענין שאמר (תהלים מ"ד כ"ג) **כי עליך הורגנו כל היום** אם כן לשנאתו של הקב"ה יעשו בנו כל הרעות האלה והם צריו ומשנאיו ועליו להנקם מהם וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח כי בבנין בית שני לא **הרנינו גוים עמו** רק לעגו עליהם (נחמיה ג' ל"ד) **מה היהודים האמללים עושים** והיו גדוליהם עבדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו ובימים ההם לא **השיב נקם לצריו** ולא **כפר אדמתו עמו**
והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חימה אבל לא ישבית זכרנו וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים בחרבו הקשה והגדולה והחזקה ויכפר על חטאתינו למען שמו אם כן השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על כרחן של מינין וכך הזכירו בספרי (האזינו מג) גדולה שירה זו שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד לבוא ויש בה בעולם הזה ויש בה לעולם הבא ולזה רמז הכתוב שאמר (דברים ל"ב:מ"ד) **ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם** הזכיר "כל" להגיד שהיא כוללת כל העתידות למו ואם היא קטנה בדבור כי ביאר להם ענינה הרבים

ואלו היתה השירה הזאת מכתב אחד מן החוזים בכוכבים שהגיד מראשית אחרית כן היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה לא נפל דבר אחד ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלהים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו אשר לא היה לפניו ואחריו כמוהו עליו השלום:

חזקוני (מ) **כי אשא אל שמים ידי** – כמנהג בני אדם כדי להבין השומעים.
ספורנו (מ) **כי אשא אל שמים ידי**. להשבע, כענין **וירם ימינו ושמאלו אל השמים** (דניאל י"ב:ז').
ואמרתי חי אנכי לעולם. אשבע שכמו שאני חי לעולם, כענין אמרו **וישבע בחיי העולם** (שם).

176 Vgl. Jirm. 3:5: הִנֵּה דִבַּרְתְּ וַתַּעֲשִׂי הָרָעוֹת וַתּוּכָל Zie, jij spreekt en doet die kwalijke zaken, en en je krijgt het voor elkaar.

41 Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp, en Mijn hand grijpt het oordeel vast, dan zal Ik de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders en het hun die Mij haten, vergelden.	**מא** אִם־שַׁנּוֹתִי בָּרָק חַרְבִּי וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי וְלִמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם:

41 Als Mijn zwaard verschijnt als een eenheid van een dubbele bliksemschicht van het ene eind van de hemel tot het andere eind van de hemel en Mijn hand grijpt hete oordeel stevig vast dan zal Ik de straf doen terugkeren tot Mijn haters en dan zal Ik het mijn tegenstanders betaald zetten.

תרגום אונקלוס (מא) אִם עַל חַד תְּרִין כְּחֵיזוּ בַרְקָא מִסּוֹף שְׁמַיָּא וְעַד סוֹף שְׁמַיָּא תִּתְגְּלֵי חַרְבִּי וְתִתַּקַּף בְּדִינָא יְדִי אֲתִיב פּוּרְעָנוּתָא לְשָׂנְאַי וּלְבַעֲלֵי דְּבָבַי אֲשַׁלֵּים.

41 Als Ik Mijn zwaard, dat is de bliksem, slijp, en Mijn hand grijpt het oordeel stevig vast, dan zal Ik de straf doen terugkeren tot de onderdrukkers van Mijn volk en hun haters zal Ik betalen de prijs van hun kwalijke daden.

תרגום ירושלמי [א] (מא) אִין שְׁנִינָא הִיא בְּרַק סַיְּפִי וְתִתְקֵיף בְּדִינָא יְדִי אַחֲזוֹר פּוּרְעָנוּתָא לְמְעִיקֵי עַמִּי וּלְסַנְאֵיהוֹן אַשְׁלִים אֱגַר עוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא

41 Als Ik Mijn zwaard slijp als de bliksem en Mijn rechterhand grijpt het ware oordeel stevig vast; Ik zal wraak retourneren aan de haters en de tegenstanders van Mijn volk en Ik zal hun hun kwalijke daden betaald zetten.

תרגום ירושלמי [נ] (מא) אין אשננה כברקה חרבי ותתוקף בדינה קושטה יד ימיני אחזר נקמתה לשנאוי ולבעלי דבביהון דעמי אשלם להון גמלין בישין.

41 *Als Ik slijp*, als Ik Mijn zwaard slijp met bliksem dan zal Mijn rechterhand krachtig zijn in het oordeel; Ik zal wraak retourneren aan de haters en de tegenstanders van Mijn volk en Ik zal hun hun kwalijke daden betaald zetten.

תרגום ירושלמי [ב] (מא) אם שנותי אִם אֲשַׁנֵּי בִּבְרָקָא חַרְבִּי וְתִתְקֵיף בְּדִינָא יְדִי יְמִינִי אַחֲזוֹר נִקְמָתָא לְשַׂנְאוֹי וּלְבַעֲלֵי דְּבָבֵיהוֹן דְּעַמִּי אֲשַׁלֵּם גְּמָלֵיהוֹן לְהוֹן בִּישַׁיָּא:

41 *Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp*, als Ik de scherpte van Mijn zwaard zal slijpen, zodat de bliksem er aan zit, splendor [in de volkstaal].

רש"י (מא) אם שנותי ברק חרבי. אִם אֲשַׁנֵּן אֶת לַהַב חַרְבִּי לְמַעַן הֱיוֹת לָהּ בָּרָק, שפלנ"דור:

En Mijn hand grijpt het oordeel vast – om het attribuut van de genade uit te schakelen voor Mijn vijanden, die jullie kwaad hebben aangedaan (Zech. 1:15): *Ik was slechts een weinig boos, maar zij hielpen om kwaad te doen*. Maar Mijn hand grijpt het attribuut van het recht om het stevig vast te houden om wraak te nemen.

ותאחז במשפט ידי. לְהַנִּיחַ מִדַּת רַחֲמִים מֵאוֹיְבַי שֶׁהֵרֵעוּ לָכֶם אֲשֶׁר אָנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לָרָעָה (זכריה א טו), וְתֹאחֵז יָדִי אֶת מִדַּת הַמִּשְׁפָּט לְהַחֲזִיק בָּהּ וְלִנְקֹם נָקָם:

Dan zal Ik de wraak doen terugkeren [op Mijn tegenstanders] – onze rabbijnen leerden in de aggada uit de uitdrukking van de Schrift waar staat *en Mijn hand grijpt het oordeel vast*, dat de natuur van de Heilige, gezegend zij Hij, niet is als de natuur van vlees en bloed. De natuur van vlees en bloed is dat wanneer hij een pijl afschiet, hij hem niet kan laten terugkeren, maar de Heilige, gezegend zij Hij, schiet Zijn pijlen af, maar Hij kan ze laten terugkeren, alsof Hij ze nog in Zijn hand hield, want, kijk, de bliksem is Zijn pijl, maar dan staat hier: *Mijn bliksemend zwaard, en Mijn hand grijpt het oordeel vast*, en dit oordeel heeft de functie van straf, in de volkstaal justitse.

אשיב נקם וגו'. לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ בָּאַגָּדָה מִתּוֹךְ לְשׁוֹן הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר **ותאחז במשפט ידי** – לֹא כְּמִדַּת בָּשָׂר וָדָם מִדַּת הַקָּבָּ"ה, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם זוֹרֵק חֵץ וְאֵינוֹ יָכוֹל לַהֲשִׁיבוֹ, וְהַקָּבָּ"ה זוֹרֵק חִצָּיו וְיֵשׁ בְּיָדוֹ לַהֲשִׁיבָם כְּאִלּוּ אוֹחֲזָן בְּיָדוֹ, שֶׁהֲרֵי בָּרָק הוּא חִצּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי**, וְהַמִּשְׁפָּט הַזֶּה לְשׁוֹן פֻּרְעָנוּת הוּא, בְּלַעַז יושטיצ"א:

41 *Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp*. שנותי is een van de werkwoorden met herhaalde tweede consonant, zo (Ijjov 19:17): *ik stink*[177] *voor de kinderen van mijn eigen moeder*, en (Mel. ii 20:6): *Ik zal de stad verdedigen*[178]; er is verwantschap met (Misjle 25:18): *een scherpe pijl*.

אבן עזרא (מא) אם שנותי ברק חרבי – מפעלי הכפל, וכן: **וחנתי לבני בטני** (איוב י״ט:י״ז), [**וגנותי על העיר** (מלכים ב כ׳:ו׳),] מגזרת: **חץ שנון** (משלי כ״ה:י״ח).

En Mijn hand grijpt vast het zwaard als *het oordeel van de dappere strijder*.

ותאחז ידי – החרב **כמשפט** גבור מלחמה.

Ik zal de wraak doen terugkeren, de betekenis van *Ik zal doen terugkeren*, zoals zij aan Jisrael deden, zo zal ik hun vergelden.

אשיב נקם – טעם אשיב: כאשר עשו לישראל כן **אשלם.**

41 *Als Ik slijp*, van שנן ‘scherpen’, zoals van een zwaard (Teh. 64:4): *zij scherpten hun tong als een zwaard*. Men zegt het zo, als van סבב de vorm סבותי in (Sjem. i 22:22): *Ík ben er de oorzaak van dat iedereen uit het huis van uw vader* [*is omgebracht*]; of van בלל (Teh. 92:11): *ik ben met verse olie overgoten*.

רשב"ם (מא) אם שנותי – מן **שננו כחרב לשונם** (תהלים ס״ד:ד׳) יאמר כן, כמו: מן סבב – **סבותי בכל נפש בית אביך** (שמואל א כ״ב:כ״ב), מן בלל – **בלותי בשמן רענן** (תהלים צ״ב:י״א).

177 Wortel חנן, ‘stinken.’
178 Wortel גנן, ‘verdedigen.’

חזקוני (מא) ותאחז ידי את החרב במשפט גבורת המלחמה.

ספורנו (מא) אם שנותי. אף על פי שחדדתי נגד ישראל בימי החורבן[179] את ברק חרבי, לא פי חרבי.

ותאחז במשפט ידי. ואף על פי שאחר כך תאחז במשפט ידי נגדם, **כי ידין ה' עמו**.(פ. 36) מכל מקום.

אשיב נקם לצרי. הנקם שעשו בישראל, כאמרו **יען עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה** (יחזקאל כ״ה:י״ב), אשיב להם אותו הנקם, כאמרו **ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל** (יחזקאל כ״ה:י״ד).

ולמשנאי אשלם. תשלומי מדה כנגד מדה, כאמרו **כאשר עשית כן יעשה לך, גמלך ישוב בראשך** (עבדיה א׳:ט״ו).

41 *En Mijn hand grijpt vast* het zwaard voor het oordeel van de machtige strijd.

41 *Als Ik slijp*, ook al had Ik Mijn bliksemend zwaard geslepen tegen Jisrael in de dagen van de vernietiging, toch niet de scherpte van Mijn zwaard.
En Mijn hand grijpt het oordeel vast, ook al zal daarna Mijn hand het oordeel tegen hen vastgrijpen, immers (vers 36): *de Eeuwige oordeelt Zijn volk, ondanks alles ...*
Dan zal Ik de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders, de wraak voor wat ze gedaan hebben tegen Jisrael, zoals men zegt (Jechez. 25:12): *Omdat Edom uit enkel wraakzucht gehandeld heeft tegen het huis van Juda*, zal Ik aan hen wraak oefenen, zoals men zegt (Jechez. 25:14): *Ik zal Mijn wraak aan Edom oefenen door de macht van Mijn volk Israël*.
Ik zal het hun die Mij haten vergelden, Mijn betaling, maat voor maat, zoals men zegt (Ovadja 1:15): zoals jij gedaan hebt, zal jou gedaan worden; wat u verdient, zal op uw eigen hoofd terugkeren.

179 Andere versie: הגלות pro החורבן.

*42 Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed, en Mijn zwaard zal vlees verslinden, van het bloed van de verslagenen en de gevangenen, van het hoofd van de langharige vijand.	**מב** אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב׃

42 Ik zal mijn pijlen dronken maken van bloed, en Mijn zwaard zal moorden onder de volkeren, van het bloed van de vermoorden en gevangenen, door de kronen van het hoofd van de hater en de vijand te verwijderen.

תרגום אונקלוס (מב) אֲרַוֵּי גִּרְרַי מִדְּמָא וְחַרְבִּי תְּקַטֵּיל בְּעַמְמַיָּא מִדַּם קְטִילִין וּשְׁבַן לְאַעְדָּאָה כְּתָרִין מֵרֵישׁ שָׁנְאָה וּבְעֵיל דְּבָבָא׃

42 Ik zal mijn pijlen dronken maken van het bloed van hun vermoorden, en Mijn zwaard zal hun vlees vernietigen, van het bloed van de vermoorden en gevangenen vanaf het begin, de straf van de haters van Mijn volk.

תרגום ירושלמי [א] (מב) אֵירַוֵי גִּירְרַי מִן אֲדַם קְטוֹלֵיהוֹן וְסָיְפִי תִּגְמוֹר בִּשְׂרֵיהוֹן מִדַּם קְטִילִין וְשִׁבְיִן מִשֵּׁירוּי פּוּרְעָנוּת סַנְאֵיהוֹן דְּעַמִּי

42 Ik zal pijlen dronken maken met hun bloed, en Mijn zwaard zal hun vlees verslinden, met het bloed van de vermoorden van Mijn volk en hun gevangenen, van de hoofden van hun helden, hun generaals, de vijanden van Mijn volk.

תרגום ירושלמי [נ] (מב) ארווי גיריין מן אדמהון וחרבי תתכל בבשרהון מן אדם קטיליהון דעמי ושבייהון מן ראשי גיבריהון פולימרכיהון בעלי דבביהון דעמי.

42 *Ik zal dronken maken*, Ik zal pijlen dronken maken met hun bloed, en Mijn zwaard zal hun vlees verslinden, met het bloed van de moordenaars van Mijn volk, hun gevangenen, van de hoofden van hun helden, hun generaals.

תרגום ירושלמי [ב] (מב) אשכיר אַרְוֵוי גִּירַי מִן אַדְמֵיהוֹן וְחַרְבִּי תִּתְכַּל בְּבִשְׂרֵהוֹן מִן אֲדַם קְטוֹלֵיהוֹן דְּעַמִּי וְשִׁבְיֵיהוֹן מִן רֵישֵׁי גִּבּוֹרֵיהוֹן פּוּלְמַרְכֵיהוֹן׃

42 *Ik zal Mijn pijlen dronken maken van het bloed* van de vijand

רש"י (מב) אשכיר חצי מדם. הָאוֹיֵב׃

Mijn zwaard zal verslinden, hun vlees

וחרבי תאכל. בְּשָׂרָם׃

Van het bloed van de verslagenen en de gevangenen. Dit zal hen gebeuren vanwege de zonde van het bloed van de verslagenen van Jisrael, en vanwege de gevangenen die ze weggevoerd hebben onder hen.

מדם חלל ושביה. זֹאת תִּהְיֶה לָהֶם מֵעֲוֹן דַּם חַלְלֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁבְיָה שֶׁשָּׁבוּ מֵהֶם׃

van het hoofd van de langharige vijand, – vanwege de zonde van de eerste breuk gemaakt door de vijand, immers wanneer de Heilige, gezegend zij Hij, straf eist van de volkeren, hen de overtredingen van henzelf en van hun voorvaderen aanrekenend, vanaf de eerste breuk die zij maakten in Jisrael (Sifree Dev. 332:5).

מראש פרעות אויב. מִפְּשַׁע תְּחִלַּת פִּרְצוֹת הָאוֹיֵב, כִּי כְּשֶׁהַקָּבָ"ה נִפְרָע מִן הָאֻמּוֹת פּוֹקֵד עֲלֵיהֶם עֲוֹנָם וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵיהֶם מֵרֵאשִׁית פִּרְצָה שֶׁפָּרְצוּ בְּיִשְׂרָאֵל׃

אבן עזרא (מב) מדם חלל – פירוש: **מדם** [**חלל** ומדם **שביה** [**אשכיר**].]

וטעם **ושביה** – הפצועים.

Van het bloed van de verslagenen. Dit verklaart *van het bloed van de verslagenen en van het bloed van de gevangenen zal Ik dronken maken*.

Betekenis van *de gevangenen*: de gewonden.

מראש פרעות אויב – פירוש **תאכל בשר**. וטעם **מראש** – להתיז הראש.

Van het hoofd van de langharige vijand, dit verklaart *het zal vlees verslinden*, en de betekenis van *van het hoofd*: door het hoofd af te hakken.

פרעות – כמו: **בפרוע פרעות** (שופטים ה׳:ב׳). גם קדמונינו אמרו: [מי שפרע מדור המבול (משנה ב״מ ד׳:ב׳), גם הנפרע לנו מצרנו (בבלי מגילה כא׳).]

Langharig, zoals (Sjof. 5:2): *wanneer men de haren los laat hangen*. Ook onze vroege rabbijnen zeggen (Misjna Baba Mets. 4,2): *Hij die de generatie van de vloed bestraft*,[180] en ook (TB Megilla 21b): *Hij die te onzen behoeve betaling vereist van onze tegenstanders*.

רשב"ם (מב) פרעות – כמו: **וראשו יהיה פרוע** (ויקרא י״ג: מ״ה), לשון סתירה ופירצה.

42 Zoals (Wajjikra13:45): *en zijn haar zal ongekamd blijven*, een uitdrukking voor verwarren doorbreken.

חזקוני (מב) אשכיר חצי מדם – עליו נאמר: **הנה באה ונהייתה** וגומ׳ (יחזקאל כ״א:י״ב).

42 *Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed*, hierover wordt gezegd (Jechez. 25:14): *het komt en het zal gebeuren*.

אשכיר חצי מדם – וכי היאך אפשר לחצים שישתכרו מדם אלא הריני משכיר לאחרים ממה שחצי עושים.

Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed, en hoe is het mogelijk voor pijlen, dat ze dronken worden van bloed? De bedoeling is dat Hij anderen dronken maakt door wat de pijlen doen.

וחרבי תאכל בשר – וכי אפשר לחרב שתאכל בשר אלא הריני מאכיל לאחרים ממה שחרבי

En Mijn zwaard zal vlees verslinden, en hoe is het mogelijk voor een zwaard om vlees te verslinden? De bedoeling is dat Hij anderen doet eten van wat het zwaard gedood heeft; vergelijkbaar

180 De wortel פרע betekent in eerste instantie ‘los maken,’ dan ook ‘betalen,’ en ten slotte ‘straffen.’

met wat er gezged is (Jechez. 39:17-19): *mensenkind, zeg tegen alle soorten vogels en tegen alle dieren van het veld* etc., *jullie zullen vlees van helden eten en het bloed van de vorsten van het land drinken* etc., *jullie zullen vet eten tot verzadiging toe en bloed drinken tot dronkenschap toe*; zo wordt het uitgelegd in Sifree (332-2).

הורג , כעניין שנאמר **בן אדם אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה** וגו׳ **בשר גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו** וגו׳ **ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם לשכרון** (יחזקאל ל״ט:י״ז-י״ט) הכי נדרש בספרי.

Van het bloed van de verslagenen en de gevangenen, van wat ze gedaan hebben tegende verslagenen van Mijn volk en tegen de gevangenen van Mijn volk. *Van het hoofd van de langharige vijand*. De woordvolgorde is in de war: ‘van de lange haren[181] van het hoofd van de vijand.’

מדם חלל ושביה – ממה שעשו בחללי עמי ובשבויי עמי. **מראש פרעות אויב** – סרסהו מפרעות ראש אויב.

42 *Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed, en Mijn zwaard zal vlees verslinden*, zoals men zegt (Jesj, 66:16): *Want met vuur en met Zijn zwaard zal de Eeuwige een rechtszaak voeren met alle vlees.*

ספורנו (מב) אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר. כאמרו **כי באש ה' נשפט ובחרבו את כל בשר** (ישעיהו ס״ו:ט״ז).

Van het bloed van de verslagenen en de gevangenen, als men zegt (Jesj, 66:16): *Zij die door de Eeuwige dodelijk gewond zijn, zullen talrijk zijn*.

מדם חלל ושביה. כאמרו **ורבו חללי ה'** (ישעיהו ס״ו:ט״ז).

181 De betekenis van פרע (meervoud פרעות) is onzeker; Italie geeft drie mogelijkheden: verwildering, aaanvoerder, opperhoofd, en voor ראש פרעות geeft hij: het hoofd van de aanvoerder, de ontblote schedel, het wildgroeiend hoofdhaar.

43 Laten de volken Zijn volk toejuichen, omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt; Hij neemt wraak op Zijn tegenstanders en de schuld van Zijn land, Zijn volk verzoent Hij.	מג הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם־עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ:

43 Laten de volkeren Zijn volk prijzen, want Hij bewerkt bestraffing voor Zijn rechtvaardige dienaren, maar Hij zal bestraffing terugbetalen aan hen die hem haten en Hij brengt verzoening aan Zijn land en aan Zijn volk.

תרגום אונקלוס (מג) שַׁבְּחוּ עַמְמַיָּא עַמֵּיהּ אֲרֵי פּוּרְעָנוּת עַבְדּוֹהִי צַדִּיקַיָּא יִתְפְּרַע וּפוּרְעָנוּתָא יָתִיב לְשָׂנְאוֹהִי וְיכַפַּר עַל אַרְעֵיהּ וְעַל עַמֵּיהּ.

43 Verheugt je, volkeren, volk van het huis van Jisrael; want het bloed van Zijn knechten dat vergoten was heeft Hij gewroken en bewaard en eerlijke wraak heeft Hij teruggevoerd op Zijn tegenstanders en door Zijn Woord zal Hij verzoening bewerkstelligen voor Zijn land en Zijn volk.

תרגום ירושלמי [א] (מג) שַׁבְּחוּ אוּמַיָּא עַמֵּיהּ בֵּית יִשְׂרָאֵל אֲרוּם אֲדַם עַבְדּוֹי דְּאִשְׁתַּיְּדִי הוּא פָּרַע וּנְטַר וּנְקָמָה דְּפוּרְעָנוּתָא יַחֲזוֹר עַל בַּעֲלֵי דְּבָבוֹי וְהוּא בְּמֵימְרֵיהּ יְכַפֵּר עַל אַנְפֵּי אַרְעֵיהּ וְעַמֵּיהּ

43 Juicht voor Hem, Zijn volk, prijst Hem, Zijn volk, huis van Jisrael, want de verwonding en het bloed van Zijn rechtvaardige dienaren zal Hij wreken en doen terugkeren naar jullie vijanden; en vanwege de zonden van het volk zal het land geslagen worden, maar door Zijn goede genade zal Hij verzoening brengen over het land en het volk.

תרגום ירושלמי [נ] (מג) קלסו קדמוי אומייה שבחו יתיה עמיה בית ישראל ארום עולבן ודם עבדוי צדיקייה הוא תבע ונקמתה יחזר לבעלי דביכון ובחובי עמא ארעא לקייא וברחמוי טביה הוא מכפר על ארעא ועל עמא.

43 *Juicht*, Juicht voor Hem, volk, prijst Hem, Zijn volk, huis van Jisrael, want de verwonding van Zijn rechtvaardige dienaren zal Hij wreken en doen terugkeren naar jullie vijanden; en vanwege de zonden van het volk zal het land geslagen worden, maar Hij zal verzoening brengen over Zijn land en Zijn volk.

תרגום ירושלמי [ב] (מג) הרנינו קַלְסוּ קֳדָמוֹי עַמָּא שַׁבְּחוּ יָתֵיהּ עַמֵּיהּ דְּבֵית יִשְׂרָאֵל אֲרוּם עֶלְבּוֹן עַבְדּוֹי צַדִּיקַיָּא הוּא תְּבַע וְנִקְמָתָא יַחֲזִיר לְבַעֲלֵי דְּבָבוֹי וּבְחוֹבֵי עַמָּא לַקְיֵיהּ אַרְעָא וְיכַפֵּר עַל אַרְעֵיהּ וְעַל עַמֵּיהּ:

43 *Laten alle volken Zijn volk toejuichen* – op dat moment zullen de volkeren Jisrael prijzen (Sifree Dev. 333:2): zie hoe prijzenswaardig dit volk is, omdat ze dichtbij de Heilige, gezegend zij Hij, bleven tijdens alle narigheden die over hen kwamen, en Hem niet verlaten hebben, omdat ze bekend waren met Zijn goedheid en Zijn eer.

רש"י (מג) הרנינו גוים עמו. לְאוֹתוֹ הַזְּמַן יְשַׁבְּחוּ הָאֻמּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, רְאוּ מַה שִּׁבְחָהּ שֶׁל אֻמָּה זוֹ, שֶׁדָּבְקוּ בְּהַקָּבָּ"ה בְּכָל הַתְּלָאוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְלֹא עֲזָבוּהוּ, יוֹדְעִים הָיוּ בְּטוּבוֹ וּבְשִׁבְחוֹ:

Omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt – het vergieten van hun bloed naar de gebruikelijke betekenis.

כי דם עבדיו יקום. שְׁפִיכוּת דְּמֵיהֶם, כְּמַשְׁמָעוֹ:

Hij neemt wraak op Zijn tegenstanders vanwege hun roofzucht en hun geweldadigheid, zoals het elders gezegd is (Joel 4:19): *Egypte wordt een woestenij, Edom een kale wildernis, vanwege hun geweld tegen de Judeeërs*, en er is gezegd (Obad. 10): *vanwege het geweld tegen je broeder Jaäkov* (cf. Sifree Dev. 333:3).

ונקם ישיב לצריו. עַל הַגָּזֵל וְעַל הֶחָמָס, בָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ד') **מִצְרַיִם לְשִׁמָּמָה תִּהְיֶה וֶאֱדוֹם לְמִדְבַּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה מֵחֲמַס בְּנֵי יְהוּדָה**, וְאוֹמֵר (עובדיה י') **מֵחֲמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב וְגוֹ'** (ע' ספרי):

De schuld van zijn land en zijn volk verzoent Hij, Hij zal vrede brengen aan Zijn land en Zijn volk, vanwege het lijden dat hen is overkomen en wat de vijand hen aangedaan heeft.

וכפר אדמתו עמו. וְיַפְיֵס אַדְמָתוֹ וְעַמּוֹ עַל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם וְשֶׁעָשָׂה לָהֶם הָאוֹיֵב:

Hij verzoent is een uitdrukking voor verzoening en vrede als (Brej. 32:21): אכפרה פניו ‘ik zal hem vriendelijk stemmen,’ in de Targoem weergegeven met ‘ik zal zijn woede tot bedaren brengen.’

וכפר. לְשׁוֹן רְצוּי וּפִיּוּס, כְּמוֹ (בראשית לב, כא) **אֲכַפְּרָה פָּנָיו** – אֲנַחְנֵיהּ לְרוּגְזֵיהּ:

De schuld van zijn land verzoent Hij – En wat is zijn land? *Zijn volk* – wanneer Zijn volk getroost wordt wordt Zijn land ook getroost, zoals dat ook gezegd is (Teh. 85:2): *U bent uw land genadig geweest, Eeuwige*, – waarmee *bent U Uw land genadig geweest: U bracht de gevangenschap van Jaäkov terug*.

וכפר אדמתו וּמַה הִיא אַדְמָתוֹ? **עמו.** כְּשֶׁעַמּוֹ מִתְנַחֲמִים אַרְצוֹ מִתְנַחֶמֶת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר **רָצִיתָ ה' אַרְצֶךָ**, בַּמֶּה **רָצִיתָ אַרְצֶךָ**? **שַׁבְתָּ שְׁבִית יַעֲקֹב** (תהילים פ"ה).

43 *Laten alle volken juichen*. Dan zullen zij Hem prijzen, wanneer de Naam hun bloed zal wreken. Er zijn mensen die zeggen dat הרנינו verwant is aan רנה (Mel. i 22:36): *En er steeg een schreeuw op*. Dit slaat op de omroeper; ze riepen het om over hen op alle plaatsen waar ze waren.

אבן עזרא (מג) הרנינו גוים – אז ישבחוהו כאשר **יקום** השם **דמם**. ויש אומרים, מגזרת: **ויעבור הרנה** (מלכים א כ״ב:ל״ו). והטעם: הכרוז והכריזו עליהם בכל מקום שיהיו.

Hij verzoent, Zijn land, Zijn volk. Sommigen zeggen dat er een waw ontbreekt en dan betekent het: *en Hij brengt verzoening voor Zijn land en Zijn volk*,

En in de midrasj staat er dat het land *verzoening brengt* voor *Zijn volk*. Naar de betekenis is dit juist, maar het is niet de betekenis van dit vers. En verder אדמה is een vrouwelijk woord en de he is daar het bewijs van, en in plaats hiervan staat hier een taw, maar er staat niet וכפרה.[182]

Naar mijn mening is de betekenis van deze woorden dat het volk verzoening brengt over het land, want zo vinden we (Ijjov14:19): *de wateren verweren de stenen*. Ook wordt het begrip *verzoening* aangetroffen zonder het voorzetsel על (Jechez. 43:20): *zo reinig je het* [*altaar*] *van zonde en doe je er verzoening voor*. De betekenis is dat Jisrael wraak zal nemen op de volkeren, en dan brengen zij verzoening over het land Jisrael vanwege het bloed dat daar vergoten is, zoals (Bemid. 35:33): *voor het land kan geen verzoening gedaan worden*.[183] En zo ligt de zaak op het punt van de betekenis van dit vers.

Aan de andere kant de uitleg van *en verzoening brengt* zoals en zal zuiveren, zoals *en doe je er verzoening voor*. En zo zegt Jechezqel met betrekking tot het einde van de oorlogen (Jechez. 43:20): *en zij zullen het land zuiveren*, dus Jisrael zal het zuiveren.

43 *Laten de volken juichen* over *Zijn volk*, zoals (Teh. 117:1): *Loof de Eeuwige, alle volken, prijs Hem, alle natiën*; en gelooft in Hem, want (Teh. 117:2): *krachtig is over ons Zijn genade*, meer dan over de rest van de natieën. Dit is waarom zij Hem moeten prijzem en in Hem geloven, zodat Hij krachtig is voor hen, zoals voor ons. Hier dus ook: *juicht hem toe*, prijst Hem, dient hem, dan zal Hij zo aan jullie doen, als jullie Hem vrezen en Hem dienen.

Hij zal verzoening brengen over het land van Zijn volk, Hij zal het bloed van Zijn volk wegvegen van de aarde door het uitstorten van het bloed van de vijanden, zoals er geschreven staat (Bemid. 35:33): *Voor het land kan geen verzoening gedaan worden over het bloed dat erin vergoten wordt, dan door het bloed van degene die dat vergoten heeft.*

43 *Laten alle volken Zijn volk toejuichen*, dit is een term voor een klaagzang, zoals (Echa 2:19): *sta op, roep uit in de nacht*. Dit slaat op de volken die Jisrael tot slaaf gemaakt hebben. Waarom? *Omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt*.

Een andere verklaring: *laten zij toejuichen*, een term van lof: *laten de volken juichen*, voor de Herilige, gezegend zij Hij. En wie zijn die volken, dat is Jisrael, *Zijn volk*, want zie *Hij wreekt het bloed van Zijn dienaren*.

Nog een andere verklaring: alle *volken juicht* over *het volk van* de Herilige, gezegend zij Hij; immers, zie, Hij heeft wraak genomen op hun onderdrukkers, in andere woorden *omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt*.

En Hij verzoent, een uitdrukking van verzoening, zoals in (Bresj. 32:21): *ik wil hem gunstig stemmen*.

Zijn land, Zijn volk, er zijn woorden waar de waw aan het begin ontbreekt, zoals (Wajikra 21:14): *een geprofaneerde [of] een hoer*, (Chab. 3:11): *zon [en] maan stonden stil*. Zo hier ook: *Zijn land, Zijn volk* staat voor Zijn land en Zijn volk, om duidelijk te maken dat Hij Zijn land en Zijn volk gunstig wil stemmen door wraak te nemen op zijn vijanden.

וכפר אדמתו עמו – יש אומרים: שהוא חסר ו״ן, כטעם: וכפר אדמתו ועמו.

ובדרש:, כי הארץ **תכפר** בעד **עמו** . גם הוא נכון בטעם, רק איננו מטעם המקום. ועוד, כי האדמה לשון נקבה, והה״א העד הנאמן, ותחתיו הת״ו. והנה איננה: וכפרה.

ולפי דעתי: שפירושו, שהעם **יכפר** על **האדמה**, כי כן מצאנו: **אבנים שחקו מים** (איוב י״ד:י״ט). גם נמצא כפור בלא מלת על: **וחטאת אותו וכפרתהו** (יחזקאל מ״ג:כ׳). והטעם: **כי** ישראל יעשו **נקמה בגוים**, והם **יכפרו** על ארץ ישראל בעבור **הדם** ששופך בה. כמו: **ולארץ לא יכופר** (במדבר ל״ה:ל״ג), והוא דבר בטעם המקום.

או פירוש **וכפר** – כמו: וטהר, כמו: **וכפרתהו**. וכן אמר יחזקאל על סוף המלחמות: **וטהרו הארץ** (יחזקאל ל״ט:ט״ז), והנה ישראל יטהרו.

רשב"ם (מג) הרנינו גוים על **עמו**, כמו: **הללו את י״י כל גוים שבחוהו כל האומים** (תהלים ק״ז:א׳), והאמינו בו, שהרי **גבר עלינו חסדו** (תהלים ק״ז:ב׳) יותר משאר האומות, ולפיכך שבחוהו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו. אף כאן: **הרנינו** – ושבחוהו ועבדוהו, וכן יעשה לכם אם ת{י}ראוהו ותעבדו אותו.

וכפר אדמתו עמו – יקנח דם עמו מן האדמה על ידי שפיכת דם אויבים, כדכתיב: **ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שפכו** (במדבר ל״ה:ל״ג).

חזקוני (מג) הרנינו גוים עמו – לשון יללה כמו **קומי רוני בלילה** (איכה ב׳:י״ט), הלילו אותם גויים ששעבדו לישראל. למה? **כי דם עבדיו יקום.**

דבר אחר: **הרנינו** – לשון שבח, **הרנינו גוים** – לפני הקב״ה. ומי הם הגוים, ישראל **עמו** – שהרי **דם עבדיו יקום.**

דבר אחר: כל **הגוים הרנינו** והללו **עמו** של הקב״ה שהרי הוא נפרע מצריהם, היינו **כי דם עבדיו יקום.**

וכפר – לשון פיוס כמו **אכפרה פניו** (בראשית ל״ב:כ״א).

אדמתו עמו – יש תבות חסרות וי״ו בתחילתן, כמו וחללה זונה (ויקרא כ״א:י״ד), שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג׳:י״א). אף כאן **אדמתו עמו** כמו אדמתו ועמו, כלומר ירצה ויפייס אדמתו ועמו בהנקמו מאויביהם.

182 Omdat de werkwoordsvorm mannelijk is kan אדמתו niet het onderwerp zijn.

183 Het vers vervolgt לְדָם אֲשֶׁר שָׁפַךְ-בָּהּ כִּי-אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ *over het bloed dat erin vergoten wordt, dan door het bloed van degene die dat vergoten heeft*.

ספורנו (מג) הרנינו גוים. אתם חצי ה' וחרבו, שיכירו כולם כי ישר ה' ולא עולתה בו כאמרו **ישמחו וירננו לאומים כי תשפוט עמים מישור** (תהלים ס״ז:ה׳).

עמו. והרנינו עמו שיתנו תודה וקול זמרה:

[184]**כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.** ורננת עמו תהיה על נקמת דם עבדיו ועל נקם שישיב לצריו בשביל מה שעשו לישראל דרך נקמה:

וכפר אדמתו. בהשמה מהם, ממה שנעשה בה:

עמו. ויכפר גם כן עמו מכל מה שעשו[185] מחלול ה' וזולתו, במה שסבלו בגלות, באופן שישיב שכינתו בתוכם, כאמרו **יחדו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון** (ישעיהו נ״ב:ח׳).

תורה תמימה (מג) וכפר אדמתו עמו. אמר רב ענן כל הקבור בא"י כאלו קבור תחת המזבח, כתיב (פ' יתרו) **מזבח אדמה תעשה לי** וכתיב **וכפר אדמתו עמו** .(כתובות קי"א א')

וכפר אדמתו עמו. רבי בר קריא ורבי אליעזר ראו ארונות שבאו מחו"ל לארץ להקבר, אמר ליה רבי לר"א, מה הועילו אלו קורא אני עליהם (ירמיהו ב׳:ז׳) **ונחלתי שמתם לתועבה** בחייכם **ותבאו ותטמאו את ארצי** במיתתכם, אמר ליה, כיון שמגיעין לא"י הן נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונן, דכתיב **וכפר אדמתו עמו** .(ירושלמי כלאים פ"ט ה"ה)

וכפר אדמתו עמו. תניא, היה ר' מאיר אומר, כל היושב בא"י א"י מכפרת עליו שנאמר (ישעיה ל"ג) **העם היושב בה נשוא עון,** ועדיין אין אנו יודעין אם פורקין עונותיהם עליה או נושאים עונותיהם עליה, כשהוא אומר **וכפר אדמתו עמו,** הוי אומר פורקים עונותיהם עליה [ספרי].

---

43 *Laten de volken juichen*, jullie, de pijlen van de Eeuwige en Zijn zwaard, want zij zullen allen erkennen dat de Eeuwige rechtvaardig is, en dat er geen onrecht in Hem is, zoals men zegt (Teh. 67:5): *de natiën zullen zich verblijden en juichen, omdat U de volken rechtvaardig zult oordelen.*

Zijn volk, Zijn volk zal juichen, wanneer ze dank betuigen met het geluid van muziek.

Omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt; Hij neemt wraak op Zijn tegenstanders, het gejuich van Zijn volk zal zijn voor de wraak vanwege het bloed van zijn dienaren, en voor de wraak die Hij brengt over Zijn tegenstanders, vanwege wat ze gedaan hebben tegen Jisrael op de wijze van wraakneming.

En de schuld van Zijn land verzoent Hij, vanwege de verwoesting door hun schuld, vanwege wat daarin bedreven was.

Zijn volk, zo verzoent Hij ook Zijn volk vanwege alles wat ze deden aan ontheiliging van de Eeuwige en dergelijke; om wat zij geleden hebben in de ballingschap. Op zo'n manier dat Zijn Sjechina onder hen kan terugkeren, zoals men zegt (Jesj. 52:8): *samen zingen zij, want ieder oog ziet dat de Eeuwige terugkeert naar Tsion*

43 *Zijn aarde verzoent Zijn volk*, r. Anan zegt: iedereen die begraven wordt in Erets Jisrael is als iemand die begraven is onder het altaar, want er staat geschreven (Sjemot 20:24): *Je moet voor Mij een altaar van aarde maken* en er staat geschreven: *Zijn aarde verzoent Zijn volk*.[186]

Zijn aarde verzoent Zijn volk, Rebbi bar Kirja en r. Eliëzer zagen eens lijkkisten, die uit het buitenland kwamen naar het land Jisrael om begraven te worden, waarop Rebbi tegen r. Eliëzer zei: wat hebben ze hieraan, want ik lees over hen (Jirm. 2:7): *en jullie hebben Mijn eigendom tot een gruwel gemaakt* tijdens jullie leven, *en nu komen jullie en bevuilen jullie Mijn land* in jullie dood. Toen zei hij hem: zodra ze in Erets Jisrael aankomen, pakt men een kluit aarde en legt die op de lijkkisten, want er staat geschreven: *Zijn aarde verzoent Zijn volk*.[187]

Zijn aarde verzoent Zijn volk, er is geleerd: r. Meïer placht te zeggen: ieder die in Erets Jisrael woont, voor hem levert Erets Jisrael verzoening, want er is gezegd (Jesj. 33:24): *het volk, dat daarin woont, zal vergeving van ongerechtigheid hebben.* Maar nu weten we nog niet of hun ongerechtigheden ervan weggenomen zijn of dat hun ongerechtigheden nu erdoor gedragen worden als er niet gezegd was: *Zijn aarde verzoent Zijn volk*, dus de Schrift zegt dat hun ongerechtigheden weggenomen (Sifree).

---

184 In andere versie ontbreekt deze zin; sommigen geven deze tussen [].

185 Andere versie voegt hier toe: **בגלותם.**

186 Talmoed Bavli Ketoevot 111a: אמר רב ענן כל הקבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבח כתיב הכא **מזבח אדמה תעשה לי** וכתיב התם **וכפר אדמתו עמו**

187 Talmoed Jeroesjalmi Kelaim 9:5: רבי בר קיריא ורבי לעזר הוון מטיילין באיסטרין ראו ארונות שהיו באין מחוצה לארץ לארץ. אמר רבי בר קיריא לרבי לעזר: מה הועילו אילו אני קורא עליהם (ירמיהו ב) **ונחלתי שמתם לתועבה** בחייכם **ותבואו ותטמאו את ארצי** במיתתכם. אמר ליה כיון שהן מגיעין לארץ ישראל הן נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונן דכתיב **וכפר אדמתו עמו.**

De uitleg naar רבי נחמיה van רש"י en חזקוני van de verzen 26-43

Op een andere manier is dit uitgelegd in Sifree; rabbi Jehoeda en rabbi Nechemja verschillen hier van mening. R. Jehoeda legt het hele stuk uit als betrekking hebbend op Jisrael, terwijl rabbi Nechemja het hele stuk uitlegt als betrekking hebbend op de volkeren (Sifree Dev. 327).

רש"י (43-26) בְּפָנִים אֲחֵרִים הִיא נִדְרֶשֶׁת בְּסִפְרֵי וְנֶחְלְקוּ בָהּ רַבִּי יְהוּדָה וְרַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרֵשׁ כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד יִשְׂרָאֵל, וְרַבִּי נְחֶמְיָה דּוֹרֵשׁ אֶת כֻּלָּהּ כְּנֶגֶד הָאֻמּוֹת,

26 R. Jehoeda verklaart het als betrekking hebbende op Jisrael: *Ik zal hen wegblazen*, net zo als ik het boven heb uitgelegd tot aan: *het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft*.

רש"י (כו) רַבִּי יְהוּדָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי יִשְׂרָאֵל **אמרתי אפאיהם** כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי, עַד **ולא ה' פעל כל זאת**.

28 Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen, maar er is geen inzicht bij hen.

כח כִּי־גּוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה:

28 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, ze hebben Mijn Tora vernield, terwijl die toch passende raad voor hen leverde, *maar er is geen inzicht bij hen*, om te overwegen,

רש"י (כח) **כי גוי אבד עצות המה**. אָבְדוּ תוֹרָתִי שֶׁהִיא לָהֶם עֵצָה נְכוֹנָה, **ואין בהם תבונה** לְהִתְבּוֹנֵן

30 Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen, en twee er tienduizend laten vluchten, als niet hun Rots hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde?

ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יָנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירָם:

30 *Hoe één* uit de volkeren *er duizend* van hen *kan vervolgen, als niet hun Rots hen verkocht had*.

רש"י (ל) **איכה ירדף אחד** מִן הָאֻמּוֹת אלף מֵהֶם, אם לא כי צורם מכרם.

31 Want hun rots is niet als onze Rots, onze vijanden zijn daar rechters over.

לא כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים:

31 *Want hun rots is niet als onze Rots* – alles zoals ik het uitgelegd heb tot het slot. – Maar R. Nechemja legt het uit als betrekking hebbend op de volkeren (vs. 28): *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, zoals ik het heb verklaard eerder tot (vs 31) ואיבינו פלילים.

רש"י (לא) **כי לא כצורנו צורם** הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי עַד תַּכְלִית. וְרַ' נְחֶמְיָה דּוֹרְשָׁהּ כְּלַפֵּי הָאֻמּוֹת, **כי גוי אבד עצות המה**, כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁתִּי תְּחִלָּה עַד **ואיבינו פלילים**:

32 Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom, en uit de wijngaarden van Amora; hun druiven zijn giftige druiven; zij hebben bittere druivetrossen.

לב כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֲנָבֵמוֹ עִנְּבֵי־רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ:

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, – nl. van de volkeren.

רש"י (לב) **כי מגפן סדם גפנם**. שֶׁל אֻמּוֹת:

En uit de wijngaarden van Amora etc., – en ze richten hun gedachten niet erop om Mij grootheid toe te schrijven.

ומשדמת עמרה וגו'. וְלֹא יָשִׂימוּ לִבָּם לִתְלוֹת הַגְּדֻלָּה בִּי:

Hun druiven zijn giftige druiven – dat is wat er staat *Ware het niet dat de toorn van de vijand opgehoopt was* tegen Jisrael om hen te vergiftigen en te verbitteren – zo ook hier *zij hebben bittere druivetrossen*, om ze te voeren met wat ze Mijn kinderen hebben aangedaan.

ענבמו ענבי רוש. הוּא שֶׁאָמַר **לולי כעס אויב אגור** עַל יִשְׂרָאֵל לְהַרְעִילָם וּלְהַמְרִירָם, לְפִיכָךְ **אשכלת מררת למו** לְהַלְעִיט אוֹתָם עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ לְבָנַי:

33 Hun wijn is het gif van draken, en wreed vergif van adders.

לג חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר:

33 *Hun wijn is het gif van draken* – gereed gemaakt om hen te drinken te geven voor wat ze hun gedaan hebben.

רש"י (לג) **חמת תנינם יינם**. מוּכָן לְהַשְׁקוֹתָם עַל מַה שֶּׁעוֹשִׂין לָהֶם:

34 Is het niet bij Mij verborgen, verzegeld in Mijn schatkamers?

לד הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי:

34 *Bij Mij verborgen* – dat is de beker, zoals er gezegd is (Teh. 75:9): *Want de beker is in de hand van de Eeuwige* etc.

רש"י (לד) **כמס עמדי**. אוֹתוֹ הַכּוֹס, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ע"ה) **כִּי כוֹס בְּיַד ה' וְגוֹ'**:

35 Aan Mij is de wraak en de vergelding, op het moment dat hun voet wankelt, want de dag van hun ondergang is dichtbij, en wat hen te wachten staat dringt aan.

לה לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ:

35 *Op het moment dat hun voet wankelt* – zoals wat er gezegd is (Jesj. 26:6): *De voet zal haar vertrappen.*.

רש"י (לה) **לעת תמוט רגלם**. כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר **תִּרְמְסָנָּה רָגֶל** (ישעיהו כ"ו):

36 Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen, zal Hij berouw hebben over Zijn dienaren. Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan, en dat de gebondene en de vrije niets meer is.

לו כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב:

36 *Omdat de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen* – In deze uitdrukking (כי ידין) wordt כי gebruikt met de betekenis ‘omdat,’

רש"י (לו) **כי ידין ה' עמו**. בִּלְשׁוֹן זֶה מְשַׁמֵּשׁ כי ידין בִּלְשׁוֹן דְּהָא, וְאֵין יָדִין לְשׁוֹן יִסּוּרִין אֶלָּא כְּמוֹ

en ידין is geen uitdrukking voor ‘het lijden,’ maar het is als: Hij zal hun twist op zich nemen tegen de macht van hun onderdrukkers, *wanneer Hij ziet dat de macht van de vijand] toeneemt*.

כִּי יָרִיב אֶת רִיבָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם. כי יראה כי אזלת יד וגו':

37 En Hij zegt, waar zijn hun goden, de rots waar zij op vertrouwden.

לז וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ:

37 *En Hij zegt, waar zijn hun goden* – de vijand zal zeggen: Waar is hun God, nl. die van Jisrael? – zoals de goddeloze Titus sprak, toen hij het voorhang in het Heilige der Heilige doorboorde (cf. Gittin 56b), zoals er gezegd is (Mich. 7:10). Mijn vijandin zal dat zien en schaamte zal haar bedekken, zij die tegen mij heeft gezegd: ‘Waar blijft de Eeuwige, jouw God?’

רש"י (לז) **ואמר אי אלהימו.** הָאוֹיֵב יֹאמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל? כְּמוֹ שֶׁאָמַר טִיטוּס הָרָשָׁע כְּשֶׁגִּדֵּר אֶת הַפָּרֹכֶת (גיטין נ"ו), כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז'): **וְתֵרֶא אֹיַבְתִּי וּתְכַסֶּהָ בוּשָׁה הָאוֹמְרָה אַלַי אַיּוֹ ה' אֱלֹהָיִךְ:**

39 Ziet nu, dat Ik, Ik het ben, en er is geen God met Mij, Ik dood en maak levend; Ik versla en Ik genees; en er is niemand, die uit Mijn hand redt!

לט רְאוּ | עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל:

39 *Ziet nu, dat Ik, Ik het ben*, dan zal de Heilige, gezegend zij Hij, Zijn redding tonen en zeggen *Ziet nu, dat Ik, Ik het ben*, van Mij kwam het kwaad over hen, en van Mij komt het goede over hen.

En er is niemand, die uit Mijn hand redt – die jullie kan redden van het kwaad dat Ik over jullie zal brengen.

רש"י (לט) **ראו עתה כי אני וגו'.** אָז יִגָּלֶה הַקָּבָ"ה יְשׁוּעָתוֹ וְיֹאמַר **ראו עתה כי אני אני הוא,** מֵאִתִּי בָּאת עֲלֵיהֶם הָרָעָה וּמֵאִתִּי תָּבוֹא עֲלֵיהֶם הַטּוֹבָה: **ואין מידי מציל.** שֶׁיַּצִּיל אֶתְכֶם מִן הָרָעָה אֲשֶׁר אָבִיא עֲלֵיכֶם:

40 Ik hef Mijn hand naar de hemel; Ik zeg: Zowaar als Ik in eeuwigheid leef.

מ כִּי־אֶשָּׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדִי וְאָמַרְתִּי חַי אֲנֹכִי לְעֹלָם:

40 *Ik hef Mijn hand naar de hemel* – alsof er staat ‘want Ik heb opgeheven,’ voor altijd heb Ik de hemel tot de woonplaats van Mijn Sjechina gemaakt, zoals de Targoem ervan geeft, zelfs als een zwak persoon boven is en een sterke onder, de vrees voor degeen die boven is is op degeen die onder ligt; hoeveel te meer wnneer de sterke boven is en de zwakke onder.

Mijn hand is de plaats van Mijn Sjechina als (Bemidbar 2:17): *ieder op zijn eigen plaats*. Ik had het in mijn macht om jullie te straffen, maar Ik zei: Ik leef voor altijd, daarom ga ik niet overhaast straffen, wnt ik heb nog genoeg tijd voor deze zaak; Ik leef voor altijd en in latere genraties kan Ik hen straffen, want Ik heb de macht om de doden te straffen en de levenden. Een koning van vlees en bloed, die zeker een keer moet sterven, zal snel wraak nemen, door tijdens zijn leven te straffen, want of hij of zijn vijand sterft met het resultaat dat hij geen wraak op hem kan nemen. Maar Ik leef voor altijd, en als zij sterven en Ik heb hen niet gestraft tijdens hun leven, dan kan Ik hen straffen als ze dood zijn.

רש"י (מ) **כי אשא אל שמים ידי.** כְּמוֹ כִּי נָשָׂאתִי – תָּמִיד אֲנִי מַשְׁרֶה מְקוֹם שְׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם, כְּתַרְגּוּמוֹ, אֶפְלוּ חֻלְשׁ לְמַעְלָה וְגִבּוֹר לְמַטָּה אֵימַת עֶלְיוֹן עַל הַתַּחְתּוֹן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁגִּבּוֹר לְמַעְלָה וְחַלָּשׁ מִלְּמַטָּה:
ידי. מְקוֹם שְׁכִינָתִי, כְּמוֹ **אִישׁ עַל יָדוֹ** (במדבר ב'), וְהָיָה בְיָדִי לְהַפְרַע מִכֶּם, אֲבָל אָמַרְתִּי שֶׁחַי אָנֹכִי לְעוֹלָם, אֵינִי מְמַהֵר לִפְרַע לְפִי שֶׁיֵּשׁ לִי שָׁהוּת בַּדָּבָר, אֲנִי חַי לְעוֹלָם וּבְדוֹרוֹת אַחֲרוֹנִים אֲנִי נִפְרָע מֵהֶם וְהַיְכֹלֶת בְּיָדִי לִפְרַע מִן הַמֵּתִים וּמִן הַחַיִּים; מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לָמוּת מְמַהֵר נְקָמָתוֹ לְהִפָּרַע בְּחַיָּיו כִּי שָׁמָּא יָמוּת הוּא אוֹ אוֹיְבוֹ וְנִמְצָא שֶׁלֹּא רָאָה נְקָמָתוֹ מִמֶּנּוּ אֲבָל אֲנִי חַי לְעוֹלָם, וְאִם יָמוּתוּ הֵם וְאֵינִי נִפְרָע בְּחַיֵּיהֶם, אֶפָּרַע בְּמוֹתָם:

41 Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp, en Mijn hand grijpt het oordeel vast, dan zal Ik de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders en het hun die Mij haten, vergelden.

מא אִם־שָׁנוֹתִי בָּרָק חַרְבִּי וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי וְלִמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם:

41 *Als Ik Mijn bliksemend zwaard* slijp, er zijn veel gevallen waar אם niet voorwaardelijk wordt gebruikt: wanneer Ik slijp *Mijn bliksemend zwaard en Mijn hand het oordeel vastgrijpt*, alles zoals ik het boven heb uitgelegd.

רש"י (מא) **אם שנותי ברק חרבי.** הַרְבֵּה אִם יֵשׁ שֶׁאֵינָם תְּלוּיִן, כְּשֶׁאַתָּה אוֹמֵר **ברק חרבי ותאחז במשפט ידי,** כֻּלּוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה:

En rabbi Nechemjah legt dit tekstgedeelte uit als betrekking hebbende op de volkeren en hier volgt wat hij zegt:

27 Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand, opdat hun tegenstanders de zaak niet zouden verdraaien en opdat zij niet zouden zeggen: Ónze hand is verheven, het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft.

27 *Opdat* de volkeren *niet zouden zeggen onze hand is verheven*.

28 Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen, maar er is geen inzicht bij hen.

28 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, de volkeren houden zich zelfs niet aan de zeven geboden[188] die Ik hen gegeven heb.

29 Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit opmerken. Zij zouden op hun einde letten.

29 *Waren zij maar wijs*, als de volkeren wijs geweest waren *hadden ze dit begrepen* wat er verder uitgelegd wordt, nl. *hoe zou één* van ons *er* heden duizend uit Jisrael *kunnen achtervolgen*. En

Zij zouden op hun einde letten, namelijk de wraakoefeningen die over hen staan te komen omdat zij Jisrael tot slaaf germaakt hebben, zoals er geschreven staat: *en wat hen te wachten staat dringt aan*.

30 Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen, en twee er tienduizend laten vluchten, als niet hun Rots hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde?

30 *Als niet hun Rots hen verkocht*, en hierom gebeurde het aan hen dat één van ons duizend van hen achtervolgde, *als niet hun Rots,* van Jisrael, *hen verkocht* in onze handen, dit alles hadden zij, de zeven volkeren, moeten begrijpen.

31 Want hun rots is niet als onze Rots, onze vijanden zijn daar rechters over.

31 *Want hun rots is niet als onze Rots*, want immers hun Rots is niet zo sterk als onze rots en dit is de reden dat onze vijanden, Jisrael, rechters waren over ons en over ons heersten.

32 Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom, en uit de wijngaarden van Amora; hun druiven zijn giftige druiven; zij hebben bittere druivetrossen.

32 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, waarom verkocht hun Rots hen? wel voorzeker omdat *hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*, en dat zij, ten onrechte, van Amora zijn, want *hun druiven zijn giftige druiven* etc., zoals dat geschreven staat (Jesg. 3:9): *hun zonden maken ze bekend als Sedom*, om zo te zeggen: onder hen is er geen goed, allemaal zijn ze slecht, maar de Heilige gezegend zij Hij, heeft hun belediging nog niet voor het voetlicht gebracht.

34 Is het niet bij Mij verborgen, verzegeld in Mijn schatkamers?

34 *Is het niet bij Mij verborgen,* wat zij zeiden over Mijn volk, dat uit de wijngaard van Sedom hun wijngaard komt, dat is echt niet zo, maar er is over hen gezegd (Jirm. 2:12): *Ik, Ik heb jou geplant als een edele wijnstok*.

35 Aan Mij is de wraak en de vergelding, op het moment dat hun voet wankelt, want de dag van hun ondergang is dichtbij, en wat hen te

חזקוני (26-43) ורבי נחמיה דורשו כלפי האומות והכי קאמר.

כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוֹר פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא יְהוָה פָּעַל כָּל־זֹאת׃

חזקוני (כז) פן יאמרו האומות **ידנו רמה** וגו'

כח כִּי־גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה׃

חזקוני (כח) כי גוי אבד עצות המה[189] האומות אבדו ז' מצוות שנתתי להם.

כט לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם׃

חזקוני (כט) לו חכמו אם היו האומות חכמים **ישכילו זאת** מה שמפרש והולך **איכה ירדוף** היום אחד ממנו אלף מישראל ולשעבר היה בהפך. **יבינו לאחריתם** בפורעניות שעתיד לבא עליהם על ששעבדו בישראל כדכתיב **וחש עתידות למו**.

ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יָנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירָם׃

חזקוני (ל) אם לא כי צורם מכרם ומפני מה אירע להם שאחד ממנו רודף אלף מהם **אם לא כי צורם** של ישראל **מכרם** בידינו כל כך היה להם לז' אומות להבין.

לא כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים׃

חזקוני (לא) כי לא כצורנו צורם שהרי אין צורם חלש כצורנו ובשביל כך היו אויבנו ישראל פלילים לשעבר והיו דנים אותנו ומושלים בנו.

לב כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֲנָבֵמוֹ עִנְּבֵי־רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ׃

חזקוני (לב) כי מגפן סדם גפנם ומפני מה מכרם צורם אלא ודאי מפני ש**מגפן סדם גפנם** וממטעה של עמרה הם **שענבמו ענבי רוש** וגו' כדכתיב **וחטאתם כסדום הגידו** כלומר אין בהם טוב אלא כולם רעים ואין הקב"ה תובע עלבונם.

לד הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי׃

חזקוני (לד) הלא הוא כמס עמדי מה שאמרו על עמי כי מגפן סדום גפנם שהרי אינו כן אלא עליהם נאמר **ואנכי נטעתיך שורק** וגו'.

לה לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם כִּי קְרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ׃

188 De Noachidische geboden, een vroege vermelding: (תוספתא, עבודה זרה ט,ד׳): על שבע מצות נצטוו בני נח על הדינין ועל עבודת כוכבים ועל גלוי עריות Aan zeven geboden werd de afstammelingen van Noach bevolen zich te houden: 1. rechtbanken instellen, 2. geen afgodendienst [en 3. geen godslastering], 4. geen verboden sexuele relaties, 5. geen bloedvergieten, 6. geen diefstal, 7. geen vlees van een levend dier; de zeven geboden zijn ook op Sinai gegeven.

189 De websites Al HaTorah.org en Sefaria geven hier het weinig passende woord שבעה, de editie קרימונה שי"ט geeft hier שבע, terwijl de editie לבוב תרי"ט geen van beide vertoont, dit laatste zal onjuist zijn; voor de zeven volkeren, zie de noot bij het commentaar van Ibn Ezra ad vers 8.

wachten staat dringt aan.

35 *Aan Mij is de wraak en de vergelding*, om het te doen met de zeven volkeren *op het moment dat hun voet wankelt*, *want de dag van ondergang van de zeven volken is dichtbij, en wat hen te wachten staat dringt aan.*

36 Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen, zal Hij berouw hebben over Zijn dienaren. Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan, en dat de gebondene en de vrije niets meer is.

36 *Want Hij zal oordelen* etc. en waarom zal Hij hen wreken, *Wanneer Hij* de vijand *zal zien dat de kracht van Jisrael is vergaan*

37 En Hij zegt, waar zijn hun goden, de rots waar zij op vertrouwden.

37 *En Hij zegt*, de vijand zegt *waar zijn die goden* van Jisrael.

38 Zij die het vet aten van hun offers en de wijn dronken van hun plengoffers laten zij opstaan en jullie helpen, laat er zo voor jullie bescherming zijn.

38 *Laten zij opstaan en jullie helpen*, want omdat de vijand zo gesproken heeft, daarom zal Hij oordelen over Zijn volk.

39 Ziet nu, dat Ik, Ik het ben, en er is geen God met Mij, Ik dood en maak levend; Ik versla en Ik genees; en er is niemand, die uit Mijn hand redt!

39 *Ziet nu,* etc., zoals ik dat boven heb uitgelegd.

En er is niemand, die uit Mijn hand redt, dit in tegenstelling tot wat de vijand zei (vers 38): *laten zij opstaan en jullie helpen*.

חזקוני (לה) לי נקם ושלם לעשות מן ז׳ האומות **לעת תמוט רגלם** של ז׳ האומות **כי קרוב יום אידם** של ז׳ אומות **וחש עתדת למו** לז׳ אומות.

לו כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב:

חזקוני (לו) כי ידין וגו' ולמה ינקום אותם **כי יראה** האויב **כי אזלת** ידם של ישראל.

לז וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בּוֹ:

חזקוני (לז) ואמר ויאמר האויב **אי אלהימו** של ישראל.

לח אֲשֶׁר חֵלֶב זִבְחֵימוֹ יֹאכֵלוּ יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכֵם יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה:

חזקוני (לח) יקומו ויעזרכם כי כל כך יאמר האויב ולפיכך ידין עמו.

לט רְאוּ | עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל:

חזקוני (לט) ראו עתה וגו׳ כמו שפירשתי למעלה.

ואין מידי מציל כנגד שאמר האויב **יקומו ויעזרכם**.

Appendices

תנחומא 124
תנחומא בובר 136
מדרש רבה 140
ספרי דברים שו-שלג 146
תרגום ירושלמי [ב] 204
תלמוד בבלי יומא פ"ג ב' 206
אפאיהם (*Ik zal hen wegblazen*) in 210
שמות רבה 212
ילקוט שמעוני en 213

מדרש תנחומא פרשת האזינו

א **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה.** אַשְׁרֵי יְלוּד אִשָּׁה שֶׁאוֹמֵר לִמְלֶאכֶת הַשָּׁמַיִם כֵּן, כְּמֶלֶךְ שֶׁאוֹמֵר לַעֲבָדָיו, הַאֲזִינוּ וְשִׁמְעוּ לְדָבָרַי, כָּךְ הוּא אוֹמֵר לְשָׁמַיִם וָאָרֶץ שִׁתְקוּ עַד שֶׁיִּכְלוּ כָּל דְּבָרַי. הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם, זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: **אִם יִמַּדּוּ שָׁמַיִם מִלְמַעְלָה וְיֵחָקְרוּ מוֹסְדֵי אֶרֶץ לְמָטָּה, גַּם אֲנִי אֶמְאַס בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל** (ירמיה לא, לז). לְפִי שֶׁהֵם קַיָּמִים לְעוֹלָם, וְיִשְׂרָאֵל קַיָּמִים לְעוֹלָם, לָכֵן הִזְמִינָם לְעֵדוּת, שֶׁיְּקַיְּמוּ יִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. וְאִם חַס וְשָׁלוֹם יְבַטְּלוּם, יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה בָּם בְּרִאשׁוֹנָה לַהֲמִיתָם. כְּתִיב: **וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ** (דברים יא, יז) , לָכֵן הִזְמִינָם לְעֵדוּת כְּשֶׁיְּקַיְּמוּ יִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת. וְאִם חַס וְשָׁלוֹם יְמָאֲנוּ, יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה בָּם בְּרִאשׁוֹנָה, שֶׁנֶּאֱמַר: **וְאָעִידָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ** (שם לא, כח). וּלְכָךְ הֶעֱמִידָם לְעֵדוּת, דְּאִיתָא בִּפְסִיקְתָּא, אָדָם נִמְשָׁל לִשְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת, בִּתְחִלָּה כְּשֶׁנּוֹלַד, נִדְמֶה כְּטָלֶה שֶׁהוּא רַךְ, וּמִתְגַּבֵּר כְּשׁוֹר. כְּשֶׁגָּדֵל וְנַעֲשֶׂה תְּאוֹמִים, כְּלוֹמַר שָׁלֵם, וְגָדֵל בּוֹ יֵצֶר הָרָע. וּתְחִלָּתוֹ חֲלָשׁ כְּסַרְטָן, וְאַחַר כָּךְ כְּשֶׁנִּתְגַּדֵּל, נִתְגַּבֵּר כְּאַרְיֵה. וְאִם חוֹטֵא, נַעֲשֶׂה כִּבְתוּלָה. וְאִם מוֹסִיף עֲוֹנוֹת, שׁוֹקְלִים אוֹתוֹ בְּמֹאזְנַיִם. וְאִם יַעֲמֹד בְּמִרְדּוֹ, מוֹרִידִין אוֹתוֹ לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית, שְׁאוֹל וְגֵיהִנֹּם, כָּעַקְרָב הַמֵּטִל לָאָרֶץ וְלַשִּׁיחִין. וְאִם יָשׁוּב, זוֹרְקִין אוֹתוֹ לַחוּץ, כְּמוֹרֶה הַחֵץ בַּקֶּשֶׁת. לְכָךְ רְגִילִין לְהַזְכִּיר הַמֵּתִים בְּשַׁבָּת, שֶׁלֹּא יָשׁוּבוּ לַגֵּיהִנֹּם. שֶׁכֵּן אִיתָא בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים, **כַּפֵּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל** (שם כא, ח) , אֵלּוּ הַחַיִּים. **אֲשֶׁר פָּדִיתָ** (שם), אֵלּוּ הַמֵּתִים, מִכָּאן שֶׁהַחַיִּים פּוֹדִין אֶת הַמֵּתִים. לְכָךְ אָנוּ נוֹהֲגִין לְהַזְכִּיר אֶת הַמֵּתִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים וְלִפְסֹק עֲלֵיהֶם צְדָקָה. שֶׁכֵּן שָׁנִינוּ בְּתוֹרַת כֹּהֲנִים, יָכֹל מִשֶּׁמֵּתוּ לֹא יוֹעִיל לָהֶם הַצְּדָקָה. תַּלְמוּד לוֹמַר: **אֲשֶׁר פָּדִיתָ**. מִכָּאן כְּשֶׁפּוֹסְקִין צְדָקָה בְּשִׁבִּילָם, מוֹצִיאִין וּמַעֲלִין אוֹתָן כְּחֵץ מִן הַקֶּשֶׁת. מִיָּד נַעֲשֶׂה רַךְ וְנָקִי כְּגֶדִי, וּמְטַהֲרִין אוֹתוֹ כְּשָׁעָה שֶׁנּוֹלַד, וּמַזִּין עָלָיו מַיִם טְהוֹרִין מִדְּלִי, וְגָדֵל בְּרֹב הֲנָאָה כְּדַג הַנֶּהֱנֶה בַּמַּיִם. כָּךְ הוּא טוֹבֵל בְּכָל שָׁעָה בְּנַהֲרֵי אֲפַרְסְמוֹן וּבְחָלָב וּבְשֶׁמֶן וּבִדְבַשׁ, וְאוֹכֵל מֵעֵץ הַחַיִּים תָּמִיד הַנָּטוּעַ בְּמִחְיַצַת הַצַּדִּיקִים, וְנוֹפוֹ נוֹטֶה עַל כָּל שֻׁלְחָן שֶׁל צַדִּיק וְצַדִּיק, וְחַי לְעוֹלָם. עַד כָּאן חָדָשׁ הוּא. וּמִכָּאן וְאֵילָךְ מִן הַיָּשָׁן.

Luistert, Hemelen, en ik zal spreken, gelukkig is degene die geboren is uit een vrouw, en die zo spreekt over de schepping van de hemelen. Zoals een koning die spreekt tot zijn knechten: luister en hoor naar mijn woorden. Zo prak hij tot de hemelen en de aarde: weest stil tot al mijn woorden klaar zijn. Luistert Hemelen. Dit is wat de Schrift zegt (Jeremiah 32:36): *Als de hemel hierboven opgemeten zou kunnen worden en de fundamenten van de aarde beneden onderzocht zouden kunnen worden, dan zou ook Ik heel het nageslacht van Jisraël verwerpen*. Omdat zij voor altijd bestaan en Jisrael voor altijd bestaat, daarom zijn zij opgeroepen om te getuigen dat Jisrael vasthoudt aan Tora en de geboden. Maar als zij, God verhoede, hen afwijzen, dan zal de hand van de getuigen er als eerste zijn om hen te doden, want er staat geschreven (Dev. 11:17): *en Hij zal de hemel sluiten, zodat er geen regen meer zal zijn, de aardbodem zijn opbrengst niet meer zal geven*. Daarom riep hij hen op te getuigen wanneer Jisrael vasthoudt aan Tora en de geboden, maar als zij, God verhoede, weigeren, dan zal de hand van de getuigen tegen hen zijn als eerste, want er is gezegd (Dev. 31:28): *en Ik zal de hemel en de aarde tot getuige tegen hen nemen*. En hierom deed hij hen als getuigen opstaan, zoals het in de Pesikta staat: een mens is te vergelijken met de twaalf sterrebeelden:[190] in het begin als hij geboren wordt is hij als Aries, want hij is zacht, maar als hij opgroeit is hij als Taurus; wanneer hij verder groeit wordt hij Gemini, om zo te zeggen 'compleet;' dan groeit de kwalijke inborst in hem, en in het begin is die zwak als Cancer, maar daarna als hij groter wordt, wordt hij sterk als Leo; en als hij zondigt, wordt hij als Virgo, en als hij nog meer overtredingen begaat, wordt hij gewogen in Libra; maar als hij volhardt in zijn opstandigheid, brengt men hem naar de Sjeol beneden, Sjeol en Gehinnom; als Scorpius, die wordt losgelaten in de aarde, in het struikgewas. En als hij zich bekeert werpt men hem naar buiten, als Sagittarius, die de pijl schiet met de boog. Daarom zijn we gewend de overledenen in herinnering te roepen op Sjabbat, zodat ze niet terugkeren naar Gehinnom. Want zo staat het in de Torat Kohanim: (Dev. 21:8): *Vergeef Uw volk Jisrael*, dat zijn de levenden – *die U hebt vrijgekocht*, dat zijn de doden; hieruit volgt dat de levenden de overledenen vrijkopen, daarom zijn we gewoon om te overledenen in herinnering te roepen op Jom Kippoer, en voor hen aan liefdadigheid te geven. Maar aangezien we het volgende leerden uit de Torat Kohanim: het is mogelijk dat vanaf dat ze stierven liefdadigheid hen niet helpt. Maar de Schrift leert: *die U hebt vrijgekocht*, hieruit volgt dat wanneer men aan liefdadigheid doet te hunnen behoeve dat men hen naar buiten en naar boven brengt als een pijl uit de boog. Hij wordt dan dadelijk zacht en onschuldig als een geit (Capricorn) en men zuivert hem als op hen moment dat hij geboren werd, en men giet water over hem uit een emmer (Aquarius), en hij wordt groter met veel plezier als een vis (Pisces) die genoegen beleeft aan het water. Zo dompelt hij zich te allen tijde onder in stromen van balsem en in melk, olie en honing; en hij eet altijd van de boom van het leven, die geplant is in de afdeling van de rechtvaardigen, en waarvan de kruin hangt boven iedere tafel van elke rechtvaardige afzonderlijk, en hij leeft eeuwig. Tot hier is het nieuw, maar van hier en verder is het uit het oude materiaal.

ב **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**, זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: **נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה**

Luistert, Hemelen, dit is verwant aan wat de Schrift zegt (Misjle 16:26): *de ziel van de werkman werkt voor hem*, *want*

190 De twaalf tekens van de dierenriem komen in het volgende aan de orde (aangegeven met streep boven de naam) ; de namen in het Hebreeuws zijn de volgende: Aries / טלה, Taurus / שור, Gemini / תאומים, Cancer / סרטן, Leo / אריה, Virgo / בתולה, Libra / מאזנים, Scorpio / עקרב, Sagittarius / קשת, Capricorn / גדי, Aquarius / דלי, Pisces /דגים.

zijn mond dwingt hem. Wat zag Mosje erin om hemel en aarde aan te roepen ten tijde van zijn heengaan? Niets dan je duidelijk te maken, dat hij hen riep om hen iets te bevelen aangaande henzelf; hij zei hun: Kijk, de Heilige, gezegend zij Hij, heeft over mij besloten dat ik moet sterven. Jullie moeten nadenken over hoe jullie mij met eer gaan ontvangen, namelijk dat jullie mij beschouwen als was ik nog levend en woorden uit Tora sprekend voor de wereld. *Luistert, Hemelen*, zoals ik jullie al gezegd heb (Dev. 30:19): *Ik roep heden als getuigen tegen jullie op* [*hemel en aarde*], denk erover dat jullie niet Jisrael beschuldigen na mijn dood, maar herinner je hoe ik toen ik nog leefde opstond voor hen en om genade vroeg. Jesjajahoe zei (Jesj. 1:2): *Hoor, hemel, en luister, aarde*. Wat voor reden had Jesjajahoe om te zeggen: *Hoor, hemel*, dan alleen om je te leren dat alle woorden van de profeten evenwaardig zijn. Mosje zei: *Luister, hemel*, en Jesjajahoe zei: *Hoor, hemel, en luister, aarde*. Rabbi Akiva zegt: dit leert dat toen Mosje de Tora-tekst sprak, hij in de hemel was, Hij sprak met de hemel zoals een mens spreekt met zijn vriend, want hij zei: *Luister, hemel*, maar toen hij de aarde zag ver van hem vandaan: je *moet horen, aarde*. Maar Jesjajahoe, die op aarde was, toen hij zag dat de hemel ver van hem vandaan was, begon met te zeggen: *hoor, hemel*, en daarna: *en luister, aarde*, want die waa dichtbij hem, *want de Eeuwige sprak*. Men zei tot hem: Jesjaja, onze leraar, als de Heilige, gezegend zij Hij, had gesproken, zou dan de aarde niet gebeefd hebben? Maar is er dan niet reeds gezegd (Teh. 68:9): *de aarde beefde, en ook de hemel* etc. *vanwege God, die van de Sinaj*. De wateren sidderden ook, want er is gezegd (Teh. 93:4): *boven het geluid van vele wateren uit*, etc, wanneer? Toen (Sjemot 20:1): *God al deze woorden sprak* etc. Als Hij met jou gesproken had, zou je nog geleefd hebben? Een vergelijking met een gouverneur, die een stad binnen kwam. En kwam een officier van die stad bij hem. Toen de gouverneur met hen kwam te spreken, raakten ze in de war. Na een paar dagen kwam er een boerenkinkel, en hij zei: deze gouverneur is mijn vriend, en ik ben gewend om met hem te spreken. Ze zeiden: wij kunnen niet met hem spreken, als hij je vriend is, spreek dan met hem voor ons, en daarna met ons. Zo sprak Jisrael met Jesjaja: Wij, de Heilige, gezegend zij Hij, heeft ons Zijn kinderen genoemd, want er staat geschreven (Sjemot 4:22): *Jisrael is Mijn eerstgeboren zoon*. En er staat geschreven (Jesj. 46:3): *die gedragen bent vanaf de moederschoot,* etc.[192] Toen Hij met ons sprak op Sinaj, vertrok onze ziel uit ons op Zijn woord. Als Hij weer met ons spreekt zullen we sterven. Maar u bent onze meester, kom dichterbij en luister, zoals Mosje, onze meester, deed. En vanwaar kwam deze kroon bij Jesjaja? Er is immers gezegd (Jesj.49:5): *Toen sprak de Eeuwige – Hij die mij al in de moederschoot gevormd heeft tot Zijn dienaar om Jakob naar Hem terug te brengen*. Daaarom is er gezegd: *Hoor, Hemel*.

לוֹ כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ (משלי טז, כו). מָה רָאָה מֹשֶׁה לִקְרֹא לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ. אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ, שֶׁקָּרָא אוֹתָן לְצַוּוֹתָן עַל עַצְמָן. אָמַר לָהֶן, הֲרֵי גְּזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָלַי שֶׁאָמוּת, תְּנוּ דַּעַתְכֶם הֵיאַךְ תִּהְיוּ מְקַבְּלִין אוֹתִי בְּכָבוֹד, שֶׁתְּהֵיוּ מִסְתַּכְּלִין בִּי כְּאִלּוּ אֲנִי חַי וּמְדַבֵּר אֶת דִּבְרֵי תּוֹרָה לָעוֹלָם. **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**, שֶׁכְּבָר אָמַרְתִּי לָכֶם, **הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם** וְגוֹ' (דברים ל, יט)[191] , תְּנוּ דַּעַתְכֶם שֶׁלֹּא תִּהְיוּ מְקַטְרְגִין עַל יִשְׂרָאֵל לְאַחַר מוֹתִי, אֶלָּא הֱיוּ זְכוּרִים כְּאִלּוּ אֲנִי חַי וְעוֹמֵד עֲלֵיהֶם לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים. אָמַר יְשַׁעְיָה, **שִׁמְעוּ שָׁמַיִם וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ** (ישעיה א, ב). מָה רָאָה יְשַׁעְיָהוּ לוֹמַר, **שִׁמְעוּ שָׁמַיִם**. אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ, שֶׁכָּל דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים שָׁוִים. מֹשֶׁה אָמַר, **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**. וִישַׁעְיָהוּ אָמַר, **שִׁמְעוּ שָׁמַיִם וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ**. אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא, מִלַּמֵּד, כֵּיוָן שֶׁאָמַר מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה, בַּשָּׁמַיִם הָיָה, וְהָיָה מְדַבֵּר עִם הַשָּׁמַיִם כְּאָדָם שֶׁמְּדַבֵּר עִם חֲבֵרוֹ, שֶׁאָמַר, **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**. וְרָאָה אֶת הָאָרֶץ רְחוֹקָה מִמֶּנּוּ, וְאָמַר, **וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ**. אֲבָל יְשַׁעְיָה שֶׁהָיָה בָּאָרֶץ וְרָאָה שָׁמַיִם רְחוֹקִים מִמֶּנּוּ, הִתְחִיל לוֹמַר, **שִׁמְעוּ שָׁמַיִם**, וְאַחַר כָּךְ, **וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ**, שֶׁהָיְתָה קְרוֹבָה אֵלָיו. **כִּי ה' דִּבֵּר** (שם), אָמְרוּ לוֹ: יְשַׁעְיָה רַבֵּנוּ, וְכִי דִּבֵּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְלֹא רָעֲשָׁה הָאָרֶץ. וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר, **אֶרֶץ רָעֲשָׁה אַף שָׁמַיִם** וְגוֹ', **מִפְּנֵי אֱלֹהִים זֶה סִינַי** (תהלים סח, ט). וְהַמַּיִם נִזְדַּעְזְעוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: **מְקוֹלוֹת מַיִם רַבִּים** וְגוֹ' (שם צג, ד). אֵימָתַי, בִּזְמַן **וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה** וְגוֹ' (שמות כ, א). אֶלּוּ דִּבֵּר עִמְּךָ, הָיִיתָ חַי. מָשָׁל לְשִׁלְטוֹן שֶׁנִּכְנַס לַמְּדִינָה. בָּא אִסְטְרָטְיוֹטוֹן שֶׁל אוֹתָהּ מְדִינָה אֶצְלוֹ. כֵּיוָן שֶׁבָּא שִׁלְטוֹן לְדַבֵּר עִמָּהֶם, נִטְלָה מֵהֶן דַּעְתָּן. לְיָמִים, בָּא קָרַתְנִי אֶחָד, אָמַר לָהֶם: זֶה הַשִּׁלְטוֹן הוּא אוֹהֲבִי וַאֲנִי רָגִיל לְדַבֵּר עִמּוֹ. אָמְרוּ לוֹ: אֵין אָנוּ יְכוֹלִין לְדַבֵּר עִמּוֹ, אֶלָּא אִם הוּא אוֹהֲבְךָ, דַּבֵּר עִמּוֹ בַּעֲדֵנוּ וְאַחַר כָּךְ עִמָּנוּ. אָמְרוּ יִשְׂרָאֵל לִישַׁעְיָה, אָנוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קְרָאָנוּ בָּנָיו, דִּכְתִיב: **בָּנִי בְּכוֹרִי יִשְׂרָאֵל** (שמות ד, כב) , וּכְתִיב: **הָעֲמוּסִים מִנִּי בָטֶן** וְגוֹ' (ישעיה מו, ג), כֵּיוָן שֶׁדִּבֵּר עִמָּנוּ בְּסִינַי, נַפְשֵׁנוּ יָצְאָה בְּדַבְּרוֹ. שֶׁמָּא אִם יְדַבֵּר עִמָּנוּ נָמוּת. אֶלָּא אַתָּה רַבֵּנוּ קָרֵב אַתָּה וּשְׁמַע, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ. וּמִנַּיִן הָיְתָה הָעֲטָרָה הַזֹּאת לִישַׁעְיָה. שֶׁנֶּאֱמַר: וְעַתָּה אָמַר ה' יוֹצְרִי מִבֶּטֶן לְעֶבֶד לוֹ לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֵלָיו (שם מט, ה). וּלְכָךְ נֶאֱמַר: **שִׁמְעוּ שָׁמַיִם** וְגוֹ'.

Mijn leer zal druipen als de regen. Rabbi Jehosjoea ben Levi zei: Toen Mosje naar boven opsteeg, stonden de engelen op om hem te doden. Maar hij zei tot hen: is het vanwege de twee zaken die mij gegeven werden onder de mensenkinderen dat

ג יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, בְּשָׁעָה שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לַמָּרוֹם, עָמְדוּ הַמַּלְאָכִים לְהָרְגוֹ. אָמַר לָהֶם: בִּשְׁבִיל שְׁנֵי דְּבָרִים שֶׁנִּתְּנוּ לִי מִבְּנֵי אָדָם, אַתֶּם

191 Zowel Dev. 30:19 als Dev 4:26 geven deze tekst הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ, met als enige verschil dat de tekst in Dev. 4 een leesmoeder geeft in het eerste woord: הַעִידֹתִי.

192 Het gehele vers luidt: שִׁמְעוּ אֵלַי בֵּית יַעֲקֹב וְכֹל־שְׁאֵרִית בֵּית יִשְׂרָאֵל הָעֲמָסִים מִנִּי־בָטֶן הַנְּשֻׂאִים מֵרֶחֶם *Luister naar Mij, huis van Jakob, en heel het overblijfsel van het huis van Jisraël, jullie, die gedragen bent vanaf de moederschoot, gedragen vanaf de baarmoeder*.

jullie mij zoeken te doden. Toen ze dat hoorden lieten ze hem met rust. Een vergelijking met een belangrijke koopman: die op een gevaarlijke plaats liep. Rovers grepen hem en zochten hem te doden. Hij zei tegen hen: Is het om de vijf mina die ik bij me heb dat jullie mij doden, want ze wisten niet dat hij edelstenen en parels bij zich had. Toen zei de een tegen de ander: wat voor nut heeft het hem te doden, hij heeft niets bij zich. Ze lieten hem met rust, maar zodra hij in de stad aankwam begon hij de edelstenen te verkopen, die hun geen geld opleverden. Toen zeiden de rovers tegen hem: toen we jou gisteren vastgrepen zei je ons dat je alleen maar vijf mina had, maar nu breng je edelstenen en parels te voorschijn, die onschatbaar zijn in de wereld. Hij zei hun: gisteren toen ik zo tot jullie sprak, stond ik in daar op een gevaarlijke moment. Zo sprak ook onze meester Mosje tot de engelen: ik heb maar twee dingen bij me. Maar hij had een grote gave bij zich, zoals er gezegd is (Teh. 68:19): *je steeg op naar boven*.[193] Daarom zei Davied (Teh 119:72): *De Tora van Uw mond is mij beter* [*dan duizenden aan goud en zilver*]. En hij zei ook (Teh. 9:11): *aantrekkelijker dan goud, dan veel fijn goud*. En hij zei (Teh. 12:7): de woorden van de Eeuige zijn zuivere woorden. Jisrael zei tot Mosje, onze meester, gelukkig bent u omdat u gaven ontvangen hebt. Toen zei hij tot hen: als ik niet tegen de dienstengelen had gezegd, dat er maar twee zaken waren, was ik door hun vuur verbrand, maar deze Tora heeft mij uit hun macht gered. Daarover zei hij: [*Mijn leer*] *zal druipen als de regen*. '*zal druipen*' kan alleen betekenen 'moord,' zoals er gezegd is (Dev 21:4): *en ze moeten daar de jonge koe de nek breken*, en zo ook over Jehoeda zegt de Schrift (Bresj. 49:8): *je hand zal op de nek van je vijanden zijn*. En Mijn leer is niet anders dan Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *want Ik heb mijn goede leer aan jullie gegeven*. En waarom lijkt Tora op regen? Om te zeggen dat regen stenen doet verweren, zoals er gezegd is (Ijjov 14:19): *water laat stenen verweren*, zo laat ook de Tora een hart van steen verweren. Dit is wat onze rabbijnen zeggen, hun nagedachtenis zij tot zegen, [de kwade neiging] als hij van steen is, wordt hij zacht, en als hij van ijzer is wordt hij in stukken geslagen.[194] Daarom is er niets dat goed is voor een mens dan dat hij zichzelf doodt over de woorden van Tora, en dat hij er dag en nacht mee bezig is, en dit is zo gezegd (Jehosj. 1:8): *je moet je er dag en nacht mee bezig houden*. En is wat men zegt: als er iemand tegen je zegt: ik heb geploeterd maar niet gevonden, geloof het niet;[195] daarom wordt het met regen vergeleken, wat is regen, daarzonder is er geen wereld, want die is nodig om al het goede te doen groeien, en zo kan de wereld niet bestaan zonder Tora, want er is gezegd (Jirm. 33:25): *Als Mijn verbond overdag en 's nacht er niet is, en Ik de vaste orde van de hemel en de aarde niet geregeld heb*. En op de manier waarop de regen neerdaalt, beetje bij beetje, zo ook de Tora; eerst lees je alef, bet, gimel, dalet, als een kleine telling, en ten slotte ga je omhoog naar de grote telling, kof, resj, sjin, taw. Zo begint men en daarna begrijp je de Tora en de details

מְבַקְּשִׁים לְהָרְגֵנִי. כֵּיוָן שֶׁשָּׁמְעוּ כָּךְ, הִנִּיחוּהוּ. מָשָׁל לְסוֹחֵר גָּדוֹל הַמְהַלֵּךְ בִּמְקוֹם סַכָּנָה, תְּפָשׂוּהוּ לִסְטִים וּבִקְּשׁוּ לְהָרְגוֹ. אָמַר לָהֶם: בִּשְׁבִיל חֲמִשָּׁה מָנָה שֶׁיֵּשׁ לִי עִמִּי אַתֶּם הוֹרְגִים אוֹתִי. וְלֹא הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת. אָמְרוּ זֶה לָזֶה, מַה בֶּצַע בַּהֲרִיגָתוֹ, אֵין עִמּוֹ כְּלוּם. הִנִּיחוּהוּ, כְּשֶׁנִּכְנַס לַמְּדִינָה, הִתְחִיל לִמְכֹּר אֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁאֵין לָהֶם דָּמִים. אָמְרוּ לוֹ הַלִּסְטִים, אֶתְמוֹל תָּפַשְׂנוּ אוֹתְךָ וְאָמַרְתָּ לָנוּ, אֵין עִמִּי אֶלָּא חֲמִשָּׁה מָנָה, וְעַכְשָׁו אַתָּה מוֹצִיא אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת שֶׁאֵין לָהֶם עֵרֶךְ בָּעוֹלָם. אָמַר לָהֶם: אֶתְמוֹל כְּשֶׁאָמַרְתִּי לָכֶם כָּךְ, בְּשִׁעַת סַכָּנָה הָיִיתִי עוֹמֵד. אַף כָּךְ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ אָמַר לַמַּלְאָכִים, שְׁנֵי דְּבָרִים עִמִּי, וְהֵמָּה מַתָּנָה גְּדוֹלָה הָיְתָה עִמּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: **עָלִיתָ לַמָּרוֹם** וְגוֹ' (תהלים סח, יט). לְכָךְ אָמַר דָּוִד, **טוֹב לִי תּוֹרַת פִּיךָ** וְגוֹ' (שם קיט, עב). וְאוֹמֵר: **הַנֶּחְמָדִים מִזָּהָב וּמִפָּז רָב** (שם יט, יא). וְאוֹמֵר: **אִמְרוֹת ה' אֲמָרוֹת** וְגוֹ' (שם יב, ז). אָמְרוּ יִשְׂרָאֵל לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ, אַשְׁרֵיךָ שֶׁלָּקַחְתָּ מַתָּנוֹת. אָמַר לָהֶם: אִלּוּלֵי שֶׁאָמַרְתִּי לַמַּלְאָכִי הַשָּׁרֵת, שֶׁהֵם שְׁנֵי דְּבָרִים, הָיִיתִי נִשְׂרָף מֵאִשָּׁם, וְהַתּוֹרָה הַזֹּאת הִיא הִצַּלְתַּנִי מִיָּדָם. עֲלֵיהֶם אָמַר, **יַעֲרֹף כַּמָּטָר** וְגוֹ'. וְאֵין יַעֲרֹף אֶלָּא הֲרִיגָה, שֶׁנֶּאֱמַר: **וְעָרַפְתּוּ שָׁם אֶת הָעֶגְלָה** (דברים כא, ד). וְכֵן בִּיהוּדָה אוֹמֵר, **יָדְךָ בְּעֹרֶף אוֹיְבֶיךָ** (בראשית מט, ח). וְאֵין לִקְחִי אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: **כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם** וְגוֹ' (משלי ד, ב). וְלָמָּה נִמְשְׁלָה תּוֹרָה לְמָטָר. לוֹמַר, מַה מָּטָר מַשְׁחֶקֶת אֲבָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר: **אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מָיִם** (איוב יד, יט), אַף הַתּוֹרָה מַשְׁחֶקֶת לֵב הָאֶבֶן. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִם אֶבֶן הוּא, נִמּוֹחַ. וְאִם בַּרְזֶל הוּא, מִתְפּוֹצֵץ. לְכָךְ אֵין טוֹב לָאָדָם כִּי אִם לְהָמִית עַצְמוֹ עַל דִּבְרֵי תוֹרָה, וְלַעֲסֹק בָּהּ תָּמִיד יוֹמָם וָלָיְלָה. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: **וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה** (יהושע א, ח). וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ, אִם יֹאמַר לְךָ אָדָם, יָגַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי, אַל תַּאֲמִין. וּלְכָךְ נִמְשְׁלָה לְמָטָר, מַה מָּטָר אֵין הָעוֹלָם בְּלֹא הֶם, לְפִי שֶׁצְּרִיכִין לְהַצְמִיחַ כָּל טוּב, כָּךְ אֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם בְּלֹא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: **אִם לֹא בְּרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שַׂמְתִּי** (ירמיה לג, כה). וּמָה הַמָּטָר יוֹרֵד מְעַט מְעַט, כָּךְ הַתּוֹרָה, תְּחִלָּה קוֹרֵא אבג"ד כְּמִנְיָן קָטָן, וּלְבַסּוֹף עוֹלֶה לְמִנְיָן גָּדוֹל, ק' ר'

193 Het gehele vers luidt: עָלִיתָ לַמָּרוֹם | שָׁבִיתָ שֵׁבִי לָקַחְתָּ מַתָּנוֹת בָּאָדָם וְאַף סוֹרְרִים לִשְׁכֹּן | יָהּ אֱלֹהִים: U bent opgestegen naar omhoog, U hebt gevangenen weggevoerd, U hebt gaven genomen voor onder de mensen, ja, ook voor opstandigen: om bij U te wonen, Eeuwige, God.

194 Vergelijk Talomoed Bavli Kiddoesjien 30b:תנא דבי רבי ישמעאל בני אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ : שנאמר הלוא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפצץ סלע אם אבן הוא נימוח שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואומר אבנים שחקו מים Een overlevering uit de school van rabbi Jisjmael: mijn zoon, als deze schurk [d.i. de kwade neiging], je ontmoet, neem hem mee naar het studiehuis, als het steen is zal hij zacht worden, en als het ijzer is zal hij in stukken breken, want er is gezegd (Jirm. 23:29): *is Mijn woord niet als vuur, de uitspraak van de Eeuwige, en als een hamer, die de rots in stukken breekt*, als het steen is zal hij zacht worden, (Jesj. 55:1): *O, alle dorstigen, kom tot het water*, en de Schrift zegt (Ijjov 14:19): *het water doet de stenen verweren*.

195 Vgl. Talmoed Bavli Meg. 6B: ואמר רבי יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן לא יגעתי ומצאתי אל תאמן הני מילי בדברי תורה, Rabbi Jitschak zei: als iemand tegen je zegt: ik heb geploeterd maar niet gevonden, geloof hem niet, ik heb niet geploeterd maar toch gevonden, geloof hem niet, ik heb geploeterd en ik heb gevonden, geloof het dan; dit slaat op zaken van Tora.

ervan. Een andere verklaring, *Mijn leer zal druipen als de regen*; Jisrael zei tot Mosje, onze meester: U bent niet gekomen om met de hemel en met de aarde te spreken, maar met de regen en de dauw. Hij sprak to hen: een vergelijking; waar lijkt de zaak op? Op een rijke man die op pad ging om de koning te eren. Hij nam belangrijke ministers en geëerde personen met zich mee, en met hen kwam hij bij de koning. En de koning ontving hen op heel vriendelijke wijze. En zo zei Mosje: het is goed voor mij dat ik hemel en aarde aanroep, en de regen en de dauw, want die zijn dan bij me, wanneer ik de Heilige, gezegend zij Hij, aanroep, zodat Hij me dan antwoordt. Daarom zei hijc: *Luister, Hemel*, etc., *hij zal druipen als de regen*, etc., en daarna: *want ik roep de naam van de Eeuwige uit*.

De Rots is volmaakt in Zijn handelen, Jesjaja zei (Jesj. 55:6): *Zoek de Eeuwige, terwijl Hij te vinden is*. En Davied zegt (Divr. HaJ. 16:11): *Zoek de Eeuwige en Zijn macht*, etc; waarom zegt hij dan: *zoek altijd Zijn gelaat*. Dat is om je te leren dat de Heilige, gezegend zij Hij – moge Zijn naam gezegend zijn – soms verschijnt, en soms niet verschijnt, soms luistert, en soms niet wil luisteren, soms antwoordt, en soms niet antwoordt, soms nagejaagd wordt, en soms niet nagejaagd wordt, soms gevonden wordt, en soms niet gevonden wordt, soms dichtbij is, en soms niet dichtbij is. Hoezo? Hij verscheen aan Mosje, want er is gezegd (Sjemot 33:11): *En de Eeuwige sprak tot Mosje*. Hij keerde terug en verdween hem, toen hij tot Hem zei (Sjemot 33:18): *vertoon mij toch Uw glorie*. En ook verscheen Hij aan Jisrael op Sinaj, want er is gezegd (Sjemot 24:10): *en zij zagen de God van Jisrael*. En de Schrift zegt ook (ibid. 17): *de verschijning van de glorie van de Eeuwige*. Maar Hij keerde terug en verdween van bij hen, want er is gezegd (Dev. 4:15): *want jullie geen enkele vorm*. En de Schrift zegt (Dev. 4:12): *jullie hoorden het geluid van woorden*. Toen Jisrael in Egypte was in zware slavernij (Sjemot 2:24): *God luisterde naar hun gezucht*. Maar toen ze zondigden (Dev. 1:45) *hoorde de Eeuwige niet naar wat jullie zeiden en luisterde Hij niet naar jullie*. Hij antwoordde Sjemoeël in Mitspa, want er is gezegd (Sjem. i 7:9): *Samuel riep tot de Eeuwige en de Eeuwige verhoorde hem*. Hij ging weg en antwoordde hem niet, want er is gezegd (Sjem. i 16;1): *de Eeuwige zei tot Sjemoeël, wanneer houd je op met rouw te bedrijven over Sjaoel*. Hij antwoordde Davied en de Schrift zegt (Teh 34:5): *ik heb de Eeuwige gezocht en Hij antwoordde mij*. Maar Hij ging weg en antwoordde hem niet, want er is gezegd (Sjem. ii 12:16): *en Davied vastte en toen hij naar binnen ging om te overnachten, ging hij op de grond liggen*. En er staat geschreven (Sjem. ii 12:14): *ook zal de zoon, die je geboren is, zeker sterven*. En op het moment dat Jisrael zich bekeert, is Hij vindbaar voor hen, want er is gezegd (Dev 4:29): *Dan zult u daar de Eeuwige, uw God, zoeken*.[196] Maar als ze zich niet bekeerden (Hosj. 5:6): *Met hun schapen en hun runderen zullen zij de Eeuwige gaan zoeken, maar zij zullen Hem niet vinden: Hij heeft Zich aan hen onttrokken*. Soms is Hij dichtbij, zoals er gezegd is (Teh. 145:18): *de Eeuwige is nabij voor allen die Hem roepen*. Maar soms is Hij niet dichtbij, zoals er gezegd is (Misjle 15:29): *de Eeuwige is ver van de goddelozen*. En er staat geschreven (Bemid. 6:26): *en de Eeuwige zal Zijn gelaat opheffen*. Maar een ander vers stelt (Dev. 10:17): *die Zijn gelaat niet opheft*. Degene die zich bekeert, voor hem heft Hij Zijn gelaat op; Hij kan dit voor iedereen

ש' ת'. כָּךְ מַתְחִילִין, וְאַחַר כָּךְ עוֹמֵד עַל הַתּוֹרָה וְדִקְדּוּקֶיהָ. דָּבָר אַחֵר, **יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי**. אָמְרוּ לוֹ יִשְׂרָאֵל לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ, לֹא בָּאת לְדַבֵּר עִם הַשָּׁמַיִם וְעִם הָאָרֶץ, אֶלָּא עִם הַמָּטָר וְטַל. אָמַר לָהֶם: מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה. לְעָשִׁיר שֶׁהָלַךְ לְכַבֵּד אֶת הַמֶּלֶךְ, וְלָקַח עִמּוֹ שָׂרִים גְּדוֹלִים וַאֲנָשִׁים מְכֻבָּדִים וְכָנַס עִמָּהֶם אֵצֶל הַמֶּלֶךְ, וְהַמֶּלֶךְ קִבְּלָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת. וְכָךְ אָמַר מֹשֶׁה, מוּטָב שֶׁאֶקְרָא אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַמָּטָר וְהַטַּל וְיִהְיוּ עִמִּי, וְאֶקְרָא לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְיַעֲנֶה אוֹתִי. לְפִיכָךְ אָמַר, **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם** וְגוֹ', **יַעֲרֹף כַּמָּטָר** וְגוֹ'. וְאַחַר כָּךְ, **כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא**.

ד **הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ**. יְשַׁעְיָה אָמַר, **דִּרְשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ** (ישעיה נה, ו). וְדָוִד אָמַר, **דִּרְשׁוּ ה' וְעֻזּוֹ** וְגוֹ' (דה"א טז, יא). לָמָּה אָמַר, **בַּקְּשׁוּ פָנָיו תָּמִיד** (שם). לְלַמֶּדְךָ, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ, פְּעָמִים נִרְאֶה וּפְעָמִים אֵינוֹ נִרְאֶה, פְּעָמִים שׁוֹמֵעַ וּפְעָמִים אֵינוֹ רוֹצֶה לִשְׁמֹעַ, פְּעָמִים עוֹנֶה וּפְעָמִים אֵינוֹ עוֹנֶה. פְּעָמִים נִדְרָשׁ וּפְעָמִים אֵינוֹ נִדְרָשׁ, פְּעָמִים מָצוּי וּפְעָמִים אֵינוֹ מָצוּי, פְּעָמִים קָרוֹב וּפְעָמִים אֵינוֹ קָרוֹב. כֵּיצַד, נִרְאָה לְמֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר: **וְדִבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה** (שמות לג, יא). חָזַר וְנֶעְלָם מִמֶּנּוּ, כְּשֶׁאָמַר לוֹ: **הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבוֹדֶךָ** (שם פסוק יח). וְכֵן נִרְאָה לְיִשְׂרָאֵל בְּסִינַי, שֶׁנֶּאֱמַר: **וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל** (שם כד, י). וְאוֹמֵר: **וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה'** (שם פסוק יז). חָזַר וְנֶעְלָם מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: **כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה** (דברים ד, טו). וְאוֹמֵר: **קוֹל דְּבָרִים אַתֶּם שֹׁמְעִים** (שם). וּכְשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּשִׁעְבּוּד פָּרֶךְ, **וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם** (שמות ב, כד). כֵּיוָן שֶׁחָטְאוּ, **לֹא שָׁמַע ה' בְּקוֹלְכֶם וְלֹא הָאֲזִין אֲלֵיכֶם** (דברים א, מה). עָנָה לִשְׁמוּאֵל בַּמִּצְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר: **וַיִּצְעַק שְׁמוּאֵל אֶל ה' וַיַּעֲנֵהוּ ה'** (ש"א ז, ט). חָזַר וְלֹא עָנָהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: **וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל עַד מָתַי אַתָּה מִתְאַבֵּל עַל שָׁאוּל** (שם טז, א). עָנָה לְדָוִד וְאָמַר, **דָּרַשְׁתִּי אֶת ה' וְעָנָנִי** (תהלים לד, ה). חָזַר וְלֹא עָנָהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: **וַיָּצָם דָּוִד צוֹם וּבָא וְלָן וְשָׁכַב אַרְצָה** (ש"ב יב, טז). וּכְתִיב: **גַּם הַבֵּן הַיִּלּוֹד לְךָ מוֹת יָמוּת** (שם פסוק יד). וּבְזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין תְּשׁוּבָה, מָצוּי לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: **וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ** (דברים ד, כט). וְאִם לֹא עָשׂוּ תְּשׁוּבָה, **בְּצֹאנָם וּבִבְקָרָם יֵלְכוּ לְבַקֵּשׁ אֶת ה' וְלֹא יִמְצָאוּ, חָלַץ מֵהֶם** (הושע ה, ו). פְּעָמִים קָרוֹב, שֶׁנֶּאֱמַר: **קָרוֹב ה' לְכָל קֹרְאָיו** (תהלים קמה, יח). פְּעָמִים אֵינוֹ קָרוֹב, שֶׁנֶּאֱמַר: **רָחוֹק מֵרְשָׁעִים ה'** (משלי טו, כט). וּכְתִיב: **יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ** (במדבר ו, כו). וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר, **אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים** (דברים י, יז). עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה, נוֹשֵׂא לוֹ פָּנִים. יָכֹל לַכֹּל. תַּלְמוּד לוֹמַר: אֵלֶיךָ, וְלֹא לְאֻמָּה אַחֶרֶת,

196 Het gehele vers luidt: וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ dan zult u daar de Eeuwige, uw God, zoeken en u zult Hem vinden, als u Hem met heel uw hart en met heel uw ziel zoekt.

doen. De Schrift leert: voor jullie en niet voor een ander volk, zoals er gezegd is (Jirm. 4:14): *was je hart schoon van het kwade, Jeroesjalajim, opdat je gered wordt*, als ze zich bekeren, maar zo niet (Jirm. 2:22): *zelfs al was je je met natronloog*. Zo zei Jesjaja (Jesj. 55:6): *Zoek de Eeuwige, terwijl Hij te vinden is, roep Hem aan terwijl Hij nabij is.* Waarmee valt dit te vergelijken? Met een koning die tegen zijn dienaren zegt: ga op pad en maak bekend in heel mijn rijk dat in zitting zal houden en recht ga spreken over financiële zaken. Laat iedereen die een zaak heft met zijn collega, laat hij voor me verschijnen en ik zal hem gunstig beoordelen, tot ik zitting houd om te oordelen over halsmisdaden. Zo sprak ook de Heilige, gezegend zij Hij, gezegend zij Zijn naam, tot Jisrael: Mijn kinderen, jullie moeten weten dat ik op deze vier momenten oordeel over de wereld, met Pesach over de graanopbrengst, met Sjavoeot over de boomvruchten, met Roj haSjana allen die in de wereld komen komen voor Mij als rebellen, met Soekkot over het water. Bij drie gelegenheden houdt ik zitting voor ficiële zaken, om rijk te maken of in armoe te storten, om te vermeerderen of te verminderen. Maar met Rosj haSjana houd ik zitting om te oordelen over halsmisdaden, ter dood of ten leven, zoals wat je zegt met de stoten op de sjofar van Rav, en over de steden wordt daarop gezegd etc.[197] Maar als jullie je bekeren tot Mij met een compleet hart, dan zal Ik jullie aannemenen jullie gunstig beoordelen. Wanneer de poorten van de hemel open zijn, zal Ik naar jullie gebeden horen, want Ik (Sjier 2:9): *kijk door de vensters, speur door de spijlen*, voordat Ik het oordeel verzegel op Jom haKipoeriem. Daarom is er gezegd (Jesj. 55:6): *Zoek de Eeuwige, terwijl Hij te vinden is*. Rabbi Sjemoeël bar Nachmani zei: Een vergelijking, waarmee kunnen we de zaak vergelijken ? Met een koning die in een stad woonde, maar de inwoners van de stad maakten hem boos. De koning was boos en hij vertrok daarvandaan zo'n tien mijl en bleef daar. Toen sprak iemand tot de inwoners van de stad: jullie moeten weten dat de koning boos is op jullieen hij is van plan zijn legioenen naar de stad te sturen om die te vernietigen. Ga naar buiten en maak het weer in orde, dan zal hij weer bij jullie terugkeren voor hij zich helemaal van jullie verwijdert. Er was daar een slim persoon, die tot hen zei: sufferds, zolang hij bij jullie was deden jullie niet je best de zaak in orde te maken. Nu dan, voor hij zich

שֶׁנֶּאֱמַר: **בַּבְּסִי מֵרָעָה לִבֵּךְ יְרוּשָׁלַיִם לְמַעַן תִּוָּשֵׁעִי** (ירמיה ד, יד) , **אִם עָשׂוֹ תְּשׁוּבָה. וְאִם לָאו, כִּי אִם תְּכַבְּסִי בַּנֶּתֶר** (שם ב, כב). לְכָךְ אָמַר יְשַׁעְיָה, **דִּרְשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ, קְרָאוּהוּ בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב.** מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְמֶלֶךְ שֶׁאָמַר לַעֲבָדָיו, צְאוּ וְהַכְרִיזוּ בְּכָל מָמְשַׁלְתִּי שֶׁאֲנִי יוֹשֵׁב וְדָן דִּינֵי מָמוֹנוֹת, כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ עֵסֶק עִם חֲבֵרוֹ, יָבֹא לְפָנַי וַאֲנִי דָן אוֹתוֹ לְכַף זְכוּת, עַד שֶׁלֹּא אֵשֵׁב לָדוּן דִּינֵי נְפָשׁוֹת. וְכֵן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ אָמַר לְיִשְׂרָאֵל, בָּנַי, הֱווּ יוֹדְעִין שֶׁאֲנִי דָן אֶת הָעוֹלָם בְּאַרְבָּעָה פְּרָקִים הָאֵלּוּ, בְּפֶסַח עַל הַתְּבוּאָה, בַּעֲצֶרֶת עַל פֵּרוֹת הָאִילָן, בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה כָּל בָּאֵי עוֹלָם עוֹבְרִין לְפָנַי כִּבְנֵי מָרוֹן, בַּחַג נִדּוֹנִין עַל הַמַּיִם. וּבְאֵלּוּ שְׁלֹשָׁה פְּרָקִים יוֹשֵׁב לָדוּן דִּינֵי מָמוֹנוֹת, לְהַעֲשִׁיר אוֹ לְהַעֲנִי, לְהַרְבּוֹת אוֹ לְמַעֵט. אֲבָל בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, דָּן דִּינֵי נְפָשׁוֹת, אֵם לְמָוֶת אִם לְחַיִּים, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר: בִּתְקִיעָתָא דְּרַב, וְעַל הַמְּדִינוֹת בּוֹ יֵאָמֵר וְכוּ'. וְאִם עֲשִׂיתֶם תְּשׁוּבָה לְפָנַי בְּלֵב שָׁלֵם, אֲנִי אֲקַבֵּל אֶתְכֶם וְאָדוּן אֶתְכֶם לְכַף זְכוּת, שֶׁשַּׁעֲרֵי שָׁמַיִם פְּתוּחִין וְאֶשְׁמַע תְּפִלַּתְכֶם, שֶׁאֲנִי **מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלּוֹנוֹת, מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים** (שיר ב: ט), עַד שֶׁלֹּא אֶחְתֹּם גְּזַר דִּין בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. לְכָךְ נֶאֱמַר: דִּרְשׁוּ ה' בְּהִמָּצְאוֹ. אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי, מָשָׁל לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה. לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה דָּר בְּמְדִינָה וְהָיוּ בְּנֵי הַמְּדִינָה מַכְעִיסִין אוֹתוֹ, כָּעַס הַמֶּלֶךְ וְיָצָא מִתּוֹכָהּ כְּמוֹ עֲשָׂרָה מִילִין וְעָמַד לוֹ. רָאָהוּ אָדָם, אָמַר לִבְנֵי הַמְּדִינָה, דְּעוּ שֶׁהַמֶּלֶךְ עִמָּכֶם בְּכַעַס וְהוּא מְבַקֵּשׁ לִשְׁלֹחַ לִגְיוֹנוֹתָיו עַל הָעִיר לְהַחֲרִיבָהּ, צְאוּ וּפַיְּסוּהוּ וְיַחְזֹר אֲצִלְכֶם, עַד שֶׁלֹּא יַרְחִיק מִכֶּם. פִּקֵּחַ אֶחָד הָיָה שָׁם, אָמַר לָהֶם: שׁוֹטִים, עַד שֶׁהָיָה אֲצִלְכֶם לֹא בִּקַּשְׁתֶּם לְפַיְּסוֹ, וְעַכְשָׁו קֹדֶם שֶׁיִּתְרַחֵק צְאוּ אֲצִלּוֹ אוּלַי יְקַבֵּל אֶתְכֶם. לְכָךְ כְּתִיב: **דִּרְשׁוּ ה'**

---

197 Dit doet denken aan de opmerking over Rosj haSjanain Pesikta de Rav Kahana (23:1): **בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ** [ויקרא כג, כד]. הֲדָא הוּא דִכְתִיב [תהלים קיט, פט]**לְעוֹלָם ה', דְּבָרְךָ נִצָּב בַּשָּׁמָיִם** חָנִי רַבִּי אֲלִיעֶזֶר בְּעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה בֶּאֱלוּל נִבְרָא הָעוֹלָם. וְאִתְּיָא כְּדַרְבָּ כַּהֲדָא דְּתַנֵּיָא בְּתַקִּיעָתָא דְּרַב, זֶה הַיּוֹם תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ זִכָּרוֹן לְיוֹם רִאשׁוֹן וגו'. **כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא, מִשְׁפַּט לֵאלֹהֵי יַעֲקֹב** (שם פא:ה) (וּלְפִי שֶׁהוּא מְתֻקָּן לְזִכְרוֹנוֹת, וּבִתְקִיעָה כְּתִיב זִכָּרוֹן **וּתְקַעְתֶּם בַּחֲצֹצְרֹת** וגו' **וְהָיוּ לָכֶם לְזִכָּרוֹן** (במדבר י, י), קָרֵיא לְהוּ תְּקִיעָה, זֶה הַיּוֹם תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ, בְּזֶה יוֹם הָיָה תְּחִלַּת בְּרִיַּת עוֹלָם, וְאָנוּ עוֹשִׂין אוֹתוֹ זִכָּרוֹן לְאוֹתוֹ יוֹם), עַל הַמְּדִינוֹת בּוֹ יֵאָמֵר אֵיזוֹ לַחֶרֶב וְאֵיזוֹ לְשָׁלוֹם, אֵיזוֹ לְרָעָב וְאֵיזוֹ לְשֹׂבַע, אֵיזוֹ לַמָּוֶת וְאֵיזוֹ לְחַיִּים, וּבְרִיּוֹת בּוֹ יִפָּקְדוּ, לְהַזְכִּירָם לְחַיִּים וְלַמָּוֶת, נִמְצַאתָ אַתָּה אוֹמֵר בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה נִבְרָא אָדָם הָרִאשׁוֹן. הָא כֵּיצַד, בְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה עָלָה בַּמַּחֲשָׁבָה, בַּשְּׁנִיָּה נִמְלַךְ בְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, בַּשְּׁלִישִׁית כִּנֵּס עֲפָרוֹ, בָּרְבִיעִית גִּבְּלוֹ, בַּחֲמִישִׁית רִקְּמוֹ, בַּשִּׁשִׁית הֶעֱמִידוֹ גֹּלֶם עַל רַגְלָיו, בַּשְּׁבִיעִית זָרַק בּוֹ נְשָׁמָה, בַּשְּׁמִינִית הִכְנִיסוֹ לְגַן עֵדֶן, בַּתְּשִׁיעִית צִוָּהוּ, בָּעֲשִׂירִית עָבַר עַל צִוּוּיוֹ, בְּאַחַת עֶשְׂרֵה נִדּוֹן, בִּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה יָצָא בְּדִימוֹס מִלִּפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אָדָם, אַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ, כְּשֵׁם שֶׁנִּכְנַסְתָּה לְפָנַי בְּדִין וְיָצָאתָה בְּדִימוֹס, כָּךְ עֲתִידִין בָּנֶיךָ לִהְיוֹת נִכְנָסִין לְפָנַי בַּדִּין בַּיּוֹם הַזֶּה וְיוֹצְאִין בְּדִימוֹס. אֵיתָמַי, **בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ** [ויקרא כג, כד] (Wajjikra 23:24): *In de zevende maand, op de eerste van de maand,* dit staat er geschreven: (Teh. 119:89): *Voor eeuwig, Eeuwige, staat Uw woord vast in de hemel*. Rabbi Eliëzer heeft geleerd: op de 25ste van Eloel werd de wereld geschapen, en dit is in overeenstemming met wat Rav zegt in het Nieuwjaars- gebed van Rav: deze dag is het begin van Uw werken, de herinnering aan de eerste dag, etc. (Teh. 81:5): *Want het is een inzetting voor Jisrael, een recht voor de God van Jaäkov*. [Aangezien het passend is voor herinneringen en er in het Nieuwjaarsgebed geschreven is va herinnering (Bemidbar 10:10): *jullie moeten trompetteren over de brandoffers* etc. *en zij zullen voor jullie een herinnering zijn* een gebeurtenis voor hen is het blazen deze dag is het begin van Uw werken, op deze dag was het begin van de schepping van de wereld, en wij maken het tot een herinnering aan die dag.] En over de landen wordt op hem gesproken, wie voor het zwaard, en wie voor de vrede, wie voor de honger, en wie voor de overvloed, wie voor de dood, en wie voor het leven, en de schepselen worden op hem gedacht om hen in herinnering te brengen: voor het leven of voor de dood. Zo vind je dat de Schrift zegt: op Rosj haSjana werd de mens eerst geschapen. Hoe zo? In het eerste uur kwam Hij op de gedachten, in het tweede consulteerde Hij de dienstengelen, in het derde verzamelde Hij zijn stof, in het vierde kneedde Hij hem, in het vijfde vormde Hij hem, in het zesde maakte Hij hem tot een sufferd, die kon staan, in het zevende gooide Hij de ziel in hem, in het achtste bracht Hij hem naar Gan Eden, in het negende gaf Hij hem het voorschrift, in het tiende overtrad hij Zijn bevel, in het elfde werd hij geoordeeld, in het twaalfde kwam hij naar buiten met de vrijspraak van de Heilige, gezegend zij Hij. Toen zei de Heilige, gezegend zij Hij, tot hem: Mens, je bent een teken voor je kinderen, zoals jij op deze dag voor Mij moest verschijnen in het gericht en je met vrijspraak weer naar buiten gaat, zo zullen jouw kinderen voor Mij in het gericht verschijnen op deze dag, en weer naar buiten treden met vrijspraak. Wanneer? *In de zevende maand, op de eerste van de maand*.

afwendt, ga naar hem toe, misschien wil hij jullie nog accepteren. Daarom staat er geschreven: *Zoek de Eeuwige, terwijl Hij te vinden is*, dat slaat op de tien dagen van berouw, want dan woont Hij tussen jullie. Immers, zo spreekt Jechezkel (Jech. 43:8): *een muur tussen Mij en hen*, d.i. (Jesj. 55:6-7): *roep Hem aan terwijl Hij nabij is. Laat de goddeloze zijn weg verlaten, de man van ongerechtigheid zijn gedachten. Laat hij zich bekeren tot de Eeuwige, dan zal Hij Zich over hem ontfermen.*

בְּהִמָּצְאוֹ, אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, שֶׁהוּא שָׁרוּי בֵּינֵיכֶם. שֶׁכֵּן יְחֶזְקֵאל אוֹמֵר, **וְהַקֵּיר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם** (יחזקאל מג, ח). הֱוֵי, **קָרְאוּהוּ בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב, יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבוֹתָיו וְיָשׁוּב אֶל ה' וִירַחֲמֵהוּ** וְגוֹ' (ישעיה נה, ו-ז).

De Rots is volmaakt in Zijn handelen, etc. *rechtvaardig* want Hij doet aan liefdadigheid met Zijn kinderen Als Hij een mens zit die arm is, maar die goede daden in zijn hand heeft, en die voor Hem bidt en zegt: naar Uw grote naam, bewijs aan mij liefdadigheid, dan opent de Heilige, gezegend zij Hij, Zijn schatkamers en Hij geeft aan hem. Dit is gerech, want hij bedrijft liefdadigheid. Dit is wat Davied zegt (Teh. 31:20): h*oe groot is Uw goedheid, die U hebt weggeborgen*, etc. Davied zei dus ten overstaan van de Heilige, gezegend zij Hij: ik weet dat U veel schatkamers met liefdadigheid heeft, maar als U niet uitdeelt aan mij en mijn genoten, die het nodig hebben, waarom is er dan Uw grote goedheid. Betaal je dit terug aan de Eeuwige? De letter ‘he’ staat op afstand van de naam,[198] waarom? Omdat dit de afsluiting is van de handtekening van Mosje. Neem het begin van de woorden van de verzen tot ה' in הלה', dus de ‘he’ van הַאֲזִינוּ, de ‘jod’ van יַעֲרֹף, de ‘kaf’ van כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא, de ‘he’ van הַצּוּר, de ‘sjin’ van שִׁחֵת לוֹ en de ‘he’ van הלה', en je zult vinden dat de getalswaarde van deze letters gelijk is aan de getalswaarde van משה. En dit is de handtekening van Mosje, als van een mens die zijn boek klaar heeft en dan met zijn naam tekent aan het einde van zijn boek, en daarom staat de ‘he’ los van de naam.

ה **הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ** וְגוֹ' צַדִּיק, שֶׁעוֹשֶׂה צְדָקוֹת עִם בָּנָיו. כְּשֶׁרוֹאֶה אָדָם שֶׁהוּא עָנִי וְיֵשׁ בְּיָדוֹ מַעֲשִׂים טוֹבִים, וְהוּא מִתְפַּלֵּל לְפָנָיו, וְאוֹמֵר כְּשִׁמְךָ הַגָּדוֹל תַּעֲשֶׂה לִי צְדָקָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פּוֹתֵחַ אוֹצְרוֹתָיו וְנוֹתֵן לוֹ, הָדָא הוּא דִּין, כִּי צְדָקוֹת עוֹשֶׂה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר דָּוִד, **מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ** וְגוֹ' (תהלים לא, כ). אָמַר דָּוִד לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁיֵּשׁ לְךָ אוֹצְרוֹת צְדָקָה הַרְבֵּה. וְאִם לֹא תְּחַלְּקֵם לִי וְלַחֲבֵרַי הַצְּרִיכִים, לָמָּה רַב טוּבְךָ. הֲלָה' תִּגְמְלוּ זֹאת, הַה''א רְחוֹקָה מִן הַשֵּׁם, לָמָּה. שֶׁהוּא סִיּוּם חֲתִימָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה. קַח רָאשֵׁי תֵּבוֹת שֶׁל פְּסוּקִים עַד ה' מֵהַלָּה', כִּגּוֹן ה' מֵהַאֲזִינוּ וְי' מִיַּעֲרֹף, כ' מִכִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא, ה' מֵהַצּוּר, שִׁי''ן מִשִּׁחֵת לוֹ, ה' מֵהֲלָה', וְתִמְצָא שֶׁהַכֹּל עוֹלֶה בְּגִימַטְרִיָּא כְּמִנְיַן מֹשֶׁה, וְזוֹ הִיא חֲתִימָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה כְּאָדָם שֶׁמְּסַיֵּם סִפְרוֹ וְחוֹתֵם אֶת שְׁמוֹ בְּסִיּוּם סִפְרוֹ, וּלְכָךְ הַה' רְחוֹקָה מֵהַשֵּׁם.

Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, Hij is degene die je verworven heeft, zoals we dat gevonden hebben in de Pirkee van rabbi Eliëzer: toen de Heilige, gezegend zij Hij, kwam om de generatie van de verstrooiing in de war te brengen, zei de Heilige, gezegend zij Hij, tot de engelen, de vorsten van alle volkeren, kom laten we loten werpen, bij wie de volkeren zullen opkomen, een volk voor elkeen van ons, en wie er zal opkomen voor Zijn deel. Ze wierpen de loten Jisrael werd het deel van de Heilige, gezegend zij Hij, zoals het geschreven staat: *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*, en zo zegt de Schrift ook: *want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel.*[199] Daarom noemde de Heilige, gezegend zij Hij, Jisrael: inwisseling voor de rest van de volkeren. En dat is wat de wijzen zeiden: Jisrael is een unieke aanwinst, en dat is wat *Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven* betekent.

ו **הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ**, הוּא שֶׁקְּנָה אוֹתְךָ. כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, כְּשֶׁבָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְבַלְבֵּל דּוֹר הַפַּלָּגָה, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַמַּלְאָכִים שָׂרֵי כָּל הָאֻמּוֹת, בּוֹאוּ וְנָטִיל גּוֹרָלוֹת, לְמִי יַעֲלוּ הָאֻמּוֹת, אֻמָּה לְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ, וְאֵיזֶה יַעֲלֶה לְחֶלְקוֹ. הֵטִילוּ גּוֹרָלוֹת, וְנָפַל יִשְׂרָאֵל לְחֶלְקוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב, **בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם** וְכֵן הוּא אוֹמֵר, **כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ, יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ**. לְכָךְ קְרָאָם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל חֵלֶף שְׁאָר אֻמּוֹת. וְהוּא שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים, יִשְׂרָאֵל קִנְיָן אֶחָד. וְזֶהוּ, הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קָנָךְ.

198 De spatie tussen het vraagwoord ה en de volgende prepositie ל met de godsnaam aan het begin van vers 6.

199 Vgl. hiervoor bij voorbeeld Pirkee de rabbi Eliëzer (hfdst. 24 naar de editie פרקי רבי אליעזר, ירושלים ת"ו, in andere edities hfdst. 23): רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, קָרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשִׁבְעִים מַלְאָכִים הַסּוֹבְבִים כִּסְּאוֹ כְּבוֹדוֹ, וְאָמַר לָהֶם, בֹּאוּ וּנְבַלְבֵּל אֶת לְשׁוֹנָם. וּמִנַּיִן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָרַד אֲלֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר, הָבָה נֵרְדָה (בראש. יא:ז) אֵרֵדָה אין כְּתִיב, אֶלָּא נֵרְדָה וּמִנַּיִן שֶׁהִפִּיל גּוֹרָלוֹת בֵּינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר, בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם (דב' לב:ח) וְנָפַל גּוֹרָלוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל אַבְרָהָם וְעַל זַרְעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ (שם שם ט) אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, חֶבֶל וְגוֹרָל זֶה שֶׁנָּפַל עָלַי רְצִיתָה נַפְשִׁי, שֶׁנֶּאֱמַר, חֲבָלִים נָפְלוּ לִי בַּנְּעִמִים (תהלים טז:ו) וְיָרַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְשִׁבְעִים הַמַּלְאָכִים הַסּוֹבְבִים כִּסְּאוֹ כְּבוֹדוֹ וּבִלְבֵּל אֶת לְשׁוֹנָם לְשִׁבְעִים גּוֹיִם וּל לְשִׁבְעִים לָשׁוֹן, כָּל אֶחָד וְאֶחָד גּוֹי וּכְתָבוֹ וּלְשׁוֹנוֹ. וּמִנַּיִן מַלְאָךְ עַל כָּל אֻמָּה וְאֻמָּה, וְיִשְׂרָאֵל נָפַל בְּחֶלְקוֹ וְחֶבְלוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר, כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ (דב' לב:ט) וּמִנַּיִן שֶׁיָּרַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר, וַיֵּרֶד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל (בראש. יא:ה) זוֹ יְרִידָה שְׁנִיָּה Rabbi Sjimon zei: de Heilige, gezegend zij Hij, ontbood de zeventig engelen, die de troon van Zijn koningschap omringen, en de Heilige, gezegend zij Hij, zei tot hen (Bresj. 11:7): *kom, laten we afdalen* en laten we de zeventig volkeren en de zeventig talen in de war brengen. Vanwaar dat Hij tot hen sprak? Omdat er gezegd is: *Kom, laten we afdalen*, en er staat niet geschreven: kom laat Ik afdalen. Hier staat niets anders dan *kom, laten we afdalen*. En ze wierpen loten onder elkaar, want er is gezegd (Dev. 32:8): *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken, en Hij de mensen verspreidde*. En het lot van de Heilige, gezegend zij Hij, viel op Avraham en op zijn nageslacht, want er is gezegd (Dev. 32:9): *Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel*. De Heilige, gezegend zij Hij, sprak: het deel en het lot dat Mij toegevallen is, Mijn ziel rust daarin, zoals er gezegd is (Teh. 16:6): *de meetsnoeren zijn voor Mij in lieflijke plaatsen gevallen*. De Heilige, gezegend zij Hij, daalde af met de zeventig engelen, die de troon van Zijn eer omringen, en Hij verwarde hun taal tot zeventig volkeren en zeventig talen. En vanwaar dat de Heilige, gezegend zij Hij, afdaalde? Omdat er gezegd is (Bresj. 11:5): En de Eeuwige daalde af om de stad en de toren te zien. Dit was de tweede afdaling.

ז **זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דוֹר וָדוֹר**. לְעוֹלָם יִבְדֹּק אָדָם בַּשֶּׁמוֹת לִקְרֹא לִבְנוֹ, הָרָאוּי לִהְיוֹת צַדִּיק. כִּי לִפְעָמִים הַשֵּׁם גּוֹרֵם טוֹב אוֹ גּוֹרֵם רָע, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בַּמְּרַגְּלִים, **שַׁמּוּעַ בֶּן זַכּוּר** (במדבר יג, ד) , עַל שֶׁלֹּא שָׁמַע בְּדִבְרֵי הַמָּקוֹם, וּכְאִלּוּ שָׁאַל בִּזְכוּרוֹ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר, **כִּי חַטַּאת סָסָם מָרִי** (ש"א טו, כ). **שָׁפָט בֶּן חוֹרִי** (במדבר יג, ה) , עַל שֶׁלֹּא שָׁפַט אֶת יִצְרוֹ, וְנַעֲשָׂה חוֹרִי מִן הָאָרֶץ. **יִגְאָל בֶּן יוֹסֵף** (שם פסוק ז), עַל שֶׁהוֹצִיא דִּבָּה עַל הָאָרֶץ, לְכָךְ נֶאֱסַף בְּלֹא עִתּוֹ. **פַּלְטִי בֶּן רָפוּא** (שם פסוק ט), פָּלַט עַצְמוֹ מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים וְרָפוּ יָדָיו, שֶׁהֵרֵי מֵת. **גַּדִּיאֵל בֶּן סוֹדִי** (שם פסוק י), דִּבֵּר דְּבָרִים קָשִׁים כְּגִידִין. **גַּדִּי בֶּן סוּסִי** (שם פסוק יא), הֵטִיחַ דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה וְהֶעֱלָה סִיסְיָא. הוּא שֶׁאָמַר, **אֶרֶץ אוֹכֶלֶת יוֹשְׁבֶיהָ** (שם פסוק לב). **עַמִּיאֵל בֶּן גְּמַלִּי** (שם פסוק יב), הֶעֱמָה כֹּחוֹ, עַל שֶׁאָמַר, **כִּי חָזָק הוּא מִמֶּנּוּ** (שם פסוק לא), וְנִמַּל לְעַצְמוֹ שֶׁלֹּא נִכְנַס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. **סְתוּר בֶּן מִיכָאֵל** (שם פסוק יג), עַל שֶׁהָיָה בְּלִבּוֹ לְסַתֵּר מַה שֶּׁכָּתוּב, מִי הוּא כָּאֵל ה'. וְאוֹמֵר: **אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן** (דברים לג, כו). **נַחְבִּי בֶּן וָפְסִי** (במדבר יג, יד), הֶחְבִּיא הָאֱמֶת וּפָסָה הָאֱמוּנָה מִפִּיו, כְּמוֹ **פַּסּוּ אֱמוּנִים מִבְּנֵי אָדָם** (תהלים יב, ב), לוֹמַר דִּבְרֵי כְּזָבִים עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנַעֲשָׂה מְזֻ.

ח **יְצָרָנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ**. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹצֵר לִבְחוּנָיו, כְּאָדָם הַנּוֹצֵר אִישׁוֹן עֵינוֹ. וּמַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד עָשִׁיר גָּדוֹל וּמְקֻבָּל, וְהָיְתָה לוֹ בַּת אַחַת יָפַת תֹּאַר מְאֹד וַחֲסִידָה. וְנִשֵּׂאת שְׁלֹשָׁה פְּעָמִים לִשְׁלֹשָׁה בְּנֵי אָדָם, וּבְכָל לַיְלָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל נִשּׂוּאֶיהָ, לְמָחֳרַת מוֹצְאִים בַּעֲלָהּ מֵת. אָמְרָה, לֹא יָמוּתוּ עוֹד בְּנֵי אָדָם עָלַי, אֵשֵׁב אַלְמָנָה וַעֲגוּנָה עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה הַמָּקוֹם וְיִרַחֵם. יָשְׁבָה יָמִים רַבִּים. וְהָיָה לְאוֹתוֹ עָשִׁיר אָח עָנִי מְאֹד בִּמְדִינָה אַחֶרֶת, וְהָיוּ לוֹ עֲשָׂרָה בָּנִים, וּבְכָל יוֹם וָיוֹם הוּא וּבְנוֹ הַגָּדוֹל מְבִיאִין חֲבִילֵי עֵצִים מִן הַיַּעַר וּמוֹכְרִין אוֹתָן וּמִזֶּה הָיוּ מִתְפַּרְנְסִין הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו. פַּעַם אַחַת לֹא מָכְרוּ וְלֹא הָיָה לָהֶם מָעוֹת לִקְנוֹת לֶחֶם, וְלֹא אָכְלוּ אוֹתוֹ הַיּוֹם. לְמָחָר מַה הָיָה לָהֶם. הָלְכוּ בַּיַּעַר וְנִתְעַטֵּף רוּחַ הָאָב. זָלְגוּ עֵינֵי הַבֵּן דְּמָעוֹת עַל עֲנָיִם וְתָלָה עֵינָיו לַמָּרוֹם. הִרְהֵר הַבֵּן בְּלִבּוֹ נָטַל רְשׁוּת מֵאָבִיו וּמֵאִמּוֹ וְהָלַךְ לִמְדִינַת דּוֹדוֹ. וּכְשֶׁבָּא לְבֵיתוֹ שָׂמַח שִׂמְחָה גְּדוֹלָה דּוֹדוֹ עָלָיו וְגַם אִשְׁתּוֹ וּבִתּוֹ, וְשָׁאֲלוּ לוֹ עַל אָבִיו וְעַל אִמּוֹ וְעַל הַבָּנִים. יָשַׁב עִמּוֹ שִׁבְעָה יָמִים. לְסוֹף שִׁבְעַת יָמִים, בָּא הַבָּחוּר לְדוֹדוֹ, אָמַר לוֹ: שְׁאֵלָה אַחַת אֲנִי שׁוֹאֵל מִמְּךָ, אַל תְּשִׁיבֵנִי. אָמַר לוֹ דּוֹדוֹ, אֱמֹר בְּנִי מַה שֶּׁתִּרְצֶה. אָמַר לוֹ: הִשָּׁבְעָה לִי. וְכֵן עָשָׂה. אָמַר, זֹאת הַשְּׁאֵלָה אֲשֶׁר

Denk aan de dagen van vroeger, denk aan de jaren van voorbije generaties. Een mens moet altijd de namen die hij geeft aan zijn zoon nagaan, nl. de passende rechtvaardig te zijn, want soms veroorzaakt de naam goed, maar soms ook kwaad; zoals we het vaststelden bij de verspieders (Bemidbar 13:4): *Sjamoea ben Zakkoer*, omdat hij niet luisterde naar de woorden van de Plaats, alsof hij het door middel van toverij vroeg, en zo zegt de Schrift (Sjemoeël i 15:23): *Want opstandigheid is een zonde van waarzeggerij*; (Bemidbar 13:5): *Sjafat ben Chori*, omdat hij zijn slechte neiging niet veroordeelde, en hij werd gemaakt tot een holte in de aarde; (ibid. 7): *Jigäl ben Joseef*, aangezien hij lasterpraat uitbracht over het land, en daarom werd hij voor zijn tijd in gezameld; (ibid. 9): *Palti ben Rafoe*, hij ontsloeg zijn volk van goede daden, en zijn handen waren zwak, zodat hij stierf; (ibid. 10): *Gadiël ben Sodi*, hij sprak woorden hard als pezen;[200] (ibid. 11): *Gaddi ben Soesi*, hij wierp woorden in de richting van Boven, en hij bracht verdriet omhoog, hij was het die zei (ibid. 32): *een land dat zijn inwoners opeet*, (ibid. 12): *Ammiël ben Gemalli*, zijn kracht verzwakte, waarover de Schrift zegt (Bemidbar 13:31): *want het is sterker dan wij*; en hij zorgde er zelf voor dat hij het land Jisrael niet binnenging; (ibid. 13): *Setoer ben Michael*, aangezien het in zijn hart was om af te wijzen wat geschreven staat: wie is er als God, de Eeuwige en de Schrift zegt (Dev. 33:26): *er is er geen als de God van JesjoeroenI*; (Bemidbar 13:5): *Nachbi ben Wofsi*, hij verborg de waarheid en maakte een einde aan het geloof uit zijn mond als (Teh. 12:2): *de getrouwen zijn weinig geworden onder de mensenkinderen*, om leugenwoorden te spreken over de Heilige, gezegend zij Hij, en hij werd zwak.

Hij bewaarde hem als de pupil van Zijn oog; de Heilige, gezegend zij Hij, bewaart zijn beproefden, zoals een mens de pupil van zijn oog bewaart. Een verhaal een rijk, belangrijk en populair mens. Hij had een hele mooie, vrome, dochter. Ze huwde drie maal met drie verschillende mannen, maar ‘s morgens na iedere eerste huwelijksnacht bracht men haar echtgenoot dood naar buiten. Ze zei toen: voor mij moeten er geen mannen meer sterven, ik blijf hier zitten als weduwe en agoena, totdat de Plaats naar me ziet en mij genadig is. Zo zat ze vele dagen. Nu had die rijke man een erg arme broer in een andere stad, die tien zonen had. En iedere dag weer bracht hij met zijn oudste zoon bundels hout uit het bos en verkochten ze die. Daarmee voorzagen hij, zijn vrouw en zijn zonen in hun onderhoud. Op een keer verkochten ze niets, en ze hadden geen geld om brood te kopen en ze aten die dag niet. Wat moesten ze de volgende dag? Ze gingen naar het bos, en de vader viel flauw. De tranen stroomden uit de ogen van de zoon, vanwege hun armoede en hij hief zijn ogen op naar boven. De zoon dacht in zijn hart – hij kreeg toestemming van zijn vader en zijn moeder, en hij ging naar de stad van zijn oom. Toen bij diens huis kwam, was zijn oom heel blij om hem, net als zijn vrouw en zijn dochter. Ze vroegen hem naar zijn vader en zijn moeder, en naar de kinderen. Hij bleef zeven dagen bij hem. Aan het einde van die zeven dagen kwam de jongeman bij zijn oom en hij zei hem: ik wil u één vraag stellen, stuur me niet weg.Toen zei zijn oom: zeg het maar mijn zoon, wat is het dat je wilt. Hij zei hem: zweer het mij, en dat deed hij. Hij zei: dit is het verzoek dat aan jou doe, dat je mij je dochter tot vrouw geeft. Toen de man dit hoorde moest hij huilen. Hij zei hem: nee, mijn

200 Gezien de opmerking over Sjamoea ben Zakkoer, waar de vergelijking wordt gemaakt met זכורו, toverij gerelateerd aan het mannelijk geslachtsorgaan, kan hier ook iets dergelijks bedoeld zijn, גיד kan ook als eufemisme voor het genoemde lichaamsdeel gebruikt worden.

zoon, nee, want wegens mijn overtredingen is haar toestand zo.Toen zei hij: toch wel. Hij zei hem: Als het om mijn geld gaat dat je belangstelling voor haar toont, huw haar niet, ik zal je toch veel goud en zilver geven, want je bent een aardige en verstandige jongeman. Neem mijn raad aan, breng jezelf niet in gevaar om haar. Hij zei hem: Maar je hebt al een eed afgelegd over deze zaak. De rijke man bekeek de zaak en was het met hem eens. Toen ging hij naar zijn dochter en vertelde haar de hele zaak. Toen ze het hoorde moest ze huilen en ze riep uit vanwege haar zielsverbittering. En ze hief haar ogen naar boven en zei: Heer der werelden, laat Uw hand tegen mij zijn en laat niet al dezen om mijnentwil sterven. Wat deed hij toen? hij regelde de huwelijksbeloften en richtte een drinkgelag aan, en hij nodigde de oudsten van de stad uit en hij maakte een baldakijn, en de bruidegom zat erin. en toevallig kwam er een oude man bij hem – en dat was Elijahoe, hij zij gedacht ten goede – en hij riep hem voor een onder-onsje, en hij zei hem: mijn zoon, ik wil je een goed advies geven, wijk niet van mijn advies af. Als je zit te etenl er een arme man bij je komen, gekleed in zwarte gescheurde kleren, barrevoets en vermoeid, zijn haar als nagels, een arme zoals er geen andere in heel de wereld is. Zodra je hem ziet, moet je opstaan van je zetel, en hem naast je laten zitten, en hem te eten en te drinken geven en bedien hem met al je kracht en eer hem. En laat niets na van alles wat ik je gezegd heb, dan blijf je in vrede, en ik ga nu op mijn weg. De oude man ging weg en de bruidegom ging naar zijn plaats. Men zat aan bij het drinkgelag. Toen ze begonnen te eten, kwam de arme man bij hem. en zodra de bruidegom hem zag, stond hij op van zijn plaats en deed hij hem naar alles wat de oude man gezegd had. Na het drinkgelag riep de arme man de bruidegom bij zich, hij bracht hem naar de kamer, zei hem: mijn zoon, ik ben de boodschapper van de Plaats, en ik ben hierheen gekomen om je ziel mee te nemen. Hij zei hem: mijn heer, geef me de tijd van een jaar of een half jaar. Hij zei hem: dat kan ik niet doen. Toen zei hij hem: als dat zo is, geef me dertig dage, of de zeven dagen van het drinkgelag. Hij zei hem: ik zal je zelfs niet één dag geven, want je tijd is al gekomen. Hij zei hem: Als het u belieft, wacht op mij tot ik afscheid ga nemen van mijn vrouw. Hij zei: deze zaak gun ik je, ga en kom snel weer terug. Hij ging naar het bruidsvertrek, en zij zat daar, huilend en biddend tot haar Maker. De jongeman riep haar, en zij kwam om hem open te doen. Ze haalde hem naar binnen bij zich in het vertrek ze pakte hem stevig vast en kuste hem. Ze zei hem: mijn broeder, waarom ben je gekomen? Hij zei haar: om afscheid van je te nemen, want mijn tijd is gekomen om de weg van heel de aarde te gaan, want de engel is gekomen en heeft mij gezegd dat hij gekomen is om mijn ziel te zoeken. Ze zei hem: je moet niet gaan, maar hier blijven, en ik ga naar hem toe en ik zal met hem spreken. Ze gin en ze trof hem, en ze zei hem: bent u de engel die gekomen is om de ziel van mijn man te zoeken. Hij zei haar: inderdaad. Ze zei hem: Hij zal nu niet sterven, want er staat geschreven in de Tora (Dev. 24:5): *Wanneer een man een nieuwe vrouw genomen heeft, mag hij niet met het leger uittrekken, en mag men hem geen enkele verplichting opleggen. Een jaar lang zal hij vrij zijn ten behoeve van zijn huis zodat hij zijn vrouw, die hij genomen heeft, kan verblijden.* En de Heilige, gezegend zij Hij, is waaractig en Zijn Tora is waarachtig. En als u zijn ziel wegneemt, makt u de Tora tot een frauduleus document. Als u mijn woorden aanneemt, goed, maar zo niet kom met mij naar het grote Bet Dien. Dadelijk

אֲנִי שׁוֹאֵל מִמְּךָ, שֶׁתִּתֵּן לִי בִּתְּךָ לְאִשָּׁה. כְּשֶׁשָּׁמַע הָאִישׁ בָּכָה, אָמַר לוֹ: אַל בְּנִי, אַל, כִּי בַּעֲוֹנוֹתַי כָּךְ מְדָתָהּ. אָמַר לוֹ: עַל מְנָת כָּךְ. אָמַר לוֹ: אִם עַל עִסְקֵי מָמוֹנִי אַתָּה קוֹפֵץ עָלֶיהָ, אֶל תִּשָּׂאֶנָּה, וַאֲנִי אֶתֵּן לְךָ כֶּסֶף וְזָהָב הַרְבֵּה, כִּי אַתָּה בָּחוּר נָאֶה וְחָכָם, וּבַעֲצָתִי, אַל תִּסְתַּכֵּן בָּהּ. אָמַר לוֹ: כְּבָר נִשְׁבַּעְתִּי עַל הַדָּבָר הַזֶּה. רָאָה הֶעָשִׁיר הַדָּבָר וְנִתְרַצָּה לוֹ, וּבָא לְבֵתּוֹ וְסִפֵּר לָהּ אֶת הַדְּבָרִים. כְּשֶׁשָּׁמְעָה זֹאת, בָּכְתָה וְצָעֲקָה בְּמַר נַפְשָׁהּ, וְתָלְתָה עֵינֶיהָ לַמָּרוֹם, וְאָמְרָה, רִבּוֹן הָעוֹלָמִים, תְּהִי יָדְךָ בִּי, וְאַל יָמוּתוּ כָּל אֵלּוּ עָלַי. מֶה עָשָׂה. קִדְּשָׁהּ וְעָשָׂה מִשְׁתֶּה וְקָרָא לִזְקֵנֵי הָעִיר, וְעָשָׂה כִּילָּה וְיָשַׁב הֶחָתָן בְּתוֹכָהּ. וְנִזְדַּמֵּן לוֹ זָקֵן אֶחָד וְהוּא אֵלִיָּהוּ זָכוּר לַטּוֹב, וּקְרָאוֹ בֵּינוֹ לְבֵינוֹ, וְאָמַר לוֹ: בְּנִי, אִיעַצְךָ עֵצָה נְכוֹנָה וְאַל תֵּט מֵעֲצָתִי. כְּשֶׁתֵּשֵׁב לְסְעֹד, יָבֹא אֵלֶיךָ עָנִי לָבוּשׁ בְּגָדִים שְׁחֹרִים וּקְרוּעִים, יָחֵף וְיֶגַע, שְׂעָרוֹ כְּמוֹ מַסְמְרִים, עָנִי שֶׁאֵין כָּמוֹהוּ בְּכָל הָעוֹלָם. כְּשֶׁתִּרְאֵהוּ, תָּקוּם מִמּוֹשָׁבְךָ וְהוֹשִׁיבֵהוּ אֶצְלְךָ, וְהַאֲכִילֵהוּ וְהַשְׁקֵהוּ וְשַׁמֵּשׁ לְפָנָיו בְּכָל כֹּחֶךָ וְכַבְּדֵהוּ, וְאַל תַּפֵּל דָּבָר מִכָּל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ, וְתִשָּׁאֵר לְשָׁלוֹם, וַאֲנִי אֵלֵךְ לְדַרְכִּי. הָלַךְ לוֹ הַזָּקֵן וּבָא הֶחָתָן לִמְקוֹמוֹ. יָשְׁבוּ עַל הַמִּשְׁתֶּה. כְּשֶׁהִתְחִילוּ לֶאֱכֹל, בָּא אוֹתוֹ עָנִי. וּכְשֶׁרָאָהוּ הֶחָתָן עָמַד מִמְּקוֹמוֹ וְעָשָׂה לוֹ כָּל מַה שֶּׁאָמַר לוֹ הַזָּקֵן. לְאַחַר הַמִּשְׁתֶּה, אוֹתוֹ הֶעָנִי קָרָא לֶחָתָן, הֵבִיאוֹ לַחֶדֶר, אָמַר לוֹ: בְּנִי, אֲנִי שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם, וּבָאתִי הֵנָּה לָקַחַת אֶת נַפְשְׁךָ. אָמַר לוֹ: אֲדוֹנִי, תֵּן לִי זְמַן שָׁנָה אַחַת אוֹ חֲצִי שָׁנָה. אָמַר לֵיהּ: לֹא אֶעֱשֶׂה. אָמַר לוֹ: אִם כֵּן, תֵּן לִי שְׁלֹשִׁים יוֹם אוֹ שִׁבְעָה יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה. אָמַר לוֹ: לֹא אֶתֵּן לְךָ אֲפִלּוּ יוֹם אֶחָד כִּי כְּבָר הִגִּיעַ עִתְּךָ. אָמַר לוֹ: בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ הַמְתֵּן לִי עַד שֶׁאֵלֵךְ וְאֶקַּח רְשׁוּת מֵאִשְׁתִּי. אָמַר לוֹ: לַדָּבָר הַזֶּה אֶשָּׂא פָנֶיךָ, וְלֵךְ בֹּא מְהֵרָה. הָלַךְ לַחֶדֶר, וְהִיא יוֹשֶׁבֶת יְחִידָה וּבוֹכָה וּמִתְפַּלֶּלֶת לְקוֹנָהּ. קָרָא הַבָּחוּר אֵלֶיהָ, וּבָאת לִפְתֹּחַ לוֹ. הֵבִיאַתּוּ אֶצְלָהּ בַּחֶדֶר, הֶחֱזִיקָה בּוֹ וְנָשְׁקָה לוֹ. אָמְרָה לוֹ: אָחִי, לָמָּה בָּאתָ. אָמַר לָהּ: לִטֹּל רְשׁוּת מִמֵּךְ, כִּי בָא עִתִּי לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ, כִּי הַמַּלְאָךְ בָּא וְהִגִּיד לִי, שֶׁבָּא לְבַקֵּשׁ אֶת נַפְשִׁי. אָמְרָה לוֹ: לֹא תֵלֵךְ אֶלָּא תֵּשֵׁב הֵנָּה, וַאֲנִי אֵלֵךְ לוֹ וַאֲדַבְּרָה עִמּוֹ. הָלְכָה וּמָצְאָה אוֹתוֹ. אָמְרָה לוֹ: אַתָּה הַמַּלְאָךְ שֶׁבָּאתָ לְבַקֵּשׁ נֶפֶשׁ אִישִׁי. אָמַר לָהּ: הֵן. אָמְרָה לוֹ: לֹא יָמוּת עַתָּה. כָּתוּב בַּתּוֹרָה, **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר, נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשִׂמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקָח** (דברים כד, ה). וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֱמֶת וְתוֹרָתוֹ אֱמֶת. וְאִם תִּקַּח אֶת נַפְשׁוֹ, תַּעֲשֶׂה הַתּוֹרָה פְּלַסְתֵּר. אִם תְּקַבֵּל דְּבָרַי, מוּטָב. וְאִם לָאו,

bestrafte de Heilige, gezegend zij Hij, de engel, en die ging weg. Die nacht lagen bruidegom en bruid bij elkaar, maar de vader van de bruid en haar moeder zaten te huilen in hun kamer. En toen het middernacht was stonden de man en de vrouw op om een graf voor hun schoonzoon gereed te maken voor het ochtendgloren aanbrak. Toen ze opstonden hoorden ze dat de bruidegom en de bruid samen vrolijk en blij waren. Ze gingen de kamer binnen om de zaak aan te zien. Ze zagen het en ze verheugden zich en ze maakten het aan de gemeente bekend en dankten de Naam. En zo is het dat de Heilige, gezegend zij Hij, hen die op Hem vertrouwen redt.

תָּבֹא עִמִּי לְבֵית דִּין הַגָּדוֹל. מִיָּד גָּעַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּמַּלְאָךְ וְהָלַךְ. בַּלַּיְלָה שָׁכְבוּ יַחַד הֶחָתָן וְהַכַּלָּה, וַאֲבִי הַכַּלָּה וְאִמָּהּ בּוֹכִים בְּחַדְרָם וּכְשֶׁהִגִּיעַ לַחֲצִי הַלַּיְלָה, קָמוּ הָאִישׁ וְהָאִשָּׁה לְהָכִין קֶבֶר לַחֲתָנָם קֹדֶם שֶׁיַּעֲלֶה עַמּוּד הַשַּׁחַר. כְּשֶׁקָּמוּ שָׁמְעוּ הֶחָתָן וְהַכַּלָּה מְשַׂחֲקִין וּשְׂמֵחִים יַחַד. נִכְנְסוּ לַחֶדֶר לִרְאוֹת הַדָּבָר, רָאוּ וְשָׂמְחוּ וְהוֹדִיעוּ הַדָּבָר לַקָּהָל וְהוֹדוּ לַשֵּׁם. וְזֶהוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹצֵר הַבּוֹטְחִים בּוֹ.

מדרש תנחומא (שלמה בובר)

א האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (דברים ל"ב א'), זהו שאמר הכתוב **נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו** (משלי ט"ז כ"ו), מה ראה משה לקרוא לשמים ולארץ בשעת פטירתו, אלא ללמדך שקרא אותם לצוותן על עצמו, אמר להם הרי גזר עלי הקב"ה שאמות תנו דעתכם היאך תהיו מקבלין אותי בכבוד, שתהיו מסתכלין בי, כאילו אני חי, ומדבר דברי תורה לעולם, **האזינו השמים** שכבר אמרתי לכם, **העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ** (דברים ד' כ"ו), תנו דעתכם שלא תהיו מקטרגים על ישראל לאחר מותי, אלא כך תהיו זכורים כאילו אני חי, עומד ומבקש רחמים על ישראל.

ב [**האזינו השמים ותשמע הארץ**]. אמר ישעיה **שמעו שמים והאזיני ארץ** (ישעיה א ב), מה ראה ישעיה לומר **שמעו שמים והאזיני ארץ**, אלא ללמדך שכל דברי הנביאים שוים, משה אמר **האזינו השמים**, וישעיה אמר **שמעו שמים**. אמר ר' עקיבא מלמד כשאמר משה את התורה בשמים היה, ומדבר עם השמים כאדם שהוא מדבר עם חבירו שאמר **האזינו השמים**, וראה הארץ רחוקה ממנו, ואמר **ותשמע הארץ אמרי פי**, אבל ישעיה שהיה בארץ, אמר **שמעו שמים**, [שהיו הן] רחוקים ממנו, אחר כך אמר האזיני ארץ, שהיתה קרובה לו.

כי ה' דבר (ישעיה א ב), אמרו לו לישעיה וכי דיבר הקב"ה ולא רעשה ארץ, והכתיב **ארץ רעשה** (וגם) [אף] **שמים נטפו** (תהלים סח ט), והמים נזדעזעו, שנאמר **מקולות מים רבים** (שם צג ד), אימתי **וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר** (שמות כ א), אילו דבר עמך היתי חי, משל לשלטון שנכנס למדינה, בא איסטרטיגון של אותה מדינה, כיון שבא שלטון לדבר עמהן ניטלה דעתן, בא קרתני אחד, אמר להם השלטון זה הוא אוהבי, ואני רגיל לדבר עמו, אמרו לו אין אנו יכולין לדבר עמו, אלא אם הוא אוהבך דבר עמו בעדינו, כך אמרו ישראל לישעיה, אנו קראנו בניו, שנאמר **בני בכורי ישראל** (וגו') (שם ד כב), וכתיב **העמוסים מני בטן** וגו' (ישעיה מו ג), כיון שדיבר עמנו בחורב, נפשנו יצאה בדברו, שמא ידבר עמנו נמות, אלא אתה רבינו קרב אתה ושמע, כמו שעשה משה רבינו, ומה היתה העטרת הזו לישעיה, שנאמר ועתה אמר ה' יוצרי מבטן לעבד לו וגו' (שם מט ה), לכך אמר **שמעו שמים** וגו'.

ג האזינו השמים, יערוף כמטר לקחי (דברים לב א, ב). אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שעלה משה למרום עמדו המלאכים להורגו, אמר להם בשביל

1 *Luister, Hemel, want ik zal spreken, en hoor, Aarde, de woorden van mijn mond.* Zoals de Schrift zegt (Misjle 16:26): *de ziel van de werkman werkt voor hem*, *want zijn mond dwingt hem*. Wat bracht Mosje ertoe hemel en aarde aan te roepen op het moment dat hij zou heengaan? Niet anders dan je te leren dat hij hen aanriep om hen een opdracht te geven aangaande hemzelf. Hij zei tot hen: Kijk de Heilige, gezegend zij Hij, heeft over mij besloten dat ik zal sterven, richt jullie gedachten erop hoe jullie mij gaan ontvangen met eer, zodat jullie naar mij zullen kijken, als was ik nog in leven, en nog Torah-woorden sprekend voor de wereld. *Luister, Hemel,* naar wat ik jullie al gezegd heb (Dev. 4:26): (Dev. 4:26): *ik roep vandaag de hemel en de aarde op als getuigen tegen jullie*. Houdt jullie verstand erbij dat jullie Jisrael niet aanklagen na mijn overlijden, maar denk na alsof ik nog in leven was, overeind en om genade vragend voor Jisrael.

2 *Luister, Hemelen, en hoor, Aarde*, Jesjajahoe zei (Jesj. 1:2): *Hoort, hemelen, en luister, Aarde*, wat zag Jesjajahoe in het zeggen van *Hoort, Hemelen, en luister, Aarde*. Niet dan u te leren dat alle woorden van de profeten equivalent zijn aan elkaar. Mosje zei: *Luister, Hemelen*, en Jesjajahoe zei: *Hoort, Hemelen*. Rabbi Akiva zei: dit leert ons dat toen Mosje de Torah uitsprak, hij in de hemel was, en dat hij sprak met de hemel, zoals een mens spreekt met zijn vriend, want hij zei: *Luister, Hemelen*, maar toen hij zag dat de aarde ver van hem af was zei hij: *hoor, Aarde, de woorden van mijn mond*. Maar Jesjajahoe, die op aarde was, zei: *Hoort, Hemelen*, want ze waren ver bij hem vandaan. En daarna zei hij: *Luister, Aarde*, want daar was hij dichtbij.

(Jesj. 1:2): *Want de Eeuwige heeft gesproken*, men zei tegen Jesjajahoe: de Heilige, gezegend zij Hij, heeft zeker gesproken, maar toch heeft de aarde niet gebeefd. En de schrift zegt (Teh. 68:9): de aarde beefde en ook de hemelen dropen. Verder trilden ook de wateren, zoals er gezegd is (Teh. 93:4): *boven het geluid van vele wateren*. Wanneer? (Sjemot 20:1): *Toen God al deze woorden sprak namelijk ....* Als Hij met jou gesproken had, zou je nog geleefd hebben? Een gelijkenis over een gouverneur, die een stad binnentrok. De strateeg van die stad kwam. Toen de gouverneur met hen kwam te spreken raakten ze geheel in de war. Toen kwam een zekere boerenkinkel. De gouverneur zei tot hen: dit is mijn vriend, ik ben gewend met hem te spreken. Zij zeiden tot hem: wij kunnen niet met hem spreken, maar als hij uw vriend is, spreek met hem namens ons. Zo sprak Jisrael tot Jesjaja: wat ons betreft, Hij heeft ons Zijn kinderen genoemd, want er is gezegd (Sjemot 4:22): *Jisrael is Mijn eerstgeboren zoon*. En er staat geschreven (Jesj. 46:3): *die gedragen bent vanaf de moederschoot,* etc. Toen Hij met ons sprak op de Chorev verliet onze ziel ons op Zijn woord. Als Hij weer met ons spreekt zullen we sterven; maar u bent onze meester, kom nader en luister, zoals Mosje onze meester deed. En wat was die bescherming van Jesjajah? Wat er gezegd is (Jesj. 49:5): *welnu, de Eeuwige die mij gevormd heeft van de baarmoeder af om Zijn dienaar te zijn*, etc. Daarom zegt hij: *hoor hemel*, etc.

3 *Luister, Hemel ... Mijn leer zal druipen als de regen*. R. Jehosjoea ben Levi zei: Toen Mosje naar boven opsteeg, stonden de engelen op om hem te doden. Maar hij zei tot hen: is het vanwege de twee zaken die mij gegeven werden uit de hemel

שני דברים שיש בידי שניתנו לי מן השמים, אתם מבקשים להרגני, הניחוהו, משל למה הדבר דומה, לסוחר גדול המהלך במקום הסכנה, תפשוהו ליסטין, ביקשו להורגו, אמר להם בשביל חמשה מנים שיש בידו, אתם הורגים אותי, ולא היו יודעים שיש בידו אבנים טובות ומרגליות, שאין להם דמים, אמרו זה לזה מה בצע בהריגתו, אין בידו כלום, הניחוהו, כיון שנכנס למדינה, התחיל למכור אבנים טובות ומרגליות, אמרו לו אתמול כשתפשנו אותך, אמרת אין עמי אלא חמשה מנה, ועכשיו אתה מוציא אבנים טובות ומרגליות, אמר להם כשאמרתי לכם במקום הסכנה הייתי עומד, אף כך משה רבינו אמר למלאכים שני דברים בידי, מתנה גדולה היתה בידו, שנאמר **עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם** (תהלים סח יט), לכך אמר דוד **טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף** (שם קיט עב), ואומר **הנחמדים מזהב ומפז רב** וגו' (שם יט יא), ואומר **אמרות ה' אמרות טהורות** (שם יב ז), אמרו ישראל למשה רבינו אשריך שלקחת מתנות, אמר להם אילולי שאמרתי למלאכי השרת שהן שני דברים, הייתי נשרף מאשם, והתורה הזאת הצילתני מידם, עליהם אמר **יערוף כמטר לקחי**, אין יערוף אלא הריגה, שנאמר **וערפו שם את העגלה** (דברים כא ד), ואין לקחי אלא תורה, שנאמר **כי לקח טוב נתתי לכם** (משלי ד ב).

ד ד"א **יערוף כמטר**. אמרו ישראל למשה רבינו לא באת לדבר עם שמים וארץ אלא עם המטר והטל, משל לעשיר שהלך לכבד את המלך, לקח עמו שרים גדולים ואנשים מכובדים, נכנס עמהן אצל המלך, והמלך קבלם בסבר פנים יפות, וכך אמר משה, מוטב שאקרא השמים והארץ והמטר והטל ויהיו עמי ואקרא להקב"ה ויענה אותי, לפיכך אמר להם **האזינו שמים** וגו', **יערוף כמטר** וגו', **כי שם ה' אקרא** וגו' (דברים לב ג).

חסלת פרשת האזינו

dat jullie mij zoeken te doden. Toen lieten ze hem met rust. Een parabel waarmee de zaak te vergelijken is, nl. met een belangrijke koopman:, die op een gevaarlijke plaats liep. Rovers grepen hem en zochten hem te doden. Hij zei tegen hen: Is het om de vijf mina die ik bij me heb dat jullie mij doden, want ze wisten niet dat hij edelstenen en parels bij zich had, die onbetaalbaar waren. Toen zei de een tegen de ander: wat voor nut heeft het hem te doden, hij heeft niets bij zich. Ze lieten hem met rust, maar zodra hij in de stad aankwam begon hij de edelstenen en de parels te verkopen, Toen zeiden de rovers tegen hem: toen we jou gisteren vastgrepen zei je ons dat je alleen maar vijf mina had, maar nu breng je edelstenen en parels te voorschijn. Hij zei hun: gisteren toen ik zo tot jullie sprak, stond ik in daar op een gevaarlijke moment. Zo sprak ook onze meester Mosje tot de engelen: ik heb maar twee dingen bij me. Maar hij had een grote gave bij zich, zoals er gezegd is (Teh. 68:19): *U bent opgestegen naar boven, U hebt gevangenen gemaakt en U hebt gaven genomen van de mensen*. Daarom zei Davied: (Teh. 119:72): *de Tora van Uw mond is beter voor mij dan duizenden gou- en zilverstukken*. De Schrift zegt ook (Teh. 19:11): *zij zijn begerenswaardiger dan goud, ja, dan veel zuiver goud*. En verder (Teh. 12:7): *de uitingen van de Eeuwige zijn zuivere uitingen*. Jisrael zei tot Mosje, onze meester: gezegend bent u, omdat u giften hebt ontvangen. Hij zei tot hen: als ik niet tot de dienstengelen gezegd had dat er twee dingen waren, was ik verbrand door hun vuur. Maar deze Tora heeft mij gered uit hun macht, daarover zei hij: m*ijn leer zal druipen als de regen*. Druipen betekent niets anders dan moord, want er is gezegd (Dev. 21:4): *en ze moeten daar de jonge koe de nek breken*. En mijn leer is niet anders dan Tora, want er is gezegd (Misjle 4:2): *ant Ik heb mijn goede leer aan jullie gegeven*.

4 Een andere verklaring. *Het zal druipen als regen*. Jisrael zei tot Mosje, onze meester: je bent niet gekomen om met de hemel en de aarde te spreken, maar met de regen en de dauw. Een vergelijking met een rijk man, die op pad ging om de koning te eren. Hij nam belangrijke ministers en geëerde personen met zich mee, en met hen kwam hij bij de koning. En de koning ontving hen op heel vriendelijke wijze. En zo zei Mosje: het is goed voor mij dat ik hemel en aarde aanroep, en de regen en de dauw, want die zijn dan bij me, wanneer ik de Heilige, gezegend zij Hij, aanroep, zodat Hij me dan antwoordt. Daarom zei hij: *Luister, Hemel*, etc., *hij zal druipen als de regen*, etc., en daarna: *want ik roep de naam van de Eeuwige uit*.

Het slot van de weekafdeling *Ha'azinoe*

מדרש רבה, דברים י'

א הֲלָכָה, אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה חוֹלֶה בְּאָזְנוֹ מַהוּ שֶׁיְּהֵא מֻתָּר לְרַפְּאוֹתוֹ בְּשַׁבָּת, כָּךְ שָׁנוּ חֲכָמִים כָּל שֶׁסַּפָּק נְפָשׁוֹת דּוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת, וְזוֹ מַכַּת הָאֹזֶן אִם סַכָּנָה הִיא מְרַפְּאִים אוֹתָהּ בְּשַׁבָּת. רַבָּנָן אָמְרֵי, מְבַקֵּשׁ אַתָּה שֶׁלֹּא לְחוּשׁ בְּאָזְנֶיךָ וְלֹא אֶחָד מֵאֵבָרֶיךָ, הַטֵּה אָזְנְךָ לַתּוֹרָה וְאַתָּה נוֹחֵל חַיִּים, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נה, ג): **הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם.** אָמַר רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא כָּל מִי שֶׁמַּסִּיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה תְּפִלָּתוֹ נִמְאֶסֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כח, ט): **מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה.** רַבִּי לֵוִי אָמַר, הָאֹזֶן לַגּוּף כִּקִינְקָל לְכֵלִים, שֶׁכֵּן הַקִּינְקָל כַּמָּה כֵּלִים נִתָּנִין עָלָיו וְאַתְּ נוֹתֵן מֻגְמָר תַּחְתָּיו וְכֻלָּם מִתְעַשְּׁנִים, כָּךְ מָאתַיִם וְאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה אֵבָרִים שֶׁבָּאָדָם הַזֶּה, עַל יְדֵי הָאֹזֶן כֻּלָּן חַיִּין, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נה, ג): **שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם**, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אִם הִטִּיתָ אָזְנְךָ לַתּוֹרָה כְּשֶׁתָּבוֹא לִפְתֹּחַ בִּדְבָרֵי תוֹרָה הַכֹּל מִשְׁתַּתְּקִים לְפָנֶיךָ וְשׁוֹמְעִים דְּבָרֶיךָ, כְּשֵׁם שֶׁהִטִּיתָ אָזְנְךָ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי תוֹרָה. וּמֵהֵיכָן אַתְּ לָמֵד מִמֹּשֶׁה רַבֵּינוּ, שֶׁעַל יְדֵי שֶׁהִטָּה אָזְנוֹ לַתּוֹרָה, בְּשָׁעָה שֶׁבָּא לִפְתֹּחַ בִּדְבָרֵי תוֹרָה נִשְׁתַּתְּקוּ הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים וְהֶאֱזִינוּ דְּבָרָיו, מִנַּיִן, מִמַּה שֶׁקָּרִינוּ בָּעִנְיָן (דברים לב, א): **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה** וגו'.

ב זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (קהלת ג, יד): **יָדַעְתִּי כִּי כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף** וגו', אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא מַהוּ **עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף** וגו', כָּךְ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְחִלַּת בְּרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם (בראשית א, ט): **יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד** וגו', וּמִפְּנֵי מָה כְּתִיב (עמוס ה, ח): **הַקּוֹרֵא לְמֵי הַיָּם וַיִּשְׁפְּכֵם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ ה' שְׁמוֹ**, שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו, שֶׁיִּהְיוּ הַבְּרִיּוֹת יְרֵאִים מִלְּפָנָיו, לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה לִמְדִינָה שֶׁמָּרְדָה בַּמֶּלֶךְ, מֶה עָשָׂה הַמֶּלֶךְ, הֵבִיא לִגְיוֹן אֶחָד קָשֶׁה וְהִקִּיפָהּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ בְּנֵי הַמְּדִינָה רוֹאִין אוֹתוֹ וּמִתְיָרְאִין מִלְּפָנָיו. דָּבָר אַחֵר, כָּךְ בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת עוֹלָמוֹ, יוֹם שֶׁיְּהֵא יוֹם, וְלַיְלָה שֶׁיְּהֵא לַיְלָה, בָּא יַעֲקֹב וְעָשָׂה אֶת הַיּוֹם לַיְלָה, שֶׁשָּׁקַע לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁלֹּא בְּעוֹנָתָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כח, יא): **וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ.** בָּא יְהוֹשֻׁעַ וְעָשָׂה הַלַּיְלָה יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע י, יב): **שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם**, הֲרֵי שֶׁהַצַּדִּיקִים גּוֹרְעִים וּמוֹסִיפִים עַל דְּבָרָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַבְּרִיּוֹת יְרֵאִין מִלְּפָנָיו. דָּבָר אַחֵר, כָּךְ בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיְּהֵא הַיָּם יָם, וְשֶׁתְּהֵא הַיַּבָּשָׁה יַבָּשָׁה, בָּא מֹשֶׁה וְעָשָׂה אֶת הַיָּם יַבָּשָׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יד, כט): **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם.** בָּא אֱלִישָׁע וְעָשָׂה אֶת הַיַּבָּשָׁה יָם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג, טז יז): **כֹּה אָמַר ה' עֲשׂוּ הַנַּחַל**

1 *Halacha*: Mag een man uit Jisrael, die aan oorpijn lijdt, genezen worden op Sjabbat? De wijzen hebben geleerd: In elk geval waar sprake is van levensgevaar wordt de Sjabbats(wet) opgeheven. En zo in geval van een oor-ziekte, als er sprake is van levensgevaar, mag het op Sjabbat genezen worden. Onze rabbijnen zeggen: als je zoekt niet aan oorpijn of pijn aan één van je ledematen te lijden, leen je oor aan de Tora-studie, en je zult het leven beërven. Vanwaar? omdat er gezegd is (Jesj. 55:3): *Neig uw oor en kom tot Mij, luister, en uw ziel zal leven*. R. Chanina bar Pappa zei: van ieder die zijn oor afkeert van het luisteren naar Tora wordt het gebed verworpen, want er is gezegd (Misjle 28:9): *Van wie zijn oor afwendt van de wet te horen, is zelfs het gebed een gruwel*. R. Levi zei: Het oor is voor het lichaam als een ontsmettingsketel voor gebruiksgoederen, want zo is het met het ontsmettingsmiddel: veel gebruiksgoederen worden er boven geplaatst en als je het dan daaronder completeert, dan worden ze allemaal gerookt, zo ook de 248 ledematen die er in deze mens zijn, door middel van het oor zijn ze allemaal levend, hoe zo?, omdat er gezegd is (Jesj. 55:3): *Hoort en jullie ziel zal leven.* De Heilige, gezegend zij Hij, sprak: Als je je oor neigt naar de Tora, als je dan komt te openen met de woorden van Tora lijft iedereen stil voor je, en ze luisteren naar je woorden, net zoals jij je oor geneigd hebt om te luisteren naar de woorden van Tora. En waarvan leer je dit? Van Mosje rabbenoe, want omdat hij zijn oor neigde naar de Tora: op het moment dat hij kwam te openen met woorden van Tora bleven de wezens boven en de wezens beneden zwijgen en ze luisterden naar zijn woorden; hoe zo? Dat volgt uit wat we lezen in de tekst: *Hoort, Hemelen en ik zal spreken*.

2 Dit is wat de Schrift zegt (Koh. 3:14): *Ik weet dat alles wat God doet, voor eeuwig blijft; niets is eraan toe te voegen*, etc. Rabbi Jose ben Zimra zei: Wat is dat: *niets is eraan toe te voegen*? Zo sprak de Heilige, gezegend zij Hij, vanaf het begin van Zijn schepping van de wereld (Bresjiet 1:9): *Laten de wateren onder de hemel op één plaats verzameld worden*. Waarom staat er dan gschreven (Amos 5:8): *Die het water van de zee roept en over het aardoppervlak uitgiet, de Eeuwige is Zijn Naam*; zodat zij voor Hem zullen vrezen, zodat de schepselen vrees voor Hem zullen hebben. Waar lijkt dit op? Op een stad die rebelleerde tegen de koning. Wat deed de koning? Hij bracht één gehard legioen mee en omsingelde die stad, zodat de inwoners het zouden zien en bang voor hem zouden worden. Een andere verklaring: Zo schiep de Heilige, gezegend zij Hij, Zijn wereld, dat de dag dag zou zijn en dat de nacht nacht zou zijn. Jaäkov kwam en hij maakte van de dag een nacht, want de Heilige, gezegend zij Hij, liet de zon ondergaan niet op haar vaste tijd, want er is gezegd (Bresj. 28:11): *En hij bereikte die plaats, en hij overnachtte daar, want de zon was al ondergegaan*. Toen kwam Jehosjoea en die maakte van de nacht een dag, want er is gezegd (Jehosj. 10:12): *Zon in Givon blijf stilstaan*. Zo zie je dat de rechtvaardigen afdoen en toedoen aan de woorden van de Heilige, gezegend zij Hij, zodat de schepselen voor Hem bevreesd zullen wezen. Een andere verklaring: Zo heeft de Heilige, gezegend zij Hij, de schepping geregeld dat de zee zee zou zijn, en dat het droge land droog land zou zijn; toen kwam Mosje en hij maakte van de zee droog land, want er is gezegd (Sjemot 14:29): *en de Jisraelieten gingen over het droge midden in de zee*. Toen kwam Elisja en hij maakte het droge land zee, want er is gezegd (Mel. ii 3: 16-17): *Zo spreekt de Eeuwige: Maak dit dal vol geulen..., maar toch zal dit dal zich vullen met water*. Zo heeft de

הַזֶּה גְּבִים וגו' **וְהַנַּחַל הַהוּא יִמָּלֵא מָיִם**. כְּדִּכְתִיב בְּרֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הַחֹרֶף שֶׁיְּהֵא חֹרֶף, וְאֶת הַקַּיִץ שֶׁיְּהֵא קַיִץ, בָּא אֵלִיָּהוּ וְעָשָׂה אֶת הַחֹרֶף קַיִץ, שֶׁכֵּן כְּתִיב (מלכים א יז, א): **חַי ה' אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְּבָרִי**. בָּא שְׁמוּאֵל וְעָשָׂה אֶת הַקַּיִץ חֹרֶף, שֶׁכֵּן כְּתִיב (שמואל א יב, יז): **הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל ה' וְיִתֵּן קֹלוֹת וּמָטָר**. דָּבָר אַחֵר, כְּדִּכְתִיב בְּרֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעֶלְיוֹנִים לְעֶלְיוֹנִים, וְאֶת הַתַּחְתּוֹנִים לַתַּחְתּוֹנִים, שֶׁכֵּן כְּתִיב (תהלים קטו, טז): **הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לַה' וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי אָדָם**, בָּא מֹשֶׁה וְעָשָׂה אֶת הַתַּחְתּוֹנִים לָעֶלְיוֹנִים, וְאֶת הָעֶלְיוֹנִים לַתַּחְתּוֹנִים, שֶׁכֵּן כְּתִיב (שמות יט, ג): **וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים** וגו' (שמות יט, כ): **וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי**. דָּבָר אַחֵר, כְּדִּכְתִיב בְּרֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שָׁמַיִם וָאָרֶץ שֶׁיִּהְיוּ מְקַלְּסִים אוֹתוֹ, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יט, ב): **הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל**, כֵּיוָן שֶׁבָּא מֹשֶׁה שְׁתַק אוֹתָן, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר: **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**.

Heilige, gezegend zij Hij, de schepping geregeld dat de zomer zomer zou zijn, en dat de winter winter zou zijn. Toen kwam Elijahoe en die maakte van de zomer winter, want zo staat geschreven (Mel. i 17:1): *Zo waar de Eeuwige leeft, er zal deze jaren geen dauw of regen komen, behalve op mijn woord*. En toen kwam Sjemoeël, en hij maakte van de winter zomer, want zo staat er geschreven (Sjem. i 12:17): *Is het nu niet de tarweoogst. Welnu, ik zal de Eeuwige aanroepen en Hij zal donder geven en regen.* Een andere verklaring: Zo heeft de Heilige, gezegend zij Hij, de schepping geregeld dat de bovengebieden voor de opperwezens zijn en de benedengebieden voor de lagere wezens, want zo staat het geschreven (Teh. 115:16): *De hemel is de hemel van de Eeuwige, de aarde heeft Hij aan de mensenkinderen gegeven.* Toen kwam Mosje en hij maakte de benedengebieden voor de opperwezens, en de bovengebieden voor de lagere wezens, want zo staat het geschreven (Sjemot 19:3): *En Mosje klom omhoog naar God*; (Sjemot 19:20): *En de Eeuwige daalde af op de berg Sinaj*. Een andere verklaring Zo heeft de Heilige, gezegend zij Hij, de hemel en de aarde geschapen, dat ze Hem zouden prijzen, hoe zo? Omdat er gezegd is (Teh. 19:2): *de hemelen vertellen Gods eer*, maar toen Mosje kwam liet hij ze zwijgen, hoe zo? Omdat er gezegd is: *Luistert, hemelen.*

ג זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמואל ב כג, ג): **אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לִי דִּבֶּר צוּר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בָּאָדָם**. וּמַהוּ (שמואל ב כג, ג): **צַדִּיק מוֹשֵׁל יִרְאַת אֱלֹהִים**, הַצַּדִּיקִים מוֹשְׁלִים כְּבֵיכוֹל שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹשֵׁל, כֵּיצַד, כָּל מַה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה הַצַּדִּיקִים עוֹשִׂין, כֵּיצַד, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פּוֹקֵד עֲקָרוֹת, וֶאֱלִישָׁע פָּקַד אֶת הַשּׁוּנַמִּית, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ד, טז): **לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן**. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְחַיֶּה מֵתִים, וֶאֱלִישָׁע הֶחֱיָה אֶת בְּנָהּ שֶׁל הַשּׁוּנַמִּית. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹרֵעַ יַמִּים, וְאֵלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע קָרְעוּ יַמִּים, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב, יד): **אַף הוּא וַיַּכֶּה אֶת הַמַּיִם וַיֵּחָצוּ הֵנָּה וָהֵנָּה**. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרַפֵּא בְּלֹא רְטִיָּה. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַמְתִּיק אֶת הַמָּרִים, וֶאֱלִישָׁע הִמְתִּיק אֶת הַמָּרִים, שֶׁכֵּן כְּתִיב (מלכים ב ב, כ): **וַיֹּאמֶר קְחוּ לִי צְלוֹחִית חֲדָשָׁה** וגו', וּכְתִיב (מלכים ב ב, כב): **וַיֵּרָפוּ הַמַּיִם**. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹצֵר גְּשָׁמִים, וְאֵלִיָּהוּ עָצַר אֶת הַגְּשָׁמִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א יז, א): **חַי ה' צְבָאוֹת אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר** וגו'. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹרִיד אֶת הַגְּשָׁמִים, וּשְׁמוּאֵל הוֹרִיד אֶת הַגְּשָׁמִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א יב, יז): **הֲלוֹא קְצִיר חִטִּים הַיּוֹם אֶקְרָא אֶל ה'** וגו'. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹרִיד הָאֵשׁ, וְאֵלִיָּהוּ הוֹרִיד אֶת הָאֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א יח, לח): וַתִּפֹּל אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל אֶת הָעֹלָה.

3 Dit is ook wat de Schrift zegt (Sjem. ii 23:3): *De God van Jisrael sprak, de Rots van Jisrael zei tot mij: Een regeerder over de mens*, en wie is dat? (Sjem. ii 23:3): *een rechtvaardige die godvrezend bestuurt*. De rechtvaardigen heersen, als het ware, zoals de Heilige, gezegend zij Hij, heerst. Hoe zo? Alles wat de Heilige, gezegend zij Hij, doet, doen de rechtvaardigen ook. Hoe zo? De Heilige, gezegend zij Hij, heeft aandacht voor de onvruchtbare, en Elisja had aandacht voor de Sjoenammitische. Hoe weten we dat? Omdat er gezegd is (Mel. ii 4:16): *Op de vastgestelde tijd, over een jaar, zult u een zoon omhelzen.* De Heilige, gezegend zij Hij, doet de doden herleven, en Elisja maakte de zoon van de Sjoenammitiche weer levend. De Heilige, gezegend zij Hij, splijt de zeeën, En Elijahoe en Elisja spleten de zeeën. Hoe weten we dat? Omdat er gezegd is (Mel. ii 2:14): *het water en die verdeelden zich ter eenre en andere zijde*. De Heilige, gezegend zij Hij, geneest zonder verband, en Elisja genas Naämanzonder verband. De Heilige, gezegend zij Hij, maakte het bittere water zoet en Elisja maakte het bittere water zoet, want zo staat het geschreven (Mel. ii 2:20): *Hij zei pak voor mij een nieuwe schotel* etc. en er staat geschreven (ibid. 22): *en de wateren werden gezond*. De Heilige, gezegend zij Hij, hield de regen tegen en Elijhoe hield de regen tegen, want er is gezegd (Mel. i 17:1): *Zo waar de Eeuwige van de legermachten leeft dzez jaren zl er geen dauw en regen zijn* etc. De Heilige, gezegend zij Hij, doet de regen vallen, en Sjemoeël deed de regen vallen, want er is gezegd (Sjem. i 12:17): *Is het vandaag geen tarweoogst, ik zal tot de Eeuwige roepen* etc. De Heilige, gezegend zij Hij, doet het vuur vallen, en Elijahoe deed het vuur vallen, want er is gezegd (Mel. i 18:38): *Het vuur van de Eeuwige viel en verteerde het brandoffer*.

ד דָּבָר אַחֵר, **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם**, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דְּסִכְנִין, מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁיֵּשׁ לַשָּׁמַיִם פֶּה וְלֵב וְאָזֶן. פֶּה מִנַּיִן, דִּכְתִיב (תהלים יט, ב): **הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל**. וְלֵב מִנַּיִן, דִּכְתִיב (דברים ד, יא): **וְהָהָר בֹּעֵר**

4 Een andere opvatting: *Luistert, Hemelen*, rabbi Jehosjoea van Sichnin zegt: hieruit leer je dat de hemelen een mond en een hart en oren hebben. Een mond, hoe zo? Omdat er geschreven staat (Teh. 19:2): *De hemelen vertellen de eer van God*. Een hart, hoe zo? Omdat er geschreven staat (Dev. 4:11): *En de berg brandde met vuur tot het hart van de hemelen*. En oren, hoe weten we

בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם. וְאֹזֶן מִנַּיִן, דִּכְתִיב **הַאֲזִינוּ.** דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה, לְאִסְטְרָטִיגִין שֶׁשִּׁמֵּשׁ בִּשְׁנֵי מְדִינוֹת פָּרַס[201] וּקְלָאוֹנָה, עָשָׂה יוֹם טוֹב, אָמַר אִם קוֹרֵא אֲנִי לָאֵלּוּ, אֵלּוּ כוֹעֲסִים, וְאִם אֲנִי קוֹרֵא לָאֵלּוּ, אֵלּוּ כוֹעֲסִין, מֶה עָשָׂה, קָרָא לְאֵלּוּ וּלְאֵלּוּ. כָּךְ מֹשֶׁה הָיָה מִן הָאָרֶץ וְגָדַל בַּשָּׁמַיִם, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד, כח): **וַיְהִי שָׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם** וגו', אָמַר אִם קוֹרֵא אֲנִי לַשָּׁמַיִם, הָאָרֶץ רוֹגֶזֶת, וְאִם אֲנִי קוֹרֵא לָאָרֶץ, הַשָּׁמַיִם רוֹגְזִין, אָמַר, הֲרֵינִי קוֹרֵא לִשְׁנֵיהֶם, לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר: **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם.** דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, אָמַר רַבִּי תַּנְחוּמָא שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גּוֹאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלָּא עַל יְדֵיהֶן, שֶׁכָּךְ כְּתִיב (ישעיה מד, כג): **רָנּוּ שָׁמַיִם כִּי עָשָׂה ה'** וגו'. דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, שֶׁלֹּא נִתְּנָה תוֹרָה אֶלָּא עַל יְדֵיהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד, לו): **מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה.** דָּבָר אַחֵר, שֶׁלֹּא נִתְּנוּ מָן וּשְׁלָיו אֶלָּא עַל יְדֵיהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טז, ד): הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמָיִם. וּשְׁלָיו מִן הָאָרֶץ, דִּכְתִיב (שמות טז, יג): **וַתַּעַל הַשְּׂלָו** וגו'. דָּבָר אַחֵר, שֶׁמָּשַׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת יִשְׂרָאֵל כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַעֲפַר הָאָרֶץ, כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, מִנַּיִן, דִּכְתִיב (בראשית טו, ה): **הַבֶּט נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים** וגו'. וְכַעֲפַר הָאָרֶץ, מִנַּיִן, דִּכְתִיב (בראשית כח, יד): **וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ.** דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, שֶׁהֵן עֵדוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים ד, כו): **הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ,** לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה לְבֶן מְלָכִים שֶׁמָּסַר לוֹ אָבִיו שְׁנֵי אַפּוֹטְרוֹפִין, וְכָל עֲטָרָה שֶׁהָיָה אָבִיו מְעַטְּרוֹ לֹא הָיָה מְעַטְּרוֹ אֶלָּא עַל יְדֵיהֶן, וּכְשֶׁנִּכְנַס לְחֻפָּתוֹ נְטָלָן לָעֵדִים שֶׁיִּהְיוּ בֵּינוֹ לְבֵין אָבִיו. כָּךְ כָּל נִסִּים שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי שָׁמַיִם וָאָרֶץ עָשָׂה לָהֶן, וְכֵיוָן שֶׁבָּאוּ לִכָּנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָמְרוּ שִׁירָה עַל יְדֵיהֶן, שֶׁהֵן מְעִידִין בֵּינוֹ וּבֵינָן, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה א, ב): **שִׁמְעִי שָׁמַיִם וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ כִּי ה' דִּבֵּר,** מַה כְּתִיב אַחֲרָיו (ישעיה א, ב): **בָּנִים גִּדַּלְתִּי וְרוֹמַמְתִּי,** הֱוֵי **הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם.** דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא לְמָה הַדָּבָר דּוֹמֶה לְאֶחָד שֶׁהִפְקִיד פִּקָּדוֹן אֵצֶל אוֹהֲבוֹ, מֵת אוֹהֲבוֹ שֶׁהִפְקִיד אֶת הַפִּקָּדוֹן אֵצֶל עַמַּד בְּנוֹ שֶׁל אוֹתוֹ שֶׁהִפְקִיד הַפִּקָּדוֹן וְהָיָה מְכַבֵּד לְאוֹתוֹ שֶׁהִפְקִיד הַפִּקָּדוֹן אֵצְלוֹ וּמְכַבֵּד לְאִשְׁתּוֹ, אָמְרוּ לוֹ לָמָּה אַתָּה מְכַבֵּד אֶת שְׁנֵיהֶם, אָמַר לָהֶן פִּקָּדוֹן יֵשׁ לִי אֶצְלָם וְאֵינָהּ בְּרוּרָה לִי אֵצֶל

dat? Omdat er geschreven staat: *Luistert*. Een andere opvatting, waarom tot de hemelen en de aarde? Rabbi Sjemoeël bar Nachman zei: waarmee is dit te vergelijken? Op een generaal, die dienst deed in twee steden, één belastingplichtig en de andere vrij van belasting; hij ging een feest houden en zei bij zichzelf: als ik dezen uitnodig, dan zullen anderen boos worden, maar als ik die laatsten uitnodig, zullen de eerstemn boos worden; wat deed hij: hij nodigde dezen en genen uit. Zo ook Mosje, hij kwam van de aarde, maar hij was groot in de hemel. Hoe zo? Omdat er gezegd is (Sjemot 34:28): *En hij was daar met de Eeuwige veertig dagen* etc. Hij zei; als ik de hemel aanspreek wordt de aarde woedend, maar als ik de aarde aanspreek wordt de hemel woedend. Daarom zei hij: wel, ik spreek ze allebei aan, de hemel en de aarde, want er is gezegd: *Luister, hemel*. Een andere opvatting. Waarom hemel en aarde? Rabbi tanchoema zegt: omdat de Heilige, gezegend zij Hij, Jisrael alleen maar zal verlossen door hun beider macht, want zo staat er geschreven (Jesj. 44:23): *Zingt, hemelen, want de Eeuwige heeft het gedaan* etc. Een andere opvatting. Waarom hemel en aarde? Omdat Tora gegeven werd niet dan door beider macht, want er is gezegd (Dev. 4:36): *Vanuit de hemel liet Hij je Zijn stem horen om je te onderwijzen, en op aarde liet Hij je Zijn grote vuur zien*. Een andere opvatting. Werden het manna en de kwakkels niet door beider macht gegeven? Hoe zo? Wel, er is gezegd (Sjemot 16:4): *Zie, Ik zal voor jullie brood uit de hmel doen regenen*. En de kwakkels uit de aarde, want er staat geschreven (Sjemot 16:13): *en de kwakkels kwamen op* etc. Een andere opvatting. Omdat de Heilige, gezegend zij Hij, Jisrael vergeleek met de sterren van de hemel en met het stof van de aarde. De sterren van de hemel, vanwaar? Omdat er geschreven staat (Bresj. 15:5): *Kijk op naar de hemel en tel de sterren* etc. En als het stof van de aarde, vanwaar? Omdat er geschreven staat (Bresj. 28:24): *Je nageslacht zal zijn als het stof van de aarde*. Een andere opvatting. Waarom hemel en aarde? Omdat zij getuigen zijn van Jisrael, want er staat geschreven (Dev. 4:26): *Ik heb heden de hemel en de aarde aangesteld tot getuigen tegen jullie*. Waar is dit mee te vergelijken, met een prins over wie zijn vader twee voogden heeft aangesteld. En steeds als zijn vader hem met een kroon vereerde deed hij dat alleen door middel van hen. en toen hij in het huwelijk trad stelde hij hen aan tot getuigen die zouden bemiddelen tussen hem en zijn vader. Zo ook alle wonderen die de Heilige, gezegend zij Hij, deed voor Jisrael, die deed Hij voor hen door middel van hemel en aarde. Dus, toen ze op het punt stonden het land Jisrael binnen te gaan zeiden ze een lied door middel van hen, want zij fungeren als getuigen tussen Hem en hen. Vanwaar? Omdat er gezegd is (Jesj. 1:2): *Hoor, hemel, en luister, aarde, want de Eeuwige heeft gesproken*. Wat staat erna (Jesj. 1:2): *Ik heb kinderen grootgebracht en doen opgroeien*, dat is *Luister, hemel*. Een andere opvatting. Waarom hemel en aarde? Rabbi Chanina zegt: waarmee valt de zaak te vergelijken? Met iemand die een pand in bewaring geeft bij een vriend. De vriend die het pand bij hem in bewaring heeft gegeven overlijdt, dan komt de zoon van de man die het pand in bewaring heeft gegeven, die eer bewijst aan zijn vrouw. Maar men zegt dan: waarom bewijs je eer aan hen beiden? Hij zegt dan: een pand van mij is bij hen, maar het is mij niet duidelijk bij wie het pand is, bij hem of bij zijn vrouw. Waar mijn pand ook is, laat het

201 Jacob Levy, *Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim, Leipzig 1889*, s.v. קלניא leest en vertaalt als boven; M. Jastrow, *Dictionary of the Targumim, the Talmud Bali and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, London - New York, 1903, s.v. קלניא emendeert פרס en leest i.p.d. רומי, terwijl hij vertaalt de ene een romeinse provincie, de andere een kolonie.

goed bewaard worden. Zo ook toen men tegen Mosje zei: Waarom geef je een opdracht aan hemel en aarde, zei hij hun: ik zal sterven en ik weet niet waar mijn ziel heen zal gaan, naar de hemel of naar de aarde. Vanwaar? Omdat er gezegd is (Koh. 3:21): *Wie zal ooit weten of de levensadem van een mens naar boven opstijgt* etc? Daarom geef ik bevel aan hen allebei. Waar mijn ziel ook maar rust vindt, daar zal het goed zijn. Toen zei de Heilige, gezegend zij Hij, bij jouw leven, geen schepsel zal over jouw ziel heersen. En waar zal ze rust vinden? Onder de eretroon in de hemel, want zo spreekt Abigajil (Sjem. i 25:29): d*an zal de ziel van mijn heer gebonden zijn in de bundel van de levenden bij de Eeuwige, uw God*. Een andere opvatting. Waarom hemel en aarde? Omdat de Heilige, gezegend zij Hij, door middel van hen tegen Jisrael getuigde, en door hen zondigden zij, en door hen werden ze gestraft, en door zullen ze getroost worden. Door hen getuigde Hij, vanwaar? Omdat er geschreven staat (Dev. 4:26): *Ik laat heden hemel en aarde tegen jullie getuigen*. Door hen zondigden zij, want er staat geschreven (Jirm. 7:18): *Door koekjes te maken voor de koningin van de hemel*. En door hen werden ze gestraft, Vanwaar? omdat er geschreven staat (Jirm. 4:23): *En naar de hemelen, maar die hadden geen licht*. En door de aarde, vanwaar? omdat er geschreven staat (Dev. 4:26): *en de aarde*. En ze zondigden tegen de aarde, want er staat geschreven (Hosjea 12:12): *Hun altaren zijn als hopen op de voren van het veld*. En ze werden gestraft door de aarde, want er staat geschreven (Jirm. 4:23): *ik zag de aarde, en kijk, die was woest en leeg*. En door hemel en aarde zullen ze getroost worden, want er staat geschreven (Jes. 66:22): *Want zoals de nieuwe hemel en de nieuwe aarde [die Ik maak zullen voortbestaan – spreekt de Eeuwige –, zo zullen jullie naam en jullie nageslacht voortbestaan]*.

מִי הוּא הַפִּקָּדוֹן, אִם אֶצְלוֹ אִם אֵצֶל אִשְׁתּוֹ, כָּל הֵיכָן שֶׁפִּקְּדוֹנִי מֻנָּח שֶׁיִּהֵא שָׁמוּר יָפֶה. כָּךְ אָמְרוּ לוֹ לְמֹשֶׁה לָמָּה אַתָּה מְצַוֶּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, אָמַר לָהֶן, אֲנִי עָתִיד לָמוּת וְאֵינִי יוֹדֵעַ לְהֵיכָן נַפְשִׁי הוֹלֶכֶת, אִם לַשָּׁמַיִם אִם לָאָרֶץ, מִנַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ג, כא): **מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעוֹלָה הִיא לְמָעְלָה** וגו', לְפִיכָךְ אֲנִי מְצַוֶּה אֶת שְׁנֵיהֶם, כָּל מָקוֹם שֶׁתְּהֵא נַפְשִׁי מֻנַּחַת שְׁתְּהֵא יָפָה. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חַיֶּיךָ אֵין בְּרִיָּה שׁוֹלֶטֶת עַל נַפְשֶׁךָ, וְהֵיכָן הִיא מֻנַּחַת תַּחַת כִּסֵּא הַכָּבוֹד בַּשָּׁמַיִם, שֶׁכֵּן אֲבִיגַיִל אוֹמֶרֶת (שמואל א כה, כט): **וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ**. דָּבָר אַחֵר, לָמָּה לַשָּׁמַיִם וְלָאָרֶץ, שֶׁבָּהֶן הֵעִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יִשְׂרָאֵל, וּבָהֶן חָטְאוּ, וּבָהֶן לָקוּ, וּבָהֶן הֵן מִתְנַחֲמִין. בָּהֶן הֵעִיד, מִנַּיִן, דִּכְתִיב (דברים ד, כו): **הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ**, וּבָהֶן חָטְאוּ, דִּכְתִיב (ירמיה ז, יח): **לַעֲשׂוֹת כַּוָּנִים לִמְלֶכֶת הַשָּׁמָיִם**, וּבָהֶן לָקוּ, מִנַּיִן, דִּכְתִיב (ירמיה ד, כג): **וְאֶל הַשָּׁמַיִם וְאֵין אוֹרָם**. בָּאָרֶץ מִנַּיִן, דִּכְתִיב (דברים ד, כו): **וְאֶת הָאָרֶץ**, וְחָטְאוּ בָּאָרֶץ, דִּכְתִיב (הושע יב, יב): **גַּם מִזְבְּחוֹתָם כְּגַלִּים עַל תַּלְמֵי שָׂדָי**, וְלָקוּ בָּאָרֶץ, דִּכְתִיב (ירמיה ד, כג): **רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ וָבֹהוּ**, וּבַשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ הֵן מִתְנַחֲמִים, דִּכְתִיב (ישעיה סו, כב): **כִּי כַאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים וְהָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה** וגו'.

ספרי דברים פיסקא שו-שלג

Inleiding

Van ספרי דברים, Sifrei Devarim (mogelijk te dateren rond 200 g.t.), geven we de paragrafen 306-333, die het lied van Mosje behandelen; deze paragrafen komen in de verschillende edities overeen. De hier gegeven tekst is in overeenstemming met die van de editie Finkelstein 1935, die ook door de meeste vertalers is gebruikt. De nadere indeling van de paragrafen is grotendeels naar de editie op de website van Sefaria. Een enkele maal verwijzen we naar een afwijking in een traditionele editie,[202] maar alleen als dit inhoudelijk zinvol is; een beter hanteerbare critische editie blijft een desideratum. De indeling van de tekst gaat niet gelijk op met de versindeling, daarom geven we, waar de tekst een nieuw vers begint te behandelen, het betreffende vers, met vertaling.
De haggadische gedeelten van ספרי דברים zijn duidelijk van een andere oorsprong dan de halachische maar het gehele werk is duidelijk ook uit allerlei verschillende bronnen samengesteld.[203]

Enkele modernere edities:
Meir Friedmann, Sifré Debé Rab, der älteste halachische und hagadische Midrasch zu Numeri und Deuteronomium vol. i, Wien 1864 = ספרי דבי רב חלק ראשון, וויענא תרכ"ד **מאיר איש שלום** (herdruk: New York 1948);
Louis Finkelstein, *Siphre zu Deuteronomium: unter Benutzung des Nachlasses von Dr. H. S. Horovitz sel. A., mit kritischem Apparat und Noten herausgegeben*, Breslau 1935;[204]
herdrukt:
Louis Finkelstein, *Sifre on Deuteronomy. Published originally by the Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums and now re-published by The Jewish Theological Seminary of America through the Generosity of the Stroock Publication Fund*, New York 1969;
de tekst van Finkelstein ook op de website van Sefaria: https://www.sefaria.org/Sifrei_Devarim;
דוד שמואל בן יעקב פרדו, *ספרי: מדרש הלכה לבמדבר ודברים מיסודו של התנא רבי שמעון בר יוחאי ונלוה אליו פירוש ספרי דבי רב* , ירושלים 1990 ...;
משה דוד אברהם טרויש אשכנזי, *ספרי עם פירוש תולדות אדם ... ספר דברים*, ירושלים 2004;
de tekst is ook te vinden: https://he.wikisource.org/wiki/ביאור:ספרי דברים/האזינו (de Hebreeuwse Wikitext).

De tekst is verschillende malen vertaald, we noemen:
Hans Bietenhard, *Der tannaitische Midrasch 'Sifre Deuteronomium'*, with a contribution by H. Ljungman, Bern 1984
Herbert W. Basser, *Midrashic interpretations of the Song of Moses*, New York 1984;
Reuven Hammer, *Sifre: A Tannaitic Commentary on the book of Deuteronomy*, New Haven 1986;
Jacob Neusner, *Sifre to Deuteronomy: An Analytical Translation*, Vol. 1-2, Atlanta 1987;[205]
Herbert W. Basser, *In the Margins of the Midrash: Sifre Ha'azinu Texts, Commentaries, and Reflections*, Atlanta 1990;
Marty Jaffee, *A new translation of the tannaitic midrash Sifre Devarim*, https://jewishstudies.→ washington.edu/book/sifre-devarim/;
Shraga Silverstein, *Sifrei Devarim*, https://www.sefaria.org/Sifrei_Devarim.[206]

202 Daarvoor gebruikten we: 2004 משה אשכנזי.
203 H.L. Strack & G. Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash, Translated and edite by M. Bockmuehl*, Minneapolis (1996) = 1992, pp. 247-251, 272-273..
204 Sommige bronnen geven 'Berlin 1939' voor deze editie (zo b.v. H.L. Strack & G. Stemberger 1992, p. 271).
205 Neusner merkt op dat hij zich veelal heeft laten leiden door de vertaling van Basser 1984.
206 De vertaling lijkt vaak niet gebaseerd te zijn op de geleverde Hebreeuwse tekst.

פיסקא שו

לב א הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי־פִי׃

1 Luistert, Hemelen, want ik zal spreken, en hoor, Aarde, de woorden van mijn mond.

(לב א) (ס"ד פ' שו א) **האזינו השמים ואדברה**, רבי מאיר אומר כשהיו ישראל זכיים הם היו מעידים בעצמם שנאמר (יהושע כד כב) **ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכם** קלקלו בעצמם כמו שנאמר (הושע יב א) **סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל** העיד בהם שבט יהודה ובנימן שנאמר (ישעיה ה ג-ד) **ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה שפטו נא ביני ובין כרמי מה לעשות עוד לכרמי** קלקלו שבט יהודה ובנימן שנאמר (ירמיה ג ח, מלאכי ב יא) **בגדה יהודה** העיד בהם את הנביאים שנאמר (מ"ב יז יג) **ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביאיו**[207] קלקלו בנביאים שנאמר (דה"ב לו טז) **ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים** העיד בהם את השמים שנאמר (דברים ד כו, ל יט) **העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ** קלקלו בשמים שנאמר (ירמיה ז יז) **האינך רואה מה הם עושים** ואומר (שם ז יח) **הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כונים למלכת השמים** העיד בהם את הארץ שנאמר (שם ו יט) **שמעי הארץ הנה אני מביא רעה** קלקלו בארץ שנאמר (הושע יב יב) **גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי** העיד בהם את הדרכים שנאמר (ירמיה ו טז) **כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו** קלקלו בדרכים שנאמר (יחזקאל טז כה) **אל כל ראש דרך בנית רמתך** העיד בהם את הגוים שנאמר (ירמיה ו יח) **לכן שמעי הגוים ודעי עדה את אשר בם** קלקלו בגוים שנאמר (תהלים קו לה) **ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם** העיד בהם את ההרים שנאמר (מיכה ו ב) **שמעו הרים את ריב ה'** קלקלו בהרים שנאמר (הושע ד יג) **על ראשי ההרים יזבחו** העיד בהם את הבהמה שנאמר (ישעיה א ג) **ידע שור קונהו** קלקלו בבהמה שנאמר (תהלים קו כ) **וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב** העיד בהם את העופות שנאמר (ירמיה ח ז) **גם חסידה בשמים ידעה מועדיה** קלקלו בבהמה ובחיה ובעופות שנאמר (יחזקאל ח י) **ואבוא וארא והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ** העיד בהם את הדגים שנאמר (איוב יב ח) **או שיח לארץ ותורך ויספרו לך דגי הים** קלקלו בדגים שנאמר (חבקוק א יד) **ותעשה אדם כדגי הים**

306-1 *Luistert, Hemelen, want ik zal spreken*; rabbi Meir placht te zeggen:[208] Wanneer Jisrael verdienstelijk was, waren ze getuigen voor zichzelf (Jehosjoea 24:22): *en Jehosjoea zei tot het volk: dan bent u getuigen voor uzelf.* Toch misdroegen zij zichzelf, want er is gezegd (Hosjea 12:1): *Efrajim heeft mij omgeven met valsheid en het huis van Jisrael met bedrog*, de stam van Jehoeda en Benjamin getuigde tegen hen, want er is gezegd (Jesj. 5:3-4): *en nu inwoners van Jeroesjalajim en mannen van Jehoeda, oordeel toch tussen mij en mijn wijngaard, wat was er meer te doen voor mijn wijngaard*? Maar toch misdroeg de stam van Jehoeda en Benjamin zich, want er is gezegd (Jirm. 3:8; Malachi 2:11): *trouweloos was Jehoeda*. Hij liet de profeten tegen hen getuigen, want er is gezegd (Mel. ii 17:13): *de Eeuwige getuigde tegen Jisrael en Jehoeda door middel van al zijn profeten*. Maar zij misdroegen zich tegen de profeten, want er is gezegd (Div. Haj. ii 36:16): *maar ze overlaadden de gezanten van God met smaad*. Hij liet de Hemel tegen hen getuigen, want er is gezegd (Devarim 4:26, 30:19): *Ik laat heden Hemel en Aarde tegen jullie getuigen*, maar ze misdroegen zich tegen de Hemel, want er is gezegd (Jirm. 7:17): *zie je niet, wat zij doen?* want er is gezegd (Jirm. 7:18): *de kinderen verzamelen houtjes, en de vaders steken het vuur aan, en de vrouwen kneden het deeg om offerkoeken te maken voor de Koningin van de Hemel*. Hij liet de aarde tegen hen getuigen, want er is gezegd (Jirm. 6:19): *hoor, Aarde, zie ik zal kwaad brengen*. Maar ze misdroegen zich tegen de Aarde, want er is gezegd (Hosj. 12:12): *ook zijn hun altaren als hopen op de voren van het veld*. Hij liet de wegen tegen hen getuigen, want er is gezegd (Jirm. 6:16): *zo spreekt de Eeuwige: ga op de kruispunten staan, en zie ...* . Maar ze misdroegen zich tegen de wegen, want er is gezegd (Jech. 16:25): *op ieder kruispunt heb je je hoogte gebouwd*. Hij liet de volken tegen hen getuigen, want er is gezegd (Jirm. 6:18): *luister volkeren, en weet, gemeenschap, wat er tegen hen is*. Maar ze misdroegen zich tegen de volkeren, want er is gezegd (Teh. 106:35): *zij vermengden zich met de volken en ze leerden hun daden*. Hij liet de bergen tegen hen getuigen, want er is gezegd (Micha 6:2): *hoort, bergen, naar de twist van de Eeuwige*, maar ze misdroegen zich tegen de bergen, want er is gezegd (Hosjea 4:13): *op de toppen van de bergen offeren zij*. Hij liet het vee tegen hen getuigen, want er is gezegd (Jesj. 1:3): *de os kent zijn meester*, maar ze misdroegen zich tegen het vee, want er is gezegd (Teh. 106:20): *zij ruilden hun eer voor het beeld van een stierkalf dat gras eet*; hij liet de vogels tegen hen getuigen, want er is gezegd (Jirm. 8:7): *zelfs de ooievaar in de hemel kent zijn seizoenen*; maar ze misdroegen zich tegen het vee en het gedierte en de vogels, want er is gezegd (Jech. 8:10): *Ik kwam terug en zag afbeeldingen van kruipend gedierte en beesten, afschuwelijk*. Hij liet de vissen tegen hen getuigen, want er is gezegd (Ijjov 12:8): *of spreek tot de aarde en zij zal je leren, en de vissen van de zee*, maar zij misdroegen zich tegen de vissen,

---

207 De Tenach-tekst geeft hier בְּיַד כָּל־נביאו [נְבִיאֵי] כָּל־חֹזֶה ..., de oorspronkelijke tekst lijkt te zijn כל־נביאו כל־חזה waar כל־חזה appositie is bij het voorgaande woord: *iedere profeet van Hem, [nl.] iedere ziener*; NBV: *alle profeten en zieners* is in elk geval onjuist; WV1975 *zijn profeten en zieners* is in ieder geval wat beter; helaas in de verbeterde versie, WV 2012 aangepast aan NBV: *alle profeten en zieners*.

208 Vergelijk voor deze opklimmende reeks van קלקלו elementen ook Yalkoet Sjimoni ad Jehosjoa 24 (§ 35).

want er is gezegd (Chab. 1:14): *U maakt de mens als de vissen van de zee*. Hij liet de mier tegen hen getuigen, want er is gezegd (Mishle 6:6): *ga naar de mier, luiaard,* (Mishle 6:8) *ze maakt haar voedsel gereed in de zomer*. R. Sjimon b. Elazar zegt: Zielig is deze mens die van de mier moet leren, maar als hij leerde en ernaar handelde, was hij dan zielig? Hij zou van haar wegen moeten leren, maar hij leert niet.

העיד בהם את הנמלה שנאמר (משלי ו ו) **לך אל נמלה עצל** (שם ו ח) **תכין בקיץ לחמה**. רבי שמעון בן אלעזר אומר עלוב היה אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה אילו למד ועשה עלוב היה אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד.

306-2 De gemeenschap van Jisrael zal moeten zeggen voor de Heilige, gezegend zij Hij: Heer der wereld, kijk, de getuigen tegen mij houden stand, want er is gezegd (Devarim 4:26, 30:19): *Ik heb heden de hemel en de aarde aangesteld tot getuigen tegen jullie*; dan zegt Hij tot haar: kijk, Ik verwijder hen, want er is gezegd (Jesj. 65:17): *want zie Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*. Zij zegt ten overstaan van Hem: Heer der wereld, kijk, ik zie plaatsen, waar ik fout en schaamteloos handelde, want er is gezegd (Jirm. 2:23): *let op je weg in het dal*. En Hij zegt haar: kijk, Ik verwijder hen want er is gezegd (Jesj. 40:4): *alle dalen zullen verhoogd worden*. Zij zegt voor Hem: Heer der wereld, maar mijn naam blijft bestaan. En Hij zegt haar: Ik zal hem verwijderen, want er is gezegd (Jesj. 62:2): *je zult bij een nieuwe naam genoemd worden.* Zij zegt voor Hem: Heer der wereld, maar, zie, mijn naam is genoemd samen met de naam van de Baäls. Hij zegt haar: Ik zal hem verwijderen, want er is gezegd (Hosj. 2:19[16]): *dan zal Ik de namen van de Baäls uit haar mond wegdoen*. Zij zegt voor Hem: Heer der wereld, ook al is dat zo, mijn huisgenoten noemen hem nog. Hij zegt haar (Hosj. 2:19[16]): *zij zullen niet meer bij hun namen gekend worden*.

(ס"ד פ' שו ב) עתידה כנסת ישראל שתאמר לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם הרי עדיי קיימים שנאמר (דברים ד כו, ל יט) **העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ** אומר לה הריני מעבירם שנאמר (ישעיה סה יז) **כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה** אומרת לפניו רבונו של עולם הריני רואה מקומות שקלקלתי ובושתי שנאמר (ירמיה ב כג) **ראי דרכך בגיא** אומר לה הריני מעבירם שנאמר (ישעיה מ ד) **כל גיא ינשא** אומרת לפניו רבונו של עולם הרי שמי קיים אומר לה הריני מעבירו שנאמר (שם סב ב) **וקורא לך שם חדש** אומרת לפניו רבונו של עולם הרי שמי קרוי על שם הבעלים אומר לה הריני מעבירו שנאמר (הושע ב יט) **והסירותי את שמות הבעלים** אומרת לפניו רבונו של עולם אף על פי כן בני בית מזכירים אותו אומר לה (הושע ב יט) **ולא יזכרו עוד בשמם**.

Dan zal zij op een andere dag weer ten overstaan van Hem zeggen: Heer der wereld: U hebt al geschreven (Jirm. 3:1): *men zegt: als een man zijn vrouw wegzendt, en zij gaat weg van hem, en wordt van een andere man, kan hij dan nog tot haar terugkeren?* Hij zegt haar: Ik heb toch voor jou niets anders geschreven dan 'een man.' En er is gezegd (Hosj. 11:9): *want Ik ben God en geen man*. Een andere verklaring: en zijn jullie voor Mij gescheiden personen, huis van Jisrael? Is er niet reeds gezegd (Jesj. 50:1): *zo zegt de Eeuwige: waar is de scheidbrief van jullie moeder, waarmee Ik haar heb weggestuurd*? *Of aan wie van mijn schuldeisers heb Ik jullie verkocht*?

שוב למחר עתידה שתאמר לפניו רבונו של עולם כבר כתבת (ירמיה ג א) **לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד** אומר לה כלום כתבתי אלא איש והלא כבר נאמר (הושע יא ט) **כי אל אנכי ולא איש** דבר אחר וכי גרושים אתם לי בית ישראל והלא כבר נאמר (ישעיה נ א) **כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו**.

306-3 Een andere verklaring, *luister, Hemel*, een vergelijking met een koning, die zijn zoon overdraagt aan een pedagoog om hem te begeleiden en toezicht op hem te houden. Toen zei die zoon: denkt vader dat dit ook maar iets helpt, dat hij mij overgedragen heeft aan de pedagoog; kijk, ik ga hem goed in de gaten houden, wanneer hij eet en drinkt en slaapt, en dan kan ik gaan en handelen naar mijn behoefte. Toen zei zijn vader tegen hem: ik heb je overgedragen aan de pedagoog, zodat hij je niet uit het oog zou verliezen. Zo sprak Mosje tot Jisrael: denken jullie te kunnen vluchten voor de vleugels van de Sjechina of weg te gaan van de aarde? En daarenboven, maken de hemelen geen aantekeningen, er is immers gezegd (Ijjov 20:27): *de hemelen openbaren zijn ongerechtigheid*, en vanwaar is afgeleid zelfs dat de aarde informatie doorgeeft? Omdat er gezegd is (ibid.): *en de aarde staat tegen hem op.* De gemeenschap van Jisrael zal terecht staan voor de Plaats, en Hem zeggen: Heer der Wereld, ik weet niet wie er wie benadeeld heeft, en wie er ten opzichte van wie veranderd is, of Jisrael ten opzichte van de Plaats negatief heeft gehandeld, of dat de Plaats verandert is ten opzichte van Jisrael; maar de Schrift zegt (Teh. 50:6): *de hemelen verkondigen Zijn gerechtigheid*; Jisrael

(ס"ד פ' שו ג) דבר אחר **האזינו השמים** משל למלך שמסר את בנו לפידגוג להיות יושב ומשמרו אמר אותו הבן כסבור אבה שהועיל כלום שמסרני לפידגוג עכשיו הריני משמרו כדי שיאכל וישתה וישן ואלך אני ואעשה צרכיי אמר לו אביו אף אני לא מסרתיך לפידגוג אלא שלא יהא מזיזך כך אמר להם משה לישראל שמא אתם סבורים לברוח מתחת כנפי שכינה או לזוז מעל הארץ ולא עוד אלא שהשמים כותבים שנאמר (איוב כ כז) **יגלו שמים עוונו** ומנין שאף הארץ מודעת שנאמר (שם) **וארץ מתקוממה לו**. עתידה כנסת ישראל שתעמוד בדין לפני המקום ואומרת לפניו רבונו של עולם איני יודעת מי קלקל במי ומי שינה במי אם ישראל קלקלו במקום אם המקום שינה בהם בישראל כשהוא

heeft ten opzichte van de Plaats negatief gehandeld, en de Plaats is niet veranderd ten opzichte van Jisrael, want er is gezegd (Mal. 3:6): *Ik, de Eeuwige, ben niet veranderd*.

אומר (תהלים נ ו) **ויגידו שמים צדקו** הוי ישראל קלקלו במקום ואין המקום שינה בהם בישראל וכן הוא אומר (מלאכי ג ו) **כי אני ה' לא שניתי**.

306-4 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen*, rabbi Jehoeda[209] placht te zeggen: een vergelijking met een koning, die twee toezichthouders had in het land, en hij liet aan hen over wat hij had, en hij vertrouwde hen ook zijn zoon toe, en hij zei hen: zolang mijn zoon doet wat ik wil, laat hem iedereen omgaan, maak het hem naar de zin, behandel hem vriendelijk, geef hem te eten en te drinken. Maar als mijn zoon mijn wil niet doet, laat hem niets proeven dat van mij is. Zo ook wanneer Jisrael handelt naar de wil van de Plaats, wat is er gezegd over hen (Dev. 28:12): *de Eeuwige zal voor jou Zijn rijke schatkamer, de hemel, openen*. Maar wanneer Jisrael niet handelt naar de wil van de Plaats, wat is er gezegd over hen (Dev. 11:17): *dan zal de toorn van de Eeuwige tegen jullie ontbranden en zal Hij de hemel sluiten, zodat er geen regen meer zal zijn, de aardbodem zijn opbrengst niet meer zal geven*.

(ס"ד פ' שו ד) דבר אחר **האזינו השמים** רבי יהודה אומר משל למלך שהיו לו שני אפוטרופים במדינה והשלים להם את שלו ומסר להם את בנו ואמר להם כל זמן שבני עושה רצוני היו מעדנים אותו ומפנקים אותו ומאכילים אותו ומשקים אותו וכשאין בני עושה רצוני אל יטעום משלי כלום כך בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (דברים כח יב) **יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים** וכשאין עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (שם יא יז) **וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה**.

306-5 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen*, rabbi Nechemja placht te zeggen: een vergelijking met een koning wiens zoon het slechte pad op is gegaan; hij begint met over hem te klagen bij zijn broers; dan begint hij over hem te klagen bij zijn vrienden; dan gaat hij over hem te klagen bij zijn buren; tenslotte gaat hij over hem te klagen bij zijn familie. Die vader houdt niet op met voortdurend over hem te klagen, tot hij zegt: hemel en aarde bij wie moet ik over jou klagen afgezien van de genoemden. Op die manier is er gezegd: *luistert, Hemelen, en Ik zal spreken*.

(ס"ד פ' שו ה) דבר אחר **האזינו השמים**, רבי נחמיה אומר משל למלך שיצא בנו לתרבות רעה התחיל קובל עליו לאחיו והתחיל קובל עליו לאוהביו והתחיל קובל עליו לשכניו והתחיל קובל עליו לקרוביו לא זז האב ההוא להיות קובל והולך עד שאמר שמים וארץ למי אקבול עליך חוץ מאלו לכך נאמר **האזינו השמים ואדברה**.

306-6 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen*, rabbi Jehoeda placht te zeggen: dezen zijn niet voldoende met betrekking tot de rechtvaardigen maar ze verdienen de wereld waar ze zich in bevinden. Want wanneer Jisrael de wil doet van de Plaats, wat is er over hen gezegd (Dev. 28:12): *de Eeuwige zal voor jou Zijn goede schatkamer, nl. de hemelen, openen,* en wat betekent 'opening' anders dan 'welstand,' want er is gezegd (Bresj. 29:31): *en Hij opende haar baarmoeder*. En dezen zijn niet voldoende met betrekking tot de goddelozen, maar zij schuiven de wereld waar ze zich in bevinden terzijde. Want wanneer zij niet de wil doen van de Plaats, wat is er over hen gezegd (Dev. 11:17): *de woede van de Eeuwige zal tegen jullie ontbranden Hij zal de hemelen afsluiten*, en wat betekent 'afsluiting' anders dan 'onderdrukking,' zoals er gezegd is (Beresj. 20:18): *want de Eeuwige had zeker onderdrukt ...*

(ס"ד פ' שו ו) דבר אחר **האזינו השמים** רבי יהודה אומר אילו אין דיין של צדיקים אלא שמרויחים את העולם שהם בתוכו שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (דברים כח יב) **יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים** ואין פתיחה אלא לשון הרווחה שנאמר (בראשי' כט לא) **ויפתח את רחמה** ואילו אין דיין של רשעים אלא שדוחקים את העולם שהם בתוכו שבזמן שאין עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (דברים יא יז) **וחרה אף ה' בכם ועצר השמים** ואין עצירה אלא לשון הדחק שנאמר (בראשית כ יח) **כי עצור עצר ה'**.

306-7 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen, en ik zal spreken*; de Heilige, gezegend zij Hij, zei tot Mosje: Zeg tegen Jisrael:Kijk naar de hemelen die Ik geschapen heb om jullie te dienen. Hebben zij ooit hun loop veranderd? Heeft de zonneschijf ooit gezegd: ik ga niet op in het oosten om de hele wereld te verlichten, maar zo als er gezegd is (Koh. 1:5): *en de zon gaat op, en de zon gaat onder*, en wat meer is, hij heeft er plezier in om voor Mij Mijn wil te doen, want er is gezegd (Teh. 19:6): *hij is als de bruidegom, die onder zijn choeppa vandaan komt*.

(ס"ד פ' שו ז) דבר אחר **האזינו השמים ואדברה**, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אמור להם לישראל הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שינו את מדתם או שמא אמר גלגל חמה איני עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם כולו אלא כענין שנאמר (קהלת א ה) **וזרח השמש ובא השמש** ולא עוד אלא שהוא שמח לעשות לי רצוני שנאמר (תהלים יט ו) **והוא כחתן יוצא מחופתו**.

306-8 *En hoor, Aarde, de woorden van mijn mond*, kijk naar de aarde die Ik geschapen heb om jullie te dienen, heeft ze ooit

(ס"ד פ' שו ח) **ותשמע הארץ אמרי פי**, הסתכלו בארץ

209 Jehoeda ben Ilai, יהודה בר אִלְעַאי, actief rond 150 g.j., was een leerling van rabbi Akiva; hij is de meest genoemde autoriteit in de Misjna.

haar kenmerken veranderd? Hebben jullie ooit gezaaid, zonder dat er iets opkwam? Hebben jullie ooit tarwe gezaaid en dat er gerst opkwam? Of is er een koe die zegt ik dors niet ik ploeg niet, of een ezel die zegt ik wil niet beladen worden en ik ga niet? En zo staat het ook met de zee, waarvan de Schrift zegt (Jirm. 5:22): *zijn jullie niet bevreesd voor Mij –uitspraak van de Eeuwige– beven jullie niet voor Mij, Ik die het zand gemaakt heb tot een grens vn de zee*, immers, vanaf het moment dat Ik Mijn besluit erover genomen heb, heeft hij ooit zijn wijze van doen veranderd en gezegd: ik ga opstijgen en de wereld onder water zetten; maar zo is er gezegd (Iyyov 38:10): *Ik heb Mijn wet eraan opgelegd en plaatste grendel en deuren* en de Schrift zegt (Iyyov 38:11): *tot hiertoe mag je komen, maar niet verder en hier ligt [de grens] voor je trotse golven*. Niet alleen dit, hij kan het betreuren, maar hij weet niet wat te doen, want op dat punt is er gezegd (Jirm. 5:22): *ze kunnen stormachtig worden, maar ze vermogen niets*. Volgt hier niet *qal wachomer* uit: als dezen die gemaakt zijn niet voor beloning, noch voor straf, als ze onschuldig zijn krijgen ze geen loon, en als ze zondigen krijgen ze geen straf, ze hebben geen medelijden met hun zonen en dochteren –als zij hun loop niet veranderd hebben, dan moeeten jullie, immers als jullie onschuldig zijn krijgen junllie beloning, maar als jullie zondigen krijgen jullie straf, en jullie hebben medelijden met jullie zoons en dochters– hoe veel te meer moeten jullie je gangen niet wijzigen.

שבראתי לשמשכם שמא שינתה את מדתה שמא זרעתם בה ולא צמחה או שמא זרעתם חטים והעלת שעורים או שמא אמרה פרה זו איני דשה ואיני חורשת היום או שמא אמר חמור זה איני טוען ואיני הולך וכן לענין הים הוא אומר (ירמיה ה כב) **האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים** שמשעה שגזרתי עליו שמא שינה את מדתו ואמר אעלה ואציף את העולם אלא כענין שנאמר (איוב לח י) **ואשבר עליו חקי ואשים בריח ודלתים** ואמר (שם לח יא) **עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך** ולא עוד אלא שמצטער ואינו יודע מה לעשות כענין שנאמר (ירמיה ה כב) **ויתגעשו ולא יוכלו** והלא דברים קל וחומר ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכים אין מקבלים שכר ואם חוטאים אין מקבלים פורענות ואין חסים על בניהם ועל בנותיהם לא שינו את מדתם אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורענות ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם על אחת כמה וכמה שאתם צריכים שלא תשנו את מדותיכם.

306-9 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen,* r. Banaja placht te zeggen: wanneer een man schuldig[210] bevonden wordt in het gericht, dan mag niemand als eerste zijn hand uitsteken tegen hem, behalve de getuigen tegen hem, want er is gezegd (Dev. 17:17): *de hand van de getuigen zullen eerst tegen hem optreden*, en daarna kunnen andere mensen het afmaken en komen, want er is gezegd (ibid.): *en de hand van heel het volk daarna*. Zo, wanneer Jisrael niet de wil van de Plaats doet, wat is er dan over hen gezegd (Dev. 11:17): *en de woede van de Eeuwige zal tegen julie ontbranden en Hij zal de hemelen tegenhouden*, en nadat de straf ondergaan is, want er is gezegd (ibid.): *jullie gaan snel te gronde*. Maar wanneer Jisrael de wil doet van de Plaats, wat wordt er dan over hen gezegd? (Hosj. 2: 23): *en op die dag –uitspraak van de Eeuwige– zal Ik de hemelen antwoorden*, en de Schrift zegt (Hosj. 2: 25): *en Ik zal haar zaaien in de aarde*.

(ס"ד פ' שו ט) דבר אחר **האזינו השמים**, היה רבי בניה אומר בזמן שאדם מתחייב בדין אין פושטים בו יד תחלה אלא עדיו שנאמר (דברים יז ז) **יד העדים תהיה בו בראשונה** ואחר כך בני אדם ממשמשים ובאים שנאמר (שם) **ויד כל העם באחרונה** כך בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (שם יא יז) **וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים** ואחר כך פורעניות ממשמשות ובאות שנאמר (שם) **ואבדתם מהרה** ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם (הושע ב כג) **והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים** ואומר (שם ב כה) **וזרעתיה לי בארץ**.

306-10 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen, en ik zal spreken*, rabbi Jehoeda ben Chananja placht te zeggen: op het moment dat Mosje zei: *luistert, Hemelen, en ik zal spreken*, stonden de hemelen en de hemelen van de hemelen stil, en op het moment dat hij zei: *en hoor, Aarde, de woorden van mijn mond*, stond de aarde met alles wat erop is stil. En als je hierover verbaasd bent, ga en zie wat er gezegd is over Jehosjoea (Jehosj. 10:12-14): *en hij zei voor de ogen van Jisrael: zon, sta stil in Gibeon, en maan, in het dal van Ajalon*; *en de zon stond stil en de maan bleef staan*, *en er is geen dag geweest als deze*, etc., we leren hieruit dat de rechtvaardigen over de gehele aarde heersen.

(ס"ד פ' שו י) דבר אחר **האזינו השמים ואדברה** היה רבי יהודה בן חנניה אומר בשעה שאמר משה **האזינו השמים ואדברה** היו השמים ושמי השמים דוממים ובשעה שאמר **ותשמע הארץ אמרי פי** הייתה הארץ וכל אשר עליה דוממים, ואם תמיה אתה על הדבר צא וראה מה נאמר ביהושע (יהושע י יב-יג) **ויאמר לעיני ישראל שמש בגבעון דם וירח בעמק אילון וידום השמש וירח עמד** (שם י יד) **ולא היה כיום ההוא לפניו** וג' נמצינו למידים שהצדיקים שולטים בכל העולם כולו.

306-11 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen*, omdat Mosje dichtbij de hemelen was, daarom zei hij: *luistert, Hemelen*, en omdat hij ver van de aarde was zei hij: *en*

(ס"ד פ' שו יא) דבר אחר **האזינו השמים** לפי שהיה משה קרוב לשמים לפיכך אמר **האזינו השמים** ולפי שהיה

210 In dit geval “des doods schuldig.”

hoor, Aarde, de woorden van mijn mond; toen kwam Jesjaja en die steunde hierop door te zeggen (Jesj. 1:2): *hoort*, *Hemelen*, omdat hij ver van de hemelen was, *en luister*, *Aarde*, omdat hij dichtbij de aarde was.

306-12 Een andere verklaring: omdat de hemelen vele zijn begon hij voor hen in het meervoud; en omdat de aarde enig is begon hij voor haar in het enkelvoud: *en luister*, *Aarde*, *naar de woorden van mijn mond*. Toen kwam Jesjaja, en hij steunde hierop door te zeggen (Jesj. 1:2): *hoort*, *Hemelen*, *en luister*, *Aarde*, door het meervoud voor het meervoudig begrip te gebruiken en het enkelvoud voor het enkelvoudige. De wijzen zeggen: dit is niet zo, maar wanneer de getuigen komen om te getuigen, als hun woorden in dezelfde richting wijzen dan houdt hun getuigenis als eenheid stand, maar zo niet dan houdt hun getuigenis geen stand. En zo, als Mosje had gezegd: *luistert*, *Hemelen,* en gezwegen, dan konden de hemelen zeggen: wij hebben het niet gehoord, alleen door luistering. En als hij had gezegd: *hoort, Aarde, de woorden van mijn mond*, dan kon de aarde zeggen: ik heb het alleen maar door te horen gehoord. Toen kwam Jesjaja, die erop steunde door te zeggen: *hoort, Hemelen, en luister, Aarde*, waardoor hij het luisteren en het horen op de hemelen toepaste, en eveneens het luisteren en het horen op de aarde.

306-13 Een andere verklaring: *luistert*, *Hemelen*, *en ik zal spreken*, aangezien Tora gegeven werd vanuit de hemel, want er is gezegd (Sjemot 20:19): *jullie hebben gezien dat ik met jullie gesproken heb vanuit de hemel*; *en hoort, Aarde, de woorden van mijn mond*, sprak Jisrael, die daarop stond (Sjemot 22:7): *alles wat de Eeuwige gezegd heeft zullen we doen en daarnaar luisteren*.

306-14 Een andere verklaring: *luistert, Hemelen*, omdat Jisrael de geboden niet uitvoerde die hun gegeven waren uit de hemel,[211] en dit zijn de geboden die hun gegeven waren uit de hemel: invoeging van jaren, vaststelling van de Nieuwe Maan, want er is gezegd (Beresjiet 1:19): *en ze moeten dienen als tekens*, *en voor de feestdagen*, *en voor de dagen en voor de jaren*. *En hoort*, *Aarde*, omdat zij de geboden niet uitvoerden die hun gegeven waren betreffende de aarde, en dit zijn de geboden die hun gegeven waren betreffende de aarde: de nalezing,[212] het vergetene,[213] de hoek van het veld,[214] de heffing,[215] de tienden,[216] de rustperioden,[217] en de jubeljaren.

306-15 Een andere verklaring: *luistert*, *Hemelen*, omdat zij zich niet hielden aan alle geboden die hen gegeven waren uit de hemel *en hoort, Aarde, de woorden van mijn mond*, omdat zij zich niet hielden aan alle geboden die hen gegeven waren betreffende de aarde. Mosje liet tegen hen twee getuigen optreden die voor eeuwig en altijd stand houden, want er is gezegd (Devarim 4:26, 30:19): *Ik heb heden de hemel en de aarde aangesteld tot getuigen tegen jullie*; en de Heilige gezegend zij Hij, heeft dit lied tot een getuige tegen hen gemaakt, want er is gezegd (Devarim 31:19): *welnu*, *schrijft voor jullie dit lied op*.[218] We weten niet wiens getuigenis de overhand heeft, nl.

רחוק מן הארץ אמר **ותשמע הארץ אמרי פי**, בא ישעיה וסמך לדבר **שמעו שמים** שהיה רחוק מן השמים **והאזיני ארץ** שהיה קרוב לארץ.

(ס"ד פ' שו יב) דבר אחר לפי שהשמים מרובים פתח להם בלשון מרובה ולפי שהיתה הארץ מועטת פתח לה בלשון מועט **ותשמע הארץ אמרי פי** בא ישעיה וסמך לדבר **שמעו שמים והאזיני ארץ** ליתן את המרובה למרובים ואת המעוטה למעוטים וחכמים אומרים אין הדבר כן אלא בזמן שבאים העדים ומעידים אם נמצאו דבריהם מכוונים כאחד עדותם קיימת ואם לאו אין עדותם קיימת כך אילו אמר משה **האזינו השמים** ושתק היו שמים אומרים לא שמענו אלא בהאזנה ואילו אמר **ותשמע הארץ אמרי פי** היתה הארץ אומרת לא שמעתי אלא בשמיעה בא ישעיה וסמך לדבר **שמעו שמים והאזיני ארץ** ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ.

(ס"ד פ' שו יג) דבר אחר **האזינו השמים ואדברה**, על שם שניתנה תורה מן השמים שנאמר (שמות כ יט) **אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. ותשמע הארץ אמרי פי**, שעליה עמדו ישראל ואמרו (שם כד ז) **כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע**.

(ס"ד פ' שו יד) דבר אחר **האזינו השמים** שלא עשו ישראל מצות שניתנו להם מן השמים ואלו הן מצות שניתנו להם מן השמים עבור שנים וקביעות חדשים שנאמר (בראשית א יד) **והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. ותשמע הארץ**, שלא עשו מצות שניתנו להם בארץ ואלו הן מצות שנתנו להם בארץ לקט שכחה ופיאה תרומה ומעשרות שמטים ויובלות.

(ס"ד פ' שו טו) דבר אחר **האזינו השמים** שלא עשו כל מצות שניתנו להם מן השמים **ותשמע הארץ אמרי פי** שלא עשו כל מצות שניתנו להם בארץ. משה העיד בהם בישראל שני עדים שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים שנאמר (דברים ד כו, ל יט) **העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ** והקדוש ברוך הוא העיד בהם את השירה שנאמר (דברים לא יט) **ועתה כתבו לכם את השירה הזאת** אין אנו יודעים עדותו

211 'Uit de hemel' moet hier wel opgevat worden als 'betreffende de hemel.'
212 De nalezing van gevallen aren, bestemd voor de armen.
213 De vergeten aren, bestemd voor de armen.
214 De hoek van het veld, bestemd voor de armen.
215 De heffing, bestemd voor de priesters.
216 De heffing van de tienden.
217 De rust voor het land in het sabbatsjaar.
218 Het gehele vers luidt: וְעַתָּה, כִּתְבוּ לָכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת, וְלַמְּדָהּ אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, שִׂימָהּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת, לְעֵד–בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, *en welnu schrijft voor jullie dit lied op en leer het aan de kinderen van Jisrael, leg het hun in de mond, opdat dit lied voor Mij een getuige zal zijn tegen de*

dat van de Heilige, gezegend zij Hij, of dat van Mosje, maar omdat de Schrift zegt (Devarim 31:21): *dit lied zal antwoorden als getuige voor Hem*, dan heeft de Heilige, gezegend zij Hij, de overhand over Mosje, en niet Mosje over de Heilige, gezegend zij Hij. En waarom liet Mosje twee getuigen, die in leven blijven en voor alle eeuwigheid in stand blijven, getuigenis afleggen; hij zei: ik ben vlees en bloed en morgen sterf ik; als Jisrael wil zeggen: wij hebben de Tora niet ontvangen, wie kan hen in het ongelijk stellen. Daarom bracht hij twee getuigen tegen hen in stelling die in leven blijven en voor alle eeuwigheid in stand blijven. En de Heilige, gezegend zij Hij, liet het lied tegen hen getuigen. Hij zei: het lied zal van beneden tegen hen getuigen, en Ik van boven. En vanwaar is het dat de Plaats een getuige genoemd wordt? Omdat er gezegd is (Mal. 3:5): *Ik kom bij jullie voor het oordeel, en Ik zal een snelle getuige zijn*; en de Schrift zegt (Jirm. 29:23): *Ik ben degene die weet, en een getuige –uitspraak van de Eeuwige–*; en verder (Michah 1:2): *en de Eeuwige, God is getuige tegen jullie vanuit Zijn heilige Tempel.*

של מי קיימת אם של הקדוש ברוך הוא אם של משה כשהוא אומר (שם לא כא) **ועתה השירה הזאת לפניו לעד** הא של הקדוש ברוך הוא מקיימת של משה ולא של משה מקיימת את של הקדוש ברוך הוא ומפני מה העיד בהם משה בישראל שני עדים שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. אמר אני בשר ודם ולמחר אני מת מה אם ירצו ישראל לומר לא קבלנו את התורה מי מכחישם לפיכך העיד בהם שני עדים שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים והקדוש ברוך הוא העיד בהם את השירה אמר השירה תעיד בהם מלמטה ואני מלמעלה ומנין שהמקום קרוי עד שנאמר (מלאכי ג ה) **וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר** ואומר (ירמיה כט כג) **ואנכי היודע ועד נאם ה'** ואומר (מיכה א ב) **ויהי ה' אלהים בכם לעד מהיכל קדשו.**

2 Mijn leer zal druipen als de regen; Mijn woord zal vloeien als de dauw; als regenvlagen over het gras, en als regendruppels op het gewas.

לב ב **יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי־דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי־עֵשֶׂב:**

306-16 *Mijn leer* (לקחי) *zal druipen als de regen*; Mijn ‘nemen’ (לקחי) staat voor niets anders dan ‘de woorden van Tora’,[219] want er is gezegd (Misjle 4:2): *want een weldadig* לקח *geef Ik jullie, legt Mijn Tora niet naast u neer*, en de Schrift zegt (ibid. 8:10): *neemt Mijn terechtwijzing aan, en geen zilver*; en ‘terechtwijzing’ is niets anders dan ‘de woorden van Tora,’ want er is gezegd (ibid. 1:8): *mijn zoon, luister naar de terechtwijzing van je vader, en verwerp de lering van je moeder niet*, en verder (ibid. 8:33): *luistert naar mijn terechtwijzing, zodat jullie wijs worden, en onttrek je er niet aan*, en ook (ibid. 4:13): *houd vast aan de terechtwijzing, zonder te verflauwen*, en nog (Hosjea 14:3): *neem woorden met jullie mee en keert terug*. En ‘woorden’ betekent niets dan ‘woorden van Tora,’ want er is gezegd (Dev. 5:19): *deze woorden sprak de Eeuwige tot heel jullie gemeenschap*.

(לב ב) (ס"ד פ' שו טז) **יערף כמטר לקחי,** אין לקחי אלא דברי תורה שנאמר (משלי ד ב) **כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו** ואומר (שם ח י) **קחו מוסרי ואל כסף** ואין מוסר אלא דברי תורה שנאמר (שם א ח) **שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך** ואומר (משלי ח לג) **שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו** ואומר (שם ד יג) **החזק במוסר אל תרף** ואומר (הושע יד ג) **קחו עמכם דברים ושובו** ואין דברים אלא דברי תורה שנאמר (דברים ה יט) **את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם.**

306-17 *Als de regen*, zoals de regen leven is voor de wereld, zo zijn ook woorden van Tora leven voor de wereld. Maar dan: net als de regen, een deel van de wereld verheugt zich erover, en een deel van de wereld is er treurig over. Iemand wiens put is vol wijn en wiens dorsvloer is voor hem in orde is er treurig over. Zo ook de woorden van Tora. Daarom leert de Schrift: *Mijn woord zal vloeien als de dauw*. Net zoals met de dauw is heel de wereld daar verheugd over, en zo verheugt ook heel de wereld zich over de woorden van Tora.

(ס"ד פ' שו יז) **כמטר,** מה מטר חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם אי מה מטר מקצת עולם שמחים בו ומקצת עולם מצירים בו מי שבורו מלא יין וגרנו לפניו מצירים בו יכול אף דברי תורה כן תלמוד לומר **תזל כטל אמרתי** מה טל כל העולם שמחים בו כך דברי תורה כל העולם שמחים בהם.

306-18 *Als regenvlagen over het gras*, net zoals deze regenvlagen neerdalen op het gras, en het omhoog doet komen, en het laat groeien, zo laten de woorden van Tora je omhoog komen, en je doen groeien, en zo zegt de Schrift (Misjle 4:8): *houdt Haar hoog en zij zal u verheffen*.

(ס"ד פ' שו יח) **כשעירים עלי דשא,** מה שעירים הללו יורדים על העשבים ומעלים אותם ומגדלים אותם כך דברי תורה מעלים אותך ומגדלים אותך וכן הוא אומר (משלי ד ח) **סלסליה ותרוממך.**

306-19 *En als regendruppels op het gewas,* net zoals regendruppels neerdalen op het gewas, en het koesteren en verwennen, zo koesteren en verwennen de woorden van Tora jou; want er is gezegd (Misjle 1:9): *want een lieflijke krans zijn zij om je hoofd* en verder (ibid. 4:9): *zij legt om je hoofd een*

(ס"ד פ' שו יט) **וכרביבים עלי עשב,** מה רביבים הללו יורדים על העשבים ומעדנים אותם ומפנקים אותם כך דברי תורה מעדנים אותך ומפנקים אותך שנאמר

kinderen van Jisrael.

219 לֶקַח, van de wortel לקח, ‘nemen,’ betekent ook al in Tenach: ‘leer, inzicht, overreding.’

lieflijke krans.

(שם א ט) **כי לוית חן הם לראשך** ואומר (שם ד ט) **תתן לראשך לוית חן.**

(ס"ד פ' שו כ) דבר אחר **יערף כמטר לקחי** היה רבי נחמיה[220] אומר לעולם הוי כונס דברי תורה כללים יכול כדרך שאתה כונסם כללים תהא מוציאם כללים[221] תלמוד לומר **יערף כמטר לקחי**, ואין יערף אלא לשון כנעני משל אין אדם אומר לחבירו פרוט לי סלע זה אלא ערוף לי סלע זה כך הוי כונס דברי תורה כללים ופורט ומוציא כטפים הללו של טל ולא כטפים הללו של מטר שהן גדולות אלא כטפים הללו של טל שהן קטנות

306-20 Een andere verklaring: *mijn leer zal druipen als de regen*, rabbi Nechemja placht te zeggen: Men dient altijd de woorden van Tora bijeen te brengen als algemene regels; dat kan op de manier zoals je ze verzameld als algemene regels, maar je werkt ze uit als gespecificeerde regels, want de Leer zegt: *mijn leer zal druipen als de regen*; en יערף is een koopmansuitdrukking, net zoals iemand niet zegt tegen zijn buurman: breek voor mij deze sela, maar wissel deze sela voor mij (in kleingeld). Zo ook: breng de woorden van Tora bijeen als algemene regels, maar werk ze uit als de kleine druppels van de dauw en niet als de druppels van de regen, want die zijn groot, maar deze dauwdruppels zijn klein.

(ס"ד פ' שו כא) **כשעירים עלי דשא**, מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשים בהם כדי שלא יתליעו כך הוי מפשפש בדברי תורה כדי שלא תשכחם וכך אמר לו רבי יעקב ברבי חניליי לרבי בוא ונפשפש בהלכות כדי שלא יעלו חלודה.

306-21 *Als regenvlagen over het gras*. Zoals deze winden op de kruiden neerdalen en erin dringen, zodat ze niet wormstekig worden, zo moet je in de woorden van de Tora dringen, zodat je ze niet vergeet. Zo sprak rabbi Jaäkov, de zoon van rabbi Chanilaj, tot Rabbi: Kom laten we binnendringen in de halachot, zodat ze niet beschimmeld raken.

(ס"ד פ' שו כב) **וכרביבים עלי עשב**, מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומנקים אותם ומפטמים אותם כך הוי מפטם דברי תורה ושונה ומשלש ומרבע.

306-22 *Als regenvlagen over het gras*: zoals deze regenvlagen neerdalen op de kruiden en hen schoon maken en ze uitbreiden, zo moet je ook de woorden van Tora uitbreiden, een tweede derde en vierde keer.

(ס"ד פ' שו כג) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אין יערף אלא לשון הריגה שנאמר (דברים כא ד) **וערפו שם את העגלה בנחל** על מה עגלה מכפרת על שפיכות דמים כך דברי תורה מכפרים על כל עבירות.

306-23 Een andere verklaring: *Mijn leer zal druipen* (יערף) *als de regen*. Rabbi Eliëzer, de zoon van rabbi Jossi HaGlili zegt: יערף betekent 'ter dood brengen', want er is gezegd (Dev. 21:4): *en zij zullen daar de nek breken* (וערפו) *van de koe in de rivierbedding*. Waarvoor brengt de koe verzoening: voor het vergoten bloed, zo brengen de woorden van Tora verzoening voor alle overtredingen.

(ס"ד פ' שו כד) **כשעירים עלי דשא**, ועל מה שעירים מכפרים על חטאות כך דברי תורה מכפרים על חטאות. **וכרביבים עלי עשב**, מה רביבים באים תמימים ומכפרים כך דברי תורה מכפרים על כל עונות ועבירות.

306-24 *Als regenvlagen* (שעירים) *over het gras*. En waarvoor brengen de geitebokken (שעירים) verzoening: voor zonden begaan door onoplettendheid,[222] zo brengen de woorden van Tora verzoening voor zonden begaan door onoplettendheid; *en als regendruppels* (רביבים) *op het gewas*, zoals volmaakte lammeren komen en verzoenen zo brengen ook de woorden van Tora verzoening voor alle zonden en overtredingen.

(ס"ד פ' שו כה) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, חכמים אומרים אמר להם משה לישראל שמא אין אתם יודעים כמה צער נצטערתי על התורה וכמה עמל עמלתי בה וכמה יגיעה יגעתי בה כענין שנאמר (שמות לד כח) **ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה** ואומר (דברים ט ט) **ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה** נכנסתי לבין המלאכים ונכנסתי לבין החיות ונכנסתי לבין השרפים שאחד מהם יכול לשרוף כל העולם כולו על יושביו כענין שנאמר (ישעיה ו ב) **שרפים עומדים ממעל לו** נפשי נתתי עליה דמי נתתי עליה

306-25 Een andere verklaring: *Mijn leer zal druipen als de regen*; de wijzen zeggen: Mosje sprak tot Jisrael: mogelijk weten jullie niet hoeveel narigheid ik geleden heb om de Tora en hoezeer ik mij afgetobt heb in Haar, en hoezeer ik mij vermoeid heb in Haar, zoals er gezegd is (Sjemot 34:28): *en hij was daar bij de Eeuwige veertig dagen en veertig nachten*, en verder (Dev. 9:9): *en ik verbleef daar veertig dagen en veertig nachten*, en ik ging naar binnen tussen de engelen en ik ging naar binnen tussen de [hemelse] dieren en ik ging naar binnen tussen de serafs –een van hen kan de hele wereld verbranden met zijn inwoners– zoals er gezegd is (Jesj. 6:2): *Serafs stonden boven Hem opgesteld*; mijn leven gaf ik voor Haar, mijn bloed gaf ik voor Haar. Zoals ik Haar

220 Andere versies, o.a. de traditionele, lezen hier יהודה.
221 De traditionele tekst twijfelt en leest voor מוציאם כללים: [פרטים] (כללים) מוציאם, we volgen de lezing פרטים, zoals ook Silverstein.
222 Vergelijk Wajikra 4:27-28.

geleerd heb met narigheid, zo zullen jullie haar leren met narigheid, of zoals jullie Haar leren met narigheid, zo zullen julli Haar ook onderwijzen in narigheid; de Schrift leert: *Mijn woord zal vloeien* (תזל) *als de dauw*. Jullie moeten Haar zien, namelijk dat Zij goedkoop is: één derde of één vierde sea voor een sela.[223]

כדרך שלמדתי אותה בצער כך תהיו למדים אותה בצער או כדרך שאתם למדים אותה בצער כך תהיו מלמדים אותה בצער תלמוד לומר **תזל כטל אמרתי**, תהו רואים אותה כאילו היא בזול אחד משלש וארבע סאים בסלע.

306-26 *Als* שעירים *over het gras*, als wanneer iemand begint Tora te leren. Eerst valt Zij op hem als een שעיר en een שעיר is niets anders dan een demon, zoals er gezegd is (Jesj. 34:14): *wilde katten zullen hyena's ontmoeten, en de* שעיר *ontmoet er zijn genoot*, en er is gezegd (Jesj. 13:21): *en* שעירים *dansen daar.*

(ס"ד פ' שו כו) **כשעירים עלי דשא**, כשאדם הולך ללמוד תורה תחילה נופלת עליו כשעיר ואין שעיר אלא שד שנאמר (ישעיה לד יד) **ופגשו ציים את איים ושעיר אל רעהו יקרא** ואומר (שם יג כא) **ושעירים ירקדו שם**.

306-27 Een andere verklaring. *Mijn leer zal druipen als de regen*. Rabbi Banaja placht te zeggen: als je bezig bent met de woorden van Tora ten behoeve van henzelf, dan zijn de woorden van Tora 'leven' voor jou, want er is gezegd (Misjle 4:22): *want zij zijn leven voor hen die ze vinden*. Maar als je niet bezig bent met de woorden van Tora ten behoeve van henzelf dan brengen ze je om het leven, want er is gezegd: *Mijn Leer* ערף *als de regen*, en עריפה betekent 'om het leven brengen,' want er is gezegd (Dev. 21:4): *en zij zullen daar de nek breken* (וערפו) *van de koe in de rivierbedding*., en verder (Misjle 7:26): *want talrijk zijn de verslagenen, die Zij heeft geveld, en Haar slachtoffers zijn met velen*.

(ס"ד פ' שו כז) דבר אחר **יערוף כמטר לקחי**, היה רבי בניה אומר אם עשית דברי תורה לשמם דברי תורה חיים לך שנאמר (משלי ד כב) **כי חיים הם למוצאיהם** ואם לא עשית דברי תורה לשמם הם ממיתים אותך שנאמר **יערף כמטר לקחי**, ואין עריפה אלא לשון הריגה שנאמר (דברים כא ד) **וערפו שם את העגלה בנחל** ואומר (משלי ז כו) **כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה**.

306-28 Een andere verklaring. *Mijn leer zal druipen als de regen*. Rabbi Dostaj, zoon van Jehoeda, zegt: als je de woorden van Tora verzamelt op de manier van mensen die water in een put verzamelen, tenslotte zul je bereiken en zien jouw Misjna-studie, want er is gezegd (Misjle 5:15): *drink water uit je eigen put.* Maar als je de woorden van Tora verzamelt zoals de mensen die regen in allerhande putten en holtes verzamelen, tenslotte zul je het laten stromen en anderen te drinken geven, want er is gezegd (ibid.): *[water] dat vloeit vanuit het midden van je put*, en verder (Misjle 5:16): *dan zullen je waterbronnen over straat stromen*.

(ס"ד פ' שו כח) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, רבי דוסתי בן יהודה אומר אם כנסת דברי תורה כדרך שכונסים המים בבור לסוף שאתה זוכה ורואה את משנתך שנאמר (שם ה טו) **שתה מים מבורך** ואם כנסת דברי תורה כדרך שכונסים מטר בבורות שיחים ומערות לסוף שאתה מנזל ומשקה אחרים שנאמר (שם) **ונוזלים מתוך בארך** ואומר (שם ה טז) **יפוצו מעיינותיך חוצה**.

306-29 Een andere verklaring. *Mijn leer zal druipen als de regen*. Rabbi Meïer[224] placht te zeggen: je moet altijd de woorden van Tora verzamelen als algemene regels, want als je ze verzamelt als gespecificeerde regels, dan vermoeien ze je, en je weet niet meer wat te doen. Een vergelijking: iemand gaat naar Caesarea en hij heeft honderd of tweehonderd zoez voor uitgave. Als hij dat meedraagt in kleingeld vermoeit dat hem, en hij weet niet wat te doen. Maar als hij het omsmelt en hij maakt er selaiem (groot geld) van, dan kan hij het wisselen en uitgeven overal waar hij wil. En zo ook iemand die naar Bet Iljas, naar de markt, gaat en honderd mina nodig heeft of zelfs twintigduizend. Als hij ze samenbrengt als selaiem vermoeien ze hem, en hij weet niet wat te doen. Maar als hij ze omwisselt tot gouden denariën, dan kan hij ze omwisselen en uitgeven overal waar hij maar wil.

(ס"ד פ' שו כט) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, היה רבי מאיר אומר לעולם הוי כונס דברי תורה כללים שאם אתה כונסם פרטים מייגעים אותך ואי אתה יודע מה לעשות משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה אם נוטלם פרט מייגעים אותו ואינו יודע מה לעשות אבל מצרפם ועושה אותם סלעים ופורט ומוציא בכל מקום שירצה וכן מי שהולך לבית אילייס[225] לשוק וצריך מאה מנה או שתי ריבוא הוצאה אם מצרפם סלעים מייגעים אותו ואינו יודע מה לעשות אבל מצרפם ועושה אותם דינרי זהב ופורט ומוציא בכל מקום שירצה.

306-30 *Als* שעירים *over het gras*, iemand die begint met Tora studeren, die weet eerst niet wat te doen tot hij twee boeken of twee Misjna-afdelingen heeft gedaan. En daarna wordt hij erdoor achtervolgd als door regenvlagen, want zo is het gezegd:

(ס"ד פ' שו ל) **כשעירים עלי דשא**, כשאדם הולך ללמוד תורה תחילה אינו יודע מה לעשות עד ששונה שני ספרים או שני סדרים ואחר כך נמשכת

223 Lees כטל אמרתי als 'Mijn woord is als ל ט,' nl. als negen op de dertig.

224 Een andere lezing is hier רבי יהודה, rabbi Jehoeda.

225 De Hebreeuwse wikitext leest hier: בית אילנים; Finkelstein noemt in zijn editie o.a. de volgende variante lezingen: בית הטילס, לבית המדרש או לאיים, לבית האילס.

אחריו כרביבים לכך נאמר **כרביבים עלי עשב**.

(ס"ד פ' שו לא) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, מה מטר זה יורד על האילנות ונותן בהם מטעמים לכל אחד ואחד לפי מה שהוא בגפן לפי מה שהוא בזית לפי מה שהוא בתאנה לפי מה שהיא כך דברי תורה כולה אחת ויש בה מקרא ומשנה תלמוד הלכות והגדות.

(ס"ד פ' שו לב) **כשעירים עלי דשא**, מה שעירים הללו יורדים על העשבים ומעלים אותם ויש מהם אדומים ויש מהם ירוקים ויש מהם שחורים ויש מהם לבנים כך דברי תורה יש בהם בני אדם חכמים בני אדם כשרים בני אדם צדיקים בני אדם חסידים.

(ס"ד פ' שו לג) דבר אחר מה מטר זה אי אתה רואה לו עד שבא וכן הוא אומר (מ"א יח מה) **ויהי עד כה ועד כה והשמים נתקדרו בעבים** כך תלמיד חכמים אין אתה יודע מה הוא עד שישנה מדרש הלכות והגדות או עד שיתמנה פרנס על הציבור.

(ס"ד פ' שו לד) דבר אחר **יערף כמטר**, לא כמטר זה שבא מן הדרום שכולו לשדפון וכולו לירקון וכולו לקללה אלא כמטר זה שבא מן המערב שכולו לברכה. היה רבי סימיי אומר מנין שכשם שהעיד בהם משה בישראל שמים וארץ כך העיד בהם ארבע רוחות השמים שנאמר **יערף כמטר לקחי** זו רוח מערבית שהוא ערפו של עולם שכולו לברכה, **תזל כטל אמרתי**, זו רוח צפונית שהיא עושה את הרקיע נקיה כזהב, **כשעירים עלי דשא**, זו רוח מזרחית שמשחרת את הרקיע כשעירים, **וכרביבים עלי עשב**, זו רוח דרומית שמארגת את הרקיע כרביב.

(ס"ד פ' שו לה) דבר אחר **יערף כמטר לקחי**, וכן היה רבי סימיי אומר לא נאמרו ארבע רוחות אלו אלא כנגד ארבע רוחות השמים צפונית בימות החמה יפה ובימות הגשמים קשה דרומית בימות החמה קשה ובימות הגשמים יפה מזרחית לעולם קשה מערבית לעולם יפה צפונית יפה לחטים בשעה שמכניסים שליש וקשה לזיתים בשעה שחונטים דרומית קשה לזיתים בזמן שמכניסים שליש ויפה לחטים בשעה שחונטים. וכן היה ר' סימיי אומר כל בריות שנבראו מן השמים נפשם וגופם מן השמים וכל בריות שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ חוץ מאדם זה שנפשו מן השמים וגופו מן הארץ לפיכך אם עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מעלה שנאמר (תהלים פב ו) **אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם** לא עשה תורה ולא עשה

als regendruppels op het gewas.

306-31 Een andere verklaring, *Mijn leer zal druipen als de regen*. Zoals de regen neerdaalt op de bomen en hun elk stuk voor stuk hun eigen geur geeft, zoals de wijnstok naar zijn aard, en de olijfboom naar zijn aard, en de vijgeboom naar zijn aard, zo vormen de woorden van Tora een eenheid, maar erin vind je de Schrift, de Misjna, de Talmoed, Halachische regels, en Haggadische verhalen.

306-32 *Als* שעירים *over het gras*, zoals שעירים, regenvlagen, neerdalen op de kruiden en zorgen dat ze groeien, en daaronder zijn er rode, en daaronder zijn er groene, en daaronder zijn er zwarte, en daaronder zijn er witte, zo staat het ook met de woorden van Tora, die leveren wijze mensen op, rechtvaardige mensen en vrome mensen.

306-33 Een andere verklaring, wat is dat, die regen. Je ziet het niet tot het komt, en zo zegt de Schrift (Mel. I 18:45): *en geleidelijk aan werd de hemel zwart, met wolken*. Zo staat het ook met de leeerling van de wijzen, je kent hem niet, totdat hij les geeft in Midrasj, Halachot, Haggadot, of totdat hij aangesteld is als bestuurder van de gemeente.

306-34 Een andere verklaring, *Mijn leer zal druipen als de regen*, niet als de regen die uit het zuiden komt, want die is echt aanleiding tot meeldauw, bleekzucht en vloek; maar als de regen die uit het westen komt, die echt aanleiding is tot zegen. Rabbi Simaj placht te zeggen: vanwaar is het dat net zoals Mosje hemel en aarde tot getuigen maakte over Jisrael, hij ook de vier winden van de hemel aanriep als getuigen over hen? Omdat er gezegd is: *Mijn leer zal druipen als de regen*; dat is de westenwind, want die is de ruggegraat van de wereld, en helemaal tot zegen; *Mijn woord zal vloeien als de dauw*; dit verwijst naar de noordenwind, want die maakt het uitspansel zuiver als goud: *als regenvlagen over het gras*; dit is de oostenwind, die het uitspansel verduistert als geiten; *als regendruppels op het gewas*, dat is de zuidenwind, die aan het uitspansel de voren volgt als een vruchtbrengende regen.

306-35 Een andere verklaring, *Mijn leer zal druipen als de regen*, rabbi Simaj placht te zeggen: deze vier winden worden alleen maar genoemd in verband met de vier windrichtingen van de hemel: de noordelijke, in het zonnige seizoen is hij aantrekkelijk, in het regenseizoen is hij hard; de zuidelijke, in het zonnige seizoen is hij hard, in het regenseizoen is hij aantrekkelijk; de oostelijke, altijd hard; de westelijke, altijd aantrekkelijk. De noordelijke is goed voor de tarwe als deze voor een derde gerijpt is; maar slecht voor de olijven wanneer ze rijp zijn. De zuidelijke is slecht voor de olijven als ze voor een derde gerijpt zijn, maar goed voor de tarwe wanneer die rijp is. En rabbi Simaj placht ook te zeggen: alle schepselen die geschapen zijn vanuit de hemel, hun ziel en hun lichaam horen aan de hemel. En alle schepselen die geschapen zijn uit de aarde hun ziel en hun lichaam horen aan de aarde behalve de mens, wiens ziel aan de hemel behoort, en wiens lichaam aan de aarde behoort. Daarom, als een mens Tora studeert, en de wil doet van zijn Vader die in de hemel is, dan is hij vergelijkbaar met de schepselen van boven, want er is gezegd (Teh. 82:6): *Ik was het die sprak: jullie zijn goden, zonen van de Allerhoogste zijn jullie allen*; maar als een mens geen Tora studeert, en niet de wil doet van zijn Vader die in de hemel is, dan

is hij vergelijkbaar met de schepselen van beneden, want er is gezegd (Teh. 82:7): *maar jullie zullen sterven als een mens*. En zo placht rabbi Simaj te zeggen: je vindt geen tekstafdeling waarin geen sprake is van de opstanding van de doden, maar we hebben de kracht om het te verklaren, want er is gezegd (Teh. 50:4): *Hij roept: tot de hemel daarboven, tot de aarde; Zijn volk gaat Hij richten. Hij roept: tot de hemel daarboven*, dat gaat om de ziel; *tot de aarde; zijn volk gaat Hij richten*, dat gaat om het lichaam, met wie Hij richt. En waarop is het gebaseerd dat dit alleen kan slaan op de opstanding van de doden? Omdat er gezegd is (Jechez. 37:9): *kom, van de vier windstreken, levensgeest, en blaas in deze gevallenen: dat ze weer leven.*

רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות של מטה שנאמר (שם פב ז) **אכן כאדם תמותון**. וכן היה רבי סימוי אומר אין לך פרשה שאין בה תחית מתים אלא שאין בנו כח לדרוש שנאמר (שם נ ד) **יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדון עמו, יקרא אל השמים מעל** זו נשמה, **ואל הארץ לדון עמו** זה הגוף מי דיין עמו ומנין שאין מדבר אלא בתחית המתים שנאמר (יחזקאל לז ט) **מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה.**

3 Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.

לב ג כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ:

306-36 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*, we vinden dat Mosje de Naam van de Heilige, gezegend zij Hij, niet uitsprak dan na eenentwintig woorden. Van wie leerde hij dat? Van de dienstengelen, want de dienstengelen noemen de Naam eerst na drie heiligingen, want er is gezegd (Jesj. 6:3): *de een riep de ander toe en zei: Heilig, heilig, heilig is de Eeuwige van de legermachten*. Mosje bedacht: het is mij genoeg als ik minder ben dan de dienstengelen, tot één zevende.[226] Wel, dan moeten we a fortiori concluderen: als Mosje, de wijste van de wijzen en de grootste van de groten, en de vader van de profeten de Naam van de Plaats niet noemde dan na eenentwintig woorden, hoeveel geldt dan dat degene die de Naam van de Plaats noemt zonder reden te veroordelen is. Rabbi Sjimon bar Jochaj zei: vanwaar is het dat een mens niet moet zeggen: voor de Eeuwige een brandoffer, voor de Eeuwige een meeloffer, voor de Eeuwige vredeoffers, maar een brandoffer voor de Eeuwige, een meeloffer voor de Eeuwige, vredeoffers voor de Eeuwige, de Schrift leert (Wajjikra 1:2): *een offer voor de Eeuwige*. Hoeveel te meer geldt dan niet, als de Heilige, gezegend zij Hij, betreffende deze zaken die geheiligd zijn voor de Hemel, Mijn Naam moet er niet mee verbonden worden, totdat ze geheiligd zijn, dat degene die de Naam van de Plaats noemt zonder reden, of op de onfatsoenlijke plaats te veroordelen is.

(לב ג) (ס"ד פ' שו לו) **כי שם ה' אקרא**, מצינו שלא הזכיר משה שמו של הקדוש ברוך הוא אלא לאחר עשרים ואחד דבר ממי למד ממלאכי השרת שאין מלאכי השרת מזכירים את השם אלא לאחר שלש קדושות שנאמר (ישעיה ו ג) **וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות** אמר משה דיי שאהיה בפחות משבעה כמלאכי השרת והרי דברים קל וחומר ומה משה שהוא חכם חכמים וגדול שבגדולים ואבי הנביאים לא הזכיר שמו של מקום אלא לאחר עשרים ואחד דבר המזכיר שמו של מקום בחנם על אחת כמה וכמה. רבי שמעון בן יוחי אומר מנין שלא יאמר אדם לה' עולה לה' מנחה לה' שלמים אלא עולה לה' מנחה לה' שלמים לה' תלמוד לומר (ויקרא א ב) **קרבן לה'** והלא דברים קל וחומר ומה אלו שהם מוקדשים לשמים אמר הקדוש ברוך הוא לא יוחל שמי עליהם עד שיקדשו המזכיר שמו של הקדוש ברוך הוא חנם ובמקום בזיון על אחת כמה וכמה.

306-37 *Wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen*. Rabbi Jossi zegt: vanwaar is het dat wanneer er mensen staan in de synagoge en men zegt: ‘geprezen bent U Eeuwige, de geprezene,’ dat de anderen dan antwoorden:‘geprezen bent U Eeuwige, de geprezene, voor eeuwig en altijd.’ Dat is omdat er gezegd is: *wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.* Rabbi Nehoraj zei tot hem: bij de hemel! Het is de gewone gang van zaken: de gewone soldaten voeren oorlog, maar de helden winnen! En vanwaar is het dat men slechts met drie personen de dankzegging na de maaltijd zegt? Omdat er gezegd is *wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.*[227] En vanwaar is het dat men ‘Amen’ antwoordt na degeen die de zegenspreuk uitspreekt? Omdat er gezegd is: *brengt hulde aan onze God*. En vanwaar is het dat men zegt: geprezen zij Zijn eerbiedwaardige, koninklijke, Naam voor eeuwig en altijd? Omdat er gezegd is: *want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen*. En vanwaar is het voor degenen die zeggen: Zijn grote Naam zij geprezen, dat men antwoordt na hen: voor eeuwig, en voor de eeuwigheden der eeuwigheden: Omdat er gezegd is

(ס"ד פ' שו לז) **כי שם ה' אקרא**, רבי יוסי אומר מנין לעומדים בבית הכנסת ואומרים ברכו את ה' המבורך שעונים אחריהם ברוך ה' המבורך לעולם ועד שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**, אמר לו רבי נהוריי השמים דרך ארץ היא גולייריים מתגרים במלחמה וגבורים נוצחים. ומנין שאין מזמנים אלא בשלשה שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**. ומנין שעונים אמן אחר המברך שנאמר **הבו גדל לאלהינו**. ומנין שאומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שנאמר **כי שם ה' אקרא** ומנין לאומרים יהא שמו הגדול מבורך שעונים אחריהם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר **הבו גדל לאלהינו**. ומנין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי

226 De dienstengelen noemen de Godsnaam na drie woorden, Mosje noemt de Naam na zeven maal drie, i.e. eenentwintig woorden.
227 ‘Ik’ is één persoon, maar het meervoudige ‘brengt’ duidt op minimaal twee personen.

brengt hulde aan onze God. En vanwaar is het dat je zegt: onze voorouders zijn niet naar Egypte afgedaald dan alleen opdat de Heilige, gezegend zij Hij, voor hen wonderen en heldendaden kon verrichten om Zijn grote Naam te heiligen in de wereld? Omdat er gezegd is (Sjemot 2:23-24): *en na lange tijd overleed de koning van Egypte*, en dan zegt de Schrift: *en God hoorde hun gekerm, en God dacht weer aan Zijn verbond*, en verder: *wanneer ik de naam van de Eeuwige zal uitroepen, brengt hulde aan onze God.* En vanwaar is het dat de Plaats geen rampen bracht, en dat Hij niet de tien plagen bracht over de Farao en over Egypte, behalve dan om Zijn grote Naam te heiligen in de wereld? Omdat aan het begin van deze zaak de Schrift zegt (Sjemot 5:2): *wie is de Eeuwige dat ik naar Zijn stem zou luisteren*? En over het einde van deze zaak zegt de Schrift (Sjemot 9:27): *de Eeuwige is de rechtvaardige, en ik en mijn volk zijn de schurken*. En vanwaar is het dat de Plaats geen wonderen en heldendaden verrichtte bij de zee en bij de Jordaan en bij de stromen van de Arnon, behalve dan om Zijn grote Naam te heiligen in de wereld? Omdat er gezegd is (Jehosj. 5:1): *toen al de koningen van de Amorieten aan de overkant van de Jordaan, aan de westkant, hoorden, en al de koningen van ...* etc. En daarom zei Rachav tegen de boodschappers van Jehosjoea (Jehosj. 2:10): *want wij hebben gehoord dat de Eeuwige de wateren van de Rietzee voor hen deed opdrogen*, en de Schrift leert: *want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen*. En vanwaar is het dat Daniël niet afdaalde in de leeuwenkuil dan alleen opdat de Heilige, gezegend zij Hij, voor hem wonderen en heldendaden zou verrichten en om Zijn grote Naam te heiligen in de wereld? Omdat er gezegd is: *want ik zal de naam van de Eeuwige uitroepen*, en de Schrift zegt verder (Dan. 6:27): *van mij uitgaande is bevel gegeven, dat men in het hele gebied van mijn koninkrijk moet beven en sidderen voor de God van Daniël*. En vanwaar is het dat je zegt dat Chananja, Misjael en Azarja niet afdaalden in het midden van de vurige oven, dan alleen opdat de Heilige, gezegend zij Hij, voor hen wonderen en heldendaden zou verrichten en om Zijn grote Naam te heiligen in de wereld? Omdat er gezegd is (Dan. 3:32-33): *ik wil de tekenen en wonderen, die de allerhoogste God aan mij gedaan heeft, bekend maken*, en verder zegt de Schrift: *wat groot zijn Zijn tekenen en wat geweldig Zijn wonderen!* En vanwaar is het dat de dienstengelen de Naam van de Heilige, gezegend zij Hij, daarboven niet uitspreken totdat Jisrael hier beneden hem genoemd heeft? Omdat er gezegd is (Dev. 6:4): *hoor, Jisrael, de Eeuwige is onze God, de Eeuwige is één*, en verder (Ijjov 38:7): *wanneer de sterren van de morgen samen zingen,* en verder: *en alle godenzonen juichten*. *De sterren van de morgen*, dat is Jisrael want die wordt vergeleken met de sterren, want er is gezegd (Bresj. 22:17): *en Ik zal je nageslacht vermeerderen als de sterren aan de hemel*. *En alle godenzonen juichten*, dat slaat op de dienstengelen, en zo zegt de Schrift dat (Ijjov 1:6): *en toen kwamen de godenzonen en ze stelden zich op bij de Eeuwige*.

שיעשה להם הקדוש ברוך הוא נסים וגבורות ובשביל לקדש את שמו הגדול בעולם שנאמר (שמות ב כג-גד) **ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים** ואומר **וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו** ואומר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**. ומנין שלא הביא המקום פורענות ולא הביא עשר מכות על פרעה ועל מצרים אלא בשביל לקדש את שמו הגדול בעולם, שמתחלת הענין הוא אומר (שם ה ב) **מי ה' אשר אשמע בקולו** ובסוף הענין הוא אומר (שם ט כז) **ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים** ומנין שלא עשה המקום נסים וגבורות על הים ובירדן ובנחלי ארנון אלא בשביל לקדש את שמו בעולם שנאמר (יהושע ה א) **ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי** וגו' וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (שם ב י) **כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם** תלמוד לומר **כי שם ה' אקרא**. ומנין שלא ירד דניאל לגוב אריות אלא בשביל שיעשה לו הקדוש ברוך הוא נסים וגבורות ובשביל לקדש את שמו הגדול בעולם שנאמר **כי שם ה' אקרא**, ואומר (דניאל ו כז) **מן קדמי שים טעם די בכל שולטן מלכותי ליהוון זיעין ודחלין מן קדם אלהא די דניאל** ומנין אתה אומר שלא ירדו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש אלא כדי שיעשה להם הקדוש ברוך הוא נסים וגבורות בשביל לקדש את שמו הגדול בעולם שנאמר (שם ג לב-לג) **אתיא ותמהיא דיעבד עמי אלהא עילאה שפר קדמי להחויא**, ואומר **אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין**. ומנין שאין מלאכי השרת מזכירים שמו של הקדוש ברוך הוא מלמעלה עד שיזכירו ישראל מלמטה שנאמר (דברים ו ד) **שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד** ואומר (איוב לח ז) **ברן יחד כוכבי בוקר** והדר (שם) **ויריעו כל בני אלהים, כוכבי בוקר**, אלו ישראל שמשולים בכוכבים שנאמר (בראשית כב יז) **והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים ויריעו כל בני אלהים**, אלו מלאכי השרת וכן הוא אומר (איוב א ו) **ויבואו בני האלהים להתיצב על ה'** סליק פיסקא

פיסקא שז

לב ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא׃

4 De Rots is volmaakt in Zijn handelen, want al Zijn wegen zijn gerecht, een betrouwbaar God, er is in Hem geen onrecht, rechtvaardig en oprecht is Hij.

(לב ד) (ס"ד פ' שז א) **הצור**, הצייר שהוא צר את העולם תחלה ויצר בו את האדם שנאמר (בראשית ב ז) **וייצר ה' אלהים את האדם**.[228]

307-1 *De Rots*, de kunstenaar, want Hij vormde eerst de wereld en Hij vormde daarin de mens, want er is gezegd (Bresj. 2:7): *en de Eeuwige, God, vormde de mens*.

(ס"ד פ' שז ב) **תמים פעלו**, פעולתו שלימה עם כל באי העולם ואין להרהר אחר מעשיו אפילו עילה של כלום ואין אחד מהם שיסתכל ויאמר אילו היו לי שלש עינים ואילו היו לי שלש ידים ואילו היו לי שלש רגלים ואילו הייתי מהלך על ראשי ואילו היו פני הפוכות לאחורי כמה היה נאה לי תלמוד לומר **כי כל דבריו משפט**, יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו מה שהוא ראוי לו.

307-2 *Volmaakt in Zijn handelen*, Zijn werk is compleet voor allen die in de wereld gekomen zijn, en er is geen ruimte om Zijn werken nader te overwegen echt helemaal niets. En er is niets waarnaar je kunt kijken en dan zeggen: had ik maar drie ogen, had ik maar drie handen, had ik maar drie voeten, kon ik maar op mijn hoofd lopen, zat mijn gezicht maar aan de achterkant, hoe prachtig zou dat voor mij zijn. De Schrift leert: *want al Zijn wegen zijn gerecht*. Hij zit met iedereen stuk voor stuk in het gericht, en geeft hem, wat passend is voor hem.

(ס"ד פ' שז ג) **אל אמונה**, שהאמין בעולם ובראו.

307-3 *Een betrouwbaar God*, want hij geloofde in de wereld en schiep haar.

(ס"ד פ' שז ד) **ואין עול**, שלא נבראו בני אדם להיות רשעים אלא צדיקים וכן הוא אומר (קהלת ז כט) **לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים**.

307-4 *Er is geen onrecht*: want de mensen werden niet geschapen om schurkachtig te zijn, maar rechtvaardig, en zo zegt de Schrift (Koh. 7:29): *het enige wat ik vond is dit: de mens is door God rechtschapen gemaakt, maar altijd weer kiest men voor andere verzinsels.*

(ס"ד פ' שז ה) **צדיק וישר הוא**, מתנהג בישרות עם כל באי העולם.

307-5 *Rechtvaardig en oprecht is Hij*, Hij handelt eerlijk met hen die in de wereld kwamen.

(ס"ד פ' שז ו) דבר אחר **הצור**, התקיף. **תמים פעלו**, פעולתו שלימה עם כל באי העולם ואין להרהר אחר מעשיו אפילו עילה של כלום ואין אחד מהם שיסתכל ויאמר מה ראו אנשי דור המבול להשטף במים ומה ראו אנשי מגדל שנתפזרו מסוף העולם ועד סופו ומה ראו אנשי סדום להשטף באש וגפרית ומה ראה אהרן ליטול את הכהונה ומה ראה דוד ליטול את המלכות, ומה ראו קרח ועדתו שתבלעם הארץ תלמוד לומר **כי כל דרכיו משפט**, יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו מה שראוי לו. **אל אמונה**, בעל הפקדון.

307-6 Een andere verklaring, *de Rots*, de 'vastberadene,' *volmaakt in Zijn handelen*, Zijn werk is compleet voor allen die in de wereld gekomen zijn, en er is geen ruimte om Zijn werken nader te overwegen echt helemaal niets. En er is niets waarnaar je kunt kijken en dan zeggen: wat was de reden dat de mensen van de generatie van de zondvloed verdronken in het water, en wat was de reden dat de mensen van de toren verspreid werden van het ene einde van de aarde tot het andere einde ervan, en wat was de reden dat de mensen van Sedom ondergingen in vuur en zwavel, en wat was de reden dat Aharon het priesterschap verkreeg, en wat was de reden dat Davied het koningschap verkreeg en wat was de reden dat Korach en zijn groep verzwolgen werden door de aarde? De Schrift leert: *want al Zijn wegen zijn gerecht*. Hij zit met iedereen stuk voor stuk in het gericht, en geeft hem, wat passend is voor hem. *Een betrouwbaar God*, een die betrouwbaarheid bezit.

(ס"ד פ' שז ז) **ואין עול**, גובה שלו באחרונה שלא כמדת בשר ודם מדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם מפקיד אצל חבירו כיס של מאתים ויש לו אצלו מנה כשהוא בא ליטול את שלו אומר לו צא מנה שיש לי בידך והי לך את השאר. וכן פועל שעשה אצל בעל הבית ויש לו בידו דינר כשהוא בא ליטול את שכרו אומר לו צא דינר שיש לי

307-7 *Er is geen onrecht*, Hij zamelt tenslotte in wat van Hem is. De manier van doen van vlees en bloed is niet de manier van doen van de Heilige, gezegend zij Hij. De wijze van doen van vlees en bloed: iemand geeft een beurs met tweehonderd aan zijn buurman, terwijl hij hem honderd verschuldigd is. Als hij komt om het zijne op te halen kan men hem zeggen: trek de honderd die je mij verschuldigd bent eraf, en hier is de rest. Zo ook de arbeider die werkte bij een baas en hij heeft een dinar bij zich, en de arbeider komt zijn loon halen, dan kan hij hem zeggen: trek de dinar die je mij verschuldigd bent eraf, en hier is

228 De midrasjist verbindt hier de wortels יצר, 'vormen, scheppen' en צור, 'samenbinden, bevestigen' –sommigen verbinden צור, 'rots' hiermee, anderen zien in het laatste woord een afleiding van een andere stam– met elkaar, maar er zij opgemerkt dat in Tenach een aantal vormen van een wortel צור voorkomen die 'vormen' betekent

de rest. Maar Hij, die sprak en de wereld was er, is niet zo, maar hij is *een betrouwbaar God*, een die betrouwbaarheid bezit, *en er is geen onrecht*, Hij zamelt tenslotte in wat van Hem is.

בידך והי לך את השאר, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא **אל אמונה** בעל הפקדון **ואין עול** גובה את שלו באחרונה.

307-8 *rechtvaardig en oprecht is Hij*, als de zaak die zo gezegd is: (Teh. 11:7): *want rechtvaardig is de Eeuwige en Hij houdt van rechtvaardigheid*.

(ס"ד פ' שז ח) **צדיק וישר הוא**, כענין שנאמר (תהלים יא ז) **כי צדיק ה' צדקות אהב**.

307-9 Een andere verklaring, *de Rots*, de 'vastberadene.'

(ס"ד פ' שז ט) דבר אחר **הצור**, התקיף.

307-10 *Volmaakt in Zijn handelen*, het werk van degenen die in de wereld gekomen zijn is voor Hem compleet. De overdracht van het loon van de rechtvaardigen en de instelling van de bestraffingen van de goddelozen. Eerstgenoemden krijgen niets van waar ze recht op hebben in deze wereld, en laatstgenoemden krijgen niets van waar ze recht op hebben in deze wereld. En vanwaar is het dat de rechtvaardigen niets van waar ze recht op hebben in deze wereld krijgen? Omdat er gezegd is (Teh. 31:20): *wat een geweldig goed hebt U weggelegd voor wie U vrezen*. En vanwaar is het dat de goddelozen niets van waar ze recht op hebben in deze wereld krijgen? Omdat er gezegd is (Dev. 32:34): *wordt het niet bij Mij opgeslagen, verzegeld in Mijn schatkamers*. Wanneer verkrijgen de enen en de anderen iets? Later, wanneer Hij op zijn rechterlijke troon zit, dan zit Hij met iedereen stuk voor stuk in het gericht, en geeft hem, wat passend is voor hem.

(ס"ד פ' שז י) **תמים פעלו**, פעולתם של באי העולם שלימה לפניו מתן שכרם של צדיקים ומחת פורענותם של רשעים אלו לא נטלו כלום משלהם בעולם הזה ואלו לא נטלו כלום משלהם בעולם הזה ומנין שלא נטלו צדיקים כלום משלהם בעולם הזה שנאמר (תהלים לא כ) **מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך** ומנין שלא נטלו רשעים כלום משלהם בעולם הזה שנאמר (דברים לב לד) **הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי** אי מתי אלו ואלו נוטלים, **כי כל דרכיו משפט** למחר כשהוא יושב על כסא דין יושב עם כל אחד ואחד בדין ונותן לו מה שראוי לו.

307-11 *Een betrouwbaar God*, net zoals Hij de rechtvaardige een volledig loon geeft in de komend wereld voor een mitswe die hij in deze wereld gedaan heeft, zo geeft Hij aan de goddeloze in deze wereld een volledig loon voor de kleinste mitswe die hij deed in deze wereld. En net zo als Hij de goddeloze straft in de komende wereld vanwege de overtreding die hij beging in deze wereld, zo straft Hij de rechtvaardige in deze wereld voor de kleine overtreding die hij beging in deze wereld.

(ס"ד פ' שז יא) **אל אמונה**, כשם שמשלם לצדיק גמור שכר מצוה שעשה בעולם הזה לעולם הבא כך משלם לרשע גמור שכר מצוה קלה שעשה בעולם הזה בעולם הזה. וכשם שנפרע מרשע גמור על עבירה שעשה בעולם הזה לעולם הבא כך נפרע מצדיק גמור על עבירה קלה שעשה בעולם הזה בעולם הזה.

307-12 *Er is in geen onrecht*, wanneer iemand overlijdt in deze wereld komen al zijn daden en verschijnen voor hem, en ze zeggen: zus en zo heb je gedaan op die en die dag, en zus en zo heb je gedaan op die en die dag, geloof je dat, als ze dat zeggen, en hij zegt dan: ja; dan zeggen ze hem: teken hier, want er is gezegd (Ijjov 37:7): *met de hand van ieder mens verzegelt Hij, zodat alle mensen die Hij maakte het weten*.

(ס"ד פ' שז יב) **ואין עול**, כשאדם נפטר מן העולם באים כל מעשיו ונפרטים לפניו ואומרים לו כך וכך עשית ביום פלוני וכך וכך עשית ביום פלוני אתה מאמין בדברים הללו והוא אומר הן אומרים לו חתום שנאמר (איוב לז ז) **ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו**.

307-13 *Rechtvaardig en oprecht is Hij*, Hij verklaart het oordeel rechtvaardig te zijn, en Hij zegt: juist ben Ik beoordeeld, en zo zegt de Schrift (Teh. 51:6): *want U bent rechtvaardig in Uw woorden*.

(ס"ד פ' שז יג) **צדיק וישר הוא**, והוא מצדיק את הדין ואומר יפה נידנתי וכן הוא אומר (תהלים נא ו) **למען תצדק בדבריך**.

307-14 Een andere verklaring, *de Rots is volmaakt in Zijn handelen*. Toen men rabbi Chanina ben Teradjon greep werd er over hem het besluit genomen om hem te verbranden met zijn Torarol. Men zei hem: er is over jou het besluit genomen om je te verbranden met je Torarol, waarop hij het volgende Schriftwoord uitsprak: *de Rots is volmaakt in Zijn handelen*. Men zei tot zijn vrouw: er is besloten aangaande je man dat hij verbrand wordt, en over jou dat je geëxecuteerd wordt, waarop zij het volgende Schriftwoord uitsprak: *een betrouwbaar God, er is geen onrecht*. Toen zei men tegen zijn dochter er is over je vader besloten dat hij verbrand zal worden, en over je moeder dat zij geëxecuteerd zal worden, en over jou dat je aan het werk gezet zal worden,[229]

(ס"ד פ' שז יד) דבר אחר **הצור תמים פעלו** כשתפסו את רבי חנינה בן תרדיון נגזרה עליו גזירה לישרף עם ספרו אמרו לו נגזרה עליך גזירה לישרף עם ספרך קרא המקרא הזה **הצור תמים פעלו**, אמרו לאשתו נגזרה על בעלך גזרה לישרף ועליך ליהרג קראה המקרא הזה **אל אמונה ואין עול**, אמרו לבתו נגזרה גזירה על אביך לישרף ועל אמך ליהרג ועליך לעשות מלאכה קראה המקרא הזה (ירמיה לב יט) **גדול**

229 Eufemisme voor: gedwongen worden te werken in een bordeel.

העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות, אמר רבי כמה גדולים צדיקים אלו שבשעת צרתם הזמינו שלשה פסוקים של צידוק הדין מה שאין כן בכל הכתובים, כיוונו שלשתם את לבם וצידקו עליהם את הדין עמד פילוסופוס על אפרכיא שלו אמר לו מרי אל תזוח דעתך ששרפת את התורה שממקום שיצאת חזרה לה לבית אביה אמר לו למחר אף דינך כיוצא באלו אמר לו בשרתני בשורה טובה שמחר יהא חלקי עמהם לעולם הבא.

waarop zij het volgende Schriftwoord uitsprak (Jirm. 32:19): *groot in raadgeving, machtig in goddelijke daden, met geopende ogen*. Hierover zei Rabbi: wat groots zijn deze rechtvaardigen, die in het uur van hun beproeving deze drie verzen naar voren brachten over de rechtvaardigheid van het oordeel; zoiets is er nergens in de geschriften. Alledrie richten ze hun hart en rechtvaardigden het oordeel over hen. Filosofus stond op tegen zijn stadsbestuurder, hij zei hem: mijn heer: u moet vooral niet denken dat u de Tora verbrand hebt, want van de plaats waar zij vertrok, daarheen keerde zij terug –naar haar vaders huis. Hij zei hem: morgen zal het oordeel over jou zijn als dat over hen. Hij zei hem: u hebt me een goed bericht gegeven, nl. dat morgen mijn deel zal zijn met hen in de komende wereld.

(ס"ד פ' שז טו) דבר אחר **הצור תמים פעלו**, כשירד משה מהר סיני נתקבצו ישראל אצלו אמרו לו רבינו משה אמור לנו מה היא מדת הדין למעלה אמר להם איני אומר לכם לזכות את הזכיי ולחייב את החייב אלא אפילו להחליף בדבר **אל אמונה ואין עול**

סליק פיסקא

307-15 Een andere verklaring, *de Rots is volmaakt in Zijn handelen*. Toen Mosje van de berg Sinaj afdaalde, verzamelde heel Jisrael zich bij hem, en ze zeiden hem: Mosje, onze leraar, zeg ons: hoe staat het met de letter van de wet daarboven, waarop hij hun zei: heb ik jullie niet gezegd: beschouw de onschuldigen als onschuldig en de schuldigen als schuldig, mar ook al zou de zaak omgekeerd zijn: *een betrouwbaar God, er is geen onrecht*.

פיסקא שח

לב ה שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל׃

5 Hun schandvlek heeft het bij Hem bedorven: niet-zijn-kinderen, een verkeerde, perverse generatie.[230]

(לב ה) (ס"ד פ' שח א) **שחת לו לא בניו מומם**, אף על פי שהם מליאים מומים קרויים בנים דברי רבי מאיר שנאמר **בניו מומם** רבי יהודה אומר אין בהם מומים שנאמר **לא בניו מומם** וכן הוא אומר (ישעיה א ד) **זרע מרעים בנים משחיתים** אם כשמשחיתים קרויים בנים אילו לא היו משחיתים על אחת כמה וכמה. כיוצא בו (ירמיה ד כב) **חכמים המה להרע**, והלא דברים קל וחומר ומה כשהם מרעים קרויים חכמים אילו היו מטיבים על אחת כמה וכמה. כיוצא בו (שם) **בנים סכלים המה** ומה כשהם סכלים קרויים בנים אילו היו נבונים על אחת כמה וכמה. כיוצא בו (יחזקאל לג לא) **ויבאו אליך כמבוא עם וישבו לפניך עמי ושמעו את דבריך**, יכול שומעים ועושים תלמוד לומר (שם) **ואותם לא יעשו** והלא דברים קל וחומר ומה כשהם שומעים ואינם עושים קרויים עמי אילו שומעים ועושים על אחת כמה וכמה.

308-1 *Hun schandvlek heeft het bij Hem bedorven: niet Zijn kinderen*, ook al zijn ze vol met gebreken, ze worden toch ‘kinderen’ genoemd, dat zijn de woorden van rabbi Meïer, want er is gezegd: *Zijn kinderen, hun gebrek*. Rabbi Jehoeda placht te zeggen: ze hebben geen gebreken, want er is gezegd: *niet-Zijn-kinderen*, *hun gebrek*,[231] en zo zegt de Schrift (Jesj. 1:4): *nageslacht van kwaaddoeners, kinderen die verderf aanrichten*. Als ze, terwijl ze gecorrumpeerd zijn, zonen genoemd worden, hoeveel te meer als ze niet gecorrumpeerd zijn. Dit volgt ook hieruit (Jirm. 4:22): *ze zijn wijs in het doen van kwaad*. Als ze wijs genoemd worden terwijl ze kwaad doen, hoeveel te meer als ze goed doen. Dit volgt ook hieruit (Jirm. 4:22): *ze zijn stomme kinderen*. En als ze, stom als ze zijn, kinderen genoemd worden, hoeveel te meer als ze verstandig zijn. Dit volgt ook hieruit (Jechez. 33:31): *en zij komen tot u, gelijk het volk pleegt te komen, en zitten voor uw aangezicht als Mijn volk, en horen uw woorden*, het kan zijn: zij luisteren en handelen ernaar, daarom leert de Schrift: *maar ze handelen er niet naar*. Als het zo is dat ze als ze luisteren maar er niet naar handelen Mijn volk genoemd worden, hoeveel te meer als ze luisteren en er wel naar handelen.

(ס"ד פ' שח ב) משום אבה הדורס אמרו שחתו ישראל בכל לאוים שבתורה וכל כך למה שלא ליתן פתחון פה לרשעים לומר כל זמן שאנחנו חוטאים לפניו אנו מצטערים לפניו למה הדבר דומה לאחד שיצא ליצלב ואביו בוכה עליו ואמו מתחבטת לפניו זה אומר אוי לי וזה אומר אוי לי אבל אין זה הווה אלא על אותו שיצא ליצלב וכן הוא אומר (ישעיה ג ט) **אוי לנפשם כי גמלו להם רעה.**

308-2 Men zegt uit naam van Abba, de uitlegger,[232] Jisrael vernietigde alle negatieve geboden[233] die in de Tora staan. Dit is zo gezegd om hier geen ruimte te geven aan de goddelozen om te zeggen: iedere keer dat wij tegenover Hem zondigen, wij gepijnigd worden voor Hem.[234] Waar kan dit mee vergeleken worden? Met iemand die naar buiten gebracht wordt om gekruisigd te worden; en zijn vader huilt om hem, en zijn moeder slaat zichzelf voor hem; hij zegt: wee mij en de ander zegt: wee mij. Maar dit wee geldt alleen voor hem die uitgeleid wordt om gekruisigd te worden. En zo zegt de Schrift (Jesj. 3:9): *wee hun ziel, want zij doen zichzelf kwaad*.

(ס"ד פ' שח ג) **דור עקש ופתלתול**, אמר להם משה לישראל עקמנים אתם פתלתנים אתם ואין אתם הולכים אלא לאור למה הדבר דומה לאחד שהיה בידו מקל מעוקם ונתנו לאומן לתקנו מתקנו באור ואם לאו מכוונו במעגילה ואם לאו מפסלו במעצד ומשליכו לאור וכן הוא אומר

308-3 *Een verkeerde, perverse generatie*. Mosje zei tot Jisrael: jullie zijn bedriegers, jullie zijn verkeerd, en jullie gaan nergens heen behalve naar het vuur. Waar kan dit mee vergeleken worden? Met iemand die een kromgebogen staf in zijn hand heeft. Hij brengt die bij een handwerksman om in orde te maken. Hij maakt hem in orde met vuur, en als dat niet lukt maakt hij hem recht met een pers, en als dat niet lukt maakt hij hem recht met een dissel, en als dat niet lukt werpt hij hem in het vuur, en zo zegt de Schrift

230 Devarim 32:5, enkele vertalingen:
SV: Hij heeft het tegen Hem verdorven; het zijn Zijn kinderen niet; de schandvlek is hun; het is een verkeerd en verdraaid geslacht.
WV1975: Zijn zonen zonder smet, zij vervielen tot zonde, een boos, verdorven geslacht.
WV2012: Zij vervielen in zonde, en zijn niet zijn zonen, maar een onbetrouwbare, verdorven generatie.
NBV2021: Maar zijn kinderen werden Hem ontrouw: tot hun schande gaven zij hun kindschap op. Vals is deze generatie, en trouweloos.
HSV: Zij hebben verderfelijk tegen Hem gehandeld; het zijn Zijn kinderen niet. Een schandvlek! Het is een slinkse en verdorven generatie.
Naarden: Bederven zal het voor hen die niet zijn zonen zijn, hun smet,- een geslacht verkeerd en verdraaid!
KJV: They have corrupted themselves, their spot is not the spot of his children: they are a perverse and crooked generation.
NKJV: "They have corrupted themselves; They are not His children, Because of their blemish: A perverse and crooked generation.
NAS: "They have acted corruptly toward Him, They are not His children, because of their defect; But are a perverse and crooked generation.
ESV: They have dealt corruptly with him; they are no longer his children because they are blemished; they are a crooked and twisted generation.
JPS1917: Is corruption His? No; His children's is the blemish; a generation crooked and perverse.
JPS2012: Children unworthy of Him – That crooked, perverse generation – Their basenes has played Him false.

231 Rabbi Meïer rekent dus met een pauze vóór לא, terwijl rabbi Jehoeda uitgaat van een pauze na לא; het masoretische zangteken bij dit woord is een tifcha, die gewoonlijk staat als laatste scheidend accent voor atnach of silloek.

232 Variante lezing: הדורש; waarschijnlijker lijkt dat er sprake is van een naam.

233 לאוים, meervoud van לא ‘niet,’ dat hier gebruikt wordt als afkorting voor ‘een gebod van het type לא תעשה.’

234 Eufemistische uitdrukking voor: dan bezorgen wij Hem pijn.

(Jechez. 21:36): *en Ik zal u overgeven in de hand van brandende mensen, smeders van verderf.*

(יחזקאל כא לו) **ונתתיך ביד אנשים בוערים חרשי משחית.**

308-4 Een andere verklaring, Mosje zei tot Jisrael: met de maat waarmee jullie gemeten hebben heb ik jullie gemeten en zo zegt de Schrift (Sjem. ii 22:27): *met de reine gedraagt U zich rein, maar met de oneerlijke handelt U ruw*.

(ס"ד פ' שח ד) דבר אחר אמר להם משה לישראל במדה שמדדתם בה מדדתי לכם וכן הוא אומר (ש"ב כב כז) **עם נבר תתבר ועם עקש תתפל, דור עקש ופתלתל**
סליק פיסקא

פיסקא שט

לב ו הַ לַיהוָה תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא־הוּא אָבִיךָ קָנָךָ הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ׃

(לב ו) (ס"ד פ' שט א) **הלה' תגמלו זאת**, משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה עומד וצוהב כנגד בוליוטוס בשוק אמרו לו השומעים שוטה שבעולם כנגד בוליוטוס אתה עומד וצוהב מה אם רצה להכותך או לקרוע את כסותך או לחבשך בבית האסורים שמא את יכול לו אם היה קטרון שגדול ממנו על אחת כמה וכמה אם היה הפרקס[235] שגדול משניהם על אחת כמה וכמה.

(ס"ד פ' שט ב) דבר אחר **הלה' תגמלו זאת**, משל למה הדבר דומה לאחד שהיה עומד וצוהב כנגד אביו בשוק אמרו לו השומעים שוטה שבעולם כנגד מי אתה עומד וצוהב כנגד אביך שמע כמה עמל עמל בך וכמה יגיעה יגע בך אם לא כבדתו לשעבר צריך אתה לכבדו עכשיו שלא יהא כותב כל נכסיו לאחרים כך אמר להם משה לישראל אם אי אתם זכורים נסים וגבורות שעשה לכם הקדוש ברוך הוא במצרים הזכרו כמה טובות עתיד ליתן לכם לעולם הבא.

(ס"ד פ' שט ג) **עם נבל ולא חכם**, **נבל** לשעבר. **ולא חכם**, לעתיד לבוא. כיוצא בו (ישעיה א ג) **ישראל לא ידע** לשעבר, (שם) **עמי לא התבונן** לעתיד, ומי גרם לישראל להיות מנובלים ומטופשים שלא הוחכמו בדברי תורה וכן הוא אומר (איוב ד כא) **הלא נסע יתרם בם, ימותו ולא בחכמה.**

(ס"ד פ' שט ד) **הלא הוא אביך קנך**, שמעון בן חלפתא אומר שאם היה חלש מלמעלה וגבור מלמטה מי נוצח שמא את יכול לו וכל שכן שהגבור מלמעלה והחלש מלמטה וכן הוא אומר (קהלת ה א) **אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ.**

(ס"ד פ' שט ה) **הלא הוא אביך קנך**, אמר להם משה לישראל חביבים אתם לו קנין אתם לו ואי אתם ירושה לו משל לאחד שהורישו אביו עשר שדות ועמד וקנה שדה אחת משלו והיה אוהב אותה מכל שדות שהורישו אביו וכן מי שהורישו אביו עשר פלטריאות ועמד וקנה פלטריא אחת משלו ואותה היה אוהב מכל פלטיריאות שהנחילו אביו כך אמר להם משה לישראל חביבים אתם לו קנין אתם לו ואי אתם ירושה לו.

6 Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening, dwaas en onwijs volk? Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven, Hij heeft je gemaakt en je bevestigd.

309-1 *Geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening*, men vertelde een parabel waarop deze zaak lijkt: er stond eens iemand op de markt scheldend op een senator. De mensen die het hoorden zeiden hem: vreselijke sufferd, je staat een senator uit te schelden. Wat als hij je wil slaan of je kleding wil scheuren, of je in de gevangenis wil opsluiten, wat zou je tegen hem kunnen doen? Stel dat het een centurion was, nog belangrijker dan die ander, hoeveel te meer dan. Stel dat het een hyparchos was, nog belangrijker dan die andere twee, hoeveel te meer dan.

309-2 Een andere verklaring, *geven jullie de Eeuwige dit als genoegdoening*. Een verhaal hiermee te vergelijken: er stond eens iemand op de markt zijn vader uit te scheldenr. De mensen die het hoorden zeiden hem: vreselijke sufferd, wie sta je uit te schelden? Je vader? Wat heeft hij zich voor je ingespannen, wat heeft hij voor je geploeterd. Als je hem voorheen niet geëerd hebt, dan moet je hem nu toch eren, zodat hij niet al zijn bezittingen wegschrijft naar anderen. Zo sprak Mosje ook tot Jisrael: als jullie je niet de wonderen en heldendaden herinneren, die de Heilige, gezegend zij Hij, voor jullie gedaan heeft in Egypte, houdt toch in gedachten hoeveel goede zaken Hij jullie zal geven in de komende wereld.

309-3 *Een dwaas en onwijs volk*, *dwaas*, in het verleden, *en onwijs*, in verband met de toekomst. Zoals dat volgt uit (Jesj. 1:3): *maar Jisrael weet het niet*, betreffende het verleden; *Mijn volk begrijpt het niet*, betreffende de toekomst. Wat bracht Jisrael ertoe dwaas en onwijs te zijn? Dat zij studeerden op de woorden van Tora, en zo zegt de Schrift (Ijjov 4:21): *is niet hun voortreffelijkheid van hen weggerukt*; *ze sterven maar niet in wijsheid*.

309-4 *Is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven*, Sjimon ben Chalafta was gewend te zeggen: als de zwakkere boven is en de sterkere onder, wie verliest er? Het kan toch niet zijn dat jij hem aan zou kunnen? Hoeveel te meer wanneer de sterkere boven is en de zwakkere onder, en zo zegt de Schrift (Koh. 5:1): *wees niet te snel met uw mond, en laat uw hart zich niet haasten een woord te uiten voor God*; *want God is in de hemel en u bent op de aarde.*

309-5 Een andere verklaring, *is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven*, Mosje sprak tot Jisrael: jullie zijn geliefd bij Hem, jullie zijn door Hem verworven, jullie zijn niet Zijn erfenis. Dit is te vergelijken met iemand wiens vader hem tien velden nalaat, maar hij ging op pad en kocht er zelf één, en daarvan hield hij meer dan van al die velden die zijn vader hem naliet. En zo ook: iemand wiens vader hem tien buitenplaatsen nalaat koopt een buitenplaats voor zichzelf, waar hij meer van houdt dan van al die buitenplaatsen die zijn vader hem naliet. Zo sprak Mosje tegen Jisrael: jullie zijn geliefd bij Hem, jullie zijn door Hem verworven, jullie zijn niet Zijn erfenis.

235 De tekst geeft hier הפתקס, maar de variante lezing geeft het Griekse ὕπαρχος correct weer.

(ס"ד פ' שט ו) **קנך**, זה אחד משלשה שנקראו קנין למקום, תורה נקראת קנין למקום שנאמר (משלי ח כב) **ה' קנני ראשית דרכו**, ישראל נקראו קנין למקום שנאמר **הלא הוא אביך קנך**, בית המקדש נקרא קנין למקום וכן הוא אומר (תהלים עח נד) **הר זה קנתה ימינו**.

309-6 *Hij heeft je verworven*, deze (nl. Jisrael) is er één van drie die verworven bezit genoemd worden van de Plaats. De Tora wordt het verworven bezit van de Plaats genoemd, want er is gezegd (Misjle 8:22): *de Eeuwige heeft mij verworven aan het begin van Zijn weg*. Jisrael wordt het verworven bezit van de Plaats genoemd, want er is gezegd: *is Hij niet je Vader, Hij heeft je verworven*. De Tempel wordt verworven bezit van de Plaats genoemd, want er is gezegd (Teh. 78:54): *deze berg die Zijn rechterhand verwierf*.

(ס"ד פ' שט ז) **הוא עשך ויכוננך**, היה רבי מאיר אומר כרכא דכולא ביה כהנים מתוכו נביאים מתוכו חכמים מתוכו סופרים מתוכו וכן הוא אומר (זכריה י ד) **ממנו פנה ממנו יתד**. רבי יהודה אומר עשך כוין כוין רבי שמעון בן יהודה אומר הושיבך על בסיסך הלעיטך ביזת שבעה עממים ונתן לך מה שנשבע לך והורישך מה שהבטיחך רבי דוסתיי בן יהודה אומר עשך כנונים כנונים מבפנים שאם תעלה אחת מהם על גבי חבירתה אי אתה יכול לעמוד סליק פיסקא

309-7 *Hij heeft je gemaakt en je bevestigd*, rabbi Meïer placht te zeggen: (Jisrael) is een stad die alles heeft, kohanim in zijn midden, profeten in zijn midden, wijzen in zijn midden, schrijvers in zijn midden, en zo zegt de Schrift (Zech. 10:4): *daaruit komt de hoeksteen, daaruit komt de tentpin*. Rabbi Jehoeda zegt: Hij maakte je met allerlei openingen. Rabbi Sjimon ben Jehoeda zegt: Hij zette je op je fumdament, Hij voedde je met de buit van de zeven volkeren, Hij gaf je wat hij met een eed beloofde, en Hij liet je erven wat Hij beloofde. Rabbi Dostaj ben Jehoeda zegt: Hij maakte je met allerlei vertrekken van binnen, zodat, wanneer één van hen boven de andere uitrijst, jij niet in staat bent om te blijven staan.

פיסקא שי

לב ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֶּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ׃

7 Denk aan de dagen van vroeger, begrijp de jaren van voorbije generaties. Vraag het je vader, hij zal het je vertellen, vraag het je oudsten, zij zullen het je zeggen.

(לב ז) (ס"ד פ' שי א) **זכור ימות עולם**, אמר להם הזכרו מה שעשיתי לדורות הראשונים מה שעשיתי לאנשי דור המבול ומה שעשיתי לאנשי דור הפלגה ומה שעשיתי לאנשי סדום.

310-1 *Denk aan de dagen van vroeger*, Hij zei hun herinner je wat Ik deed met de eerste generaties, wat Ik deed met de generatie van de vloed, wat Ik deed met de generatie van de verspreiding, wat Ik deed met de generatie van Sedom.

(ס"ד פ' שי ב) **בינו שנות דור ודור**, אין לך דור שאין בו כאנשי דור המבול ואין לך דור שאין בו כאנשי סדום אלא שנדון כל אחד ואחד לפי מעשיו.

310-2 *Begrijp de jaren van voorbije generaties*, je hebt geen generatie, zonder mensen als die van de vloed, je hebt geen generatie, zonder mensen als die van Sedom, maar ieder stuk voor stuk wordt geoordeeld naar zijn werken.

(ס"ד פ' שי ג) **שאל אביך ויגדך**, אלו נביאים כענין שנאמר (מ"ב ב יב) **ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי.**

310-3 *Vraag het je vader, hij zal het je vertellen*, hiermee zijn de profeten bedoeld, want er is gezegd (Mel. ii 2:12): En Elisja zag hem en hij riep: mijn vader, mijn vader.

(ס"ד פ' שי ד) **זקניך ויאמרו לך**, אלו זקנים כענין שנאמר (במדבר יא טז) **אספה לי שבעים איש מזקני ישראל.**

310-4 Een andere verklaring, *je oudsten*, *en zij zullen het je zeggen*, hiermee zijn de oudsten bedoeld, want er is gezegd (Bemid.. 11:16): *verzamel voor Mij zeventig man uit de oudsten van Jisrael*.

(ס"ד פ' שי ה) דבר אחר **זכור ימות עולם**, אמר להם כל זמן שהקדוש ברוך הוא מביא עליכם יסורים הזכרו כמה טובות ונחמות עתיד ליתן לכם לעולם הבא.

310-5 Een andere verklaring, *denk aan de dagen van vroeger*, hij zei hun: wanneer de Heilige, gezegend zij Hij beproevingen over jullie brengt, denk er dan aan hoeveel goede zaken en vertroostingen Hij jullie zal geven in de komende wereld.

(ס"ד פ' שי ו) **בינו שנות דור ודור**, זה דורו של משיח שיש בו שלשה דורות שנאמר (תהלים עב ה) **יראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים.**

310-6 *Denk aan de dagen van vroeger*, dit is de generatie van de Masjieach, die drie generaties omvat, want er is gezegd (Teh. 72:5): *zij zullen U vrezen bij de zon en voor de maan van generatie op genraties*.[236]

(ס"ד פ' שי ז) **שאל אביך ויגדך**, למחר עתידים ישראל להיות רואים ושומעים כשומעים מפי הקדוש ברוך הוא שנאמר (ישעיה ל כא) **ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר** ואומר (שם ל כ) **לא יכנף עוד מוריך והיו עיניך ראות את מוריך.**

310-7 *Vraag het je vader, hij zal het je vertellen*, in de toekomst zal Jisrael zien en horen als degenen die het horen uit de mond van de Heilige, gezegend zij Hij, want er is gezegd (Jesj. 30:21): *en jullie oren zullen een woord horen van achter jullie, zeggende*, en verder (Jesj. 30:20): *en jullie Leraar zal niet langer verborgen zijn axchter Zijn kleed, en jullie ogen zullen je Leraar zien.*

(ס"ד פ' שי ח) **זקניך ויאמרו לך**, מה שהראיתי לזקנים בהר כענין שנאמר (שמות כד א) **ואל משה אמר עלה אל ה'**

סליק פיסקא

310-8 *Je oudsten*, *en zij zullen het je zeggen*, wat ik toonde aan de oudsten op de berg, de zaak waarvan is gezegd (Sjemot 24:1): *en tot Mosje zei Hij: ga op naar de Eeuwige*.

236 Dus tenminste drie generaties.

פיסקא שיא

לב ח בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

8 Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken, en Hij de mensen verspreidde, heeft Hij de grenzen van de volken bepaald, naar het getal van Jisraels kinderen.[237]

(לב ח) (ס"ד פ' שיא א) **בהנחל עליון גוים**, עד שלא בא אברהם אבינו כביכול היה הקדוש ברוך הוא דן את העולם במדת אכזריות חטאו אנשי מבול הציפם כזיקים על פני המים חטאו אנשי מגדל פיזרם מסוף העולם ועד סופו חטאו אנשי סדום שטפם בגפרית ואש אבל משבא אברהם אבינו לעולם זכה לקבל יסורים והתחילו ממשמשים ובאים כענין שנאמר (בראשית יב י) **ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה** ואם תאמר מפני מה יסורים באים מפני חבתם של ישראל **יצב גבולות עמים למספר בני ישראל**.

311-1 *Toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken,* voor de komst van Avraham, onze vader, oordeelde, om zo te zeggen, de Heilige, gezegend zij Hij, de wereld volgens de strengste regels. De mensen van de vloed zondigden, Hij liet ze onderlopen als vonkjes op het wateroppervlak. De mensen van de toren zondigden, Hij dreef ze uiteen van het ene einde van de aarde tot het andere einde. De mensen van Sedom zondigden, Hij verdonk ze in zwavel en vuur. Maar sinds Avraham, onze vader, in de wereld kwam kreeg hij de verdienste beproevingen te ontvangen, en die begonnen merkbaar te worden en voort te komen, zoals de zaak, die gezegd is (Bresj. 12:10): *er was honger in het land en Avraham daalde af naar Egypte*. En als je zegt: waarom komen er beproevingen; vanwege de liefde voor Jisrael: *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald, naar het getal van Jisraels kinderen.*

(ס"ד פ' שיא ב) דבר אחר **בהנחל עליון גוים**, כשהנחיל הקדוש ברוך הוא עולם לאומות פירש תחומה של כל אומה ואומה כדי שלא יהו מעורבים שילח בני גומר לגומר בני מגוג למגוג בני מדי למדי בני יון ליון בני תובל לתובל פירש תחומן של אומות כדי שלא יכנסו לארץ ישראל **יצב גבולות עמים**.

311-2 Een andere verklaring, *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*, toen de Heilige, gezegend zij Hij, de wereld toewees aan de volkeren stelde Hij de begrenzing van ieder volk, stuk voor stuk, vast zodat ze niet vermengd zouden raken. Hij stuurde de afstammelingen van Gomer naar Gomer, de afstammelingen van Magog naar Magog, de afstammelingen van Medai naar Medië, de afstammelingen van Jawan naar Jawan (Griekenland), de afstammelingen van Toeval naar Toeval. Hij stelde de begrenzing van de volken, zodat ze niet zouden binnendringen in het land Jisrael: *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*.

(ס"ד פ' שיא ג) דבר אחר **בהנחל עליון גוים**, כשנתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל עמד וצפה ונסתכל שנאמר (חבקוק ג ו) **עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים** ולא היתה אומה באומות שהיתה ראויה לקבל את התורה אלא ישראל **יצב גבולות עמים**.

311-3 Een andere verklaring, *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*. Taoen de Heilige, gezegend zij Hij, Tora aan Jisrael gaf, stond Hij op, keek en overwoog, want er is gezegd (Chab. 3:6): *Hij stond en mat de aarde af schudden, Hij keek en liet de volkeren opspringen*. Er was geen volk onder de volkeren waardig om de Tora te ontvangen, behalve Jisrael: *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*.

(ס"ד פ' שיא ד) דבר אחר **בהנחל עליון גוים**, כשהנחיל הקדוש ברוך הוא עולם לאומות חלקם בגיהנם שנאמר (יחזקאל לב כב) **שם אשור וכל קהלה** (שם לב כט) **שמה נסיכי צפון וכל צידוני** (שם לב ל) **שמה אדום מלכיה** ואם תאמר מי נוטל עשרם וכבודם של אלו הוי אומר אלו ישראל **יצב גבולות עמים**.

311-4 Een andere verklaring, *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*. Toen de Heilige, gezegend zij Hij, de wereld toewees aan de volkeren was hun deel in het Gehinnom, want er is gezegd (Jechez.. 32:22): *daar is Assjoer met heel haar gemeenschap*, (Jechez.. 32:30): *daar zijn alle vorsten van het noorden, en alle Sidoniërs,* (Jechez.. 32:29): *daar is Edom met haar koningen*. En als je nu zegt: wie verkrijgt de rijkdom en de eer van al dezen? Wel ik zeg: dat is Jisrael: *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*.

(ס"ד פ' שיא ה) דבר אחר **בהנחל עליון גוים**, כשהנחיל הקדוש ברוך הוא מן האומות יראי חטא וכשרים שבהם, בהפרידו בני אדם, זה דור הפלגה שנאמר (בראשית יא ט) **ומשם הפיצם ה', יצב גבולות עמים**, רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר (שיר השיר' ו ח) **ששים המה מלכות ושמונים פילגשים** ששים ושמונים הרי

311-5 Een andere verklaring, *toen de Allerhoogste bezit toewees aan de volken*. Toen de Heilige, gezegend zij Hij, bezit toewees aan degenen die afkeer hadden van zonde onder de volken, en de betrouwbaren onder hen, toen Hij de mensen verdeelde, dit is de generatie van de verdeling, want er is gezegd (Bresj. 13:11) *en vandaar verdeelde de Eeuwige hen*, *Hij heeft de grenzen van de volken bepaald*. Eliëzer de zoon van rabbi Jossi haGelilie zei: kijk dit zegt de Schrift (Sjier 6:8): *er zijn zestig koninginnen en tachtig bijvrouwen*. Zestig en tachtig dat is honderdveertig, maar

237 WV2012 geeft de laatste woorden weer met: ... *naar het getal van Gods zonen*; dit is in overeenstemming met de tekst van enige Qumran fragmenten (4QDt^{j,n} hebben duidelijk בני אלוהים, en 4QDt^{q} geeft]אל בני, met ruimte om tot אלוהים aan te vullen; dit in overeenstemming met de tekst van verscheidene Septuagint MSS: υἱῶν θεοῦ; de meeste LXX MSS geven ἀγγέλῶν θεοῦ, een aanpassing van de tekst om ongezonde gedachten te vermijden; een ander Qumran fragment heeft wel de traditionele lezing (4QDt^{r}); in verband met het feit dat in de Ugaritische literatuur sprake is van de 70 zonen van El, lijkt de lezing בני אלוהים de oorspronkelijke.

מאה וארבעים אבותינו לא ירדו למצרים אלא בשבעים נפש שנאמר (דברים י כב) **בשבעים נפש ירדו אבותיך** וכן הוא אומר **גבולות עמים**, גבולי עמים אין כתוב כאן אלא **גבולות עמים** זכו אומות ליטול שני חלקים **במספר בני ישראל** סליק פיסקא

onze voorouders daalden af naar Egypte met slechts zeventig zielen, want er is gezegd (Dev. 10:22): *met zeventig zielen daalde je vader af*. *De grenzen van de volkeren*, er staat hier niet geschreven גבולי עמים maar גבולות עמים.[238] De volken waren het waard om een dubbel deel te nemen gerekend van het *getal van de kinderen van Jisrael*.

238 Waarschijnlijk verwijst de tekst naar het verschil tussen גבול en גבולה om de verbinding met de juist genoemde מלכות en פילגשים te versterken; opgemerkt zij echter dat een variante lezing voor גבולי גבול geeft.

פיסקא שיב

לב ט כִּי חֵלֶק יְהוָה עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ׃

9 Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel.

(לב ט) (ס"ד פ' שיב א) **כי חלק ה' עמו**, משל למלך שהיה לו שדה ונתנה לעריסים התחילו עריסים גונבים אותה נטלה מהם ונתנה לבניהם התחילו להיות רעים מן הראשונים נטלה מבניהם ונתנה לבני בניהם חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים נולד לו בן אמר להם צאו מתוך שלי אי איפשי שתהיו בתוכה תנו לי חלקי שאהיה מכירו כך כשבא אברהם אבינו לעולם יצאת ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה בא יצחק לעולם יצאת ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדום חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים וכשבא יעקב לא יצאת ממנו פסולת אלא נולדו כל בניו כשרים כענין שנאמר (בראשית כה כז) **ויעקב איש תם יושב אהלים** מהיכן המקום מכיר את חלקו מיעקב שנאמר **כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו** ואומר (תהלים קלה ד) **כי יעקב בחר לו יה** ועדין הדבר תלי בדלא תלי[239] ואין אנו יודעים אם הקדוש ברוך הוא בחר ביעקב אם יעקב בחר בהקדוש ברוך הוא תלמוד לומר (ס"ד פ' שם) **ישראל לסגולתו** ועדין הדבר תלי בדלא תלי ואין אנו יודעים אם הקדוש ברוך הוא בחר לו **ישראל לסגולתו** ואם ישראל בחרו בהקדוש ברוך הוא תלמוד לומר (דברים יד ב) **ובך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה** ומנין שאף יעקב בחר בו ביה שנאמר (ירמיה י טז) **לא כאלה חלק יעקב**.

(ס"ד פ' שיב ב) יעקב חבל נחלתו, אין חבל אלא גורל שנאמר (תהלים טז ו) **חבלים נפלו לי בנעימים** ואומר (יהושע יז ה) **ויפלו חבלי מנשה עשרה** [ואומר] (שם יט ט) **מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון** דבר אחר מה חבל זה משולש כך היה יעקב שלישי לאבות וקבל שכר כולם כשנולד אברהם מהו אומר (משלי יז יז) **ואח לצרה יולד** וכשנולד יצחק מהו אומר (קהלת ד ט) **טובים השנים מן האחד** וכשנולד יעקב מהו אומר (שם ד יב) **והחוט המשולש לא במהרה ינתק** סליק פיסקא

312-1 *Want het deel van de Eeuwige is Zijn volk*.[240] Een vergelijking: er was een koning die een veld had en dat aan de pachters, maar de pachters begonnen ervan te stelen. Toen nam hij het van hen weg en gaf het aan hun kinderen, maar zij begonnen nog slechter te handelen dan de eersten. Toen nam hij het weg van hun kinderen en gaf het aan hun kleinkinderen, maar die handelden nog kwalijker dan de eerderen. Toen werd hem een zoon geboren en hij zei tot hen ga weg uit mijn eigendom, jullie kunnen hier niet blijven, geef mij mijn deel zodat ik het zo kan bekend maken. Zo ook, toen Avraham, onze vader, in de wereld kwam, kwam er eerst uit hem slechts ondeugdelijks voort, namelijk Jisjmael en de zonen van Ketoera. Toen Jitschak in de wereld kwam, kwam er eerst uit hem slechts ondeugdelijks voort, namelijk Esaw en de leiders van Edom, en die handelden nog kwalijker dan de eersten. Toen Jaäkov kwam er uit hem niets ondeugdelijks voort, maar al zijn kinderen werden in overeenstemming met de wet geboren, zoals er wordt gezegd (Bresj. 25:27): *Jaäkov was een oprecht man, die in tenten woonde. Op grond waarvan erkent de Plaats Zijn deel*? Op grond van Jaäkov, want er is gezegd: *want het deel van de Eeuwige is Zijn volk, Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel*. En verder (Teh. 135:4): *De Eeuwige heeft Jakob uitgekozen*. Maar de zaak is nog niet definitief, want we weten niet of de Heilige, gezegend zij Hij, Jaäkov uitkoos, of dat Jaäkov de Heilige, gezegend zij Hij, uitkoos, want de Schrift leert (ibid.): *Israël als zijn kostbaar bezit*; maar de zaak is nog niet definitief, want we weten niet of de Heilige, gezegend zij Hij, *Israël als zijn kostbaar bezit*, of dat Jisrael de Heilige, gezegend zij Hij, uitkoos. De Schrift leert (Dev. 14:2): *jou heeft de Eeuwige, je God, uitgekozen om een volk als Zijn kostbaar bezit te zijn*. En vanwaar is het dat Jaäkov Hem verkoos? Omdat er gezegd is (Jirm. 10:16): *niet als deze is het deel van Jaäkov*.

312-2 *Jaäkov is de landstreek van Zijn erfdeel*, חבל[241] betekent niets anders dan een lot, want er is gezegd (Teh. 16:6): חבלים *zijn voor mij gevallen op aangename plaatsen*, en verder (Jehosj. 17:5): *en de* חבלי *van Menasje vielen — tien*, (Jehosj. 19:9): *van de* חבל *van de afstammelingen van Jehoeda was er een erfelijk bezit van de afstammelingen van Sjimon*. Een andere verklaring, net als een koord drievoudig is, zo is Jaäkov de derde van de vaderen, en hij kreeg loon naar hen allen. Toen Avraham geboren werd, wat zegt de Schrift (Misjle 17:17): *en er werd een broeder geboren voor beproeving*. Toen Jitschak geboren werd, wat zegt de Schrift (Koh. 4:9): *twee is beter dan één*. Toen Jaäkov geboren werd, wat zegt de Schrift (Koh. 4:12): *een drievoudig snoer wordt niet snel gebroken*.

239 Voor de uitdrukking הדבר תלי בדלא תלי vergelijke men: E.E. Urbach, *The Sages*, Jerusalem 1979[2], p. 925-26, n. 20.
240 De midrasjschrijver lijkt deze zin op te vatten als: *want het deel van de Eeuwige is* [*het deel van*] *Zijn volk*.
241 De betekenis van חבל is ook in תנ"ך Tenach enigermate uiteenlopend: touw, (meet)snoer, dan ook wat specifiek opgemeten wordt: een stuk land.

פיסקא שיג

לב י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ׃

10 Hij vond hem in een land van woestenij, en in een woeste huilende wildernis; Hij omringde hem, Hij onderwees hem, Hij bewaarde hem als Zijn oogappel.

(לב י) (ס"ד פ' שיג א) **ימצאהו בארץ מדבר**, זה אברהם משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר הניחוהו חיילותיו במקום הצרות במקום הגייסות הלסטים והלכו להם נתמנה לו גבור אחד אמר לו אדוני המלך אל יפול לבך עליך ואל יהי עליך אימה של כלום חייך שאיני מניחך עד שתיכנס לפלטרים שלך ותישן על מטתך כענין שנאמר (בראשית טו ז) **ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים**.

313-1 *Hij vond hem in een land van woestenij*, dit is Avraham. Een vergelijking met een koning die uitgaat met zijn soldaten naar de woestijn. Zijn soldaten lieten hem achter op de plaats van beproevingen, en op de plaats van rovers en op de plaats van plunderaars, en zij gingen huns weegs. Toen voegde zich een held bij hem, die hem zei: mijn heer, de koning, wanhoop niet, en wees nergens bang voor; bij uw leven, ik zal u niet verlaten tot u teruggekeerd bent naar uw paleis en weer slaapt op uw bed, zoals er gezegd is (Bresj. 15:7): *Hij sprak tot hem: Ik ben de Eeuwige, die je uit Oer Kasjdiem heeft gebracht*.

(ס"ד פ' שיג ב) **יסובבנהו**, כענין שנאמר (שם יב א) **ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך**.

313-2 *Hij omringde hem*, zoals er gezegd is (Bresj. 12:1): *en de Eeuwige zei tot Avram*: *ga jij weg uit je land*!

(ס"ד פ' שיג ג) **יבוננהו**, עד שלא בא אברהם אבינו לעולם כביכול לא היה הקדוש ברוך הוא מלך אלא על השמים בלבד שנאמר (שם כד ז) **ה' אלהי השמים אשר לקחני**, אבל משבא אברהם אבינו לעולם המליכו על השמים ועל הארץ כענין שנאמר (שם כד ג) **ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ**.

313-3 *Hij onderwees hem*. Voordat Avraham, onze vader, in de wereld kwam, leek het erop dat de Heilige, gezegend zij Hij, niet anders was dan koning over de hemel alleen, want er is gezegd (Bresj. 24:7): *de Eeuwige, de God van de hemel, die mij heeft weggehaald…*, maar zodra Avraham, onze vader, in de wereld kwam, maakte hij Hem koning over de hemel en over de aarde, zoals er gezegd is (Bresj. 24:3): *ik wil u laten zweren bij de Eeuwige, de God van de hemel en de God van de aarde*.

(ס"ד פ' שיג ד) **יצרנהו כאישון עינו**, אפילו בקש הקדוש ברוך הוא מאברהם אבינו גלגל עינו היה נותן לו ולא גלגל עינו בלבד אלא אף נפשו שחביבה עליו מן הכל שנאמר (שם כב ב) **קח נא את בנך את יחידך את יצחק** והלא ידוע שהוא בנו יחידו אלא זו נפש שנקראת יחידה שנאמר (תהלים כב כא) **הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי**.

313-4 *Hij bewaarde hem als Zijn oogappel*, als de Heilige, gezegend zij Hij, zelfs aan Avraham, onze vader, vroeg om zijn oogbal zou hij die aan Hem geven, en niet alleen zijn oogbal, maar ook zijn ziel, meer geliefd dan wat ook, want er is gezegd (Bresj. 22:2): *neem toch je zoon, je enige, Jitschak*. Is het dan niet bekend dat hij zijn enige zoon is? Maar dit moet slaan op de ziel, die genoemd wordt de enige, want er is gezegd (Teh. 22:21): *redt mijn ziel van het zwaard, uit de macht van de hond, mijn enige*.

(ס"ד פ' שיג ה) דבר אחר **ימצאהו בארץ מדבר**, אלו ישראל שנאמר (הושע ט י) **כענבים במדבר מצאתי ישראל**.

313-5 Een andere verklaring, *Hij vond hem in een land van woestenij*, dat is Jisrael, want er is gezegd (Hosjea 9:10): *als druiven in de woestijn vond Ik Jisrael*.

(ס"ד פ' שיג ו) **ובתוהו יליל ישימון**, במקום הצרות במקום הגייסות במקום הלסטים.

313-6 *En in een woeste huilende wildernis*, op de plaats van beproevingen, en op de plaats van rovers en op de plaats van plunderaars.

(ס"ד פ' שיג ז) **יסובבנהו**, לפני הר סיני כענין שנאמר (שמות יט יב) **והגבלת את העם סביב לאמר**.

313-7 *Hij omringde hem*, voor Sinaj, zols er gezegd is (Sjem. 19:12): *U moet voor het volk een grens stellen rondom door te zeggen...*

(ס"ד פ' שיג ח) **יבוננהו**, בעשרת הדברות מלמד שכשהיה הדיבר יוצא מפי הקדוש ברוך הוא היו ישראל רואים אותו ומשכילים בו ויודעים כמה מדרש יש בו וכמה הלכה יש בו וכמה קולים וחמורים יש בו וכמה גזירות שוות יש בו.

313-8 *Hij onderwees hem*, met de tien woorden. Dit leert dat, toen het woord de mond van de Heilige, gezegend zij Hij, verliet, Jisrael het opmerkte en het begreep en wist hoeveel midrasj erin besloten was, en hoeveel halacha, hoeveel gevallen van licht en zwaar,[242] hoeveel gevallen van analogie.[243]

(ס"ד פ' שיג ט) **יצרנהו כאישון עינו**, הולכים שנים עשר מיל וחוזרים שנים עשר מיל על כל דיבור ודיבור

313-9 *Hij bewaarde hem als Zijn oogappel*. Ze gingen twaalf mijl vooruit en ze gingen tien mijl achteruit bij elk Woord, stuk voor stuk, maar ze deinsden niet terug, noch bij de trompet-

242 Verwijzend naar de talmoedische redenering van het type קל וחומר: als x, dan des te meer y (vgl. R. Evers, *Talmoedisch Denken*, Amsterdam 1999, pp. 37-73).

243 Verwijzend naar de talmoedische redenering van het type גזירה שווה: een gelijk woord of gelijke stam, een algemene term gebruikt om analogische verbindingen te omschrijven (vgl. R. Evers, ibid., pp. 74-99).

stoten, noch bij de vlammen.[244]

ולא היו נרתעים לא מן הקולות ולא מן הלפידים.

313-10 Een andere verklaring, *Hij vond hem in een land van woestenij*, alles was aanwezig en voorzien voor hen in de woestijn: een bron vloeide over voor hen, het man daalde neer voor hen, de kwartel was aanwezig voor hen, de wolken van eer omringden hen, *en in een woeste huilende wildernis*, op de plaats van beproevingen, en op de plaats van rovers en op de plaats van plunderaars.

(ס"ד פ' שיג י) דבר אחר **ימצאהו בארץ מדבר**, הכל מצוי ומסופק להם במדבר באר עולה להם, מן יורד להם, שליו מצוי להם, ענני כבוד מקיפות עליהם. **ובתוהו יליל ישימון**, במקום הצרות במקום הגייסות במקום הלסטים.

313-11 *Hij omringde hem*, met banieren, drie aan de noordkant, drie aan de zuidkant, drie aan de oostkant, drie aan de westkant.

(ס"ד פ' שיג יא) **יסובבנהו**, בדגלים שלשה מן הצפון שלשה מן הדרום שלשה מן המזרח שלשה מן המערב.

313-12 *Hij onderwees hem*, met twee gaven, dat betekent dat wanneer één van de volkeren zijn hand uitstrekt om van het man te grijpen, dan kreeg het toch niets in de hand, bij het vullen met water uit de bron, dan kreeg het ook niets in de hand.

(ס"ד פ' שיג יב) **יבוננהו** בשתי מתנות שכשהיה אחד מן האומות פושט ידו לקמוץ מן המן לא היה עולה בידו כלום למלאות מים מן הבאר לא היה עולה בידו כלום.

313-13 Een andere verklaring, *Hij bewaarde hem als Zijn oogappel*, zoals er gezegd is (Bemid. 10:35): *sta op, Eeuwige, laat Uw vijanden overal verspreid worden en laat hen die U haten, vluchten*!

(ס"ד פ' שיג יג) **יצרנהו כאישון עינו**, כענין שנאמר (במדבר י לה) **קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך**.

313-14 Een andere verklaring, *Hij vond hem in een land van woestenij*, dit heeft betrekking op de toekomst, want er is gezegd (Hosj. 2:16): *daarom, zie, Ik zal haar meelokken en haar naar de woestijn brengen en dan zal ik tot haar hart spreken.*

(ס"ד פ' שיג יד) דבר אחר **ימצאהו בארץ מדבר**, זה לעתיד לבא שנאמר (הושע ב טז) **לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה**.

313-15 *En in een woeste huilende wildernis*, dit zijn de vier koninkrijken, zoals er gezegd is (Dev. 8:15): *Die u geleid heeft in die grote en vreselijke woestijn*.[245]

(ס"ד פ' שיג טו) **ובתהו יליל ישימון**, אלו ארבע מלכיות כענין שנאמר (דברים ח טו) **המוליכך במדבר הגדול והנורא**.

313-16 *Hij omringde hem*, met de oudsten. *Hij onderwees hem*, met de profeten. *Hij bewaarde hem als Zijn oogappel*, Hij bewaarde hen voor de demonen, dat ze hen niet zouden schaden, zoals er gezegd is (Zech. 2:12): *want hij die jullie aanraakt raakt aan Zijn oogappel.*

(ס"ד פ' שיג טז) **יסובבנהו**, בזקנים. **יבוננהו**, בנביאים. **יצרנהו כאישון עינו**, משמרם מן המזיקים שלא יזיקום כענין שנאמר (זכריה ב יב) **כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו** סליק

244 Vgl. Sjemot 20:18.

245 De verbinding die de midrasjist legt is alleen verklaarbaar wanner we aannemen dat מוליכך afgeleid zou kunnen worden van de wortel מלך; waarschijnlijk eerder humor dan onkunde.

פיסקא שיד

לב יא כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל־אֶבְרָתוֹ׃

11 Zoals een arend zijn nest wakker maakt, boven zijn jongen klapwiekt, zijn vleugels uitspreidt, ze opneemt en ze optilt op zijn vleugel.

(לב יא) (ס"ד פ' שיד א) **כנשר יעיר קנו**, מה נשר זה אין נכנס לקינו מיד עד שהוא מטרף את בניו בכנפיו בין אילן לחבירו בין סוכה לחבירתה בשביל שיתעוררו כדי שיהא בהם כח לקבלו כך כשנגלה הקדוש ברוך הוא ליתן תורה לישראל לא נגלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנאמר (דברים לג ב) **ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו**, איזו היא רוח רביעית (חבקוק ג ג) **אלוה מתימן יבוא**.

314-1 *Zoals een arend zijn nest wakker maakt*, hoe staat het met deze arend? Hij gaat niet naar zijn nest tot hij met zijn vleugels drukte gemaakt heeft bij zijn jongen tussen de ene en de andere boom, tussen het ene nest en het andere tot ze wakker worden, zodat ze de kracht hebben om hem te ontvangen. Zo heeft ook de Heilige, gezegend zij Hij, Zich bekend gemaakt toen hij Tora aan Jisrael gaf; Hij maakte zich niet aan hen bekend van één kant, maar van de vier windstreken, want er is gezegd (Dev. 33:2): *en hij zei: de Eeuwige kwam van de Sinaj, en Hij kwam op vanuit Seïr op hen* [*Hij scheen van de berg Paran*], en wat is de vierde windrichting? (Chab. 3:3): *God kwam uit Teman*.

(ס"ד פ' שיד ב) **יפרוש כנפיו יקחהו**, כענין שנאמר (דברים א לא) **ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך**.

314-2 *Zijn vleugels uitspreidt, ze opneemt*, zoals er gezegd is (Dev. 1:31): *en in de woestijn waar je zag hoe de Eeuwige, je God, je droeg*.

(ס"ד פ' שיד ג) **ישאהו על אברתו**, כענין שנאמר (שמות יט ד) **ואשא אתכם על כנפי נשרים**.

314-3 *Ze optilt op zijn vleugel*, zoals er gezegd is (Sjemot 19:4): *en Ik heb jullie gedragen op arendsvleugels*.

(ס"ד פ' שיד ד) דבר אחר **כנשר יעיר קנו**, זה לעתיד לבוא שנאמר (ס"ד פ' שיר השיר' ב ח) **קול דודי הנה זה בא**.

314-4 Een andere verklaring, *zoals een arend zijn nest wakker maakt*, dat geldt voor de toekomst, want er is gezegd (Sjier 2:8): *de stem van mijn geliefde, zie Hij komt*.

(ס"ד פ' שיד ה) **יפרוש כנפיו**, כענין שנאמר (ישעיה מג ו) **אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי**.

314-5 *Hij spreidt zijn vleugels uit* zoals er gezegd is (Jesj. 43:6): *Ik zal tegen het noorden zeggen: geef hier, en tegen Teman: houd niet tegen*.

(ס"ד פ' שיד ו) **ישאהו על אברתו** כענין שנאמר (שם מט כב) **והביאו בניך בחצן** סליק פיסקא

314-6 *En ze optilt op zijn vleugel*, zoals er gezegd is (Jesj. 49:22): *ze brengen je zonen op hun arm*.

פיסקא שטו

לב יב יְהוָה בָּדָד יַנְחֶנּוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר:

12 De Eeuwige alleen leidde hem, en er was geen vreemde god bij Hem.

(לב יב) (ס"ד פ' שטו א) **ה' בדד ינחנו**, אמר להם הקדוש ברוך הוא כדרך שישבתם יחידים בעולם הזה ולא נהניתם מן האומות כלום כך אני עתיד להושיב אתכם יחידים לעתיד ואין אחד מן האומות נהנה מכם כלום.

315-1 *De Eeuwige alleen leidde hem*, de Heilige, gezegend zij Hij, zei tot hen: zoals jullie alleen in deze wereld zaten en geen enkel nut hadden van de volkeren, zo zal Ik jullie alleen doen zitten in de toekomst, en geen enkel volk zal ook maar enig nut van jullie hebben.

(ס"ד פ' שטו ב) **ואין עמו אל נכר**, שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבוא ולשלוט בכם כענין שנאמר (דניאל י כ) **ואני יוצא והנה שר יון בא** (שם י יג) **ושר מלכות פרס עומד לנגדי אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת.**

315-2 *En er was geen vreemde god bij Hem*, geen van de vorsten van de volkeren krijgt toestemming om te komen en te heersen over jullie, zoals er gezegd is (Dan. 10:20): *ik zal vertrekken*, en *zie, dan zal de vorst van Griekenland komen.* (Dan. 10:13): *de vorst van het koninkrijk Perzië stond tegenover mij*, (Dan. 10:21): *Ik zal u echter vertellen wat is opgetekend in het boek van de waarheid*.

(ס"ד פ' שטו ג) דבר אחר **ה' בדד ינחנו**, עתיד אני להושיב אתכם נוחלים מסוף העולם ועד סופו וכן הוא אומר (יחזקאל מח ב) **מפאת קדים עד פאת ימה אשר אחד** (שם מח ו) **מפאת קדים ועד פאת ימה ראובן אחד** (שם מח ז) **מפאת קדים ועד פאת ים יהודה אחד** מה תלמוד לומר **אשר אחד ראובן אחד יהודה אחד** שעתידים ישראל לטול אורך מן המזרח למערב על רוחב עשרים וחמשת אלפים קנים שיעורם שבעים וחמשה מיל.

315-3 Een andere verklaring, *de Eeuwige alleen leidde hem*, Ik zal jullie doen bewonen erfenissen van het ene eind van de wereld tot het andere, en zo zegt de Schrift het (Jechez. 48:2): *van de oostzijde tot de westzijde*: *Asjer één gebied*; (Jechez. 48:6): *van de oostzijde tot de westzijde*: *Re'oeven één gebied*; (Jechez. 48:7): *van de oostzijde tot de westzijde*: *Jehoeda één gebied*; wat leert de Schrift? *Asjer één gebied*, *Re'oeven één gebied*, *Jehoeda één gebied*; dat betekent dat Jisrael in bezit zal nemen de lengte van oost tot west over een breedte van vijfentwintigduizend roeden, hun maat vijfenzeventig mijl.

(ס"ד פ' שטו ד) **ואין עמו אל נכר**, שלא יהו בכם בני אדם עובדים עבודה זרה וכן הוא אומר (ישעיה כז ט) **לכן בזאת יכופר עון יעקב.**

315-4 *En er zal geen vreemde god bij Hem zijn*, er zullen onder jullie geen mensen zijn die afgodendienst bedrijven en zo zegt de Schritf (Jesj. 27:9): *hiermee zal Jaäkovs overtreding verzoend zijn*.

(ס"ד פ' שטו ה) דבר אחר **ה' בדד ינחנו**, עתיד אני להושיב אתכם בנחת רוח בעולם.

315-5 Een andere verklaring, *de Eeuwige alleen leidde hem*, Ik zal jullie geheel rustig doen wonen in de wereld.

(ס"ד פ' שטו ו) **ואין עמו אל נכר**, שלא יהו בכם בני אדם עסוקים בפרקמטיא של כלום שנאמר (תהלים עב טז) **יהי פיסת בר בארץ** שיהיו חטים מוציאים גלוסקאות כמלא פיסה זו של יד. (שם) **ירעש כלבנון פריו** שיהיו חטים שפות זו בזו ומשירות סולתן בארץ ואתה בא ונוטל ממנה מלא פיסת יד ובא כדי פרנסתך. סליק פיסקא

315-6 *En er zal geen vreemde god bij Hem* zijn, er zal onder jullie geen mens zijn bezig met handel van welke soort ook, want er is gezegd (Teh. 72:16): *er zal overvloed aan graan zijn in het land*. De tarwe zal goede baksels opleveren als een volle handpalm; (ibid.): *de vrucht ervan zal ruisen als de Libanon*. De tarwearen zullen tegen elkaar aan schuren en hun meel op de grond storten, en jij zult komen en ervan een handvol nemen, voldoende voor je levensonderhoud.

פיסקא שטז

לב יג יַרְכִּבֵהוּ עַל־בָּמֳתֵי אָרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר׃

13 Hij liet hem rijden op de hoogten van het land, en hij at de opbrengsten van de velden; en Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente.

(לב יג) (ס"ד פ' שטז א) **ירכיבהו על במתי ארץ**, זו ארץ ישראל שגבוהה מכל הארצות כענין שנאמר (במדבר יג ל) **עלה נעלה וירשנו אותה** ואומר (שם יג כא) **ויעלו ויתורו את הארץ, ויעלו בנגב ויבא עד חברון** ואומר (בראשי' מה כה) **ויעלו ממצרים.**

316-1 *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, dit is het land Jisrael dat hoger is dan alle andere landen, zoals er gezegd is (Bemid. 13:30): *laten we omhoog gaan en het beërven*, en verder (Bemid. 13:21): *en ze gingen omhoog en bespiedden het land*, (Bemid. 13:22): *en men ging omhoog naar het zuiden en men kwan bij Chevron*, en verder (Bresj. 35:25): *en ze gingen omhoog uit Egypte.*

(ס"ד פ' שטז ב) **ויאכל תנובת שדי**, אלו פירות ארץ ישראל שהם קלים לאכול מפירות כל הארצות.

316-2 *En hij at de opbrengsten van de velden*, dat zijn de vruchten van het land Jisrael, want die zijn lichter om te eten dan de vruchten van alle andere landen.

(ס"ד פ' שטז ג) **ויניקהו דבש מסלע**, כגון סכני וחברותיה מעשה שאמר רבי יהודה לבנו צא והבא לי קציעות מן החבית אמר לו אבה של דבש היא אמר לו השקע ידך לתוכה ואתה מעלה קציעות מתוכה.

316-3 *En Hij deed hem honing zuigen uit de steen*, zoals Sichni en omgeving, waarvan het verhaal gaat dat rabbi Jehoeda tegen zijn zoon zei: ga en breng mij vijgen uit het vat. Hij zei hem: vader, het is een vat vol honing. Hij zei hem: steek je hand erin dan kun je er de vijgen uithalen.

(ס"ד פ' שטז ד) **ושמן מחלמיש צור**, אלו זיתים של גוש חלב, מעשה שאמר רבי יוסי לבנו בצפרי עלה והבא לנו זיתים מן העליה הלך ומצא את העליה שצפה בשמן סליק פיסקא

316-4 *En olie uit kiezelgesteente*, dat zijn de olijven van Goesj Chalav, waarover het verhaal gaat dat rabbi Jossi in Sepphoris tegen zijn zoon zei: ga naar boven en breng ons olijven van de zolder. Hij ging en trof de zolder aan overstroomd met olie.

פיסקא שיז

לב יד חֶמְאַת בָּקָר וַחֲלֵב צֹאן עִם־חֵלֶב כָּרִים
וְאֵילִים בְּנֵי־בָשָׁן וְעַתּוּדִים עִם־חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה
וְדַם־עֵנָב תִּשְׁתֶּה־חָמֶר׃

14 Room van koeien, en melk van kleinvee, met het vet van de lammeren en rammen, afkomstig uit Basjan, en van de bokken, met de fijnste tarwebloem; en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken.

(לב יד) (ס"ד פ' שיז א) **חמאת בקר וחלב צאן**, זה היה בימי שלמה שנאמר (מ"א ה ג) **עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן. עם חלב כרים ואילים**, זה היה בימי עשרת השבטים שנאמר (עמוס ו ד) **ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק. עם חלב כליות חטה**, זה היה בימי שלמה שנאמר (מ"א ה ב) **ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סלת. ודם ענב תשתה חמר**, זה היה בימי עשרת השבטים שנאמר (עמוס ו ו) **השותים במזרקי יין.**

317-1 *Room van koeien, en melk van kleinvee*, dat was in de dagen van Sjelomo, want er is gezegd (Mel. i 5:3): *tien vetgemeste koeien, en twintig koeien van de weidegrond, en honderd stuks kleinvee. Met het vet van de lammeren en rammen*, dat was in de dagen van de tien stammen, want er is gezegd (Amos 6:4): *en de lammeren etend van het kleinvee en de kalveren uit de stal. Met de fijnste tarwebloem*, dat was in de dagen van Sjelomo, want er is gezegd (Mel. i 5:2): *en de voedselvoorraad van Sjelomo voor één dag was dertig kor meel. En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, dat was in de dagen van de tien stammen, want er is gezegd (Amos 6:6): *die wijn drinken uit grote schalen*.

(ס"ד פ' שיז ב) דבר אחר **ירכיבהו על במתי ארץ**, זה בית המקדש שגבוה מכל העולם שנאמר (דברים יז ח) **וקמת ועלית אל המקום**, ואומר (ישעיה ב ג) **והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה'. ויאכל תנובות שדי**, אלו סלי ביכורים. **ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור**, אלו נסכי שמן. **חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים**, זו חטאת ועולה ושלמים תודה ואשם וקדשים קלים. **עם חלב כליות חטה**, אלו סלתות. **ודם ענב תשתה חמר**, אלו נסכי יין.

317-2 Een andere verklaring, *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, dat is de Tempel, die hoger is dan de rest van de wereld, want er is gezegd (Dev. 17:8): *dan moet je opstaan en omhoog gaan naar de plaats*, en verder (Jesj. 2:3): *en vele volkeren zullen gaan en zeggen*: *kom, laten we omhoog gaan naar de berg van de Eeuwige. En hij at de opbrengsten van de velden*, dat zijn de manden met eerstelingen. *En Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente*, dat zijn de olie-plengoffers. *Room van koeien, en melk van kleinvee, met het vet van de lammeren*, dat zijn de zondeoffers, brandoffers, vredeoffers, dankoffers, schuldoffers en de eenvoudiger offers. *Met de fijnste tarwebloem*, dat zijn de meel-offers. *En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, dat zijn de plengoffers van wijn.

(ס"ד פ' שיז ג) דבר אחר **ירכיבהו על במתי ארץ**, זו תורה שנאמר (משלי ח כב) **ה' קנני ראשית דרכו. ויאכל תנובות שדי**, זה מקרא. **ויניקהו דבש מסלע**, זו משנה. **ושמן מחלמיש צור**, זה תלמוד. **חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים**, אלו קלים וחמורים וגזירות שוות ודינים ותשובות. **עם חלב כליות חטה**, אלו הלכות שהן גופה של תורה. **ודם ענב תשתה חמר**, אלו הגדות שהם מושכות לבו של אדם כיין.

317-3 Een andere verklaring, *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, dat is Tora, want er is gezegd (Misjle. 8:22): *de Eeuwige heeft mij geschapen als het begin van Zijn weg. En hij at de opbrengsten van de velden*, dat is de Schrift. *En Hij deed hem honing zuigen uit de steen*, dat is de Misjna. *En olie uit kiezelgesteente*, dat is de Talmoed. *Room van koeien, en melk van kleinvee, met het vet van de lammeren*, dat zijn de a fortiori redeneringen, en de analogische redeneringen en de logische redeneringen met tegenargumenten. *Met de fijnste tarwebloem*, dat zijn de halachot, want die vormen de basis van Tora. *En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, dat zijn de aggadot, want die verleiden het hart van de mens als wijn.

(ס"ד פ' שיז ד) דבר אחר **ירכיבהו על במתי ארץ**, זה העולם שנאמר (תהלים פ יד) **יכרסמנה חזיר מיער. ויאכל תנובות שדי**, אלו ארבע מלכיות. **ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור**, אלו מציקים שהחזיקו בה בארץ ישראל והם קשים להוציא מהם פרוטה כצור, למחר הרי ישראל יורשים נכסיהם והם עריבים עליהם כשמן וכדבש.

317-4 Een andere verklaring, *Hij liet hem rijden op de hoogten van het land*, dat is de wereld, want er is gezegd (Teh. 80:14): *het zwijn uit het woud heeft hem losgewroet. En hij at de opbrengsten van de velden*, dat zijn de vier koninkrijken. *En Hij deed hem honing zuigen uit de steen, en olie uit kiezelgesteente*, dat zijn de onderdrukkers, die het land Jisrael in hun greep hebben gekregen, en van wie het net zo moeilijk is een peroeta te verkrijgen als van een rots, maar in de toekomst zal Jisrael hun bezittingen beërven, die hun zo aangenaam zullen zijn als olie en honing.

(ס"ד פ' שיז ה) **חמאת בקר**, אלו הפיטקים[246] והגמונים[247] שלהם, **עם חלב כליות**, אלו כליריקים[248] שלהם.

317-5 *Room van koeien*, dat zijn hun consuls en leiders; *met het vet van de lammeren*, dat zijn hun commandanten over duizend; *en rammen*, dat zijn hun centurions, *afkomstig uit*

246 Grieks ὑπατικός.
247 Grieks ἡγεμών.
248 Grieks χιλίαρχος.

Basjan, dat zijn hun geprivilegieerde soldaten, die (het eten) tussen de tanden vandaan halen. *En de bokken*, dat zijn hun senatoren. *Met de fijnste tarwebloem*, dat zijn hun matronen. *En van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, in de toekomst zal Jisrael hun bezittingen beërven, die hun zo aangenaam zullen zijn als olie en honing.

317-6 Een andere verklaring, *de fijnste tarwebloem*, iedere tarweaar stuk voor stuk zal in de toekomst zijn als twee nieren van een grote os, een gewicht van vier litra (als) in Sepphoris. En als je je hierover verbaast, let dan eens op de raapknollen. Een verhaal: het gewicht van een raapknol was dertig litra (als) in Sepphoris, en verder wordt verteld daat een vos zijn nest maakte in een raapknol. En ook gebeurde het in Sjichin met de stengel van een mosterd-plant met drie scheuten, en van één ervan werd de schors afgetrokken en men bedekte ermee een pottebak-kershut en toen ze die uitpersten vonden ze er negen kab mosterd in. Rabbi Sjimoon ben Chalafta zei: een stengel van koolplant was er midden in mijn huis en ik klom erin omhoog en weer naar beneden, zoals men omhoog en naar beneden gaat via een ladder.

317-7 Een andere verklaring, *en van het druivenbloed, sterke wijn, zul je drinken*, jullie zullen je niet vermoeien met het uitpersen en niet met het oogsten, maar je brengt het in een wagen, en je zet het in een hoek, en je bent er tevreden mee, en je gaat ervan drinken als iemand die direkt uit het vat drinkt.

ואילים, אלו קינטרונים[249] שלהם. **בני בשן**, אלו בניפיקרין[250] המוציאים מבין שניים. **ועתודים**, אלו סנוקליטים[251] שלהם. **עם חלב כליות חטה**, אלו מטרניאות[252] שלהם. **ודם ענב תשתה חמר**, למחר הרי ישראל יורשים נכסיהם ועריבים להם כשמן ודבש.

(ס"ד פ' שיז ו) דבר אחר **כליות חטה** עתידה כל חטה וחטה שתהא כשתי כליות של שור גדול משקל ארבעה ליטרים[253] בצפרי ואם תמה אתה על הדבר הסתכל בראשי לפתות מעשה ושקלו ראש שבלפת שלשים ליטרים בצפרי, ומעשה וקינן שועל בראש הלפת מעשה בשיחין בקלח של חרדל שהיו בו שלשה בדים ונפשח אחד מהם וסיככו בו סוכת יוצרים וחבטוהו ומצאו בו תשעה קבים חרדל אמר רבי שמעון בן חלפתא קלח של כרוב היה בתוך ביתי והייתי עולה ויורד בו כעולה ויורד בסולם,

(ס"ד פ' שיז ז) דבר אחר **ודם ענב תשתה חמר**, שלא תהו יגיעים לא לדרוך ולא לבצור אלא אתה מביאה בעגלה וזוקפה בזוית ומסתפק והולך ושותה ממנה כשותה מן הפיטס סליק פיסקא

249 Latijn *centurio*.
250 Latijn *beneficiarius*.
251 Grieks σύγκλητος.
252 Latijn *matrona*.
253 Grieks λίτρα.

פיסקא שיח

15 En Jesjoeroen werd vet, en hij trapte achteruit –je bent vet, je bent dik, je bent vetgemest– toen verliet hij God, die hem gemaakt had, en hij versmaadde de Rots van zijn heil.

לב טו וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַּ עָשָׂהוּ וַיְנַבֵּל צ֖וּר יְשֻׁעָתֽוֹ׃

318-1 *En Jesjoeroen werd vet, en hij trapte achteruit*, want verzadigd rebelleren zij. En zo vind je van de mensen van de vloed dat ze niet rebelleerden tegen de Heilige, gezegend zij Hij, dan alleen vanwege eten en drinken en vanwege de rust. En wat zegt de Schrift over hen? (Ijjov 21:9): *hun huizen hebben vrede*, *zijn zonder angst* etc. Deze baraita[254] schrijft verder over אלה הדברים. En zo vinden we aangaande de mensen van de vloed dat ze niet rebelleerden tegen de Heilige, gezegend zij Hij, dan alleen vanwege de rust, want er is gezegd (Bresj. 11:1): *en de hele wereld sprak één taal.* En zo vinden we aangaande de mensen van Sedom dat ze niet rebelleerden dan alleen vanwege het voedsel, want er is gezegd (Ijjov 28:5): *de aarde daaruit komt brood voort* etc. een baraita,[48] en zo zegt de Schrift (Jechez. 16:48): *zo waar als Ik leef*, *Sedom heeft zeker niet gedaan*... En eens kwamen rabban Gamliël en rabbi Jehosjoea en rabbi Elazar ben Azarja en rabbi Akiva aan in Rome, etc. een baraita[48] in אלה הדברים. En zo vind je aangaande de mensen in de woestijn, dat ze niet rebelleerden dan alleen vanwege eten en drinken, want er is gezegd (Sjemot 32:6): *het volk ging zitten om te eten en te drinken*, *daarna stonden zij op om feest te vieren.* Wat wordt er dan over hen gezegd? (Sjemot 32:8): *zij zijn al snel afgeweken van de weg*. Toen zei de Heilige, gezegend zij Hij, tegen Mosje: zeg tot Jisrael: wanneer jullie het land binnengaan zullen jullie zeker niet rebelleren dan alleen vnwege eten en drinken en vanwege de rust, want er is gezegd (Dev. 31:20): *want Ik zal het naar het land brengen dat Ik gezworen heb aan zijn voorouders, vloeiend van melk en honing, en het zal eten en verzadigd worden en vet worden, en ze zullen zich tot andere goden wenden*. Toen zei Mosje tegen Jisrael: wanneer jullie in het land komen zullen jullie niet in opstand komen dan alleen vanwege eten en drinken, en vanwege de rust, want er is gezegd (Dev. 8:12): *opdat je niet eet en verzadigd wordt*, (Dev. 8:13): *en je runderen en je kleinvee nemen toe*, (Dev. 8:14): *en je hart verheft zich en je vergeet de Eeuwige, je God*.

(לב טו) (ס"ד פ' שיח א) **וישמן ישורון ויבעט**, לפי שובע מרדים וכן אתה מוצא באנשי דור המבול שלא מרדו בהקדוש ברוך הוא אלא מתוך מאכל ומשתה ומתוך שלוה ומה נאמר בהם (איוב כא ט) **בתיהם שלום מפחד** וכו' בריתא כי היכי דכתיבא באלה הדברים. וכן מצינו באנשי מגדל שלא מרדו בהקדוש ברוך הוא אלא מתוך שלוה שנאמר (בראשית יא א) **ויהי כל הארץ שפה אחת** וכן מצינו באנשי סדום שלא מרדו אלא מתוך מאכל שנאמר (איוב כח ה) **ארץ ממנה יצא לחם** וכו' מתני' וכן הוא אומר (יחזקאל טז מח) **חי אני נאם ה' אם עשתה סדום** וכבר היה רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבה נכנסים לרומי וכו' ברייתא באלה הדברים. וכן אתה מוצא באנשי מדבר שלא מרדו אלא מתוך מאכל ומשתה שנאמר (שמות לב ו) **וישב העם לאכול ושתה ויקומו לצחק** מה נאמר בהם (שם לב ח) **סרו מהר מן הדרך**. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אמור להם לישראל כשאתם נכנסים לארץ אי אתם עתידים למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה שנאמר (דברים לא כ) **כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים**, אמר להם משה לישראל כשאתם נכנסים לארץ אין אתם עתידים למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה, שנאמר (שם ח יב) **פן תאכל ושבעת** (שם ח יג) **ובקרך וצאנך ירביון** (שם ח יד) **ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך**.

318-2 En zo vind je de zonen en dochters van Ijjov, dat er geen straf over hen kwam dan alleen vanwege eten en drinken, want er is gezegd (Ijjov 1:18): *toen deze nog sprak kwam er een ander en die zei*: *uw zonen en dochters waren aan het eten en ze dronken wijn in het huis van hun oudste broer en toen kwam er plotseling een stormwind*. En zo vind je ook over de tien stammen dat ze niet in ballingschap gevoerd werden dan alleen vanwege eten en drinken en de rust, want er is gezegd (Amos 6:4): *die liggen op bedden van ivoor*, (Amos 6:6): *ze drinken uit grote drinkschalen*, (Amos 6:7): *daarom worden ze nu in ballingschap gevoerd aan het hoofd van de ballingen.* En zo vind je ook, in de dagen van de Masjieach, dat ze niet rebelleren dan alleen vanwege eten en drinken, want er is gezegd: *en Jesjoeroen werd vet, en hij trapte achteruit en hij verliet de God, die hem gemaakt had*.

(ס"ד פ' שיח ב) וכן אתה מוצא בבניו ובבנותיו של איוב שלא באה עליהם פורענות אלא מתוך מאכל ומשתה שנאמר (איוב א יח) **עוד זה מדבר וזה בא ויאמר בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה**, וכן אתה מוצא בעשרת השבטים שלא גלו אלא מתוך מאכל ומשתה ושלוה שנאמר (עמוס ו ד) **השוכבים על מטות שן** (שם ו ו) **השותים במזרקי יין** (שם ו ז) **לכן עתה יגלו בראש גולים** וכן אתה מוצא לימות המשיח שאין עתידים למרוד אלא מתוך אכילה ושתיה שנאמר **וישמן ישורון ויבעט ויטש אלה עשהו**,

318-3 Een vergelijking met iemand die een kalf had, hij onderzocht het, verzorgde het, hij gaf het tuinbonen te eten,

(ס"ד פ' שיח ג) משל לאחד שהיה לו עגל והיה מפשפשו ומגרדו ומאכילו כרשינים בשביל שיהא חורש בו

254 Het weggelaten tekstgedeelte in Sifree Devarim Piska 43.

zodat het kon ploegen voor hem. Toen het kalf opgegroeid was legde hij een juk erop, maar het sprong en brak het juk en het spleet de bewerkte einden ervan, en zo zegt de Schrift (Jirm. 28:13): *jukken van hout heb je gebroken, nu zul je in plaats daarvan jukken van ijzer maken*.

כשהגדיל העגל נתן בעליו עול עליו וקירטע ושיבר את העול ופסק את הסמלונים וכן הוא אומר (ירמיה כח יג) **מוטות עץ שברת ועשית תחתיהן מטות ברזל.**

318-4 *Je bent vet geworden*, in de dagen van Jerovam, *je bent dik geworden*, in de dagen van Achav, *je bent vetgemest*, in alle dagen van Jehoe.

(ס"ד פ' שיח ד) **שמנת** בימי ירבעם, **עבית** בימי אחאב **כשית** הכל בימי יהוא.

318-5 Een andere verklaring: *je bent vet geworden*, in de dagen van Achaz, *je bent dik geworden*, in de dagen van Menasje, *je bent vetgemest*, in alle dagen van Tsidkijahoe

(ס"ד פ' שיח ה) דבר אחר **שמנת** בימי אחז, **עבית** בימי מנשה, **כשית** הכל בימי צדקיהו.

318-6 Een andere verklaring: *je bent vet geworden*, *je bent dik geworden*, *je bent vetgemest*, wanneer iemand vet is van binnendringen vormt hij vetrollen van buiten, en zo zegt de Schrift (Ijjov 15:27): *want hij heeft zijn gezicht bedekt met zijn vet, en hij heeft een vetlaag op zijn lendenen gevormd.*

(ס"ד פ' שיח ו) דבר אחר **שמנת עבית כשית,** כשאדם שמן מבפנים עושה כסלים מבחוץ וכן הוא אומר (איוב טו כז) **כי כסה פניו בחלבו ויעש פימה עלי כסל.**

318-7 Een andere verklaring: *je bent vet geworden*, *je bent dik geworden*, *je bent vetgemest*, dat zijn drie generaties voorafgaand aan de dagen van de Masjieach, want er is gezegd (Jesj 2:7-8): *hun land is vol paarden, en er komt geen einde aan hun wagens, hun land is vol zilver en goud, en er komt geen einde aan hun schatten; hun land is vol afgoden; voor het werk van hun handen buigen zij zich neer, voor wat hun vingers gemaakt hebben*.

(ס"ד פ' שיח ז) דבר אחר **שמנת עבית כסית,** אלו שלשה דורות שלפני ימות המשיח שנאמר (ישעיה ב ז-ח) **ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו ותמלא ארצו אלילים למעשה ידיו ישתחוו לאשר עשו אצבעותיו.**

318-8 *Toen verliet hij God, die hem gemaakt had*, en zo zegt de Schrift (Jirm. 2:13): *want twee kwaden heeft Mijn volk uitgevoerd*. De Heilige, gezegend zij Hij, sprak tot hen: naar de maat, waarme jullie Mij gemeten hebben, heb Ik jullie gemeten (Jirm. 12:7): *Ik heb Mijn huis verlaten, Ik heb Mijn erfennis opgegeven*; (Teh. 78:60): *en Hij heeft de Tabernakel van Sjilo opgegeven*; en verder (Jesj. 2:6): *want U hebt Uw volk, het huis van Jaäkov, in de steek gelaten*.

(ס"ד פ' שיח ח) **ויטוש אלוה עשהו,** וכן הוא אומר (ירמיה ב יג) **כי שתים רעות עשה עמי.** אמר להם הקדוש ברוך הוא במדה שמדדתם בי מדדתי לכם (שם יב ז) **עזבתי את ביתי, נטשתי את נחלתי** (תהלים עח ס) **ויטוש משכן שילה** ואומר (ישעיה ב ו) **כי נטשת עמך בית יעקב.**

318-9 Een andere verklaring: *toen verliet hij God, die hem gemaakt had*, zoals er gezegd is (Jechez. 8:16): *Hij bracht me naar de binnenhof van de Tempel; tussen de voorhal en het altaar, stonden ongeveer vijfentwintig mannen; ze stonden met hun rug naar de Tempel ...*

(ס"ד פ' שיח ט) דבר אחר **ויטוש אלוה עשהו** כענין שנאמר (יחזקאל ח טז) **ויביאני אל החצר הפנימית והנה בין האולם ולמזבח כעשרים וחמשה איש אחוריהם אל היכל ה'.**

318-10 Rabbi Dostaj ben Jehoeda zegt: lees niet וַיִּטֹּשׁ אֱלֹוהַּ עָשָׂהוּ וַיְנַבֵּל, *toen verliet hij God, die hem gemaakt had, en hij versmaadde*, maar וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ *zodat de Rots zijn redding zou versmaden*, zoals er gezegd is (Jirm. 14:21): *verwerp ons niet omwille van Uw Naam, maak Uw eerwaardige troon niet te schande*.

(ס"ד פ' שיח י) רבי דוסתי בן יהודה אומר אל תהי קורא **ויטוש אלוה עשהו וינבל** אלא **וינבל צור ישועתו** כענין שנאמר (ירמיה יד כא) **אל תנאץ למען שמך אל תנבל כסא כבודך.**

16 Zij hebben Hem jaloers gemaakt met vreemden, met gruweldaden hebben ze Hem gekrenkt.

לב טז יַקְנִאֻהוּ בְּזָרִים בְּתֹועֵבֹת יַכְעִיסֻהוּ׃

318-11 *Zij hebben Hem jaloers gemaakt met vreemden*, dus, ze gingen en deden vreemde dingen, en zo zegt de Schrift (Mel. i 15:13): *en zelfs Maäcka, zijn moeder, de koninginmoeder verwijderde hij omdat zij een afgodsbeeld voor Asjera had gemaakt*.

(לב טז) (ס"ד פ' שיח יא) **יקניאהו בזרים,** שהלכו ועשו דברים של זרות וכן הוא אומר (מ"א טו יג) **וגם את מעכה אמו ויסירה מגבירה אשר עשתה מפלצת לאשרה.**

318-12 *Met gruweldaden hebben ze Hem gekrenkt*, dat slaat op homosexualiteit, en zo zegt de Schrift (Vajikra 18:22): *je mag niet het bed delen met een man zoals met een vrouw, dat is een gruwel*, en verder (Mel. i 14:24): *ook was er tempelprostitutie in het land*.

(ס"ד פ' שיח יב) **בתועבות יכעיסוהו,** זה משכב זכור וכן הוא אומר (ויקרא יח כב) **ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה היא** ואומר (מ"א יד כד) **וגם קדש היה בארץ.**

לב יז יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ לֹא שְׂעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם׃

17 Ze zullen offeren aan demonen, niet-god, goden die ze niet kenden, nieuwe die onlangs gekomen waren, waar jullie voorvaderen niet bang voor waren.

(לב יז) (ס"ד פ' שיח יג) **יזבחו לשדים לא אלה**, אילו היו עובדים לחמה וללבנה לכוכבים ולמזלות ולדברים שהם צורך לעולם והניה לעולם בהם לא היתה קנאה כפולה אלא הם עובדים לדברים שאין מטיבים להם אלא מריעים להם. **לשדים**, מה דרכו של שד נכנס באדם וכופה אותו.

318-13 *Ze zullen offeren aan demonen, niet-god*, als ze de zon hadden gediend, de maan, de sterren en de sterrebeelden en zaken die nodig zijn voor de wereld en waar de wereld baat bij heeft, dan zou Zijn woede niet verdubbeld zijn, maar zij dienden zaken, die hen geen goed maar kwaad doen. *Aan demonen*, wat is de handelwijze van een demon? Hij dringt binnen in een mens en hij bedwingt hem.

(ס"ד פ' שיח יד) **אלהים לא ידעום**, שאין אומות העולם מכירים אותם. **חדשים מקרוב באו**, שכל זמן שאחד מן האומות רואה אותו אומר צלם יהודים הוא זה וכן הוא אומר (ישעיה י י) **כאשר מצאה ידי לממלכות האליל ופסיליהם מירושלם ומשומרון** מלמד שירושלם ושומרון מספקות דפוס לכל באי העולם.

318-14 *Goden die ze niet kenden*, die de volkeren van de wereld zelfs niet kenden. *Nieuwe die onlangs gekomen waren*, want iedere keer dat één van de volkeren het zag, zei hij: dit is een afgodsbeeld van de Joden. En zo zegt de Schrift (Jesj. 10:10): *Ik heb de hand gelegd op koninkrijken vol afgoden, en hun beelden meer dan Jeroesjalajim en Sjomron*. Dat leert dat Jeroesjalajim en Sjomron de gietvrom leverden aan wie er ook maar uit de wereld kwam.

(ס"ד פ' שיח טו) **לא שערום אבותיכם**, שלא עמדה שערת אבותיכם בפניהם. דבר אחר **לא שערום אבותיכם** שלא שערום אבותיכם לידע אם יש בהם צורך אם לאו.

318-15 *Jullie voorvaderen waren niet bang voor hen*, het haar van jullie voorouders stond niet overeind bij hen. Een andere uitleg: *jullie voorvaderen evalueerden hen niet*, want jullie voorouders rekenden niet uit of er enig nut in hen was of niet.

(ס"ד פ' שיח טז) דבר אחר **לא שערום אבותיכם** אל תהי קורא **לא שערום אבותיכם** אלא לא שעום אבותיכם שאף על פי שמזבחים ומקטרים להם לא היו יריאים מהם כענין שנאמר (בראשית ד ה) **ואל קין ואל מנחתו לא שעה** סליק פיסקא

318-16 Een andere uitleg: *jullie voorouders* לא שערום, lees niet: לא שערום אבותיכם, maar לא שעום אבותיכם, jullie voorouders namen hen niet in beschouwing. Ook al offerden ze brandoffers en wierook aan hen, ze waren niet bang voor hen, zoals er gezegd is (Bresj. 4:5): *maar op Kajin en zijn offergave sloeg Hij geen acht*.

פיסקא שיט

לב יח צ֣וּר יְלָדְךָ֔ תֶּ֖שִׁי וַתִּשְׁכַּ֣ח אֵ֔ל מְחֹלְלֶֽךָ׃

18 De Rots die je voortbracht vergat je, en je dacht niet aan de God die je baarde.

(לב יח) (ס"ד פ' שיט א) **צור ילדך תשי**, אמר להם הקדוש ברוך הוא עשיתם אותי כאילו אני זכר מבקש לילד אילו הייתה חייה יושבת על המשבר לא הייתה מצטערת כענין שנאמר (מ"ב יט ג) **כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדת** אילו הייתה חולה ומבכירה לא הייתה מצטערת כענין שנאמר (ירמיה ד לא) **כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה** אילו היו שנים במעיה לא הייתה מצטערת כענין שנאמר (בראשית כה כב) **ויתרוצצו הבנים בקרבה** אילו היה זכר שאין דרכו לילד ומבקש לילד לא היה צער כפול ומכופל כענין שנאמר (ירמיה ל ו) **שאלו נא וראו אם יולד זכר**.

319-1 *De Rots die je voortbracht vergat je*, de Heilige, gezegend zij Hij, zei tot hen: jullie hebben Mij zo gemaakt alsof Ik een man ben die probeert een kind ter wereld te brengen. Als was het een vrouw, zittend op de baarstoel, zou ze geen pijn hebben, zoals er gezegd is (Mel. ii 19:3): *de kinderen staan op het punt geboren te worden, maar er is geen kracht om te baren*. Als was het een zieke vrouw die haar eerste kind moet krijgen, zou ze geen pijn hebben, zoals er gezegd is (Jirm. 4:31): *want ik hoor een stem als van een vrouw, in het kraambed, benauwdheid als van een, die haar eerste kind krijgt*. En als er twee in haar baarmoeder zouden zijn, zou ze geen pijn hebben, zoals er gezegd is (Bresj. 25:22): *de kinderen binnenin haar botsten tegen elkaar*. Als was het een man, die niet kan baren, maar probeerde te baren, zou de pijn niet dubbel verdubbeld zijn, zoals er gezegd is (Jirm. 30:6): *vraag toch en zie of een man baren kan*?

(ס"ד פ' שיט ב) **צור ילדך תשי**, שכחתם אותי בזכות אבותיכם וכן הוא אומר (ישעיה נא א) **הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם**.

319-2 *De Rots die je voortbracht vergat je*, jullie hebben Mij vergeten bij de verdienste van jullie voorvaderen, en zo zegt de Schrift (Jesj. 51:1): *kijk naar de rots waaruit jullie gehouwen zijn, naar de diepe groeve waar jullie gedolven zijn.*

(ס"ד פ' שיט ג) דבר אחר **צור ילדך תשי**, כל זמן שאני מבקש להיטיב לכם אתם מתישים כח של מעלה, עמדתם על הים ואמרתם (שמות טו ב) **זה אלי ואנוהו** בקשתי להיטיב לכם חזרתם בכם ואמרתם (במדבר יד ד) **נתנה ראש ונשובה מצרים** עמדתם לפני הר סיני ואמרתם (שמות כד ז) **כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע** בקשתי להיטיב לכם חזרתם בכם ואמרתם לעגל (שם לב ד) **אלה אלהיך ישראל** הוי כל זמן שאני מבקש להטיב לכם אתם מתישים כח של מעלה.

319-3 Een andere uitleg: *de Rots die je voortbracht vergat je*, iedere keer wanneer Ik zocht jullie goed te doen hebben jullie de kracht van boven uitgeput. Jullie stonden bij de zee en jullie zeiden (Sjemot 15:2): *dit is mijn God, Hem verheerlijk ik*. Ik zocht jullie goed te doen, maar jullie keerden om en zeiden (Bemidbar 14:4): *laten wij een hoofd aanstellen en naar Egypte terugkeren*. Jullie stonden bij de berg Sinaj, en jullie zeiden (Sjemot 24:7): *alles wat de Eeeuwige gesproken heeft, zullen wij doen en ter harte nemen*. Ik zocht jullie goed te doen, maar jullie keerden om en zeiden over het kalf (Sjemot 32:4): *dit zijn je goden, Jisrael*. Helaas, iedere keer dat Ik zoek jullie goed te doen hebben jullie de kracht van boven uitgeput.

(ס"ד פ' שיט ד) **ותשכח אל מחוללך**, רבי מאיר אומר אל שהחיל בך אל שנצטער בך כענין שנאמר (תהלים מח ז) **חיל כיולדה** רבי יהודה אומר שעשך מחילים מחילים.

319-4 *En je dacht niet aan de God die je baarde*. Rabbi Meïer zegt: God die pijn had om jou, God die pijn voelde om jou, zoals er gezegd is: (Teh. 48:7): *pijn als van een barende vrouw.* Rabbi Jehoeda zegt: Hij maakte je met allerlei openingen.

(ס"ד פ' שיט ה) דבר אחר **ותשכח אל מחולליך**, אל שהחיל שמו עליך מה שלא החיל על כל אומה ומלכות וכן הוא אומר (שמות כ ב) **אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים** רבי נחמיה אומר אל עשך חולים על כל באי העולם בשעה שאי אתה עושה את התורה וכן הוא אומר (תהלים כט ג-ט) **קול ה' על המים עד קול ה' יחולל אילות**.

319-5 Een andere uitleg: *en je dacht niet aan de God die je baarde*, God die Zijn Naam op je vestigde, vestigde die niet op enig ander volk of koninkrijk, en zo zegt de Schrift (Sjemot 20:2): *Ik ben de Eeuwige, je God, die je uit het land Egypte gevoerd heeft*. Rabbi Nechemja zegt: de God die je zieker maakt dan allen die in de wereld komen op het moment dat je niet handelt naar de Tora, en zo zegt de Schrift (Teh. 29:3): *de stem van de Eeuwige is op het water*, (Teh. 29:9): *tot de stem van de Eeuwige de hinden zwak maakt.*

(ס"ד פ' שיט ו) דבר אחר **ותשכח אל מחולליך**, אל שמוחל לך על כל עוונותיך. סליק פיסקא

319-6 Een andere uitleg: *en je dacht niet aan de God die je baarde*, God die jou je zonden vergeeft.

פיסקא שכ

לב יט וַיַּרְא יְהוָה וַיִּנְאַץ מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו׃

19 En de Eeuwige zag het, en Hij verwierp uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters.

(לב יט) (ס"ד פ' שכ א) **וירא ה' וינאץ**, רבי יהודה אומר ממה שהנאם משלו מנאצים לפניו.

320-1 *En de Eeuwige zag het, en Hij verwierp*, rabbi Jehoeda zegt: vanaf het moment dat Hij hen aangenaam vond verwierpen zij hem.

(ס"ד פ' שכ ב) רבי מאיר אומר **מכעס בניו ובנותיו** והלא דברים קל וחומר ומה בזמן שמכעיסים קרויים בנים אילו לא היו מכעיסים על אחת כמה וכמה.

320-2 Rabbi Meïer zegt: *uit boosheid Zijn zonen en Zijn dochters*, is dit niet een a-fortiori kwestie zelfs als ze Hem boos maken worden ze 'zonen' genoemd, hoeveel te meer dan als ze Hem niet boos maakten.

לב כ וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם אֶרְאֶה מָּה אַחֲרִיתָם כִּי דּוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה בָּנִים לֹא־אֵמֶן בָּם׃

20 En Hij zei: Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen, Ik zal zien wat hun einde is, want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid, kinderen in wie geen trouw is te vinden.

(לב כ) (ס"ד פ' שכ ג) **ויאמר אסתירה פני מהם**, אמר הקדוש ברוך הוא הריני מסלק שכינתי מביניהם. **אראה מה אחריתם**, ואדע מה סופם.

320-3 *En Hij zei: Ik zal Mijn gelaat voor hen verbergen*, de Heilige, gezegend zij Hij, sprak: Zie Ik zal Mijn Sjechina van bij jullie verwijderen; *Ik zal zien wat hun einde is*, Ik zal weten wat hun einde is.

(ס"ד פ' שכ ד) דבר אחר הריני מוסרם ביד ארבע מלכיות שיהו משעבדים אותם.

320-4 Een andere uitleg: wel Ik zal hen overdragen in de macht van de vier koninkrijken, die hen tot slaaf zullen maken.

(ס"ד פ' שכ ה) **אראה מה אחריתם**, אדעה מה בסופם. **כי דור תהפוכות המה**, דור הפוך דור תהפוך אין כתוב כאן אלא **דור תהפוכות** הפכפנים הם פורנים הם.

320-5 *Ik zal zien wat hun einde is*, Ik zal weten wat hun einde is. *Want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheden*, een verkeerde generatie. Er staat niet gschreven een geslacht van onbetrouwbaarheid, maar: *een geslacht van onbetrouwbaarheden*, ze zijn onstandvastig, ze zijn verraderlijk.

(ס"ד פ' שכ ו) **בנים לא אמון בם**, בנים אתם שאין בכם אמונה, עמדתם על הר סיני ואמרתם (שמות כד ז) **כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע**, (תהלים פב ו) **אני אמרתי אלהים אתם** כיון שאמרתם לעגל (שמות לב ד) **אלה אלהיך ישראל** אף אני אמרתי לכם (תהלים פב ז) **אכן כאדם תמותון** הכנסתי אתכם אל ארץ אבותיכם ובניתם לכם בית הבחירה ואמרתי שלא תהיו גולים ממנו לעולם כיון שאמרתם (ש"ב כ א) **אין לנו חלק בדוד** אף אני אמרתי (עמוס ז יז) **וישראל גלה יגלה מעל אדמתו**. רבי דוסתי בן יהודה אומר אל תהי קורא **לא אמון בם** אלא לא אמן בם שלא היו רוצים לענות אמן אחר הנביאים בשעה שהיו מברכים אותם וכן הוא אומר (ירמיה יא ה) **למען הקים את השבועה אשר נשבעתי לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש כיום הזה** ולא היה בהם אחד שפתח פיו וענה אמן עד שבא ירמיה וענה אמן שנאמר (שם) **ואען ואומר אמן ה'**.

320-6 *Kinderen in wie geen trouw is te vinden*, kinderen zijn jullie in wie geen trouw is. Jullie stonden bij de berg Sinaj, en jullie zeiden (Sjemot 24:7): *alles wat de Eeeuwige gesproken heeft, zullen wij doen en ter harte nemen*, (Teh. 82:6): *Ik heb gezegd: jullie zijn goden*, maar nadat jullie gezegd hebben tegen het kalf (Sjemot 32:4): *dit zijn je goden, Jisrael*, heb Ik jullie gezegd (Teh. 82:7): *maar als mens zullen jullie sterven*. Ik heb jullie naar het land van jullie voorouders gebracht, en jullie bouwden je het uitverkoren huis. Toen zei Ik dat jullie nooit in ballingschap gevoerd zouden worden. Maar toen julllie zeiden (Sjem. ii 20:1): *wij hebben geen deel aan Davied*, heb ik gezegd (Amos 7:17): *Jisrael zal zeker in ballingschap gebracht worden uit zijn land*. Rabbi Dostaj ben Jehoeda zegt: lees niet *er is geen* אמון, *trouw*, *in hen te vinden*, maar: er is geen אמן, amen, bij hen, want ze wilden geen 'amen' antwoorden, na de profeten wanneer zij hen zegenden, en zo zegt de Schrift (Jirm. 11:5): *om de eed gestand te doen die Ik jullie voorouders gezworen heb om hun een land te geven dat overvloeit van melk en honing, zoals het heden ten dage is*. En geen van hen opende zijn mond en antwoordde 'amen' tot Jirmeja kwam en 'amen' antwoordde (ibid.): *toen antwoordde ik en zei ik*: *Amen, Eeuwige.*

לב כא הֵם קִנְאֻנִי בְלֹא־אֵל כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם׃

21 Ze hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god, ze hebben Mij boos gemaakt met hun afgoden; en, van Mijn kant, Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk, door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken.

(לב כא) (ס"ד פ' שכ ז) **הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם**, יש לך אדם עובד לצלם דבר הרואה אותו אבל הם עובדים לבבואה ולא לבבואה בלבד אלא להבל זה שעולה מן הקדירה כענין שנאמר **כעסוני בהבליהם**.

320-7 *Ze hebben Mij jaloers gemaakt met een niet-god, ze hebben Mij boos gemaakt met hun afgoden*. Je hebt mensen die een beeld dienen, iets dat je kan zien, maar zij dienen een reflectie en niet alleen een reflectie maar damp die opstijgt uit de ketel zoals er gezegd is: *ze hebben Mij*

boos gemaakt met hun afgoden.[255]

320-8 *Ik zal hen jaloers maken met een niet-volk*, lees niet: בלא עם, ‘*met een niet-volk*,’ maar בלוי עם, ‘vodden van een volk’, ‘lompenvolk,’ die uit de volkeren en koninkrijken komen, en die uit hun huizen verdreven zijn.

(ס"ד פ' שכ ח) **ואני אקניאם בלא עם**, אל תהי קורא בלא עם אלא בלוי עם אלו הבאים מתוך האומות ומלכיות ומוציאים אותם מתוך בתיהם,

320-9 Een andere verklaring: zij die uit Barbarije komen of uit Mauretanië, die naakt rondlopen op de markt. Je hebt geen mens meer geminacht en fout in de wereld dan degeen die naakt rondloopt op de markt.

(ס"ד פ' שכ ט) דבר אחר אלו הבאים מברבריא וממרטניא ומהלכים ערומים בשוק אין לך אדם בזוי ופגום בעולם אלא המהלך ערום בשוק.

320-10 *Door een dwaas volk zal Ik hun boosheid opwekken*, dat zijn de ketters, want zo zegt de Schrift (Teh. 14:1): *de dwaas zegt in zijn hart: er is geen God*.

(ס"ד פ' שכ י) **בגוי נבל אכעיסם**, אלו המינים וכן הוא אומר (תהלים יד א) **אמר נבל בלבו אין אלהים**.

22 Want in Mijn woede is er een vuur ontstoken, het zal branden tot in het diepste dodenrijk; het zal het land verteren en zijn opbrengst, en het zal de fundamenten van de bergen verzengen.

לב כב כִּי־אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי וַתִּיקַד עַד־שְׁאוֹל תַּחְתִּית וַתְּאַכַל אֶרֶץ וְיִבֻלָּהּ וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים׃

320-11 *Want in Mijn woede is er een vuur ontstoken*, wanneer de bestraffing van Mij uitgaat, gaat die alleen uit vanwege woede. En vanwaar is het dat hij zelfs in Gehinnom komt? Omdat er gezegd is: *het zal branden tot in het diepste dodenrijk*.

(לב כב) (ס"ד פ' שכ יא) **כי אש קדחה באפי**, כשהפורענות יוצאה מלפני אין יוצאה אלא באף ומנין אף בתוך גיהנם שנאמר **ותיקד עד שאול תחתית**.

320-12 *Het zal het land verteren en zijn opbrengst*, dat is het land Jisrael. *En het zal de fundamenten van de bergen verzengen*, dat is Jeroesjalajim, zoals er gezegd is (Teh. 125:2): *Jeroesjalajim, bergen omringen haar*.

(ס"ד פ' שכ יב) **ותאכל ארץ ויבולה**, זו ארץ ישראל, **ותלהט מוסדי הרים**, זו ירושלם כענין שנאמר (תהלים קכה ב) **ירושלם הרים סביב לה**.

320-13 Een andere verklaring: *het zal het land verteren en zijn opbrengst*, dat is de wereld met alles wat erop staat. *En het zal de fundamenten van de bergen verzengen*, dat zijn de vier koninkrijken. De Schrift zegt (Zech. 6:1): *En zie, vier wagens*...etc.

(ס"ד פ' שכ יג) **ותאכל ארץ ויבולה**, זה העולם ומלאו, **ותלהט מוסדי הרים** אלו ארבע מלכיות ואומר (זכריה ו א) **והנה ארבע מרכבות** וגו' סליק פיסקא

255 הבל kan zowel ‘stoom, wasem,’ als ‘domheid, onzin, nietswaardigheid’ betekenen.

פיסקא שכא

לב כג אַסְפֶּה עָלֵימוֹ רָעוֹת חִצַּי אֲכַלֶּה־בָּם׃

23 Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen; Mijn pijlen schiet Ik op hen af.

(לב כג) (ס"ד פ' שכא א) **אספה עלימו רעות**, הריני מכניס ומביא עליהם כל הפורעניות כולם כאחת. דבר אחר הריני כונסם כולם לתוך מצודה ומביא עליהם כל פורעניות כלם כאחת.

321-1 *Ik zal verschrikkelijke dingen over hen ophopen*, Ik zal alle bestraffingen verzamelen en in één keer over hen brengen. Een andere verklaring: Ik zal hen allemaal verzamelen in een net en over hen in één keer alle bestraffingen brengen.

(ס"ד פ' שכא ב) דבר אחר אסוף **עלימו רעות** אין כתיב כאן אלא **אספה** שיהו כל פורעניות כלות והם אינם כלים וכן הוא אומר **חצי אכלה בם**, חצי יכלו אותם אין כתיב כאן אלא חצי אכלה בם חצי כלים והם אינם כלים.

321-2 Een andere verklaring: er staat hier niet geschreven: Ik zal verzamelen *verschrikkelijke dingen over hen*, maar *Ik zal een einde maken*, zodat alle bestraffingen zullen stoppen, maar met hen houdt het niet op, en zo zegt de Schrift: *met Mijn pijlen gericht op hen houd Ik op*, er staat niet geschreven 'Mijn pijlen maken een eind aan hen,' maar 'Ik houd op met Mijn pijlen in hen.' Mijn pijlen houden op, maar met hen houdt het niet op.

(ס"ד פ' שכא ג) דבר אחר **חצי אכלה בם** אלו חצי רעב וכן הוא אומר (יחזקאל ה טז) **בשלחי את חצי הרעב הרעים בהם**.

321-3 Een andere verklaring: *Mijn pijlen schiet Ik op hen af*, dat zijn de pijlen van de hongersnood, en zo zegt de Schrift (Jechez. 5:16): *wanneer Ik de kwalijke pijlen van de honger tegen hen zend*.

לב כד מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף[256] וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן־בְּהֵמֹת אֲשַׁלַּח־בָּם עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר׃

24 Ze zijn uitgemergeld door honger, verteerd door רשף, koorts, en bittere pest; en tanden van beesten zal Ik op hen afsturen, met vergif van hen die in het stof kruipen.

(לב כד) (ס"ד פ' שכא ד) **מזי רעב ולחומי רשף**, שיהיו מוזאים[257] ברעב ומושלכים בחוצות וכן הוא אומר (ירמיה יד טז) **והעם אשר המה נבאים להם יהיו מושלכים בחוצות ירושלם**.

321-4 *Ze zijn uitgemergeld door honger*, *verteerd door koorts*, ze zijn weggeworpen door de honger, en verspreid geraakt in de straten, en zo zegt de Schrift (Jirm. 14:16): *en het volk waartegen zij profeteren, zal weggeworpen worden op de straten van Jeroesjalajim*.[258]

(ס"ד פ' שכא ה) **וקטב מרירי**, לפי דרכך אתה למד שכל מי שהשד בו הוא מיריר.

321-5 *En bittere pest*, hieruit kun je leren dat iemand die bezeten is door een demon kwijlt.[259]

(ס"ד פ' שכא ו) **ושן בהמות**, אל תהי קורא **ושן בהמות אשלח בם**, אלא ושן בהמות.

321-6 *En tanden van beesten*, lees niet: *en tanden van beesten zal Ik op hen afsturen*, maar herhaalde zenuwtoeval.

(ס"ד פ' שכא ז) **אשלח בם** שיהו מתחממים ומחזרים על כל עבירות.

321-7 Een andere verklaring: *Ik zal op hen afsturen*, zodat ze opgewarmd raken en bewonderaars worden van alle soorten overtredingen.

(ס"ד פ' שכא ח) דבר אחר שיהא אחד מהם מתחמם ומושך עצמו ומעלה נמי ומת והולך בה. דבר אחר **ושן בהמות אשלח בם**, שתהא בהמתו נושכתו ומעלה נמי ומת והולך בה אמרו מעשה היה שרחלים נושכים וממיתים.

321-8 Een andere verklaring: zodat één van hen verhit raakt en zichzelf bijt, een zweer ontwikkelt en sterft en eraan heengaat. Een andere verklaring: *en tanden van beesten zal Ik op hen afsturen*, want zijn eigen koe zal hem bijten zodat zich een zweer ontwikkelt en hij sterft en eraan heengaat. Men zegt dat het ooit zo was dat ooien beten en de dood veroorzaakten.

(ס"ד פ' שכא ט) **עם חמת זוחלי עפר**, שיהיו מוזחלין בעפר, רבי אומר אלו עכנים שאין שלטונם אלא בעפר.

321-9 *Met vergif van hen die in het stof kruipen*, want zij kropen door het stof. Rabbi zegt: dat zijn slangen, want die hebben het nergens voor het zeggen, alleen maar in het stof.

לב כה מִחוּץ תְּשַׁכֵּל־חָרֶב וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם־בָּחוּר גַּם־בְּתוּלָה יוֹנֵק עִם־אִישׁ שֵׂיבָה׃

25 Van buiten zal het zwaard roven, en uit de kamers de verschrikking, zowel de jongeman, als het jonge meisje, de zuigeling samen met de grijsaard.

---

256 רשף kan met koorts vertaald worden, maar het is ook de naam van een demon.

257 מוזאים is een problematische term; sommigen verbinden het met Aram. מזייא, 'haar',' en vertalen 'harig;' anderen verbinden met Aram. זוא, 'uitsteken,' en denken aan een vertaling 'wegwerpen,' die dan een keurige parallel oplevert met מושלך, 'verstrooid, weggegooid;' Jastrow leidt het woord af van de wortel נזז en hij vertaalt 'wankelend.'

258 De tekst vervolgt: מפני הרעב והחרב, *vanwege de honger en het zwaard*.

259 Zowel קטב als מרירי komen ook voor als namen van demonen.

(לב כה) (ס"ד פ' שכא י) **מחוץ תשכל חרב**, מיכן אמרו בשעת מלחמה כנס את הרגל ובשעת רעב פזר את הרגל וכן הוא אומר (ירמיה יד יח) **אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב** ואומר (יחזקאל ז טו) **אשר בשדה בחרב ימות, ואשר בעיר רעב ודבר יאכלנו.**

321-10 *Van buiten zal het zwaard roven*, op grond hiervan zegt men: in tijd van oorlog verminder het reizen, en in tijd van hongersnood, breidt het reizen uit, en zo zegt de Schrift (Jirm. 14:18): *ga ik eropuit, het veld in*, *ziedaar hen die gevallen zijn door het zwaard*, *en kom ik in de stad*, *ziedaar hen die ziek zijn van de honger*, en verder (Jechez. 7:15): *wie op het veld is zal sterven door het zwaard, wie in de stad is wordt verteerd door de honger en de pest.*

(ס"ד פ' שכא יא) **ומחדרים אימה**, היה רואה את החרב שהיא באה לשוק אם יכול לברוח ולהמלט ממנה אז חדרי לבו נוקפים עליו נמי ומת והולך בה.

321-11 *Uit de kamers de verschrikking*, hij beschouwde het zwaard dat kwam naar de markt. Als hij kon ontvluchten en eraan ontsnappen, dan zouden zijn hartkamers in hem kloppen als een zweer, en hij zou sterven en eraan heengeen.

(ס"ד פ' שכא יב) דבר אחר **מחוץ תשכל חרב** על מה שעשו בחוצות ירושלם וכן הוא אומר (ירמיה יא יג) **כי מספר עריך היו אלהיך יהודה ומספר חוצות ירושלם שמתם מזבחות לבשת. ומחדרים אימה**, על מה שעשו בחדרי חדרים וכן הוא אומר (יחזקאל ח יב) **הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עושים בחשך איש בחדרי משכיתו ואומרים אין ה' רואה אותנו עזב ה' את הארץ.**

321-12 Een andere verklaring: *van buiten zal het zwaard roven,* vanwege hetgeen ze deden in de straten van Jeroesjalajim, en zo zegt de Schrift (Jirm. 11:13): *want het aantal van je goden is als het aantal van je steden geworden*, *Jehoeda*, *en naar het getal van de straten van Jeroesjalajim hebben jullie altaren voor de schande opgesteld*. *Uit de kamers de verschrikking*, vanwege hetgeen ze deden in de binnenkamers, en zo zegt de Schrift (Jechez. 8:12): *heb je gezien, mensenkind, wat de oudsten van het huis van Jisrael in de duisternis doen, ieder in de kamer met zijn beeldhouwwerken, terwijl ze zeggen: de Eeuwige ziet ons niet, de Eeuwige heeft het land verlaten.*

(ס"ד פ' שכא יג) **גם בחור גם בתולה**, הא ותרה לאלו אלא **יונק עם איש שיבה** וכן הוא אומר (ירמיה ו יא) **גם איש עם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים.**

321-13 *Zowel de jongeman, als het jonge meisje*, dit is nog erger dan voornoemde zaken, behalve *de zuigeling samen met de grijsaard*, en zo zegt de Schrift (Jirm. 6:11): *ook de man zal met de vrouw gevangen worden genomen, de oudere met de hoogbejaarde.*

(ס"ד פ' שכא יד) דבר אחר **גם בחור** אתם גרמתם לי לשלוח יד בבחירי וכן הוא אומר (במדבר יא כח) **ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו.**

321-14 Een andere verklaring: *zowel de jongeman.* Jullie hebben Mij de hand doen uitsteken tegen Mijn uitverkorenen, en zo zegt de Schrift (Bemid. 11:28): *Jehosjoea, de zoon van Noen, de dienaar van Mosje, een van zijn uitgekozen jongeren, antwoordde...*

(ס"ד פ' שכא טו) **גם בתולה**, מלמד שהיו מנוקים מן החטא כבתולה זו שלא טעמה טעם חטא מימיה. **יונק**, מלמד שהיו יונקים דברי תורה כיונק זה שיונק חלב מדדי אמו. **עם איש שיבה**, אל תהי קורא **איש שיבה** אלא איש ישיבה מלמד שכולם ראוים לישב בישיבה וכן הוא אומר (מ"ב כד טז) **הכל גבורים עושי מלחמה** וכי מה גבורה עושים בני אדם ההולכים בגולה ומה מלחמה עושים בני אדם זקוקים בזיקים והנתונים בשלשלאות אלא גבורים אלו גבורי תורה כענין שנאמר (תהלים קג כ) **ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו.** (מ"ב כד טז) **עושי מלחמה**, שהיו נושאים ונותנים במלחמתה של תורה שנאמר (במדבר כא יד) **על כן יאמר בספר מלחמות ה'** ואומר (מ"ב כד טז) **והחרש והמסגר אלף חרש** אחד מדבר והכל שותקים. **והמסגר**, הכל יושבים לפניו ולמדים הימנו אחד פותח ואחד סוגר לקיים מה שנאמר (ישעיה כב כב) **ופתח**

321-15 *Ook de maagd*, dat leert dat ze onschuldig waren van de zonde, als een maagd die nooit in haar leven geproefd had de smaak van de zonde. *Zuigeling*, dat leert dat ze de woorden van Tora opzogen, zoals een zuigeling die melk drink van zijn moeders borsten. *Met de grijsaard*, lees niet איש ישיבה, ‘grijsaard,’ maar איש ישיבה, ‘iemand van de jesjieva,’ hetgeen leert dat ze het allemaal waard waren om actief te zijn in de jesjieva, en zo zegt de Schrift (Mel. ii 24:16): *alle helden die geoefend waren in de strijd.* Maar wat voor dappere daden kunnen de mensen die in ballingschap gaan uitvoeren? En wat voor strijd kunnen mensen, gebonden in ketenen en overgegeven aan de boeien, voeren? Maar de dappere daden zijn dappere daden op het punt van Tora, zoals er gezegd is (Teh. 103:20): *Loof de Eeuwige, jullie, Zijn engelen*, *sterke helden*, *die Zijn woord uitvoeren*. (Mel. ii 24:16): *geoefend in de strijd*, namelijk dat ze namen en gaven in de strijd van de Tora,[260] want er is gezegd (Bemid. 21:14): *daarom wordt er gezegd in het boek van de oorlogen van de Eeuwige*, en verder (Mel. ii 24:16): *en de ambachtslieden en smeden, duizend in aantal*, één spreekt en verder zijn allemaal stil.[261] *En de smid*,[262] ze zitten allemaal voor hem en leren van hem dat de één opent en de ander afsluit om

260 D.i. dat ze volop discussieerden over Tora.

261 Er zijn (waarschijnlijk) twee wortels חרש, van de ene is חָרָשׁ, ‘bekwaam werkman,’ af te leiden, van de andere חֵרֵשׁ, ‘doof, stom.’

262 מסגר, betekent in eerste instantie ‘slotenmaker,’ maar in het latere Hebreeuws ook ‘(Tora)geleerde.’

ואין סוגר וסגר ואין פותח סליק פיסקא

gestand te doen wat er gezegd is (Jesj. 22:22): *wanneer hij opendoet, kan niemand sluiten, wanneer hij sluit, kan niemand openen.*

פיסקא שכב

לב כו אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם׃

26 Ik zei: Ik zal hen wegblazen, Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen.

322-1 *Ik zei*: אפאיהם ‘*Ik zal hen wegblazen*,’ Ik zei in Mijn woede: אפי איה הם ‘waar zijn zij?’

(לב כו) (ס"ד פ' שכב א) **אמרתי אפאיהם**, אמרתי באפי איה הם.

322-2 *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen*, Ik zei: zij zullen niet langer in de wereld zijn, maar wat kan Ik hen aandoen?

(ס"ד פ' שכב ב) **אשביתה מאנוש זכרם**, אמרתי לא יהיו בעולם אבל מה אעשה להם

לב כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוֹר פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן־יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא יְהוָה פָּעַל כָּל־זֹאת׃

27 Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand, opdat hun tegenstanders de zaak niet zouden verdraaien en opdat zij niet zouden zeggen: ónze hand is verheven, het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft.

322-3 (Teh. 124:1-2): *Ware het niet dat* de *Eeuwige voor ons geweest was toen de mensen zich tegen ons keerden*.

(לב כז) (ס"ד פ' שכב ג) (תהלים קכד ב) **לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם.**

322-4 Een andere verklaring: Ik zei in Mijn woede: waar zijn zij? *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen*, zodat zij niet langer in de wereld zullen zijn, maar wat kan Ik hen aandoen? (Jesj. 1:9): *ware het niet dat de Eeuwige van de hemelse machten ons een laatste rest had gelaten*. Een andere verklaring: *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*. לולי, want er is gezegd (Teh. 106:23): *en Hij besloot hen te verdelgen, ware het niet dat Mosje, Zijn uitverkorene op de bres was gaan staan voor Zijn aangezicht*.

(ס"ד פ' שכב ד) דבר אחר אמרתי באפי איה הם **אשבית מאנוש זכרם** שלא יהיו בעולם אבל מה אעשה (ישעיה א ט) **לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד**. דבר אחר **אמרתי אפאיהם** לולי שנאמר (תהלים קו כג) **ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו.**

322-5 *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*, wie bracht hen ertoe dezen te straffen?[264] De haat van de volkeren verzameld in hun binnenste.

(ס"ד פ' שכב ה) **לולי כעס אויב אגור**, מי גרם להם ליפרע מאלו כעס אומות שהיה כנוס בתוך מעיהם.[263]

322-6 *Ik was beducht*, אגור[265] betekent niets anders dan ‘bijeengebracht’, want er is gezegd (Misjle 30:1): *de woorden van Agoer, de zoon van Jake*. En de Schrift zegt (Teh. 55:16): *laat de dood hen onverhoeds treffen, laat hen levend neerdalen in het dodenrijk, want de kwaden zijn in hun woning, in hun binnenste.*

(ס"ד פ' שכב ו) **אגור** אין אגור אלא כנוס שנאמר (משלי ל א) **דברי אגור בן יקה** ואומר (תהלים נה טז) **ישי מות עלימו ירדו שאול חיים כי רעות במגורם בקרבם.**

322-7 *Opdat hun tegenstanders hen niet zouden afstoten*, op het moment dat Jisrael in narigheid is nemen de volkeren van de wereld afstand van hen, dan ze doen alsof ze hen nooit gekend hadden. En zo vinden we dat toen ze zochten te vluchten naar het noorden verzamelden zij zich niet bij hen, maar droegen hen over, zoals er is gezegd (Amos 1:9): *zo spreekt de Eeuwige*: *vanwege drie overtredingen van Tyrus, ja, vanwege vier, zal Ik er niet op terugkomen, omdat zij hen volledig als ballingen hebben uitgeleverd aan Edom*. Zij zochten te vluchten naar het zuiden, maar zij droegen hen over, want er is gezegd (Amos 1:6): *zo zegt de Eeuwige: vanwege drie overtredingen van Gaza, omdat zij Mijn volk volkomen in ballingschap gevoerd hebben om hen uit te leveren aan Edom*. Zij zochten te vluchten naar het oosten, maar zij droegen hen over, want er is gezegd (Amos 1:3): *zo zegt de Eeuwige: vanwege drie overtredingen van Damascus*. Zij zochten te vluchten naar het westen, maar zij droegen hen over, want er is gezegd (Jesj. 21:13): *een spreuk over Arav, in het bos in Arav zullen jullie overnachten, karavanen van de Dedaieten*.

(ס"ד פ' שכב ז) **פן ינכרו צרימו**, בשעת צרתם של ישראל אומות העולם מנכרים אותם ועושים עצמם כאילו אין מכירים אותם מעולם וכן מצינו שבקשו לברוח כלפי צפון לא היו מאספים אליהם אלא היו מסגירים אותם כענין שנאמר (עמוס א ט) **כה אמר ה' על שלשה פשעי צור ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלימה לאדום** בקשו לברוח לדרום והיו מסגירים אותם שנאמר (שם א ו) **כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה על הגלותם גלות שלמה להסגיר לאדום** בקשו לברוח למזרח והיו מסגירים אותם שנאמר (שם א ג) **כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק** בקשו לברוח למערב והיו מסגירים אותם שנאמר (ישעיה כא יג) **משא בערב ביער בערב תלינו אורחות דדנים**

263 Variante lezing אמר הקב"ה מי כרם לי כעסן שלאומות שהוא אגור בתוך מעיהן ‘de Heilige, gezegend zij Hij sprak: wie bracht Mij hiertoe? De haat van de volkeren verzameld in hun binnenste.

264 Sommige commentatoren geven aan dat ‘hen’ in deze zin een eufemisme is voor God, terwijl ‘dezen’ een eufemisme is voor Jisrael; vgl. Ook de vorige noot.

265 אגור kan afgeleid worden van אגר ‘verzamelen,’ van גור i ‘wonen,’ en van גור ii ‘vrezen.’

(ס"ד פ' שכב ח) בשעת טובתם של ישראל אומות העולם מכחישים להם ועושים עצמם כאילו הם אחים וכן עשו אמר ליעקב (בראשית לג ט) **יש לי רב אחי יהי לך אשר לך** וכן חירם אמר לשלמה (מ"א ט יג) **מה הערים האלה אשר נתת לי אחי. פן יאמרו ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת**, כמו שאמרו אותם השוטים (עמוס ו יג) **הלא בחזקנו לקחנו לנו קרנים.**

לב כח כִּי־גּוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה׃

322-8 Wanneer er sprake is van het succes van Jisrael misleiden de volkeren van de wereld hen en ze doen zich alsof ze broeders zijn, en zo zei Esav tot Jaäkov (Bresj. 33:9): *ik heb al veel, mijn broeder*, *houd wat van jou is voor jezelf*. En zo sprak Chiram tot Sjelomo (Mel. i 9:13): *wat betekenen deze steden die je mij gegeven hebt, mijn broeder*; *opdat zij niet zouden zeggen: ónze hand is verheven, het is niet de Eeuwige die dit alles gedaan heeft*, net zoals deze dwazen zeiden (Amos 6:13): *hebben wij niet op eigen kracht Karnajim voor ons ingenomen?*

28 Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen, maar er is geen inzicht bij hen.

(**לב כח**) (ס"ד פ' שכב ט) **כי גוי אובד עצות המה**, רבי יהודה דורשו כלפי ישראל, רבי נחמיה דורשו כלפי אומות העולם, רבי יהודה דורשו כלפי ישראל איבדו ישראל עצה טובה שנתנה להם, ואין עצה אלא תורה שנאמר (משלי ח יד) **לי עצה ותושיה**,

322-9 *Want zij zijn een volk dat omkomt in plannen*, rabbi Jehosjoea legde het uit met het oog op Jisrael, rabbi Nechemja legde het uit met het oog op de volkeren, rabbi Jehoeda legde het uit met het oog op Jisrael: Jisrael maakte een einde aan de goede raad die hun gegeven was; er bestaat geen raadgeveing dan alleen de Tora, want er is gezegd (Misjle 8:14): *aan Mij is de raad en het advies*.

(ס"ד פ' שכב י) **ואין בהם תבונה**, אין אחד מהם שיסתכל ויאמר אמש אחד ממנו רודף מן האומות אלף **ושנים יניסו רבבה** ועכשיו אחד מן האומות רודף ממנו אלף **ושנים יניסו רבבה. אם לא כי צורם מכרם.**

322-10 *Er is geen inzicht bij hen*, er is er geen onder hen die nadenkt en zegt: gisternacht achtervolgde één van ons duizend van de volkeren *en twee lieten er tienduizend vluchten*, en nu één uit de volkeren achtervolgt er duizend van ons, *en twee laten er tienduizend vluchten*. *Als niet hun Rots hen verkocht*.

(ס"ד פ' שכב יא) רבי נחמיה דורשו כלפי האומות איבדו האומות שבע מצות שנתתי להם.

322-11 Rabbi Nechemja legt uit met betrekking tot de volkeren: de volkeren hebben de zeven mitswes, die Ik hun gegeven had, te niet gedaan.

(ס"ד פ' שכב יב) **ואין בהם תבונה**, אין אחד מהם שיסתכל ויאמר עכשיו אחד ממנו רודף מישראל אלף ושנים יניסו רבבה לימות המשיח אחד מישראל רודף ממנו אלף ושנים יניסו רבבה. **אם לא כי צורם מכרם**, מעשה בפולמוס שביהודה שרץ דיקריון אחד אחר בן ישראל בסוס להרגו ולא הגיעו עד שלא הגיעו יצא נחש ונשך לו על עקבו אמר לו לא תהיו סבורים לומר מפני שאנו גבורים נמסרו בידינו **אם לא כי צורם מכרם** סליק פיסקא

322-12 *Er is geen inzicht bij hen*, er is er geen onder hen die nadenkt en zegt: Nu achtervolgt één van ons er duizend uit Jisrael, en twee verjagen tienduizend, maar in de dagen van de Masjieach achtervolgt één uit Jisrael er duizend van ons, en twee verjagen er tienduizend. *Als niet hun Rots hen verkocht*. Een verhaal over het romeinse leger in Jehoeda: er reed een decurion te paard achter een Jisraeliet aan om hem te doden, maar hij kon hem niet inhalen, en juist toen hij hem inhaalde kwam er een slang, die hem in zijn enkel beet. Toe zei hij tot hem: jullie moeten niet denken dat je kan zeggen: omdat wij zo sterk zijn zijn ze in onze macht overgeleverd *als niet hun Rots hen verkocht*.

פיסקא שכג

לב כט לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם׃

29 Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit begrijpen. Zij zouden op hun einde letten.

(לב כט) (ס"ד פ' שכג א) **לו חכמו ישכילו זאת**, אילו הסתכלו ישראל בדברי תורה שנתתי להם לא שלטה בהם אומה ומלכות ואין זאת אלא תורה שנאמר (דברים ד מד) **וזאת התורה אשר שם משה**. דבר אחר **לו חכמו ישכילו זאת**, אילו הסתכלו ישראל במה שאמר להם יעקב אביהם לא שלטה בהם אומה ומלכות ומה אמר להם קבלו עליכם מלכות שמים והכריעו זה את זה ביראת שמים והתנהגו זה עם זה בגמילות חסדים.

323-1 *Waren zij maar wijs, dan zouden zij dit begrijpen*, als Jisrael zou studeren op de woorden van Tora die Ik hun gegeven heb, dan zou geen enkel volk of koninkrijk over hen kunnen heersen; en dit gaat alleen maar over Tora want er is gezegd (Dev. 4:44): *dit is de Tora die Mosje naar voren bracht*. Een andere verklaring: *waren zij maar wijs, dan zouden zij dit begrijpen*. Als Jisrael zou nadenken over hetgeen Jaäkov en Avraham hun gezegd hebben, dan zou geen enkel volk of koninkrijk over hen kunnen heersen. En wat heeft Hij hun gezegd: jullie moeten het koninkrijk van de hemel op je nemen en jullie moeten elkaar onderwerpen aan de vrees voor de hemel, en jullie moeten liefdadig handelen voor elkaar.

לב ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יְנִיסוּ רְבָבָה אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירָם׃

30 Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen, en twee er tienduizend laten vluchten, als niet hun Rots hen verkocht, en de Eeuwige hen uitleverde?

(לב ל) (ס"ד פ' שכג ב) **איכה ירדוף אחד אלף**, אם לא עשיתם את התורה היאך אני עושה הבטחתם שהייתם מבקשים שאחד מכם ירדף אלף מן האומות ושנים יניסו רבבה ועכשיו אחד מן האומות רודף אלף מכם ושנים מהם יניסו רבבה.

323-2 *Hoe zou één er duizend kunnen achtervolgen*? Als jullie je niet aan de Tora houden, hoe kan Ik mij dan houden aan waar jullie vertrouwen in hadden, namelijk dat jullie hoopten dat één van jullie er duizend van de volkeren zou achtervolgen, en dat twee er tienduizend op de vlucht zouden doen slaan; maar nu achtervolgt er één uit de volkeren duizend van jullie en twee van hen doen er tienduizend op de vlucht slaan.

(ס"ד פ' שכג ג) **אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם**, איני מסגיר אתכם על ידי עצמי אלא על ידי אחרים וכבר היה מעשה שהזבובים מסרו אותם ביהודה, רבי חנינה איש טיבעין אומר משל לאחד שאמר לחבירו עבד קירי אני מוכר לך אבל אני איני כן אלא מוכר אני ומסגיר אני מיד [דבר אחר **וה' הסגירם** אני מוסר] אתכם כטמאים ביד טהורים או [אינו] אלא כטהורים ביד טמאים הא אין מסגירים אלא טמא שנאמר (ויקרא יג ד) **והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים**.

323-3 *Als niet hun Rots hen verkocht had, en de Eeuwige hen niet uitgeleverd had*. Ik lever jullie niet uit door Mijn eigen actie, maar door de actie van anderen. En zo is er al sprake van dat de vliegen hen in Jehoeda hebben overgeleverd. Rabbi Chanina uit Tivim zegt: een vergelijking met iemand die tegen zijn buurman zegt: ik verkoop je een slaaf van mijn bedrijf, en ik lever hem nog wel aan je. Maar Ik ben niet zo, want Ik verkoop en lever direct. Een andere verklaring: *Ik leverde hen*, Ik droeg jullie over als onreinen in de macht van de reinen, niets dan als onreinen in de macht van de reinen, immers, men levert alleen de onreine uit, want er is gezegd (Wajjikra 13:4): *dan moet de priester de ziekte zeven dagen overleveren*.

לב לא כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים׃

31 Want hun rots is niet als onze Rots, onze vijanden zijn daar rechters over.

(לב לא) (ס"ד פ' שכג ד) **כי לא כצורנו צורם**, לא כתוקף שאתה נותן לנו אתה נותן להם שכשאתה נותן לנו את התוקף אנו מתנהגים עמהם במדת רחמים וכשאתה נותן להם את התוקף הם מתנהגים עמנו במדת אכזריות הורגים ממנו ושורפים ממנו וצולבים ממנו.

323-4 *Want hun rots is niet als onze Rots*, niet als de autoriteit die U aan ons geeft, geeft u aan hen. Want wanneer U aan ons autoriteit geeft gedragen wij ons ten opzichte van hen met coulance, maar wanneer U hun autoriteit geeft gedragen zij zich ten opzichte van ons wreed, ze vermoorden sommigen onder ons, ze verbranden anderen en ze kruisigen weer anderen.

(ס"ד פ' שכג ה) **ואויבנו פלילים**, כתבת בתורה שאויב לא דן ולא מעיד (במדבר לה כג) **והוא לא אויב** לו יעידנו (שם) **ולא מבקש רעתו** ידיננו ואתה מניתה עלינו אויבים עדים ודיינים.

323-5 *Onze vijanden zijn rechters*. U schreef in de Tora dat een vijand niet mag rechtspreken noch getuigen (Bemid. 35:23): *iemand die geen vijand is* mag tegen hem getuigen (ibid.): *en wie zijn ongeluk niet zoekt*, mag hem oordelen, maar U hebt over ons vijanden als getuigen en rechters aangesteld.

לב לב כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֲנָבֵמוֹ עִנְבֵי־רוֹשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ׃

32 Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom, en uit de wijngaarden van Amora; hun druiven zijn giftige druiven; zij hebben bittere druivetrossen.

(לב לב) (ס"ד פ' שכג ו) **כי מגפן סדום גפנם**, רבי יהודה דורשו כלפי ישראל רבי נחמיה דורשו כלפי אומות העולם.

323-6 *Want hun wijnstok komt van de wijnstok van Sedom*. Rabbi Jehoeda verklaart dat dit over Jisrael gaat; rabbi Nechemja verklaart dat dit over de volkeren van de wereld gaat.

(ס"ד פ' שכג ז) רבי יהודה אומר **וכי מגפן סדום** אתם או ממטעתה של עמורה אתם והלא אי אתם אלא ממטע קדש שנאמר (ירמיה ב כא) **ואנכי נטעתיך שורק כולו זרע אמת**.

323-7 Rabbi Jehoeda zegt: en zijn jullie *van de wijnstok van Sedom* of zijn jullie van de aanplant van Amora. Zijn jullie geen heilige aanplant, want er is gezegd (Jirm. 2:21): *want Ik heb je geplant, een edele wijnstok, een volkomen betrouwbare stek.*

(ס"ד פ' שכג ח) **ענבימו ענבי רוש**, בניו של אדם הראשון אתם שקנסתי עליו מיתה ועל תולדותיו הבאים אחריו עד סוף כל הדורות.

323-8 *Hun druiven zijn giftige* (רוש) *druiven*, jullie zijn de nakomelingen van de eerste (ראשון) mens, wie Ik de dood als straf heb opgelegd, en ook aan zijn afstammelingen, die na hem zouden komen tot aan het einde van alle geslachten.

(ס"ד פ' שכג ט) **אשכלות מרורות למו**, הגדולים שבכם מרתם פרוסה בהם כאשכול ואין אשכול אלא גדול שנאמר (מיכה ז א) **אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי**.

323-9 *Zij hebben bittere druivetrossen*, de groten onder jullie, hun bitterheid is over hen uitgespreid als een tros, en אשכול, 'tros' betekent niets anders dan groot, want er is gezegd (Micha 7:1): *er is geen* אשכול *te eten, mijn ziel verlangt naar vroege vijgen*.[266]

לב לג חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר׃

(לב לג) (ס"ד פ' שכג י) **חמת תנינים יינם**, החסידים ויראי שמים שבכם חמתם כתנינים. **וראש פתנים אכזר**, שיהו ראשים שבכם כפתן זה שהוא אכזרי.

33 Hun wijn is het gif van draken, en wreed vergif[267] van adders.

323-10 *Hun wijn is het gif van slangen*, de vromen en zij die de hemel vrezen onder jullie, hun gif is als van slangen. *En de kop van adders is wreed*, want de hoofden onder jullie zijn als de adder, die wreed is.

(ס"ד פ' שכג יא) דבר אחר **חמת תנינים יינם**, שהמתונים ויראי חטא שבכם חמתם כתנינים. **וראש פתנים אכזר**, ראשים שבכם כפתן זה שהוא אכזרי.

323-11 Een andere opvatting: *hun wijn is het gif van slangen*, want de gematigden en zij die een afkeer hebben van de zonde onder jullie, hun gif is als van slangen. *En de kop van adders is wreed*, want de hoofden onder jullie zijn als de adder, die wreed is.

(ס"ד פ' שכג יב) רבי נחמיה דורשו כלפי אומות העולם ודיי מגפן של סדום אתם וממטעתה של עמורה אתם תלמידיו של נחש הקדמוני אתם שהטעה את אדם וחוה.

323-12 Rabbi Nechemja verklaart dat dit over de volkeren van de wereld gaat: 't is zeker dat jullie van de wijnstok van Sedom zijn en dat jullie van de planting van Amora zijn, jullie zijn leerlingen van de aloude slang, die Adam en Chawa bedroog.

(ס"ד פ' שכג יג) **אשכלות מרורות למו**, שהגדולים שבכם מרתם פרוסה בהם כנחש, **אשכלות מרורות למו** ואין אשכול אלא גדול שנאמר (שם) **אין אשכול לאכול**

סליק פיסקא

323-13 *Zij hebben bittere druivetrossen*, de groten onder jullie, hun bitterheid is over hen uitgespreid als een slang, *zij hebben bittere druivetrossen*, en אשכול, 'tros' betekent niets anders dan groot, want er is gezegd (Micha 7:1): *er is geen* אשכול *te eten*.

266 Vers 2 vervolgt: אָבַד חָסִיד מִן הָאָרֶץ וְיָשָׁר בָּאָדָם אָיִן, de getrouwe is verdwenen uit het land, een rechtschapene onder de mensen is er niet.
267 ראש wordt hier veelal opgevat als een variant van רוש, 'vergif;' de midrasj leest hier ראש in de zin van hoofd

פיסקא שכד

לב לד הֲלֹא־הִוא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאֹוצְרֹתָי׃

34 Is het niet bij Mij verborgen, verzegeld in Mijn schatkamers?

(לב לד) (ס"ד פ' שכד א) **הלא הוא כמוס עמדי**, רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר כוס שהיה כמוס ומחוסר יכול דיהה תלמוד לומר (תהלים עה ט) **חמר** יכול שאין בו אלא חציו תלמוד לומר **מלא מסך**, יכול שאינו חסר אפילו טיפה אחת תלמוד לומר **ויגר מזה** מאותה טיפה שתו ממנה דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום ופרעה וכל חילו סיסרא וכל המונו סנחריב וכל אגפיו נבוכדנצר וכל חילו ומאותה טיפה עתידים לשתות כל באי העולם עד סוף כל הדורות וכן הוא אומר (ישעיה כה ו) **ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים** יכול שמנים שיש בהם צורך ושמרים שאין בהם צורך תלמוד לומר **שמנים ממוחים שמרים מזוקקים** שמנים שאין בהם כלום אלא פקטים וכן הוא אומר (ירמיה נא ז) **כוס זהב בבל ביד ה' משכרת כל הארץ** מה דרכו של זהב לאחר שנשבר יש לו רפואה כך כשתפסק הפורענות מן האומות עתידה לחזור להם וכשמגיעה אצל ישראל מהו אומר (יחזקאל כג לד) **ושתית אותה ומצית ואת חרשיה תגרמי** מה דרכו של חרס זה לאחר שנשבר אין לו רפואה כך כשתפסק הפורענות מן ישראל אין עתידה לחזור להם.

324-1 *Is het niet bij Mij verborgen*, rabbi Eliezer, de zoon van rabbi Jossi haGelilie, zegt: het zou kunnen dat de beker die verborgen was en (zijn kracht) miste, veflauwd was, maar de Schrift leert (Teh. 75:9): *sterke wijn*. Het zou kunnen dat hij maar halfvol was, maar de Schrift leert (Teh. 75:9): *een volle gemengde wijn*. Het zou kunnen dat er zelfs niet een druppel ontbrak, maar de Schrift leert (Teh. 75:9): *en Hij schonk daaruit in*. En van die druppel dronk de generatie van de vloed, en de generatie van de verwarring, en de mensen van Sedom, en Farao en zijn hele leger, Sisera en zijn hele troep, Sancheriev en al zijn rangen, Nevoechadnetsar en zijn hele leger, en van die druppel zullen drinken allen die in de wereld komen tot het einde van alle generaties, en zo zegt de Schrift (Jesj. 25:6): *de Eeuwige van de legermachten zal op deze berg voor alle volken een feestmaal met uitgelezen gerechten aanrichten, een drinkgelag met gerijpte wijnen*. Het zou kunnen zijn droesem waar iets nuttigs in zit of oude wijn waar niets nuttigs in zit; de Schrift zegt (ibid.): *met uitgelezen gerechten vol merg, met gezuiverde gerijpte wijnen*; droesem waar niets in zit behalve schuim, en zo zegt de Schrift (Jirm. 51:7): *een gouden beker, die de hele wereld dronken maakt, is Bavel in de hand van de Eeuwige*. Het is normaal voor goud dat het, nadat het gebroken is, gerepareerd kan worden. Zo wanneer de bestraffing van de volkeren is gestopt, dan zal die bij hen terugkeren. En wanneer die bij Jisrael komt, wat zegt de Schrift daarover (Jechez. 23:34): *je zult hem drinken, leegdrinken, hem aan scherven knagen*. Net als met aardewerk, nadat het gebroken is kan het niet meer gerepareerd worden, zo ook wanneer de bestraffing van Jisrael is gestopt, dan zal die niet meer bij hen terugkeren.

(ס"ד פ' שכד ב) **חתום באוצרותי**, מה אוצר זה חתום ואין מגדל פירות כך מעשיהם של רשעים אין מגדלים פירות אם אמרת כן מאבדים היו את העולם וכן הוא אומר (ישעיה ג יא) **אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו** אבל מעשיהם של צדיקים עושים פירות ופירי פירות וכן הוא אומר (שם ג י) **אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו.**

324-2 *Verzegeld in Mijn schatkamers*. Net zoals een schatkist verzegeld is en geen vruchten voortbrengt, zo brengen ook de werken van de goddelozen geen vruchten voort. Als je zou zeggen dat het wel zo is, dan zouden ze de wereld venietigen, en zo zegt de Schrift (Jesj. 3:11): *wee, voor de goddeloze is er het kwaad, de winst van zijn handen zal hem gedaan worden*. Maar de werken van de rechtvaardigen dragen vrucht, en vruchten van de vruchten, en zo zegt de Schrift (Jesj. 3:10): *zeg dat het de rechtvaardige goed zal gaan, want zij zullen de vruchten van hun daden eten*.

(ס"ד פ' שכד ג) דבר אחר מה אוצר זה חתום ואין חסר כלום כך צדיקים לא נטלו כלום ממה שלהם בעולם הזה ומנין שלא נטלו צדיקים כלום ממה שלהם בעולם הזה שנאמר (תהלים לא כ) **מה רב טובך אשר צפנת ליראיך**, ומנין שלא נטלו רשעים כלום ממה שלהם בעולם הזה שנאמר **הלא הוא כמוס עמדי**, אימתי אלו ואלו נוטלים למחר כשתבוא גאולה לישראל שנאמר **לי נקם ושלם** סליק פיסקא

324-3 Een andere verklaring. Wat is deze schatkamer? Verzegeld en er ontbreekt niets. Zo nemen de rechtvaardigen niets van wat er van hen is in deze wereld, want er is gezegd (Teh. 31:20): *hoe groot is Uw goed, dat U hebt weggelegd voor degenen die U vrezen*. En vanwaar is het dat de goddelozen niets zullen nemen dat van hen is in deze wereld? Omdat er gezegd is: *is het niet bij Mij verborgen*. Wanneer nemen de enen en de anderen dan? Morgen wanneer de verlossing komt voor Jisrael, want er is gezegd: *aan Mij is de wraak en de vergelding,*

פיסקא שכה

לב לה לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמּוּט רַגְלָם כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ:

35 Aan Mij is de wraak en de vergelding, tegen de tijd dat hun voet wankelt, want de dag van hun ondergang is dichtbij, en wat hen te wachten staat dringt aan.

(לב לה) (ס"ד פ' שכה א) **לי נקם ושלם**, אני נפרע מהם בעצמי לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח כענין שנאמר (שמות ג י) **ועתה לך ואשלחך אל פרעה** ואומר (מ"ב יט לה) **ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור**.

325-1 *Aan Mij is de wraak en de vergelding*, Ikzelf eis betaling van hen, niet door middel van een engel, en niet door middel van een gezant, zoal er gezegd is (Sjemot 3:10): *nu dan, ga op weg. Ik zal je naar Farao zenden*, en verder (Mel. ii 19:35): *en een engel van de Eeuwige ging uit en sloeg in het kamp van Assjoer*.

(ס"ד פ' שכה ב) דבר אחר **לי נקם ושלם** אין כתיב כאן אלא **לי נקם ושלם**, משלם אני שכר מעשיהם שעשו אבותיהם לפני בעולם הזה וכן הוא אומר (ישעיה סה ו) **לא אחשה כי אם שלמתי** ואומר (ירמיה טז יח) **ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם**.

325-2 Een andere verklaring: er staat hier niet geschreven *aan Mij is de wraak en* Ik zal vergelden, maar: *aan Mij is de wraak en de vergelding*, Ik betaal loon naar de daden die hun voorvaderen verichtten ten overstaan van Mij in deze wereld, en zo spreekt de Schrift erover (Jesj. 65:6): *Ik zal niet rusten tot Ik alles heb terugbetaald*, en verder (Jirm. 16:18): *Ik zal eerst hun ongerechtigheid en hun zonde dubbel vergelden*.

(ס"ד פ' שכה ג) **לעת תמוט רגלם**, כענין שנאמר (ישעיה כו ו) **תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים. כי קרוב יום אידם**, אמר רבי יוסי אם מי שנאמר בהם **כי קרוב יום אידם**, הרי פורעניות ממשמשות ובאות מי שנאמר בהם (שם כד כב) **ומרוב ימים יפקדו** על אחת כמה וכמה.

325-3 *Tegen de tijd dat hun voet wankelt*, zoals er gezegd is (Jesj. 26:6): *de voet zal haar vertrappen, de voeten van de ellendige, de voetstappen van de armen. Want de dag van hun ondergang is dichtbij*. Rabbi Jossi zegt: als over degenen van wie gezegd is: *want de dag van hun ondergang is dichtbij*, de bestraffing langzaam komt, dan is dit zeker het geval bij hen van wie gezegd is (Jesj. 24:22): *en na vele dagen worden zij gestraft*.

(ס"ד פ' שכה ד) **וחש עתידות למו**, כשהקדוש ברוך הוא מביא פורענות על האומות מרעיש עליהם את העולם וכן הוא אומר (חבקוק א ח) **יעופו כנשר חש לאכול** ואומר (ישעיה ה יט) **האומרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה** וכשהקדוש ברוך הוא מביא יסורים על ישראל אין מביא עליהם מיד אלא ממתין הא כיצד מוסרם לארבע מלכיות שיהו משתעבדים בהם וכן הוא אומר (ירמיה א ח) **אל תירא כי אתך אני נאם ה' להושיעך** סליק פיסקא

325-4 *En wat hen te wachten staat dringt aan*. Wanneer de Eeuwige straf brengt over de volkeren doet Hij de aarde beven over hen, en zo zegt de Schrift (Chab. 1:8): *ze zullen vliegen als een arend, haastig om te eten*, en verder (Jesj. 5:19): *er zijn er die zeggen*: *laat Hij haast maken, vaart zetten achter Zijn werk, zodat we het zien. Laat het naderen, laat het komen*. Maar wanneer de Heilige, gezegend zij Hij, beproevingen over Jisrael brengt komen die niet dadelijk, maar langzamerhand. Hoe kan dat? Hij droeg hen over aan de vier koninkrijken, die hen tot slaaf maakten, en zo zegt de Schrift (Jirm. 1:8): *Wees niet bevreesd, want Ik ben met je –een uitspraak van de Eeuwige– om je te redden*.

פיסקא שכו

לב לו כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב:

36 Wanneer de Eeuwige Zijn volk zal beoordelen, zal Hij berouw hebben over Zijn dienaren. Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan, en dat de gebondene en de vrije niet meer zijn.

(לב לו) (ס"ד פ' שכו א) **כי ידין ה' עמו**, כשהקדוש ברוך הוא דן את האומות שמחה היא לפניו שנאמר **כי ידין ה' עמו**, וכשהקדוש ברוך הוא דן את ישראל כביכול תהות היא לפניו שנאמר **ועל עבדיו יתנחם** ואין נחמה אלא תהות שנאמר (בראשית ו ז) **כי נחמתי כי עשיתים** ואומר (ש"א טו יא) **נחמתי כי המלכתי את שאול למלך**.

326-1 *Want de Eeuwige zal Zijn volk beoordelen*, wanneer de Heilige, gezegend zij Hij, de volkeren oordeelt, is er vreugde voor Hem, want er is gezegd: *want de Eeuwige zal Zijn volk beoordelen*; en wanneer de Heilige, gezegend zij Hij, Jisrael beoordeelt, dan is er, als dat mogelijk was, een gevoel van spijt voor Hem, want er is gezegd: *Hij zal berouw hebben over Zijn dienaren*, en נחמה, opluchting, is niets anders dan spijt, want er is gezegd (Bresj. 6:7)): *want Ik heb er spijt van dat Ik hen gemaakt heb*, en verder (Sjem. i 15:11): *Ik betreur het dat Ik Saul koning heb gemaakt*.

(ס"ד פ' שכו ב) **כי יראה כי אזלת יד**, כשרואה כליה שלהם על השביה שהיו כולם מהלכים.

326-2 *Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan*, wanneer Hij ziet hun einde vanwege de ballingschap, waar ze allen heen zijn gegaan.

(ס"ד פ' שכו ג) דבר אחר **כי יראה** כשנתייאשו מן הגאולה.

326-3 Een andere opvatting, *wanneer Hij ziet*, wanneer zij wanhopen aan de verlossing.

(ס"ד פ' שכו ד) דבר אחר **כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב** כשרואה שתכלה פרוטה מן הכיס שנאמר (דניאל יב ז) **וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה**, דבר אחר **כי יראה כי אזלת יד** כשרואה שאין בהם בני אדם שמבקשים עליהם רחמים כמשה שנאמר (תהלים קו כג) **ויאמר להשמידם לולי משה בחירו**.

326-4 Een andere opvatting, *want de kracht is vergaan, en de gebondene en de vrije zijn niet meer.* Wanneer Hij ziet dat de peroeta is verdwenen uit de beurs, want er is gezegd (Dan. 12:7): *wanneer Hij er een einde aan gemaakt zal hebben om de macht van het heilige volk stuk te slaan, zal er aan al deze dingen een einde komen*. *Wanneer Hij zal zien dat de kracht is vergaan*, wanneer Hij ziet dat er niemand onder de mensen is die om genade vraagt voor hen zoals Mosje, want er is gezegd (Teh.106:23): *en Hij besloot hen te verdelgen, ware het niet dat Mosje, Zijn uitverkorene ...*

(ס"ד פ' שכו ה) דבר אחר **כי יראה** כשרואה שאין בהם בני אדם שמבקשים עליהם רחמים כאהרן שנאמר (במדבר יז יג) **ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה**.

326-5 Een andere opvatting, *wanneer Hij ziet*, wanneer Hij ziet dat er niemand onder de mensen is die om genade vraagt voor hen zoals Aharon, want er is gezegd (Bemid.17:13): *en hij stond tussen de doden en de levenden en de epidemie hield op*.

(ס"ד פ' שכו ו) דבר אחר **כי יראה**, כשרואה שאין בהם בני אדם שמבקשים עליהם רחמים כפינחס שנאמר (תהלים קו ל) **ויעמד פינחס ויפלל**.

326-6 Een andere opvatting, *wanneer Hij ziet*, wanneer Hij ziet dat er niemand onder de mensen is die om genade vraagt voor hen zoals Pinchas, want er is gezegd (Teh.106:30): *Pinchas stond op en hij bad ...*

(ס"ד פ' שכו ז) דבר אחר **כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב**, אפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל

סליק פיסקא

326-7 Een andere opvatting, *wanneer Hij ziet, dat de kracht is vergaan, en de gebondene en de vrije zijn niet meer*, er is niemand gebonden en niemand vrij, en er is geen hulp voor Jisrael.

פיסקא שכז

לב לז וְאָמַר אַי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסֵיוּ בּוֹ׃

37 En Hij zegt, waar zijn hun goden, de rots waar zij op vertrouwden.

(לב לז) (ס"ד פ' שכז א) **ואמר אי אלהימו**, רבי יהודה דורשו כלפי ישראל ורבי נחמיה דורשו כלפי אומות העולם

327-1 *En Hij zegt, waar zijn hun goden*, rabbi Jehoeda legt het uit als betrekking hebbend op Jisrael, rabbi Nechemja legt het uit als betrekking hebbend op de volkeren van de aarde.

(ס"ד פ' שכז ב) רבי יהודה אומר עתידים ישראל שאומרים להם לאומות העולם היכן הפיטקים והגמונים שלכם סליק פיסקא

327-2 Rabbi Jehoeda zegt: Jisrael zal zeggen tot de volkeren van de wereld: waar zijn jullie consuls en leiders?

פיסקא שכח

לב לח אֲשֶׁר חֵלֶב זִבְחֵימוֹ יֹאכֵלוּ וְיִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכֵם יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם יִהְיוּ עֲלֵיכֶם סִתְרָה׃

38 Zij die het vet aten van hun offers en de wijn dronken van hun plengoffers, laten zij opstaan en jullie helpen, laat er zo voor jullie bescherming zijn.

(לב לח) (ס"ד פ' שכח א) **אשר חלב זבחימו יאכלו**, שהיינו נותנים להם אפסניות[268] ועושים להם דונאטיבי[269] ומעלים להם סלניא.[270]

328-1 *Zij die het vet aten van hun offers*, want wij gaven provisie aan hen, en maakten voor hen schenkingen, en brachten voor hen belastingen op zout op.

(ס"ד פ' שכח ב) **יקומו ויעזרוכם**, יקומו ויעזרו אתכם אין כתיב כאן אלא **יקומו ויעזרכם** רבי נחמיה אומר זה טיטוס הרשע בן אשתו של אספסיינוס שנכנס לבית קדש הקדשים וגדר שתי פרכות בסייף ואמר אם אלוה הוא יבוא וימחה.

328-2 *Laten zij opstaan en jullie helpen*, er staat hier niet geschreven: 'laten zij opstaan en laten zij jullie helpen,' maar *laten zij opstaan en laat Hij jullie helpen*. Rabbi Nechemja zegt dit slaat op de goddeloze Titus, zoon van de vrouw van Vespasianus, die binnenging in het heiligе der heiligen en twee voorhangsels doorhakte met een degen en zei: als er een god is laat hem komen en bezwaar maken.

(ס"ד פ' שכח ג) **אשר חלב זבחימו יאכלו**, אמר הללו משה הטעם ואמר להם בנו לכם מזבח והעלו עליו עולות והסבו עליו נסכים כענין שנאמר (במדבר כח ד) **את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים.**

328-3 *Zij die het vet aten van hun offers*, hij zei: Mosje misleidde hen, toen hij zei: bouw je een altaar en offer daarop brandoffers en giet er drankoffers op uit, zoals de Schrift zegt (Bemid. 28:4): *het ene lam moet je in de ochtend klaar maken en het andere lam in de avondschemering*.

(ס"ד פ' שכח ד) **יקומו ויעזרכם יהי עליכם סתרה**, על הכל הקדוש ברוך הוא מוחל על חילול השם פורע מיד סליק פיסקא

328-4 *Laten zij opstaan en laat Hij jullie helpen ... laat er zo voor jullie bescherming zijn*. Alles vergeeft de Heilige, gezegend zij Hij, alleen vanwege de ontheiliging van de Naam straft Hij onmiddelijk.

268 Grieks ὀψώνιον, 'salaris, uitkering.'
269 Latijn donativa (pl), 'keizerlijke schenking.'
270 Variante lezing סלריא, 'salaris;' de lezing סלניא is in verband te brengen met Latijn sal, 'zout.'

פיסקא שכט

לב לט רְאוּ | עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל׃

39 Ziet nu, dat Ik, Ik het ben, en er is geen God met Mij, Ik dood en maak levend; Ik versla en Ik genees; en er is niemand, die uit Mijn hand redt.

(לב לט) (ס"ד פ' שכט א) **ראו עתה כי אני אני הוא**, זו תשובה לאומרים אין רשות בשמים. האומר שתי רשויות בשמים משיבים אותו ואומרים לו והלא כבר כתוב **ואין אלהים עמדי**. או כענין שאין בו כח לא להמית ולא להחיות ולא להרע ולא להטיב תלמוד לומר **ראו עתה כי אני אני הוא אני אמית ואחיה**, ואומר (ישעיה מד ו) **כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו ה' צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים**.

(ס"ד פ' שכט ב) דבר אחר **אני אמית ואחיה**, זה אחד מארבע הבטחות שניתן להם רמז לתחית המתים.

(ס"ד פ' שכט ג) **אני אמית ואחיה**, (במדבר כג י) **תמות נפשי מות ישרים**, (דברים לג ו) **יחי ראובן ואל ימות**, (הושע ו ב) **יחיינו מיומים**, שומע אני מיתה באחד וחיים באחד תלמוד לומר **מחצתי ואני ארפא**, כדרך שמכה ורפואה באחד כך מיתה וחיים באחד.

(ס"ד פ' שכט ד) **ואין מידי מציל**, אין אבות מצילים את הבנים לא אברהם מציל את ישמעאל ולא יצחק מציל את עשו אין לי אלא אבות שאין מצילים את הבנים אחים את אחים מנין תלמוד לומר (תהלים מט ח) **אח לא פדה יפדה איש** לא יצחק מציל את ישמעאל ולא יעקב מציל את עשו ואפילו נותן אדם לו כל ממון שבעולם אין נותנין לו כפרו שנאמר (שם) **אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשם** יקרה היא נפש זו שכשאדם חוטא בה אין לה תשלומים סליק פיסקא

329-1 [39] *Ziet nu, dat Ik, Ik het ben* — Dit is het antwoord aan hen die zeggen: er is geen autoriteit in de hemel; degeen die zegt: er is geen autoriteit in de hemel, men antwoordt hem en men zegt hem: *en er is geen God met Mij* — Maar misschien kan hij niet levend maken of doden of kwaad doen of goed maar er is gezegd: *Ik dood en maak levend*. En de Schrift zegt (Jesj. 44:6): *Zo heeft de Eeuwige, de koning van Jisrael, en zijn Verlosser, de Eeuwige van de legerscharen, gezegd: Ik ben de eerste en Ik ben de laatste, en buiten Mij is er geen god*.

329-2 Een andere verklaring: *Ik dood en maak levend*, dit is één van de vier verzekeringen dat hun gegeven is het geheim van de opstanding van de doden.

329-3 Een andere verklaring: *Ik dood en maak levend*, (Bemid. 23:10): *Moge mijn ziel de dood van de oprechten sterven*. (Dev. 33:6): *Reöeven zal leven en niet sterven*. (Hosj. 6:2): *Na twee dagen zal Hij ons levend maken*. Ik kan erin horen dat de dood slaat op de een en het leven op een ander, daarom leert de Schrift: *Ik versla en Ik genees*, zoals het slaan en de genezing bijeen horen, zo zijn dood en leven ook één.

329-4 *En er is niemand, die uit Mijn hand redt*. Vaders redden hun zonen niet: Avraham redt Jisjmael niet; en Jitschak redt Esav niet; dit betekent voor mij dat vaders hun zonen niet kunnen redden. Maar broeders kunnen geen broeders redden, waar leert de Schrift dat? (Teh. 49:8): *een broeder*, *niemand kan die loskopen*. Jitschak redde Jisjmael niet, en Jaäkov redde Esav niet. Zelfs als een mens voor hem al het geld in de wereld zou geven, verzoening voor hem wordt hem niet gegeven, want er is gezegd (Teh. 49:8,9): *een broeder*, *niemand kan die loskopen ... en de prijs van het losgeld voor hun ziel is te hoog*; hoe kostbaar is deze ziel! Wanneer een mens zondigt dan is er geen betaling voor mogelijk.

פיסקא של

לב מ כִּי־אֶשָּׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדָי וְאָמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעֹלָם׃

40 Ik hef Mijn hand naar de hemel; Ik zeg: Zo waar als Ik in eeuwigheid leef,

(לב מ) (ס"ד פ' של א) **כי אשא אל שמים ידי**, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם לא בראו אלא במאמר ולא בראו אלא בשבועה ומי גרם לו לישבע מחוסרי אמנה הם גרמו לו לישבע שנאמר (תהלים קו כו) **וישא ידו להם להפיל אותם במדבר** (יחזקאל לו ז) **אני נשאתי את ידי אל הגוים** וגו'.

330-1 [40] *Ik hef Mijn hand naar de hemel.* Toen de Heilige, gezegend zij Hij, de wereld schiep, schiep Hij die niet dan met een uitspraak, en Hij schiep hem niet met een eed. En wie bracht Hem ertoe te zweren? Zij, bij wie het geloof ontbreekt brachten Hem ertoe te zweren, want er is gezegd (Teh. 106:26): *Hij hief zijn hand op om hen neer te werpen in de woestijn*; (Jech.. 36:7): *Ik heb mijn hand opgeheven* (*i.e. Ik heb gezworen*) *aangaande de volken* … etc.

(ס"ד פ' של ב) **ואמרתי חי אנכי לעולם**, שלא כמדת בשר ודם מדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם הפיטקי[271] נכנס לתוך אפרכיא[272] שלו אם יכול ליפרע מן הפיטקי שלו הוא נפרע ואם לאו אין יכול ליפרע אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אם אינו נפרע מן החיים נפרע מן המתים, אם אינו נפרע בעולם הזה נפרע לעולם הבא סליק פיסקא

330-2 *Zo waar als Ik in eeuwigheid leef*, want de maat van vlees en bloed is niet als de maat van de Heilige, gezegend zij Hij. De maat van vlees en bloed: een gouverneur komt in zijn provincie. Als hij betaling kan eisen van zijn prefectuur, doet hij dat, maar zo niet dan eist hij het niet. Maar Hij die sprak en toen was de wereld er is niet zo. Als Hij geen betaling eist van de levenden, dan eist Hij het van de doden. Als Hij het niet opeist in deze wereld dan eist Hij het op in de komende wereld.

271 Grieks ὑπάτικος, ‘gouverneur.’
272 Grieks ἐπαρχία, ‘prefectuur, provincie.’

פיסקא שלא

לב מא אִם־שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי וְלִמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם׃

41 Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp, en Mijn hand grijpt het oordeel vast, dan zal Ik de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders en het hun die Mij haten, vergelden.

(לב מא) (ס"ד פ' שלא א) **אם שנותי ברק חרבי**, כשפורענות יוצאה מלפני קלה היא כברק אף על פי כן **ותאחז במשפט ידי**.

331-1 *Als Ik Mijn bliksemend zwaard slijp*, wanneer bestraffing voor Mij uitgaat dan is die licht als een bliksemflits, maar *Mijn hand grijpt het oordeel vast*.

(ס"ד פ' שלא ב) **אשיב נקם לצרי** הרי אחד **ולמשנאי אשלם** הרי שנים.

331-2 *Dan zal Ik de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders*, dat is één, *en het hun die Mij haten, vergelden*, dat is twee

(ס"ד פ' שלא ג) דבר אחר **אשיב נקם לצרי** אלו כותיים שנאמר (עזרא ד א) **וישמעו צרי יהודה ובנימן**.

331-3 Een andere verklaring: *Ik zal de wraak doen terugkeren op Mijn tegenstanders*, dat zijn de Samaritanen want er is gezegd (Ezra 4:1): *want de vijanden van Jehoeda en Binjamien hoorden het*.

(ס"ד פ' שלא ד) **ולמשנאי אשלם**, אלו המינים וכן הוא אומר (תהלים קלט כא) **הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט** סליק פיסקא

331-4 *En Ik zal het hun die Mij haten, vergelden*, dat zijn de ketters, en zo zegt de Schrift (Teh. 139:21): *Zou ik niet haten, Eeuwige, wie U haten, walgen van wie tegen U opstaan*?

פיסקא שלב

לב מב **אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב:**

42 Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed, en Mijn zwaard zal vlees verslinden, van het bloed van de verslagenen en de gevangenen, van het hoofd van de langharige vijand.

(לב מב) (ס"ד פ' שלב א) **אשכיר חצי מדם**, וכי איפשר להם לחצים שישתכרו מדם אלא הריני משכיר את אחרים ממה שחצי עושים.

332-1 *Ik zal Mijn pijlen dronken maken van bloed*, hoe is het mogelijk dat pijlen dronken zijn van bloed? Echter, de betekenis is: Ik zal anderen dronken maken van hetgeen Mijn pijlen doen.

(ס"ד פ' שלב ב) וחרבי תאכל בשר, וכי איפשר לחרב שתאכל בשר אלא הריני מאכיל אחרים ממה שחרבי עושה וכן הוא אומר (יחזקאל לט יז) **ואתה בן אדם אמור לצפור כל כנף** ואומר (יחזקאל לט יט) **ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם** ואומר (יחזקאל לט יח) **בשר גבורים תאכלו** ואומר (יחזקאל לט כ) **ושבעתם על שלחני סוס ורכב** ואומר (ישעיה לד ו) **חרב לה' מלאה דם הודשנה מחלב** מפני מה **כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום**.

332-2 *En Mijn zwaard zal vlees verslinden*, hoe is het mogelijk dat een zwaard vlees eet? Echter, de betekenis is: Ik zal anderen doen eten van wat Mijn zwaard doet, en zo zegt de Schrift (Jechez. 39:17): *en jij, mensenkind, zeg tegen alle soorten vogels*, en verder: (Jechez. 39:19): *je zult vet eten tot verzadiging toe en bloed drinken*, en verder: (Jechez. 39:18): *je zult het vlees van helden eten*, en verder (Jechez. 39:20): *je zult verzadigd worden aan Mijn tafel met paarden en ruiters*, en verder (Jesj. 34:6): *het zwaard van de Eeuwige zit vol bloed, het is verzadigd van vet*. Waarom? *want er is een offer voor de Eeuwige in Botsra, een grote slachting in het land Edom.*

(ס"ד פ' שלב ג) **מדם חלל ושביה**. ממה שעשו בחללי עמי וכן הוא אומר (ירמיה ח כג) **מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי**.

332-3 *Van het bloed van de verslagenen en de gevangenen*, vanwege hetgeen ze deden met de verslagenen van Mijn volk, en zo zegt de Schrift (Jirm. 8:23): *och, was mijn hoofd maar water en mijn oog een bron van tranen, ik zou dag en nacht wenen over de gesneuvelden van de dochter van mijn volk.*

(ס"ד פ' שלב ד) **ושביה**, ממה שעשו בשבי עמי וכן הוא אומר (ישעיה יד ב) **והיו שובים לשוביהם ורדו בנוגשיהם**.

332-4 *En de gevangenen*, vanwege hetgeen ze deden met de gevangenen van Mijn volk, en zo zegt de Schrift (Jesj. 14:2): *Zij zullen gevangennemen wie hen gevangenhielden, en heersen over wie hen overmeesterd hadden.*

(ס"ד פ' שלב ה) **מראש פרעות אויב**, כשהקדוש ברוך הוא מביא פורענות על אומות אין מביא עליהם שלהם לבדם אלא שלהם ושל אבותיהם מנמרוד ואילך, כשמביא טובות על ישראל מביא עליהם שלהם ושל אבותיהם מאברהם ואילך.

332-5 *Van het hoofd van de langharige vijand*,[273] wanneer de Heilige, gezegend zij Hij, bestraffing brengt over de volkeren brengt Hij dat niet alleen over hen om wat van hen is, maar zowel wat van hen is als wat van hun voorouders is, sinds Nimrod en daarna; wanneer Hij het goede brengt over Jisrael, brengt Hij over hen waar zij, zowel als hun voorouders, recht op hebben, sinds Avraham en daarna.

(ס"ד פ' שלב ו) דבר אחר **מראש פרעות אויב**, מה ראו ליתלות בראש פרעה כל פורעניות מפני שהיה תחילה לשעבודם של ישראל סליק פיסקא

332-6 Een andere verklaring: *van het hoofd van de leider van de vijand*,[67] waarom zag men alle bestraffingen hangen aan het hoofd van Farao? Omdat hij de eerste was om Jisrael tot slaaf te maken.

273 De vertaling van מראש פרעות אויב levert problemen; ראש kan zowel ‘hoofd’ als overdrachtelijk ‘leider’ betekenen en פרעות, meervoud van פרע, dat wel wordt vertaald met ‘aanvoerder, opperhoofd,’ met ‘verwildering,’ of precieser ‘wilde haardos;’ daarnaast zoekt de midrasjist verband met פרעה, ‘Farao;’ verder speelt mee פורענות, ‘bestraffing.’

פיסקא שלג

לב מג הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם־עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ׃

43 Laten de volken Zijn volk toejuichen, omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt; Hij neemt wraak op Zijn tegenstanders en de schuld van Zijn land, Zijn volk verzoent Hij.

(לב מג) (ס"ד פ' שלג א) **הרנינו גוים עמו**, למחר כשהקדוש ברוך הוא מביא גאולה לישראל אומות העולם מתרגזים לפניו ולא זו תחילה להם שכבר רגזו מקדם כענין שנאמר (שמות טו יד) **שמעו עמים ירגזון**.

(ס"ד פ' שלג ב) דבר אחר **הרנינו גוים עמו**, עתידים אומות העולם להיות מקלסים לפני ישראל שנאמר **הרנינו גוים עמו**. ואף שמים וארץ שנאמר (ישעיה מד כג) **רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות ארץ** מנין אף הרים וגבעות שנאמר (שם נה יב) **ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה** מנין אף האילנות שנאמר (שם) **וכל עצי השדה ימחאו כף** מנין אף אבות ואמהות שנאמר (שם מב יא) **ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו**.

(ס"ד פ' שלג ג) **כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו**, שתי נקמות נקם על הדם ונקם על החמס, מנין שכל חמס שחמסו אומות העולם את ישראל מעלה עליהם כאילו דם נקי שפכו שנאמר (יואל ד ב) **וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ישראל** (שם ד יט) **מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה, מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם** באותה שעה (שם) **ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון**.

(ס"ד פ' שלג ד) **וכפר אדמתו עמו**, מנין שהריגתם של ישראל ביד אומות העולם כפרה להם לעולם הבא שנאמר (תהלים עט א) **מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך נתנו את נבלת עבדיך שפכו דמם כמים**. דבר אחר **וכפר אדמתו עמו**, מנין אתה אומר שירידתם של רשעים לגיהנם כפרה היא להם שנאמר (ישעיה מג ג) **נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך**. היה רבי מאיר אומר כל היושב בארץ ישראל ארץ ישראל מכפרת עליו שנאמר (שם לג כד) **העם היושב בה נשוא עון** עדין הדבר תלי בדלא תלי אין אנו יודעים אם פורקים עוונותיהם עליה ואם נושאים עוונותיהם עליה כשהוא אומר **וכפר אדמתו עמו** הוי פורקים עונתיהם עליה ואין נושאים עוונותיהם עליה, וכן היה רבי מאיר אומר כל הדר בארץ ישראל

333-1 *De volken zullen Zijn volk toejuichen*, morgen, wanneer de Plaats verlossing brengt aan Jisrael, dan zullen de volkeren verbolgen zijn voor Hem en dit was niet de eerste keer voor hen want ze waren ook al verbolgen in het verlden, zoals blijkt (Shemoth 15:19): *de volkeren hoorden ervan en ze waren verbolgen*.

333-2 Een andere verklaring: *de volken zullen Zijn volk toejuichen*, maar de volkeren van de wereld zullen lofprijzingen uitspreken voor Jisrael, want er is gezegd: *de volken zullen Zijn volk toejuichen*. En ook de hemel en de aarde, want er is gezegd (Jesj. 44:23): *zing, hemelen, want de Eeuwige heeft gehandeld, schreeuw het uit, diepten van de aarde*. En vanwaar ook de bergen en heuvels? (Jesj. 55:12): *de bergen en de heuvels zullen voor Uw ogen uitbreken in gejuich*. En vanwaar ook de bomen? (Jesj. 55:12): *en alle bomen van het veld zullen in de handen klappen*. En vanwaar ook de vader en de moeders? (Jesj. 42:11): *de bewoners van de rots zullen zingen, van de top van de bergen zullen zij luidkeels roepen*.

333-3 *Omdat Hij het bloed van Zijn dienaren wreekt; Hij neemt wraak op Zijn tegenstanders*, twee wraaknemingen, een wraak vanwege het bloed, een wraak vanwege de roof. Vanwaar is het dat iedere beroving van Jisrael die de volkeren van de wereld plegen wordt hen aangerekend als die van onschuldig bloed, dat ze vergoten hebben? Omdat er gezegd is (Joël 4:2): *Ik zal alle volken bijeenbrengen en hen doen afdalen naar het dal van Josafat. Daar zal Ik met hen een rechtszaak voeren, vanwege Mijn volk Jisrael*. (Joël 4:19): *Egypte zal worden tot een woestenij, Edom zal worden tot een woeste wildernis, vanwege het geweld tegen de kinderen van Jehoeda, wier onschuldig bloed zij vergoten hebben in hun land*. (Joël 4:20-21): *maar Juda zal voor eeuwig blijven, en Jeruzalem van generatie op generatie; Ik zal hun bloed voor onschuldig houden, dat Ik niet voor onschuldig gehouden had, en de Eeuwige zal wonen in Tsion.*

333-4 *Zijn land, Zijn volk verzoent Hij*, vanwaar is het dat de moord op Jisrael door de volkeren van de wereld hun verzoening brengt in de komende wereld? Omdat er gezegd is (Teh. 79:1, 2, 3): *Een psalm van Asaf. God, volkeren zijn in Uw erfdeel binnengekomen ..., ze hebben de lijken van Uw dienaren gegeven* [*als voedsel aan de vogels van de hemel*] *..., ze hebben bloed vergoten als water*. Een andere verklaring, *Zijn land, Zijn volk verzoent Hij*. Op grond waarvan zeg je dat de afdaling van de goddelozen naar Gehinnom verzoening voor hen oplevert? Omdat er gezegd is (Jesj. 43:3): *Ik heb Egypte als losgeld voor je gegeven, Cusj en Seba in jouw plaats. Aangezien je kostbaar bent in Mijn ogen, bent je geëerd en heb Ik je liefgehad*. Rabbi Meïer placht te zeggen: voor iedereen die in het land Jisrael woont levert het land Jisrael verzoening, want er is gezegd (Jesj. 33:24): *het volk dat daar woont is van schuld bevrijd*. Maar de zaak is nog niet definitief, want we weten nog niet of hun overtredingen erop vernietigd worden of dat ze erover opgenomen worden, ware het niet dat de Schrift zegt: *zijn bodem verzoent zijn volk*; dus, hun overtredingen wordene erop vernietigd en het is niet zo dat hun overtredingen erover opgenomen worden. En daarom placht rabbi Meïer te zeggen: iedereen die in het land Jisrael woont en kerieat sjema

וקורא קרית שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן העולם הבא.

zegt, ‘s morgens en ‘s avonds, en die de heilige taal spreekt, wel hij zal een bewoner van de komende wereld zijn.

(ס"ד פ' שלג ה) אמרת גדולה שירה זו שיש בה עכשיו ויש בה לשעבר ויש בה לעתיד לבוא ויש בה בעולם הזה ויש בה לעולם הבא סליק פיסקא

333-5 Dit lied is een grootse uitspraak, want het heden staat erin, en het verleden staat erin, en de toekomst staat erin; en er wordt van deze wereld gehandeld en er wordt van de komende wereld gehandeld.

תרגום ירושלמי [ב]

Targoem: het MS Paris 110, naar de editie van M. L. Klein (zie boven p. Error: Reference source not found, met noot 2)

(א) **האזינו** כיון דמטא קיציה דמשה למס<ת>לקא מן גו עלמא אמר מאי אנא מסהיד בעמא האיליין מילין דלא טעמא מייתו מסהיד אנא בהון שמיא וארעא דלא כליין בעלמא <הדין> ברם סופיהון דכליין לעלמא דאתי דהכן הוא כתבא מפרש ואמר טולו שמיא עיניכון ואסהידו לארעא מן לרע ארום שמיא כתננא ימסון וארעא כלבושא תבלי ברם אנא עתיד ברי שמיא חדתין וארעא חדתא ישעיה נביאה כד הוה מתנבא בכנישתהון דישראל על דהוה קריב לארעא ורחיק מן שמיא יהב שמיעתא לשמיא ואציתא לארעא דהכן הוא כתבא מפרש ואמר שמעו שמיא ואציתי ארעא ומשה על דהוה קריב לשמיא ורחיק מן ארעא יהב צייתא לשמיא ושמיעתא לארעא דהכן הוא כתבא מפרש ואמר אציתו שמיא וגו׳.

(ב) **יערף** יבסם על בני ישראל כמיטרא אולפן אוריתי <י>תקבל עליהון ברעוא כטלא מימר פמי כרוחיא דנשבין על עיסבא וכרסיסי מלקושא דנחתין ומרוין צימחא דארעא בירחא דניסן

(ג) **כי שם** אמר משה נביאה ווי להון לרשיעיא דמדכרין שמא דקודשא ארום לית איפשר לחד מן מלאכי מרומא למדכרא שמא דמפרשא עד זמן דהינון אמרין ק׳ ק׳ ק׳ תלתא זימנין ומנהון יליף משה ולא הוה מדכר שמא מפרשא עד זמן דהוה מחנך פמיה בעשרין וחד מילין דאינין תמנין וחמשא אתין וכן הוא מפרש ואמר **האזינו השמים** וגו׳ **יערף כמטר** וגו׳ **כי שם ה׳** וגו׳" אמר משה נביאה ארום שמא ייי אנא מצלי ואתון בני ישראל הבו יקר ותושבחתא ורוממו לאלהכון

(ד) **הצור** אמר משה נביאה כד סליקית למרומא חמית תמן רבון כל עלמא ייי מרבע יומיה לארבע חולקין תלת שעין לעי ועסיק באוריתא ותלת שעין עסיק בדינא ותלת שעין מפרנס עלמא ותלת שעין מזויג גבר לאיתתא תקיפא דשלמין וגו׳

(ה) **שחת** חבילו בניא עובדיהון ולא קומוי חבלין אלא להון ועל די חבלו מומא איתיהב בהון דרא עוקמא ופתלתא דשניין עובדוי ואוף סדרי עלמא אישתניו עלוי

1 *Luister*, Toen het einde van Mosje aanbrak om opgenomen te worden uit de wereld, zei hij: Wel, ik getuig tegen dit volk met woorden waaraan niet de smaak van de dood kleeft; daarom roep ik als getuigen tegen hen op de hemel en de aarde, die niet ophouden in deze wereld, maar wier einde het is vernietigd te worden in de komende wereld. Want zo legde hij de tekst uit en sprak hij: heft jullie ogen op naar de hemel en getuig over de aarde beneden, want de hemel zal wegsmelten als rook en de aarde zal verslijten als een kledingstuk, maar Ik zal een nieuwe hemel en een nieuwe aarde scheppen. Jesjaja, de profeet, toen hij profeteerde in de gemeenschap van Jisrael omdat dichtbij de aarde was en ver af stond van de hemel rekende het horen toe aan de hemel, en het opletten aan de aarde, want zo staat het geschreven en zo dient men uit te leggen dat hij zei: hoor, hemel, en luister, aarde. Maar Mosje, omdat hij dichtbij de hemel was en ver van de aarde, rekende het luisteren toe aan de hemel en het horen aan de aarde, want zo dient men de tekst uit te leggen dat hij zei: luister hemel etc.

2 *Het druipt* – De lering van Mijn wet zal zoet smaken voor de kinderen van Jisrael als de regen, het Woord van Mijn mond zal bij hen met vreugde ontvangen worden als de dauw, zoals de winden die blazen over het gras, en als de druppels van de late regen, die neerdalen en de planten van de aarde water geven in de maand Nisan.

3 *Wanneer de naam*, Mosje, de profeet, sprak: wee de goddelozen, die de heilige Naam uitspreken, want het is onmogelijk voor een van de engelen van boven om de speciale Naam uit te spreken tot het moment dat ze drie keer gezegd hebben: heilig, heilig, heilig. en van hen leerde Mosje, dat hij de spciale Naam niet moest uitspreken tot het moment dat hij zijn mond geoefend had met eenentwintig woorden, die bestaan uit vijfentachtig letters, en zo is het precies en de schrift zegt dan ook: *Luister, hemel* etc. *het druipt als de regen* etc. *wanneer de naam van de Eeuwige* etc.Mosje, de profeet: wanneer ik de naam van de Eeuwige zeg in gebed moeten jullie, kinderen Jisraels, eer, lof en majesteit geven aan jullie God.

4 *De rots*, Mosje, de profeet, sprak: toen ik opklom naar de hoogte, zag ik daar de Heer van de gehele wereld, de Eeuwige, die zijn dag in vieren deelde: drie uren is Hij bezig en bestudeert Hij de wet, drie uren is Hij bezig met het gericht, drie uren voedt Hij de wereld en drie uren brengt Hij man en vrouw bij elkaar, de Machtige, van wie volmaakt zijn etc.

5 *Hij corrumpeerde*, de kinderen hebben hun daden gecorrumpeerd, maar zij hebben niet voor Hem gecorrumpeerd, maar zichzelf, en omdat zij gecorrumpeerd zijn is er een gebrek aangebracht bij hen, die oneerlijke en verdraaide generatie, die zijn daden gewisseld heeft en daarom zijn de regels van de wereld ten opzichte van hen veranderd.

(ו) **הלא** הוא אבוכון דבשמיא דקנא יתכון

(ז) **שאל אביך** שאול לאבהתכון דרברבין מינכון באוריתא **זקניך** חכימיכון

(י) **יסובבנהו** אקיף יתהון עם יקר שכינתיה אליף יתהון עשרתי דבריא נטר{י} יתהון ועייני יתהון היך דשכינה נטר{י} עמא[274]

(יג) **ירכיבהו** ארכיב יתהון על במתא דארעא ואניק יתהון דבש מן כיפא ומשח יתהון מן כיף שמיר טינרא

(יד) **חמאת** כד רכיכות דתורין ושמינין דעאן עם טוב דפטימין ודכרין בני מתנן וגדיין עם טוב שמיניהון דחיטיא אמר משה נביאה אין נטרין הינון בני ישראל מצוותא מן ענבא חדא יהוון שתיין כור דחמר

(יח) **מחוללך** ועבד ית[כ]ון מחלין מחלין

(יט) **מכעס** מן כעס דאכעיסו יתיה בניא חביביא דהוו חביבין עליה היך בנין והיך בנן

(כד) **ולחומי** ואכילי עוף מסאב: **ושן בהמות** ושן ד׳ מלכוותא דמתילן בחיות ברא

(לא) **כי לא** ארום לא כרוחצנא רוחצנהון דאומיא ועל דחטינן וארגיזנן קומוי אתעבדו בעלי דבבנא דיינין

(לג) **חמת תנינים** ארום עמא איליין חמתהון מדמיא לחמתהון דתנניא בזמן דהינון אשתן חמר ורוגזיהון מדמיא לרישי חיוין פתנניא אכזראי

(לד) **הלא הוא** הלא הוא כסא דפורענותא ממזג ומתקן לרשיעיא באוצרי ליום דינא רבא

(לה) **לי נקם** דידי היא נקמתא ואנא הוא דמשלם לעידן דתימוט רגליהון דצדיקיא ארום קריב יום תבריהון דרשיעיא "ואש" גיהנם עתידא להון ומייתי פורענותא עליהון

(לז) **ואמר** עתידין הן אומיא למימר האן הוא אלההון דרוחצנהון ביה

(לח) **אשר** ידי הון מקרבין קודשיא דתרביה נכסי קרבניהון וחמר ניסוכיהון הוו מקרבין קומוי יקום כען ויפרוק יתכון וגו׳

(מב) **מראש** מריש גיבריהון פולימרכהון

6 *Is het niet*, Hij, jullie Vader, die in de hemel is, die jullie gemaakt heeft.
7 *Vraag het je vader,* vraag het je vaders, de meerderen van jullie op het terrein van de wet; *je oudsten*, jullie wijzen.
10 *Hij omringde hen*, Hij omgaf hen met de eer van Zijn Sjechina; Hij leerde hen de tien Woorden, Hij bewaarde en beschermde hen, zoals de Sjechina het volk bewaart.

13 *Hij liet hem rijden*, Hij liet hen rijden op de hoge plaatsen van de aarde, en Hij liet hen honing zuigen uit de rots en Hij zalfde hen uit rots van vuursteen.
14 *Room* – de zachtheid van ossen en het vet van schapen met het goede van gemeste dieren en rammen van Matnan en geiten, met de goede vettigheid van tarwe; Mosje, de profeet, zei: als de Jisraelieten de geboden houden, van één druif drinken ze twee kor wijn.
18 *Hij die je baarde*, en die je maakte met allerlei holtes.[275]
19 *Uit boosheid*, uit boosheid, die de geliefde kinderen in Hem hadden opgeroepen, die bij Hem geliefd waren als zonen en als dochters.
24 *En verteerd*, opgegeten door onrein gevogelte, *en de tanden van beesten* – de tanden van vier koninkrijken, die vergeleken worden met de beesten van het veld.
31 *Want niet* – want ons vertrouwen is niet als het vertrouwen van de volkeren, maar omdat wij gezondigd hebben en voor Hem woede hebben opgeroepen zijn onze vijanden rechters geworden
33 *Het gif van zeeslangen*, want dit volk, hun boosheid is als de boosheid van zeeslangen, als ze wijn drinken en hun woede is als het gif van een wrede adder.

34 *Is het niet*, Is de kop van wraak niet gemengd en gereed gemaakt in Mijn schatkamer, voor de Dag van het Grote Oordeel?
35 *Mij is de wraak*, aan Mij is de wraak, en Ik ben het die het zal vergelden wanneer de voeten van de rechtvaardigen uitglijden, want de dag van de afbraak van de goddelozen is nabij en het vuur van Gehennom is voor hen bestemd, en de wraak komt over hen.
37 *En Hij zegt*, de volkeren zullen zeggen: waar is hun God, op Wie hun vertrouwen gebaseerd was.

38 *Die*, die het vet van het vee van hun offergaven aanboden, en de wijn van hun drankoffers die zij voor hem offerden, laat hij opstaan en jullie vrijkopen etc.

42 *Van het hoofd*, van het hoofd van hun machtige strijders.

274 Klein leest hier א[ינ]ע, en hij vertaalt, vanaf היך: ‘as the eyelid protects the eye’; CAL prefereert de boven gegeven lezing.
275 Vgl. in het ochtendgebed בָּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחָכְמָה וּבָרָא בו נְקָבִים נְקָבִים חֲלוּלִים חֲלוּלִים Gezegend bent U, Eeuwige, onze God, Koning van de wereld die de mens met wijsheid gevormd heeft en in hem geschapen heeft velerlei openingen en velerlei holle organen.

תלמוד בבלי יומא פ"ג ב'

Talmoed Bavli Joma 83b
zie vers 20

En verder, r. Meïer en r. Jehoeda en r. Josi waren eens onderweg.

R. Meïr analyseerde namen altijd heel precies, terwijl r. Jehoeda en r. Josi niet zo met namen bezig waren.

Toen ze op een bepaalde plaats aankwamen, zochten ze naar een herberg, die werd hun aangegeven.
Ze zeiden tegen hem (de herbergier): wat is je naam, en hij zei hun: Kidor.
Hij (Meïr) zei bij zichzelf: hoor hieruit dat hij een goddeloos mens is, want er is gezegd: (ki dor ...) *want het is een geslacht vol onbetrouwbaarheid*.
R. Jehoeda en r. Josi vertrouwden hun beurs hem toe. R. Meïer vertrouwde hem zijn beurs niet toe, hij ging en plaatste hem op het graf van zijn vader.
Die laatste verscheen hem in zijn droom: Ga en pak de beurs die ligt aan het hoofdeinde van die man (i.e. de begravene) .
De volgende dag zei hij: dit is wat mij verschenen is in mijn droom. Zij zeiden hem: dromen tijdens de schemering bevatten niets wezenlijks. R. Meïer ging en waakte de hele dag en nam hem toen mee.
De volgende dag zeiden ze: geef ons onze beurzen. Maar hij zei toen: deze zaken zijn er nooit geweest (dit is niet gebeurd).
R. Meïer zei tot hen: waarom hebben jullie zijn naam niet geanalyseerd. Zij zeiden hem: waarom heb jij, meester, het ons niet gezegd. Hij zei daarop: ik zei dat er sprake is van verdenking; maar ik zou niet zeggen dat het een kloppende veronderstelling is.
Ze sleepten hem mee en brachten hem naar een kroeg; toen zagen ze linzen op zijn snor. Ze gingen en brachten dit teken over aan zijn vrouw; zo kregen ze hun beurzen terug en ze namen ze mee.
Toen ging hij (de herbergier) en vermoorde zijn vrouw.

תלמוד בבלי יומא פ"ג ב'

ותו רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי הוו קא אזלי באורחא
רבי מאיר הוה דייק בשמא רבי יהודה ורבי יוסי לא הוו דייקו בשמא
כי מטו להההוא דוכתא בעו אושפיזא יהבו להו

אמרו לו מה שמך אמר להו כידור

אמר שמע מינה אדם רשע הוא שנאמר **כי דור תהפוכות המה**

רבי יהודה ורבי יוסי אשלימו ליה כיסייהו רבי מאיר לא אשלים ליה כיסיה אזל אותביה בי קיבריה דאבוה

אתחזי ליה בחלמיה תא שקיל כיסא דמנח אריש דההוא

גברא למחר אמר להו הכי אתחזי לי בחלמאי אמרי ליה חלמא דבי שמשי לית בהו ממשא אזל רבי מאיר ונטריה כולי יומא ואייתיה
למחר אמרו לו הב לן כיסן אמר להו לא היו דברים מעולם

אמר להו רבי מאיר אמאי לא דייקיתו בשמא אמרו ליה אמאי לא אמרת לן מר אמר להו אימר דאמרי אנא חששא אחזוקי מי אמרי

משכוהו ועיילוהו לחנותא חזו טלפחי אשפמיה אזלו ויהבו סימנא לדביתהו ושקלוהו לכיסייהו ואייתו

אזל איהו וקטליה לאיתתיה

אַפְאֵיהֶם (*Ik zal hen wegblazen*) **ילקוט שמעוני en שמות רבה**

De verklaring van Rasjie ook elders geciteerd, bv.

שמות רבה 13

ב דָּבָר אַחֵר, **כִּי אָנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לִבּוֹ**, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (דברים לב, כו) **אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם**, מַהוּ אַפְאֵיהֶם, אָמַרְתִּי בְּאַפִּי אַיֵּה הֵם. דָּבָר אַחֵר, אַפְאֵיהֶם, אָמַרְתִּי בְּאַף שֶׁהִכְעִיסוּ לְפָנַי אַיֵּה הֵם לֹא יִהְיוּ אֶלָּא (דברים לב, כו) **אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם**, וּמִי גָּרַם לָהֶם שֶׁיֵּצְאוּ מִשָּׁם, (דברים לב, כז) **לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב.**

Een andere verklaring voor (Sjemot 10:1): *Ik heb zijn hart verhard*; zo staat er geschreven (Dev. 32:26): *Ik zei: Ik zal hen wegblazen*, wat is dat אַפְאֵיהֶם? Ik zei in Mijn boosheid: Waar zijn zij? Een andere verklaring voor *Ik zal hen wegblazen*: Ik zei in boosheid, omdat ze Mij gekrenkt hadden, waar zijn zij? Ze zullen er niet meer zijn (Dev. 32:26): *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen.* Wie zou ervoor gezorgd hebben bij hen dat zij vandaar weg zouden gaan (Dev. 32:27): *ware er niet geweest de provocatie van de vijand.*

ילקוט שמעוני, ר' תתקמה, עמ' 676 טור 1

אָמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם – אָמַרְתִּי בְּאַפִּי אַיֵּה הֵם. **אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם** אָמַרְתִּי לֹא יִהְיוּ בָעוֹלָם, אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה לָהֶם לוּלֵי, (תהלים קכ״ד:א׳-ב׳) **לוּלֵי ה׳ שֶׁהָיָה לָנוּ יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל לוּלֵי ה׳ שֶׁהָיָה לָנוּ בְּקוּם עָלֵינוּ אָדָם.** דָּבָר אַחֵר לוּלֵי (תהלים ק״ו:כ״ג) **וַיֹּאמֶר לְהַשְׁמִידָם לוּלֵי מֹשֶׁה בְּחִירוֹ,** (פסוק: כ״ז) **לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר** מִי גָּרַם לִי לִפְרַע מֵאֵלּוּ כַּעַס שֶׁל אֻמּוֹת שֶׁהָיָה כְּכָנוּס לְתוֹךְ מְעֵיהֶם, אָגוּר אֵין אָגוּר אֶלָּא כָּנוּס, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ל׳:א׳) **דִּבְרֵי אָגוּר בֶּן יָקֶה** וְאוֹמֵר (תהלים נ״ה:ט״ז) **יַשִּׁיא מָוֶת עָלֵימוֹ יֵרְדוּ שְׁאוֹל חַיִּים כִּי רָעוֹת בְּמְגוּרָם [בְּקִרְבָּם].**

Ik zei: Ik zal hen wegblazen, Ik zei in Mijn boosheid: Waar zijn zij? *Ik zal de herinnering aan hen uitroeien onder de mensen*. Ik zei: Zij zullen niet meer op de wereld zijn, maar wat moet Ik doen met hen (Teh. 124:1-2): *Als het niet de Eeuwige was geweest die voor ons was, laat Jisrael nu zeggen: Als het niet de Eeuwige was geweest die voor ons was, wanneer mensen tegen ons opstonden*. Een andere verklaring voor: indien niet, (Teh. 106:23): *Hij zei hen te zullen vernietigen, als niet Mosje, Zijn uitverkorene* …. (vers 27): *Ware het niet dat Ik beducht was voor de toorn van de vijand*. Wie zou er voor gezorgd hebben voor Mij om van hen goed te maken de woede van de volkeren, die was als verzameld in hun ingewanden. אָגוּר staat hier niet voor een vorm van het werkwoord גור maar voor een passief deelwoord van אגר 'verzameld,' zoals er gezegd is (Misjle 30:1): *de woorden van Agoer de zoon van Jakee*,[276] en verder (Teh. 55:16): *Laat Hij de dood over hen brengen, laat hen levend in het graf neerdalen; want kwaad heerst in hun woning, in hun binnenste.*

276 Vergelijk Rasji ad Misjle 30:1: דברי שלמה שאגר את הבינה והקיאה כך פירשוהו חכמים: **אגור בן יקה**: *Agoer de zoon van Jakee*, de woorden van Sjelomo, die begrip verzamelde (אגר) en dat uitbraakte (הקיאה); zo verklaren het de wijzen.